

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Έξαμηνιαία περιοδική έκδοση
Τεράς Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου

Τεύχος 04 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 04 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2020

ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΤΕΥΧΟΣ 04 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2020 / 10,00 €

ΚΑΤΑ ΝΟΜΟΝ ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ:

ό Μητροπολίτης Λαρίσης και Τυρνάβου Γερώνυμος

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ:

Πρωτ. Θεμιστοκλῆς Α. Μουρτζανός

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Σ. Μπαλατσούκας, Κ. Σπανός, Ν. Παπαθεοδώρου, Ά. Χρυσοβέργης

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ: Ίωαννίνων 3, 413 34, Λάρισα

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 2410 61 76 85 και 6945 152 571 / e-mail: info@imlarisis.gr

Τό περιοδικό ἀναρτᾶται ἠλεκτρονικά στὸν ἰστότοπο www.imlarisis.gr καὶ στό Facebook στό προφίλ ΑΧΙΛΛΙΟΥ ΠΟΛΙΣ

Συνεργασίες γίνονται δεκτές σταλμένες σέ ἠλεκτρονική μορφή

Οἱ θέσεις καὶ ἀπόψεις τῶν συγγραφέων τῶν κειμένων εἶναι προσωπικές καὶ δέν ἀπηχοῦν κατ' ἀνάγκη τίς θέσεις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης

ΘΕΜΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρῆστος Παπανικολάου

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιάννης Πέτρου

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ: Βασίλης Μαλισιόβας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ-ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Λυχνία Α.Ε.

ISSN: 2654-0223

Περιεχόμενα

EDITORIAL: Ὁρθοδοξία καί Ἰσλάμ: Σχέσεις παραδοξότητας
Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

9

ΜΕΡΟΣ Α΄ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΙΣΛΑΜ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ
Ἰσλάμ

11

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Ὁ διάλογος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ μέ τούς Χιόνες

37

ΠΡΩΤ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΡΥΩΤΟΓΛΟΥ
*Ἄναζητῶντας τή σωτηρία: Μουσουλμᾶνοι σέ κατάσταση
κοινωνικῆς καί πνευματικῆς ἀπόγνωσης*

73

ΠΡΩΤ. ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
Τό Ἰσλάμ καί ἡ «διεφθαρμένη» Δύση

79

ΜΕΡΟΣ Β΄ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ ΜΑΣ

GEORGES RADET
Οἱ Θεσσαλοὶ θεωροῦν τόν τάφο τοῦ Ἀχιλλέα

95

Δρ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Οἱ παλαιότερες εἰκόνες τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου

111

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
Ἱερός Ναός Ἁγίου Ἀθανασίου Λαρίσης. Ἱστορική διαδρομή

123

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ- Δρ ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Οἱ παλιές εἰκόνες τοῦ Ναοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Λάρισας

135

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ

*Μιά ἐπιστολή τοῦ Κωνσταντίνου Οἰκονόμου πρὸς τὸν Ἐλασσῶνος Νεόφυτο
(15 Ὀκτωβρίου 1840)*

151

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΝΤΑΛΛΑ

*Ἔνας κανονισμός γιὰ τὴν εὐρύθμη λειτουργία
τῆς μοναστικῆς κοινότητος τῆς Μονῆς Ὀλυμπιώτισσας*

157

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ

Τρικαλινὰ σύμμεικτα τοῦ Ἁγίου Νικολάου Μύρων

163

ΦΑΝΗ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΥ

Τὰ ἱστορικά πιάτα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης

193

ΝΙΚΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΑΚΟΣ

Κώστας Ν. Λιάπης: Κορυφαία πνευματικὴ μορφή τῆς Θεσσαλίας

201

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΛΑΡΙΣΑΙΩΝ ΜΝΗΜΕΣ

Δρ ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ

*«Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»: Πολιτεία καὶ μαρτύριο
τοῦ ἐκ Λάρδας Ἡπείρου μητροπολίτη Λαρίσης*

205

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ

*Ὁ ἀπὸ Λαρίσης Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν Δωρόθεος Κοτταρᾶς
καὶ τὸ ζήτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας*

227

ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ

*Μιά μνήμη - Μ. Καραγάτσης:
Ἡ δικαίωση ἦρθε μετὰ τὸν θάνατό του*

231

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΓΑΛΙΑΤΣΟΣ

† Πρωτοπρεσβύτερος Νεκτάριος Κατσαμπάνης

257

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
Γεώργιος Μωραΐτης:
Καθηγητής Βυζαντινῆς καὶ Δημοτικῆς μουσικῆς
263

ΜΕΡΟΣ Δ΄
ΜΟΡΦΕΣ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΑ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Δρ ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
Διονύσιος Μητροπολίτης Τρίκκης καὶ Σταγῶν (1907-1970)
Μια σύγχρονη μαρτυρική μορφή
269

Δρ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Γ΄ ὁ ἐκ Ζαγορᾶς
καὶ τό πρόβλημα τοῦ ἀναβαπτισμοῦ. Οἱ θεολογικὲς του κατευθύνσεις
281

ΠΡΩΤ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
Ἡ συμβολὴ τῆς Βιβλικῆς ἔννοιας τῆς εἰκόνας στή συγκρότηση
τῆς θεολογικῆς Κοσμολογίας, Ἀνθρωπολογίας καὶ Χριστολογίας
307

ΚΩΣΤΑΣ ΧΡ. ΝΟΥΣΗΣ
Κριτικὴ τῆς καινοφανοῦς τροποῦπαρξιακῆς ἐρμηνείας
ἀπὸ πλευρᾶς Ὁρθόδοξων Θεολόγων
317

ΜΕΡΟΣ Ε΄
ΕΟΡΤΟΛΟΓΙΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Μήνυμα Χριστουγέννων
343

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
Μήνυμα Πρωτοχρονιάς
347

ΠΡΩΤΟΠΡ. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΓΙΑΝΝΑΡΟΣ
«Χαῖρε, Σκέπη Ἑλλήνων, Πλατυτέρα νεφέλης!»
349

ΑΡΧΙΜ. ΤΙΜΟΘΕΟΣ ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΗΣ
Οἱ Ἄγγελοι
353

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΚΙΑΜΕΤΗΣ
Ὁ ἅγιος τῆς θάλασσας καί τῆς καρδιάς μας
357

ΑΡΧΙΜ. ΣΥΜΕΩΝ ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΟΣ
*Ἡ διαχρονική πρόταση τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν γιά ἐνότητα καί σύγκλιση
καί ἡ ταραγμένη ἐποχή μας*
363

ΜΕΡΟΣ ΣΤ΄ ΤΟΥ ΚΑΙΡΟΥ ΜΑΣ

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
Χρονικά Ἀπριλίου-Σεπτεμβρίου 2020
369

Δρ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ (ΝΤΙΝΟΣ) ΑΥΓΟΥΣΤΗ
Οἱ Ἕλληνες τῆς Πόλης μετά τή «Λωξάνη» - Τά «Σεπτεμβριανά»
379

ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ
Φόβος: Πολέμος ἢ δάσκαλος
387

ΠΡΩΤ. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΛΛΙΓΕΡΗΣ
*«Μπορεῖ νά μὴν πηγαίνω στήν Ἐκκλησία... Ἀλλά κατά τ' ἄλλα ἀκολουθῶ...»
Σχόλια σέ μιά ἔρευνα*
401

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΙΣΛΑΜ: ΣΧΕΣΕΙΣ ΠΑΡΑΔΟΞΟΤΗΤΑΣ

Όταν παλαιότερα συμπατριώτες μας επισκέπτονταν τις Άραβικές χώρες, έμεναν έκπληκτοι από την αποδοχή που είχε στον πληθυσμό ή ιδιότητα του Έλληνα, του Ρωμού γενικότερα. Η λαμπερή ανάμνηση των εν Χριστώ τῷ Θεῷ Ἑλλήνων Αυτοκρατόρων της Βασιλεύουσας των πόλεων, ή θύμηση των χλιοτραγουδισμένων ήρωικών κατορθωμάτων των άκριτων έκαστέρωθεν των συνόρων, ή παράλληλη ιστορική συμπόρευση και τά κοινά βάσανα και μαρτύρια από τους ίδιους ξένους εισβολείς στην Ανατολική γωνιά της Μεσογείου, μās είχαν φέρει πολύ πιο κοντά, είχαν σφρηλατίσει έναν άμοιβαίο σεβασμό και μία επάλληλη άναγνώριση της παραγωγής ύψηλου πολιτισμού, καλλιέργειας ήθους και άπονομής τιμής. Αυτό τά τελευταία χρόνια άλλαξε... Κάποιοι ξέχασαν και παρέσυραν κι άλλους να ξεχάσουν πώς όταν οί Σταυροφόροι μπήκαν στην Ίερουσαλήμ έσφαξαν άδιάκριτα Όρθόδοξους, Μουσουλμάνους και Έβραίους. Κάποιοι έπιμελώς άποσιώπησαν από τις νέες γενιές πώς στην Όθωμανική Αυτοκρατορία τό ίδιο καταπιεσμένος ήταν ό Όρθόδοξος ραγιάς με τον μουσουλμάνο φελάχο της Αιγύπτου ή τον νομά της άραβικής έρήμου. Κάποιοι φρόντισαν, αφήνοντας πολλούς στην άμάθεια και την άμορφωσιά, να ξεχαστεί ό γεμάτος σεβασμό θαυμασμό του ίδρυτή του Ίσλάμ προς την Όρθόδοξη Έκκλησία, κάτι που εκφράστηκε με πολλές διατάξεις προστασίας υπέρ των Όρθόδοξων και με τους περίφημους άκτιναμέδες, έγγραφα που φέρουν τό άποτύπωμα της παλάμης του Μωάμεθ με μελάνι, ως άπόδειξη των εκχωρουμένων προς την Όρθόδοξη Έκκλησία προστατευτικών προνομίων, όπως π.χ. ό περίφημος άκτιναμές της Μονής Σινά.

Γιά άλλη μιά φορά στά νεώτερα χρόνια, ή πολιτική και οί σκοπιμότητες της δείχνουν να ύπονομεύουν συνύπαρξη αιώνων, να ύποδαυλίζουν άντιπαλότητες και να εκμεταλλεύονται τό θρησκευτικό συναίσθημα για να καλλιεργήσουν φανατισμό και άκρότητες. Παλαιότερα είχαμε γράψει πώς όλες οί θρησκείες έχουν την προοπτική της ειρήνης. Άκόμη και τό Ίσλάμ δέν έχει στους πέντε βασικούς πυλώνες του τί βία, τό τζιχάντ, τό όποιο προκύπτει από έρμηνείες συγκεκριμένων ούλεμάδων. Όπου όμως ή πολιτική κατορθώνει και ποδηγετεί την θρησκεία, δημιουργώντας συγκεκριμένους όρους εκμετάλλευσής της, τότε κυριαρχεί ή έσωστρέφεια, ή θεώρηση του άλλου ως έχθρου, ή άρνηση στο δικαίωμα της ύπαρξης του όποιοι διαφορετικοῦ. Όταν μάλιστα ή

πολιτική πορεύεται με όρους ύπερροφίας και υποτίμησης των αρχών και αξιών που διέπουν τη ζωή και χαρακτηρίζουν την ύπαρξη όλοκληρων λαών, συμπεριλαμβανομένης της θρησκευτικής και γενικότερης πολιτιστικής τους ταυτότητας, τότε πυροδοτούνται κύκλοι βίας με άλυσιδωτές εκρήξεις, τήν ευθύνη των οποίων μάταια κάποιιοι αναζητούν στον όποιον άλλον. Ένας στοχαστής του 20ού αιώνα σε συνέντευξή του είχε πει πώς: «κανένα παιδί στην Αμερική δεν μπορεί να αισθάνεται ασφαλές στο κρεβάτι του, εάν στο Καράτσι ή την Βαγδάτη τά παιδιά δεν νιώθουν ασφαλή στα δικά τους. Οί Ευρωπαίοι δεν θά κομπάζουν για πολύ για τις ελευθερίες τους, εάν οί άνθρωποι σε άλλα μέρη του κόσμου παραμένουν στερημένοι και ταπεινωμένοι»¹.

Η Όρθοδοξία αιώνες τώρα, λόγω της γεωπολιτικής θέσης των παραδοσιακά Όρθοδόξων λαών, ύφίσταται από τήν μιάν τήν πίεση της Δύσης (είτε μέσω των παραδοσιακών της πιστευμάτων του Ρωμαιοκαθολικισμού και του Προτεσταντισμού, είτε των νεώτερων ιδεολογημάτων, υλιστικών ή ιδεαλιστικών, με κορύφωμα τόν άγνωστικισμό και τήν μαχητική άθεία), και από τήν άλλην τήν πίεση του Ισλάμ, ή όποια αυξάνει κάθε φορά που τό δεύτερο πιστεύει ότι έχει λόγους να θέλει να εκδικηθεί τήν πρώτη. Στην πίεση αυτή έχουμε αντιδράσει κι έχουμε άντέξει, και με τρόπους πνευματικού μεγαλείου, αλλά και με τρόπους μαχητικής γενναιότητας και αυτοθυσίας. Γεγονός είναι πώς πάντα με τό Ισλάμ είχαμε επίγνωση του παντελώς ασύμπτωτου της Πίστης, αλλά και βαθειά συνείδηση ενός άμοιβαίου σεβασμού και διάθεσης άλληλοβοήθειας στις κοινές ιστορικές περιπτώσεις. Άνθρωποι βαθειάς Πίστης και από τις δύο μεριές, μπορούσαν πάντα και συμφωνούσαν έναν άλληλοπροστατευτικό τρόπο συνύπαρξης, με άπτά άποτελέσματα στην κοινωνική συνοχή διαχρονικά. Δεν είναι τυχαίο ότι στο έξώφυλλο τοποθετήθηκαν σε σχέδιο του γνωστού και κορυφαίου Λαρισαίου εικαστικού Χρήστου Παπανικολάου, μαζί ο Άγιος Γρηγόριος ό Ε΄, τόν όποιον κρέμασε ό Σουλτάνος γιατί ενήργησε μετά τήν έκρηξη της Έλληνικής Έπανάστασης ώστε να σωθούν από τί σφαγή οί Έλληνικοί πληθυσμοί των παραλίων της Μικράς Ασίας και της ένδοχώρας, και δίπλα του ό Σεΐχουλισλάμης Χατζή Χαλίλ Έφέντης, ό θρησκευτικός ήγέτης των Μουσουλμάνων, τόν όποιον έπνιξε ό Σουλτάνος γιατί, κατόπιν παρότρυνσης του Άγίου Γρηγορίου του Ε΄, άρνήθηκε να εκδώσει φετβά (διαταγή) γενικής σφαγής των Όρθοδόξων. Η συνεργασία των δύο θρησκευτικών ήγετών

¹ Benjamin R. Barber, σε συζήτηση με τόν Artur Domoslawski, *Gazeta Wyborcza*, 24-26 Δεκεμβρίου 2004, σ. 19-20.

ἔσωσε ἑκατοντάδες χιλιάδες Ὀρθοδόξων κι ἄς κόστισε τή ζωή σέ αὐτούς τούς δύο, μέ συνήθη δήμεο τίν πολιτική ἐξουσία.

Τό παρόν τεῦχος διερευνᾷ διαχρονικά αὐτὴν τή συνύπαρξη. Ἄνθρωποι ἐγνωσμένου κύρους, μέ κορυφαῖο τόν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας κ.κ. Ἀναστάσιο, ἀποτυπώνουν τή θεωρητική καί πρακτική ἐξέλιξη τῆς σχέσης αὐτῆς, δείχνοντάς μας ὁμοιότητες καί διαφορές πού πιθανόν μᾶς διαφεύγουν. Εἶναι χρήσιμο νά γνωρίζουμε, καθὼς τό πρόσφατο παρελθόν ἀνέδειξε τίν χρησιμοθηρική προοπτική τῆς γειτονικῆς μας χώρας, ἡ ὁποία ὑποδαυλίζει σύγκρουση θρησκειῶν στὸν βωμό ἰδιοτελῶν συμφερόντων. Εἶναι πλέον κατανοητό πὼς ἡ μετατροπὴ τῆς Μεγάλῆς μας Ἐκκλησιᾶς σέ τζαμί ξανά, ἐνέργεια πού καταδικάσθηκε ἀπὸ πολλοὺς μουσουλμάνους ἱεροδιδασκάλους ὡς ἀντίθετη μέ τό Κοράνι, δέν ἀποσκοποῦσε τόσο στὴν προσβολή τῶν Ὀρθοδόξων, ἀλλὰ στὴν ἐκμετάλλευση καί συσστράτευση τοῦ σουνιτικοῦ Ἰσλάμ πίσω ἀπὸ πολιτικό ἠγέτη, τοῦ ὁποίου ὁ μεγαλύτερος ἀντίπαλος δέν εἶναι ἄλλος πολιτικός, ἀλλὰ ἕνας μουσουλμάνος Ἱεροκλήρυκας! Δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τίν ἐνέργεια αὐτὴ χαιρέτισε ἀπὸ τούς πρῶτους ἡ τρομοκρατικὴ ὀργάνωση Χαμάς.

Ὅσοι κατάγονται ἀπὸ προσφυγικούς πληθυσμούς τῶν ἀλψιμόνητων πατρίδων, διασώζουν τίν ἐτερόκλητη ἀνάμνηση τῆς ἀγαθῆς συνύπαρξης καί γειννίας μετὰ Μουσουλμάνους καί ταυτόχρονα τῶν σφαγῶν καί καταστροφῶν ἀπὸ Μουσουλμάνους. Τί δείχνει αὐτό; Πὼς οἱ θρησκευεῖς μόνες τους εἶναι παράγοντες εἰρήνης, παρά τίς ἀβυσσαλέες διαφορές. Πὼς ὅταν οἱ πολιτικές ἐκμετάλλευσης λαῶν ὀλόκληρων, πού τούς ἀρνοῦνται οὐσιαστικὴ παιδεία, σύστημα ὑγείας, στοιχειώδεις συνθηκὲς εὐπρεποῦς διαβίωσης καί ἀνάπτυξης τοῦ πολιτισμοῦ τους, ὀδηγίσουν τούς καταπιεζόμενους στὴν ἀπόγνωση, τότε καί αὐτοί, μὴ ἔχοντας νά χάσουν τίποτα μᾶς πού κι ἡ ζωὴ τους εἶναι ἕνα μαρτύριο, ἐνεργοῦν μέ μόνο γνώμονα τίν ἐκδίκηση, δικαιολογώντας τίν ὅποια ἀκρότητα κάτω ἀπὸ τόν μανδύα τῆς προσβολῆς τῶν πιστευμάτων τους, τῶν ἀρχῶν καί τῶν ἀξιῶν τους. Στό ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἔχουν γίνεи τά μεγαλύτερα ἐγκλήματα, ἀπὸ ἀνθρώπους πού δέν εἶχαν ποτέ καμία σχέση μ' Αὐτόν.

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

Ὁρθοδοξία καί Ἰσλάμ

* * *

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΙΑΝΝΟΥΛΑΤΟΣ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΤΙΡΑΝΩΝ, ΔΥΡΡΑΧΙΟΥ ΚΑΙ ΠΙΑΣΗΣ ΑΛΒΑΝΙΑΣ

ΙΣΛΑΜ¹

Ἡ λέξις islām² ἦτο κατά τὴν προϊσλαμικὴν περίοδο ἐν χρήσει εἰς τὸ ἔμπορικὸν λεξιλόγιον τῶν ἀνθρώπων τῆς Μέκκας καὶ ἐσίμαινε τὴν «συμφωνίαν», τὴν «συνθήκην», τὸν λόγον τιμῆς διὰ τὸ «κλείσιμον» τῆς ὑποθέσεως. Ὁ Μωάμεθ μετὰ τὸ κήρυγμά του ἔδωκε νέον περιεχόμενον καὶ δύναμιν εἰς τὸν παλαιὸν ὄρον, χρησιμοποιοῦσας αὐτὸν ἀπὸ τὴν πρώτῃν φάσιν τῆς δράσεώς του, διὰ νὰ δηλώσῃ τὴν ὑπαρξιακὴν ὑπακοὴν εἰς τὴν κλῆσιν τοῦ Ἀλλάχ καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὸν σκοπὸν καὶ προσανατολισμὸν τῶν ὁπαδῶν του.

Ὅσοι ἀποδέχονται τὴν μορφὴν αὐτὴν σχέσεως πρὸς τὸν Θεὸν ὀνομάζονται muslim (ἔξ οὗ μουσουλμᾶνος, μουσουλμᾶνοι). Ἡ ἀραβικὴ φράσις «εἶμαι μουσουλμᾶνος» εἰς τὸ βάθος τῆς σημαίνει «εἶμαι παραδεδομένος τῷ Κυρίῳ». Ὁ Μωάμεθ καὶ οἱ πρῶτοι ὁπαδοὶ του ὠνόμαζον ἑαυτοὺς muslim, διακηρύσσοντες οὕτως ὅτι ὡς βασικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν ἐθεώρουν τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἀφοσίωσίν των εἰς τὸν Θεὸν καὶ ὅτι τὸ μῆνυμά των ἦτο εἶς νέος, ὀρθὸς τρόπος ζωῆς τοῦ λαοῦ, ἦτοι islām, «ὑποταγὴ εἰς τὸν Θεόν». Ἐν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ὁ ὄρος islām ἀπεστερήθη τῆς ἀρχικῆς θρησκευτικῆς θερμοτότητος καὶ ἐντάσεως καὶ ἔγινεν, ἰδίως εἰς τὰς ἐκτὸς τοῦ ἀραβικοῦ κόσμου γλώσσας, τὸ ὄνομα ἐνός θρησκευτικοῦ συστήματος ἰδεῶν, νόμων, πράξεων, τὸ ὄνομα μᾶς «θρησκείας».

¹ Ὁ Μακαριώτατος μᾶς παρεχώρησε εὐγενῶς τὴν ἄδεια νὰ ἀναδημοσιεύσωμε ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ σπουδαῖο βιβλίον του *Ἰσλάμ: Θρησκευτολογικὴ ἐπισκόπησις*, ἐκδ. «Πορευθέντες», Ἀθῆναι 1975. Τὸν εὐχαριστοῦμε ὀλοκαρδίως.

² Γραμματικῶς ἡ λέξις islām εἶναι ἀπαρέμφατον τοῦ ρήματος aslama, τὸ ὁποῖον σημαίνει «ἀποδέχομαι», ὑποτάσσομαι, παραδίδομαι· συνεπῶς συμπτικνώνει τὰς ἐννοίας, τὰς ἐκφραζομένας ὑπὸ τῶν λέξεων: ἀποδοχὴ, παράδοσις, ὑποταγὴ, ἀφοσίωσις. Ὁ ἀπαρέμφατος τύπος προσδίδει δυναμικὸν τόνον συνεχείας· πρόκειται περὶ μᾶς «ἐσωτερικῆς καταστάσεως, ἡ ὁποία ἐπαναλαμβάνεται καὶ ἀνανεύσεται»· Ch.J. Adams, *A Reader's Guide to the Great Religions* (New York, London 1965), σελ. 288.

1. ΤΑ «ΘΕΜΕΛΙΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ»

Οι κύριοι πόλοι τῆς θεολογίας τοῦ Κορανίου εἶναι ἀφ' ἑνός μὲν ἡ ἔμφασις εἰς τὸν μονοθεϊσμόν, εἰς τὴν ὑπερβατικότητα καὶ τὸ ἀπρόσιτον τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ πίστις εἰς τὴν κρίσιν καὶ τὴν μέλλουσαν ζωὴν. Αἱ οὐσιώδεις διδασκαλαὶ τοῦ Ἰσλάμ ταξινομοῦνται συνήθως εἰς τὰς ἀκολουθούς θέσεις³:

α) Αὐστηρὸς μονοθεϊσμός.

Ἰδιαιτέρως τονίζεται ἡ ὑπαρξις, ἡ μοναδικότης, τὸ ἀπρόσιτον τοῦ Θεοῦ (Allāh)⁴. Οὐδεὶς ὑπάρχει ὁμοίος Του, οὐδεὶς εἶναι δυνατόν νά παραλληλισθῆ, πρὸς Αὐτόν· δέν ἔχει υἱόν ἢ θυγατέρα. Οὐδεὶς ἀπολύτως μοιράζεται τὸν θρόνον μετ' Αὐτοῦ. Μεταξὺ τοῦ Ἀλλάχ καὶ πάσης ἄλλης ὑπάρξεως ὑφίσταται ἀγεφύρωτον χάσμα. Ἐδημιούργησε τὸν κόσμον εἰς ἕξ ἡμέρας καὶ ἔδωσε πνοὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον. Δεσπάζει τοῦ σύμπαντος. Εἰς τὸ τέλος ἐκάστης μουσουλμανικῆς προσευχῆς ἐπαναλαμβάνεται ὁ στίχος τοῦ Κορανίου: «Οὗτος ἐστὶν ὁ ὕψιστος, οὗτός ἐστιν ὁ μέγας» («Ἡ Βοῦς», 2:256). Ἡ ἀνωτέρω φράσις γράφεται καὶ φέρεται εἰς περιάπτα. «Ὁ Θεὸς εἶναι τὸ φῶς τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς... Ὁ Κύριος κατευθύνει ὄντινα βούλεται πρὸς τὸ φῶς αὐτοῦ» («Τὸ Φῶς», 24:35).

Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἐντελὼς ΑΛΛΟΣ. Κατέχει εἰς ἄπειρον βαθμὸν ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους ἀρετὰς καὶ τελειότητας· ἀλλ' οὐδεμίαν σύγκρισιν, οὐδεὶς παραλληλισμὸς δύναται νά γίνῃ μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὠρισμένα παραγγέλματα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπως «γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστίν», ἀποτελοῦν διὰ τὸν μουσουλμᾶνον εἶδος βλασφημίας· διότι ἀποκλείεται εἰς τὸν ἄνθρωπον νά πλησιάσῃ καὶ νά ὁμοιωθῆ πρὸς τὸν Θεόν. Ἰδέα, ὡς ἡ τῆς «θέσεως τοῦ ἀνθρώπου», ἄκρως οἰκεῖται εἰς τὴν χριστιανικὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν, εἰς τὴν μουσουλμανικὴν σκέψιν ἠχοῦν ὡς ἀνυπόφορος βλασφημία. Τὸ κήρυγμα τοῦτο καὶ ἡ ἔμφασις εἰς τὴν ἀποκλειστικότητα τοῦ Ἀλλάχ ἀποτελοῦν ἀντίδρασιν κατὰ τοῦ πολυθεϊσμοῦ, ὅστις ἐπεκράτει τότε εἰς τὸν ἀραβικὸν κόσμον, συγχρόνως ὅμως καὶ

³ Εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον ἐπισημαίνομεν ἐκ τῆς πληθῆος τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας τὰ κάτωθι εἰδικά ἔργα: M.G. DeTassy, *Exposition de la foi musulmane* (Paris 1822). A. von Kremer, *Geschichte der herrschenden Ideen des Islams* (1868, Hildesheim 1961). M. Horten, *Muhammedanische Glaubenslehre* (Bonn 1916). H.U.W. Stanton, *The Teaching of the Qurān* (London 1919). H. Stieglecker, *Die Glaubenslehren des Islam* (Paderborn, München, Wien 1962). D.A. Ajijola, *The Concept of Islamic Faith* (Ikkare-Nigeria 1971).

⁴ Βλ. M. Fakhry, «The Classical Islamic Arguments for the Existence of God», *MW47* (1957), σσ. 133-145.

ἀντίκρουσιν τοῦ περὶ Ἁγίας Τριάδος χριστιανικοῦ δόγματος⁵. Περί τούτου, ὡς φαίνεται, ὁ Μωάμεθ ἐγνώριζε μόνον ἀπὸ τὰς πληροφορίας καὶ τὰ σκώμματα τῶν ἐν Ἀραβίᾳ εὐρισκομένων ἑβραίων καὶ τὴν πολεμικὴν διαφόρων αἰρετικῶν χριστιανῶν τῆς πατρίδος του.

Εἰς τὴν ἰσλαμικὴν θεολογίαν χρησιμοποιοῦνται 99 ὀνόματα διὰ τὸν Θεόν, ἐκφράζοντα διαφόρους ὄψεις τοῦ μεγαλείου τῆς ὑπάρξεώς του: π.χ. ὁ Ἅγιος, ὁ Πρῶτος, ὁ Ἔσχατος, ὁ Δημιουργός, ὁ Ἀκούων, ὁ Βλέπων, ὁ Ἴσχυρός, ὁ Πλούσιος, ὁ Σοφός, ὁ Σώζων, ὁ Ἐλεήμων, ὁ Ὑψῶν, ὁ Συγχωρῶν, ὁ Ἀγαπητός, ἡ Δικαιοσύνη, ἡ Ἀλήθεια κ.λπ.⁶. Ἡ περὶ αὐτοῦ ὁμῶς γνώσις δέν εἶναι πλήρης· τό μυστήριον τοῦ Θεοῦ παραμένει ἀνεξερευνήτον.

Τό Κοράνιον ἐπανέρχεται ἐπανειλημμένως μέ ζωηράν γλῶσσαν εἰς τό θέμα τῆς μοναδικότητος τοῦ Ἀλλάχ, τῆς παντοδυναμίας καὶ παντοκρατορίας του.

β) Πίστις εἰς τοὺς ἀγγέλους.

Συμφώνως πρὸς τό Κοράνιον οἱ ἄγγελοι, ὄντα δημιουργηθέντα ἐκ φωτός, εὐρίσκονται διαρκῶς εἰς τὰς διαταγὰς τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἐκτελεσταὶ τῶν παραγγελιμάτων Του καὶ μεσολαβοῦν μεταξύ Αὐτοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀγγέλων ἰδιαίτεράν θέσιν κατέχουν ὁ Μιχαὴλ καὶ ὁ Γαβριὴλ. Ὁ τελευταῖος κατ' ἐντολήν τοῦ Θεοῦ μετέφερεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τό Κοράνιον καὶ τό ὑπηγόρευσε εἰς τὸν Μωάμεθ· ἐκόμισε πρὸς τὴν Παρθένον Μαριάμ τό μίνυμα ὅτι θά γεννήσῃ ἀσπύρωσ τὸν Ἰησοῦν. Πολλάκις ὁ Γαβριὴλ ἀποκαλεῖται «πνεῦμα Θεοῦ». Οἱ ἄγγελοι ἐπιβλέπουν τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων, καταγράφουν τὰς πράξεις των· καὶ ἡ βίβλος, εἰς τὴν ὁποίαν καταχωροῦνται, θά ἀνοιγῇ κατὰ τὴν ἐσχάτην κρίσιν.

Πλὴν τῆς πίστεως εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλων, ἔντονος εἶναι ἐπίσης εἰς τό Ἰσλάμ ἡ βεβαιότης περὶ τῆς ἐντός τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς δράσεως τοῦ Σατανᾶ (Shaitān), τοῦ πειρασμοῦ. Κατὰ το Κοράνιον οὗτος κατεκρημίσθη ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, διότι ἠρνήθη νά λατρεύσῃ τὸν Ἀδάμ –ὅστις θεωρεῖται ὁ

⁵ H.A. Wolfson, "The Muslim Attributes and the Christian Trinity", *Harvard Theological Review* 49 (1956), 1-18.

⁶ Κατὰ τό Κοράνιον, «Οὐκ ἔστιν ἄλλος Θεός πλὴν αὐτοῦ· οὗτος φέρει τὰ ὠραιότερα ὀνόματα» (T.X., 20:7, Πρβλ. «Ἐλ-Ααράφ», 7:180· «Ἡ Μετοικεσία», 59:24). Εἰς τοὺς διαφόρους καταλόγους παρουσιάζονται παραλλαγαὶ τινες τόσον εἰς τὴν σειρὰν μέ τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται, ὅσον καὶ εἰς ὠρισμένα ὀνόματα. Βλ. R. Stade, *Ninety-Nine Names of God* (Ibadan 1970), ὅπου δίδεται ἡ μετάφρασις τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ ἔργου τοῦ al-Ghazālī, *Kitāb al-Maqsad al-Asnā Sharh Asmā al-Husnā*. J R(obson), «Ninety-Nine Names of Islam», DCR (1971), σσ. 306-307. DHI (1964), σσ. 141-142. Πρβλ. A.A. Nadwi, «The Excellent Names of Allah», *JRAI* 2, No 2(1974), σσ. 10-13.

πρῶτος προφήτης– καί ἔγινεν ὁ χειρότερος ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκτός τῶν ἀγγέλων καί τοῦ Σατανᾶ, εἰς τό κύκλωμα τῶν ὑπερανθρωπίνων ὄντων, τά ὁποῖα παραδέχεται τό Κοράνιον, ἀπαντᾶ καί μία ἐνδιάμεσος κατηγορία μεταξύ ἀγγέλων καί ἀνθρώπων, τά *jinn* (τζίν). Ἔχουν δημιουργηθῆ ἐκ πυρός καί πολλά ἐξ αὐτῶν πιστεύουν εἰς τό Κοράνιον καί εἶναι ἀγαθά. Ἄλλ’ ὑπάρχουν καί τά κακά τζίν, τά ὁποῖα ἔκλεψαν τά μυστικά τοῦ οὐρανοῦ καί διά τοῦτο ἐλιθοβολήθησαν διά θραυσμάτων ἀστέρων καί κατωλίσθησαν εἰς τήν ἄβυσσον. Ἀρχηγός τῶν τελευταίων εἶναι ὁ *Iblīs* (Ιμπλίς = Διάβολος). Ἐδάφια τοῦ Κορανίου ἀναφέρουν ὅτι ὠρισμένα τζίν ἐγνώρισαν εἰς τόν Σολομῶντα μαγικά μυστικά.

γ) Προφήται· κορωνίς ὁ Μωάμεθ.

Κατά τήν διαδρομὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας ὁ Θεός, ὡς βεβαιώνει τό Κοράνιον, ἀπέστειλεν εἰς τόν κόσμον προφήτας καί ἀποστόλους διά νά ἐξαγγείλῃ τās βουλάς Του καί νά ὀδηγήσῃ τούς ἀνθρώπους εἰς τήν ὁδόν τῆς ἀληθείας⁷: «Ὁ Θεός ἀπέστειλε τούς προφήτας ὅπως κηρύξωσι καί διδάξωσι» (Ἡ Βουῆς, 2:209). Πρῶτος ὑπῆρξεν ὁ Ἄδάμ καί τελευταῖος, ὡς κορωνίς, ὁ Μωάμεθ. Τό Κοράνιον ἀναφέρει 26 ὀνόματα προφητῶν· πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἔχουν ληφθῆ ἐκ τῆς Ἁγίας Γραφῆς, ἄλλα προέρχονται ἐξ ἀραβικῶν λαϊκῶν παραδόσεων τῆς ἐποχῆς· π.χ. Ἐνῶχ, Νῶε, Ἰσμαήλ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Δαβίδ, Σολομών, Ζαχαρίας, Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής⁸, ἀκόμη καί ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος⁹. Μεταγενέστεραι μουσουλμανικά παραδόσεις ἀναβιβάζουν τόν ἀριθμὸν τῶν προφητῶν εἰς 124.000¹⁰. Τούτων προεξάρχουν οἱ πέντε μεγάλοι «ἀπόστολοι» («ἀπεσταλμένοι»): (i) ὁ Νῶε (Nūh), ὁ ὁποῖος μετὰ τόν κατακλυσμόν συνωμολόγησε τήν πρώτην συνθήκην μετὰ τοῦ Θεοῦ· (ii) ὁ Ἀβραάμ (Ibrāhīm) «ὁ φίλος τοῦ Θεοῦ»,

⁷ L. Gardet, “La notion de prophétie en théologie musulmane”, *Revue Thomiste* 66 (1966), 353-409. F. Rahman, *Prophecy in Islam* (London 1958). D. Sidersky, *Les origines des légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes* (Paris 1933).

⁸ J. C. L. Gibson, “John the Baptist in Muslim Writings”, *MW* 45 (1955), σσ. 334-345.

⁹ Εἰς τό ἐδάφιον ὁ τελευταῖος ὀνομάζεται Δίκερως (Ζούλ-Καρνέιν) («Τό ἄντρον», 18:82)· πρβλ. Αὐτόθι, στίχ. 83: «Ὀρίσαμεν τήν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς καί τῷ παρεχωρήσαμεν τά μέσα ἵνα ἐκτελέσῃ πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο ἀκολουθῶν ὁδόν τινα» [ἵδρθ.: ...καί ἠνοίξαμεν αὐτῷ ὁδόν, διά νά ἐκτελέσῃ πᾶν ὅ,τι ἐβούλετο· Ullmann, *Koran* (1959), σσ. 242-243. Πρβλ. Paret, *Koran* (1966), σελ. 245. Blachère, *Koran* (1959), σελ. 344. Bell, *Qur’an* (1960) I, σελ. 281].

¹⁰ Οἱ Βυζαντινοὶ εἰρωνεύοντο τόν μέγαν ἀριθμὸν τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσλάμ: «Καί ἄκουε τοῦ βίου αὐτοῦ τά ἔπαθλα καί τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τά ληρήματα λέγοντος ὅτι ἀριθμὸς ὑπάρχει προφητῶν ἑκατὸν εἴκοσι τέσσαρες χιλιάδες. Εἶπατε ἡμῖν· Εἶχεν ὁ Θεός μετὰ τίνος καί ἐδέετο συμμαχίας τούτου;»· Erich Trapp, “Die Dialexis des Mönchs Euthymios mit einem Sarazenen”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 20 (1971), σελ. 128.

ἀρχέτυπον τῆς πίστεως εἰς ἓνα Θεόν¹¹. (iii) ὁ Μωϋσῆς (Mūsā), ὅστις ὠμίλησε μετὰ τοῦ Ὑψίστου («Τά Συμβάντα», 28:30)· (iv) ὁ Ἰησοῦς (Īsā), «ὁ Μεσσίας Ἰησοῦς, υἱός τῆς Μαριάμ, ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ καί ὁ λόγος αὐτοῦ» («Αἱ Γυναῖκες», 4:169)· καί τέλος (v) ὁ Μωάμεθ «ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ καί ἡ σφραγίς πάντων¹² τῶν προφητῶν» («Οἱ Ὁμόσπονδοι», 33:40). Ὁ Μωάμεθ ἔλαβεν ἀπό τόν Θεόν κατ' ἐξοχίαν τίν ἀποστολήν τῆς Διδαχῆς: «Καί λέγουσιν οἱ ἄπιστοι [περὶ τοῦ Μωάμεθ]: “Ἰσως ὁ Θεός δέν ἔδωκεν αὐτῷ ἐξουσίαν ὅπως διαπράττη θαύματα;” Σύ εἶσαι ἐντεταλμένος [προσθετόν: μόνον]¹³ νά διδάξης. Ἐκαστος λαός εἶχεν ἀπόστολόν τινα ὀδηγοῦντα αὐτόν» («Ἡ Βροντί», 13:8)¹⁴.

Ἔργον τῶν προφητῶν ἦτο νά ἐξαγγεῖλουν τίν πίστιν εἰς τόν ἓνα καί μόνον Θεόν καί νά ἀποσπιάσουν τόν ἄνθρωπον ἐκ τῆς λατρείας τῶν εἰδώλων. Διότι τό βασικώτερον ἁμάρτημα, συμφώνως πρὸς τίν θεολογίαν τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι ἡ τάσις τῶν ἀνθρώπων νά λησμονοῦν τόν ἓνα καί μοναδικόν Θεόν καί νά στρέφονται πρὸς τά εἶδωλα. Οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Θεοῦ συνήντησαν εἰς τό ἔργον των πολλὰς ἀντιξοότητας, ἀλλ' ἐνισχύοντο συνεχῶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Κατά τίν πορείαν τῆς ἀνθρωπότητος διά τῶν σκοτεινῶν ἀτραπῶν τῆς Ἱστορίας φωτίζουν τίν ζωὴν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὀρισιμένα δέσμαι φωτός, τὰς ὁποίας προκαλεῖ ἡ παρουσία τῶν προφητῶν. Διά τό Ἰσλάμ δέν ὑπάρχει ἡ αἰσθησις τῆς ἀποφασιστικῆς τομῆς ἐντός τοῦ χρόνου –ὅπως συμβαίνει εἰς

¹¹ Βλ. ὠραίαν ἀνάλυσιν A. Guthrie, “The Significance of Abraham”, *MW* 45 (1955), σσ. 113-120.

¹² Ὅρθ.: καί ἡ σφραγίς τῶν προφητῶν. Ὁ Ullmann [*korah* (1959)], σελ. 342] γράφει: «καί ἡ σφραγίς τοῦ προφήτου». Τίν φράσιν «σφραγίς προφήτου» εἶχον χρησιμοποίησει καί ἄλλοι προηγουμένως διά τόν ἑαυτὸν των –ὅπως ὁ Μάνης– διά νά δηλώσουν ὅτι δι' αὐτῶν ἐκκλειν ἡ σειρά τῶν προφητῶν· Buhl, Muhammad (1961), σελ. 398.

¹³ Βλ. Alberry, *Koran* (1971), I, σελ. 268: “Thou art only a Warner”. Πρβλ. Paret, *Koran* (1966), σελ. 201. Bell, *Qur'an* (1960), I, σελ. 229. Montet, *Coran* (1949), σελ. 567.

¹⁴ Ὁ Μωάμεθ ἰσχυρίζετο ὅτι ἡ ἔλευσις του προαναγγέλην ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ: «Ὁ δέ Ἰησοῦς υἱός τῆς Μαριάμ εἶπε πρὸς τόν λαόν αὐτοῦ: “Ὡ υἱοὶ Ἰσραὴλ! ἐγὼ εἰμὶ Ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ πεμφθείς πρὸς ὑμᾶς, ὅπως κυρώσω τίν πρὸ ἐμοῦ ἀποσταλείσαν Πεντάτευχον καί εὐαγγελίσωμαι ὑμῖν τίν ἔλευσιν ἐτέρου Ἀποστόλου, μετ' ἐμέ, οὗ τό ὄνομα Ἀχμέτ.» («Πολεμικὴ Παράταξις», 61:6). Κατὰ τούς μουσουλμάνους ἐρμηνευτὰς εἰς τό εὐαγγελικόν ἐδάφιον *Ἰωάν.* 16,7 («Εάν γάρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς, εάν δέ πορευθῶ, πέμψω αὐτόν πρὸς ὑμᾶς») ὑπῆρχε κατ' ἀρχάς ἡ λέξις «περικλυτός» (καί οὐχί «παράκλητος»), ἡ ὁποία σημαίνει «ἐνδοξος» καί εἶναι συνώνυμος τῆς κορανικῆς λέξεως «Ἀχμέτ». Ἡ τελευταία ἔχει τίν αὐτὴν ρίζαν καί ἔννοιαν μέ τό ὄνομα Muhammad (= δεδοξασιμένος), τό ὄνομα τοῦ Προφήτου. Οἱ χριστιανοὶ ὁμως, λέγουσιν οἱ μουσουλμάνοι, διέστρεψαν τό ἱερόν κείμενον. Βλ. Yūṣuf 'Alī, *Holy Qur'an* (1968), 144, σμκ. 416 καί 1540, σμκ. 5438. Πρβλ. Πεντάκη, *Κοράνιον* (1928), 404-405. Κατὰ τόν ὑπομνηματιστὴν Yūṣuf 'Alī «καί ἂν ἀκόμη ἀναγνώσωμεν Παράκλητος, τοῦτο ἀναφέρεται εἰς τόν ἅγιον Προφήτην (δηλ. τόν Μωάμεθ), ὅστις εἶναι πρὸς ἔλεος τοῦ συμπαντος κόσμου» (21:107), ἴπληρης καλοκαγαθίας καί ἐλέους [πρὸς τούς πιστούς] (9:128/129)»· αὐτόθι σελ. 1.540.

τόν Χριστιανισμόν, τόν δεχόμενον τίν ἐν χρόνῳ Σάρκωσιν τοῦ Λόγου- διά τῆς ὁποίας ἡ Ἱστορία ἥλλαξεν ὀριστικῶς πορείαν καί νόημα.

δ) Τά βιβλία τῶν προφητῶν· Κοράνιον.

Θεμελιώδους σημασίας εἶναι ἐπίσης διά τοὺς μουσουλμάνους ἡ πίστις εἰς τά βιβλία τῶν προφητῶν καί ἰδιατέρως εἰς τό Κοράνιον, ὡς τό ἐπιστέγασμα τῶν ἱερῶν βιβλίων: «Κατεπέμφθη δέ ἵνα κυρώσῃ τὰς πρό αὐτοῦ Βίβλους καί ἐξηγήσῃ τὰς ἀναμφισβητήτους Γραφάς [Γραφίν]¹⁵, ἃς κατέπεμψεν ὁ Κύριος τοῦ παντός¹⁶...» («Ἰωνᾶς», 10:38). Τό Κοράνιον, ὡς εἶδομεν καί εἰς προηγούμενον κεφάλαιον, θεωρεῖται τόσον τέλειον, ὥστε κατά τήν ἐντός αὐτοῦ εὕρισκομένην ρῆσιν: «...ἐάν «ἐνωθῶσιν ἄνθρωποι καί πνεύματα ἵνα δημιουργήσωσι παρόμοιον τι ἀνάγνωσμα [Qur'ān], δέν θέλουσι δυνηθῆ νά πράξωσι τοιοῦτόν τι καίπερ βοηθούμενοι ἀμοιβαίως» («Ἡ Νυκτερινή Ὀδοιπορία», 17:90).

Ὡς βιβλία προφητῶν ἀναγνωρίζονται ἡ Πεντάτευχος¹⁷, οἱ Ψαλμοί¹⁸ καί τό Εὐαγγέλιον¹⁹. Συμφώνως πρός τήν κορανικὴν ἄποψιν, τό πρῶτον ἀπεκαλύφθη εἰς τόν Μωυσέα, τό δεύτερον εἰς τόν Δαβίδ καί τό τρίτον εἰς τόν Ἰησοῦν. Κατ' οὐσίαν τά ἱερά βιβλία, ὡς πιστεύουν οἱ μουσουλμᾶνοι, τονίζουν τὰς αὐτὰς ἀληθείας καί ὑπαινίσσονται τό ἔργον τοῦ Μωάμεθ. Ἄλλ' οἱ Ἑβραῖοι καί οἱ χριστιανοὶ ἠλλοίωσαν τά ἱερά κείμενα, τά ἐνόθευσαν καί ἀφήρεσαν ἐξ αὐτῶν τὰς εἰς τόν Μωάμεθ ἀναφερομένας μαρτυρίας: «᾿Ω ὄπαδοί τῆς Βίβλου! Διατί περιβάλλετε τήν ἀλήθειαν μέ τόν χιτῶνα τοῦ ψεύδους; Διατί καλύπτετε

¹⁵ Arberry, *Koran* (1971), I, σελ. 229. Paret, *Koran* (1966), σελ. 171.

¹⁶ Πρόκειται ἐδῶ περὶ τοῦ Κοραίου. Πρβλ. καί Ulimann, *Koran* (1959), σελ. 170 (ἐν συναρτήσει πρός τὰς «ἀναμφισβητήτους Γραφάς»): «es ist daher kein Zweifel, dass er (τό Κοράνιον) vom Herr der Welten gekommen ist».

¹⁷ «Ἐδῶκα εἰς τόν Μωυσῆν τήν Βίβλον καί τήν Διάγνωσιν [Fürkan] ὅπως κατευθυνθῆτε ἐν ὁδῷ εὐθείᾳ» («Ἡ Βούς», 2: 50). «Κατεβίβάσαμεν τήν Πεντάτευχον, περιέχουσαν τό φῶς καί τήν ὁδηγίαν. Οἱ προφῆται, ἀληθῶς πιστοί, ἀφωσιωμένοι τῷ Ἰσλαμισμῷ, ἤθελον δι' αὐτῆς δικάσει τοὺς Ἑβραίους» («Ἡ Τράπεζα», 5:48).

¹⁸ «Ὡσαύτως ἐδώκαμεν τήν ἀποκάλυψιν τῷ Ἀβραάμ καί Ἰσμαῖλ, τῷ Ἰσαάκ καί Ἰακώβ καί ταῖς φυλαῖς, τῷ Ἰησοῦ καί Ἰῶβ, τῷ Ἰωνᾶ καί Ἀαρῶν καί τῷ Σολομῶντι· εἰς δέ τόν Δαυίδ ἐδώκαμεν τό Ψαλτήριον» («Αἱ Γυναῖκες», 4:161). «... καί ἐδώκαμεν τό Ψαλτήριον εἰς τόν Δαυίδ» («Ἡ Νυκτερινή Ὀδοιπορία», 17:57).

¹⁹ «Ἐξαπέστειλε πρός σέ τήν Βίβλον τῆς ἀληθείας, ἥτις κυροῖ τὰς πρό αὐτῆς ἀποκαλυφθείσας κατέπεμψε τήν Πεντάτευχον καί τό Εὐαγγέλιον, ὅπως χρησιμεύσωσιν ὡς ὁδηγός τοῖς ἀνθρώποις» («Ὁ Οἶκος Ἐμᾶν», 3:2). «Ἐπέμψαμεν τόν Ἰησοῦν, υἱόν τῆς Μαριάμ, ἵνα κυρώσῃ τήν Πεντάτευχον. Ἐδώκαμεν αὐτῷ τό Εὐαγγέλιον, ὅπερ ἐμπεριέχει ὡσαύτως τήν ὁδηγίαν καί τό κήρυγμα πρός τοὺς φοβούμενους τόν Κύριον» («Ἡ Τράπεζα», 5: 50).

αυτήν καίτοι γνώσκοντες ταύτην;» («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3:64). «Ἔω ὄπαδοί τῶν Γραφῶν! ἤλθε πρὸς ὑμᾶς ὁ ἡμέτερος ἀπόστολος ἵνα δηλώσῃ πολλά χωρία, ἅτινα ἀπεκρῦψατε ἐκ τῶν Γραφῶν, παραλείποντες πολλά ἄλλα» («Ἡ Τράπεζα», 5:18). Τοιουτοτρόπως, παρὰ τὴν θεωρητικὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τῆς ἡμετέρας Ἀγίας Γραφῆς, δὲν τὴν μελετοῦν, διότι τὴν θεωροῦν ἠλλοιωμένην. Ἐκλέγουν ἐν τούτοις ὠρισμένους στίχους, ἔχοντες ὡς κριτήριον τὸ Κοράνιον.

ε) Ἀνάστασις τῶν νεκρῶν καὶ ἐσχάτη κρίσις.

Ἐκ τῶν βασικωτέρων μινυμάτων τοῦ Κορανίου καὶ γενικώτερον τοῦ Ἰσλάμ εἶναι ἡ πεποίθησις εἰς τὴν τιμωρίαν τῶν ἁμαρτωλῶν, τὴν ἀνταμοιβὴν τῶν δικαίων, τὸν παράδεισον καὶ τὴν κόλασιν. Πυρρὴν τοῦ κηρύγματος τοῦ Μωάμεθ κατὰ τὴν πρώτην περίοδον ὑπῆρξεν ὁ τονισμὸς τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως. Ἐν τῷ Κορανίῳ παρατίθενται πλείστα περιγραφαὶ καταστροφῶν, ἐσχατολογικοῦ περιεχομένου, αἵτινες θὰ προηγηθῶν τῆς ἐσχάτης ἡμέρας. Προφητεύεται ἡ εἰσβολὴ τῶν τεράτων Γῶγ καὶ Μαγῶγ, τῶν ἀποκαλυπτικῶν ζῴων· γίνεται ἀκόμη λόγος περὶ σκοτισμοῦ τῆς σελήνης καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς συμβησομένης ρωγμῆς, περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀντιχρίστου καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Ἰησοῦ. Συνολικῶς, ἀναφέρονται δέκα σημεῖα προοιωνίζοντα τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Τὸ πᾶν θὰ ἐξαφανισθῆ, διὰ τὴν ἀποκατασταθῆ καὶ νὰ κριθῆ. Θ' ἀνοιγῆ κατόπιν τὸ βιβλίον, θὰ γνωσθῶν τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐκ τῆς ζυγοσταθμίσεως τῶν καλῶν καὶ τῶν κακῶν ἔργων θὰ κριθῆ ἡ θέσις ἑνὸς ἐκάστου²⁰. Ὅσοι καταδικασθῶν –ἀδικοι, ἄπιστοι, πονηροί– θὰ ὀδηγηθῶν εἰς τὸν χῶρον τῶν αἰώνιων βασάνων, τὸν Ἄδην· οἱ δίκαιοι θὰ εἰσέλθων εἰς τὸν εὐλογημένον τόπον τοῦ παραδείσου. Ὁ τελευταῖος περιγράφεται ὡς θὰ ἐφαντάζετο τὸν ἰδανικόν τόπον εἰς βεδουίνος τοῦ Ζ' αἰῶνος μ.Χ.: με' ὕδατα πηγῶν, καρποφόρα δένδρα, ὠραίας μελανοφθάλμους γυναῖκας εὐρισκομένας εἰς τὴν διάθεσιν ὄλων τῶν κατοίκων τοῦ παραδείσου, οἶνον (τὸν ὁποῖον ἔχουν στερηθῆ εἰς τὴν ζωὴν των οἱ μουσουλμᾶνοι) κ.λπ.

(Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς κρίσεως); «Τῶν δὲ ἀπίστων τὰ ἔργα ἔσσονται ὡς ὁ ἀντικατοπτρισμὸς τῆς ἐρήμου, ὃν ὁ διψῶν ἐκλαμβάνει ὡς ὕδωρ καὶ ὄμως προχωρῶν οὐδὲν εὐρίσκει. Θὰ εὐρῆ ὄμως ἐνώπιον αὐτοῦ τὸν Θεόν ὅστις θὰ καταλογίσῃ αὐτόν. Ὁ Κύριος εἶναι ἀκριβῆς εἰς τοὺς ὑπολογισμοὺς του» («Τὸ Φῶς», 24:39).

²⁰ Γενικώτερον περὶ τῆς ἐσχατολογίας εἰς τὴν μουσουλμανικὴν θεολογίαν βλ. T. Andrae, *Die letzten Dinge*, deutsch von H. H. Schaeder (Leipzig 1940, ²1941, σσ. 114-126. L. Gardet, "Les fins derniers selon la théologie musulmane", *Revue Thomiste* 56 (1956), σσ. 445-479, 57 (1957), σσ. 246-300, Schimmel, *Islam* (1971), σσ. 184-190.

Τά αναπτυχθέντα πέντε σημεία αποτελούν τās βασικές πεποιθήσεις ἐκάστου πιστοῦ, «τά θεμέλια τῆς πίστεως» του· συνιστοῦν, κατὰ τό Κορανίον, τίν σπονδυλικήν στήλην τοῦ ὀρισμοῦ τῆς μουσουλμανικῆς εὐσεβείας καί πίστεως:

«...εὐσεβεῖς εἶναι οἱ πιστεύοντες εἰς τόν Θεόν, εἰς τούς Ἀγγέλους αὐτοῦ, εἰς τίν ἡμέραν τῆς κρίσεως, εἰς τίν Βίβλον καί εἰς τούς Προφήτας...». («Ἡ Βουῶς», 2: 172).

στ) Ἀπόλυτος προορισμός τοῦ ἀνθρώπου;

Εἰς τά ἀνωτέρω βασικά ἄρθρα πίστεως τοῦ Ἰσλάμ ὀρισμένοι θεολόγοι προσθέτουν καί ἕν ἕκτον: τίν πίστιν εἰς τόν ὑπό τοῦ Θεοῦ προορισμόν τοῦ ἀνθρώπου. Βάσιν τῆς μουσουλμανικῆς σκέψεως ἀποτελεῖ, ὡς εἶδομεν, ἡ πεποιθήσις ὅτι ὁ Θεός εἶναι ὁ ἐξουσιαστής ὅλων τῶν ὄντων καί τῶν πλεωρῶν τῆς ζωῆς, ὁ προσδιορίζων τά πάντα. Ὅ,τι ἐκεῖνος καθορίζει, οὐδεὶς δύναται νά τό παραβλέψη ἢ νά τό ἀνατρέψη. Τό ὅλον ὅμως πρόβλημα τῆς ἰσλαμικῆς ἀπόψεως περί τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου –τό ὅποῖον συνήθως ἀπλοποιοῦμεν ἀποδίδοντες εἰς τόν μουσουλμᾶνον μίαν παθητικὴν μοιρολατρίαν (κισμέτ)– εἶναι περίπλοκον· διότι ἐν τῷ Κορανίῳ ἀπαντοῦν ἀφ' ἑνός μὲν ἐδάφια ἀρνούμενα οἰανδήποτε δυνατότητα ἐλευθερίας, ἀφ' ἑτέρου δέ ἄλλα ἀποδεχόμενα τίν ἐλευθερίαν ταύτην, ἐπί τῆς ὁποίας στηρίζεται καί ἡ ἀνθρωπίνη εὐθύνη²¹. Θά εἴμεθα ὅμως λίαν ἀπαιτητικοί ἐάν ἠθέλομεν νά εὐρωμεν εἰς τās βασικῶς ἀπλᾶς θεολογικὰς διδασκαλίας τοῦ Ἰσλάμ τίν λύσιν ἑνός προβλήματος, εἰς τό ὅποῖον ἡ χριστιανικὴ θεολογικὴ σκέψις εἰς διάστημα εἴκοσι αἰῶνων δέν ἔχει δώσει ἀπάντησιν ἱκανοποιούσαν ἀπολύτως τίν λογικὴν.

ζ) Ἄφεσις ἁμαρτιῶν. Ἐσχατολογία.

Οἱ μουσουλμᾶνοι βεβαίως δέν πιστεύουν εἰς τίν Ἐκκλησίαν καί εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν ἐν τῇ χριστιανικῇ ἐννοίᾳ. Ὡς ὑποκατάστατον τῆς πρώτης θά ἠδύνατο νά θεωρηθῆ ἡ μουσουλμανικὴ ἡμπα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τίν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἡ ἰδέα αὕτη διαστίζει τίν διδασκαλίαν τοῦ Κορανίου²². Ἀδιακόπως τονίζεται ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἐλεήμων, πολυέλεος, φιλεῦσπλαχνος καί ἔτοιμος νά συγχωρῇ τās ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων, ὅταν ἐπιστρέφουν εἰς Αὐτόν. Ἐν τούτοις ἡ συγχώρησις δέν νοεῖται ὡς κάθαρσις ἢ ἀνακαίνισις· διότι κατὰ τίν μου-

²¹ Βλ. κλασσικόν ἔργον W. Montgomery Watt, *Free Will and Predestination in Early Islam* (London 1948). Πρβλ. M. Abdul Rauf, "The Qur'an and Free Will", *MW* 60 (1970), σσ. 205, 289. Schimmel, *Islam* (1971), σσ. 183-184. Γρ. Ζιάκα, *Ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως καί τοῦ κακοῦ εἰς τόν μεταγενέτερον ἰσλαμικόν μυστικισμόν* (Θεσσαλονίκη 1973).

²² Abd al-Tafahum, "Seek Forgiveness of God", *MW* 47 (1957), σσ. 239-247.

σουλμανικήν διδασκαλίαν δέν ύφίσταται προσαπορικόν άμάρτημα καί ή άμάρτία δέν έπιδρα επί τής φύσεως του άνθρώπου.

Ή άνάστασις των νεκρών καί ή αιώνιος ζωή άποτελούν πρωταρχικήν διδασκαλίαν του Κορανίου, ώς είδομεν άνωτέρω κατά τήν ανάπτυξιν των θεολογικών θεμελιών του Ίσλάμ. Άξιοσημείωτον είναι ότι κατά τήν κορανικήν διαβεβαίωσιν καί έξ άλλων θρησκευών άνθρωποι πιστεύοντες εις τόν Θεόν καί τήν μέλλουσαν κρίσιν καί συμμορφούντες τήν ζωήν των προς αυτές τάς δύο ύφίστας άληθείας, ουδέν έχουν νά φοβηθούν, διότι τελικώς θά σωθούν: «Βεβαίως, οί πιστεύσαντες καί οί όπαδοί τής έβραϊκής θρησκείας, οί Χριστιανοί καί οί Σαβαίοι²³ καί πάντες όσοι έπίστευσαν εις τόν Θεόν καί εις τήν ήμέραν τής κρίσεως, πράττοντες τά άγαθά, θά άνταμειφθώσι παρά του Κυρίου των, ουδένα φόβον θά έχωσι καί δέν θά πενήθωσι» («Η Βούξ», 2:59).

* * *

Κατόπιν των άνωτέρω είναι σαφές ότι τό Κοράνιον συμμερίζεται πολλές χριστιανικές άντιλήψεις, ένώ μετά πείσματος άποκηρύσσει ώρισμένες βασικές. Άμφίγνωμον παρουσιάζεται ιδιαίτερος έναντι των χριστιανών. Ένίοτε όμιλεί περί αυτών μετά συμπαθείας, κατ' άντιδιαστολίην προς τούς όπαδούς άλλων θρησκευών. «Θά άνακαλύψης ότι μεταξύ των άνθρώπων οί Έβραίοι καί οί πολυθεϊσται είσιν έχθροί άσπονδοί των Μουσουλμάνων, καί ότι οί καλούμενοι Χριστιανοί [Nasāra] είναι οί μάλλον διατεθειμένοι νά αγαπώσι τούς πιστούς· τοϋτο δέ διότι έχουσιν ιερείς καί μοναχούς καί διότι είσιν άνευ ύπεροφίας» («Η Τράπεζα», 5:85). Άλλοτε καταφέρεται μετά σφοδρότητος έναντίον Ιουδαίων καί χριστιανών: «Όσοι πιστοί! Μή συνάπτετε σχέσεις μετά των Έβραίων, ούτε μετά των Χριστιανών· οϋτοι είναι φίλοι άλλίλων. Όστις έξ ύμών συνάψει φιλίαν μετ' αυτών, θά όμοιάση αυτοίς. Ό Κύριος δέν κατευθύνει αισίως τούς διεφθαρμένους» («Η Τράπεζα», 5:56). Οϋτως, οί μουσουλμάνοι άναλόγως των διαθέσεών των δύνανται νά δικαίώσουν καί τήν φιλίαν καί τήν έχθρότητα των προς τούς χριστιανούς.

²³ Ταυτόσημος προς τήν αίρεσιν των Μανδαίων ή ήμεροβαπτιστών ή μαθητών του Ίωάννου, κατοκούντων εις τήν Μεσοποταμίαν καί άριθμούντων μερικές χιλιάδας όπαδών· ή σύγχρονος έρευνα παραδέχεται ότι άνήκουν μάλλον εις τήν αίρεσιν των Όφιτών. Εκτός τής άνωτέρω μνείας, τό Κοράνιον αναφέρεται εις αυτούς εις τάς σύρας: «Η Τράπεζα», 5:73 καί «Η Ίερά Άποδημία», 22:17 Rodwell, *Koran* (1971), σελ. 344, σμ. 2. Πρβλ. J. Schmid, "Mandäismus", *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 6, σσ. 1343-1347.

Τό Κοράνιον γενικῶς διακηρύσσει ὅτι: «Ὅστις ἐπιθυμῆι ἄλλην λατρείαν, διάφορον τῆς ὑποταγῆς εἰς τόν Ἰσλαμισμόν, δέν θά εἶναι δεκτός παρ' αὐτοῦ, καί ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ οὗτος ἔσται μετὰ τῶν ἀπολωλότων» («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3:79)²⁴. Ἀλλά πρός ὀρθήν κατανόησιν τοῦ ἀνωτέρω χωρίου πρέπει νά ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι, κατὰ τήν διδασκαλίαν τοῦ Μωάμεθ, τό Ἰσλάμ ἀποτελεῖ τήν βαθυτέραν ἔκφρασιν τόσον τῆς θρησκείας τῶν ἑβραίων, ὅσον καί τῶν χριστιανῶν· ὁ ἀρχικός, ὁ «ἀνόθευτος» διπλαδῆ Ἰουδαϊσμός καί ὁ πραγματικός Χριστιανισμός εἶναι islām = ὑποταγή εἰς τόν Θεόν. Ὡς κοινόν ἔδαφος πάντων, ὡς δοθεῖσα εἰς τούς «ὄπαδούς τῶν Γραφῶν» «ἀληθῆς θρησκεία» ὀρίζεται ἡ «μετ' εὐλαβείας λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἡ πρός τόν Κύριον ὑπακοή, ἡ τήρησις τῆς προσευχῆς, καί ἡ ἐλεημοσύνη» («Ἡ Ἐναργής Ἑνδειξις», 98:4). Τά ἱερά των κείμενα ἐνοθεύθησαν καί ἠλλοιώθησαν²⁵, τά γνήσια ὅμως εὐρίσκονται ἐντός τῆς γραμμῆς τοῦ Ἰσλάμ. Ἐπομένως, ὅταν εἰς τό Κοράνιον γίνεται λόγος περὶ Ἰσλάμ, δέν νοεῖται ὅ,τι ἡ Ἱστορία τῶν Θρησκευμάτων ἀποκαλεῖ «Ἰσλαμισμόν», ἀλλ' ἡ καθαρά μορφὴ τῆς Θρησκείας, συμπεριλαμβανομένων τοῦ Χριστιανισμοῦ καί τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ.

Οὕτω π.χ. τονίζεται ὅτι: «Ὁ Ἀβραάμ δέν ἦτο οὔτε Ἑβραῖος, οὔτε Χριστιανός, ἀλλ' ἦτο Μουσουλμᾶνος»²⁶ («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3:60). Ὡσαύτως «Μουσουλμᾶνοι» ἀποκαλοῦνται καί οἱ Μαθηταί τοῦ Ἰησοῦ: «Ἡμεῖς, ἀπεκρίθησαν οἱ μαθηταί (εἰς τόν Ἰησοῦν), θέλομεν σέ βοηθήσει ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ Θεοῦ, καί σύ θά ὁμολογήσῃς ὅτι ἐσμέν Μουσουλμᾶνοι» (αὐτόθι, στίχ. 45)²⁷.

²⁴ Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς εἶχεν ἐπισημάνει τὰς ἀντιφατικὰς δηλώσεις τοῦ Κορανίου σχετικῶς μέ τήν σωτηρίαν τῶν ὀπαδῶν τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν: «Ὅτι ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῷ λεγομένῳ Μπακαρά, ὅπερ ἐρμηνεύεται δάμαλις («Ἡ Βούς», 2) ὡς οἱ Ἰουδαῖοι καί οἱ Χριστιανοὶ σωθῆναι μέλλουσιν· ἐν δέ τῷ κεφαλαίῳ τῷ Ἀμράμ («Ὁ Οἶκος Ἐμράν», 3) αὐθίς φησὶν ὅτι οὐδεὶς δύναται σωθῆναι ἄνευ τῶν ἐν τῷ νόμῳ τῶν Ἰσλαμικῶν» («Κατὰ Μωάμεθ»: PG, 154, 585C).

²⁵ «Διέστρεψαν [οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰσραὴλ] τοὺς λόγους τῶν Γραφῶν, καί ἐλησμόνησαν μέρος ἐκείνου ὅπερ ἐδιδάχθησαν. Μὴ παύσης ἀποκαλύπτων τὰς ἐπιβουλάς αὐτῶν· ἐκτός ὀλίγων, πάντες εἰσὶν ἔνοχοι. Συγχώρησαν ὅμως αὐτούς, διότι ὁ Θεὸς ἀγαπᾷ τοὺς γενναίους. / Καί μετὰ τῶν καλουμένων Χριστιανῶν συνήραμεν συνθήκην, ἀλλά καί οὗτοι ἐλησμόνησαν μέρος τῶν διδασκόντων.../Ὡ ὄπαδοὶ τῶν Γραφῶν! ἦλθε πρὸς ὑμᾶς ὁ ἡμέτερος Ἀπόστολος ἵνα δηλώσῃ πολλά χωρία ἅτινα ἀπεκρύψατε ἐκ τῶν Γραφῶν, παραλείποντες πολλά ἄλλα» («Ἡ Τράπεζα», 5:16-18).

²⁶ «Hanīfan musliman». Βλ. Paret, *Koran* (1966), σελ. 49. Bell, *Qur'an* (1960), σελ. 51 (a Hanf) καί Montet, *Koran* (1949), σελ. 136 καί σμκ. 3. Arberry, *Koran* (1971), I, σελ. 83: «a Muslim and one of pure faith». Θά ἦδύνατο νά ἀποδοθῆ διά τῆς φράσεως: ἀνθρώπος καθαρὰς (ὀρθῆς, μονοθεϊστικῆς) πίστεως, ὑποτεταγμένης εἰς τόν Θεόν.

²⁷ Ὁρθ.: «Εἴμεθα βοηθοὶ τοῦ Θεοῦ· πιστεύομεν εἰς τόν Θεόν, μαρτύρησον ὅτι εἴμεθα ὑποτεταγμένοι [muslim] (αὐτῷ)». Βλ. Rodwell, *Koran* (1971), σελ. 391. Paret, *Koran* (1966), σελ. 48. Arberry, *Koran* (1971), I, σελ. 81. Bell, *Qur'an* (1960), σελ. 50 κ.ἄ. Πλείονα περὶ τῆς στάσεως τοῦ Μωάμεθ ἔναντι τῶν χριστιανῶν βλ. A. – T. Khouiry, "Mohammed und die Christen in der Aussage des

Ἐν κατακλείδι θά ἡδύνατο, νομίζομεν, νά λεχθῆ ὅτι διά πολλούς μουσουλμάνους ὁ Χριστιανισμός θεωρεῖται ἠλλοιωμένον, παραχαραγμένον «Ἰσλάμ», ἐνῶν διά πολλούς χριστιανούς τό Ἰσλάμ εἶναι εἷς παρεφθαρμένος, μί κατανοηθεῖς καί ἀφομοιωθεῖς ὀρθῶς Χριστιανισμός.

2. ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΗ ΖΩΗ

ΟΙ ΠΕΝΤΕ ΣΤΥΛΟΙ ΤΟΥ «ΟΙΚΟΥ ΤΟΥ ΙΣΛΑΜ»

Ἡ λατρεία τοῦ Θεοῦ συνιστᾶ, κατά τό Κοράνιον, τήν οὐσιαστικωτέραν ἔκφρασιν τῆς ἀνθρωπίνης υπάρξεως. «Ἐπλασα τά πνεύματα καί τούς ἀνθρώπους μόνον διά νά μέ λατρεύωσι» («Οἱ Διασπείροντες», 51:56), λέγει ὁ Ἀλλάχ. «...Ἦ ἀνθρωποι! Λατρεύετε τόν Κύριον ὑμῶν, τόν πλάσαντα ὑμᾶς καί τούς προγόνους ὑμῶν. Φοβήθητέ με» («Ἡ Βοῦς», 2:19). Τάς πρακτικές ἐκφράσεις τῆς μουσουλμανικῆς θρησκευτικότητος συνιστοῦν πέντε βασικά καθήκοντα, ἀποκαλούμενα συνήθως «πέντε θεμέλια» ἢ «πέντε στῦλοι», ἐπί τῶν ὁποίων στηρίζεται ὁ «Οἶκος τοῦ Ἰσλάμ». Συμφώνως πρός τήν Παράδοσιν ὁ Προφήτης ἐδήλωσε: «Τό Ἰσλάμ ἔχει ἀνεγερθῆ ἐπί πέντε πραγμάτων: ἐπί τῆς μαρτυρίας ὅτι δέν ὑπάρχει θεός πλὴν τοῦ Ἀλλάχ καί ὅτι ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ Ἀπόστολος τοῦ Ἀλλάχ· ἐπί τῆς τακτικῆς προσευχῆς· ἐπί τῆς ἐλεημοσύνης· τῆς ἱεράς ἀποδημίας εἰς τόν Οἶκον· καί τῆς νηστείας κατά τόν μῆνα Ramadān²⁸».

α) Ὁμολογία πίστεως: *shahāda* (σαχάντα).

Πολλάκις τῆς ἡμέρας ὁ μουσουλμάνος ὑποχρεοῦται νά ἐπαναλαμβάνῃ, μέ τρόπον τελετουργικόν, τό πιστεύω τοῦ Ἰσλάμ:

«La ilāha illā llāh

Muhammadu rasūlu llāh»:

Korans”, *Theologie und Glaube* 58 (1968), σσ. 244-254. S.M. Iqbal, “Prophet Muhammad and the Non-Muslim Minorities”, *JRAI*, 1, No 11 (1974), σσ. 15-24.

²⁸ Τήν ἀνωτέρω χαντίθ συνέλεξαν οἱ al-Bukhārī καί Muslim καί περιέλαβεν εἰς τήν ἐπιτομίν του ὁ Al-Nawawī, *Arbaʿīn* 3, Πρβλ. Schacht, *Islam* (1931), σελ. 16, Jeffery, *Reader* (1962), 1962, σελ. 146. Doi, *Introduction* (1971), σσ. 69-70.

Μερικοί θεωροῦν ὡς ἕκτον στῦλον τόν ἱερόν πόλεμον (jihad). Εἰς τήν 29^η Hadīth τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Al-Nawawī, μετά τήν ἀπαρίθμησην τῶν πέντε βασικῶν στύλων προστίθεται ἡ ἕξῃς δίλωσις τοῦ Προφήτου: «Ἡ ἀρχή τοῦ Ἰσλάμ καί ὁ στῦλος του εἶναι αἱ προσευχαί καί ἡ ὑψίστη κορυφή του εἶναι ὁ ἱερός πόλεμος»· παρὰ Schacht, ἐνθ’ ἄν., σελ. 22. Jeffery, ἐνθ’ ἄν., σελ. 155.

«Δέν ὑπάρχει ἕτερος θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Μωάμεθ (εἶναι) ὁ ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ».

Ἡ ἀνωτέρω δίλωσις, καίτοι δέν ἀπαντᾷ αὐτοτελής εἰς τό Κοράνιον, συνοψίζει τὴν κεντρικὴν διδασκαλίαν του²⁹. Ἀποτελεῖ μίαν ἔντονον διαμαρτυρίαν κατὰ πάσης μορφῆς εἰδωλολατρίας, μίαν στεντορίαν διακήρυξιν τοῦ πυρῆνος τῶν ἰσλαμικῶν πεποιθήσεων. Ἡ shahāda, γεγραμμένη ἀραβιστί ἐντὸς κύκλου, ἀποτελεῖ τό βασικόν ὀπτικόν σύμβολον τοῦ Ἰσλάμ. Ἐπαναλαμβανομένη χαράσσεται εἰς τὴν μνήμην καὶ τὴν καρδίαν τοῦ μουσουλμάνου, καὶ ἀπαγγελλομένη μετ' εὐλαβείας θέτει τὸν πιστὸν ἐν κατανύξει καὶ ὑποταγῇ ἐνώπιον τοῦ μυστηρίου τοῦ Ἐνός Θεοῦ, τοῦ ἀποκλειστικοῦ Κυρίου τοῦ Σύμπαντος.

β) Προσευχή: ṣalāt (σαλάτ), namaz (νάμαζ).

Ἡ βασικὴ λατρευτικὴ πρᾶξις τοῦ μουσουλμάνου εἶναι ἡ προσευχή. Ἐνω τῶν τεσσαράκοντα ἐδαφίων τοῦ Κορανίου ἀναφέρονται εἰς αὐτήν. Ἡ ṣalāt ἀποτελεῖ «τελετουργίαν» αἴνου καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸν Θεόν. Εἶναι πηγὴ πνευματικῆς μακαριότητος: «Εὐδαίμονες οἱ πιστοί./Οἱ προσευχόμενοι μετὰ ταπεινοφροσύνης» («Οἱ Πιστοί», 23:1-2). Εἶναι «ἡ κλεῖς τοῦ παραδείσου».

Οἱ μουσουλμᾶνοι προσεύχονται πεντάκις τῆς ἡμέρας: τὴν πρωίαν μεταξύ χαραυγῆς καὶ ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, τὴν μεσημβριάν, περὶ τὴν τρίτην ἀπογευματινὴν, μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου καὶ τὸ ἑσπέρας, ὅταν πλέον κυριαρχῇ τό σκότος. (Πρβλ. ἡμέτερον λατρευτικόν ρυθμὸν: ὄρθρον, ἕκτην ὥραν, ἐνάτην, ἑσπερινόν, ἀπόδειπνον). Τό Κοράνιον ἀναφέρει μόνον τρεῖς ὑποχρεωτικὰς προσευχὰς – τονίζον ἰδιαίτερος τὴν μεσημβρινήν: «Τηρεῖτε τὰς προσευχὰς καὶ τὴν προσευχὴν τὴν μεσαίαν, καὶ ἐγέρθητε ἐξ αὐτῆς συγκεκινημένοι ἐξ εὐλαβείας» («Ἡ Βοῦς», 2:239). Οἱ εὐσεβέστεροι προσεύχονται ὀκτάκις τοῦ ἡμερονηκτίου³⁰. Ὅσοι λόγῳ ἀνυπερέβλητου ἐμποδίου, π.χ. οἱ ταξιδεύοντες, δέν εἶναι εἰς θέσιν νά τηρήσουν τό ἀνωτέρω ὥράριον τῆς ṣalāt, δύνανται νά μεταθέτουν εἰς ἄλλας ὥρας τὰς δεήσεις των. Εἰς πολεμικὰς περιόδους τό ἥμισυ τοῦ στρατοῦ ἀφοσιώνεται εἰς τὴν

²⁹ Εἰς τό περιεχόμενον τοῦ πρώτου σκέλους τῆς ἀντιστοιχοῦν πολλὰ ἐπὶ μέρους ἐδάφια· ὅπως: «Ὁ Θεός! Οὐδεὶς ἕτερος Θεός πλὴν ἐκείνου τοῦ ζῶντος, τοῦ ἀναλλοιώτου!...» («Ἡ Βοῦς», 2:256). «Εἰπέ· εἰς ἔστιν ὁ Θεός. / Ὁ Θεός ὁ αἰώνιος. / Οὐδέποτε ἐγέννησε καὶ οὐδέποτε ἐγεννήθη. / Οὐδὲν ὄν ὁμοιάζει πρὸς αὐτόν» («Τό Ἐνιαῖον τοῦ Θεοῦ», 112:1-4). Ὡς πρὸς τό δεύτερον σκέλος, χαρακτηριστικώτερος εἶναι ὁ κορανικὸς στίχος: «Εἰπέ αὐτοῖς/ὧ ἄνθρωποι! ἐγὼ εἰμι ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀποσταλὴς Προφήτης, εἰς πάντας ὑμᾶς» («Ἐλ. Ἀαράφ» 7:157).

³⁰ Ὅταν ὁ ἥλιος ἔχει πλέον ἀνυψωθῇ εἰς τὸν οὐρανόν, περὶ τὴν 11^{ην} προμεσημβρινήν, καὶ μετὰ τό μεσονύκτιον· *HDI* (1964), σελ. 469.

καθιερωμένην προσευχήν, ἐνῶ τό ἕτερον εὐρίσκεται ἐν ἐτοιμότητι³¹.

Πρὸ τῆς *ṣalāt* ἐπιβάλλεται τελετουργικὴ νήρις τοῦ προσώπου, τῶν χειρῶν μέχρι τῶν ἀγκῶνων καὶ τῶν ποδῶν μέχρι τῶν ἀστραγάλων. Ἐλλεῖπει ὕδατος ὁ πιστός δύναται νά χρησιμοποίη λεπτίν ἄμμον³². Ὁ προσευχόμενος ὀφείλει νά εἶναι νηφάλιος, τελετουργικῶς ἐξηγνισμένος. Ἡ προσευχή γίνεται εἰς καθαρὸν τόπον καὶ ἐπὶ εἰδικοῦ τάπτου.

Ἐκ τῶν βασικωτέρων δομικῶν στοιχείων τῆς μουσουλμανικῆς προσευχῆς εἶναι: (α) μερικαὶ σύντομοι ἀναφωνήσεις, ὅπως *Allāhu akbar*, δηλ. «Ὁ Ἀλλάχ εἶναι μέγας» ἢ «Μέγας ὁ Θεός» (γνωστί ὡς *takbīr*) καὶ ἡ δοξολογικὴ φράσις: *subhāna llāhi*, ἦτοι «Κηρύσσω τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ» ἢ «Δόξα τῷ Θεῷ» (γνωστί ὡς *tasbīh*). ἀμφότεραι ἐπαναλαμβάνονται πολλάκις τῆς ἡμέρας, (β) Κορανικαὶ περικοπαὶ μεταξύ τῶν ὁποίων πρωτεύουσιν θέσιν κατέχει ἡ πρώτη σούρα ἡ ἀποκαλουμένη *Fātiha* (Ἐναρξίς):

«Ἐν ὀνόματι τοῦ οἰκτίρμονος καὶ ἐλεήμονος Θεοῦ.

Αἴνος τῷ Θεῷ Κυρίῳ τοῦ παντός.

Οἰκτίρμονι καὶ ἐλεήμονι.

Δεσπότη ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως.

Σέ προσκυνοῦμεν καὶ σέ ἱκετεύομεν.

Ὅδηγησον ἡμᾶς ἐν ὁδῷ εὐθείᾳ.

Ἐν τῇ ὁδῷ τῶν εὐεργετηθέντων παρὰ σοῦ.

Καὶ οὐχὶ ἐν τῇ τῶν ὑποπεσόντων εἰς τὴν ὀργὴν σου καὶ ἐν τῇ τῶν πεπλανημένων».

Πρόκειται περὶ τῆς τυπικωτέρας προσευχῆς τοῦ Ἰσλάμ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν καρδίαν τῆς μουσουλμανικῆς πνευματικότητος καὶ παραλληλίζεται πρὸς τὸ χριστιανικόν «Πάτερ ἡμῶν»³³.

Εἰς καθωρισμένης ὥρας ὁ κῆρυξ (*mu'azzin*) ἀνερχόμενος ἐπὶ τοῦ πυργίσκου

³¹ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 146.

³² «Ὡ πιστοὶ! δασάκις μέλλετε νά προσευχηθῆτε, νήριτε τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς βραχίονας μέχρι τοῦ ἀγκῶνος καὶ σπογγίσατε τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας μέχρι τῶν ἀστραγάλων» («Ἡ Τράπεζα», 5:8). «Ὡ πιστοὶ! Μὴ προσεύχεσθε ἐνῶ εἴσθε μεθύοντες· ἀναμένετε μέχρις οὗ συνελθόντες αἰσθανθῆτε ὅ,τι προσφέρετε. Ὡσαύτως μὴ προσεύχεσθε ἐνῶ εἴσθε ἀκάθαρτοι· ὀφείλετε νά νηφθῆτε πρότερον, ἐκτός ἐάν εὐρίσκεσθε εἰς ὁδοιπορίαν. Ἐάν ἀσθενῆτε ἢ ταξιθεύητε, ἢ κατ' ἐκείνην τὴν ὥραν ἐξεπληρώσατε τὴν φυσικὴν ὑμῶν ἀνάγκην, ἢ συνουσιάσθητε μετὰ γυνακός, τρίψατε τὸ πρόσωπον καὶ τὰς χεῖρας, ἐν ἑλλείψει ὕδατος, μέ λεπτίν ἄμμον. Ὁ Θεός εἶναι ἐπιεικέστατος καὶ πολυεύσπλαχνος» («Αἱ Γυναῖκες», 4: 46).

³³ Ἐκτενῆ καὶ βαθειὰν ἀνάλυσιν τοῦ τυπικοῦ τῆς προσευχῆς, καθὼς καὶ συσχετίσιν πρὸς τὴν χριστιανικὴν λατρευτικὴν ὁρολογίαν βλ. εἰς C.E. Padwick, *Muslim Devotions. A study of Prayer - Manual in Common Use* (London 1961).

του τεμένους ή ιστάμενος επί τινος βάρθρου πλησίον του πλήθους καλεῖ μελωδικῶς τούς πιστούς νά προσέλθουν εἰς τήν προσευχήν:

«Ὁ Θεός εἶναι μέγας! (τετρακίς).

Ὁμολογῶ ὅτι δέν ὑπάρχει ἕτερος θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ (δίς).

Ὁμολογῶ ὅτι ὁ Μωάμεθ εἶναι ὁ Ἀπόστολος τοῦ Θεοῦ (δίς).

Προσέλθετε εἰς τήν προσευχήν (δίς).

Προσέλθετε εἰς τήν σωτηρίαν (δίς).

Δέν ὑπάρχει ἕτερος θεός πλὴν τοῦ Θεοῦ».

Κατά τήν πρωινήν πρόσκλησιν προστίθεται: «Ἡ προσευχή εἶναι καλλιτέρα τοῦ ὕπνου».

Οἱ πιστοί, ἀνυπόδητοι, ἀφοῦ νιφθοῦν καί ἔτοιασθοῦν, στρέφονται πρός τήν κατεύθυνσιν τῆς Μέκκας. Κατά τήν ὁμαδικήν προσευχήν ὁ διευθύνων ἵσταται πρό τῆς συνάξεως, ἡ ὁποία παρατάσσεται ὀπισθεν αὐτοῦ – ὡς νά ἐπρόκειτο νά ὀδηγηθῆ εἰς παρέλασιν. Οἱ πιστοί ἐπαναλαμβάνουν τάς φράσεις καί τάς ἀντιστοίχους κινήσεις τοῦ διευθύνοντος. Ἡ *ṣalāt* ἀρχίζει μέ τήν ἀπαγγελίαν τῶν φράσεων τῆς προσκλήσεως τοῦ μουεζίνη. Κατόπιν ὁ προσευχόμενος, ιστάμενος εἰς προσοχήν, λέγει: «Προτίθεμαι νά προσφέρω εἰς μόνον τόν Θεόν μετ' εἰλικρινοῦς καρδίας, ἐστραμμένος πρός τήν Μέκκαν τήν πρωίαν ταύτην (ή τήν μεσημβρίαν κ.λπ.) δύο rak'a. Ἡ καθιερωμένη μουσουλμανική προσευχή ἔχει ἕναν αὐστηρῶς καθορισμένον ρυθμόν, εἰς τόν ὁποῖον μετέχει ὁλόκληρον τό σῶμα.

Ἡ μεσημβρινή προσευχή τῆς Παρασκευῆς³⁴ γίνεται ἀπό κοινοῦ εἰς τό τέμενος³⁵. Ὁ *imām*, ιστάμενος ἔμπροσθεν τῆς συνάξεως, ἀπαγγέλλει τούς καθορισμένους στίχους τοῦ Κορανίου, οἱ δέ πιστοί, εἰς ζυγούς ὀπισθεν αὐτοῦ, ἐκτελοῦν ρυθμικῶς τάς προβλεπομένας κινήσεις. Κατά τήν περίοδον τῆς νηστείας ἡ τήρησις τῆς προσευχῆς εἶναι αὐστηροτέρα. Ὁ ὅλος παλμός τοῦ πλήθους ἐντυπωσιάζει καί συγκινεῖ³⁶.

³⁴ Κατά τήν μουσουλμανικήν παράδοσιν «ἡ Παρασκευή ἐθεσπίσθη ὡς ἱερά ἡμέρα τόνον διά τούς ἰουδαίους, ὅσον καί τούς χριστιανούς, ἀλλ' ἐκεῖνοι ἐνίργησαν ἀντιθέτως πρός τήν ἐντολήν. Οἱ ἰουδαῖοι ὥρισαν τό Σάββατον καί οἱ χριστιανοί ὥρισαν τήν Κυριακήν». Κατ' ἄλλην παράδοσιν, ἡ Παρασκευή ἦτο ἡμέρα «κατά τήν ὁποίαν ὁ Ἀδάμ εἰσῆχθη εἰς τόν παράδεισον, ἡ ἡμέρα κατά τήν ὁποίαν ἐξεδιώχθη, ἡ ἡμέρα κατά τήν ὁποία μετενόησε καί κατά τήν ὁποίαν ἀπέθανε. Θά εἶναι ἐπίσης ἡ ἡμέρα τῆς Ἀναστάσεως». *HDI* (1964), σελ. 131. Πλεῖονα βλ. S.D.Goitein, "The Origin and Nature of the Muslim Friday Worship", *MW* 49 (1959), σσ. 183-195. H. Kamel, *City of Wrong: A Friday in Jerusalem*, transl. from the Arabic with an introduction by Cragg (Amsterdam 1959).

³⁵ Περί τοῦ ἰσλαμικοῦ τεμένους, τό ὁποῖον ἀποτελεῖ τό λατρευτικόν κέντρον τῶν μουσουλμάνων, βλ. ἐναργῆ μελέτην τοῦ J. Pedersen, "Masdjid", *SEI* (1961), σσ. 330-353.

³⁶ Πλεῖονα, βλ. F. Peirone, *L' Islam prega osi. Note sulla preghiera quotidiana dell' Islam* (Torino 1968). Y. Moubarac, "La Prière Coranique en Islām", *Eglise Vivante* (1956), σσ. 411-423. A. Schim-

γ) Ἐλεημοσύνη: zakāt (ζακάτ)· ἀγαθοεργία (ḡadaqa).

Μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιμονῆς, συχνάκις μετὰ λυρικοῦ πάθους, τὸ Κοράνιον συνιστᾷ τὴν ἐλεημοσύνην³⁷. ὀγδοήκοντα δύο ἐδάφια ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν συναρτήσει πρὸς τὴν προσευχὴν· ἡ μία θεωρεῖται στοιχειῶδες χρέος πίστεως καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν, ἡ ἄλλη πρὸς τὴν κοινότητα. Ἡ ἰσλαμικὴ ἐλεημοσύνη ἀπὸ τινος πλευρᾶς διευρύνει τὴν παλαιοτάτην ἀρετὴν τῆς ἀραβικῆς φυλῆς, τὴν φιλοξενίαν. Ὁ Μωάμεθ ἀνύψωσε ταύτην εἰς ἀξιόμισθον θρησκευτικὴν πράξιν. Θεωρεῖται καθῆκον παντός ἐνήλικος μουσουλμάνου καὶ παρέχεται εἰς χρῆμα ἢ εἰς εἶδος ἐπὶ τῇ βάσει λεπτομερῶν διατάξεων τῆς ἰσλαμικῆς νομοθεσίας. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐλεημοσύνης – φόρου κοινωνικῆς προνοίας – ἀναλογεῖ πρὸς τὸ 1/40 τῶν οἰκονομῶν τοῦ πιστοῦ, ἥτοι τοῦ πλεονάσματος μετὰ τὴν κάλυψιν τῶν ἐξόδων του. Ἐπὶ πλεόν τῆς καθιερωμένης zakāt συνηθίζεται προσφορά τροφῆς ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ Ramadān (Ραμαζανίου) εἰς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην ὡς καὶ ἄλλα προαιρετικὰ προσφορὰ, ἀγαθοεργία (ḡadaqa)³⁸. Αἱ ἐλεημοσύναι ἐξελώνουν διάφορα ἁμαρτήματα καὶ παραβάσεις ἄλλων καθηκόντων³⁹. Συμφώνως πρὸς συγχρόνους ἐρμηνευτὰς ἢ ὑπὸ τοῦ Κορανίου ἐπιβαλλομένη «ἐλεημοσύνη», ἡ ὁποία σημειωτέον ἀνεκαθεν προσεφέρετο ἐκτός τῆς κανονικῆς κρατικῆς φορολογίας, εἶναι εἰς θέσιν νά καλύψῃ τὸν προϋπολογισμόν τῶν μουσουλμανικῶν κρατῶν καὶ νά ἀποδειχθῇ ἡ θετικωτέρα ἀντίστασις κατὰ τοῦ κομμουνισμοῦ καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ⁴⁰.

mel, "The Idea of Prayer in the Thought of Iqbāl", *MW* 48 (1958), 205-222. A. J. Wensinck, "Salāt", *SEI* (1961), σσ. 491-499.

³⁷ «Δέν ὑπάρχει χρέος εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται συχνότερον τὸ Κοράνιον ἀπὸ τὸ χρέος τῆς ἐλεημοσύνης»: R. Robert, *The Social Laws of the Qorān* (London 1925, 1971), σελ. 70· βλ. καὶ σσ. 70-78. Πρβλ. ἔργα μνημονευόμενα ἐν σημ. 1 καὶ J. Schacht, "Zakāt", *SEI* (1961), σσ. 644-656.

³⁸ Ὁ ὅρος sadaqa ἔχει εὐρύτεραν σημασίαν. Συμφώνως πρὸς παράδοσιν ἀποδομένην εἰς τὸν Abū Huraira, ὁ Μωάμεθ εἶπεν: «Ἡ ἀγαθοεργία (sadaqa) εἶναι ὑποχρεωτικὴ δι' ἕκαστην ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἀνατέλλει ὁ ἥλιος ἀπὸ ἕκαστον ἀρμόν δακτύλου τοῦ λαοῦ. Ἐάν εἰρηνεύσετε δύο διαμαχομένους ἀνθρώπους, τοῦτο εἶναι ἀγαθοεργία. Ἐάν βοηθήσετε ἕνα ἀνθρώπον νά ἱππεύσῃ τὸ ζῶον του ἢ νά τὸ φορτώσῃ, εἶναι ἀγαθοεργία. Εἰς ἕκαστον βῆμα, τὸ ὁποῖον κάμνει τις βαδίζων πρὸς προσευχὴν, ὑπάρχει ἀγαθοεργία. Ὅταν παραμερίζετε ἐν ἐμποδίον ἐκ τοῦ δρόμου, εἶναι ἀγαθοεργία». Al-Nawawī, *Arba'in*, σελ. 26· παρὰ Schacht, *Islam* (1931), σελ. 21. Jeffery, *Reader* (1962), σελ. 153. Πρβλ. Bukhārī, *Sahīh* 57,72· παρὰ Doi, *Introduction* (1971), σελ. 106.

³⁹ Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Abū Huraira ὁ Προφήτης εἶχεν πεῖ: «Ὅστις καταβάλλει προσπαθείας (νά βοηθήσῃ) τὴν χεῖραν καὶ τὸν πτωχὸν ὁμοιάζει πρὸς πολεμιστὴν εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ Ἀλλάχ ἢ πρὸς ἐκείνον, ὅστις ἀγρυπνεῖ τὴν νύκτα προσευχόμενος καὶ νιστεύει κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας». Bukhārī, *Sahīh* 69,1· παρὰ Doi, *Introduction* (1971), σελ. 11.

⁴⁰ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 152.

δ) Ἀποχή, νηστεία: sawm (σάουμ).

Τό Κοράνιον ἐπιβάλλει νηστείαν εἴκοσι ἑννέα ἕως τριάκοντα ἡμερῶν κατ' ἔτος δι' ὄλους τοὺς πιστοὺς (ἄνδρας καὶ γυναῖκας ἄνω τῶν δέκα τεσσάρων ἐτῶν), τοὺς σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ὑγιεῖς⁴¹. Οἱ ἀσθενεῖς, αἱ εἰς κατάστασιν ἐγκυμοσύνης εὐρισκόμενα γυναῖκες, οἱ ταξιδεύοντες ἐξαιροῦνται· ὑποχρεοῦνται ὅμως νά νηστεύσουν ἐκ τῶν ὑστέρων ἴσον ἀριθμὸν ἡμερῶν, ὅταν δέν θά εὐρίσκονται πλέον εἰς ἕκτακτον περίστασιν. Ἡ νηστεία αὕτη τελεῖται κατὰ τὸν μῆνα Ramadān (Ραμαζάνιον), τὸν ἕνατον τοῦ μουσουλμανικοῦ «σελνιακοῦ» ἔτους, καὶ συνδέεται μετὰ τοῦ γεγονότος τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Κορανίου εἰς τὸν Μωάμεθ. Ἀρχίζει καὶ λήγει μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς νέας σελήνης. Ἡ ἐν λόγῳ νηστεία συνίσταται εἰς πλήρη ἀποχὴν τροφῆς, ποτοῦ, σαρκικῶν σχέσεων, ἀπὸ τῆς χαρραυῆς μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἡμέρας ἀπαγορεύεται ἐπίσης τὸ κάπνισμα, ἡ ὄσφρησις ἀρώματος, διὰ δέ τοὺς ἄκρως συντηρητικούς ἀκόμη καὶ ἡ χρῆσις ἐνέσεως. Ὡς βάσις ἰσχύει ὅτι οὐδεμία ξένη οὐσία ἐπιτρέπεται νά εἰσαχθῆ ἐντὸς τοῦ σώματος. Κατὰ τὴν νύκτα αἴρονται ὅλοι οἱ περιορισμοί.

Ἡ μουσουλμανικὴ νηστεία θεωρεῖται ὅτι ἔχει ἀξίαν μόνον ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν τήρησιν τῶν ἄλλων ἐντολῶν. Κατὰ τὸν Abū Huraira, ὁ Προφήτης εἶπεν ὅτι «ὅστις δέν ἀπέχει ψευδῶν λόγων καὶ πράξεων πονηρῶν κατὰ τὸν Ramadān οὐδαμῶς εὐαρεστεῖ τὸν Θεόν δι' ἀποχῆς ἐκ τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ποτοῦ⁴², διότι ὁ Θεός δέν ὑπολογίζει τοιοῦτου εἶδους νηστείαν». Καλλιεργοῦσα τὴν αὐτοπειθαρχίαν καὶ διδάσκουσα εἰς τὸν πλούσιον τὸ αἶσθημα τῆς πείνης, ἡ νηστεία συμβάλλει γενικώτερον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μουσουλμανικῆς εὐσεβείας καὶ θεωρεῖται πηγὴ εὐλογιῶν. Ὑπὸ πολλῶν τονίζονται σήμερον καὶ τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα διὰ τὴν ἀποτοξίνωσιν τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ γενικώτερον διὰ τὴν ὑγείαν. Ἀντιθέτως ἡ παραβάσις τῆς νηστείας εἰς ὠρισμένας μουσουλμανικὰς χώρας ὑπόκειται καὶ σήμερον εἰς ποινὴν⁴³. Πρὸς ἐξηλασμόν ἐπιβάλλονται ὑπὸ τοῦ Κορανίου ἔλεμψοῦναι, λύσις, ἢ ὅποια βεβαίως προσφέρεται κυρίως εἰς τοὺς πλουσίους.

⁴¹ Πλὴν τῶν ἐν σημ. 3 ἀναφερομένων ἔργων, βλ. C.C. Berg, «Sawm», *SEI* (1961), σσ. 504-507. Z.IANSARI, «Some Reflections on Fasting», *JRAI* 1, No 12 (1974), σσ. 34-36. E. Kazim, «Medical aspects of Fasting», *JRAI* 1, No 12 (1974), σσ. 37-39, K. Cragg, ««Ramadān Prayers» from Mukhtasar Ad'iyat Ramadān», *MW* 47 (1957), σσ. 210-223. M.A. Khan, «Some Social Aspects of Id ul-Fitr» *JRAI* 1, No 12 (1974), σσ. 43-44.

⁴² Al-Bukhārī, *Sahīh*. Περί νηστείας· παρά Jeffery, *Reader* (1962), σελ. 92. Πολλὰ χαντίθ ἀναφέρονται εἰς λεπτομερείας τῆς νηστείας. Ὁ A-Bukhārī ἀφιερώνει ὁλόκληρο μέρος· βλ. Jaffery, ἐνθ. ἄν., σσ. 88-123. Πρβλ. «Commandments of the Holy Prophet», *JRAI* 2, No 11(1974), σσ. 6-12.

⁴³ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 152.

Ἐξ ἄλλου οἱ μουσουλμᾶνοι προκειμένου νά ἐξαγνισθοῦν δι' ὠρισμένα σοβαρά ἁμαρτήματα νηστεύουν καί ἐκτάκτως πλὴν τῆς μεγάλης νηστείας τοῦ Ramadān· ἀποκλείονται ὅμως τοιαῦται νηστεῖαι πρὸ τοῦ μινός τούτου κατὰ τὰς δύο μεγάλας ἐορτὰς καί ἀποφεύγονται κατὰ τὴν Παρασκευὴν, τὸ Σάββατον καί τὴν Κυριακὴν.

ε) Ἱερά ἀποδημία: hajj (χάτζ)

Κατὰ τὸν δωδέκατον μῆνα τοῦ μουσουλμανικοῦ ἔτους λαμβάνει χώραν τὸ ἱερόν προσκύνημα εἰς τὴν Μέκκαν⁴⁴. Ὁ ἔχων οἰκονομικὴν εὐχέρειαν μουσουλμᾶνος ὑποχρεοῦται νά πραγματοποιήσῃ τοῦτο τοῦλάχιστον ἅπαξ εἰς τὴν ζωὴν του. Εἰς τὴν παλαιάν ἐποχὴν οἱ προσκυνηταὶ ἐκτός τῶν ἄλλων κακουχιῶν ἐκινδύνευον κατὰ τὸ ταξίδιον τῶν ἀπὸ ἀσθενείας, θηρία καί ληστές· εἰς ἐνίσχυσίν τῶν ἤρχετο ἡ διάχυτος εἰς τὸν μουσουλμανικόν κόσμον πεποίθησις ὅτι ὁ ἀποθνήσκων κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἱεροῦ προσκυνήματος ἦτο «μάρτυς» (shahīd). Εἰς τὰς ἡμέρας μας ἑκατοντάδες χιλιάδων μουσουλμᾶνοι ἐξ ὅλου τοῦ κόσμου ἐπιχειροῦν τὸ ταξίδιον διὰ ζῶων, ἀμαξῶν, πλοίων καί δι' εἰδικῶς ναυλωμένων ἀεροπλάνων.

Οἱ προσκυνηταὶ φροντίζουν νά εἶναι τελετουργικῶς καθαροί, κόπτουν τὴν κόμην καί τούς ὄνυχάς τῶν, ἀπέχουν πάσης γενετησίου σχέσεως καί, φθάνοντες εἰς ἀπόστασιν δέκα μιλίων ἀπὸ τῆς Μέκκας, ἐνδύονται λευκὸν χιτῶνα· αἱ γυναῖκες καλύπτονται τελείως. Βασικὸς ἄξων τοῦ προσκυνήματος εἶναι ἡ Ka'ba, «ὁ ἀρχαῖος οἶκος» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Κοραῖου. Οἱ προσκυνηταὶ περιέρχονται αὐτὴν ἐπτάκις προσπαθοῦντες νά ἀσπασθοῦν ἢ νά ἐγγίσουν τὸν μέλανα λίθον. Εἰς δεδομένην στιγμὴν ἀπαγγέλλουν μὲ ἰσχυράν φωνήν: «Παρόντες εἰς τὰς διαταγὰς Σου». Κατόπιν διανύουν τροχάδην ἐπτάκις ὠρισμένον διάστημα μεταξύ δύο μικρῶν λόφων, ὀνομαζομένων Safā καί Marwa. Ἀργότερον ὁδοιποροῦν μέχρι τοῦ 'Arafa, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται μερικὰς ὥρας πορείας ἀνατολικῶς τῆς Μέκκας. Ἐκεῖ παραμένουν, ἀπὸ τῆς μεσημβρίας ἕως τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, «πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ». Ἡ εὐλαβικὴ πορεία καί ἡ μεγαλειώδης κατασκίνωσις χιλιάδων ἀνθρώπων μὲ τὸ αὐτὸ ἀπέρριπτον ἔνδυμα εἶναι ἕν ἀισθητὸν σύμβολον τῆς μουσουλμανικῆς ἀδελφοσύνης. Ἐπιστρέφοντες ἐκ

⁴⁴ Διὰ τὴν ἱεράν ἀποδημίαν βλ. R.F. Burton, *A Personal Narrative of a Pilgrimage to el-Medinah and Meccah* (London 1855-56). M. Gaudetroy-Demombynes, *Le pèlerinage à la Mekke* (Paris 1923), ἐνθα πολλαὶ ἱστορικαὶ πληροφορίες σχετικῶς μὲ τὴν Ka'ba. Ahmad Kamal, *The Sacred Journey* (New York 1961), «Συνέκδημος» διὰ τὴν ἱεράν ἀποδημίαν, περιλαμβάνων μετὰφρασιν προσευχῶν καί ἐμπνεῖαν τῶν τελετουργικῶν τύπων.

του Ἄrafa συλλέγουν ἕκαστος τεσσαράκοντα ἑννέα χάλικας καί φθάνοντες εἰς τὴν κοινόπολιν Minā τούς ρίπτουν ἐπὶ τῶν διαφόρων μνημείων. Πρόκειται περὶ παλαιοῦ ἀραβικοῦ ἐθίμου, εἰς τὸ ὅποιοι ἀργότερον προσεδόθησαν βιβλικαὶ συναρτήσεις· οἱ μουσουλμᾶνοι τελοῦν τοῦτο ἀναμνησκόμενοι τὸν λιθοβολισμόν τοῦ διαβόλου ὑπὸ τοῦ Ἰσμαήλ⁴⁵. Τέλος, τὴν δεκάτην ἡμέραν τοῦ δωδεκάτου μηνός, ὡς ἐπιστέγασμα τοῦ προσκυνήματος προσφέρεται εἰς τὸν Θεὸν θυσιά ζῶου, ὑπὲρ ἀπάσης τῆς μουσουλμανικῆς κοινότητος, εἰς ἀνάμνησιν τῆς θυσίας τοῦ Ἀβραάμ (Id al-Adhā). Οἱ προσκυνηταὶ ἐπισκέπτονται συνήθως καὶ τὸν τάφον τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν Μεδίαν, φροντίζοντες νὰ προμηθευθῶν ὀλίγον ὕδωρ ἐκ τοῦ ἱεροῦ φρέατος, τὸ ὅποιοι ἢ παράδοσις συνδέει μὲ τὴν προσευχὴν τῆς Ἄγαρ. Ὡρισμένοι μουσουλμᾶνοι ἀσκηταὶ δὲν ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν hajj, τονίζοντες τὴν ἀνάγκην ἑνός «ἑσωτερικοῦ ἱεροῦ προσκυνήματος». Παρὰ ταῦτα πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ὄχι μόνον μετέβησαν εἰς τὴν Μέκκαν, ἀλλὰ καὶ ἔζησαν ἐπὶ τι διάστημα εἰς τὴν ἀτμόσφαιράν της· οὕτως, ἡ ἱερά πόλις ὑπῆρξε πάντοτε κέντρον συναντήσεως προσωπικοτήτων ἐξ ὅλου τοῦ ἰσλαμικοῦ κόσμου⁴⁶, διακρινομένων ἐπ' εὐσεβείᾳ καὶ γνώσει.

Αἱ ἀνωτέρω πέντε θεμελιώδεις ὑποχρεώσεις μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν των ἀπλότητα προσφέρουν εἰς τὸν μουσουλμᾶνον σαφές πλαίσιον θρησκευτικῆς ζωῆς, τὸ ὅποιοι δύναται εὐκόλως νὰ ἀποδεχθῆ ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ὅποιοι ταυτοχρόνως ἀσκεῖ βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ψυχὴν. Διὰ τῆς ἐν κατανύξει τελετουργικῆς ἐπαναλήψεως τῆς εὐσυνόπτου shahāda τὸ μουσουλμανικὸν πιστεύω σταθεροποιεῖται εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν καρδίαν, ἐνῶ συγχρόνως ὁ τακτικὸς ρυθμὸς τῶν συντόμων καὶ συντόνων προσευχῶν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἡμερονυκτίου – εἰς τὰς ὁποίας ἐκφραστικῶς μετέχει νοῦς καὶ σῶμα – κρατεῖ ἄγρυπνον πρὸ τοῦ Θεοῦ τὸν πιστόν. Ἡ νηστεία ἐπιβάλλει παρατεταμένην αὐτοπειθαρχίαν, ἡ ἔλεημοσύνη καλλιεργεῖ τὸ φιλάδελφον καὶ φιλεῦσπλαχρον ἐντὸς τοῦ «Οἴκου τοῦ Ἰσλάμ», ἐνῶ τὸ προσκύνημα μὲ τὰς ἀλψιμονήτους συγκινήσεις του ἐξάρει τὴν ἐνότητά τῆς παγκοσμίου μουσουλμανικῆς κοινότητος.

⁴⁵ Κατὰ τὴν ἰσλαμικὴν παράδοσιν ὁ Ἀβραάμ ἐπεχείρησε νὰ θυσιάσῃ τὸν Ἰσμαήλ καὶ ὄχι τὸν Ἰσαάκ· βλ. σημ. 38 κεφ. Ι/Α'. Τότε ὁ διάβολος παρεκίνησε τὸν Ἰσμαήλ νὰ δραπετεύσῃ, ἀλλ' ὁ τελευταῖος ἐλιθοβόλησε τὸν πειραστήν.

⁴⁶ Schimmel, *Islam* (1971), σελ. 155.

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΘΕΣΜΟΙ. ΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΟΣ

(i) Ἐκ τῶν πλέον ἐντυπωσιακῶν διαφορῶν μεταξύ τοῦ Ἰσλάμ καί τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ἀναμφισβητήτως ἡ ὑπό τοῦ πρώτου ὑποτίμησις τῆς γυναίκος⁴⁷. Τό ἱερόν βιβλίον τοῦ Ἰσλάμ τονίζει ἀπεριφράστως τήν κατά πάντα ὑπεροχήν τοῦ ἀνδρός:

«Οἱ ἄνδρες εἶναι ἀνώτεροι τῶν γυναικῶν ἕνεκα τῆς ιδιότητος δι' ἧς ὁ Θεός ὕψωσε τοὺς μέν ἐπὶ τῶν δέ, καί διότι οἱ ἄνδρες προικίζουσι τὰς γυναῖκας ἐκ τοῦ πλοῦτου αὐτῶν. Αἱ ἐνάρετοι γυναῖκες εἶναι εὐπειθεῖς καί ὑπήκοοι, τηροῦσι μετά προσοχῆς, κατά τήν ἀπουσίαν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, ὅ,τι ὁ Θεός διέταξε νά τηρῆται ἀνέπαφον. Ὀνειδίζετε ἐκεῖνας, ὧν τήν ἀπειθειαν πτοεῖσθε· θέλετε ὀρίσει εἰς αὐτάς χωριστὴν κοίτην, ἔστε πρὸς αὐτάς εὐμενεῖς. Ὁ δὲ Κύριος εἶναι ὑψιστος καί μέγας» («Αἱ Γυναῖκες», 4:38).

Ἀπλῆ σύγκρισις τοιούτων ρήσεων πρὸς τὰ περὶ γυναικῶν γραφόμενα ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ (π.χ. Γαλ. 3, 28 «οὐκ ἔνι ἄρσεν καί θῆλυ») ἀποκαλύπτει τήν ἐπὶ τοῦ θέματος διαφορὰν ἀντιλήψεων τῶν δύο θρησκειῶν. Τό δίκαιον τοῦτο τοῦ ἰσχυροτέρου φύλου ἐκτείνεται εἰς ποικίλας μορφάς τῆς ζωῆς. Παρά τήν καλωσύνην καί τήν εὐγένειαν τοῦ Μωάμεθ πρὸς τὰς γυναῖκας, ἡ πείρα του, φαίνεται, εἶχε καί πολλές δυσαρέστους πλευράς. Κατά παράδοσιν ἀποδιδόμενην εἰς τόν Ἰμρᾶν ἰβν Husain, ὁ Προφήτης εἶπε: «Παρετήρησα τόν παράδεισον καί εἶδον ὅτι οἱ πλείστοι τῶν κατοίκων τοῦ ἦσαν πτωχοί· καί παρετήρησα τήν κόλασιν καί εἶδον ὅτι οἱ πλείστοι τῶν κατοίκων τῆς ἦσαν γυναῖκες»⁴⁸.

Ἐκφρασις τῶν περιορισμῶν τῆς γυναικός εἰς τήν ἰσλαμικὴν κοινωνίαν εἶναι καί αἱ διάφοροι δεσμεύσεις αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τήν μουσουλμανίδα· π.χ. ἡ ἀπόκριψις τοῦ προσώπου διὰ καλύπτρας, ἡ ἰσχύουσα ἀκόμη εἰς τινὰς ἰσλαμικὰς χώρας⁴⁹.

⁴⁷ Πλεῖονα βλ. G.H. Bousquet, *L' éthique sexuelle de l' Islam* (Paris 1966), σσ. 115-159. Ben Abdallah, "L' Islam et la condition féminine: Une opinion algérienne". *Le Monde Non-Chrétien* (1958), σσ. 185-203. Jomier, *Introduction* (1964), σσ. 139-155. Προσπάθειαν δικαιοσύνης τῶν ἰσλαμικῶν θέσεων βλ. εἰς ἄρθρα τῶν: M.F.R. Ansari, "The position of woman in Islam", *JRAI* 2, No 1 (1974), σσ. 45-55, No 2 (1974), σσ. 20-25. M. Imran, "Counsel and Warning to Women", *JRAI* 2, No 2 (1974), σσ. 40-44. *The Fifth Book of Islam, Marriage, Divorce and Sex*. 'Lessons in Islam' Series, Book V (Lahore 1958, 1967, 4th repr. 1973).

⁴⁸ Al-Bukhārī, Sahīh. Περὶ τοῦ παραδείσου· παρά Schacht, *Islam* (1931), σελ. 3.

⁴⁹ «Αἱ ὑμέτεροι γυναῖκες δύνανται νά μένωσιν ἄνευ καλύπτρας ἐνώπιον τῶν πατέρων αὐτῶν, τῶν υἱῶν τῶν, τῶν ἀδελφῶν τῶν, τῶν ἀνεμιῶν καί τῶν συζύγων αὐτῶν καθὼς καί ἐνώπιον τῶν δούλων τῶν. Φοβήθηκε δὲ τόν Θεός ὅστις εἶναι μάρτυς τῶν πάντων./.../ Ὡ Προφῆτα! Παράγγειλον εἰς

Ἡ κραυγαλέα ὁμως διάκρισις εἰς βάρους τῶν γυναικῶν εὐρίσκεται εἰς τὴν περὶ γάμου καὶ διαζυγίου κοραϊκὴν νομοθεσίαν. Τό ἱερὸν βιβλίον τοῦ Ἰσλάμ καθοσιώνει τὴν πολυγαμίαν τοῦ ἀνδρός⁵⁰. Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν συζύγων τὸ μοναδικὸν σχετικὸν ἐδάφιόν του καθορίζει: «Ἐάν φοβῆσθε μίπως ἀδικήσῃτε τὰ ὄρφανά, μὴ λαμβάνετε συζύγους, ἢ δύο, τρεῖς ἢ καὶ τέσσαρας ἐκ τῶν γυναικῶν τῆς ἀρεσκείας ὑμῶν. Ἐάν εἰσέτι φοβῆσθε μὴ ἀδικήσῃτε αὐτά, μὴ νυμφευθῆτε ἢ μίαν μόνην, ἢ ὅ,τι προμηθευθῆ ἢ δεξιὰ ὑμῶν» («Αἱ Γυναῖκες», 4:3). Ἡ τελευταία φράσις ἐννοεῖ δούλην ἐκ πολέμου ἢ ἀγορᾶς (πρβλ. «Αἱ Βαθμίδες», 70:21). Εἰς τὴν κλασικὴν νομικὴν γραμματείαν ὄχι μόνον ἐπιτρέπεται, ἀλλὰ συνιστᾶται ἡ πολυγαμία, ἐφ' ὅσον τηρηθῆ ὁ ὅρος τῆς ἰσοτιμίας μεταξὺ τῶν συζύγων ἐκ μέρους τοῦ ἀνδρός⁵¹. Οἱ σπῖται, ἐκτός τῶν κανονικῶν γάμων μὲ τέσσαρας συζύγους, ἔχουν καὶ τὴν δυνατότητα συνάψεως προσωρινῶν γάμων⁵². Πρέπει, ἐν τούτοις, νὰ σημειωθῆ ὅτι ὁ Μωάμεθ δὲν ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς τῆς πολυγαμίας, ἀλλ' ἀπλῶς υἰοθέτησε τὸ ἰσχύον εἰς τὴν ἀραβικὴν κοινωνίαν καθεστώς, ἐν τινὶ δὲ μέτρῳ τὸ περῶρισεν. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ ἡ δέσμευσις τοῦ ἀνδρός, νὰ μὴ νυμφεύται περισσοτέρας γυναικας, ἀπὸ ὅσας δύναται νὰ θρέψῃ καὶ ἡ προτροπή ὅπως συμπεριφέρηται πρὸς ὅλας τὰς συζύγους του καλῶς.

Παραλλήλως πρὸς τὰς νομίμους γυναῖκας, ὡς διαφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἀνωτέρω χωρίου, ὁ μουσουλμᾶνος δύναται νὰ ἔχῃ ἀπεριόριστον ἀριθμὸν παλλακίδων⁵³. Αἱ αἰχμάλωτοι πολέμων προσετίθεντο αὐτομάτως εἰς τοὺς γυναικωνίτας (τὰ «χαρέμα») τῶν ἰσχυρῶν μαχητῶν. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἐνίσχυε τὸ πολεμικὸν μένος καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα τῶν μουσουλμάνων πολεμιστῶν εἰς τοὺς κατὰ τῶν «ἀπίστων» πολέμους των. Αἱ παλλακίδες δούλαι τίθενται εἰς

τὰς γυναῖκας σου, τὰς θυγατέρας σου καὶ τὰς γυναῖκας τῶν πιστῶν, ν' ἀφίνωσι κρεμασμένην τὴν ἑαυτῶν καλύπτραν μέχρι τῶν ποδῶν· οὕτω δ' εὐκόλως δὲν θ' ἀναγνωρίζωσιν αὐτάς καὶ δὲν θὰ τὰς συκοφαντῶσιν» («Οἱ Ὁμόσπονδοι», 33:55, σελ. 59). Τό ἔθιμον τοῦτο προϋπῆρχε τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν ἀραβικὴν κοινωνίαν.

⁵⁰ Ὅμιλεῖ ἐπανεπιλημμένος περὶ «γυναικῶν» καὶ περὶ «ἀποκτηθεισῶν διὰ τῆς δεξιᾶς» («Αἱ Βαθμίδες», 70:21. «Οἱ Πιστοί», 23:6 κ.ά.).

⁵¹ Gibb, *Islam* (1971), σελ. 179.

⁵² Αὐτόθι, Roberts, *Social Laws* (1971), σελ. 7.

⁵³ «Δέν ἐπιτρέπεται ὑμῖν νὰ λαμβάνητε σύζυγον ἐκ τῶν ἐλευθέρων ὑπάνδρων γυναικῶν, ἐκτός ἂν κατακτίσῃτε αὐτές διὰ τῆς δεξιᾶς ὑμῶν. Αὐτός εἶναι ὁ ἐφ' ὑμῶν νόμος τοῦ Θεοῦ. Ἐν τούτοις ἐπιτρέπεται ὑμῖν νὰ λαμβάνητε συζύγους διὰ τοῦ ἀργυρίου ὑμῶν ἄς θὰ μεταχειρίζησθε εὐπρεπῶς» («Αἱ Γυναῖκες», 4:28). «Οἱ καταβάλλοντες τὰ σαρκικά αὐτῶν πάθη. / Καὶ περιορίζοντες τὰς τέρψεις αὐτῶν εἰς μόνας τὰς γυναῖκας των καὶ εἰς τὰς ἀποκτηθείσας διὰ τῆς δεξιᾶς των» («Οἱ Πιστοί», 23:5-6. Πρβλ. «Αἱ Βαθμίδες», 70:29-30).

τὴν ἀπόλυτον διάθεσιν τοῦ κυρίου των· οὗτος δύναται νά τās χρησιμοποίησῃ ὡς θέλει, νά τās πωλήσῃ ὁπότεν ἀποφασίσῃ. Ἐάν μία δούλῃ γίνῃ μπτέρα, ἔχει καλλιτέραν μεταχειρίσιν· ἐάν μάλιστα γεννήσῃ υἱόν, συνήθως κερδίζει τὴν ἐλευθερίαν της.

Ἐπάρχουν βεβαίως ὠρισμένοι περιορισμοί εἰς τὴν σύναμιν γάμου· δέν ἐπιτρέπονται π.χ. γάμοι μεταξύ στενῶν συγγενῶν⁵⁴. Ἀπαγορεύεται ἐπίσης εἰς τόν μουσουλμᾶνον νά νυμφευθῇ ὑπανδρον γυναῖκα, ἢ ὁποῖα δέν ἔλαβεν διαζύγιον. Ἐάν ὁμως εἶναι σύζυγος ἐνός «ἀπίστου», δύναται νά γίνῃ ὁ γάμος χωρὶς νά προηγηθῇ διαζύγιον⁵⁵. Ὁ μουσουλμᾶνος ἔχει τὸ δικαίωμα νά νυμφευθῇ χριστιανὴν ἢ ἑβραίαν χωρὶς ἐκείνη νά ἐγκαταλείψῃ τὴν θρησκείαν της⁵⁶. Ἡ μουσουλμανὶς ὁμως δέν δικαιούται νά γίνῃ σύζυγος χριστιανοῦ ἢ ἰουδαίου.

Σαφῶς ἐπίσης υἰοθετεῖται τὸ ἔθμιον τῆς προικός, ἀλλ' εἶναι ἀντιθέτου φορᾶς τῆς γνωστῆς εἰς ἡμᾶς· τὴν «προῖκα» δίδει ὁ σύζυγος εἰς τὴν νύμφην. Ἄνευ τῆς καταβολῆς της ὁ γάμος μετὰ γυναικός ἐλευθέρως θεωρεῖται ἄκυρος⁵⁷.

(ii) Ἐπανειλημμένως τὸ Κοράνιον ἀντιμετωπίζει τὸ θέμα τοῦ διαζυγίου καὶ τὸ θεσπίζει μὲ ἐκπληκτικὴν εὐκολίαν· τοῦτο ὁμως μόνον διὰ τὸν ἄνδρα⁵⁸. Ἐάν ἢ σύζυγος τολμήσῃ νά τὸ ζητήσῃ, ὁ μουσουλμᾶνος δικαιούται νά τὴν δεῖρῃ⁵⁹. Μόνον κοινῇ συναινέσει καὶ μὲ καταβολὴν ἀποζημιώσεως εἰς τὸν σύζυγον

⁵⁴ Διὰ τὰ κωλύματα γάμου βλ. «Αἱ Γυναῖκες» 4:26-27. Ἐπάρχει ὁμως καὶ ἡ περιορισμένη ἐνδογαμία, ἰδίως μεταξὺ ἐκ πατρὸς ἑξαδελφῶν· ἢ πρότασις μάλιστα γάμου διὰ τὴν θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ πατρὸς ἔχει προτεραιότητα, τὸ δὲ διαζύγιον μὲ αὐτὴν δημιουργεῖ σκάνδαλον· Gibb, *Islam* (1971), 178.

⁵⁵ «Ὡ πιστοὶ! ὁπότεν αἱ πισταὶ γυναῖκες προσέρχονται πρὸς ὑμᾶς, ἀποδράσαι ἐκ τῆς εἰδωλολατρίας, θέσατε τὴν πίστιν αὐτῶν ὑπὸ δοκιμασίαν. Ἀφοῦ δὲ βεβαιωθῆτε, ὅτι εἶναι πισταί, μὴ ἀφίσητε αὐτάς νά ἐπανεέλθωσι πρὸς τοὺς ἀπίστους, δέν εἶναι νόμιμον ἐκείναι νά εὐρίσκωνται μετ' αὐτῶν καὶ οὗτοι νά ᾧσι σύζυγοί των. Ἀπόδοτε ὁμως ὅ,τι ἔδωκαν αὐταῖς ὡς ἀντίφερνα. Δέν ἀμαρτάνετε ἐάν τās νυμφευθῆτε, ἀλλ' ἐξασφαλίσαιτε αὐταῖς τὴν προῖκα» («Ἡ Δοκιμασία», 60:10).

⁵⁶ «Σήμερον ἐπετρέψαι ὑμῖν πᾶν ὅ,τι ἀγαθόν. Ἡ τροφή των ὄσπαδων των Γραφῶν εἶναι ὑμῖν θεμιτή, ἐπίσης καὶ ἡ ὑμέτερα πρὸς αὐτούς. Ἐπιτρέπεται ὑμῖν ἢ μετὰ των ἑναρῶτων θυγατέρων των πιστῶν σύζευξις, ὡσαύτως καὶ ἡ μετὰ των θυγατέρων των ὄσπαδων των γραφῶν, ἀρκεῖ νά ὀρίσητε εἰς αὐτάς προῖκα. Συζῆτε μετ' αὐτῶν ἐν σεμνότητι, μὴ μοιχεύετε καὶ μὴ προσλαμβάνετε αὐτάς παλλακίδας» («Ἡ Τράπεζα», 5: 7).

⁵⁷ Πλείονα βλ. Gibb, *Islam* (1971), σελ. 179.

⁵⁸ «Ὅσοι ἔταξαν ν' ἀπέχωσι των γυναικῶν αὐτῶν, δίδεται αὐτοῖς τρετράμνος προθεσμία. Ἴσως ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐπανεέλθωσιν εἰς αὐτάς· ὁ Κύριος εἶναι ἐπιεικής καὶ ἐλεήμων./... Δέν εἶναι ἀμάρτημα ν' ἀποβάλῃτε γυναῖκα μετὰ τῆς ὁποίας δέν συνεζύχθητε ἢ εἰς τὴν ὁποῖα δέν ὀρίσατε προῖκα. Δότε εἰς αὐτὴν τὰ χρεῖῶδη εὐπρεπῶς, ὡς ἀρμοῖζει» («Ἡ Βούς», 2:226, 237).

⁵⁹ Guillaume, *Islam* (1969), σελ. 71.

(συνήθως ἐπιστροφῆς τῆς προικός) εἶναι δυνατή ἢ λύσις τοῦ γάμου μέ πρωτοβουλίαν τῆς γυναίκος⁶⁰. Ἡ καταφυγή εἰς τὰ δικαστήρια δέν εἶναι συνήθως εὐνοϊκή διά τό ἀσθενές φύλον.

Ἡ διαδικασία τοῦ διαζυγίου εἶναι πολύ ἀπλῆ· ἀρκεῖ ὁ σύζυγος νά ἀνακοινώσῃ ἐπισήμως: «Ἀπό τοῦδε σέ ἀπολύω»⁶¹ καί ὁ γάμος καταρρέει. Ἐκτός τῆς ἀνωτέρω εὐκολίας ξενίζουν καί ὠρισμένα ἰδιάζουσα λεπτομέρεια τῶν μουσουλμανικῶν διατάξεων περί λύσεως τοῦ γάμου· π.χ. ὁ σύζυγος δύναται νά διαζευχθῆ δίς τίν γυναῖκα του καί πάλιν νά τίν νυμφευθῆ. Ἐάν ὁμως θελήσῃ τοῦτο διά τρίτην φοράν⁶², ἀπαγορεύεται νά συζευχθῆ ἐκ νέου μετ' αὐτῆς, ἐκτός ἐάν ἐκεῖνη ὑπανδρευθῆ ἄλλον καί αὐτός ἀκολούθως τίν διαζευχθῆ. Εἰς τίν περιοχῆν τοῦ γάμου καί τοῦ διαζυγίου αἱ ἰσλαμικαί διατάξεις ἀποτελοῦν σαφῆ ὑποχώρησιν τοῦ ἐπιπέδου, εἰς τό ὅποῖον ἀνῆλθον ὁ Χριστιανισμός τόν γάμον. Τά παρεχόμενα εἰς τόν ἄνδρα προνόμια θέτουν τίν γυναῖκα εἰς σαφῶς κατωτέραν μοῖραν καί μετατρέπουν τόν θεσμόν τοῦ γάμου εἰς ἄνισον συναλλαγῆν. Ἀνεξαρτήτως ἂν εἰς τίν ἐποχῆν μας παρουσιάζονται περιορισμοί εἰς τίν πολυγαμίαν, γεγονός εἶναι ὅτι οἱ ἀποφάνσεις τοῦ Κορανίου παραμένουν διά τούς μουσουλμάνους «Λόγος τοῦ Ἀλλάχ».

Τό Κοράνιον ἐν τούτοις λαμβάνει πρόνοιαν διά τās ἀποπειπομένας συζύγους. Τās ἐμποδίζει νά συζευχθοῦν μέ ἄλλον ἄνδρα πρὸ τῆς παρελεύσεως τριῶν μηνῶν, ὥστε νά εἶναι σαφῆς ἡ πατρότης τοῦ τέκνου των⁶³ καί νά δύναται νά ἀποκατασταθῆ ὁ γάμος, ἐάν ὁ ἄνθρωπος ἄλλάξῃ γνώμην. Λαμβάνει ἐπίσης πρόνοιαν διά τίν μητρότητα· ἐάν ἡ ἀπολυθεῖσα ἀποδειχθῆ ἔγκυος, δικαιοῦται

⁶⁰ Εἰς τούς νεωτέρους χρόνους ἐφηροδόσθη ἡ ἀναγραφὴ εἰς τό συμβόλαιον τοῦ γάμου ὠρισμένων ὄρων, τούς ὁποίους ὄφειλε νά ἐκπληρώσῃ ὁ σύζυγος, ἄλλως ὑπεχρεοῦτο νά δώσῃ διαζύγιον. «Ἡ συμφωνία, ἐν τούτοις, ὅτι ὁ σύζυγος δέν θά συνάψῃ ἕτερον γάμον, καίτι σήμερον θεωρεῖται ἔγκυρος, ἐκρίνετο ὑπὸ τῶν κλασσικῶν νομομαθῶν ἄκυρος, μέ τό ἐπιχείρημα ὅτι ἀντιβαίνει εἰς δικαίωμα παρεχόμενον σαφῶς ὑπὸ τοῦ Κορανίου»· Gibb, *Islam* (1971), σελ. 180.

⁶¹ Roberts, ἐνθ' ἂν. σελ. 25.

⁶² «Ἐάν τις ἐξ ὑμῶν διαζευχθῆ τρίς τίν σύζυγον αὐτοῦ, δέν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτόν νά τίν ἀναλάβῃ, ἐάν πρῶτον δέν ἤθελε συζευχθῆ αὐτὴν ἕτερος, ὅστις ἤθελε ἐπίσης διαζευχθῆ αὐτήν. Οὗτοι ἐάν συμφιλιωθῶσι δέν ἁμαρτάνουσι, βέβαιοι ὅτι δέν παραβαίνουσι τούς ὅρους τοῦ Κυρίου. Τοιοῦτοί εἰσιν οἱ ὅροι οὗς ὁ Κύριος ἐξηγεῖ εἰς λαόν ἐχέφρονα» («Ἡ Βούς», 2:230).

⁶³ «Αἱ διαζευχθεῖσαι γυναῖκες θ' ἀναμένωσι νά παρέλθωσι τρεῖς περίοδοι τῶν ἐμμῆνων αὐτῶν πρὶν ἢ ἔλθωσιν εἰς ἕτερον γάμον. Ὄφειλουσι νά μὴ ἀποκρύψωσιν ὅ,τι ὁ Θεός ἐχάραξεν ἐν τῇ μήτρᾳ αὐτῶν, ἐάν φοβῶνται τόν Κύριον καί τίν ἐσχάτην ἡμέραν. Ἐάν εὐρίσκονται εἰς τοιαύτην κατάστασιν προτιμότερον οἱ σύζυγοι αὐτῶν νά ἀναλαμβάνωσιν αὐτάς ἐάν ἐπιθυμῶσι τό ἀγαθόν. Αἱ γυναῖκες ὀφείλουσι νά ἐκπληρῶσι τὰ ἐαυτῶν καθήκοντα ὡς ἀριζοῖε, οἱ δέ ἄνδρες νά προσφέρωνται πρὸς αὐτάς». («Ἡ Βούς», 2:28).

νά παραμείνη εις τόν οἶκον τοῦ ἀνδρός της, ἐάν δέ ἀποκτήσῃ τέκνον, ὁ πρόων σύζυγος ὑποχρεοῦται νά τήν διατρέφῃ ἐπί δύο ἔτη μέχρις ἀπογαλακτίσεως τοῦ νηπίου. Ἡ διαζευχθεῖσα σύζυγος δικαιούται νά ἀναλάβῃ τήν ἐπιτροπιάν τῶν τέκνων της, συνήθως μέχρι τῆς ἡλικίας τῶν ἑπτὰ ἐτῶν. Ὡς πρὸς τόν χρόνον συμβιώσεως τέκνων καί μητρός ὑπάρχουν ποικίλα ἀπόψεις εἰς τὰς διαφοροῦς σχολάς. Τά ἐκ παλλακίδων τέκνα θεωροῦνται νόμιμα καί ἔχουν τά αὐτά δικαιώματα μέ ἐκεῖνα τῶν κανονικῶν συζύγων. Ἀναγνωρίζεται ἐπίσης ἡ υἰοθεσία, ἀλλά τά ἐκ ταύτης προερχόμενα δικαιώματα δέν ἐξισοῦνται πρὸς ἐκεῖνα τῶν κανονικῶν, ἰδίως δέ προκειμένου περὶ κληρονομίας. Τέλος, μετά πολλῆς ἀκριβείας τὸ Κοράνιον καθορίζει τήν σύνταξιν διαθήκης καί τά κληρονομικά θέματα. [...]

Ἐκ τῶν λεπτοτέρων θεμάτων πάντως θά παραμείνῃ τό πρόβλημα τῆς θέσεως τῶν γυναικῶν ἐν τῇ Ἰσλαμικῇ κοινωνίᾳ καί εἰδικώτερον τά ζητήματα γάμου, διαζυγίου, κληρονομίας, τά ὅποια ὑπὸ τῆς *sharī'a* ρυθμίζονται οὐσιαστικῶς ὑπὲρ τοῦ ἀνδρός. Αἱ γυναῖκες πάντως σήμερον σπουδάζουν καί ἀρχίζουν νά λαμβάνουν ὑπευθύνους κοινωνικὰς θέσεις. Τό Πακιστάν, ἡ Ἰνδονησία καί ἡ Συρία ὑπῆρξαν τά πρῶτα ἰσλαμικά κράτη, τά ὅποια ἔδωσαν ψῆφον εἰς αὐτάς. Ὡς εἶναι εὐνόητον, αἱ ἀνωτέρω ἀλλαγὰί συνεπάγονται γενικωτέρας ἐπιπτώσεις ἐπὶ τοῦ Ἰσλάμ καί συνδέονται μέ σοβαρά θεολογικά προβλήματα.

Θεωρία περὶ ἱεροῦ πολέμου (jihād)

Ὑπὸ τήν ἐπίδρασιν τῶν εἰρηνοποιῶν κηρυγμάτων καί τῆς καλλιιεργείας φιλικῆς ἀτμοσφαιρας μεταξύ τῶν λαῶν ὑπάρχει σήμερον ἡ τάσις ἀποσιωπήσεως τῆς χαρακτηριστικῆς αὐτῆς παραγράφου τῆς ἰσλαμικῆς τακτικῆς. Ἐν τούτοις, καί ἂν ἀκόμη παραθεωρήσωμεν τά συγκεκριμένα ἱστορικά γεγονότα, παραμένουν τά ἱερά κείμενα. Αἱ παροτρύνσεις τοῦ Κορανίου πρὸς δυναμικὴν, μαχητικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν «ἀπίστων» εἶναι πολλά καί ἄμεσοι: «Μάχεσθε μέχρις ὅτου ἀποσοβηθῇ ἀπ' ὑμῶν ὁ κίνδυνος τοῦ πειρασμοῦ, καί ὅταν δέν ὑπάρχῃ ἄλλη λατρεία εἰμὶ ἢ τοῦ μόνου Θεοῦ. Ἄν οἱ ἐχθροὶ θέσωσι τέρμα εἰς τὰς πράξεις αὐτῶν, τότε ἅς παύσωσιν αἱ ἐχθροπραξίαι, ἐκτός ἂν πρόκειται περὶ ἀσεβῶν» («Ἡ Βούς», 2:189)⁶⁴.

⁶⁴ «Μάχεσθε ὑπὲρ πίστεως, καί μάθετε ὅτι ὁ Κύριος ἀκούει καί τά πάντα γινώσκει» («Ἡ Βούς», 2:245). «Ὅταν παρέλθωσι οἱ ἱεροὶ μῆνες, τότε φονεύετε τοὺς πολυθεϊστάς, ὅπου ἂν συναντήσιτε, ζωρεῖτε δέ πολιορκούντες καί ἐνεδρευόντες αὐτούς. Ἐάν ὁμως μετανοήσωσιν, ἐάν τηρήσωσι τήν προσευχὴν, ἐάν ἐλείψωσιν, ἄφετε αὐτοὺς ἐλευθέρους, καθότι ὁ Θεὸς εἶναι μακρόθυμος καί ἐλεήμων» («Ἡ Μετάνοια», 9:5, σελ. 60). «Ὅποταν συναντᾶτε τοὺς ἀπίστους φονεύετε καί κατασφά-

Ἐνίοτε δίδεται εὐρύτερα ἔννοια εἰς τόν «ιερόν πόλεμον» π.χ. *jihād* θεωρεῖται καί ἡ διαμαρτυρία κατὰ τῶν καταχρήσεων μουσουλμάνων ἀρχόντων⁶⁵. Ἡ κλασσική πάντως σημασία τῆς ἐντολῆς παραμένει ἀναμφισβήτητος. Αἱ ἐκτός τῆς κυριαρχίας τοῦ Ἰσλάμ χῶραι ὀνομάζονται «Οἶκος Πολέμου» (*Dār al-Harb*) καί ἀντιδιαστέλλονται τοῦ *Dār al-Islām*, τοῦ «Οἴκου τοῦ Ἰσλάμ». Εἶναι περιοχαί ἀγῶνος –ιδιαιτέρως ὅπου ἐπικρατεῖ ὁ πολυθεϊσμός, ἡ ἀθεΐα, ἡ εἰδωλολατρία– ἕως ὅτου τεθοῦν διὰ τῆς *jihād* ὑπό τό κράτος τῆς ἀληθοῦς πίστεως⁶⁶. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἰσλάμ ὑπῆρξεν ἐπιθετικός· ἐκεῖ ὅπου ἡ πειθῶ δέν ἔφερεν ἀποτέλεσμα, τό ξίφος ἀπεδεικνύετο πειστικότερον. Ἡ μέσῳ τοῦ «ιεροῦ πολέμου» διάδοσις τῆς πίστεως ἐνεύρωσε τό Ἰσλάμ εἰς τὰς περιόδους τῆς ἐπεκτάσεώς του. Οὕτω κατώρθωσε νά ἐπιβάλη μέ ταχύτητα ἀστραπῆς τήν κυριαρχίαν του ἀπό τῶν σπηλῶν τοῦ Ἡρακλέους μέχρι τοῦ Ἰνδοῦ ποταμοῦ. Τό Ἰσλάμ, διὰ νά ἐπικρατήσῃ, δέν ἐχρειάσθη ὡς ὁ Χριστιανισμός ἑκατομμύρια μαρτύρων ἐκ τῶν ὀπαδῶν του. Προετίμησε νά τοὺς ἀναζητήσῃ μεταξύ τῶν ὀπαδῶν τῶν ἀντιπάλων θρησκείων. Οἱ ἐβραϊκοί καί χριστιανικοί πληθυσμοί, ὡς κάτοχοι τῶν Γραφῶν (καί ἀναγκαῖοι διὰ τήν οἰκονομικήν εὐμάρειαν τοῦ κράτους τῶν πολεμιστῶν) εἶχον δικαίωμα νά διατηρήσουν τήν θρησκείαν των καταβάλλοντες κεφαλικόν φόρον· ἐννοεῖται καί τό δικαίωμα τοῦτο ὑπό πολλῶν ἡγεμόνων κατεπατήθη ἐπανειλημμένως. Ἡ ἀντίληψις περί *jihād*, ἥτις ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητον στοιχεῖον τῆς δυναμικότητος τῆς μουσουλμανικῆς θρησκείας, ἐπισημαίνει διὰ μίαν ἀκόμη φορᾶν ὅτι τό Ἰσλάμ, παραλλήλως πρός

ξετε, συγκρατοῦντες στερεῶς τὰ δεσμά τοῦ αἰχμαλώτου. / Μετά δέ τίν κατάπαισιν τῆς μάχης, ἄφετε αὐτόν ἐλεύθερον ἢ ἀνταλλάξατε ἀντί λύτρων. Πράττετε οὕτως. Ἐάν ἐβούλετο ὁ Θεός, θά ἐθριάμβευεν ὁ ἴδιος ἐπ' αὐτῶν, ἀλλ' ὑποβάλλει ὑμᾶς εἰς τόν πόλεμον, ἵνα δοκιμάσῃ τοὺς μέν διὰ τῶν δέ· ὁ Θεός δέν θά ἀπολέσῃ τὰ ἔργα τῶν πεσόντων ἐν τῇ μάχῃ ὑπέρ πίστεως. / Θά ὀδηγήσῃ αὐτούς καί θά κατευθύνῃ τὰς καρδίας αὐτῶν. / Θά εἰσαγάγῃ αὐτούς εἰς τόν παράδεισον ὃν ἤδη ὑπέδειξεν αὐτοῖς. / Ὅσοι πιστοί! Ἐάν συνδράμῃτε τόν Θεόν ἐν τῇ μάχῃ αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀπίστων, καί ὁ Θεός θά συνδράμῃ ὑμᾶς, κατευθύνων τὰ ὑμέτερα διαβήματα» («Ὁ Μωάμεθ» 47:4-10. Πρβλ. «Τά Λάφυρα», 8:73,76· «Ὁ Σίδηρος», 57:10 κ.ά.).

Μία «παράδοσις» ἀναφέρει: «Ἐπί τῆς 7ης πύλης [τοῦ Παραδείσου] εἶναι γεγραμμένον: Ἡ πύλη ἐκείνων οἱ ὅποιοι ἐξέχονται εἰς ἱερόν πόλεμον»· *al-Kisā ī, Qisas al-Anbiyā* παρὰ *Jeffery, Reader* (1962), σελ. 173.

⁶⁵ Κατὰ παράδοσιν, μνημονευομένην ὑπό τῶν *Abū Dā ūd*, *Tirmidhī* καί *Ibn-Māja* καί ἀποδιομμένην εἰς τόν *Abū Sai id al-Khudrī*, ὁ Προφήτης εἶπε: «Τό ἀνώτατον εἶδος ἱεροῦ πολέμου (*jihād*) εἶναι νά λέγῃς τήν ἀλήθειαν κατὰ πρόσωπον ἑνός Σουλτάνου (ἢ ἄλλης ἐξουσίας), ὅστις παρεκκλίνει τῆς εὐθείας ὁδοῦ *Doi*, *Introduction* (1971), σελ. 94.

⁶⁶ *M. Khadduri, War and Peace in the Law of Islam* (Baltimore 1955). Περί τῶν νέων τάσεων τῶν μουσουλμανικῶν χωρῶν ἐπί τοῦ θέματος τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας βλ. *A. Μαρίνου, Ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία* (Ἀθῆνα 1972), σσ. 319-329.

τόν θρησκευτικόν του χαρακτήρα, υπήρξε καί μέγεθος πολιτικόν. Ὁ Προφήτης δέν ἴδρυσε μόνο μίαν θρησκευτικὴν κοινότητα, ἀλλά καί ἓν κράτος.

Ἡ νοοτροπία τοῦ «ἱεροῦ πολέμου», ἐνῶ υπήρξεν τό ἰσχυρόν νεῦρον τοῦ Ἰσλαμισμοῦ κατά τήν πρώτην ἱστορικὴν του περιόδον. κατέληξε κατά τόν 19^ο αἰῶνα καί εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ ἰδικοῦ μας εὐαίσθητον καί κρίσιμον σημείον διὰ τοὺς ὁπαδοὺς τοῦ Μωάμεθ. Ὅταν ἀναλογισθῇ τις, ὅτι συμφώνως πρὸς τήν διδασκαλίαν τοῦ Προφήτου οἱ πιστοὶ θά εἶχον πάντοτε τήν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καί μετ' αὐτῆς τήν νίκην, ἀντιλαμβάνεται εὐκόλως διατί πολλοὶ μουσουλμανικοὶ λαοί, εὐρισκόμενοι τότε εἰς παρακμὴν καί ὑπὸ τήν ἐξουσίαν ἄλλων κρατῶν, ἀντιμετώπισαν μίαν ἰδιότυπον θρησκευτικὴν κρίσιν.

**Συνέντευξη τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας στὸν Ἀλέξη Παπαχελά
καί τήν ἑφημερίδα «Καθημερινή»
31.12.2017**

«Γιὰ τό Ἰσλάμ, πράγματι, τόλμησα κι ἔγραψα καί δημοσίευσα τό πρῶτο βιβλίό μου τό 1976, ὅταν ἔγινα καθηγητής στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Τόν πρῶτο καιρό μιλοῦσα γιά τίς δικές μου ἔρευνες πού ἔκανα στήν ἀφρικανική θρησκευτικότητα. Κατόπιν, κατάλαβα ὅτι τό πιό σημαντικό πράγμα ἦταν τό Ἰσλάμ ἐδῶ κι ἔφαξα τί βιβλιογραφία καί εἶδα ὅτι δέν υπήρχε προηγουμένως κείμενο συστηματικό. Διλαδή, πρέπει νά ἔχουμε τό θάρρος νά βλέπουμε τόν ἄλλο στό σύνολό του. Νά βλέπουμε τό Ἰσλάμ ὄχι σέ μερικές ἐκφράσεις του μόνο, ἀλλά στό σύνολο. Αὐτό δέν υπήρχε. Καί ἔτσι ἀποφασίσαμε ὅτι καί στό πανεπιστήμιο οἱ φοιτητές θά ἔπρεπε νά δίνουν καί ἐξετάσεις στό Ἰσλάμ. Πολλοί ἀπό αὐτοὺς ἔχουν γίνει σήμερα μπτροπολίτες καί μερικοὶ εἶναι καί Πατριάρχες.

Τό Ἰσλάμ δέν εἶναι μιά εὐκόλη υπόθεσι. Τό Ἰσλάμ ὅπωςδήποτε ἔχει μιά συνέχεια, καμιά φορά λέω, ἔχει πάρει τόσα στοιχεῖα ἀπό τόν χριστιανισμό, ἀπό τόν ἰουδαϊσμό, ἀπό τήν πολυαραβική θρησκεία μέ τόν δικό του τρόπο. Ἀλλά τό πολιτικό στοιχεῖο στό Ἰσλάμ εἶναι δεμένο, καί δέν τό ἔχουμε καταλάβει. Καί ἐπίσης δέν ἔχουμε καταλάβει ὅτι δέν ὑπάρχει ἓνα ἑνιαῖο Ἰσλάμ. Μόλις τώρα καταλαβαίνουμε καί ἐμεῖς τί σύγκρουσι πού ὑπάρχει μεταξύ σουνιτικοῦ καί σιιτικοῦ Ἰσλάμ. Ἀλλά πέρα ἀπό αὐτό εἶναι πῶς τό ζοῦν τό Ἰσλάμ ὀρισμένοι, κάτω ἀπό τά κηρύγματα τῶν πιό ἀκρῶν φανατικῶν καί τά παρακολουθοῦμε τώρα πῶς γίνονται. Καί ξέρετε, οἱ ἀκρῶν ἐρμηνεῖες εἶναι πολύ πιό εὐπρόσδεκτες ἀπό τόν ἀπλό λαό ἀπό ὅ,τι οἱ λεγόμενες συνθετικές καί πιό ἥπιες. Εἶναι σέ μιά ἐξέλιξι τό πράγμα καί φοβοῦμαι ὅτι στή Δύση δέν εἶχαν ποτέ συστηματικά ἀσχοληθεῖ μέ τί μελέτη αὐτοῦ τοῦ φαινομένου.

Είναι πολύ πιο σύνθετο φαινόμενο από ό,τι φαίνεται. Όταν βλέπετε όλη αυτή τη βία! Πολλές φορές λέμε «α, δέν είναι βία. Τό Ισλάμ δέν είναι βίαιο, είναι μιά μορφή βιαιότητας». Ναι, αλλά ό άλλος πού παίρνει τό μαχαίρι πρόσφατα και σκοτώνει τούς άθώους και φωνάζοντας αντί νά λέει «Δόξα τῷ Θεῷ» λέει «Αλλάχ άκμπάρ», «ό Θεός είναι δυνατός», κάτι σημαίνει εν πάση περιπτώσει. Όταν ό,τι έγινε γιά τούς Πύργους στή Νέα Υόρκη είχε μιά προετοιμασία –μελέτες τού Κορανίου– έχει μιά σημασία αυτό τό πράγμα. Δηλαδή, δέν νομίζω ότι τά πράγματα είναι τόσο πολύ άπλά και ρομαντικά. Νά σās πῶ, όμως, κάτι τό όποιο ίσως νά φανεί λίγο παράδοξο.

Πρίν από πολλά χρόνια είχα διατυπώσει τίν εξής άποψη σέ περιβάλλοντα λίγο διεθνή. Ότι ό 20ός αιώνας είχε τό φαινόμενο αυτό τό όποιο γνωρίζουμε μέ τά κομμουνιστικά καθεστῶτα, μιά αντίσταση στήν παλαιά άριστοκρατία και στους πλουσίους κάτω από συνθήματα τού διαλλακτικού ύλισμου, πού ήταν γερμανικό κατασκευάσμα και προχώρησε μέ αυτά τά συνθήματα. Βεβαίως στό τέλος όδηγήθηκε στήν περιπέτεια πού ξέρουμε. Και έλεγα τό ότι φοβούμαι ότι στόν 21ο αιώνα άδικημένες κοινωνίες πού έχουν τίν αίσθηση ότι είναι παραγκωνισμένες και ύποτιμημένες από τίς πλούσιες χώρες πού δήθεν είναι χριστιανικές θά κάνουν έναν άλλο τύπο επανάστασεως, τόν όποιο δέν μπορούμε νά προβλέψουμε χρησιμοποιώντας συνθήματα θρησκευτικά. Και αυτό τό βλέπω. Δηλαδή πάρα πολλές από αυτές τίς άδικημένες κοινωνίες, πού κάποτε ήταν κάτω από τίν άποικιοκρατία τών δυτικῶν δυνάμεων πού έβραζαν και τό όνομα χριστιανισμός, έχουν ξεγερωθεί μέ συνθήματα τέτοια. Και αυτά τά συνθήματα τά θρησκευτικά δέν αντιμετωπίζονται μέ τάνκς και άεροπλάνα. Νά ξέρετε, τό θρησκευτικό βήμα είναι πάρα πολύ ευαίσθητο και μπερδεμένο, είναι λίγο σάν τίν πυρηνική ενέργεια. Όταν αρχίζει νά διαχέεται, δέν μαζεύεται.

Η άπάντηση τής Δύσης είναι περισσότερη σοβαρότητα, περισσότερο νά μελετήσει σοβαρά πρώτα από όλα τίς άδικίες πού έχει κάνει και δεύτερον νά φροντίσει νά διορθώσει ένα φοβερό λάθος πού έκανε. Η Ευρώπη ιδιαίτερα, περισσότερο από τίν Άμερική, σνόμπαρε τόν χριστιανισμό. Πραγματικά προσπάησε νά τόν ύπονομεύσει και δημιούργησε ένα κενό πίστεως, στό όποιο κενό πίστεως τό Ισλάμ εύκολότερα εισδύει. Προσφέρει μιά πίστη. Άπλή, πού πολύ γρήγορα, μέσα σέ πέντε λεπτά, τίν προσδιορίζει, αλλά προσφέρει μιά πίστη. Και μιά Ευρώπη χωρίς πίστη δέν ξέρω εάν θά άντέξει. Άρα, ή αντίσταση είναι μιά ζωντανή πίστη στόν Θεό τής αγάπης γιά νά μπορέσει όλη αυτή ή βία, πού μέ συνθήματα άλλα ξεγλίσσεται, νά περιοριστεί».

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Ο ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΧΙΩΝΕΣ

Συμβολή στη μελέτη της εξέλιξης του διαθηρησκειακού διαλόγου
και των σχέσεων Όρθοδοξίας και Ίσλαμ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΠΑΛΑΜΑΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟ ΤΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΕΠΟΧΗ

Μία από τις πλέον ταραγμένες όσο και πολυσυζητημένες περιόδους της βυζαντινής¹ ιστορίας αποτελεί ο 14ος αιώνας² και τούτο διότι κατά τη διάρκειά του δέν συμβαίνουν μόνο σημαντικά πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα, τά όποια προδικάζουν και οδηγούν στην όριστική κατάρρευση και τό τέλος τίν Αύτοκρατορία τής Ρωμανίας, αλλά καταγράφεται και ένας αναπάντεχος πνευματικός, μαθησιακός και καλλιτεχνικός όργανός και μία πέρα από κάθε προσδοκία πολιτιστική ανάπτυξη σχεδόν σέ κάθε τομέα του έπιστητού, τά όποια είναι γνωστά μέ τόν όρο «Παλαιολόγεια Άναγέννηση»³. Τά παραπάνω αποτελούν τό πρόκρμα για τίν πνευματική θωράκιση του γένους των Όρθοδόξων στους δύσκολους αιώνες που ακολουθούν, αλλά

¹ Χρησιμοποιούμε τόν όρο “βυζαντινή”, για νά χαρακτηρίσουμε τίν Αύτοκρατορία τής Νέας Ρώμης-Κωνσταντινουπόλεως, λόγω του ότι διεθνώς έχει καθιερωθεί ως terminus technicus προσδιοριστικός του ιστορικού αυτού μορφώματος. Για τή χρήση του όρου και τής έναντί του διαφοροποιήσεις, βλ. Μεταλλινού, *Έλληνισμός Μετέωρος*, 7-29, μέ περαιτέρω βιβλιογραφικές αναφορές.

² Για μία συνοπτική μελέτη τής περιόδου τόσο ως προς τά ιστορικά γεγονότα, όσο και ως προς τους επί μέρους τομείς παραγωγής έπιστήμης και πολιτισμού, βλ. Εκδοτικής Άθηνών, *Ιστορία του Έλληνικού Έθνους*, Θ', 137-192, 214-347, 354-366, 375-380, 390-393, και 423-458. Για μελέτη των προσώπων και των ειδικών θεμάτων τής περιόδου, ένδεικνυται ή καταφυγή στά επί μέρους σχετικά λήμματα του *ODB*, όπου και περαιτέρω παραπομπές.

³ Για περαιτέρω μελέτη τής Παλαιολόγειας Άναγεννήσεως, βλ. π.χ. Runciman, *Άναγέννηση*, passim, όπου και αναλυτική ββλιογραφία.

καί τό πρίσμα μέσα ἀπό τό ὁποῖο πρέπει νά ἰδωθοῦν τόσο τά ἱστορικά γεγονότα, τά ὁποῖα ὀδήγησαν στή δημιουργία, ἀνάπτυξη καί παρακμή τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καί τή διαβίωση τῶν Ὀρθοδόξων μέσα σέ αὐτήν, ὅσο καί οἱ πνευματικές ζυμώσεις τήν ἀντίστοιχη περίοδο στά Βαλκάνια καί τή Δύση⁴.

Τελείως ἐπιγραμματικῶς καί προκειμένου νά ἀνασυνθέσουμε τό κλίμα μέσα στό ὁποῖο πραγματοποιήθηκε ὁ διάλογος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ μέ τούς Χιόνες, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἀναφέρουμε τίς πολιτικές συνθήκες τῆς ἐποχῆς, καθὼς καί ὀρισμένα γεγονότα ἀπό τό Βίο⁵ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου, τά ὁποῖα σκιαγραφοῦν τήν προσωπικότητά του, χαρακτηρίζουν τόν τρόπο σκέψεώς του καί αἰτιολογοῦν τή σύνολη στάση του στόν παραπάνω διάλογο.

1. Οἱ πολιτικές καί ἐκκλησιαστικές συνθήκες τῆς ἐποχῆς

α. *Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος (1341-1347)*. Τά ἔτη 1341-1347 τραυμάτισαν ἀνεπανόρθωτα τήν Αὐτοκρατορία, ἡ ὁποία ἦδη χεμαζόταν ἀπό πολλαπλούς ἐξωτερικούς κινδύνους. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος⁶ μεταξύ τῶν παρατάξεων τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου⁷ –οὐσιαστικῶς τῆς μητέρας του Ἄννας τῆς Σαβοΐας, ἡ ὁποία ὑποστηριζόταν ἀπό τόν τότε Πατριάρχη Ἰωάννη Καλέκα⁸– καί τοῦ Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνού⁹, ὁ ὁποῖος ἔληξε μέ ἐπικράτηση τοῦ δεύτερου, χωρὶς ὁ πρῶτος νά ἀπολέσει τά ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματά του, ἐρίμωσε τήν ὑπαιθρο, κατακερμάτισε τίς δυνάμεις τῆς Αὐτοκρατορίας καί ἔδωσε τήν ἀφορμὴν σέ πολλοὺς ἐξωγενεῖς παράγοντες νά ἐπέμβουν ἐκμεταλλευόμενοι πρὸς ἴδιον ὄφελος τή δυναστική ἔριδα.

β. *Ἡ παρουσία τῶν Τούρκων Ὀσμανιδῶν*. Τό χαρακτηριστικότερο γεγονός ξενικῆς ἐκμεταλλεύσεως ἀποτελεῖ ἡ πρόσκληση, τήν ὁποία ἀπνύθινε ὁ

⁴ Χαρακτηριστικὴ ὡς πρὸς τή διαπραγμάτευση τῶν σχετικῶν θεμάτων εἶναι ἡ μονογραφία τοῦ Μεταλλανοῦ, *Τουρκοκρατία*, ὅπου καί περαιτέρω ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία.

⁵ Γιά τόν Βίο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, βλ. Φιλοθέου, *Β. Παλαμᾶ*. Ἐπίσης, βλ. Ἰωάννου Σ. Ῥωμανίδου, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, *Ῥωμαῖοι ἢ Ῥωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα 1, Ὑπὲρ τῶν Ἱερῶς Ἠσυχαστῶν Τριάς Α΄*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991, 35-194. Τέλος, βλ. A. Cutler, *ODB*, λήμμα Palamas, Gregory.

⁶ Γιά μία ἱστορικὴ ἀποτύπωση τῶν γεγονότων τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τῶν ἐτῶν 1341-1347, βλ. π.χ. Norwich, *Byzantium*, 293-306, ἐκδ. Viking, 1995· ἐπίσης, Ἀγγελικῆς Λαῖου, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Θ΄, 154-160· Φειδᾶς, *Βυζάντιο*, 136.

⁷ Γιά τόν Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγο, βλ. A.M. Talbot-A. Cutler, *ODB*, λήμμα John V Palaiologos.

⁸ Γιά τόν Ἰωάννη ΙΔ΄ Καλέκα, βλ. A.M. Talbot, *ODB*, λήμμα John XIV Kalekas.

⁹ Γιά τόν Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό, βλ. A.M. Talbot, *ODB*, λήμμα John VI Kantakouzenos.

Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός πρὸς Τούρκους Ὄσμανίδες μισθοφόρους, νά τόν στηρίξουν μέ ἀντάλλαγμα οικονομικά ὀφέλη¹⁰. Ἡ προσέκληση αὐτή ἀποτέλεσε καί τή νομότυπη ἀφορμή γιά νά περάσουν οἱ Τοῦρκοι στό Εὐρωπαϊκό τμήμα τῆς Αὐτοκρατορίας καί, παρὰ τά συμπεφωνημένα, νά ἐγκατασταθοῦν γιά πρώτη φορά μονίμως ἔκτοτε σέ περιοχές τῆς Θράκης. Συνάμα ὁ Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός ἀναγνώρισε τήν κυριαρχία τῶν Ὄσμανιδῶν στά ἐδάφη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τά ὁποῖα εἶχαν μέχρι τότε κατακτήσει.

γ. *Οἱ ἐπιπτώσεις τοῦ ἐμφυλίου πολέμου στόν ἐκκλησιαστικό χῶρο.* Μέ τήν ἐπικράτηση τοῦ Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ, ὁ ἕως τότε Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ΄ Καλέκας (1334-1347) ἐξαναγκάζεται σέ παραίτηση. Ἔτσι, ἀνοίγει ὁ δρόμος γιά τήν ἀνάδειξη Πατριάρχη ἀπό τήν μερίδα τῶν Ἡσυχαστῶν¹¹, ἀφοῦ ὁ Καντακουζηνός διέκειτο εὐμενῶς πρὸς τήν παράταξί τους. Τό τελευταῖο φυσικά δέν σημαίνει ἐνεργό ἀνάμειξη τῆς ἡσυχαστικῆς παρατάξεως καί τῶν ἐκπροσώπων της στίς δυναστικές ἔριδες, ἀπλῶς διαπιστώνεται μία ἀμοιβαία συμπάθεια, ἡ ὁποία ὀφειλόταν κυρίως στό γεγονός ὅτι ἀπό τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Καντακουζηνοῦ ἡ Ἄννα τῆς Σαβοΐας ἢ Παλαιολογίνα ἦταν Καθολική, ὁ δέ Πατριάρχης Ἰωάννης ΙΔ΄ Καλέκας ὑποστήριζε τοὺς πολεμίους τῶν Ἡσυχαστῶν καί εἰδικῶς τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Σημασία πάντως ἔχει τό ὅτι τήν 17^η Μαΐου 1347 ἐνθρονίζεται ὡς Οἰκουμενικός Πατριάρχης ὁ Ἰσίδωρος Βουχερᾶς (1347-1350)¹², μαθητής καί ὑποστηρικτής τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ¹³.

Ἡ προβολή τοῦ Ἰσίδωρου στόν Πατριαρχικό θρόνο συνεπιφέρει ἀλλαγές στήν ἐκκλησιαστική διοίκηση. Λόγω τῶν συνεχῶν πολέμων, τῆς προελάσεως τῶν Τούρκων καί τῶν Σέρβων, ἀλλά καί τῶν ἐπικρατουσῶν κοινωνικοπολιτικῶν συνθηκῶν, πολλές Μητροπόλεις καί Ἐπισκοπές εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ καί παρέμεναν κενές. Ὁ Ἰσίδωρος ἀμέσως προέβη στή χειροτονία τριάντα δύο (32)

¹⁰ Γιά ὄλ' αὐτά, βλ. ἀνωτέρω σημ. 6, καθώς καί Μεντβέντιεφ, *Διπλωματία*, 136,137.

¹¹ Γιά τόν Ἡσυχασμό, βλ. Α.Ρ. Kazhdan, *ODB*, λήμμα Hesychasm, ὅπου καί περαιτέρω βιβλιογραφία.

¹² Γιά ἕναν πλήρη κατάλογο τῶν Πατριαρχῶν μέ τά ἀντίστοιχα ἔτη Πατριαρχείας, βλ. Μητροπολίτου Ἐλβετίας Δαμασκηνοῦ-Βλασίου Φειδᾶ-Ἀριστείδη Πασαδαίου-Ἀθανασίου Παλιούρα, *Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία* (συλλογικός τόμος), ἐκδ. Ὁρθόδοξο Κέντρο Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖο Γενεύης, Ἐλβετία - Ε. Τζαφέρη Α.Ε., Ἀθήνα 1989, 348-349. Γιά τόν Ἰσίδωρο Α΄ Βουχερᾶ, βλ. Α.Μ. Talbot, *ODB*, λήμμα Isidore I Boucheiras.

¹³ Εἰδικῶς γιά τί στάση τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ κατά τί διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου βλ. Βλάχου, *Παλαμᾶς Ἁγιορείτης*, 238.

νέων Μητροπολιτών, τούς οποίους απέστειλε κυρίως σέ Μητροπόλεις περιοχῶν ὑπό τουρκική κυριαρχία. Εἶναι ἡ ἐποχή κατά τήν ὁποία τά σύνορα τῆς Αὐτοκρατορίας δέν ταυτίζονται μέ τά ὄρια δικαιοδοσίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, μέ ἀποτέλεσμα συμπαγεῖς χριστιανικοί πληθυσμοί, τό μεγαλύτερο τμήμα τοῦ ποιμνίου τοῦ Πατριαρχείου, νά βρίσκονται ἐκτός συνόρων, κυρίως σέ περιοχές ὑπό ἰσλαμική πολιτική κυριαρχία. Τά παραπάνω ἀναφέρονται κυρίως γιά νά φανεῖ ὅτι ἐκ τῶν πραγμάτων ὑπῆρχε ἐπαφή μεταξύ Ὁρθοδοξίας καί Ἰσλάμ, ἐξαιτίας τῆς συμβίωσης τῶν ἀντίστοιχων πληθυσμῶν.

2. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς κατά τήν μετά τόν Ἐμφύλιο πόλεμο περίοδο

α. *Ὁ νεοχειροτονηθείς Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς καί τό κίνημα τῶν Ζηλωτῶν (1342-1349)*. Ἐνας ἀπό τούς τριάντα-δύο (32) νεοχειροτονηθέντες Μητροπολίτες ἦταν ὁ ὡς Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης ἀναδειχθείς Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Παρά τήν ἀνάδειξή του ὅμως σέ ἕναν ἀπό τούς πλέον σημαντικούς θρόνους τῆς Αὐτοκρατορίας, δέν μπόρεσε νά ἀναλάβει τά καθήκοντά του, λόγω τῆς πολιτικῆς ἀναταραχῆς, ἡ ὁποία ἐπικρατοῦσε στήν πόλη. Συγκεκριμένως, ἐνῶ μετέβη λίγες μόλις ἐβδομάδες μετά τή χειροτονία του στήν Θεσσαλονίκη, προκειμένου νά ἐνθρονισθεῖ καί νά ἀναλάβει τά καθήκοντά του, ἡ πολιτική ἀρχή τῆς πόλεως, οἱ Ζηλωτές¹⁴, ἀρνήθηκε νά τοῦ ἐπιτρέψει ἔστω τήν εἴσοδο στήν πόλη. Ἡ ἄρνηση αὐτή δέν ὀφείλεται σέ ἄλλο λόγο, παρὰ στήν συμπάθεια τῶν Ζηλωτῶν πρὸς τήν μερίδα τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου καί τήν θεώρηση ὅτι τόν νέο Μητροπολίτη¹⁵ ἐπιβάλλει στήν πόλη ὁ Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός. Γιά τούς ἴδιους λόγους τοῦ ἀρνήθηκαν πάλι τήν εἴσοδό του στήν πόλη, ὅταν ὁ Παλαμᾶς γιά δευτέρη φορά, τό 1348, κατά προτροπή τῶν βασιλέων Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου καί Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ, καθώς καί τοῦ Πατριάρχη Ἰσιδώρου Βουχερεᾶ, ἐπιχείρησε νά εἰσέλθει καί νά ἐνθρονισθεῖ¹⁶.

Τελικῶς, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἐνθρονίσθηκε ὡς Μητροπολίτης Θεσ-

¹⁴ Γιά μελέτη τοῦ κινήματος τῶν Ζηλωτῶν καί τίς ἱστορικές, θεολογικές καί κοινωνικές διαστάσεις του, βλ. Κωτσιόπουλου, *Ζηλωτές*, passim· Βλάχου, *Παλαμᾶς, Ἁγιορείτης*, 207-218.

¹⁵ Γιά τή σχέση Παλαμᾶ-Ζηλωτῶν, βλ. Κωτσιόπουλου, *Ζηλωτές*, 215-222· Βλάχου, *Παλαμᾶς, Ἁγιορείτης*, 218-238· Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 19-25.

¹⁶ Γιά ἀναλυτική περιγραφή τῶν γεγονότων, βλ. Κωτσιόπουλου, *Ζηλωτές*, 71 ἐπ.

σαλονίκης μετά τήν πτώση τῶν Ζηλωτῶν καί τήν παράδοση τῆς διοικήσεως τῆς πόλεως στόν Ἀλέξιο Μετοχίτη, τόν ὅποιον εἶχε διορίσει ὁ Ἰωάννης ΣΤ΄ Καντακουζηνός¹⁷. Ἔτσι, τόν Δεκέμβριο τοῦ 1350 ὁ Παλαμᾶς γίνεται δεκτός ἐνθουσιωδῶς ἀπό τό λαό τῆς πόλεως, ἐνῶ ὁ βιογράφος του Φιλόθεος Κόκκινος ἀντιδιαστέλλει τήν «πόλιν», μέ τήν ἔννοια τῆς διοικήσεως, ἡ ὁποία στό ἄμεσο παρελθόν ἀπέρριψε τόν Παλαμᾶ, μέ τόν «λαόν», τούς κατοίκους, οἱ ὅποιοι ἀπό τήν πρώτη στιγμή τῆς ἐκλογῆς του τόν εἶχαν ἀποδεχθεῖ, ἐνῶ μέ τήν ἐνθρόνισι ἐσπευσαν νά τόν ἀγκαλιάσουν ὡς πατέρα καί ποιμένα τους. Μάλιστα, ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ λαοῦ ἦταν τέτοιος, ὥστε νά ἀφεθοῦν κατά μέρος τά συνήθη ἄσματα γιά νά ψαλοῦν τροπάρια τοῦ Πάσχα¹⁸, ἐνῶ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἤδη μέ τήν πρώτη ὁμιλία¹⁹ του πρὸς τόν λαό τῆς πόλεως, τονίζοντας τήν ἀνάγκη τῆς ὁμόνοιας καί τῆς εἰρήνης, καταφέρει νά μεταστρέψει ὑπέρ του ἀκόμη καί τούς πρῶν ἐχθρούς του. Ἡ περίοδος αὐτή τοῦ βίου του εἶναι ἡ μοναδική, μέ ἐξαίρεση τήν περίοδο τῆς αἰχμαλωσίας του, κατά τήν ὁποία ὁ Παλαμᾶς καλεῖται νά κινηθεῖ, πέρα ἀπό τό καθαρῶς ἐκκλησιαστικό πεδίο, σέ πολιτικό καί κοινωνικό ἐπίπεδο, καί ἀποτελεῖ τήν πρώτη του ἐμπειρία στά πεδία αὐτά, μέ βάση τήν ὁποία θά πολιτευθεῖ στόν διάλογο του μέ τούς Χιόνες.

β. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ὡς διπλωμάτης. Ἀμέσως μετά τήν πρώτη ἀποτυχημένη προσπάθειά του νά ἐνθρονισθεῖ στή Θεσσαλονίκη, ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς κατευθύνθηκε, ὡς εἰκός, στό ἀγαπητό του Ἅγιο Ὄρος, ὅπου οἱ Πατέρες τῶν διαφόρων Μονῶν ἐπέμεναν νά τόν κρατήσουν κοντά τους, μέχρις ὅτου δοθεῖ ἡ δυνατότητα νά εἰσέλθει στήν πόλη του²⁰. Κάτι τέτοιο ὅμως δέν κατέστη δυνατό, λόγω τοῦ ἐξῆς γεγονότος. Τήν ἴδια περίπου περίοδο ἐπισκέπτεται τό Ἅγιο Ὄρος ὁ ἡγεμόνας τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσάν²¹, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη τήν πολιτική κυριαρχία τῆς περιοχῆς²².

¹⁷ Γιά ὅλ' αὐτά, βλ. Κωτσιόπουλου, *Ζηλωτές*, 70-78· Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 19-25.

¹⁸ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 25· Βλάχου, *Παλαμᾶς Ἀγιορείτης*, 233-237.

¹⁹ Βλ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Ὁμιλία 1*, PG 151, 120.

²⁰ Γιά ὅλ' αὐτά, βλ. Βλάχου, *Παλαμᾶς Ἀγιορείτης*, 229-233· Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 21,22.

²¹ Γιά τό Στέφανο Δουσάν, βλ. A. Kazhdan, *ODB*, λήμμα Stefan Uros IV Dušan.

²² Τόν ἐμφύλιο πόλεμο ἐκμεταλλεύθηκε ὁ ἡγεμόνας τῶν Σέρβων Στέφανος Δουσάν, γιά νά ἐπεκτείνει τήν ἡγεμονία του νοτιότερα, καταλαμβάνοντας ἀνυπεράσπιστα ἐδάφη τῆς Αὐτοκρατορίας. Εἶναι ἡ ἐποχὴ κατά τήν ὁποία τό κράτος τῶν Σέρβων φθάνει στό ἀπόγειό του, ἐ-

Συναντᾶται μέ τόν Παλαμιᾶ καί τοῦ ζητᾶ νά τόν βοηθήσει νά ἐπιβάλει μία νέα Ἱεραρχία στίς περιοχές πού εἶχε κατακτήσει προσφάτως, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ Ἁγίου Ὁρους, μέ ἀντάλλαγμα πλούσια Μητρόπολη τοῦ κράτους του καί ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὄχι ἀπλῶς ἀρνίθηκε, ἀλλά λίγες μόλις μέρες μετά προήδρευσε Συνάξεως ἡ ὁποία ἀθώωσε τόν τότε Πρῶτο τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Μοναχό Νήφωνα, ἀπό τίς κατηγορίες ἐπί Μασσαλιανισμῶ, τίς ὁποῖες εἶχαν διατυπώσει ἐναντίον του Σέρβοι Μοναχοί. Εἶναι προφανές ὅτι ἡ ὄλη ὑπόθεση συνιστοῦσε μία ἀκόμη προσπάθεια τοῦ Δουσάν νά ἐκσερβίσει τό Ἁγιώνυμο Ὁρος, τουλάχιστον στά διοικητικά του ὄργανα, προσπάθεια στήν ὁποία ὁ Παλαμιᾶς ἀντέδρασε σθεναρῶς καί ἀποτελεσματικῶς, διασφαλίζοντας, ἔστω γιά λίγο, τήν κανονική τάξη. Συνεπεία τῶν ἀνωτέρω, ὁ Δουσάν ἀναγκάσθηκε νά στείλει τόν Παλαμιᾶ ὡς ἐκπρόσωπό του σέ διπλωματική ἀποστολή στήν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νά ἀποφύγει τόν ἐνοχλητικό γι' αὐτόν θιασώτη τῆς τῶν Ρωμαίων Βασιλείας²³. Λίγες μέρες ἀργότερα, ἐκλέγεται ὁ πρῶτος Σέρβος Πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὁρους, Μοναχός Ἀντώνιος²⁴.

Ἡ διπλωματική ἐμπλοκή τοῦ Παλαμιᾶ στά ἀνωτέρω γεγονότα δέν ἦταν καί ἡ μοναδική. Πολλές φορές κατά τή διάρκεια τοῦ Ἑμφυλίου πολέμου χρησιμοποιήθηκε ἀπό τίς ἀντίπαλες πλευρές ὡς διαμεσολαβητής καί διάυλος ἐπικοινωνίας. Ἡ προσωπικότητά του διασφάλιζε μία ἔντιμη διαπραγματεύση σέ ἐποχή πού ἡ βυζαντινὴ διπλωματία²⁵ εἶχε περιπέσει σέ μία γενικώτερη ἀνυποληψία²⁶, κυρίως λόγω τῶν φαινομένων ἐξαγορᾶς τῶν ἀπεσταλμένων, ἀλλά καί τῆς μὴ τηρήσεως τῶν συμπεφωνημένων ἀπό μέρους τους. Ἔτσι, ὁ Παλαμιᾶς, πολύ πρὶν τόν ἀναγκαστικό διάλογό του μέ τούς Χιόνες, ἀποδεδειγμένα εἶχε πλούσια διπλωματικὴ ἐμπειρία, λόγω τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τίς ὁποῖες κλήθηκε νά διακονήσει τό Πατριαρχεῖο καί τήν Αὐτοκρατορία.

νῶ ἡ σερβικὴ πολιτικὴ καθίσταται κυρίαρχη στά Βαλκάνια.

²³ Γιά ὄλ' αὐτά, βλ. Βλάχου, *Παλαμιᾶς Ἀγορεύτης*, 230-233· Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμιᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 21,22.

²⁴ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμιᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 22.

²⁵ Γιά τὴ βυζαντινὴ διπλωματία γενικῶς, βλ. Φειδᾶ, *Βυζάντιο*, 175-185· Μεντβέντιεφ, *Διπλωματία*, *passim*.

²⁶ Γι' αὐτό, βλ. Μεντβέντιεφ, *Διπλωματία*, 114-119.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

«Από Θεσσαλονίκης εις Προύσσαν»

Ἡ ἐπαφή καὶ γνωριμία τοῦ Παλαμᾶ μετὰ τὸ Ἰσλάμ

1. Ἡ σύλληψη τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους

α. *Ἐναρξη ταξιδιοῦ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολην.* Στὶς ἀρχές τοῦ 1354 οἱ σχέσεις μεταξύ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ ἦταν γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά τεταμένες σέ ἀνησυχητικὸ γιὰ τὴ συνοχὴ τῆς Αὐτοκρατορίας βαθμῶ. Τότε ἀκριβῶς καὶ οἱ δύο ἀντίπαλες παρατάξεις προσέβλεψαν στὸ πρόσωπο τοῦ Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, ὡς προσώπου κοινῆς ἀποδοχῆς, προκειμένου νὰ ἀναλάβει μεταξὺ τους διαμεσολαβητικὸ ρόλο²⁷. Ὁ Γρηγόριος ἀποδεχόμενος τὴν πρόσκληση, ἂν καὶ σέ στάδιο ἀναρρώσεως μετὰ τὴν προσβολή του ἀπὸ ἥπατική νόσο, ξεκίνησε τὸ ταξίδι του γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη «τῷ κηδεστῇ τε καὶ βασιλεῖ πρεσβευσόμενος καὶ σπονδὰς εἰρηνικὰς ἀμφοτέρων μεταξύ θύσων»²⁸. Πρῶτος του σταθμὸς στὸ ταξίδι αὐτὸ ἦταν ἡ Τένεδος, ὅπου βρισκόταν ὁ Ἰωάννης Ε΄ Παλαιολόγος, τοῦ ὁποῦ ο Ἅγιος εἶχε σκοπὸ νὰ διερευνήσει τίς προθέσεις, ὥστε νὰ μεταφέρει ἀνάλογες εἰσρηγίσεις καὶ προτάσεις στὸν πεθερὸ καὶ ἀντίπαλο τοῦ Παλαιολόγου Ἰωάννη ΣΤ΄ Καντακουζηνό.

β. *Τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ οἱ ἐπιπτώσεις τους.* Στὶς 2 Μαρτίου 1354 ἔγινε μεγάλος καὶ καταστρεπτικὸς σεισμὸς, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε πρόξενος πολλῶν ζημιῶν, ἰδίως σέ ὀχυρωματικὰ ἔργα. Κατὰ τὸν σεισμὸ αὐτὸ, ὁ Παλαμᾶς βρισκόταν στὴν Τένεδο, ἀπ' ὅπου ἀπέπλευσε λίγες μέρες μετὰ ἐπιβιβαζόμενος σέ ὀκτακοσιομέδιμνο²⁹ πλοῖο. Κατευθυνόμενος πρὸς Κωνσταντινούπολη συνάντησε σφοδρὴ τρικυμία, τὸ δέ πλοῖο ἀναγκάσθηκε νὰ προσεγγίσει τίς ἀκτὲς τῆς Καλλιπόλεως, γιὰ νὰ καλυφθεῖ κάτω ἀπὸ τοὺς ὄρεινους ὄγκους τῶν ἀκτῶν. Ἡ Καλλίπολη μὲν ἐκεῖνες τίς ἡμέρες εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Ἀσιατικῆς πλευρᾶς τῶν στενῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπωφελήθηκαν τοῦ

²⁷ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 51· Sahas, "Palamas, Islam", 197.

²⁸ Φιλοθέου, *Ἐγκώμιον*, PG 151, 626A.

²⁹ Πλοῖο μεγάλης χωρητικότητας, 81 τόννων. Τὰ πλοῖα αὐτά, πέρα ἀπὸ τὴν κοινὴ μεταφορὰ ἐμπορευμάτων, χρησιμοποιοῦνταν καὶ ἀπὸ ἐπίσημα πρόσωπα, λόγω τοῦ ἐπιβλητικοῦ μεγέθους τους καὶ τῆς ἀξιομένης ἀσφάλειας, τὴν ὁποία παρείχαν σέ ἐποχές κατὰ τίς ὁποῖες ἡ ναυσιπλοῖα ἐγκυμονοῦσε πολλοὺς κινδύνους.

σεισμού τῆς 2^ας Μαρτίου 1354, συνεπεία τοῦ ὁποίου εἶχαν καταστραφεῖ τὰ τεῖχη καὶ ἔτσι μπόρεσαν νά διώσουν τὴν πόλη χωρὶς ἀντίσταση. Γνωρίζοντας προφανῶς οἱ ἐπιβαίνοντες στό πλοῖο τὸ γεγονός, δέν εἰσπῆλθαν στό λιμάνι, ἀλλὰ ναυλόγησαν κοντὰ στὴν ἀκτὴ. Παρὰ τοῦτο, οἱ Τοῦρκοι τὴν ἴδια νύκτα, ἐφώρμησαν μέ πλοίαρια καὶ συνέλαβαν ὅλους τοὺς ἐπιβαίνοντες, τοὺς ὁποίους καὶ μετέφεραν ὡς αἰχμαλώτους στὴ Λάμψακο³⁰.

γ. *Ἡ ἀναγκαστικὴ περιοδεία τοῦ Παλαμᾶ στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ ἀποκτηθεῖσα ἀπὸ αὐτὴν ἐμπειρία.* Ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς συλλήψεώς του, ξεκινᾷ γιὰ τὸν Παλαμᾶ μία ἄνευ προηγουμένου ταλαιπωρία³¹, τὴν ὁποία προκάλεσαν οἱ δεσμοφύλακές του προκειμένου νά ἀποσπάσουν περισσότερα λύτρα. Κρίνοντας ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ πλοίου, κατάλαβαν ὅτι αὐτὸ μετέφερε ἐπίσημους ἐπιβάτες, χωρὶς νά γνωρίζουν ἀκριβῶς ποιούς. Ἔτσι, οἱ Τοῦρκοι μερίμνησαν πρῶτον γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἀγγελιοφόρων στὴν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νά διαπραγματευθοῦν τὸ ὑψηλὸ ποσὸ τῆς ἐξαγορᾶς τῶν αἰχμαλώτων. Ταυτοχρόνως, περιέφεραν τὸν Παλαμᾶ καὶ τοὺς συνοδούς του στὶς πλησιόχωρες πόλεις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, προκειμένου νά συγκινηθοῦν οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ καὶ νά μερμνήσουν καὶ αὐτοὶ γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους διὰ πραγματοποιήσεως ἐράνου. Ὡς ἀποτέλεσμα τῆς περιφορᾶς αὐτῆς, οἱ Τοῦρκοι συνειδητοποίησαν ποιὸν κρατοῦσαν αἰχμάλωτο, μέ συνέπεια ὁ Στρατηγὸς τῶν Τοῦρκων Σουλεϊμᾶν, στὸν ὁποῖον ἐπαίνεσαν τὸν Παλαμᾶ γιὰ τὴ μὀρφωσή του καὶ τὶς ἀρετὲς του, νά ἀνεβάσει τὸ ποσὸ τῆς ἐξαγορᾶς σὲ ἀνέφικτα ὑψη³².

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς περιοδείας του αὐτῆς, ὁ Παλαμᾶς συνειδητοποίησε

³⁰ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 52· Sahas, "Palamas, Islam", 198-203. Στὴν αἰχμαλωσία τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῶν συνοδῶν του ἀναφέρεται καὶ ὁ ἀντίπαλός του Νικηφόρος Γρηγορᾶς, κατὰ τρόπο ὅμως μεροληπτικὸ καὶ κακεντρέχη. Γιὰ παράδειγμα, θεωρεῖ ὡς μεγάλη εὐλογία γιὰ τὴν Αὐτοκρατορία τὸ ὅτι οἱ Τοῦρκοι αἰχμαλώτισαν τὸν Παλαμᾶ, ἀπαλλάσσοντάς τους ἔστω γιὰ λίγο ἀπὸ τὴν ἐνοχλητικὴ, γι' αὐτόν, παρουσία του, ἐνῶ πιστεύει πὼς μέ τὴν αἰχμαλωσία αὐτὴ ἀποδεικνύεται θεόθεν ἡ ἀμαρτωλότητα τοῦ Παλαμᾶ. Βλ. Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ, *Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας βιβλίοι ΑΖ΄*, βιβλίο Γ΄, εἰς PG 148,200-201. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ μαρτυρία του σχετικῶς μέ τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα πρόκειται κατωτέρω νά ἐξετάσουμε, λαμβάνεται περιορισμένως ὑπ' ὄψη.

³¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 7. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Παλαμᾶς ὡς ὑπεύθυνος ποιμένας θεωρεῖ αὐτονόητο νά ἐνημερώσει τὴν Ἐκκλησία του, ὅχι τόσο γιὰ ὅσα τοῦ συνέβησαν, ὅσο γιὰ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖον αὐτός ὡς Ἐπίσκοπος ἐνίργησε. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἰδίως σὲ θέματα πίστεως, δίνει ἀναλυτικὴ ἀναφορὰ, ὥστε τὸ ποιμνίό του νά γνωρίζει τὶς ἐνεργεῖες του καὶ νά ἔχει τὴ δυνατότητα κριτικοῦ λόγου.

³² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 7.

ὅτι ὁ τούρκικος ζυγὸς δὲν ἦταν ἰδιαιτέρως βαρὺς³³. Βεβαίως, εἶχε γνώση τῆς τουρκικῆς ἀγριότητος κατὰ τίς πειρατικὲς ἐπιδρομὲς, τίς ἐφόδους καὶ τίς ἀλώσεις τῶν πόλεων. Ἐβλεπε ὅμως ὅτι μετὰ τὴν ἐπικράτησή τους οὔτε διωγμούς κατὰ τῶν Χριστιανῶν πραγματοποιοῦσαν, οὔτε τὴν πίστιν τους ἔθιγαν ἀντιθέτως, τοὺς μεταχειρίζονταν πολὺ ἀνεκτικῶς, διότι τοὺς χρειάζονταν γιὰ τίς παραγωγικὰς ἐργασίας. Δεῖγμα τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς τῶν Τούρκων εἶναι τὸ ὅτι ὅπου πῆγε ὁ Παλαμᾶς, οἱ Χριστιανοὶ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ τὸν πλησιάζουν ἐλευθέρως καὶ νὰ συνομιλοῦν μαζί του³⁴.

Ταυτοχρόνως, ὁ Παλαμᾶς συνειδητοποιεῖ τὴ συντριπτικὴ ὑπεροχὴ τῶν Χριστιανῶν σέ πνευματικὸ, μορφωτικὸ καὶ πολιτιστικὸ ἐπίπεδο, καθὼς καὶ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων γιὰ ὅλα αὐτὰ, σέ σημεῖο πού νὰ ἀναγκασθεῖ νὰ τοὺς ὀνομάσει ὡς «τοὺς πάντων βαρβάρων βαρβαρωτάτους»³⁵. Ἐξάλλου, παρατηρῶντας τὸν τρόπο ζωῆς τῶν Μουσουλμάνων στοὺς τόπους ἀπὸ τοὺς ὁποίους περνοῦσε, ἀντλεῖ πολὺτιμες γνώσεις γιὰ τὸ Ἰσλάμ καὶ τὴ βασικὴ του διδασκαλία, μὲ τὴν παρατήρησιν ὅτι οἱ Ὀσμανίδες ἦταν Ἀλεβίδες, δηλαδὴ ἀνῆκαν σέ μία αἵρεσιν τοῦ Ἰσλάμ, τὴν ὁποία εἶχε ἐγκαθιδρύσει ὁ γενάρχης τους Ὀσμάν καὶ ἡ ὁποία συναμιγνυε μὲ τὰ ἰσλαμικὰ στοιχεῖα, στοιχεῖα σαμανισμοῦ, σισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ³⁶. Βεβαίως, πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι ἡ ἐμπειρία αὐτῆ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἦταν ἡ πρώτη στί μακρόχρονη ἐπαφὴ Ὀρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ. Μεγάλοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκνός³⁷, εἶχαν προηγηθεῖ στί γνωριμία τῆς νέας θρησκείας καὶ εἶχαν διατυπώσει κρίσεις πολὺτιμες γιὰ τοὺς ἐπιγενομένους³⁸. Ὅπωςδήποτε ὁ Παλαμᾶς, λόγῳ τῆς εὐρυμάθειάς του, θὰ εἶχε γνώση τῶν ἔργων αὐτῶν, δὲ φαίνεται ὅμως νὰ τὰ χρησιμοποιοῖ συστηματικῶς, διότι τόσο ἡ ἐπιχειρηματολογία του ὅσο καὶ ἡ κριτικὴ του στάση ἐναντι τῶν Τούρκων διαφέρουν πολὺ. Βεβαίως, καὶ πάλι πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι

³³ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 7-9.

³⁴ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 7 καὶ 9.

³⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 3.

³⁶ Βλ. Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβισμός», σ. 389.

³⁷ Βλ. Ἰωάννου τοῦ Δαμασκνοῦ, *Διάλεξις Σαρακηνοῦ καὶ Χριστιανοῦ*, PG 96,1336-1347.

³⁸ Μία ἱστορικὴ ἀποτίμησις τῶν πρώτων ἐπαφῶν Ὀρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ, καθὼς καὶ μία ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τους, βλ. π.χ. στό Ἀλέξη Γ.Κ. Σαββίδη, *Τὸ Οἰκουμενικὸ Βυζαντινὸ Κράτος καὶ ἡ ἐμφάνισις τοῦ Ἰσλάμ (518-717)*, [σειρά: Πολιτικὴ καὶ Ἱστορία, ἀριθ. 28], Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἐστίας», Ἰ.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Ἀθῆνα 1990², ὅπου καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία ἐπὶ τοῦ θέματος.

οί Ὄσμανίδες ἦσαν Ἀλεβίδες, ἐνῶ οἱ πρὸ τοῦ Παλαμᾶ Πατέρες φαίνεται νὰ εἶχαν ἐπαφές μὲ τὸ «ὀρθόδοξο» Ἰσλάμ.

δ. *Ἡ ἀντιμετώπιση ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ τοῦ γεγονότος τῆς αἰχμαλωσίας του.* Μία φράση ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιστολή τοῦ Παλαμᾶ πρὸς τὴν Ἐκκλησία του ἀποκαλύπτει τὸ πῶς ἐβλεπε ὁ ἴδιος τὸ γεγονός τῆς αἰχμαλωσίας του. Γράφει χαρακτηριστικῶς: «Δοκεῖ γάρ μοι διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης φανεροῦσθαι τὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, καὶ αὐτοῖς τοῖς πάντων βαρβάρων βαρβαρωτάτοις, ὡς ἀναπολόγητοι ὄσιν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος αὐτοῦ φρικωδεστάτου βήματος, ἐγγὺς ὄντως ἤδη»³⁹. Ἐκλαμβάνει τὴν αἰχμαλωσία του ὡς εὐκαιρία ἱεραποστολῆς, προκεμένου καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀκόμη νὰ γνωρίσουν τὸ σωτηριῶδες μῆνυμα τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀναγνωρίζει ὅμως πῶς, λόγω τοῦ θρησκευτικοῦ τους φανατισμοῦ καὶ τῆς ἀμάθειάς τους, εἶναι δύσκολο ἕως ἀδύνατο νὰ ἀσπασθοῦν τὸν Χριστιανισμό. Παρὰ ταῦτα, αὐτὸς ὀφείλει νὰ τὸν κηρύξει προκεμένου νὰ εἶναι ἀναπολόγητοι ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴ Δευτέρα Παρουσία Του, ἡ ὁποία –κατὰ τὸν Παλαμᾶ– ἦταν ἤδη ἐγγύς.

2. Γνωριμία τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὸν Ὁρχάν καὶ τὸ περιβάλλον του

α. *Ἡ ἄφιξη στὴν Προῦσσα καὶ ἡ μετάβαση στὴν ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν.* Στὶς 25 Ἰουνίου 1354, ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ λοιπὴ συνοδεία τῶν αἰχμαλώτων ἔφθασαν στὴν Προῦσσα, τὸν τελευταῖο τους σταθμὸ στὴν τρίμηνη περιπλάνησή τους. Ἡ Προῦσσα ἦταν τότε ἡ ἔδρα⁴⁰ τῆς Ὀθωμανικῆς διοικήσεως, ὅπου καὶ βρισκόνταν οἱ κατοικίες τῶν ἀξιωματῶν της. Ὡς πλέον ἐπίσημοι αἰχμάλωτοι ὅμως ὁ Παλαμᾶς καὶ οἱ συνοδοὶ του μεταφέρθησαν στὴν ἔπαυλη τοῦ ἡγεμόνα τῶν Ὄσμανιδῶν, Ὁρχάν. Ἐκεῖ ἔφθασαν μετὰ πεζοπορία δύο ἀκόμη ἡμερῶν, δηλαδὴ στὶς 27 Ἰουνίου 1354⁴¹.

³⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 3.

⁴⁰ Διστάζουμε νὰ χρησιμοποιήσουμε τὸν ὄρο «πρωτεύουσα», λόγω τοῦ ὅτι οἱ δομές καὶ ἡ νοοτροπία τῆς Ὀθωμανικῆς διοικήσεως, καθὼς καὶ οἱ συχνές μεταφορές τῆς ἔδρας της, πρὶν τὴν ἐγκατάστασή της στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀποτρέπουν τὴ χρῆσι ὄρων ποὺ ἔχουν διαφορετικὸ περιεχόμενο, νοοῦνται ἄλλοιῶς καὶ ἀνάγονται σὲ διοικητικὸ σύστημα μεταγενέστερο καὶ τελειῶς διαφορετικὸ τοῦ Ὀθωμανικοῦ. Γιὰ τὴν Ὀθωμανικὴ διοικητικὴ διάθρῳση, ἀπὸ τὴς ἀπαρχῆς της ἕως τὴν ἐγκαθίδρυση τοῦ κεμαλικοῦ κράτους στὴν Τουρκία, βλ. Kitsikis Dimitrios, *L' empire ottoman*, (σειρά: Que sais-je?), Paris 1985, passim· εἰδικῶς γιὰ τὴ διοικητικὴ διάρθρωση τοῦ πρώτου κράτους τῶν Ὄσμανιδῶν, βλ. H. Inalcik, "The Emergence of the Ottomans", στὸ *Cambridge History of Islam*, τ. 1, Cambridge, Cambridge Univ. Press 1970, 268-274.

⁴¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 12-13.

β. Ὁ πρῶτος διάλογος τοῦ Παλαμᾶ περὶ Ὁρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ⁴². Στὴν ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν, ὁ Παλαμᾶς συνάντησε ἰδιαιτέρως, ὄχι κατόπιν προσκλήσεως, ἀλλὰ κατόπιν βιαίας προσαγωγῆς, τὸν ἐγγονό του Ὁρχάν, Ἰσμαίλ, φανατικό μουσουλμᾶνο⁴³, ὁ ὁποῖος καὶ ἐξ ἀφορμῆς τοῦ γεγονότος ὅτι Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς δὲν κρεοφαγοῦσε, ξεκίνησε διάλογο μαζί του περὶ νηστείας, ὁ ὁποῖος ἐπεκτάθηκε καὶ στὴν ἐλεημοσύνη. Στὴ συνέχεια ὁ διάλογος στράφηκε πρὸς τὸ πρόσωπο τὸ ὁποῖο θέσπισε τὴν ἐλεημοσύνη, ὅποτε ἀναγκαστικῶς ἔγινε ἀναφορά καὶ σύγκριση στὰ πρόσωπα Χριστοῦ καὶ Μωάμεθ. Στὴν προσπάθειά του νὰ ὑποτιμῆσει τὸν Χριστὸ ἔναντι τοῦ Μωάμεθ, ὁ Ἰσμαίλ ἀναφέρεται στὴν Σταύρωση καὶ τὴν Γέννησί Του ἐκ «Μαρίας τῆς Παρθένου». Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντῶντας ὑπερασπίζεται καταλλίλως τὴν ἄσπιλο Σύλληψη τοῦ Κυρίου «ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου», ἐνῶ μιᾶ γιὰ τὸν Τίμιο τοῦ Κυρίου Σταυρὸ ὡς σύμβολο δόξας καὶ σωτηρίας. Ὁ Παλαμᾶς σημειώνει ὅτι, παρὰ τίς ἀποστομωτικές ἀπαντήσεις, ὁ Ἰσμαίλ παρέμεινε ἥρεμος, ἐνῶ ὁ διάλογος διακόπηκε βιαίως ἀπὸ μία ξαφνικὴ μπόρα, ὅποτε καὶ Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὀδηγήθηκε πίσω στοὺς συναχμαλώτους του⁴⁴.

Ἀποτιμῶντας κανεὶς τὴν ἀξία τοῦ πρώτου αὐτοῦ διαλόγου, θὰ μπορούσε νὰ τὸν χαρακτηρίσει ἀναγνωριστικὸ τῶν ἐκατέρωθεν θέσεων καὶ μία πρώτη θεωρητικὴ συνειδητοποίηση τοῦ ἀνυπέρβατου ἀσυμπτώτου τῶν δύο θρησκειῶν.

γ. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ ἱατροῦ Ταρωνεῖτη. Ἐνόσω ὁ Παλαμᾶς παρέμενε στὴν ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν, αὐτὸς προσβλήθηκε ἀπὸ ἡπατικὴ ἀσθένεια. Ἔτσι, προσκλήθηκε ὁ Χριστιανὸς ἱατρός Ταρωνεῖτης, ἀπὸ παλαιὰ εὐγενῆ οἰκογένεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀρμενικῆς καταγωγῆς⁴⁵, τὸν ὁποῖον ὁ Παλαμᾶς χαρακτηρίζει: «ἐν ἱατροῖς φιλοθεώτατόν τε ὁμοῦ καὶ θεοφιλέστατον»⁴⁶. Ἀπὸ αὐτόν

⁴² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 13-16. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ διαλεχθεῖ μὲ ἐκπροσώπους τοῦ Ἰσλάμ ἄλλες δύο φορές· κατὰ τὸν διάλογό του μὲ τοὺς Χιόνες καὶ κατὰ τὸν διάλογό του μὲ τὸν Τασμᾶνη τῆς Νίκαιας.

⁴³ Συγκεκριμένως γιὰ τὸν Ἰσμαίλ, ὁ Παλαμᾶς γράφει: «καθάπερ λέγουσιν οἱ τοῦτον εἰδότες, οὗτός ἐστι τῶν ἀπηνῶν καὶ κατὰ χριστιανῶν μεμνόντων τὰ πρῶτα», (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 15).

⁴⁴ Δίνοντας καὶ μία ἀφορμὴ νὰ κατανοήσουμε τίς ὄχι καὶ τόσο... ἄνετες συνθῆκες κρατήσεώς του, γράφει χαρακτηριστικῶς ὁ Ἅγιος: «ἐγὼ δὲ πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους ἐπανήκα, μετ' ἐκείνων ὑπαίθριος τὸν ὑετὸν ὑφιστάμενος», (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 16).

⁴⁵ Βλ. Δ. Φανουργάκη, σχόλια στὴν Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 16, 129, σμ. 2.

⁴⁶ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 17. Ἐπίσης, βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ', 56.

ὁ Ὁρχάν πληροφορεῖται ἀναλυτικῶς τὰ περὶ τόν Ἅγιο Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ καὶ θαυμάζει τὴν παιδεία του. Ὁ Ταρωνεΐτης ἐπιμνησκύει τόν διάλογο σὲ μία προσπάθεια νὰ πείσει τόν Ὁρχάν νὰ στείλει τόν Παλαμᾶ στὴ Νίκαια, ὅπου τὸ κλίμα ἦταν καλύτερο γιὰ τὴν κατάσταση τῆς ὑγείας του, ὅμως ἐκεῖνο πού τελικῶς καταφέρνει εἶναι νὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ὁρχάν νὰ διακριβώσει, ἐάν ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τοὺς δικούς του σοφούς. Ἔτσι, δίνει ἐντολή νὰ πραγματοποιηθεῖ ὁ δεύτερος αὐτὸς διάλογος στὸν ὁποῖο μετείχε ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, περὶ Ὁρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ. Ὡς «σοφούς» δὲ ἐκ μέρους τοῦ Ἰσλάμ δὲν ὀρίζει κάποιους οὐλεμάδες, ἀλλὰ τοὺς Χιόνες. Ἐπιτρέπει δὲ καὶ τὴ μεταφορὰ τοῦ Παλαμᾶ στὴ Νίκαια, μετὰ ὅμως τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ διαλόγου⁴⁷.

3. Οἱ Χιόνες

α. *Παράθεση τῶν περὶ Χιόνων θεωρήσεων τῶν ἐρευνητῶν*⁴⁸. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα ἔχει καταγράψει πολλές ἀπόψεις σχετικῶς μὲ τὴν προέλευση καὶ τίς ιδιότητες τῶν Χιόνων. Καὶ τοῦτο, διότι στίς πηγές καταγράφονται μὲ ὄχι σαφῆ τρόπο. Τὸ ὄνομά τους ἐμφανίζεται μὲ τίς ἐξῆς μορφές: Χιόνιος, Χιονίδης, Χιόνας, Χίνας. Ὁ Φιλόθεος στοὺς *Ἀντιρρητικούς* του τοὺς ἀποκαλεῖ ἀπροσδιορίστως «Ἀχαμενίδας». Ἐξαιτίας αὐτῶν ὑπάρχουν πολλές ἐρμηνεῖες ὡς πρὸς τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὀνόματος, μὴ πειστικῆς ὅμως, καὶ πάντως ἀνίκανες νὰ ἐπιλύσουν ὀριστικῶς τὸ πρόβλημα.

Κατὰ τόν Γ. Ἀρνάκη, τὸ «Χιόνες» προέρχεται ἀπὸ τὸ Akhis, τουρκικὸ σωματεῖο τεχνιτῶν. Ὁ P.Wittek τὸ ἐτυμολογεῖ ἀπὸ τὸ Khodja, τὸ ὁποῖο δηλώνει τὸν μουσουλμᾶνο θεολόγο. Ὁ J. Meyendorff τὸ συνδυάζει μὲ τὸ ὄνομα τῆς Ἰουδαϊκῆς συναγωγῆς τῆς Προύσσας Etz-Hayyim, ἐνῶ θεωρεῖ τοὺς Χιόνες ὡς Χριστιανούς, οἱ ὁποῖοι προσχώρησαν στὸν Ἰουδαϊσμό, γιὰ νὰ προσεγγίσουν

⁴⁷ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 17. Ὁ Παλαμᾶς δὲν περιγράφει περαιτέρω τὸν διάλογό του μὲ τοὺς Χιόνες. Σὲ αὐτὸν ἀναφέρεται περιληπτικῶς στὴν προηγουμένως μνημονευθεῖσα 17^η παράγραφος τῆς πρώτης Ἐπιστολῆς του πρὸς τὴν Ἐκκλησία του. Παραπέμπει ὅμως στὴν παράγραφο αὐτὴ στίς σημειώσεις τοῦ ἱατροῦ Ταρωνεΐτη, ὁ ὁποῖος ἦταν αὐτῆκος μάρτυς τοῦ διαλόγου, καὶ μάλιστα κρατοῦσε σημειώσεις, προφανῶς γιὰ νὰ ἀναφέρει σχετικῶς στὸν ἀπόντα Ὁρχάν, τίς ὁποῖες σημειώσεις μετὰ δεύτερη ἐπεξεργασία ἔθεσε στὴ διάθεση τοῦ Παλαμᾶ. Ἔτσι, κύρια πηγὴ τῶν πληροφοριῶν μας περὶ τοῦ διαλόγου ἀποτελοῦν οἱ σημειώσεις τοῦ ἱατροῦ Ταρωνεΐτη στίς δύο τοὺς μορφές, συνεπτυγμένη καὶ ἀνεπτυγμένη. Βλ. κατωτέρω κεφ. 2, ἐν. 1, § β.

⁴⁸ Βλ. Π.Κ. Χρήστου, «Εἰσαγωγικά», εἰς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, 57-63, ὅπου περαιτέρω βιβλιογραφικὲς παραπομπές καὶ Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβισμός», 390/391 καὶ Sahas, «Palamas, Islam», 203/204.

τους κατακτητές τους και νά αποφύγουν διώξεις. Ὁ G.M. Prohoron πιστεύει ὅτι οἱ Χιόνες ἀνήκαν στὸν καραϊτικό κλάδο τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, γι' αὐτὸ καὶ ἐτυμολογεῖ τὸ ὄνομά τους ὡς παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος Abele-Siygon. Ἡ A. Philippiades-Braat ἐπιμένει ὅτι ἡ ρίζα τῆς λέξεως πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στὴν περσικὴ λέξη akhond, ἡ ὁποία σημαίνει τὸν διδάσκαλο τῆς θεολογίας, ἐνῶ θεωρῶντας ὡς ἀνεπαρκῆ τὴν παραπάνω θεώρηση τοῦ J. Meyendorff, πιστεύει πὺς οἱ Χιόνες ἦταν πρῶν Χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι προσχώρησαν ὄχι στὸν Ἰουδαϊσμό, ἀλλὰ στὸν ἰσλαμισμό. Τέλος, ὁ M. Jugie σχημάτισε τὴ γνώμη ὅτι οἱ Χιόνες εἶναι πρῶν Ἰουδαῖοι, οἱ ὁποῖοι ἀσπάσθηκαν τὸ Ἰσλάμ, ἄποψη τὴν ὁποία ἀποδέχεται καὶ ὁ Σπύρος Βρυῶνης.

Ὡς γενικὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὶς ἀνωτέρω ἀπόψεις μπορεῖ νά συναχθεῖ τὸ ὅτι ἡ ρίζα τοῦ ὀνόματος τῶν Χιόνων ἀναζητεῖται στὴν ἀραβικὴ, περσικὴ ἢ τουρκικὴ γλῶσσα, ἐνῶ φαίνεται νά κινοῦνται μεταξὺ Χριστιανισμοῦ, Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Μωαμεθανισμοῦ, χωρὶς νά διευκρινίζεται κατηγορηματικῶς ἡ προέλευσί τους καὶ ἡ κατάστασί τους κατὰ τὸν χρόνον διεξαγωγῆς τοῦ διαλόγου.

β. *Ἡ ἄποψη τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τοὺς Χιόνες.* Ἡ γνώμη τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ γιὰ τοὺς Χιόνες δέν σώζεται ἀμέσως, ἀλλ' ἐμμέσως. Αὐτὸ τὸ λέμε, διότι στὰ κείμενά του δέν διευκρινίζεται τὸ τί τοὺς θεωρεῖ· καταγράφεται μόνον ἓνας ἀξιολογικὸς χαρακτηρισμὸς γι' αὐτοὺς στὴν ἐπιστολὴ «πρὸς τὴν ἑαυτοῦ Ἐκκλησίαν», ὅπου ὁ Παλαμᾶς γράφει χαρακτηριστικῶς: «(ὁ ἀμῆρας) παραυτὰ (sic) πέμπει μεταστελλόμενος τοὺς Χιόνας, ἀνθρώπους μηδὲν ἄλλο μελετήσαντας καὶ παρὰ τοῦ Σατανᾶ διδαχθέντας ἢ βλασφημίαν καὶ ἀνασχυντίαν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν τοῦ Θεοῦ υἱόν»⁴⁹. Ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸ θὰ μπορούσε κανεὶς νά συναγάγει μίαν διάθεση τοῦ Ἁγίου νά διαφοροποιήσει τοὺς Χιόνες ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους. Μᾶλλον ἀνιχνεύεται ἡ γνώμη του ὅτι οἱ Χιόνες ἐνεργοῦν ὡς ἰδιαιτέρη ομάδα, μὴ ταυτιζόμενη στίς θρησκευτικὰς τῆς πεποιθήσεις μὲ τοὺς λοιποὺς μουσουλμάνους, ἡ ὁποία ὅμως χρησιμοποιεῖται στὸν διάλογο μὲ τοὺς Χριστιανούς, προφανῶς λόγῳ τοῦ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου, σαφῶς ἀνώτερου τῶν λοιπῶν μουσουλμάνων. Ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸ δέν μπορούμε νά συναγάγουμε ὡς τί ἀκριβῶς θεωρεῖ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς τοὺς Χιόνες.

Ἐπάρχει ἄλλη μία φράση, ἡ ὁποία ἀποδίδεται στὸν Ἅγιο Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶ, καταγράφεται ὅμως στή «Διάλεξιν», ἡ ὁποία δέν εἶναι ἔργο τοῦ ἴδιου

⁴⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολὴ 1*, 17.

του Ἁγίου, ἀλλὰ τοῦ ἱατροῦ Ταρωνεΐτη. Βεβαίως, ὁ Ταρωνεΐτης κρατοῦσε σημειώσεις γιὰ τὸ τί ἐλέχθη στὸν διάλογο ἐκεῖνο, δὲν παύουν ὅμως νὰ ἐγείρονται ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἀποδίδει πιστῶς τὰ ὅσα ἐλέχθησαν, ἢ καὶ ἀμφιβολίες ἀκόμη, γιὰ τὴν ἀκριβή καταγραφή τῶν λόγων τῶν ἐμπλακέντων μερῶν. Γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς μέχρι σήμερα δὲν ἀμφισβήτησε τὴν ἀξία τῶν σημειώσεων τοῦ Ταρωνεΐτη, ὁ δὲ Παλαμᾶς παραπέμπει καὶ συνιστᾶ τὸ κείμενό του ἀνεπιφυλάκτως⁵⁰.

Ἡ ἐπίμαχη φράση ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ταρωνεΐτη, ἢ ὅποια ἀποδίδεται στὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ, εἶναι ἡ ἐξῆς: «(...) οὐ πρὸς τοὺς Χιόνας ἀπολογούμενος· οὗτοι γὰρ καὶ ἀφ' ὧν ἤκουσα πρότερον περὶ αὐτῶν καὶ ἀφ' ὧν νῦν λέγουσιν Ἑβραῖοι ὄντες ἀναφαίνονται, ἀλλ' οὐ Τοῦρκοι· ἐμοὶ δὲ νῦν οὐ πρὸς Ἑβραίους ὁ λόγος»⁵¹. Ἔτσι, σαφῶς, μὲ διπλὴ χρῆση τοῦ χαρακτηρισμοῦ «Ἑβραῖοι», ὁ Παλαμᾶς ἀποδέχεται τοὺς Χιόνες ὡς ἰουδαϊζόντες καὶ ὄχι ὡς «καθαρόαιμους» μουσουλμάνους, στηριζόμενος τόσο σὲ πληροφορίες γι' αὐτούς («ἀφ' ὧν ἤκουσα πρότερον περὶ αὐτῶν»), ὅσο καὶ στὴν προσωπικὴ του διαπίστωση («ἀφ' ὧν νῦν λέγουσιν»). Ἡ παραπάνω θεώρηση εἶναι ἀρκετὰ σημαντικὴ, καθὼς ἀποτελεῖ καταγραφή τῆς γνώμης τῶν συγχρόνων τους γιὰ τοὺς Χιόνες, πράγμα πού στή μεθοδολογία τῆς ἔρευνας συνιστᾶ τεκμήριο – μαχητὸ βεβαίως, ἀλλὰ πάντως τεκμήριο.

γ. *Ἡ προσωπικὴ μας γνώμη περὶ τῶν Χιόνων.* Ἀναφερόμενος κανεὶς στοὺς Χιόνες καὶ προσπαθώντας νὰ προσδιορίσει τὴν ταυτότητά τους, πρέπει νὰ ἔχει κατὰ νοῦ ὅσα μποροῦν νὰ συναχθοῦν γι' αὐτούς ἀπὸ τίς πηγές. Κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τίς πηγές δὲν συναγεται ἡ ἀνάγκη νὰ ἀναζητήσουμε τὴ ρίζα τοῦ ὀνόματός τους σὲ ἄλλη γλῶσσα, ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς. Ἐξάλλου, τὸ ὄνομα αὐτὸ δὲν συνανατᾶται ὑπὸ ὁποιαδήποτε μορφή σὲ μὴ ἑλληνικὴ πηγή. Τὸ ὄνομα αὐτὸ, ὑπὸ διάφορες παραλλαγές (Χιόνιος, Χιονιάδης κ.λπ.) ὑπάρχει ὡς ἐπώνυμο καὶ σήμερα. Δεύτερον, οἱ Χιόνες στὸν διάλόγο τους μὲ τὸν Παλαμᾶ συνομιλοῦν ἀπευθείας μαζί του, χωρὶς τὴν παρεμβάση διερμηνέως, συνεπῶς καταλαβαίνουν καὶ ὁμιλοῦν ἑλληνικά⁵².

⁵⁰ «(...) ἄπερ ἐλαλίθη καὶ ἐτελέσθη, παρὼν ὁ Ταρωνεΐτης, αὐτόπτης τε καὶ αὐτίκοος ὢν, ἐγγράφως ὑπεσημνίνατο, παρ' οὗ καὶ ταῦτα διαδοθέντα διελθεῖν καὶ μαθεῖν ἔνεστι τοῖς βουλομένοις», (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 17).

⁵¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις 4*.

⁵² Ἐάν παρενέβαινε διερμηνέας, θὰ σημειωνόταν ἡ παρουσία του στὴν ἀναλυτικὴ περιγραφή τοῦ διαλόγου ἀπὸ τὸν Ταρωνεΐτη. Στὴν ἀντίστοιχη περίπτωση κατὰ τὴ διεξαγωγή τοῦ τρίτου διαλόγου τοῦ Παλαμᾶ περὶ Ὁρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ, μὲ τὸν τασμάνη τῆς Νίκαιας, ἀναφέρεται ρητῶς ἡ χρῆσι διερμηνέως, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς γράφει χαρακτηριστικῶς: «Ἡρόμην οὖν ἔκει καθέξόμε-

Από τὰ δύο ἀνωτέρω στοιχεῖα καταλαβαίνουμε ὅτι δέν ἦσαν ἐπίλυδες, ὅπως οἱ Τούρκοι, ἀλλά γηγενεῖς, φορεῖς τοῦ προγενέστερου τῶν Τούρκων βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ὅποιοι προσαρμώσθηκαν στά νέα δεδομένα. Δέν μποροῦμε ὅμως νά συναγάγουμε ὅτι ἦσαν καί ἑλληνικῆς καταγωγῆς, λόγω τῶν κατωτέρω στοιχείων.

Οἱ Χιόνες διαφοροποιοῦνται ὡς ὁμάδα ἀπό τή συμπεριφορά τοῦ λοιποῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὅποιος παραμένει πιστός στήν πατρῶα εὐσέβεια καί δέν ἐξιλαμίζεται.

Ἐπάρχουν πηγαῖες ἀναφορές τῆς ἴδιας περιόδου γιά κάποιον Χιόνιο⁵³ στή Θεσσαλονίκη, ὁ ὅποιος συστηματικῶς ὑπερασπιζόταν ὡς συνήγορος στίς ὑποθέσεις τους τούς Ἰουδαίους τῆς πόλεως. Μάλιστα, ἐπειδή φέρεται ὅτι δίδασκε κιόλας, καί μᾶλλον «τὰ τῶν ἰουδαίων ἐφρόνει», καλεῖται ἀπό τούς δικαστές τῆς πόλεως νά δώσει διευκρινίσεις «περὶ τῶν αὐτοῦ διδασκάλων καί μαθητῶν»⁵⁴. Ὁ ἴδιος ἀναφέρεται καί ὡς ἀρχηγός οἰκογενείας μέ τό ἴδιο ὄνομα. Ἐπομένως, μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ Χιόνιος τῆς Θεσσαλονίκης καί ἡ οἰκογένειά του εἶχαν ἀγαθές καί πολλές σχέσεις μέ τούς Ἰουδαίους, ἐνῶ μποροῦμε νά υποθέσουμε ὅτι πιθανόν νά ἦταν καί κρυπτοῦιδαῖοι, οἱ ὅποιοι γιά λόγους ἐπιβίωσης προσαρμώσθηκαν στό χριστιανικό περιβάλλον τῆς πόλεως.

Κρατώντας τό ἀνωτέρω προηγουμένο, καί μέ βάση τό γεγονός ὅτι θά μπορούσαμε νά θεωρήσουμε τούς Χιόνες, ὄχι ὡς ὁμάδα ἀλλά ὡς οἰκογένεια, θά μπορούσαμε βασιμῶς νά υποθέσουμε ὅτι, ὅπως ἡ ἀντίστοιχη συγγενική τους οἰκογένεια στήν Θεσσαλονίκη προσαρμώσθηκε στό χριστιανικό περιβάλλον τῆς πόλεως, κατά παρόμοιο τρόπο καί αὐτοί τῆς Προύσσης προσαρμώσθηκαν στό ἰσλαμικό περιβάλλον, χωρίς νά ἀπολέσουν τήν ἰουδαϊκή τους συνείδηση, καλύπτοντας κάτω ἀπό τόν ἰσλαμικό μανδύα τίς πραγματικές τους θρησκευτικές πεποιθήσεις.

Ἡ ὑπόθεσή μας ἐνισχύεται καί ἀπό τό ὅτι κατά τή διεξαγωγή τοῦ διαλόγου οἱ Χιόνες δέν χρησιμοποιοῦν στήν ἐπιχειρηματολογία τους θέσεις τοῦ σουνιτικοῦ Ἰσλάμ, ἀλλά ἐπιμένουν στή χρήση τοῦ Μωσαϊκοῦ Δεκαλόγου ὡς κοινῆς βάσεως συζητήσεως τῶν τριῶν μεγάλων θρησκειῶν τῆς περιοχῆς καί ὡς *modus*

νος εἰ τις εἶδεν ἔχει ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων ὧν ἐδεόμην. Ἐπεὶ οὖν παρῆν, ἤξιωσα τοῦτον ὡς ἀπ' ἐμοῦ τοῖς Τούρκοις εἰπεῖν (...)» (Γρηγορίου Παλαμά, *Ἐπιστολή 1*, 22).

⁵³ Βλ. Μ. Miklosich - J. Müller, *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vindibonae, 1 (1860), 175.

⁵⁴ Βλ. Μ. Miklosich - J. Müller, *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vindibonae, 1 (1860), 175.

vivendi τῶν πιστῶν τους. Αυτό αποδεικνύει καί τίς ἰουδαϊκές τους ἀποκλίσεις, καθὼς καί μία ἀδιανόητη γιά τό πνεῦμα τοῦ Ἰσλάμ ὑποχωρητικότητα σέ θέματα πίστεως.

Ἐπάρχει ἀκόμη ἓνα στοιχεῖο γιά τούς Χιόνες, τό ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Ταρωνεΐτης, καί τό ὁποῖο προξενεῖ ἀπορίες. Οἱ Χιόνες θεωροῦνται ἀπολύτως ἀρμόδιοι ἀπό τόν ἐμίρη Ὁρχάν νά ὁμιλήσουν περὶ θεολογικῶν θεμάτων· παρά ταῦτα, μόλις τούς ἀνακοινώνεται ὅτι θά διεξαγάγουν διάλογο περὶ Ὁρθοδόξιας καί Ἰσλάμ μέ τόν Ἅγιο Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ, ὑπεκφεύγουν σέ βαθμὸ πού νά δημιουργεῖ ὑπόνοιες⁵⁵. Στὴν ἀρχὴ προσπαθοῦν νά ἀποφύγουν τόν διάλογο, παρακαλῶντας ἀκόμη καί γιά τὴ μεσολάβηση τοῦ Παλαμᾶ στὸν Ὁρχάν, ὥστε νά τόν ἀκυρώσει. Ὄταν δέ καταλαβαίνουν ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι ἀδύνατο, παρακαλοῦν τουλάχιστον νά μὴ διεξαχθεῖ ὁ διάλογος παρουσία τοῦ Ὁρχάν, πράγμα τό ὁποῖο τελικῶς ἐπιτυγχάνουν. Ἔτσι, ὡς παρατηρητὴς τοῦ Ὁρχάν στὸν διάλογο ὀρίζεται ὁ στρατηγός «Παλαπᾶνος»⁵⁶. Τά παραπάνω δέν τούς ἐμφανίζουν ὡς καί τόσο θερμούς ὑποστηρικτές τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τοῦ Ἰσλάμ, ἐπομένως ἐνισχύουν τὴν ὑποψία ὅτι δέν ἦταν.

Τελικῶς, κατὰ τὴ διάρκειά τοῦ διαλόγου συμπεριφέρονται στὸν Παλαμᾶ κατὰ τρόπο ἥκιστα διαλεκτικό, διακόπτοντάς τον πολλές φορές, ἐνῶ καθὼς ἔφευγαν ντροπιασμένοι ἀπὸ τίς ἀποστομωτικές ἀπαντήσεις του, ἓνας ἀπὸ αὐτούς τόν κτυπᾶ στό πρόσωπο παρουσία τοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Ὁρχάν, γεγονός πού συνιστᾶ μεγάλη ἀσέβεια, κατὰ τὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς⁵⁷, καί κατὰ τὴν μαρτυρία τοῦ Ταρωνεΐτη, ἀναφέρθηκε στὸν Ὁρχάν γιά τὴν ἐπιβολὴ τῆς ἀνάλογης ποινῆς. Τά παραπάνω σαφῶς ὑπενθυμίζουν ἰουδαϊκὴ χάβρα.

Συμπερασματικῶς, μποροῦμε νά θεωρήσουμε τούς Χιόνες ὡς οἰκογένεια ἐξ ἰουδαίων μουσουλμάνων, οἱ ὁποῖοι γιά λόγους καιροσκοπισμοῦ παρουσιάζονται μέ τό θρησκευτικὸ ἔνδυμα τοῦ Ἰσλάμ, καί μάλιστα ὡς διδάσκαλοι αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως νά ἀρίστανται τῶν ἰουδαϊκῶν τους δοξασιῶν καί πεποιθήσεων. Ἔτσι, ἀποδεχόμενοι τὴ θεώρηση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ γι' αὐτούς, συντασσόμεστε μέ τὴν ἀνωτέρω ἀναφερομένη γνώμη τῶν Μ. Jugie καί Σπ. Βρυώνη, μέ ἐπιπλέον ὅμως ἐπιχειρήματα.

⁵⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 1.

⁵⁶ Πρόκειται γιά τόν στρατηγὸ Μπαλαμπαντσίκ, ὁ ὁποῖος κατόρθωσε νά κυριεύσει τὴν Προῦσα καί θεωρεῖται ἓνας ἀπὸ τούς σημαντικότερους ἄρχοντες τοῦ πρώτου κράτους τῶν Ὀσμανιδῶν Τούρκων. Βλ. Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβισμός», 391· Sahas, "Palamas, Islam", 204/205.

⁵⁷ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 16.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ «Εἰς τὸ διαλεχθῆναι»

1. Πραγματολογικά στοιχεία τοῦ κειμένου

α. *Τόπος καὶ χρόνος συγγραφῆς.* Εἶπαμε ἀνωτέρω⁵⁸ ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἔφθασε στὴν ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν στίς 27 Ἰουνίου 1354. Κατὰ τὴν πρώτη ἐπιστολή⁵⁹ του ὁμως, ἦδη τὸ ἀπόγευμα τῆς ἡμέρας κατὰ τὴν ὁποία ἀφίχθησαν στὴν ἔπαυλη, εἶχε τὸν πρῶτο διάλογο μὲ τὸν Ἰσμαῖλ, ἐγγόνου τοῦ Ὁρχάν. Στὴν συνέχεια μεσολαβοῦν ἡ ἵπιατική ἀσθένεια τοῦ ἡγεμόνα, ἡ ἀφίξη τοῦ Ταρωνεῖτη, ἡ συζήτησή του μὲ τὸν Ὁρχάν περὶ Παλαμᾶ καὶ ἡ ἀπόφασις νὰ πραγματοποιηθεῖ ὁ διάλογος τοῦ Παλαμᾶ μὲ τοὺς Χιόνες. Ἐπίσης, οἱ προσπάθειες τῶν Χιόνων νὰ ἀποφύγουν τὸν διάλογο, καθὼς καὶ ἡ διαπραγματεύσιμη τῶν ὄρων διεξαγωγῆς του. Ἐάν ὑπολογίσουμε ἓνα εὐλόγο χρονικὸ διάστημα, μέσα στὸ ὁποῖο συνέβησαν ὅλα τὰ παραπάνω, μποροῦμε βασίμως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ διάλογος πραγματοποιήθηκε τίς πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ἰουλίου 1354. Συμπερασματικῶς, τόπος διεξαγωγῆς τοῦ διαλόγου εἶναι ἡ ἔπαυλη τοῦ Ὁρχάν, σὲ ἀπόστασις δύο ἡμερῶν πορείας ἀπὸ τὴν Προῦσσα⁶⁰, καὶ χρόνος πραγματοποίησός του, οἱ πρῶτες ἡμέρες τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1354.

β. *Συγγραφέας.* Συγγραφέας τοῦ κειμένου εἶναι ὁ ἰατρός Ταρωνεῖτης. Τοῦτο μαρτυρεῖται τόσο ἀπὸ μία σχετικὴ φράσις τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στὴν πρώτη του ἐπιστολή⁶¹, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα τοῦ διαλόγου (χειρόγραφη παράδοσις), ἡ ὁποία ἔχει ὡς ἐξῆς: «Διάλεξις πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας συγγραφείσα παρὰ ἰατροῦ τοῦ Ταρωνεῖτου, παρόντος κα (sic) αὐτηκόου γεγονότος τοῦ Παλαμᾶ μετὰ τῶν Ἰσμαηλιτῶν ὅτε αἰχμάλωτος ἐγένετο περὶ πίστεως τίνες ἂν εἶεν περὶ τὸ θεῖον εὐσεβέστεροι... ἀθέους»⁶². Ἡ ἐπι-

⁵⁸ Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. 1, ἐν. 2, § α.

⁵⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 13.

⁶⁰ Στὸ περιθώριον τοῦ φ. 205^v τοῦ κώδ. Μετοχίου Παναγίου Τάφου Κωνσταντινουπόλεως 46 (χρονολογούμενου στὸ ἰδ' -ιε' αἰώνα), ἀναγράφεται ἡ πληροφορία ὅτι ἡ ἔπαυλη βρισκόταν στὸ χωριὸ Μαλεγινά· πρβλ. Β.Δ. Φανουργάκη, σχόλια στὴν Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 13, 127, σημ. 3. Ἡ πληροφορία ὁμως αὐτὴ σώζεται μόνο στὸν ἓναν ἀπὸ τοὺς ἑννέα κώδικες ποὺ καταγράφουν τὸ κείμενον τῆς «Διαλέξεως» καί, συνεπῶς, δὲν μπορεῖ νὰ διασταυρωθεῖ.

⁶¹ «(...) ἅπερ ἐλαλήθη καὶ ἐτελέσθη, παρὼν ὁ Ταρωνεῖτης, αὐτόπτης τε καὶ αὐτήκοος ὢν, **ἐγγράφως ὑπεσημνίνατο**, παρ' οὗ καὶ ταῦτα διαδοθέντα διελεθῆναι καὶ μαθεῖν ἕνεστι τοῖς βουλομένοις», (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1*, 17). Πρβλ. ἀνωτέρω σημ. 42.

⁶² Μὲ ἐλάχιστες παραλλαγές μᾶς παραδίδεται μὲ τὴν ἴδια μορφή σὲ ὅλους τοὺς κώδικες κα-

κεφαλίδα τέθηκε μεταγενεστέρως από κάποιον τρίτον, ο οποίος μᾶς εἶναι βεβαίως ἄγνωστος, πάντως προσθέτει τὴν μαρτυρία του, ἂν ὄχι ὡς σύγχρονος, τουλάχιστον ὡς ἀμέσως ἐπιγενόμενος, πληροφορημένος γιὰ τὸν διάλογο⁶³. Ὡς σύγχρονος ἐπίσης, καταθέτει τὴν μαρτυρία του καὶ ὁ Ἅγιος Φιλόθεος ὁ Κόκκινος ὅταν γράφει γιὰ τὸ κείμενο τῆς «Διαλέξεως» πὼς ὁ Ταρωνεΐτης «γράφας ἐκεῖθεν ἀπέστειλε τοῖς ἐν Βυζαντίῳ»⁶⁴.

γ. *Μορφές τοῦ κειμένου*. Τὸ κείμενο μᾶς σώζεται σέ δύο μορφές⁶⁵, συνεπτυγμένη⁶⁶ καὶ ἐκτεταμένη. Ἡ μεταξὺ τους διαφορὰ ἐγκείται στό ὅτι στή συνεπτυγμένη μορφή –ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὰ δύο τρίτα (2/3) σέ ἔκταση τῆς ἐκτεταμένης– ὑπάρχουν μόνο τὰ διαλογικά μέρη, ἐνῶ στήν ἐκτεταμένη παρατίθενται καὶ περιγραφές τῶν ὄσων συνέβησαν καὶ ἀναλύεται τὸ κλίμα τοῦ διαλόγου.

Ὁ Ταρωνεΐτης φέρεται ὡς ὁ συντάκτης καὶ τῶν δύο μορφῶν τοῦ κειμένου⁶⁷. Ὡς λόγος ὑπάρξεως δύο μορφῶν φέρεται τὸ ὅτι ἡ μὲν βραχεία ἀποτελεῖ τίς συντομογραφικές σημειώσεις τοῦ Ταρωνεΐτη κατὰ τὴ στιγμή τοῦ διαλόγου, ἐνῶ ἡ ἐκτενής τὸ τελικὸ κείμενο, τὸ ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ Ταρωνεΐτης ὡς ἀναφορὰ πρὸς τὸν Ὁρχάν, ἀλλὰ καὶ τὸν Παλαμᾶ, πρὸς ἐνημέρωση τῆς

ταγραφεῖς τοῦ κειμένου. Βλ. Β.Δ. Φανουργάκη, κριτικό ὑπόμνημα στή Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολί 1*, ἐπικεφαλίδα, 148.

⁶³ Ὁ Β.Δ. Φανουργάκης θεωρεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ταρωνεΐτης συνέταξε τὴν ἐπικεφαλίδα καὶ ἔθεσε τὸ ὄνομά του, χωρὶς ὅμως ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεώς του αὐτῆς. Ἀπλῶς ἀναφέρει ὅτι κάτι τέτοιο εἶναι «εὐλόγο»· βλ. Β.Δ. Φανουργάκη, «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Διάλεξιν Παλαμᾶ πρὸς Χιόνας», στό Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 115. Κατὰ τὴν προσωπική μας ἄποψη, ἰδίως ἐπειδὴ στὰ χειρόγραφα οἱ ἐπικεφαλίδες τῶν κειμένων τίθενται ἀπὸ κάποιον γραφέα ἐπιφορτισμένο μὲ τὴν ταξινόμησι τῶν περιεχομένων τοῦ χειρογράφου, καλόν εἶναι νὰ θεωρήσουμε τὴν ἐπικεφαλίδα ὡς προστεθεῖσα ἀπὸ κάποιον τρίτον κι ὄχι ἀπὸ τὸν Ταρωνεΐτη.

⁶⁴ Φιλοθέου, *Β. Παλαμᾶ* 8, 25.

⁶⁵ Στὴν κριτική ἔκδοσι τῆς «Διαλέξεως» ἀπὸ τὸν Β.Δ. Φανουργάκη στό Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 148-165, οἱ δύο μορφές τοῦ κειμένου παρατίθενται σέ δύο παράλληλες στίλες, ὅπου ἀντιπαραβάλλονται τὰ ὅμοια τμήματα.

⁶⁶ Τὴ συνεπτυγμένη μορφή διασώζει μόνον ὁ κώδικας Οὐνιάλας 28 (τοῦ 18 αἰῶνα) στὰ φφ. 453^v-454^r.

⁶⁷ Ἡ μὴ ἀπὸ τὸς ἐρευνητὲς πού διαφωνεῖ, εἶναι ἡ Α. Philippidis Braat, ἡ ὁποία θεωρεῖ πὼς ὁ Ταρωνεΐτης συνέταξε τὴ συνεπτυγμένη μορφή τοῦ κειμένου, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς τὴν ἀνεπτυγμένη, στὴν ὁποία προσέθεσε τίς δικές του παρατηρήσεις γιὰ τὸν διάλογο. Τὴν ἄποψή της ἀντικρούει ὁ Β.Δ. Φανουργάκης μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι «ὁ Παλαμᾶς δὲν ἦτο ἐξ ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἐνασμενίζονται εἰς διασκευὴν ξένων γραμματειακῶν προϊόντων, ἀλλὰ καὶ διότι τὰ στοιχεῖα διαφοροποιήσεως μεταξὺ ἐκτενοῦς καὶ βραχείας παραλλαγῆς εἶναι ἀνάμοστα διὰ τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης», (Β.Δ. Φανουργάκη, «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Διάλεξιν Παλαμᾶ πρὸς Χιόνας», στό Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 115).

Ἐκκλησίας τῶν Θεσσαλονικέων⁶⁸. Ἐξ αὐτοῦ κατανοοῦμε ὅτι ἡ συντετμημένη μορφή τοῦ διαλόγου εἶναι καί ἡ παλαιότερη.

δ. *Ἡ σκοπιμότητα τῆς ὑπάρξεως τῶν δύο μορφῶν*. Οὐσιαστικῶς σπὴν ἐκτεταμένη μορφή δέν ἀλλάσσουν τὰ διαλογικά μέρη. Ἐκεῖνο τὸ ὅποιο συμβαίνει εἶναι ὅτι προστίθενται τὰ πραγματικά περιστατικά τοῦ διαλόγου, δηλαδή τὸ ὅτι ὁ διάλογος προγραμματίσθηκε ἀπὸ τὸν «ἀμηνῶν», ὅτι οἱ Χιόνες ἤθελαν νά τὸν ἀποφύγουν ἀλλὰ τελικῶς δέχθηκαν νά συμμετάσχουν χωρὶς τὴν παρουσία τοῦ Ὁρχάν, μέ παρόντα ὅμως τὸν «Παλαπᾶνον», καί ὅτι οἱ Χιόνες δέν σεβάσθηκαν τὸν Παλαμᾶ, ἐνῶ ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς τὸν προσπιλάκιζε. Ἐπίσης, ὁ Ταρωνεῖτης σπὴν ἐκτεταμένη μορφή προσθέτει τὸ σύνηθες ἐγκώμιο τοῦ ἡγεμόνος, ἐνῶ προσπαθεῖ νά διαφοροποιήσει τοὺς Χιόνες καί τὴν ἄσχημη συμπεριφορὰ τους ἀπὸ τοὺς λοιποὺς Τούρκους, τοὺς ὁποίους παρουσιάζει θετικῶς· εἶναι προφανές ὅτι τὰ δύο τελευταῖα αὐτὰ στοιχεῖα προστέθηκαν ἐν ὄψει τοῦ ὅτι οἱ σημειώσεις θὰ ἀναγινώσκονταν ἀργὰ ἢ γρήγορα ἀπὸ τὸν Ὁρχάν, ἐναντι τοῦ ὁποίου ὁ Ταρωνεῖτης ἤθελε νά εἶναι πλήρως καλυμμένος⁶⁹. Ἡ παρατήρησις αὐτὴ δέν ἰσχύει γιὰ τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τοῦ διαλόγου αὐτοῦ καθ' αὐτόν, ὅπου διατυπώνονται εὐνοϊκὲς κρίσεις γιὰ τοὺς Τούρκους ἢ γίνεται εὐγενικὴ μνεῖα τῆς θρησκείας τους⁷⁰. Συμπερασματικῶς πρέπει νά ποῦμε ὅτι ἡ ἐκτεταμένη μορφή τοῦ κεκμένου ἀποτελέσει τὴν καθαρὴ γραφὴ τῶν σημειώσεων, τοῦ συντετμημένου δηλαδή κεκμένου, καί χρησίμευσε ὡς ἐπίσημη ἀναφορὰ τοῦ Ταρωνεῖτη τόσο πρὸς τὸν Ὁρχάν, ὅσο καί πρὸς τὸν Παλαμᾶ καί τὴν Ἐκκλησία του, γιὰ τὰ περὶ τὸν διάλογο.

2. Μεθοδολογία τοῦ διαλόγου

α. *Τὸ ὄφος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*. Ἀποτιμῶντας κανεῖς συνολικῶς τὴν στάσι τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τόσο ἀπὸ τὰ ὅσα εἶπε, ὅσο καί ἀπὸ τὴν γενικότερη συμπεριφορὰ του, ὅπως τὴν καταγράφει ὁ Ταρωνεῖτης, διαπιστώνει ὅτι ὁ Ἅγιος εἶναι σαφὴς καί σταθερὸς στὶς θέσεις του, χωρὶς τὴν παραμικρὴ παραχώρησις ἢ ἴχνος μικροπολιτικῆς σκοπιμότητας, ἀλλὰ ταυτοχρόνως εἶναι εὐγενικός, γλυκὺς καί ἀνεκτικὸς στὶς ποικίλες ἀντιδράσεις τῶν

⁶⁸ Βλ. Β.Δ. Φανουργάκη, «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Διάλεξιν Παλαμᾶ πρὸς Χιόνας», στό Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 114-116.

⁶⁹ Γιὰ ὅλ' αὐτὰ, βλ. Β.Δ. Φανουργάκη, «Εἰσαγωγή εἰς τὴν Διάλεξιν Παλαμᾶ πρὸς Χιόνας», στό Π.Κ. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, 114-116.

⁷⁰ Βλ. κατωτέρω κεφ. Β', παρ. 2, § β', ὅπου ἀποδεικνύεται ὅτι τὴν πατρότητα τῶν σημείων αὐτῶν κατέχει ὁ Παλαμᾶς.

μουσουλμάνων, οί όποιοις φθάνουν μέχρι χειροδικίας. Έχει επίγνωση του ποϋ βρίσκεται, ώς και τής σκληρότητας των αντιπάλων του, όμως, αποδεικνύοντας τόσο τήν φιλαλήθειά του, όσο και τίσ αγαθές προθέσεις του γιά τήν αποφυγή μιάς άσκοπης αντιπαραθέσεως και τή διεξαγωγή ενός ούσιαστικού διαλόγου, δέν διστάζει μέ ευγένεια μέν, σαφώς και άπεριφράστως δέ, νά όμολογήσει τήν άνωτερότητα τής άληθινής πίστεως των Χριστιανών και τό μάταιο τής πίστεως των Μωαμεθανών⁷¹. Η επίχειρηματολογία του είναι εύστροφη και διαλεκτικώς έκλεπτυσμένη. Δέν αποφεύγει όμως νά τίξει κρίσιμα σημεία, ούτε μένει σέ μία έπιφανειακή άρμονική έντύπωση. Τελικώς καταφέρει τό έκ πρώτης όψεως άκατόρθωτο· νά διατηρηθεί ή φιλικότητα των αισθημάτων παρά τήν μή επίτευξη συμφωνίας και τήν μή ταύτιση των άπόψεων.

β. *Περί των σημείων θετικής αντιμετώπισεως του Ισλάμ και των Τούρκων.* Ειδική παρατήρηση πρέπει νά γίνει γιά τά σημεία εκείνα του διαλόγου, στά όποια ό Παλαμάς φέρεται ευνοϊκώς έκφραζόμενος υπέρ των Τούρκων. Είναι λάθος νά θεωρήσουμε ότι αυτά δέχθηκαν τήν επέμβαση του Ταρωνείτη, ώστε νά προδιαθέσουν ευνοϊκώς τόν Όρχάν. Αντιθέτως, έν όψει του γεγονότος ότι ό ίδιος ό Παλαμάς⁷² τονίζει πώς ό Ταρωνείτης κατέγραψε πιστώς τά όσα άκουσε και διημιέθησαν στόν διάλογο Παλαμά-Χιόνων, αλλά και έχοντας κατά νου τίσ διπλωματικές ικανότητες και τήν έμπειρία του Παλαμά όπως τίσ εκθέσαμε άνωτέρω⁷³, όφείλουμε νά δεχθούμε πώς όπου στό κείμενο του διαλόγου, αυτό καθ' αυτό, γίνεται ευνοϊκή αναφορά στό πλῆθος των συγκεντρωμένων και παρακολουθούντων τόν διάλογο Τούρκων ή ευγενική μνεία τής θρησκείας τους, αυτή πρέπει νά άποδοθεί στόν Παλαμά⁷⁴, ό όποιος είχε τί

⁷¹ Χαρακτηριστικό ώς πρός αυτό είναι τό έξής απόσπασμα από τήν εισαγωγή του κατά τήν έναρξη του διαλόγου: «Έμοι ούκ έπρεπε άπολογηθῆναι νύν· (...) δεύτερον, ότι και οί άρχοντες, οί και ώς κριταί προκαθημενοι, πρόσκεινται τῷ μέρει των αντιδίκων και ούκ ένι πρέπον ίνα δεικνύω εις τά παρ' αυτών άντιλεγόμενα τά δικαιώματα τής ευσεβείας (...) τρίτον ότι και παραδεδομένος εις αιχμαλωσίαν ειμι και γινώσκω παρά του Κυρίου και Θεου και σωτήρος ήμων Ιησου Χριστου ότι μετά τό παραδοθῆναι έρωτώμενος ούκ άπεκρίνατο. Όμως, έπειδή όρίζει τουτο ό μέγας άμψρας, και καταλαμβάνω ότι ό Θεός έδωκεν αυτῷ αυθεντικην γνώσιν - (...) ό δε αυθέντης και ταυτα ό έχων εις έξουσίαν έαυτου πολλά γένη αναγκαίον έστι γινώσκειν περι παντός δόγματος και μετά άληθείας - δια τουτο θέλω ειπειν περι τής καθ' ήμäs ευσεβείας ό,τι αν δω ό του Θεου λόγος (...)», (Γρηγορίου Παλαμά, *Διάλεξις* 3-4).

⁷² Βλ. Γρηγορίου Παλαμά, *Επιστολή 1*, 17.

⁷³ Βλ. άνωτέρω Εισαγωγή, έν. 2, § α΄ και β΄.

⁷⁴ Αυτό τό ύποστηρίζουμε έχοντας κατά νου τήν αντίστοιχη συμπεριφορά του Παλαμά στόν τρίτο διάλογο περί Όρθοδοξίας και Ισλάμ, τόν όποιο περιγράφει ό ίδιος ό Παλαμάς στήν πρώτη του επιστολή πρός τούς Θεσσαλονικείς (Γρηγορίου Παλαμά, *Επιστολή 1*, 22-29). Εκεί, ό Παλαμάς

σκοπιμότητα να κερδίσει τό ακροατήριό του και να μή προδιαθέσει δυσμενώς τους Τούρκους, ώστε να αποφευχθούν τυχόν προβλήματα για τους χριστιανικούς πληθυσμούς που θά ζμεναν πίσω, όταν αυτός θά άπελευθερωνόταν. Ό Ταρωνείτης άπλως κατέγραψε ό,τι άκουσε.

Ότε πάλι επιτρέπεται να θεωρήσουμε πώς ό Παλαμάς εἶχε συγκρητιστική διάθεση προσεγγίσεως τοῦ Ἰσλάμ μέ σκοπό τί συνένωση τῶν δύο θρησκειῶν, ἢ τήν ἀπορρόφηση τῆς μᾶς ἀπό τήν ἄλλη⁷⁵, και πώς για τόν λόγο αυτό μιλούσε ἠπίως και συγκαταβατικῶς σά να διαπραγματευόταν κάτι τέτοιο. Ἐξάλλου, ἀποδείξαμε ἀνωτέρω ότι τό ὕφος τοῦ Παλαμά δικαιολογεῖται ἀπολύτως ἀπό τίς περιστάσεις, οἱ ὁποῖες ἐπέβαλαν χειρισμό τοῦ διαλόγου μέ εὐστροφία και διπλωματική δεξιότητα, ώστε να ἀναδειχθεῖ μέν ἡ ἀλήθεια, να ἀποφευχθούν δέ τυχόν δυσάρεστες συνέπειες μετά μία ἀνεπιθύμητη ἔνταση μέ τους Τούρκους⁷⁶.

συζητώντας μέ ἕναν τασιάνη τῆς Νικαίας χρησιμοποιεῖ συντριπτικά ἐπιχειρήματα και ἐπιθετική τακτική στόν διάλογο, μέ ἀποτέλεσμα να ἐκνευρισθοῦν οἱ παριστάμενοι Τούρκοι, γεγονός τό ὅποιο ἀντελήφθησαν οἱ ἀκροάμενοι ὑπόδουλοι Χριστιανοί. Ἔτσι, κάνουν νόημα στόν Παλαμά, ὁ ὁποῖος «ἰλαρόπιτα μεθέλικων, ὑπομειδιάσας» λέει κάτι οὐδέτερο πρὸς ἐκτόνωση τῆς καταστάσεως: «Εἰ γε κατά τους λόγους συνεφωνήμεν ἐνός ἀν ἡμεν και δόγματος». Βεβαίως, στήν ἐπιστολή του ὁ Παλαμάς συμπληρώνει ἀμέσως μετά τί φράση αὐτή χαρακτηριστικῶς: «Ἄλλ' ὁ νοῶν νοεῖτω τῶν εἰρημένων τήν δύναμιν», ἀκριβῶς για να διευκρινίσει στους ἀναγνώστες τῆς ἐπιστολῆς του ότι «ἐξ ἀνάγκης και βίας», περιφρουρώντας ἀκόμη και τί ζωή τῶν ὑπόδουλων χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῶν περιοχῶν ἐκείνων, χρησιμοποιεῖ τό ὕφος αὐτό. Περισσότερο χαρακτηριστική εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ ἐπεισοδίου αὐτοῦ. Μετά τήν ἀνωτέρω φράση τοῦ Παλαμά, κάποιος ἀπό τους παρευρισκομένους Τούρκους λέει: «Ἔσται ποτε ὅτε συμφωνήσωμεν ἀλλήλοις». Τότε ὁ Παλαμάς σπεύδει να ὑπερθεματίσει: «Και ἐγὼ συνεθέμην και ἐπευξάμην τάχιον ἡκειν τὸν καιρὸν ἐκείνον». Ἡ φράση αὐτή ἔγινε κατανοητή ἀπό τους Τούρκους, ὅπως αὐτοὶ ἠθελαν, ὁ Παλαμάς ὁμως ἐπεξηγεῖ τί φράση του αὐτή ὡς ἐξῆς: «Ἀλλὰ τί τοῦτ' ἔφην πρὸς τους νῦν κατά δόξαν ἐτέρως ἢ τότε ζώντας; Συνεθέμην γάρ μπισθεῖς τῆς τοῦ ἀποστόλου φωνῆς, ὅτι ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει και πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογίσειται ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστός εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς» (Φιλιπ. 2, 10-11)· τοῦτο δ' ἔσται πάντως ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ», (Γρηγορίου Παλαμά, *Ἐπιστολή 1*, 29). Ἔτσι, ἀπό τό κείμενο αὐτό καταφαίνεται ἡ πνευματική και ἐσχατολογική προοπτική τῶν λόγων τοῦ Παλαμά, ἀλλά και ἡ διπλωματική του ὀξύνεια στό να μὴν προκαλεῖ τόν ἀντίπαλο, χωρίς ταυτοχρόνως να ὑποχωρεῖ σέ θέματα πίστεως, ὅπου «οὐ χωρεῖ συγκατάβασις».

⁷⁵ Βλ. π.χ. τό ἀθάηρο συμπεράσμα τοῦ Καθηγητῆ Δ. Κιτσίκη ὅτι: «ὁ Παλαμάς εἶχε σέ τέτοιο σημείο ἐντυπωσιασθεῖ ἀπό τόν Ἀλεβισμό, πού τόσο κοντά εὐρισκόταν στήν Ὁρθοδοξία, ὡστε εὐλικρινά πίστεψε πώς σύντομα οἱ Τούρκοι θά γίνονταν Χριστιανοί Ὁρθόδοξοι» (παρά Βλάχου, «Παλαμάς, Ἀλεβισμός», 390), τό ὅποιο στηρίζει στίς τελικές φράσεις τοῦ διαλόγου τοῦ Παλαμά μέ τόν τασιάνη τῆς Νικαίας (βλ. ἀνωτέρω σημ. 69). Συνολική ἀπάντηση στίς ἐν πολλοῖς ἀθάηρες θεωρήσεις τοῦ Δ. Κιτσίκη δίνει ὁ ἡδ. Σεβ. Μητροπολίτης Ναυπλάκτου και Ἁγίου Βλασίου κ.κ. Ἱεροθεός μέ σχετικό ἄρθρο του στό τεριοδικό «Παράδοσις»: βλ. Βλάχου, «Παλαμάς, Ἀλεβισμός», *passim*.

⁷⁶ Βλ. ἀνωτέρω κεφ. Β', ἐν. 2, § α', καθώς και τήν ἀμέσως προηγούμενη παράγραφο.

Τελικῶς, ἀκόμη καί τόν ἔντονο τονισμό τῶν κοινῶν σημείων μεταξύ Ἰσλάμ καί Ὁρθοδοξίας, τά ὁποῖα ὑπάρχουν κυρίως λόγω χρήσεως κοινῶν ἱερῶν κειμένων (ἀποσπάσματα Παλαιᾶς καί Καινῆς Διαθήκης), μποροῦμε νά τόν δικαιολογήσουμε ὡς προσπάθεια ἀποδείξεως καί ἀναγωγῆς τῶν μουσουλμάνων στήν ἀλήθεια τῆς ὀρθόδοξης πίστεως μέσα ἀπό τίς ἴδιες τους τίς βασικές διδασκαλίες. Σέ καμία δέ περίπτωση δέν μποροῦμε νά θεωρήσουμε ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἐπικαλεῖται τά κοινά αὐτά σημεία ὡς προσπάθεια γεφυρώσεως τῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν δύο θρησκειῶν. Αὐτό ἐξάλλου ἀποδεικνύεται ἀπό τό ὅτι στήν πορεία τοῦ διαλόγου ὁ Παλαμᾶς παραθέτει ὁμολογιακῶς τήν πίστη του, ὡς πρόσκληση σωτηρίας, καί ὄχι ὡς διαπραγματεύσιμο μέγεθος.

γ. *Ἡ τεχνική τοῦ λόγου τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ.* Ὁ λόγος τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ δομεῖται ἀναλόγως μέ τόν σκοπό του, βάσει τῶν κανόνων τῆς ρητορικῆς τέχνης, τήν ὁποῖαν ὁ ἴδιος, ὡς κάτοχος μεγάλης παιδείας, εἶχε διδαχθεῖ καλῶς.

Εἶπαμε ἀνωτέρω⁷⁷ ὅτι ὁ Παλαμᾶς εἶχε σαφῶς ἱεραποστολικό προσανατολισμό σέ ὅλες τίς πράξεις καί τούς λόγους του κατά τή διάρκεια τῆς αἰχμαλωσίας του. Ἐπίσης, ἀναφέραμε ὅτι ὁ Παλαμᾶς κατά τούς διαλόγους ὁμιλοῦσε ὁμολογιακῶς⁷⁸. Ἐπόμενο εἶναι ἀπό αὐτές τίς δύο διαστάσεις, τῆς ἱεραποστολικῆς καί τῆς ὁμολογίας, νά ἐκκινᾷ ἡ διαπλοκή τοῦ λόγου του.

Χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι τόν διάλογο τόν ξεκινοῦν οἱ Χιόνες, ἐνῶ ὁ Παλαμᾶς καλεῖται νά ἀπαντήσῃ στήν ἀρχική τους τοποθέτηση, ἡ ὁποῖα δέν ἦταν τίποτε ἄλλο παρά προβολή τοῦ Δεκαλόγου ὡς κοινῶν στοιχείου αὐτοῦ πού «ἐφρόνουν πρότερον» καί τῆς πίστεως τῶν Τούρκων⁷⁹. Ἀπαντητικῶς ὁ Παλαμᾶς διασαφηνίζει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὅτι τυχόν δική του ἀποτυχία στόν διάλογο δέν συνεπάγεται μείωση τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας, ἀφοῦ ἡ ἀποτυχία θά πρέπει νά χρεωθεί στόν ἴδιο καί ὄχι στήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ⁸⁰. Ἐπομένως, ἡ ἀρχική του δήλωση περί τῆς δικῆς του ἀμαρτωλότητος καί ἐλαχιστότητας δέν εἶναι ἓνα ἀπλό σχῆμα λόγου χάριν ταπεινοσημίας, ἀλλά

⁷⁷ Βλ. ἀνωτέρω κεφ. Α΄, ἐν. 1, § δ΄.

⁷⁸ Βλ. ἀνωτέρω κεφ. Β΄, ἐν. 2, § β΄.

⁷⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις*, 2. Χαρακτηριστικό τοῦ διαλόγου εἶναι ὅτι ἡ παραπάνω θέση εἶναι τό μόνο συγκροτημένο ἐπιχείρημα τῶν Χιόνων, γιά τοῦτο καί δέν μποροῦμε νά ξετάσουμε τήν τεχνική τοῦ δικοῦ τους λόγου ἢ τί μεθοδολογία τῆς ἐπιχειρηματολογίας τους, ἀκριβῶς διότι τέτοια πράγματα δέν ὑφίστανται καν.

⁸⁰ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 3.

τοποθέτηση του κύρους της Έκκλησίας στο άπυρόβλητο⁸¹.

Στὴν συνέχεια ὑπογραμμίζει τὴν μεροληψία τοῦ ἀκροατηρίου του, χωρὶς ὅμως νὰ τὸ προσβάλλει, ἐνῶ ἀκολούθως προβαίνει στὴν συνήθη στοὺς ρητορικούς λόγους τῆς ἐποχῆς κολακεία τοῦ ἡγεμόνα. Μάλιστα τονίζει τὸ γεγονός ὅτι χάριν αὐτοῦ κυρίως ὁμιλεῖ, παραβλέποντας τοὺς Χιῶνες, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει «Εβραίους» καὶ συνεπῶς ἄσχετους μὲ τὸν διάλογο, ὡς ἀκατάλληλους νὰ ὁμιλοῦν ἐκ μέρους τῶν Τούρκων. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἐνέχει καὶ τὴν σκοπιμότητα τοῦ νὰ ἀποτρέψει τυχόν ὀργὴ τῶν Τούρκων σὲ περίπτωση ἥττας τῶν Χιῶνων⁸².

Ἐπεταί τὸ πρῶτο μέρος τοῦ λόγου του, τὸ ὁποῖο εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερο, ὅπου καὶ παρουσιάζει τὴν ὀρθόδοξη πίστη. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι πρῶτο αὐτὸ μέρος ἀποφεύγει νὰ ἀναφερθεῖ στὸ Ἰσλάμ⁸³. Ἐπίσης, χαρακτηριστικὸ τοῦ πρώτου αὐτοῦ μέρους εἶναι ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἀναπτύσσει συστηματικῶς μία θεολογία γεγονότων καὶ ὄχι ἀντικειμένων. Δὲν ἐξαντικειμενοποιεῖ τὸν Θεό, γιὰ νὰ ὁμιλήσει περὶ Αὐτοῦ, –ὅπως κάνουν οἱ Χιῶνες, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν τὴν πίστη τους ὄχι ὡς κεντρικὸ σημεῖο τῆς ζωῆς τους, ἀλλὰ ὡς σημεῖο συμβιβασμοῦ– ἀλλὰ ἐξωτερικεῦει αὐτὸ πού βιώνει.

Ἔτσι, φυσιολογικῶς παρουσιάζει τὰ δύο βασικὰ δόγματα τῆς πίστεως, τὸ Τριαδολογικὸ⁸⁴ καὶ τὸ Χριστολογικὸ, μὲ τέτοια ἀνάπτυξη πού νὰ διευκολύνει τοὺς ἀλλόπιστους ἀκροατές του νὰ τὸν παρακολουθήσουν. Στὴν συνέχεια

⁸¹ Καὶ μόνο ἡ ἀπλή αὐτὴ σύγκριση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ξεκινᾷ ὁ Παλαμᾶς, καὶ τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ξεκινοῦν οἱ Χιῶνες, ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξει ποιὸς ἦταν ὁ συνειδητὸς πιστὸς καὶ ποιὸς ὁ καιροσκόπος. Οἱ Χιῶνες παρουσιάζουν τὴν προσχώρησή τους στοὺς Τούρκους ὡς ἀποτέλεσμα ἱστορικῶν συγκυριῶν, χωρὶς νὰ ἐπιδεικνύουν ἐνθουσιασμό γιὰ τὴν πίστη τους. Ἀντιθέτως, ὁ Παλαμᾶς μὲ τὴ στάση του προσστατεῖ ὅ,τι σπουδαιότερο κατέχει, τὴν Ὄρθόδοξη πίστη, τὴν ὁποία δὲν ἀντέχει νὰ δεῖ νὰ μειώνεται, γι' αὐτὸ καὶ προτιμᾷ νὰ χρεωθεῖ ἐκ τῶν προτέρων κάθε ἀποτυχία, ὥστε αὐτὸς νὰ γίνεῖ ἀντικείμενο χλεύης, καὶ ὄχι ἡ Ἐκκλησία.

⁸² Βλ. ἀνωτέρω, Εἰσαγωγή, ἐν. 2, § α καὶ β, ὅπου ἐκτίθενται τὰ περὶ διπλωματικῶν ἱκανοτήτων τοῦ Παλαμᾶ.

⁸³ Στὸ Ἰσλάμ ἀναφέρεται μόνον ἀφοῦ προκαλεῖται ἀπὸ σχετικὴ ἐρώτηση, ἀλλὰ ἐνδεικτικὸ τῆς τακτικῆς του εἶναι τὸ ὅτι στὴν Ὄρθόδοξη πίστη ἀναφέρεται σὲ δέκα ἀπὸ τὶς δεκαεφτά παραγράφους τοῦ διαλόγου, ἐνῶ μόνο στίς τρεῖς τελευταῖες προβαίνει σὲ συγκριτικὴ ἀποτίμηση σημείων πίστεως Ὄρθοδοξίας καὶ Ἰσλάμ, ἐμφανίζοντας ἔτσι ὡς κύρια μέρη τῆς νὰ παρουσιάσει τὴ δική του πίστη, παρὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη θρησκεία. Βλ. ἀνωτέρω, κεφ. Α', ἐν. 1, § δ, καὶ κεφ. Β', ἐν. 2, § β, γιὰ τὸν ἱεραποστολικὸ καὶ ὁμολογιακὸ προσανατολισμὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Παλαμᾶ.

⁸⁴ Εἰδικῶς γιὰ τὴν τριαδολογία τοῦ Παλαμᾶ, βλ. Μητροπολίτου Μαυροβουνίου καὶ Παρθενόπολης Ἀμφιλοχίου Ράντοβιτς, *Τὸ Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν*, σειρά: Ἀνάλεκτα Βλατάδων ἀριθ. 16, ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1991², *passim*.

ἀναφέρεται στήν πτώση τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἀφ' ἑνός μὲν γιατί ἀποτελεῖ κοινὸ σημεῖο πίστεως, ἀφ' ἑτέρου δέ διότι τὸν διευκολύνει στὸν λόγο του περὶ Χριστοῦ ὡς λυτρωτῆ τοῦ ἀνθρώπινου γένους.

δ. *Ἡ δομὴ τῆς συζητήσεως.* Ὁ λόγος του ὅμως ξεσηκώνει θύελλα ἀντιδράσεων ἀπὸ μέρους τῶν Τούρκων ὅταν φθάνει στήν Γέννηση τοῦ Χριστοῦ «ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου». Ἔτσι, ὁ Παλαμᾶς ἀναγκάζεται νά κάνει τὴν πρώτη του μεγάλη παρέκβαση, προκειμένου νά ἐπεξηγήσει τὴν Γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἐκ «Πνεύματος Ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου», μιλώντας περὶ τῆς παντοδυναμίας τοῦ Θεοῦ ὡς συντελεστικοῦ παράγοντος τῶν γεγονότων τῆς Θείας Οἰκονομίας.

Μὴν μπορῶντας νά τὸν ἀντικρούσουν στὰ παραπάνω, οἱ Χιόνες προκαλοῦν συζήτηση γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Μωάμεθ. Ἔτσι, ὁ Παλαμᾶς ἀναγκάζεται νά ἀφήσει τὴ δική του ἀνάπτυξη καὶ περνᾷ σέ ἓνα θέμα ἐπικίνδυνο γι' αὐτόν καὶ τοὺς ὑπόδουλους χριστιανικοὺς πληθυσμούς. Καὶ πάλι ὅμως, ἀφ' ἑνός μὲ εὐγένεια καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ σαφήνεια καὶ σταθερότητα ἀναπτύσσει τὸ πῶς ἀντιμετωπίζουν οἱ Χριστιανοὶ τὸν Μωάμεθ, σπιριζόμενος κυρίως στὰ ἱερά κείμενα καὶ ἐπιχειρηματολογῶντας ἐναντίον του μὲ βάση τὴν ἔλλειψη προφητικῶν μαρτυριῶν περὶ αὐτοῦ. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ καὶ μετὰ ἀρχίζει τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ διαλόγου, στὸ ὁποῖο ὁ Παλαμᾶς δέν μπορεῖ νά ἀκολουθήσει τὴ δική του συστηματικὴ ἀνάπτυξη, ἀλλὰ ἀναγκάζεται νά ἀκολουθήσει τὰ ἐρωτήματα πού οἱ ἀντίπαλοί του τοῦ θέτουν.

Ἐνοχλημένοι ἀπὸ τὸ ὅτι δέν μπόρεσαν νά τὸν παγιδεύσουν οἱ Χιόνες θέτουν, πάλι ξαφνικά, τὸ θέμα τῆς περιτομῆς, τὴν ὁποία δέχονται τόσο οἱ Ἰουδαῖοι, ὅσο καὶ οἱ Μουσουλμᾶνοι, ἀπορρίπτουν ὅμως οἱ Χριστιανοί, παρὰ τὸ ὅτι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη τὴν θεσπίζει ὡς ὑποχρεωτική. Ἔτσι, πάλι ὁ Παλαμᾶς δέν διστάζει νά ἐγκαταλείψει τὴ δική του θεματικὴ ἀνάπτυξη προκειμένου νά ἀντιμετωπίσει τὴ νέα πρόκληση. Ἀναγκάζεται λοιπὸν νά ὑπενθυμίσει πολλές ἄλλες νομικὲς διατάξεις, θεσπισμένες κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, τίς ὁποῖες ὅμως οὔτε οἱ Μουσουλμᾶνοι οὔτε οἱ Χριστιανοὶ ἀκολουθοῦν.

Καὶ πάλι οἱ Χιόνες προκαλοῦν ἀλλαγὴ τοῦ θέματος, περνῶντας στὸ ζήτημα τῆς τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν Ἱερῶν Εἰκόνων καὶ κατηγορώντας τοὺς Χριστιανούς γιὰ εἰδωλολατρία. Καὶ πάλι ὅμως, ὁ Παλαμᾶς ἀναπτύσσοντας τὴν θεολογία τῆς Ἐκκλησίας ἀπαντᾷ, μνημονεύοντας ταυτοχρόνως τὴν ἐντολή τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Μωυσῆ νά κατασκευάσει «εἰς ὁμοίωμα καὶ τύπον τῶν ἐπουρανίων» τὰ Χερουβεὶμ ἐπὶ τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης, ὡς προηγούμενο τιμητικῆς κατασκευῆς ὁμοιωμάτων, παρὰ τὴ σχετικὴ ρητὴ ἀπαγόρευση τοῦ δεκαλόγου.

ε. *Τό αποτέλεσμα τοῦ διαλόγου.* Στό σημείο αὐτό τελειώνει ὁ διάλογος, μέ τούς παρευρεθέντες ἄρχοντες τῶν Τούρκων νά σπικόνονται καί νά χαιρετοῦν μέ σεβασμό τόν Παλαμᾶ, ἐντυπωσιασμένοι ἀπό τήν ἐπιχειρηματολογία του. Αὐτό τό σημειώνει ὁ Ταρωνεΐτης ὡς ἀποδεικτικό τῆς ἀποτελεσματικότητας τῶν λόγων τοῦ Παλαμᾶ καί τῆς παταγώδους ἀποτυχίας τῶν Χιόνων. Βεβαίως, τό αποτέλεσμα τοῦ διαλόγου δέν εἶναι κάποια μεταστροφή τῶν ἀκροατῶν του πρὸς τήν Ὁρθόδοξη πίστη, ὅπως ἴσως θά ἐπιθυμοῦσε ὁ Παλαμᾶς. Ὁ λόγος γι' αὐτό πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στήν αὐστηρότητα τῶν ἀπαιτίσεων τοῦ Ἰσλάμ⁸⁵ καί τήν ἀνελευθερία πού τό χαρακτηρίζει, μέ ἀποτέλεσμα οἱ ὀπαδοί του, λαμβανομένου ὑπόψη καί τοῦ γεγονότος ὅτι σκοπίμως ἀποτρέπονται ἀπό τήν μὀρφωση καί τήν ἐπαφή μέ ἀλλόπιστους, νά στεροῦνται τῆς δυνατότητας ἐπιλογῆς καί νά καθοδηγοῦνται πρὸς τήν μονομέρεια⁸⁶.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ἀνάλυση τῆς ἐπιχειρηματολογίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ

1. Τριαδολογία⁸⁷

α. *Μεθοδολογία.* Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἀναπτύσσει τήν περὶ Ἁγίας Τριάδας διδασκαλία του στίς παραγράφους 5 ἕως 10 τῆς Διαλέξεως. Ξεκινώντας καταφατικῶς⁸⁸ καί συνεχίζοντας ἀποφατικῶς⁸⁹ ἀναφέρει τίς ιδιότητες τοῦ Θεοῦ, ἔχοντας κατά νοῦ τόν Θεό Πατέρα ὡς αἰτία τῆς Τριάδος, ἄν καί δέν τό διασαφηνίζει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς προκειμένου μέσω λογικῶν ἐπιχειρημάτων καί διά τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου νά ἀναγκάσει τούς ἀκροατές του νά δεχθοῦν τήν ὀρθότητα τῶν λόγων του· οὐσιαστικῶς νά ἀποδεχθοῦν τήν πίστη του περὶ Ἁγίας Τριάδας. Στή συνέχεια παρουσιάζει τόν Θεό καί ὡς αἰτία, δημιουργό τῆς κτίσεως⁹⁰.

⁸⁵ Βλ. Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ*, 156-157.

⁸⁶ Βλ. Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ*, 169-171.

⁸⁷ Βλ. ἀνωτέρω, σμ. 79.

⁸⁸ «Μόνος ὁ Θεός ἐστίν, ὁ ἀεὶ ὢν καί διαμένων εἰς τοὺς αἰῶνας (...)» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5^{14,15}).

⁸⁹ «(...) ἀναρχος, ἀτελεύτητος, ἄτρεπτος, ἀναλλοίωτος, ἄτμπος, ἀσύγχυτος, ἀπεριόριστος» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151¹⁵⁻¹⁷).

⁹⁰ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151¹⁹⁻²¹.

Ἐάν κανείς προσπαθήσει νά ἀνιχνεύσει τίς ἐξαρτήσεις τοῦ Παλαμᾶ κατὰ τήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιχειρηματολογίας του καί νά ἀνακαλύψει δάνεια στόν λόγο του ἀπό ἄλλους, πρὸ αὐτοῦ, Πατέρες, θά ἀπογοητευθεῖ· καί τοῦτο, διότι ὁ Παλαμᾶς στόν διάλογο μέ τούς Χιόνες πρωτοτυπεῖ. Βασίζεται στήν ἐν τῷ μεταξύ ἀποκτηθεῖσα ἐμπειρία⁹¹ του, καθὼς καί στήν μεγάλη μόρφωσή του. Ἡ ἱκανότητά του νά παρουσιάζει ἐκλαϊκευτικά καί ἀπλουστευμένα σημαντικά τμήματα τῆς δογματικῆς, ὥστε νά γίνεται πλήρως κατανοητός ἀπό τούς ἀδαεῖς περὶ αὐτά ἀκροατές του, χωρὶς νά παραλείπει τίποτε, φέρει ἐνώπιόν μας ἕναν Παλαμᾶ πολὺ διαφορετικὸ ἀπ' ὅ,τι παρουσιάζεται στὰ λοιπὰ συστηματικά ἔργα του. Ἀλλά καί ἡ μοναδικότητα τῆς περιπτώσεως τῆς διεξαγωγῆς ἑνὸς τέτοιου διαλόγου, ὑπὸ τέτοιες συνθήκες, μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ τὸ νά ἀναζητήσουμε ὅποι-εσδήποτε ὁμοιότητες στὰ κείμενα προηγουμένων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων.

β. *Τὸ δεύτερο καὶ τρίτο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας.* Ἐπανερχόμενος στόν Θεὸ Πατέρα ὡς πηγὴ τῆς Τριάδας κάνει λόγο περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ⁹², μέ βασικὸ ἐπιχείρημα τὸ ὅτι ὁ Θεὸς ὁ ἀναρχος καί αἰώνιος δέν μπορεῖ ποτέ νά ὑπῆρξε ἄλογος ἢ ἄσοφος⁹³. Ἔτσι, ξεκινῶντας νά μιλᾶ περὶ Χριστοῦ ὡς τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, κατοχυρώνει τὸ αὐτονόητο τῆς προαιωνίας ὑπάρξεώς του ὡς πρόκρμα, γιὰ νά ἀποδεχθοῦν οἱ ἀκροατές του τὴν θεότητα τοῦ Λόγου. Μάλιστα συνδέει ἀδιαστάτως τίς ἔννοιες «λόγος» καί «σοφία»⁹⁴.

Θέλοντας νά ὁμιλήσει καί περὶ Ἁγίου Πνεύματος, ἐπικαλεῖται τὸ λογικὸ ἐπιχείρημα ὅτι «οὐδὲ λόγος εὐρίσκεται ποτε χωρὶς πνεύματος»⁹⁵. Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ τὸ ἐνισχύει μέ τὴν ἴδια τὴ δοξασία τοῦ Ἰσλάμ, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Χριστὸς ἀποκαλεῖται τόσο λόγος, ὅσο καί πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐρμηνεύει ὁμως ὀρθοδόξως διὰ τοῦ ὁμοουσίου τῶν Τριῶν Προσώπων, «ὡς μηδέποτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος χωριζόμενον»⁹⁶ τὸν Χριστό.

⁹¹ Βλ. γι' αὐτὸ ὁλόκληρο τὸ πρῶτο κεφάλαιο, ἀνωτέρω.

⁹² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151²³-152⁶.

⁹³ Μάλιστα ὁ τρόπος μέ τὸν ὁποῖον ξεκινᾶ νά ἀναπτύσσει τὰ ἐπιχειρήματά του παραπέμπει σὲ ἀρειανικὴ ὀρολογία, ἀποδεικνύοντας βαθειὰ γνώση τῶν θεολογικῶν ὄρων καί συστηματικῆ τους χρήσι, ὥστε νά ἀκριβολογεῖ ἀκόμη καί σὲ ἀκροατήριό μὴ εἰδημόνων· «Εἰ οὖν ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ λόγος ἢ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, λοιπὸν ἦν ὅτε ἦν ὁ Θεὸς ἄλογός τε καί ἄσοφος· ὅπερ ἀσεβές ἐστὶ καὶ ἀδύνατον· (...)» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151³⁰-152⁶).

⁹⁴ «᾽Ωστε ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ σοφία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· ἢ γὰρ σοφία ἐν λόγῳ, καὶ χωρὶς λόγου σοφία οὐκ ἔστιν» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 5, 151²⁶⁻³⁰).

⁹⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 6, 152⁶⁻⁷.

⁹⁶ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 6, 152¹³⁻¹⁴.

γ. *Ἐξεικονίσεις τῆς Ἁγίας Τριάδας*. Ἔτσι, ἀβιάστως προκύπτει τό συμπέρασμα ὅτι ὁ Θεός ἔχει καί Λόγο καί Πνεῦμα «ἀνάρχως καί ἀχωρίστως σὺν αὐτῷ ὄντα καί διαμένοντα· οὐ γὰρ ἦν ποτε ὁ Θεὸς οὐδ' ἔστα ἄπνους ἢ ἄλογος. Ἐν γοῦν τὰ τρία καί τὰ τρία ἓν»⁹⁷. Μετά δέ ἀπὸ αὐτὴν τὴν λογικὴ ἀλλουχία καί τό λογικὸ συμπέρασμα, ὁ Παλαμᾶς χρησιμοποιοεῖ τό παράδειγμα τοῦ ἡλίου· ὅπως ὁ ἥλιος «γεννᾶ» τό φῶς του καί «ἐκπορεύει»⁹⁸ τίς ἀκτίνες του, χωρὶς ποτέ νά χωρίζεται ἀπὸ τὸν ἡλιακὸ δίσκο οὔτε τό φῶς, οὔτε ἡ ἀκτίνα, κατὰ παρόμοιο τρόπο καί ὁ Πατήρ γεννᾶ τὸν Υἱὸν καί ἐκπορεύει τό Πνεῦμα τό Ἅγιο, ὁπότε λέγοντας Θεὸ τὸν Λόγο ἢ τό Ἅγιο Πνεῦμα δέν ἐννοοῦμε ἄλλον ἀπὸ τὸν Ἕνα Θεό.

δ. *Οἱ μαρτυρίες τῶν Προφητῶν*. Δέν περιορίζεται ὅμως μόνον στὰ ἐπιχειρήματα αὐτά· προσάγει ὑπὲρ τῶν θέσεων του τίς σχετικὲς μαρτυρίες τῶν προφητῶν, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τοῦ Μωυσέως⁹⁹. Μάλιστα χρησιμοποιοεῖ στίχους τῆς Γενέσεως, ἀπὸ τοὺς ὁποίους προκύπτει ὅτι διὰ τοῦ Λόγου «ἐγένετο πάντα τὰ κτιστά», ἐπομένως ὁ Λόγος προὔπῆρχε τῆς δημιουργίας καί εἶναι «ἄκτιστος». Ἐφόσον ὅμως εἶναι ἄκτιστος, πῶς μπορεῖ νά μὴν εἶναι Θεός; Ἀλλὰ καί γιὰ τό Πνεῦμα τό Ἅγιο ἐπικαλεῖται τὴν μαρτυρία τοῦ Μωυσέως στὴν καταγραφή τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους· παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ τό «ἐνέπνευσε»¹⁰⁰, γιὰ ν' ἀποδείξει ὅτι ὁ Θεός ἔχει Πνεῦμα «δημιουργόν»¹⁰¹ καί νά καταλήξει ἀμέσως «δημιουργὸς δὲ τῶν ψυχῶν, μόνος ὁ Θεός»¹⁰².

στ. *Ἐπικράτηση τῶν θέσεων τοῦ Παλαμᾶ*. Στό σημεῖο αὐτό ὁ Παλαμᾶς διακόπτεται ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς Χιόνες, ἀλλὰ καί ἀπὸ τοὺς παρισταμένους Τούρκους, οἱ ὁποῖοι παραδέχονται τὴν ὀρθότητα τῶν ἐπιχειρημάτων του, καί γιὰ νά μὴ μακρυγορήσει φέρνοντας παραδείγματα ἀπὸ τοὺς λοιποὺς Προφῆτες, ὁμολογοῦν ὅτι δέν μπορεῖ τὰ πράγματα νά εἶναι ἄλλιως. Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ ὅμως δέν συνεπάγεται καί μεταστροφή τους στὴν Ὁρθοδοξία, παρά τό γεγονός ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἐμφαντικῶς τονίζει κλείνοντας τὸν λόγο του

⁹⁷ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 6, 152¹⁸⁻²¹.

⁹⁸ Καί οἱ δύο ὅροι σκοπτικῶς ἐπιλεγμένοι, ἀλλὰ καί ἀπολύτως ἀκριβεῖς στὴν περιγραφή τοῦ τριαδολογικοῦ δόγματος. Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 6, 152²⁶⁻²⁷.

⁹⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 7.

¹⁰⁰ Βλ. Γεν. Β', 7.

¹⁰¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 8, 154³⁰.

¹⁰² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 8, 154³⁰⁻³².

περί Ἁγίας Τριάδας μέ τή χαρακτηριστική συμπερασματική φράση ὅτι «Οὐκοῦν ὁ Θεὸς τρία, καὶ τὰ τρία ταῦτα εἷς ἐστὶ Θεὸς καὶ δημιουργός»¹⁰³.

2. Χριστολογία

α. *Τά ἀναπτυσσόμενα σημεῖα.* Στό διάλογό του μέ τούς Χιόνες ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς προσπαθεῖ νά ἀναπτύξει πλήρως τό χριστολογικό δόγμα, ἔχοντας ἥδη ἀποδείξει τή θεότητα τοῦ Λόγου. Ἐπειδή ὁμως διακόπτεται συνεχῶς ἀπό τούς ἀντιπάλους του, γιά τοῦτο καί κατορθώνει νά ἀναπτύξει μόνο δύο σημεῖα: τὴν πτώση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν ἀναγκαιότητα σαρκώσεως τοῦ Λόγου, ὥστε νά σωθεῖ καὶ νά ἁγιασθεῖ ἡ ἀνθρώπινη φύση. Στηρίζει μάλιστα τὴν ἀνάπτυξη τῶν σχετικῶν θέσεών του στὴν Θεία Δικαιοσύνη¹⁰⁴.

Ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῶν λεγομένων του εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος ἐκουσίως ὑπετάγη στὸν διάβολο, θά ἦταν ἄδικο ὁ Θεὸς ὡς Παντοδύναμος νά ἀποσπᾶσει βιαίως ἀπὸ τὰ χέρια του τό ἀνθρώπινο γένος. Κάτι τέτοιο ἐξάλλου θά συνιστοῦσε καὶ κατάλυση τοῦ αὐτεξουσίου, ἐνός ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα δῶρα τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἀνθρώπο. Ἐπρεπε ἐπομένως νά βρεθεῖ ἀναμάρτητος ἀνθρώπος, γιά νά βοηθήσει τὸν ἀνθρώπο πού ἐλευθέρως ἀμάρτησε. Ὅμως, κάτι τέτοιο δέν εἶναι δυνατὸ, γιατί ὅλοι οἱ ἀνθρώποι χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν ἀμαρτωλότητά τους, ἀκόμη κι ἂν ζήσουν μόνο μιὰ στιγμή ἐπὶ γῆς. Προβάλλει ἔτσι ἡ ἀναγκαιότητα Σαρκώσεως τοῦ Λόγου, ὁ ὁποῖος ἦλθε ἐπὶ γῆς καὶ γιά τὸν ὁποῖο μαρτύρησε ὁ ἴδιος ὁ Πατὴρ κατὰ τὰ Θεοφάνια, ἐνῶ μπόρεσε νά πολεμήσει καὶ νά νικήσει τὸν διάβολο καὶ ἐπιπλέον ὁ ἀπολύτως ἀναμάρτητος ἀναδεχόμενος τὰ πάθη «ἡμῶν τῶν ὑπευθύνων» σταυρώνεται καὶ πεθαίνει, ὥστε κατεβαίνοντας στὸν Ἄδη νά σώσει καὶ τούς ἐκεῖ πιστεύοντες¹⁰⁵.

β. *Διακοπή καὶ προθέσεις.* Στό σημεῖο αὐτὸ ὁμως, οἱ Χιόνες διακόπτουν τὸν Παλαμᾶ, ὅχι γιά τὸν ἴδιο λόγο, ὅπως ἀνωτέρω, ἐπειδὴ δηλαδὴ συμφωνοῦσαν καὶ θεωροῦσαν περιττὴ τὴν ἐπιπλέον ἐπιχειρηματολογία, ἀλλὰ γιά νά στρέψουν τὴ συζήτηση πρὸς τὴν κατεύθυνση τὴν ὁποία αὐτοὶ θεωροῦσαν ὡς συμφέρουσα, πιστεύοντας ὅτι θά μπορούσαν νά παγιδέψουν τὸν Παλαμᾶ μέ τὸν τρόπο Γεννήσεως τοῦ Κυρίου. Ἔτσι, τὸν ἐμποδίζουν νά ὁμιλήσει περὶ Ἁ-

¹⁰³ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 9, 155²⁷⁻²⁹.

¹⁰⁴ Χωρὶς ὁμως, μιλώντας γιά τὴ Θεία Δικαιοσύνη καὶ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπινου γένους, νά θυμίζει σέ τίποτε τὸν Ἄνσελμο Κανταβρυγίας καὶ τὴν αἰρετικῶν ἀποκλίσεων θεωρία του περὶ ἰκανοποιήσεως τῆς Θείας Δικαιοσύνης: βλ. Ἄνσελμου Κανταβρυγίας, *Cur deus homo?*, PL, 159 passim.

¹⁰⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 10-11, 156¹¹ - 158¹⁴.

ναστάσεως καί Ἀναλήψεως, καθώς καί νά χρησιμοποιήσει τίς μαρτυρίες τῶν Προφητῶν, ἀπό τίς ὁποῖες προκύπτει ὅτι ὁ Χριστός εἶναι τέλειος Θεός καί τέλειος ἄνθρωπος¹⁰⁶.

γ. *Ἡ χρήση λειτουργικῆς γλώσσας*. Τό χαρακτηριστικό στή Χριστολογία τοῦ Παλαμᾶ, ὅσο τόν ἀφήνουν νά ἀναπτύξει τίς θέσεις του, εἶναι ἡ σαφῶς λειτουργική γλώσσα πού χρησιμοποιεῖ, σέ σημείο πού ὀρισμένα τμήματα τῶν λόγων του νά παραπέμπουν εὐθέως στά λειτουργικά κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας¹⁰⁷.

3. Γέννηση Χριστοῦ ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καί Μαρίας τῆς Παρθένου

α. *Ἡ θέση τῶν Χιόνων*. Εἶδαμε ἤδη πῶς οἱ Χιόνες πολλές φορές διέκοπταν τόν Ἅγιο καί δέν τοῦ ἐπέτρεπαν νά ὀλοκληρώσει τήν ἀνάπτυξη τῶν θέσεών του. Ἡ μεθοδολογία αὐτή, ἡ ὁποία οὐσιαστικῶς τοὺς ἀπογυμνώνει ὡς στερούμενους ἐπιχειρημάτων καί μεταχειριζόμενους παρελκυστική τακτική, γνώρισε τήν κορύφωσή της κατά τήν ἐφαρμογή της στήν προσπάθεια τοῦ Παλαμᾶ νά ἀναπτύξει τό Χριστολογικό δόγμα. Δέν τοῦ ἐπιτρέπουν λοιπόν νά ἀναφέρει ὅσα αὐτός νομίζει ὡς ἀξιωματιώμενα, ἀλλά πιστεύοντας ὅτι θά τόν φέρουν σέ δύσκολη θέση, θέτουν τό πάγιο ἐρώτημα τῶν ἀρνητῶν τοῦ Χριστοῦ γιά τόν τρόπο τῆς Γεννήσεώς Του. Ἔτσι, ζητοῦν ἀπό τόν Παλαμᾶ νά ἐξηγήσει πῶς μπορεῖ καί δέχεται ὡς ἀληθινή τήν διδασκαλία ὅτι ὁ γεννηθεὶς ἐκ Θεοῦ χώρεσε σέ μήτρα γυναίκας. Μάλιστα συμπληρώνουν τό ἐρώτημα καί μέ τήν δική τους θέση, τήν ὁποία δέν προβάλλουν ὡς συζητήσιμη, ἀλλά ὡς συμπέρασμα τῆς «αὐτονόητης», γι' αὐτούς, ἀπορρίψεως τῆς θέσεως τοῦ Παλαμᾶ· λένε δηλαδή ὅτι μέ τό νά γεννηθεῖ ὁ Χριστός ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου, οὐσιαστικῶς εἶπε ὁ Θεός καί ἐγεννήθη, ἄρα ὁ Χριστός εἶναι κτίσμα τοῦ Θεοῦ καί

¹⁰⁶ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 12, 158¹⁵⁻²⁸.

¹⁰⁷ Ἕνα ἀπλό παράδειγμα ἀρκεῖ γιά νά γίνει κατανοητό τό τί ἐννοοῦμε. Ἀναφερόμενος στήν πτώση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Παλαμᾶς λέει: «Πλάσας οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς καὶ ζῆν κατὰ τὴν αὐτοῦ θεῖαν ἐντολὴν προστάξας (...)» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 10, σ. 156³⁰ - 157⁹)· πρβλ. εὐχὴ ἀναφορᾶς Θεῖας Λειτουργίας Μ. Βασιλείου: «πλάσας γὰρ τὸν ἄνθρωπον (...) τέθεικας αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, (...) ἐν τῇ τηρήσει τῶν ἐντολῶν σου» (*Ἱερατικὸν περιέχον τὰ τῷ ἱερεὶ ἀνήκοντα ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ νυχθημέρου, τὰς Θεῖας καὶ Ἱερᾶς Λειτουργίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου καὶ τῶν Προηγουσμένων, καὶ τινὰς ἄλλας Ἀκολουθίας καὶ Εὐχὰς, ἐγκρίσει τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διοκονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 2002⁴, 165).

ὄχι Θεός τέλειος¹⁰⁸. Οἱ Χιόνες προβάλλουν τό ἐπιχείρημα αὐτό ἐκμεταλλευόμενοι τή –μεγάλης ἀπηνήσεως στό Ἰσλάμ– γενική διδασκαλία τοῦ Μωάμεθ¹⁰⁹ περί Χριστοῦ, ὡς μεγάλου μὲν Προφήτη, ὄχι ὅμως ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, πράγμα τό ὁποῖο γι' αὐτούς ἀποτελεῖ μέγα σκάνδαλο.

β. *Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*. Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ξεκινᾷ τήν ἀπάντησή του ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ Θεός εἶναι ἀσώματος καί συνεπῶς σέ Αὐτόν δέν ἔχουν ἐφαρμογή ἔννοιες ὅπως «μικρός», «μεγάλος», «χωρῶ», «περισσεύω» κ.λπ. Ἔτσι, μπορεῖ νά εἶναι παντοῦ, πέρα ἀπό τό παντοῦ, ἀλλά καί στό ἓνα, ὅσο μικρό κι ἄν εἶναι. Σέ δεύτερη φάση δέ, ἐπικαλεῖται τό ἐπιχείρημα ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ἀκροατές του πρὶν λίγο ὁμολόγησαν πῶς ὁ Χριστός εἶναι ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ· «πῶς οὖν ὁ λόγος ὑπὸ ἄλλου λόγου γίνεται πάλιν;»¹¹⁰. Ἀναλύοντας δέ τό ἐρώτημα αὐτό, ἐπεξηγεῖ πῶς ἡ παραδοχή τῆς δημιουργίας λόγου ἀπό λόγο ὀδηγεῖ σέ ταύτιση τῆς Θεότητος μέ κτίσμα καί ὑποβιβασμό τῆς ἔννομιας τοῦ Θεοῦ. Ἐπεξηγεῖ δέ ὅτι ὁ «προαιώνιος» Λόγος τοῦ Πατρὸς «ὑστερον» προσέλαβε τήν ἀνθρώπινη φύση, χωρὶς ὅμως νά χωρισθεῖ τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς, «ἦν δὲ αἰεὶ ἐν τῷ Θεῷ»¹¹¹.

Μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ, μποροῦμε νά παρατηρήσουμε ὅτι δέν ἔχει γίνει ἀκόμη λόγος περί Ἰσλάμ, ἀποκλειστικό δέ θέμα ἀποτελεῖ ἡ παρουσίαση τῆς Ὁρθόδοξης Πίστεως ἀπὸ τόν Παλαμᾶ, μέ βάση τά ὅσα αὐτός θεωρεῖ ὡς ἀπαραίτητα νά εἰπωθοῦν καί ὅσα οἱ ἀντίπαλοί του τόν ρωτᾶνε. Ἀκριβῶς δέ ἐπειδὴ οἱ Χιόνες ἀποτυγχάνουν νά παγιεύσουν τόν Παλαμᾶ ἀπὸ τά λόγια του, διακόπτουν καί πάλι κάνοντας μεγάλο θόρυβο. Ἡ τάξη ἀποκαθίσταται μέ τήν παρέμβαση τοῦ παρατηρητῆ τοῦ Ὁρχάν, Παλαπάνου.

4. Περί Μωάμεθ

α. *Ἡ σκοπιμότητα τοῦ ἐρωτήματος*. Ὁ Παλαπάνος δέν ἀποκαθιστᾷ ἀπλῶς τήν τάξη, ὑποβάλλει καί ἓνα ἐρώτημα, τό ὁποῖο μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὡς θεμελιώδες στήν ἀνάπτυξη τῶν σχέσεων Ὁρθοδοξίας καί Ἰσλάμ· ρωτᾷ πῶς βλέπουν οἱ Χριστιανοί τόν Μωάμεθ. Δέν τό ρωτᾷ ὅμως, ἀπλῶς καί χωρὶς σκοπιμότητα. Ὁ Παλαπάνος ὡς πολιτικοστρατιωτικός παράγοντας ἐνδιαφέρεται

¹⁰⁸ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 12, 158²⁸ - 159².

¹⁰⁹ Βλ. Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ*, 146-154.

¹¹⁰ Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 12, 159¹⁸⁻²⁰.

¹¹¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 12, 159³-160²⁵.

γιά τί διατήρηση τῆς εἰρήνης στίς κατακτημένες ἀπό τούς Τούρκους περιοχές, ὥστε νά διασφαλισθεῖ ἡ τουρκική κυριαρχία. Καταλαβαίνει πῶς ἡ ὑπαρξη διαφορῶν μεταξύ τῶν δύο πληθυσμῶν, τῶν αὐτόχθονων καί τῶν ἐπιήλυδων, τῶν Ρωμῶν καί τῶν Τούρκων, ἀποτελεῖ τό πρόκρμα τῆς ὑπάρξεως τῶν ἀντίστοιχων ἐντάσεων, ἡ δέ ἐξομάλυνση τῶν ἀντιθέσεων, ἂν δέν ὀδηγεῖ στήν ἀφομοίωση τῶν ὑπόδουλων ἀπό τούς κατακτητές, ὅπωςοδήποτε σημασιοδοτεῖ τήν ἀπίσχυανση τῶν διαθέσεων πολιτικῆς μεταβολῆς. Ἔτσι, ὁ Παλαπάνος λαμβάνοντας ἀφορμή ἀπό τήν ἀποδοχή τοῦ Χριστοῦ, ὄχι βεβαίως ὡς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀλλά ὡς μεγάλου προφήτη, ἐρωτᾷ γιατί, βάσει τῆς διπλωματικῆς ἀρχῆς τῆς ἀμοιβαιότητας, δέν ἀποδέχονται καί οἱ Χριστιανοί τόν Μωάμεθ, ὡς προφήτη-ἀπεσταλμένο τοῦ Θεοῦ¹¹².

β. *Ἡ διπλωματική ἀπάντηση τοῦ Παλαμᾶ*. Εἶναι σαφές μέχρι τώρα ὅτι ὁ Παλαμᾶς στήν τακτική του ἀκολουθεῖ τή μέθοδο τῆς μί προκλήσεως. Ἡ ἐρώτηση τοῦ Παλαπάνου εἶναι σαφῶς ἐπικίνδυνη, γιατί ἀφορᾷ στόν ἰδρυτή τοῦ Ἰσλάμ, τυχόν δέ πρόκληση δημιουργεῖ κίνδυνο, ὄχι μόνο γιά τόν Παλαμᾶ, ἀλλά –τό σπουδαιότερο– γιά τούς ὑπόδουλους χριστιανικούς πληθυσμούς. Ἔτσι, ὁ Παλαμᾶς δέν ὀμιλεῖ ἀπαξιωτικῶς περί Μωάμεθ καί, γιά ν' ἀποφύγει τόν σκόπελο, χρησιμοποιεῖ τήν δεσμευτική διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ περί ἐσχάτων, λέγοντας ὅτι οἱ Χριστιανοί ἀπό ἀγάπη πρὸς τόν διδάσκαλό τους τηροῦν ἐπακριβῶς τούς λόγους του. Ἔνας μάλιστα ἀπό αὐτούς εἶναι τό νά μί δεχθῶν κανέναν ἄλλον ὡς διδάσκαλό τους μέχρι ἐκεῖνος νά ἐπανέλθει ἐν δόξῃ κατὰ τήν Δευτέρα Του Παρουσία, ἐπομένως δέν μποροῦν νά δεχθῶν τόν Μωάμεθ ὡς Προφήτη. Ἐπικαλεῖται δέ ἐπικουρικῶς καί τή μαρτυρία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ὅτι «κἂν ἄγγελος εὐαγγελίσθαι ὑμῖν παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω»¹¹³. Ἔτσι, ἀποκλείεται παντελῶς ἡ ὅποιαδήποτε ἀποδοχή τοῦ Μωάμεθ καί τῶν λόγων του¹¹⁴.

5. Περιτομή

α. *Τό ἐρώτημα*. Μετά τό θέμα περί Μωάμεθ, ἔρχονται οἱ Χιόνες καί ὑποβάλλουν νέο ἐρώτημα, χωρίς πολιτική σκοπιμότητα αὐτήν τήν φορᾶ, γεμάτο ὅμως ἐμπάθεια. Θέτουν εὐθέως τό θέμα τῆς περιτομῆς, καί μάλιστα ἐπικαλοῦνται τό γεγονός ὅτι ὁ Θεός τήν νομοθέτησε, ἐνῶ καί ὁ ἴδιος ὁ Χριστός

¹¹² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 13, 160²⁶ - 161¹⁰.

¹¹³ *Γαλ.* 1, 8.

¹¹⁴ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 13, 161¹¹ - 162³.

«νόμον ἐκπληρῶν» περιετιμήθη. Πῶς λοιπόν δέχεται ἡ Ἐκκλησία τὴν κατάργη-
ση τῆς περιτομῆς καὶ δὲν τὴν ἐφαρμύζει στὰ μέλη της¹¹⁵;

β. *Ἡ ἀπάντησις.* Ἡ ἀπάντησις τοῦ Παλαμᾶ εἶναι λακωνικὴ καὶ ἐπιθετικὴ. Ὑπογραμμίζοντας τὸ ἐπιχείρημα τῶν Χιόνων ὅτι ἡ περιτομὴ ἔχει νομοθετηθεῖ ἀπὸ τὸν Θεὸ τὸν ἴδιο, ὑπενθυμίζει ἓνα σωρὸ ἄλλα νομικὰ ἔθιμα, τὰ ὅποια κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἔχουν νομοθετηθεῖ διὰ τοῦ Μωυσέως ἀπὸ τὸν Θεό, ὅπως ἡ τήρησις τοῦ Σαββάτου, τὸ ἐβραϊκὸ πάσχα, ἡ τέλεσις τῶν θυσιῶν μόνον ἀπὸ ἱερεῖς, ἡ εἴσοδος στὸν ναὸ μόνον ἀπὸ ἱερεῖς «καὶ τοιαῦθ' ἕτερα». Θέτει δὲ εὐθέως τὸ ἐρώτημα γιατί οἱ Χιόνες κόπτονται τόσο γιὰ τὴν περιτομὴ, τὴν στιγμὴ πού δὲν τηροῦν ὅλα τὰ παραπάνω· «πῶς ὑμεῖς οὐδὲν τούτων στέργετε, οὐδὲ ποιεῖτε αὐτά;»¹¹⁶. Λαμβάνει δὲ ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν ἐπιστροφὴ αὐτῆ σὲ θέματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης καὶ προσπαθεῖ νὰ περάσει στὸ καταλυτικὸ γιὰ τίς θέσεις τῶν Χιόνων ἐπιχείρημα τῶν Προφητῶν, οἱ ὅποιοι προκατήγγειλαν τὰ περὶ Χριστοῦ, καθὼς καὶ τῆ «μετάθεσιν» τοῦ νόμου¹¹⁷.

6. Τιμητικὴ προσκύνησις τῶν ἱερῶν Εἰκόνων

α. *Ἡ θέσις τῶν Χιόνων.* «Καὶ πάλιν περιέκοψαν» οἱ Χιόνες καὶ δὲν ἐπέ-
τρεψαν στὸν Παλαμᾶ νὰ ἐπεκταθεῖ εὐρέως στοὺς Προφῆτες, γιὰ νὰ θέσουν
τὸ θέμα τῆς τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν ἱερῶν Εἰκόνων ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς.
Τὸ κύριον ἐπιχείρημά τους εἶναι ἡ σαφὴς ἀπαγόρευσις τῆς κατασκευῆς
«παντὸς ὁμοιώματος»¹¹⁸ καὶ ἡ προφανὴς ἀναγωγὴ τῆς κατασκευῆς ὁμοι-
ωμάτων σὲ εἰδωλολατρεία¹¹⁹.

β. *Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Παλαμᾶ.* Ὁ Παλαμᾶς ἀπαντᾷ μὲ τρία ἐπιχειρήματα
μὲ τὸ ὅτι «προσκυνοῦνται καὶ οἱ φίλοι παρ' ἀλλήλων», μὲ τὸ ἴδιο τὸ παράδειγμα
τοῦ Μωυσῆ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἀνάλυσις τῆς σκοπιμότητος τῆς ἀπαγορεύσεως.

Ὁ Ἅγιος προσπαθεῖ νὰ ἀποσυνδέσει τὴν κίνησις τῆς προσκυνήσεως ἀπὸ τὸ
νόημα πού κάθε φορὰ ἐκφράζει. Ἔτσι, ἀντλεῖ παράδειγμα ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ
ζωή, ὅπου ὑπάρχει ἀντίστοιχη κίνησις μεταξὺ φίλων, ἡ ὅποια ὅμως δὲν σημαίνει

¹¹⁵ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 14, 162⁶⁻¹⁰.

¹¹⁶ Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 14, 162¹⁵⁻²⁹.

¹¹⁷ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 162³⁰ - 163¹¹.

¹¹⁸ Βλ. Ἔξ. 20, 4 καὶ Δευτ. 5, 8.

¹¹⁹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 163¹²⁻²¹.

καί λατρευτική προσκύνηση, αλλά τήν αγαπτική ἀλληλοπεριχώρηση¹²⁰.

Στήν συνέχεια μετέρχεται τό παράδειγμα τοῦ ἴδιου τοῦ Μωυσῆ, ὁ ὁποῖος ἀφ' ἑνός μὲν κατέγραψε τήν σχετική ἀπαγόρευση στόν Δεκάλογο καί ἀφ' ἑτέρου κατασκεύασε τό ἔνδον τοῦ καταπετάσματος «εἰς ὁμοίωμα καί τύπον τῶν ἐπουρανίων», τά Χερουβείμ ἐπί τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης καί «τὸ ἔξω τοῦ ναοῦ (...) εἰς τύπον τῶν ἐπιγείων». Ἔτσι, ὁ Μωυσῆς κατασκεύασε ὁμοιώματα, ὄχι ὅμως πρὸς λατρευτική προσκύνηση, ἀλλά ὡς σύμβολα τοῦ πνευματικοῦ κόσμου, τά ὅποια βοηθοῦν τόν πιστό στήν ψυχική του ἀνέλιξη¹²¹.

Ἐπιμένοντας σέ αὐτά, ἔρχεται νά ἀναπτύξει καί τήν σκοπιμότητα τῆς ἀπαγορεύσεως κατασκευῆς ὁμοιωμάτων. Ἐπεξηγεῖ δηλαδή ὅτι ἡ ἀπαγόρευση θεσπίσθηκε, προκειμένου νά περιορισθεῖ ἡ εἰδωλολατρία, μᾶς πού τό πνευματικό ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς δέν βοηθοῦσε στήν διάκριση μεταξύ λατρευτικῆς καί τιμητικῆς προσκυνήσεως τῶν ὁμοιωμάτων αὐτῶν. Ἔτσι, τίθεται ἡ γενική ἀπαγόρευση πρὸς ἀποφυγή εἰδωλολατρικῶν φαινομένων, ἐπιτρέπεται ὅμως στόν Μωυσῆ ἡ κατασκευή συγκεκριμένων ὁμοιωμάτων, προκειμένου νά ὑποδιλωθεῖ ἡ διαφορά μεταξύ λατρευτικῆς καί τιμητικῆς προσκυνήσεως¹²².

Ὁ ἐπίλογος στό τμήμα αὐτό τοῦ διαλόγου εἶναι τό παράδειγμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καί ἡ ἀντιδιαστολή του μέ τήν πρακτική τῶν Χριστιανῶν. Οἱ Ἕλληνες λατρεύουν τά κτίσματα, τά ὁμοιώματα τά ὅποια εἶχαν μπροστά τους· οἱ Χριστιανοί τά χρησιμοποιοῦν προκειμένου νά ἀναχθοῦν στήν δόξα τοῦ Θεοῦ, χωρίς τήν παραμικρή ὑποψία ἔστω, ἀποδόσεως λατρευτικῆς προσκυνήσεως στά ἄψυχα ὑλικά¹²³.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἀνακεφαλαιώνοντας μποροῦμε νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι κατά τόν διάλογο μέ τούς Χιόνες ὁ Παλαμᾶς, χρησιμοποιώντας στόν μέγιστο βαθμό τίς διπλωματικές του ικανότητες καί τήν ἐμπειρία, μέ ὕφος ἥπιο καί εὐγενικό, ἀφ' ἑνός μὲν προβάλλει ὁμολογιακῶς τήν Ὁρθόδοξη πίστι, ἀφ' ἑτέρου τήν ὑποδεικνύει ἱεραποστολικῶς ὡς τήν μοναδική ὁδὸ σωτηρίας. Ταυτοχρόνως, παρά τό ὅτι εἶναι ἐμπερίστατος, δέν διστάζει νά πεῖ τήν ἀλήθεια στους

¹²⁰ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 163²²⁻²⁵.

¹²¹ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 163²⁵-164¹¹.

¹²² Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 164¹¹⁻²².

¹²³ Βλ. Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* 15, 164²²⁻²⁶.

Τούρκους ως προς τήν πίστη τους, τονίζοντας τό αδύνατο τῆς ταυτίσεως ἢ ἔστω τῆς συγκλίσεως τῶν δύο μεγάλων θρησκευτῶν.

Ἐν κατακλείδι, ἡ στάσις τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ στόν ἀνωτέρω διάλογο εἶναι πολύ διδακτική καί ἐπίκαιρη ἐν ὄψει τῶν διεξαγομένων σήμερα διομολογιακῶν καί διαθρησκευτικῶν διαλόγων, ἐνῶ τό παράδειγμά του, ἀπολύτως ἐναρμονισμένο μέ τήν Ὁρθόδοξη Παράδοσι, συνιστᾶ τό μέτρο συμπεριφορᾶς τῶν νεώτερων Ὁρθόδοξων συζητητῶν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α. ΠΗΓΕΣ

Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 1* = Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή πρὸς τὴν ἐαυτοῦ Ἐκκλησία*, κριτ. ἔκδ. Β.Δ. Φανουργάκη στό: Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, ἐπιμέλεια Π.Κ. Χρήστου, (ἐφ' ἑξῆς Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*), τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 120-141.

Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή 2* = Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Ἐπιστολή τοῦ Θεσσαλονίκης ὄτε ἔαλω*, κριτ. ἔκδ. Β.Δ. Φανουργάκη στό: Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 142-147.

Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Διάλεξις* = Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, *Διάλεξις πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας συγγραφείσα παρὰ ἱατροῦ τοῦ Ταρωνεῖτου, παρόντος κα (sic) αὐτικῆς γεροντός*, κριτ. ἔκδ. Β.Δ. Φανουργάκη στό: Γ. Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, τ. Δ΄, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 148-165. Γιά λόγους εὐκολίας τοῦ ἀναγνώστη τό κείμενο τῆς παρουσίας πηγῆς παρατίθεται στό παράρτημα σέ φωτοστατικό ἀντίγραφο ἀπό τήν ἀνωτέρω κριτική ἔκδοσι.

Νικηφόρου τοῦ Γρηγορᾶ, *Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας βιβλίον ΑΖ΄*, Ρ.Γ., 148 καί 149.

Φιλοθέου, *Β. Παλαμᾶ* = Φιλοθέου Κόκκινου, *Βίος Γρηγορίου Παλαμᾶ*, κριτική ἔκδοσι, Δ. Γ. Τσάμπι, *Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου, Ἁγιολογικά Ἔργα Α΄*, Θεσσαλονικεῖς Ἁγιοι, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 425-491. Ἐπίσης, στό Ρ.Γ. 151, 551-655.

β. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Βασιλειάδης Νικ. Π., *Ὁρθοδοξία, Ἰσλάμ καί Πολιτισμός*, ἔκδ. Ἀδελφότητος Θεολόγων «Ο ΣΩΤΗΡ», Ἀθῆνα, Μάρτιος 2000.

Βλάχου, *Παλαμᾶς Ἁγιορείτης* = Ἀρχμ. Ἱεροθέου Σ. Βλάχου (ἴδιη Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου), *Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ὡς Ἁγιορείτης*, ἔκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), 1992.

Βλάχου, «Παλαμᾶς, Ἀλεβιανός» = Ἀρχμ. Ἱεροθέου Σ. Βλάχου (ἴδιη Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου), «Ἀλεβιανός καί Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς (Γύρω ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Καθηγητῆ Δ. Κιτσίκη)», ΠΑΡΑΔΟΣΗ, Β΄ περ., τεῦχος 4, Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1993, σ. 389-394.

Γιαννουλάτου, *Ἰσλάμ* = Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας, Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, *Ἰσλάμ, Θρησκευτολογικὴ ἐπισκόπησις*, ἔκδ. «Πορευθέντες» [Σειρά: Ἑθνη καί λαοί], Ἀθῆνα 1975 (ἔκτι ἀνατύπωσις, 1995).

Μητροπολίτου Ἑλβετίας Δαμιασκινού - Βλασίου Φειδᾶ - Ἀριστείδη Πασαδαίου - Ἀθανασίου Παλιούρα, *Τό Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖο, ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία* (συλλογικός τόμος), ἔκδ. Ὁρθόδοξο Κέντρο Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Γενεύης, Ἑλβετία - Ε. Τζαφέρη Α.Ε., Ἀθῆνα 1989.

Ἱερατικόν περιέχον τὰ τῶ ἱερῆ ἀνίκοντα ἐν ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ νυθημέρου, τὰς Θείας καὶ

Τεράς Λειτουργίας Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Βασιλείου του Μεγάλου και τῶν Προηγιασμένων, καί τινος ἄλλας Ακολουθίας καί Εὐχάς, ἐγκρίσει τῆς Τεράς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2002⁴.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους = Ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, (συλλογικό ἔργο), τόμος Θ': «Βυζαντινός ἑλληνισμός, Μεσοβυζαντινοί καί Ὑστεροβυζαντινοί χρόνοι», Ἀθήνα 1980.

Kitsikis Dimitrios, *L' empire ottoman*, (σειρά: Que sais-je?), Paris 1985, (Ἑλληνική μετάφραση ἀπό τό βιβλιοπωλεῖο τῆς Ἑστίας).

Κωτσιοπούλου, Ζηλωτές = Κ. Π. Κωτσιοπούλου, Καθηγητοῦ Ἑλληνικοῦ Κολλεγίου Θεσσαλονίκης, Διδάκτορος Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ., *Τό Κίνημα τῶν Ζηλωτῶν στή Θεσσαλονίκη (1342-1349), Ἱστορική, Θεολογική καί Κοινωνική διερεύνηση*, Χορηγός Ἑλληνικό Κολλέγιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1997.

Μαντζαρίδου, *Παλαμικά* = Γ. Ἰ. Μαντζαρίδου, *Παλαμικά*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983⁵.

Μεντβέντιερ, *Διπλωματία* = Ζ. Οὐντάιτσόβα - Γ. Λιτάβριν - Ν. Μεντβέντιερ, *Βυζαντινὴ Διπλωματία*, (μτφρ. Παναγιώτα Ματέρη - Δημήτρης Πατέλης), ἐκδ. Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 1995.

Μεταλλινού, *Ἑλληνισμός Μετέωρος* = Πρωτοπρ. Γεωργίου Δ. Μεταλλινού, *Ἑλληνισμός Μετέωρος*, Ἐκδόσεις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1999².

Μεταλλινού, *Τουρκοκρατία* = Πρωτοπρ. π. Γεωργίου Δ. Μεταλλινού, *Τουρκοκρατία*, [σειρά "ΑΠΙΟΣ"], ἀριθ. 3, ἐκδόσεις ΑΚΡΙΤΑΣ, Ἀθήνα 1988 (τρίτη ἀνατύπωση: Μάιος 1998).

Miklosich M. - Müller J., *Acta et Diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Vindibonae, τόμος 1 (1860).

Norwich, *Byzantium* = J. J. Norwich, *Byzantium, The Decline and Fall*, τόμος 3, ἐκδ. Viking, 1995.

ODB = A.P. Kazhdan-A. - M. Talbot-A. Cutler - T.E. Gregory - N.P. Ševčenko, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τόμοι 3, New York/Oxford 1991.

P.G. = Migne, J.P., *Patrologiae cursus completus, series graeca*, 162 τόμοι, Parisiis 1857-1866.

P.L. = Migne, J.P., *Patrologia cursus completus, series latina*, 217 τόμοι, Parisiis 1844-1855.

Ράντοβιτς Ἀμφιλοχίου, Μητροπολίτου Μαυροβουνίου καί Παραθαλασσίας, *Τό Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον τὸν Παλαμῶν*, [Ἀνάλεκτα Βλατάδων ἀριθ. 16], ἐκδ. Πατριαρχικὸν Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, Θεσσαλονίκη 1991².

Runciman, Ἀναγέννηση = St. Runciman, *Ἡ τελευταία Βυζαντινὴ Ἀναγέννηση*, (μτφρ. Λάμπρος Καμπεριδής), ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1991.

Ῥωμανίδου Ἰωάννου Σ., Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, *Ῥωμαῖοι ἢ Ῥωμοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, Γρηγορίου Παλαμᾶ Ἔργα 1, Ὑπὲρ τῶν Ἱερῶς Ἡσυχάζοντων Τριάς Α'*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991.

Σαββίδη Ἀλέξη Γ.Κ., *Τό Οἰκουμενικὸ Βυζαντινὸ Κράτος καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ἰσλάμ (518-717 μ.Χ.)*, [Ἱστορική καὶ Ἱστορία], ἀριθ. 28], Βιβλιοπωλεῖον τῆς "Ἑστίας", Ἰ.Δ. Κολλάρου & Σίας Α.Ε., Ἀθήνα 1990².

Sahas, "Palamas, Islam" = D.J. Sahas, "Gregory Palamas (1296-1360) on Islam", *Revue des Etudes Islamiques* XLIX/2, (1981), σ. 197-214.

Φειδᾶ, *Βυζάντιο* = Βλ. Ἰω. Φειδᾶ, Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, *Βυζάντιο, Βίος - Θεσμοὶ - Κοινωνία - Ἐκκλησία - Παιδεία - Τέχνη*, Ἀθήνα 1990³.

ΠΡΩΤ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΡΥΩΤΟΓΛΟΥ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ-ΘΡΗΣΚΕΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ ΣΩΤΗΡΙΑ: ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΟΙ ΣΕ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΓΝΩΣΗΣ

1. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν δεδομένων σέ Ἀνατολή καί Δύση

Ἡ εἰκόνα πού παρουσιάζει σήμερα ὁ κόσμος, μᾶς ὀδηγεῖ μᾶλλον στό συμπέρασμα ὅτι οἱ ὅροι «Ἀνατολή» καί «Δύση» εἶναι καθαρά ἀνθρώπινες ἐφευρέσεις. Παλαιότερα εἶχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο, μίᾳ καί ἡ Δύση προσπαθοῦσε νά κατανοήσει τήν Ἀνατολή πραγματοποιώντας μιά κατανομή τῆς γεωπολιτικῆς συνείδησης σέ κείμενα θεωρητικά, οἰκονομικά, κοινωνιολογικά, ἱστορικά καί φιλολογικά. Πρόκειται γιά προσπάθειες σάν κι αὐτές τῶν λεγόμενων ὀριενταλιστῶν, οἱ ὅποιοι πίστευαν ὅτι μέ τά κείμενά τους ἀπέδιδαν μιά ἄρτια εἰκόνα γιά τήν Ἀνατολή. Τελικά αὐτοί οἱ ἐπιστήμονες, λογοτέχνες καί συγγραφεῖς ἀπέτυχαν νά ταυτιστοῦν μέ τήν ἀνθρώπινη ἐμπειρία, ἀπέτυχαν ἐπίσης νά δοῦν τήν Ἀνατολή ὡς ἀνθρώπινη ἐμπειρία¹.

Ἀπό τόν περασμένο αἰῶνα καί παλαιότερα οἱ ὀριενταλιστές ἐπισκέπτονταν τήν Ἀνατολή, μελετοῦσαν τοὺς ἀνθρώπους μέ καθαρά δυτικά κριτήρια καί ὀδηγοῦνταν σέ συμπεράσματα, τά ὅποια σήμερα εἶναι μὲν σημαντικά, ἀλλά ὄχι ἀπόλυτα ἀληθινά. Κι αὐτό, ἐπειδή ἔχουν ἀλλάξει τά δεδομένα σχετικά μέ τή ζωὴ καί τίς προσδοκίες τῶν ἀνθρώπων τῆς Ἀνατολῆς.

Σήμερα οἱ μετακινήσεις μουσουλμάνων ἀπό τίς χῶρες καταγωγῆς τους μέ κατεύθυνση τή Δύση δημιούργησαν νέα δεδομένα. Καί εἶναι δεδομένα τά ὅποια πολλές φορές φορτίζονται μέ πλῆθος ἀντιφάσεων. Ἕνας ἐρευνητής τοῦ φαινομένου πιστεύει ὅτι «ὁ ξεριζωμός τῶν ἀνθρώπων μεταφράζεται μᾶλλον ὡς ἀναζήτησις οἰκουμενικότητας παρά ὡς νοσταλγία γιά μιά χώρα ἢ μιά κοι-

¹ Edward W. Said, *Ὀριενταλισμός*, μτφρ. Φώτης Τερζάκης, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα 1996, σ. 395.

νωνία πού, έτσι κι αλλιώς, δέν εἶναι θετικά μοντέλα (π.χ. ἡ Ἀλγερία ἢ τό Πακιστάν σήμερα) καί ἀπ' ὅπου οἱ ἄνθρωποι φεύγουν γιά νά βροῦν καλύτερες συνθηκικές διαβίωσης, στήν Εὐρώπη ἢ στήν Ἀμερική... Αὐτή ἡ ἀναζήτηση τῆς οἰκουμενικότητας συντελεῖται ἐνάντια στήν κουλτούρα καταγωγῆς, ἀλλά καί ἐνάντια στή "δυτική κουλτούρα", τήν ὁποία προσπαθοῦν νά συνδέσουν –καί αὐτήν– μέ συγκεκριμένη ἱστορική περίσταση»².

Ἐπάρχει, ὥστόσο, σήμερα μιά διαφορετική ἐξέλιξη ἀπό τήν ἐποχή πού γράφηκε τό πιο πάνω κείμενο. Σήμερα ὁ ξεριζωμός μεγάλου ἀριθμοῦ μουσουλμάνων δέν ἔγινε γιά τήν ἀναζήτηση καλύτερων συνθηκικών διαβίωσης, ἀλλά ἦταν βίαιος ἐξαιτίας τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων στή Μ. Ἀνατολή. Αὐτό σημαίνει ὅτι καί ἡ ἐγκατάστασή τους σέ χῶρες ὅπως ἡ Ἑλλάδα, ἡ Ἰταλία καί πολύ λιγότερο σέ χῶρες τῆς Εὐρώπης εἶχε ἕναν ἐξίσου «βίαιο» χαρακτήρα.

Ἀπό τό σημείο αὐτό τίθεται τό ἐρώτημα στίς χῶρες ὑποδοχῆς καί πού ἀργά ἢ γρήγορα θά χρειαστεῖ νά ἀπαντήσουν: Ἄνθρωποι σέ κατάσταση ἀπόγνωσης, ξεριζωμένοι κοινωνικά, θρησκευτικά, πολιτισμικά, πῶς θά μπορέσουν νά διαχειριστοῦν τή ζωή τους σέ ἕνα τόπο μέ διαφορετική κουλτούρα, διαφορετικούς κοινωνικούς κανόνες, διαφορετική θρησκευτική πίστη;

Ἕνας πρῶτος προβληματισμός μέ τό πέρασμα τῶν μουσουλμάνων στόν δυτικό κόσμο εἶναι ὁ βαθμός ἀποκόλλησής τους ἀπό τήν ἀρχική τους κουλτούρα. Τό θέμα αὐτό εἶναι παρόμοιο μέ τό πρόβλημα πού ἀντιμετώπησαν οἱ χῶρες τῆς Εὐρώπης πρὶν ἀπό πολλά χρόνια, ὅταν μουσουλμανικοί πληθυσμοί μετανάστευσαν στίς χῶρες αὐτές. Ὡστόσο τό πρόβλημα τῶν μουσουλμάνων πού καταφεύγουν στίς χῶρες τῆς Δύσης δέν εἶναι τό ἴδιο. Παρατηροῦνται δύο πιθανές ἐπιλογές:

Ἡ πρώτη ἀφορᾶ στήν ἀπόπειρα νά προσδιοριστεῖ μιά νέα κοινότητα, ἡ ὁποία θά βασίζεται στόν σεβασμό σέ ἕναν αὐστηρό κώδικα συμπεριφορᾶς. Εἶναι ἕνα νέο εἶδος φονταμενταλισμοῦ καί ἐκφράζεται μέ τήν προσπάθεια ἐπίδειξης τῆς ἰσλαμικῆς πίστεως μέ τήν ἐμφάνιση (μαντίλα στίς γυναῖκες, σέ πολλές περιπτώσεις κάλυψη ὀλοκλήρου τοῦ σώματος μέ τήν παραδοσιακή μαύρη ἀμπάγια, ἢ τό χιτζάμπ, τά παραδοσιακά ἐνδύματα τήν Παρασκευή, ἡμέρα προσευχῆς, ἀπό τούς ἄνδρες καί πολλές φορές ἀτομική ἢ ὁμαδική προσευχή σέ πάρκα). Ἀκόμα ἐκφράζεται καί μέ τήν βεβίλωση χριστιανικῶν συμβόλων καί ἱερῶν χώρων.

Ἡ δευτέρη ἐπιλογή βρίσκεται στήν ἐντελῶς ἀντίθετη θέση ἀπό τήν προ-

² Olivier Roy, *Τό παγκοσμιοποιημένο Ἰσλάμ*, μτφρ. Βιργινία Πισμίσση, ἐκδ. Scripta, Ἀθήνα 2006, σ. 16.

ηγούμενη. Πρόκειται για μία προσπάθεια να επαναδιαμορφωθεί ή θρησκευτικότητα με τούς όρους της πίστης μέν, αλλά με μία ατομική υλοποίησή τους και με βάση έναν ατομικό κώδικα αξιών. Κατά την πραγματοποίηση αυτού, σημαντικό είναι το παιχνίδι μεταξύ θρησκείας και κουλτούρας. Με τον όρο «μουσουλμάνος» κατανοούμε κάθε άτομο μουσουλμανικής καταγωγής που συμμετέχει στην ίδια μουσουλμανική κουλτούρα, όποια κι αν είναι ή πραγματική κουλτούρα καταγωγής. Η κουλτούρα αυτή χαρακτηρίζει το άτομο όποια κι αν είναι ή πίστη του. Αυτό σημαίνει ότι θα μπορούσε να είναι και άθεος μουσουλμάνος, απλώς δεν εκφράζεται και τό κρύβει με κάθε τρόπο. Πιστεύω, ότι στις χώρες που πέρασαν από την Ανατολή μετανάστες δεν έχουν εμφανιστεί ακόμα τά πραγματικά κοινωνικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά προβλήματα. Όλοι υπολογίζουν σε μία μελλοντική μετακίνησή τους προς τη δυτική Ευρώπη, όπου εκεί έχουν από πολλά χρόνια αντιμετωπιστεί και ζούν κάτω από συγκεκριμένους κανόνες, τούς οποίους θα πρέπει να λάβουν υπόψη οι Αρχές της πατρίδας μας. Είναι πολύ πιθανό να εμφανιστούν θρησκευτικοί ηγέτες μικρής ή μεγάλης εμπέλειας για να καθοδηγήσουν τούς μουσουλμάνους, ιδίως τούς νέους για να προστατευτούν από την πιθανότητα αφομοίωσής τους από την ελληνική κοινωνία. Φαίνεται λίγο ουτοπικό, όμως έτσι συνέβη σε χώρες της δυτικής Ευρώπης, σε βαθμό που πάντοτε λαμβάνεται υπόψη ή φωνή αυτών των θρησκευτικών ηγετών.

2. Ένα ανθρωπιστικό Ίσλάμ στον χώρο της Δύσεως

Στις μέρες μας ένας σημαντικός αριθμός ηγετών της θρησκείας αυτής, οι οποίοι ζούν και δραστηριοποιούνται στην Ευρώπη, προσπάθησαν να δώσουν μία εικόνα για τό Ίσλάμ περισσότερο ειρηνική και ανθρωπιστική³. Με κηρύγματα πραγματιστικά δεν στοχεύουν στη συμφιλίωση του δόγματος με τον μοντέρνο κόσμο, αλλά περισσότερο να προσφέρουν ένα νόημα στον κάθε μουσουλμάνο –και όχι μόνο– που δεν είναι ιδιαίτερα μνημένος στη θρησκεία, ώστε να μπορέσει να ζήσει σε έναν κόσμο όπου ή αυστηρή τήρηση της σαρία (του ισλαμικού νόμου) δεν είναι δυνατό να άποτελεεί κοινωνική νόρμα. Ό πολύ γνωστός στην Ευρώπη μουσουλμάνος θεολόγος Ταρίκ Ραμαντάν στην εισαγωγή

³ Βλ. F. Dasseto, *Paroles d' Islam: individus, sociétés et discours dans l' islam européen contemporain*, Maisonneuve και Larose, European Science Fondation 2000. Μία έρευνα της *Le Monde* «Οι ιμάμηδες της Γαλλίας κηρύττουν ένα Ίσλάμ ήθοπλαστικό και όχι πολεμικό», *Le Monde*, 8 Φεβρουαρίου 2002.

ένός βιβλίου του διερωτᾶται: «Πῶς θά βροῦμε τὴν εἰρήνη;»⁴. Ἀπευθύνεται κυρίως σέ νέους μουσουλμανικῆς ρίζας, οἱ ὅποιοι μέσα σέ ἓνα κοινωνικό περιβάλλον τῆς Δύσεως ἔχουν χάσει τὸν προσανατολισμό τους, τίς θρησκευτικές ἀξίες τους καί προτείνει μιά προβληματική σωτηρίας, πνευματικῆς καί ἐξίσου κοινωνικῆς. Εἶναι μιά πρόταση ἀτομικῆς ἐμπειρίας, καί καθὼς ἀναφέρει ὁ Olivier Roy, «ἡ ὑπενθύμηση τῆς πίστες ἐπιτρέπει τὴν προσέγγιση ἑνὸς κοινοῦ μέ τὸν Χριστιανισμό, γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ πίστη εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία τὸ στοιχεῖο θρησκευτικότητος μέ τὴν μεγαλύτερη ἀξία, πού ὑπογραμμίζει τί συμμετοχή, μέ τὴν ἔννοια ἀκόμη ὅτι ἡ φράση “ἡ πίστη μου μοῦ ἀνίκηει” γίνεται ἀντιληπτή ὄχι ὡς ἔκφραση θρησκευτικῆς τάξης ἢ μᾶς θεϊκῆς ὑπερβατικότητος, ἀλλὰ ὡς “ἐνδόμυχον”, ὡς ἔκφραση τοῦ βαθύτερου ἐγώ. Ἡ θρησκεία βιώνεται σάν πράξη, σάν ἐμπειρία καί ὄχι σάν κουλτούρα ἢ νομικός κώδικας»⁵. Μέ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξαφανίζεται ἡ ἐπιθυμία ἐπιβολῆς τῆς θρησκείας τοῦ Ἰσλάμ στὶς κοινωνίες τῆς Εὐρώπης, ὅπως πολλές φορές τὴν φανταζόμαστε, καί πραγματοποιεῖται μιά προσπάθεια εἰρηνικῆς παρουσίας τῆς πίστες, ξεκινώντας ἀπὸ τοὺς μουσουλμάνους, οἱ ὅποιοι βρίσκονται στή δίνη τῆς δυτικῆς κουλτούρας, καί φθάνοντας μέχρι καί αὐτούς οἱ ὅποιοι, μὴ ὄντας μουσουλμᾶνοι, θά ἐπιθυμοῦσαν νά γνωρίσουν τὴν πνευματικότητα τοῦ Ἰσλάμ. Ὁ Roy μάλιστα πιστεύει ὅτι «στὶς ὑποβαθμισμένες συνοικίες, ὁ ἑπανεξιλαμισμὸς μοιάζει περισσότερο μέ δράση προτεσταντικῶν ἐκκλησιῶν –κυρίως τῶν Βαπτιστῶν– στά γκέτο τῶν μαύρων Ἀμερικανῶν, παρὰ μέ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἰσλαμικῆς τάξης ἀπὸ Ταλιμπάν ἢ μέ τίς *φάτονα* (οἱ γνωστοὶ φετφάδες) τῶν νομικῶν τοῦ Ἄλ Ἄζχαρ»⁶. Οἱ ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς στάσης κάνουν μιά στροφή στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό, εἶναι αὐτὸ πού ὀνομάζουν «φροντίδα γιὰ τὸν ἑαυτό». Μέ τρόπο εἰρηνικὸ προτείνουν μιά βαθειά στροφή στὸν ἑαυτό τοῦ καθενός, μιά διαδικασία αὐτοπραγμάτωσης, ἡ ὁποία ζητᾶει ἀπάντηση στό ἐρώτημα: «γιατί ἐπέλεξα τὸ Ἰσλάμ, γιατί ἐπέστρεψα στό Ἰσλάμ;». Ἡ ἀπάντηση δὲν ἀφορᾷ μόνο τοὺς μουσουλμάνους, ἀλλὰ καί τοὺς προσήλυτους. Ἔτσι γεννιέται μιά καινούργια ἰδέα, αὐτὴ τῆς ἠθικῆς στάσης στὴ ζωὴ, ἓνα σὺν γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό, ὅταν εἶναι κανεὶς μουσουλμᾶνος. Εἶναι μιά εἰρηνικὴ μαρτυρία πίστες, χωρὶς μάρτυρες τῆς πίστες, ὅπως θά τὸ ἐπιθυμοῦσαν οἱ ἰσλαμιστές.

⁴ Tarik Ramadan, *Les musulmans dans la laïcité*, Éditions Tawhid, Λυών 1994, σ. 10.

⁵ Olivier Roy, *Τὸ παγκοσμιοποιημένο Ἰσλάμ*, ἔκδ. Scripta, Ἀθήνα 2006, σσ. 162-163.

⁶ Ὁ.π., σ. 162.

Ειρηνικό το Ίσλάμ; Μύθος ή πραγματικότητα

Η τελευταία εικοσιπενταετία, με τό πλήθος τών γεγονότων βίας στόν χῶρο τοῦ Ίσλάμ σέ Ἀνατολή καί Δύση, ἔδωσε ἀφορμή σέ πολλούς ἐρευνητές νά ἀσχοληθοῦν μέ τό θέμα τῆς εἰρήνης στό Ίσλάμ. Ἀναρωτιοῦνται ἂν τό Κοράνιο, οἱ χαντίθ καί ἡ εὐρύτερη παράδοση διακηρύσσουν μιᾶ εἰρηνική συνύπαρξη τών ἀνθρώπων καί ἄρνοῦνται κάθε ἔννοια βίας.

Ἀπό τούς πρώτους πού ἀσχολήθηκαν εἰδικά μέ τό θέμα τῆς εἰρήνης στό Ίσλάμ συστηματικά εἶναι ὁ K.G. Saiyidain. Ἰνδός τήν καταγωγή, πανεπιστημιακός στόν χῶρο τῆς παιδαγωγικῆς, βαθιά θρησκευόμενος, συνέγραψε τό τελευταῖο πρῖν ἀπό τόν θάνατό του βιβλίο μέ τίτλο *Islam: the religion of peace*. Σ' αὐτό προσπάθησε νά δείξει ὅτι τόσο ἡ κορανική διδασκαλία ὅσο καί οἱ διδασκαλίες τῆς παράδοσης συνηγοροῦν ὑπέρ μιᾶς εἰρηνικῆς συνύπαρξης τών ἀνθρώπων. Ὁ συγγραφέας διαλύει τό πλήθος τών ἐσφαλμένων ἀντιλήψεων γιά τό Ίσλάμ πού προέρχονται ἀπό φανατικούς κύκλους καί συσχετίζει τίς σημαντικότερες διδασκαλίες μέ ἀντιλήψεις τῆς νεωτερικότητας στήν προσπάθειά του νά ἀπομυθοποιήσει τόν φανατισμό.

Ἐνα πλήθος κειμένων ἀκολούθησαν τά ἐπόμενα χρόνια πολύ περισσότερο ἐπειδή πολλοί μουσουλμᾶνοι θεολόγοι ἢ ἐρευνητές προσπάθησαν νά συνδιαλεχθοῦν μέ ἐκπροσώπους ἄλλων θρησκειῶν, ἰδιαίτερα στόν δυτικό κόσμο μέ χριστιανούς. Πραγματοποιήθηκαν σεμινάρια καί ἐκδόθηκαν συλλογικοί τόμοι πού ἐρευνοῦν τό θέμα τῆς εἰρήνης καί τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης ἀνάμεσα σέ ἀνθρώπους μέ διαφορετικά πιστεύω. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ὁ συλλογικός τόμος *Peace-Building by, between, and beyond Muslims and Evangelical Christians* πού ἐξέδωσαν οἱ Muhammed Abu-Nimer καί David Augsburg (2009). Ἡ Ayse Kadayifci-Orellana εἶναι ἐπίσης ἐρευνήτρια τοῦ θέματος πόλεμος καί εἰρήνη στό Ίσλάμ καί ἔχει συγγράψει τό ἔργο *Islamic Approaches to Conflict Resolution and Peace* (2002)⁷, καθώς καί ἄλλα σχετικά ἄρθρα.

Κάτω ἀπό αὐτό τό πρίσμα τών προσπαθειῶν πού προαναφέραμε καί σέ μιᾶ ἐπιστολή του ἀπό τίς 23 Ἰουνίου τοῦ 2000 ὁ τότε Μουφτίς τῆς Κομο-

⁷ Βλ. ἐπίσης Michael Nagler, "Is There a Tradition of Nonviolence in Islam?" στό *War and its Discontents- Pacifism and Quietism in Abrahamic Traditions* ed. J. Patout Burns (Washington 1996) σσ. 98-106. Mohammed Abu-Nimer, *Nonviolence and Peace Building in Islam: Theory and Practice*, Caineville, University Press of Florida 2003. Jawat Said, *Peace and Nonviolence in History and with the Prophets*, Damascus 1997. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί ὁ συλλογικός τόμος *Interfaith Just Peacemaking. Jewish, Christian and Muslim Perspectives on the new paradigm of Peace and War*, edited by Susan Brooks Thistlethwaite (2012).

τηνῆς Μέτζο Τζεμαλῆ ἔγραφε: «Οἱ μεγάλες θρησκείες τοῦ κόσμου κουβαλοῦν μιά σοφία αἰώνων. Εἴμαστε ὅλοι δημιουργήματα Θεοῦ καί κάτω ἀπό αὐτό τό πρῖσμα ἐμεῖς βλέπουμε τούς ἀνθρώπους. Ἐκμεταλλεῦόμενοι αὐτή τή σοφία μποροῦμε νά μιλήσουμε γιά τόν ἀλληλοσεβασμό τῶν ἀνθρώπων, γιά τά δικαιώματα ὄλων, μποροῦμε νά μιλήσουμε ἐνάντια σέ κάθε μορφῆς διάκριση, φυλετική, ἐθνική, θρησκευτική, κοινωνική. Δέν ἔχουμε τήν «πολυτέλεια» νά διχάσουμε τούς ἀνθρώπους. Ἄρκετά ὑπέφερε ἡ ἀνθρωπότητα ἀπό ἄδικους πολέμους καί διακρίσεις. Μιά δημοκρατική κοινωνία πού θά σέβεται τόν ἀνθρώπο καί ὅλες τίς ἀνάγκες του εἶναι ἡ πρότασί μας γιά τό μέλλον τῆς Εὐρώπης καί τοῦ κόσμου. Εὐλογημένα ὄντα τοῦ Θεοῦ ὅλοι, ἔχουμε βαριά εὐθύνη γιά τό μέλλον τοῦ κόσμου. Κυρίως οἱ θρησκευτικοί ἡγέτες καλοῦνται νά καταθέσουν στούς ἀνθρώπους μήνυμα ἀγάπης καί συνεννόησης. Κοιτώντας πίσω μας, τίς ματωμένες σελίδες τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νά ποῦμε ξεκάθαρα ὅτι ὁ ἐφιάλτης τῆς βίας πρέπει νά σταματήσει. Μέλος ὄντας μᾶς θρησκευτικῆς μειονότητας, σηκώνω τό χέρι μου στούς ἀδελφούς μου καί συμπατριῶτες μου Χριστιανούς καί ζητῶ νά πορευθοῦμε ὅλοι μαζί γιά τήν προκοπή τῆς κοινῆς μας πατρίδας τῆς Ἑλλάδας, μακριά ἀπό τίς μισαλλοδοξίες πού ἔχουμε βιώσει τοπικά ἐδῶ στή Θράκη. Νά ξεπεράσουμε δυσκολίες καί προκαταλήψεις τοῦ παρελθόντος καί νά δουλέψουμε μαζί μέ ἐμπιστοσύνη. Στίς νέες συνθήκες, στούς νέους καιρούς εἶναι πολύτιμη ἡ σοφία τῶν μεγάλων θρησκειῶν, εἶναι σημαντικός ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, γιά τήν καταλλαγί τῶν παθῶν. Εἰρήνη στόν κόσμο, εἰρήνη στούς ἀνθρώπους».

Πρό ἡμερῶν εἶχα μιά συνομιλία μέ ἕναν ἔφηβο ἀπό τό Μπαγκλαντές. Τοῦ ἀνέφερα ὅτι στό Ἰσλάμ δέν γίνεται ἰδιαίτερος λόγος γιά τήν ἀγάπη καί μοῦ ἀπάντησε ὅτι, ὅταν ἐπιδιώκουμε τήν εἰρήνη, τότε ἔρχεται καί ἡ ἀγάπη. Ἦταν μιά σοφὴ ἀπάντησι πού θά εὐχόταν κανεὶς νά ἐκφράζει κάθε μουσουλμᾶνο ὅπου γῆς.

ΤΟ ΙΣΛΑΜ ΚΑΙ Η «ΔΙΕΦΘΑΡΜΕΝΗ» ΔΥΣΗ

« Τρεις είναι οι βασικοί μύθοι, πάνω στους οποίους θεμελιώθηκε ή έγκρηκτική ιδεολογία που εμφανίζεται στις μέρες μας ως τρομοκρατία (αν και αυτός είναι ένας χρονικά, κοινωνικά και πολιτικά άπλουστεντικός όρισμός). Η ύπαρξη ενός άραβικού έθνους με κοινά χαρακτηριστικά, μιās ισλαμικής θρησκείας με άξιακό περιεχόμενο, που λειτουργεί ως συστατικό πνευματικό του στοιχείο, και μιās γηραλέας, παρηκμασμένης, χριστιανικής Δύσης, που πολεμά, άκρωτηριάζει και δολοφονεί τό πρώτο από τίν εποχί των Σταυροφοριών και μέχρι σήμερα, μέσα από τίν πνευματική και ήθική της παρακμή, τόν σατανικό της καταναλωτισμό και τίν καταλυτική άθείστική της επίδραση στους ανθρώπους και τίς κοινωνίες σέ όλο τόν κόσμο»¹.

Τό Ισλάμ σήμερα εξαπλώνεται στήν Εύρώπη μέ ταχύτατους ρυθμούς. Αυτό δέν έχει νά κάνει μόνο μέ τίν μετανάστευση, διά τής οποίας ισλαμικοί πληθυσμοί διοχετεύονται κυρίως μέσω τής Τουρκίας στήν Εύρώπη. Έχει νά κάνει και μέ τό άξιακό και ύπαρξιακό κενό του δυτικού κόσμου, ό οποίος όλοένα και περισσότερο βρίσκεται άντιμέτωπος μέ μιιά πραγματικότητα στήν όποία, έπειδή ό Θεός και ή πίστη άπουσιάζουν, οι άνθρωποι δέν έχουν πνευματικά άποκούμπια. Και έπειδή σήμερα έπικρατεί μιιά προιούσα «άπο-ίστορικοποίηση»² τής ζωής μας, κυρίως λόγω τής «κουλτούρας τής έκτασης», δηλαδή τής προτεραιότητας που δίνουμε «στόν χῶρο σέ βάρος του χρόνου, στήν άμεσότητα σέ βάρος τής διάρκειας, άντλώντας ως προς τούτο τί μερίδα του λέοντος από τά νέα τεχνολογικά προϊόντα»³ οι άνθρωποι έχουμε εισδύσει σέ έναν όλο

¹ Νίκου Παπαδημητρίου, *Ένα μετανεωτερικό requiem-θέματα Εύρωπαϊκής φιλοσοφίας, Τέχνης και Πολιτισμού στόν 21ο αιώνα*, εκδόσεις Gutenberg, Άθήνα 2017, σελ. 123.

² Βλ. Ρεζίς Ντεμπρέ, *Η διδασκαλία τής θρησκείας στό ούδετερόθρησκο σχολείο*, μετάφραση Γιώργου Καράμπελα, εκδόσεις ΠΟΛΙΣ, Άθήνα 2004, σελ. 17.

³ Ντεμπρέ, ό.π., σελ. 17.

καί διαρκῶς ὀγκούμενο μηδενισμό. Ἡ ταυτότητά μας εἶναι μετοχική στὸν σύγχρονο πολιτισμό. Στὴν ἀγωνία καί τὸν ἀγῶνα μας γιὰ εὐτυχία, τὴν ὁποία τὴν ταυτίζουμε μὲ τὴν παρούσα ζωή, εἴτε μετατρέπουμε τὴν θρησκευτικότητα σέ συνήθεια καί φολκλόρ, εἴτε τὴν ἀπορρίπτουμε. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ὁ δυτικός πολιτισμὸς νὰ γίνεται ὀλοένα καί πιὸ ἐκκοσμικευμένος, οὐδετερόθρησκος, ἀπορριπτικός τῆς δημόσιας ἔκφρασης τῆς θρησκείας καί τῆς διδασκαλίας τῆς στὴν ἐκπαίδευση, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἀπιστία νὰ καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους, ἰδίως τοὺς νέους, εὐάλωτους στὴν ἀνάγκη τοῦ «ἀνίκηει», τὴν ὁποία ὑπηρετεῖ μὲ τὴν ἀπλότητα τῶν ἐντολῶν τοῦ τό Ἰσλάμ.

Ὁ Ντεμπρέ ἐπισημαίνει: «Πῶς νὰ καταλάβουμε τὴν 11η Σεπτεμβρίου 2001 χωρὶς νὰ ἀνατρέξουμε στὸν οὐαχαβισμό, στὶς διάφορες κορανικὲς γενεαλογίες καί στὶς μεταμορφώσεις τοῦ μονοθεϊσμοῦ;»⁴. Καί συνεχίζει: «ἡ ἀναζήτηση νοήματος εἶναι ἀσφαλῶς μία κοινωνική πραγματικότητα. Οἱ μεταφυσικὲς ἀνησυχίες τοῦ ἀνθρώπου ἀφοροῦν αὐτὸ πού συνδέει τὸ ἄτομο μὲ τὸν χρόνο, τὸν κόσμο καί τοὺς ὁμοειδεῖς του... ἡ ἀποπομπή τοῦ θρησκευτικοῦ φαινομένου ἐκτός τῶν τειχῶν τῆς ὀρθολογικῆς καί δημοσίως ἐλεγχόμενης μετάδοσης τῶν γνώσεων εὐνοεῖ τὴν παθολογία τοῦ πεδίου ἀντὶ τὴν ἐξυγίανσή του. Ἡ ἀγορά τῆς εὐπιστίας, ὁ Τύπος καί τὰ βιβλιοπωλεῖα διογκώνουν μὲ τί σειρά τους τὸ κύμα τοῦ ἐσωτερισμοῦ καί τοῦ ἀνορθολογισμοῦ. Τὸ σχολεῖο τῆς Δημοκρατίας μας δέν ὀφείλει, ἄραγε, νὰ σταθεῖ ἀντίβαρο στὶς μετρήσεις ἀκροαματικότητας, στοὺς τσαρλατάνους καί στὰ σεκταριστικά πάθη; Ἡ ἀποχή δέν ἀποτελεῖ θεραπεία. Ὁ Σκεπτόμενος τοῦ Ροντέν πού κλοτσάει μακριὰ τὴ Βίβλο μὲ ἓνα ἀφηρημένο λάκτισμα (ὅπως τὸν βλέπουμε νὰ κάνει σέ μιά γελοιογραφία) λησιμονεῖ πῶς τὸ ἱερό Βιβλίον δέν ἐξαφανίζεται ὥστόσο μέσα στὴ φύση, δέν χάνεται γιὰ ὄλο τὸν κόσμο. Θὰ τοῦ γίνουν ἄλλοῦ (ἐκτός συμβολαίου) ἀναγνώσεις φονταμενταλιστικὲς, τόσο πιὸ ἐπιζήμιες ὅσο οἱ νέοι κατηχούμενοι δέν ἔχουν ἀκούσει καμία ἐρμηνεία μὲ ποιότητα γι' αὐτὸ τὸ κείμενο ἀναφορᾶς»⁵. Ὁ Ντεμπρέ, ὑπεύθυνος γιὰ τὴν σύνταξη μιᾶς ἐκθεσης γιὰ τὴν θρησκευτικὴ ἐκπαίδευση στὴ Γαλλία, προτείνει ὄχι ἐπαναφορὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν μὲ τὸν κατηχητικό-ὁμολογιακὸ του χαρακτήρα, ἀλλὰ σπουδὴ τῶν τριῶν μονοθεϊστικῶν θρησκείων μέσα ἀπὸ τὴν λογοτεχνία, τὴν φιλοσοφία, ἀπὸ κείμενα προβληματισμοῦ, ὥστε ἡ νέα γενιά νὰ μὴν εἶναι εὐάλωτη στὸ θρησκευτικὸ μηδέν, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἰσλαμισμὸς βρῖσκει πρόσφορο ἔδαφος.

⁴ Ντεμπρέ, ὁ.π., σελ. 17.

⁵ Ντεμπρέ, ὁ.π., σελ. 24-27.

Τό Ίσλάμ γεννᾶ τό αἶσθημα τοῦ ἀνήκειν. Οἱ ἀπλές ἐντολές του, ὅπως ἡ ὁμολογία πίστεως, πού δέν συνδέεται μέ τήν ἀνάγκη ἰσχυρῆς κατήχησης, ἡ ἀπλότητα τῆς προσευχῆς διά τῆς ἀνάγνωσης τοῦ Κορανίου στή γλῶσσα τίν ὁποία οἱ ἄνθρωποι κατανοοῦν, ἡ ἐλεημοσύνη καί ἡ νηστεία τοῦ ραμαζανιοῦ πού φέρνουν τούς πιστούς κοντά στούς λιγότερο δυνατούς, ἀλλά καί ἕνα αἶσθημα διατήρησης παραδοσιακῶν ἀξιῶν πού ἔχουν νά κάνουν μέ τή θέση τῆς γυναίκας στήν κοινωνία, ἡ προάσπιση τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογένειας, ὅπως ἐπίσης καί ἡ ἀπόρριψη τῆς ὁμοφυλοφιλίας, τῆς οἰνοποσίας, τῶν ἐξαρτήσεων, δηλαδή μιᾶς ἐλευθερίας τοῦ νά ζεῖ ὁ ἄνθρωπος χωρίς ὄρια, καθιστοῦν τό Ίσλάμ θρησκεία προσιτή⁶. Αὐτό βεβαίως δέν σημαίνει ὅτι τό Ίσλάμ δέν ἔχει θεολογία, δέν ἔχει σκεπτόμενους ἀνθρώπους, ἀρνεῖται τήν οἰκείωση τῆς ἐπιστήμης καί τῶν ἐπιτευγμάτων της. Ὅμως τά τελευταῖα δέν ἀγγίζουν τούς πολλούς. Καί ὁ δυτικός κόσμος, ἔχοντας θεοποιήσει τά ἐπιτεύγματά του, δέν κατανοεῖ ὅτι τό νόημα ζωῆς δέν μπορεῖ νά προσεγγιστεῖ ἀπό τούς πολλούς πού κουράζονται ἀπό τό νά εἶναι μόνο σάρκες⁷.

Τά τελευταῖα χρόνια ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἰδιαίτερα τό ριζοσπαστικό Ίσλάμ. «Κανείς ἄλλος δέν ἔπραξε περισσότερο γιά τή διαμόρφωση τῆς θεωρητικῆς βάσης τοῦ ριζοσπαστικοῦ Ίσλάμ ἀπό τόν Αἰγύπτιο θεωρητικό Σαγίντ Κούτιμπ (1906-1966), συγγραφέα καί ποιητή, ὁ ὁποῖος ἐκτελέστηκε στίς 29 Αὐγούστου 1966 ἀπό τό νασερικό καθεστώς. Ἐπηρεασμένος ὁ Σαγίντ Κούτιμπ ἀπό τόν Πακιστανό Ἄμποῦλ Ἀλά Μαουντούντι (1903-1979), ὁ ὁποῖος καί πρῶτος ἀναφέρθηκε στόν *ιερό πόλεμο* (jihad), προβάλλει ὡς κεντρικό θέμα σέ ὅλα τά κείμενά του τήν πνευματική κενότητα τοῦ δυτικοῦ κόσμου... Ὁ Κούτιμπ ὑπῆρξε σημαντικώτατο στέλεχος καί θεωρητικός τῆς *Μουσουλμανικῆς Ἀδελφότητας*, ἡ ὁποία εἶχε ἀπήχηση στίς λαϊκές τάξεις καί ἔδωσε ριζοσπαστικό χαρακτήρα στό Ίσλάμ μέσα ἀπό τήν καταπίεση καί τήν ἀπελπισία τίν ὁποία ὑφίστατο ὁ λαός, ἀνοίγοντας τήν ὁδὸ πρὸς τή βία»⁸.

Τό ριζοσπαστικό Ίσλάμ ἔδειξε ὅτι ἀπέναντι στήν «διεφθαρμένη» Δύση ὑπάρχει καί ὁ δυναμικός τρόπος ἀντίδρασης. Δέν ἀρκεῖ ὁ διάλογος οὔτε ἡ ἀπόπειρα ἀπόδειξης τῆς ὁποιας θρησκευτικῆς ὑπεροχῆς. Ἡ Δύση θά πρέπει νά παταχθεῖ, διότι ὁ πολιτισμός της εἶναι ἕνας εἰδωλολατρικός πολιτισμός. Κι

⁶ Ἀναστασίου Γιαννουλάτου, Ἀρχιεπισκόπου Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας, *Ἰσλάμ-θρησκευσιολογική ἐπισκόπηση*, ἐκδόσεις Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2006, σελ. 245 κ.έ.

⁷ Γέν. 6, 3.

⁸ Παπαδημητρίου, ὁ.π., σελ. 124-125.

ἐνῶ τὸ Ἰσλάμ δείχνει ἀνοχή ἐναντι τῶν λαῶν τῆς Βίβλου (χριστιανοὶ καὶ Ἑβραῖοι)⁹, τὸ ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ ἐπιτίθεται ἐναντίον ἑνός πολιτισμοῦ ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι χριστιανικός. Ἔτσι ὁ «ἱερός πόλεμος», τὸ τζιχάντ¹⁰, πῆρε στίς μέρες μας νέες μορφές. Ἡ φρικωδέστερη ἦταν ἡ ἀνατίναξη –μέ ἐπίθεση αὐτοκτονίας ὕστερα ἀπὸ ἀεροπειρατεία– τῶν Δίδυμων Πύργων στή Νέα Ὑόρκη τὴν 11η Σεπτεμβρίου 2001. «Οἱ προερχόμενοι ἀπὸ τὰ πρόαστια τοῦ Λονδίνου νεαροὶ τρομοκράτες γνωστοί μετὰ τὸ προσωνύμιον *The Beatles* εἰσέγαγον καινοφανῆ στοιχεῖα φρίκης μετὰ τὴν δολοφονία καὶ τοὺς ἀναρτημένους στό *You Tube* ἀποκεφαλισμούς, ἀρχικά τοῦ Ἀμερικανοῦ δημοσιογράφου Τζίμ Φόλεϊ (ἀποκεφαλίστηκε τὴν 19η Αὐγούστου 2014) καὶ στή συνέχεια τῶν Βρετανῶν ἐθελοντῶν Ντέιβιντ Χέινς (ἀποκεφαλίστηκε τὴν 13η Σεπτεμβρίου 2014) καὶ Ἄλαν Χένινγκ (ἀποκεφαλίστηκε τὴν 3η Ὀκτωβρίου 2014). Μετὰ κρυμμένα τὰ πρόσωπά τους (*“The executioners’ faces are always well hidden”*, Bob Dylan), ἀλλὰ μετὰ ἐντονη τὴ βρετανικὴ προφορὰ καὶ μετὰ ψύχραιμη, κινηματογραφικὴ συμπεριφορὰ, οἱ ἐκτελεστές δολοφόνοι ἀπευθύνονταν στὰ δυτικὰ κράτη, καλῶντας τα νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν ἥττα τους. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού ἡ Δύση διαπίστωσε πὼς νέοι, γεννημένοι στό ἔδαφος τῆς καὶ σπουδασμένοι στὰ σχολεῖα τῆς (στίς Μ. Βρετανία, ἀλλὰ καὶ στή Γαλλία καὶ στό Βέλγιο, ὅπως ἔδειξε ἡ συνέχεια) ταξίδευαν στή Μέση Ἀνατολή καὶ ἐντάσσονταν στίς τάξεις τῆς ἰσλαμικῆς τρομοκρατίας. Θὰ ἐπαναληφθεῖ τὸ φαινόμενο, μετὰ τὰ τραγικὰ γεγονότα τοῦ Παρισιοῦ (13 Νοεμβρίου 2015) καὶ τῶν Βρυξελλῶν (22 Μαρτίου 2016), ὅπως καὶ τῆς Νίκαιας καὶ τῆς Βαρκελώνης, νὰ μεταφέρουν τὴν αἱματηρὴ, τυφλὴ βία στίς ἴδιες τίς πόλεις καταγωγῆς τῶν τρομοκρατῶν. Καὶ ἐρωτᾶται: εἶναι οἱ νεαροὶ τρομοκράτες (δύο ἀπὸ τοὺς παραπάνω *Beatles*, βρετανικῆς καταγωγῆς, ἀσπασθηκαν τὸ Ἰσλάμ πρόσφατα) ἐκπρόσωποι ἑνός ριζοσπαστικοῦ, φανατικοῦ θρησκευτικοῦ ρεύματος ἢ, ἀπλῶς, διαταραγμένοι πνευματικά καὶ ἐξαιρετικά ἐπικίνδυνοι ἐγκληματίες; Ἡ ἀπάντησις οὔτε εὐκόλη, ἀλλὰ οὔτε καὶ πλήρης μπορεῖ νὰ εἶναι»¹¹.

Τὸ ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ βρῆκε πρόσφορο ἔδαφος στὸν ἀγρό τῆς δυτικῆς τεχνολογίας. Τὰ Μέσα Κοινωνικῆς Δικτύωσης, ἡ ἐλεύθερη πρόσβασις σὲ ιστοσελίδες, ἡ ἐκδοτικὴ ἀνοιξιὰ κατέστησαν τὸν Σαγίντ Κούτμπ, θεωρητικὸ τοῦ ριζοσπαστικοῦ Ἰσλάμ, πολὺ γνωστὸ σὲ χώρους ὅπου ὑπάρχει ἡ ἀνησυχία γιὰ

⁹ Γιαννουλάτος, ὁ.π., σελ. 285 κ.έ.

¹⁰ Γιαννουλάτος, ὁ.π., σελ. 292.

¹¹ Παπαδημητρίου, ὁ.π., σελ. 128 ἐπ.

τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὴν ζωὴ, καθὼς καὶ μὴ ἀνάγκη κοινωνικῆς δικαιοσύνης τὴν ὁποία ὁ Δυτικὸς κόσμος, μὲ τὸν πολιτισμὸ τῆς αὐτάρκειας, τοῦ πλοῦτου καὶ τῶν ἀνισοτήτων δὲν δείχνει νὰ ἐνδιαφέρεται νὰ προσεγγίσει. Τὸ ὑπαρξιακὸ κενὸ τῶν νέων, οἱ ὁποῖοι ἀναζητοῦν τὴν περιπέτεια πού θὰ τοὺς βγάλει ἀπὸ τὴν πλῆξη καὶ θὰ τοὺς κάνει νὰ αἰσθανθοῦν δυνατοί, ὅπως ἐπίσης καὶ νὰ πιστέψουν σὲ μὴ ἀποστολή, ἢ ὁποία σήμερα δὲν μπορεῖ νὰ ἀγγίξει τοὺς παραδομένους στὴν παθητικότητα, τὴν ἀποχαύνωση καὶ τὴν ἄκοπτη ἱκανοποίηση τῆς φιληδονίας πού ἐξασφαλίζονται διὰ τῆς εἰκονικῆς πραγματικότητας νέους, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ συστηματικὴ περιφρόνηση τῶν μεταφυσικῶν ἀνιψυχῶν τῶν ἀνθρώπων, γεννοῦν τὸ ὑλικὸ γιὰ ἓνα ἐκρηκτικὸ μείγμα¹².

«Ὅπως καὶ στὴν ὕστερη τσαρική Ρωσία τῆς μεγάλης ἀνάπτυξης τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀρχαϊκῶν δομῶν πού παρέμεναν στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, οἱ ἀναρχικοὶ σπουδαστὲς χρησιμοποίησαν τὸν τρόμο ὡς πολιτικὸ ὄπλο, ἀτενίζοντας, γιὰ νὰ πάρουν δύναμη, ὄχι ἓνα εὐτυχισμένο, εἰδυλλιακὸ παρελθόν, ἀλλὰ ἓνα μυθικὸ μέλλον, ἔτσι καὶ οἱ νεαροὶ τρομοκράτες τοῦ *Ἰσλαμικοῦ Κράτους* πολεμοῦν ἓναν κόσμον χωρὶς νόημα γιὰ νὰ τὸν νομιματοδοτήσουν διὰ τῆς βίας καὶ τοῦ καθαρτήριου τρόμου, μὲ τὴν ἰδεολογία τους νὰ βασιζέται στὴν τριπλῆ μυθοπλασία τῆς *καταγωγῆς* (ἀραβικὸ ἔθνος), τῆς *θηρσκειᾶς* (Ἰσλάμ) καὶ τῆς *ὑπεροχῆς* ἔναντι ἑνὸς παρηκμασμένου ἀντιπάλου (τῆς χριστιανικῆς Δύσης), προβάλλοντας τὸ μεσσιανικὸ, ἀλλὰ καὶ τιμωρητικὸ τοὺς ὄραμα στὸ μέλλον. Ἡ προβολὴ τῆς θέλησης πού ξεπερνᾷ τὸν φόβο τοῦ θανάτου, ἡ μανία γιὰ καταστροφή πού ἐμφανίζεται ὡς δημιουργικὸ πάθος καὶ ἡ ἀναφορὰ στὸ μέλλον τῶν νῦν αὐτοχείρων φέρνουν στὸν νοῦ τὰ λόγια τοῦ Νετσάγιεφ: *Ὁ ἐπαναστάτης εἶναι ἓνας καταδικασμένος ἐκ τῶν προτέρων. Δὲν ἔχει προσωπικὲς ἀνάγκες, οὔτε ἄλλη δουλειά, οὔτε σχέσεις, οὔτε αἰσθήματα, οὔτε ἰδιοκτησία, οὔτε κἂν ὄνομα. Τὸ μόνο πού παραμένει ἀπορροφημένο ἀπὸ ἓναν καὶ μόνον ἓνα σκοπὸ, ἀπὸ μὴ μόνον σκέψη, ἀπὸ ἓνα μόνον πάθος: ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση!* Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτική, ἡ τρομοκρατία τῶν νεαρῶν τοῦ ISIS δὲν εἶναι παρὰ ὁ θρίαμβος μιᾶς μορφῆς *μετανεωτερικῆς βουλψιαρχίας*, καὶ τὸ ριζοσπαστικὸ Ἰσλάμ ἀποδεικνύεται ἓνα *μετανεωτερικὸ φαινόμενο* χωρὶς ἴδιες ἱστορικὲς καταβολές, προῖόν καὶ ἔνδειξη τῶν *ἀποδομητικῶν* ἀδιεξόδων κατανόησης, ἔκφρασης καὶ δημοκρατίας στὸν σύγχρονον κόσμον»¹³.

¹² Ἡ δολοφονία στὶς 16.10.2020 τοῦ καθηγητῆ Σάμουελ Πατί στὸ Παρίσι δείχνει ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν θὰ ἀντιμετωπισεῖ καθόλου εύκολα. <https://www.iefimerida.gr/kosmos/gallia-tzihantistis-apekfalise-kathigiti-binteo>.

¹³ Παπαδημητρίου, ὁ.π., σελ. 131 ἔπ.

ἼΑΣ φέρουμε στὸν νοῦ μας ἀκόμη τὴν ἀπόπειρα τῆς Δύσης νὰ ἐπιβάλλει τὴν δημοκρατία της, σὲ μία σειρά ἀπὸ ἀραβικές-ισλαμικές γῶρες, ὅπως τὸ Ἰράκ, ἡ Αἴγυπτος, ἡ Λιβύη, ἡ Συρία, καθιστῶντας τες στὴν οὐσία προτεκτοράτα της, σὲ συνέχεια τῆς ἴδιας ἀπόπειρας στὴν πρῶν Γιουγκοσλαβία, μὲ ἐπίκεντρο τὴν Σερβία¹⁴. Τὴν ἀδυναμία της νὰ λυθοῦν ὀριστικά το παλαιστινιακό καὶ τὸ κουρδικό πρόβλημα. Τὴν σύγκρουση στὴν Τσετσενία τοῦ ριζοσπαστικοῦ Ἰσλάμ μὲ τὴν ὀρθόδοξη χριστιανική Ρωσία, πού παρότι δέν ἀκολουθεῖ τὸν δυτικό χριστιανισμό, στὴν πράξη ἔχει ἐκδυτικιστεῖ ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Μεγάλου Πέτρου, μὲ μερικές πινελιές κρατικῆς συντηρητικότητας, ὅπως στὸ θέμα τῶν ὁμοφυλοφίλων. Αὐτές οἱ ἐνδεικτικές ἀναφορές δείχνουν ὅτι τὸ πρόβλημα δέν εἶναι μόνον θρησκευτικό, ἀλλὰ καὶ πολιτικό-πολιτισμικό.

Τὰ παραπάνω φέρνουν στὸν νοῦ μας τὴν θεωρία τοῦ Ἀμερικανοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Χάρβαρντ Σάμουελ Χάντιγκτον σχετικά μὲ τὸν πόλεμο τῶν πολιτισμῶν¹⁵. «Οἱ συγκρούσεις χριστιανισμοῦ καὶ Ἰσλάμ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ φύση τῶν δύο θρησκειῶν, καθὼς καὶ τῶν πολιτισμῶν πού στηρίζονται σ' αὐτές. Ἀφενός, ἡ σύγκρουση ἦταν τὸ προῖόν μιᾶς διαφορᾶς, συγκεκριμένα τῆς μουσουλμανικῆς ἀντίληψης τοῦ Ἰσλάμ ὡς τρόπου ζωῆς, πού ὑπερβαίνει καὶ ταυτόχρονα ἐνώνει τὴ θρησκεία μὲ τὴν πολιτική, ἐναντι τῆς δυτικῆς χριστιανικῆς ἀντίληψης τῶν δύο ξεχωριστῶν βασιλείων, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Καίσαρος. Περιέργως, ἡ σύγκρουση ἐντείνεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴς ὁμοιότητές τους. Τὸ Ἰσλάμ καὶ ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι μονοθεϊστικές θρησκείες πού, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴς πολυθεϊστικές, δέν μποροῦν εὐκόλα νὰ ἀφομοιώσουν καινούργιες θεότητες καὶ βλέπουν τὸν κόσμον μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα πού διαχωρίζει τὸ ΕΜΕΙΣ καὶ ἀπὸ τοὺς ἈΛΛΟΥΣ. Καὶ οἱ δύο, ἐπίσης, εἶναι οἰκουμενικές καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ἀποτελοῦν τὴ μοναδικὴ ἀληθινὴ θρησκεία στὴν ὁποία οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ στηριχθοῦν. Καὶ οἱ δύο εἶναι ἱεραποστολικές καὶ πιστεύουν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τους ἔχουν ὑποχρέωση νὰ προσπλυτίσουν τοὺς ἀπίστους στὴν μοναδικὴ ἀληθινὴ θρησκεία. Ἀπὸ τότε πού πρωτοεμφανίστηκε τὸ Ἰσλάμ, ἐπεκτεινόταν μὲσω τῶν κατακτίσεων. Ὅταν τοῦ δινόταν ἡ εὐκαιρία, καὶ ὁ Χριστιανισμὸς ἔκανε ἀκριβῶς τὸ ἴδιο. Οἱ ταυτόσημες ἐννοιες τοῦ ΤΖΙΧΑΝΤ καὶ τῶν ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΩΝ ὄχι μόνον τὴς κάνουν νὰ μοιάζουν μεταξύ τους, ἀλλὰ καὶ διαφοροποιοῦν αὐτές τὴς δύο θρησκείες ἀπὸ τὴς ἄλλες μεγάλες παγκόσμιες θρη-

¹⁴ Παπαδημητρίου, ὀ.π., σελ. 119 κ.έ.

¹⁵ Σάμουελ Π. Χάντιγκτον, *Ἡ σύγκρουση τῶν πολιτισμῶν καὶ ὁ ἀνασχηματισμὸς τῆς παγκόσμιας τάξης*, μετάφραση Σήλια Ριζοθανάση, ἐκδόσεις TERZOBOOKS, Ἀθήνα 1998.

σκείες. Τό Ισλάμ και ό Χριστιανισμός, μαζί και μέ τόν Ιουδαϊσμό, έχουν επίσης τελεολογικές αντίληψεις για τήν Ιστορία, σέ αντίθεση μέ τίς κυκλικές ή στατικές αντίληψεις πού κυριαρχούν σέ άλλους πολιτισμούς»¹⁶.

Ό Χάντιγκτον περιγράφει τόν Χριστιανισμό όπως τόν ζει ή Δύση, δηλαδή έχοντάς τον στήν ύπηρεσία τής εθνικής πολιτικής και του παιχνιδιού τής εξουσίας. Ό Χριστιανισμός ήταν ένα από τά κύρια προσήματα για τήν αποικιοκρατία ή και για τίς σταυροφορίες. Άς μίν ξεχνοῦμε ότι ή θρησκεία, όσο κι αν πολλοί θέλουν νά μίν τό βλέπουν, ένώνει μεγάλες ομάδες ανθρώπων, αφού τούς δημιουργεί τό αίσθημα του «άνήκειν», καθώς και τής ταυτότητας πού έχει μεταφυσικές προεκτάσεις. Κάλιστα χρησιμοποιήθηκε και μπορεί ακόμη νά χρησιμοποιηθεί από τήν πολιτική για άλλους σκοπούς. Ό Χάντιγκτον όμως παραθεωρεί στήν έρμηνεία του τό γεγονός ότι για τό Ισλάμ πολιτική και θρησκεία δέν είναι μόνο άλληλένδετες πού λειτουργούν ως ένωτικό στοιχείο μεταξύ τών λαών. Ό έχθρος τής ισλαμικής θρησκείας είναι αναγκαστικά και έχθρος εθνικός και πολιτικός. Κι ένω στον χριστιανισμό ή πολιτική χρησιμοποιεί τήν θρησκεία, στό Ισλάμ ή πολιτική ρυθμίζεται από τήν θρησκεία.

Αυτή ή λεπτή, στήν οὐσία όμως πολύ σημαντική διαφορά, κάνει τό ριζοσπαστικό Ισλάμ σήμερα νά είναι για τόν δυτικό κόσμο ό φόβος, ό έχθρος και συχνά ή ιδέα πού σχηματίζεται για τό ποιό πραγματικά είναι τό Ισλάμ, μολονότι δέν έκφράζει τήν πλειονοψηφία τών μουσουλμάνων. Δέν είναι πρόφαση ή θρησκεία για τήν απόκτηση ζωτικού χώρου ή για τήν οικονομική ανάπτυξη τών λαών. Για τό ριζοσπαστικό Ισλάμ ό πόλεμος είναι ιερός. Δέν γίνεται άλλως, αν ό πιστός θέλει νά σωθεί, όταν μάλιστα ό έχθρος είναι διεφθαρμένος. Όταν δέν ακολουθεί καν τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις πού θά έπρεπε νά ρυθμίζουν τήν καθημερινότητά του. Όταν ή θρησκευτικότητα έχει νικηθεί από μία δυναμική έκκοσμίκευση και ή έλευθεριότητα τών ήθων, τό δικαίωμα στήν διαφορετικότητα, κυρίως τήν σεξουαλική, καθιστά τήν Δύση οὐσιαστικά άθην. Όταν ή Δύση δέν σεβεται τά πρόσωπα και τά σύμβολα του Ισλάμ¹⁷. Ό

¹⁶ Χάντιγκτον, ό.π., σελ. 241.

¹⁷ Διαβάζουμε σχετικά μέ τήν πρόσφατη δολοφονία στό Παρίσι του Σάμιουελ Πατί, ηλικίας 47 ετών, ό οποίος δεχόταν άπειλές για τί ζωή του. Νωρίτερα, ό Πατί φέρεται νά έδειξε σέ μία τάξη μαθητών σκίτσα του Μωάμεθ από τί σατιρική έφημερίδα *Charlie Hebdo* κατά τί διάρκεια μιας συζήτησης για τήν ήθική και πολιτική εκπαίδευση για τήν έλευθερία του λόγου, πυροδοτώντας τήν όργανισμένη αντίδραση από γονείς πού ζήτησαν τήν παραίτησή του. Πρίν παρουσιάσει τά σκίτσα, ό δάσκαλος ζήτησε από τούς μουσουλμάνους μαθητές νά φύγουν από τήν τάξη εάν τό έπιθυμούσαν. Στί συνέχεια, ό πατέρας ενός 13χρονου κοριτσιού πού δέν έφυγε από τήν τάξη δημοσίευσε ένα βίντεο στό YouTube ισχυριζόμενο ότι ό δάσκαλος είχε δείξει μία «φωτογραφία

πόλεμος λοιπόν έχει ως ανταμοιβή τόν Ισλαμικό Παράδεισο. Τό συγκλονιστικό μυθιστόρημα του Μαροκινού συγγραφέα Μαχί Μπινμπίν *Τά αστέρια του Σίντι Μουμέν*¹⁸ αποτυπώνει ακριβώς αυτή τήν στάση ζωής πού δέν αφήνει περιθώρια άλλης πορείας.

Αυτή τήν κριτική έναντι τής Δύσης δυστυχώς συμμερίζεται μέ ευκολία και ό κηρυγματικός λόγος πολλών εκ τών ὀρθοδόξων, κυρίως ἐκκλησιαστικῶν ταγῶν. Ἄντί νά τονιστεῖ ἡ τραγικότητα τής υπαρκτικῆς περιπέτειας τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ τήν ἐλευθερία του αὐτοθεωτικά, ἀλλά διατηρεῖ πάντοτε τήν δυνατότητα τής μετάνοιας καί τής ἐπιστροφῆς στήν ἀλήθεια, ὁ ἐκκλησιαστικός λόγος μένει στίς ἠθικές παρεκτροπές του. Ἀπορρίπτει συλλήβδην τόν δυτικό πολιτισμό, ὁ ὁποῖος –εἴτε τό ὁμολογεῖ εἴτε ὄχι– ἔχει χριστιανικές ρίζες¹⁹ καί ὅπου λειτουργεῖ στήν κατεύθυνση τής ἀγάπης εἴτε πρὸς τόν συνάνθρωπο εἴτε πρὸς τόν κόσμο, ὅπου κινητοποιεῖται ἐθελοντικά, ἀποδεικνύει ὅτι τό χριστιανικό μήνυμα δέν ἔπαψε νά ἔχει ἰσχύ. Εἶναι ἄλλο ἢ ἀνάγκη γιά μετάνοια, ἢ θέαση τῶν διαφορῶν στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀντιλαμβάνεται καί ζεῖ τήν πίστη ἡ Ὀρθοδοξία καί ὁ δυτικός ἄνθρωπος, ρωμαιοκαθολικός καί προτεστάντης, καί ἄλλο ἢ παντελής ἀπόρριψη τής Δύσης, στάση πού οὐσιαστικά ἔρχεται νά δικαιώσει τήν κριτική τοῦ ριζοσπαστικοῦ Ἰσλάμ καί νά τό καταστήσει εἴτε συμπαθές εἴτε ἐν μέρει δικαιολογημένο.

Πολιτικές πεποιθήσεις πού ἔρχονται νά ἀπορρίψουν τόν οικονομοκεντρικό τρόπο ζωής καί τήν παγκοσμιοποίηση, καθιστοῦν τήν Δύση ἀπορριπτέα. Οἱ φορεῖς τους ὅμως, ἰδιαίτερα οἱ κληρικοί, ζοῦνε συνήθως ἐκδυτικισμένα, παρακολουθοῦν τίς πολιτισμικές ἐξελίξεις, ἀξιοποιοῦν ὅλα τα δυτικά μέσα πού ευκολύνουν τή ζωή, καρπώνονται τήν ἰατρική καί ἐπιστημονική πρόοδο καί ταυτόχρονα, σά νά μίν τρέχει τίποτα, αὐτοπροβάλλονται ὡς οἱ γνήσιοι ἐκφραστῆς τοῦ ὀρθόδοξου ἥθους, τής ἀσκητικῆς καί ἡσυχαστικῆς παράδοσης, τοῦ

ένος γιμνοῦ ἄνδρα» πού ἦταν «μουσουλμάνος προφίτης». Ὁ πατέρας κάλεσε ἄλλους γονεῖς νά ἐνωθοῦν σέ μιά συλλογική δράση ἐναντίον τοῦ δασκάλου, τόν ὁποῖο περιέγραψε ὡς «νογού» (κακοποιός). Γιά νά ηρεμίσει ἡ κατάσταση, τό σχολεῖο διοργάνωσε μιά συνάντηση μεταξύ τοῦ διευθυντῆ, τοῦ δασκάλου καί ἐνός ἀξιωματικοῦ ἀπό τήν ἐκπαιδευτική ἀρχή. Ἀλλά τό κακό εἶχε ἦδη γίνει. Ὁ ἔνοπλος, ἕνας 18χρονος Τσετσένος πού γεννήθηκε στή Μόσχα, ἐπιτέθηκε καί ἀποκεφάλισε τόν Πατί, φωνάζοντας «Ἀλλάχου Ἀκίμπαρ». Ἀρχικά, ἡ Ἀστυνομία διεψεύδε τόν ἀποκεφαλισμό καί ἔκανε λόγο γιά μαχαίρωμα στόν λαμῖ, ἀλλά στή συνέχεια ἐπιβεβαίωσε ὅτι ὁ δράστης ἀποκεφάλισε τό θύμα. https://www.ethnos.gr/kosmos/128988_parisi-aytos-einai-o-kathigitis-poy-apokefalistike-apo-ton-tsetseno-islamisti

¹⁸ Μετάφραση Ἐλγκας Καββαδία, ἐκδόσεις ΑΓΡΑ, Ἀθήνα 2016.

¹⁹ Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ ἐπισημάνσεις τοῦ π. Νικολάου Λουδοβίκου. https://www.huffingtonpost.gr/2016/03/24/nikolaos-loudovikos-elliniki-taytotita-sinedeyxi-_n_9523946.html

χωρισμού από τήν άμαρτία, μᾶς ταυτότητας ή όποία άπαιτεῖ έπιστροφή στό χτές, πού όμως έχει παρέλθει άνεπιστρεπτή. Γι' αυτό και ό Χάντιγκτον συμπεριλαμβάνει τήν Όρθοδοξία στην πολιτισμική συγγένεια μέ τό Ίσλάμ και τήν άποκόπτει από τήν Δύση. Αυτό δέν εἶναι γιά ἐμᾶς ἔπαινος. Ἐς μὴν ξεχνᾶμε ότι ό πολιτισμός μας και ή παράδοσή μας εἶναι σέ ἄμεση συνάρτηση μέ τήν Δύση. Ἀλλά και τό ἦθος μας δέν επιτρέπει νά θεωρούμαστε αὐθεντικά όρθόδοξοι, όσο κι ἂν τό επικαλούμαστε. Θά συνέβαινε αυτό ἂν ή ἀγάπη νικούσε τόν φθόνο και τήν ύποκρισία. Ἐν διασώζαμε κοινοτικό πνεῦμα και συλλογικότητες πού μπορούσαν νά λειτουργήσουν συνοδικά, δηλαδή μέ αὐθεντικότητα, συνάντηση προσώπων και συνοδοιπορία και ὄχι ως ἕνας μηχανισμός ἐξουσίας πού επικαλεῖται τήν Όρθοδοξία ως ἐτικέτα, αλλά έχει ύποστει ἄλλοτριώσεις πού ἀκυρώνουν τό όρθόδοξο μήνυμα²⁰.

Δέν γνωρίζουμε πάντως ἂν αὐτή ή ἀντιδυτική στάση ζωῆς, πού ἐρμηνεύεται από τήν στάση τῆς Δύσης ἔναντι τῆς Όρθοδοξίας τόσο στά χρόνια τῶν Σταυροφοριῶν, όσο και στην ἄρνηση τῆς Δύσης νά συνδράμει στην άποτροπή τῆς ἄλωσης τῆς Κωνσταντινούπολης, στην προπαγάνδα τῶν μισσιοναριῶν κατά τήν Τουρκοκρατία, στην οικειοποίηση τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1821 από τίς Μεγάλες Δυνάμεις, στην ἐπιβολή τοῦ δυτικοῦ κρατικοῦ μοντέλου από τήν Βαυαροκρατία και στην συνεχῆ πολιτική μας ἐξάρτηση από τόν δυτικό κόσμο²¹, εἶναι ή αἰτία γιά τήν όποία τό ριζοσπαστικό Ίσλάμ μᾶς ἄφησε στην ἄκρη τά τελευταία χρόνια. Τό ἴδιο συμβαίνει και μέ τί Ρωσία, τήν χώρα πού έχει ἀναλάβει, και πριν και μετά τήν Γαλλική Ἐπανάσταση, τήν προστασία τῶν Όρθοδόξων, ἔστω και θεωρητικά.

Ό Χάντιγκτον ἐπισημαίνει πάντως και μερικές ἄλλες ἀλήθειες, οἱ όποίες μᾶς ὀδηγοῦν και στό μεγαλύτερο πρόβλημα τῶν καιρῶν μας, τό μεταναστευτικό. «Στά τέλη τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἕνα μείγμα παραγόντων έχει ὀξύνει τίς συγκρούσεις μεταξύ Δύσης και Ίσλάμ. Πρῶτον, ή αὔξηση τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ προκάλεσε μεγάλο ἀριθμό ἀνέργων και δυσαρεστημένων πού, ἀφενός μέν εὔκολα μετατρέπονται σέ μαχητές στην ὑπηρεσία τῶν ἰσλαμιστῶν, ἀφετέρου δέ ἄσκοῦν πίεση στίς γειτονικές κοινωνίες και μεταναστεύουν στή Δύση. Δεύτερον, ή Ίσλαμική ἀναβίωση προσέφερε στους μουσουλμάνους ἀνανεωμένη ἐμπιστοσύνη στόν ξεχωριστό χαρακτήρα και τήν ἀξία τοῦ πολιτισμοῦ

²⁰ Χρήστου Γιανναρά, *Ενάντια στή θρησκεία*, ἐκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Ἀθήνα 2010.

²¹ Συναρπαστική ή ιστορική περιγραφή τοῦ Χρήστου Γιανναρά στό *Όρθοδοξία και Δύση στί νεώτερη Ἑλλάδα*, ἐκδόσεις ΔΟΜΟΣ, Ἀθήνα 2006 και στό *Ἡ Εὐρώπη γεννήθηκε από τό σχίσμα*, ἐκδόσεις ΙΚΑΡΟΣ, Ἀθήνα 2015.

τους σέ σχέση με τή Δύση. Τρίτον, οί ταυτόχρονοι προσπάθειες τῆς Δύσης νά ἀναδειξοῦν σέ παγκόσμιες τίς ἀξίες καί τούς θεσμούς της, νά διατηρήσει τή στρατιωτική της ὑπεροχή καί νά διαμεσολαβήσει στίς συγκρούσεις στό ἐσωτερικό τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου προκαλοῦν τήν ἔντονη δυσαρέσκεια τῶν μουσουλμάνων. Τέταρτον, ἡ κατάρρευση τοῦ κομμουνισμοῦ ἀπομάκρυνε ἕνα κοινό ἐχθρό της Δύσης καί τοῦ Ἰσλάμ καί ὁ κάθε πολιτισμός ἔμεινε μέ τήν γνωστή καί μεγάλη ἀπειλή τοῦ ἄλλου. Πέμπτον, ἡ αὐξανόμενη ἐπικοινωνία μεταξύ μουσουλμάνων καί δυτικῶν δημιουργεῖ στήν κάθε μιά πλευρά μιά καινούργια δέσμευση στήν δική της ταυτότητα καί στίς διαφορές της ἀπό τήν ταυτότητα τῶν ἄλλων. Ἡ ἀλληλεπίδραση, ἐπίσης, ὀξύνει τίς διαφορές ὅσον ἀφορᾷ στά δικαιώματα τῶν μελῶν ἑνός πολιτισμοῦ πού ζοῦν σέ μιά χώρα πού κυριαρχεῖται ἀπό μέλη τοῦ ἄλλου πολιτισμοῦ. Στίς μουσουλμανικές καί στίς χριστιανικές κοινωνίες ὁ βαθμός ἀνοχῆς τοῦ ἑνός γιά τόν ἄλλο ἐξασθένησε δραματικά στίς δεκαετίες 1980 καί 1990»²².

Τά παραπάνω ἔρχονται νά συναντήσουν καί τήν κυρίαρχη τάση τῆς ἐποχῆς μας, πού εἶναι ἡ πολυπολιτισμικότητα. «Ἡ δυτική κουλτούρα δέχεται προκλήσεις ἀπό ὁμάδες μέσα στίς ἴδιες τίς δυτικές κοινωνίες. Μιά τέτοια πρόκληση ἔρχεται ἀπό τούς μετανάστες ἀπό ἄλλους πολιτισμούς, πού ἀντιστέκονται στήν ἀφομοίωση καί ἐμμένουν καί διαδίδουν τίς ἀξίες, τά ἔθιμα καί τήν κουλτούρα τῆς πατρίδας τους»²³. Ἡ πολυπολιτισμικότητα ἔχει ἐπιφέρει μιά σειρά ἀλλαγές τόσο στό νομικό, ὅσο καί στό ἐκπαιδευτικό σύστημα. Κυρίως ὅμως ἔχει δημιουργήσει δύο κυρίαρχα ρεύματα-τρόπους γιά τήν ἔνταξη τῶν μεταναστών στήν κοινωνία τῶν χωρῶν ὑποδοχῆς τους, στίς ὁποῖες οἱ ἐθνικοί πληθυσμοί δέν ρωτήθηκαν ποτέ ἐάν ἦταν διατεθειμένοι νά δεχτοῦν τά μεταναστευτικά ρεύματα, νόμιμα ἢ παράνομα, στίς χῶρες τους. Καί δέν ἦταν μόνο θέμα ἀνάγκης, πού ἔχει νά κάνει μέ τούς πρόσφυγες σέ καιρό πολέμου. Ἰδίως στήν Εὐρώπη τά κράτη σύρθηκαν πίσω ἀπό τίς ἐξελίξεις. Διαπίστωσαν μιά συστηματική εἰσροή πληθυσμῶν μέ κύριο χαρακτηριστικό τους τήν ἰσλαμική ταυτότητα, ὥστε ὅταν ξεκίνησαν νά ἀντιδρῶν, πῶς συστηματικά ἀπό τό 2015 καί μετά, ἤδη ἡ πληθυσμιακή διαφοροποίηση νά εἶναι μιά πραγματικότητα.

Δύο δρόμοι ὑπάρχουν γιά τήν ἔνταξη τῶν μεταναστών σέ ἕνα κράτος: **ἡ ἐνσωμάτωση καί ἡ ἀφομοίωση**. Ὁ πρῶτος δρόμος ἀποσκοπεῖ στήν ἔνταξη στήν πολιτική κοινότητα, ἐνῶ ὁ δεύτερος στήν ἐθνική κοινότητα. Μέ τόν

²² Χάντιγκτον, ὁ.π., σελ. 242.

²³ Χάντιγκτον, ὁ.π., σελ. 359.

πρώτο ούσιαστικά γίνεται πράξη ή πολυπολιτισμικότητα. «Τό μοντέλο αυτό υιοθετήθηκε από διάφορες χώρες σέ δύο βασικές διαφορετικές έκδοχές: τό συντηρητικό/φιλελεύθερο μοντέλο, τό όποιο δέχεται τίν πολιτισμική διαφορετικότητα υπό τίν προϋπόθεση ότι τά άτομα συμπεριφέρονται ως καταναλωτές/καταναλώτριες στήν οικονομία τής αγοράς και ως πολίτες τής χώρας και β. τό κοινωνικό μοντέλο, τό όποιο έμμένει στήν αναγνώριση τής πολιτισμικής διαφορετικότητας, ή όποία πρέπει νά διεκδικείται από τίς κοινότητες τών μεταναστών/μεταναστριών και νά αναγνωρίζεται συλλογικά, όπως τά ανθρώπινα δικαιώματα»²⁴.

Έπομένως, οί μετανάστες, χωρίς νά άπαρνηθοῦν τίν ταυτότητά τους, μπορούν νά ένταχθοῦν στήν κοινωνία τής χώρας ύποδοχῆς: νά έπιβιώσουν, νά έργαστοῦν, νά μορφωθοῦν, νά γνωρίσουν τά βασικά στοιχεία τής ταυτότητας τής χώρας στήν όποία ἤλθαν, αλλά νά κρατήσουν και τά δικά τους συστατικά ταυτοτικά στοιχεία. Κλειδιά έδω εἶναι ή γλώσσα και ή θρησκεία. Ο ένσωματωμένος μετανάστης μαθαίνει νά μιλά τίν γλώσσα τής χώρας ένταξης, στοιχεία από τίν ιστορία και τόν πολιτισμό τής, έντάσσεται στό εκπαιδευτικό της σύστημα, αλλά κρατά τίν δική του θρησκευτική ταυτότητα, ή όποία, εάν εἶναι άλλόθρησκη, θά τόν έχει πάντοτε έναν «άλλο» σέ σχέση μέ τούς γηγενείς. Έδω εἶναι τό κλειδί σέ σχέση μέ τό Ισλάμ. Οί μουσουλμάνοι μετανάστες θά ένσωματωθοῦν αλλά θά παραμένουν ξένοι. Κι αυτό μπορεί σέ επίπεδο κοινωνικής κουλτούρας νά μίν ένοχλεῖ, έφόσον ύπάρχει άνεκτικότητα σέ συνθῆκες πολυπολιτισμικότητας, ώστόσο γεννά έρωτήματα για τό μέλλον. Έάν σέ μία χώρα όπως ή Ελλάδα τό δημογραφικό πρόβλημα εἶναι μεγάλο, εἶναι έμφανές ότι ή ένσωμάτωση μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν φέρνει έντονο στό προσκῆνιο τό έρώτημα σχετικά μέ τίν έλληνική ταυτότητα στό μέλλον και κατά πόσον θά ύπάρχουν γηγενείς Έλληνες σέ αύξημένη πλειοψηφία νά τίν κρατήσουν, από τί στιγμή πού ή αναλογία θά τείνει ύπέρ τών μουσουλμάνων.

Τό έρώτημα τής έθνικῆς ταυτότητας σήμερα από μία σημαντική ομάδα διανοουμένων, κάποτε και πολιτικῶν, έχει άποσυνδεθεί από τίν σύνδεση μέ τίν θρησκεία. Όταν ή θρησκεία θεωρείται ιδιωτική υπόθεση και γίνεται συζήτηση για τόν θρησκευτικό άποχρωματισμό τής κοινωνίας, τότε γιατί ή έθνική ταυτότητα νά μίν εἶναι εύρωπαϊκή ταυτότητα ή άνθρωπιστική ταυτότητα; Εἶναι άρκετό οί γηγενείς πληθυσμοί νά υιοθετοῦν άνθρωπιστικές άρχές και άξίες, όπως εἶναι ό σεβασμός στήν διαφορετικότητα και τά ανθρώπινα δικαιώματα,

²⁴ <http://www.opengov.gr/immigration/?p=795>

ή απόρριψη του ρατσισμού, ή θέαση του ανθρώπου στην προοπτική της παρουσίας ζωής και ο μεταφυσικός μηδενισμός, ώστε να μπορούν να συνυπάρχουν με τους μετανάστες, για τους οποίους όμως δεν ισχύει το ίδιο ακριβώς. Η δική τους θρησκευτική ταυτότητα και ιδιαιτερότητα είναι ιερή. Για χάρη τους θα πρέπει οι γηγενείς να μὴν ἐφορτάζουν δημόσια παραδοσιακές θρησκευτικές γιορτές (ὅπως τὰ Χριστούγεννα, τὰ ὁποῖα συνοδεύονται ἀπὸ στολισμούς με φάμπες, με εὐχές πού περιλαμβάνουν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, με σχολικές διακοπές καὶ ἀργίες), νὰ μὴν ἔχουν θρησκευτικά σύμβολα καὶ εἰκόνες σὲ δημόσιους χώρους, γιὰ νὰ μὴν προσβάλλονται οἱ μετανάστες, ὅπως καὶ ὅσοι θέλουν νὰ εἶναι ἄθρησκοι καὶ ἄθαιοι ἐκ τῶν γηγενῶν, νὰ καταργηθεῖ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση ἢ νὰ μετατραπῆ σὲ θρησκευσιολογία κ.ο.κ.

Ἐδῶ ἔρχεται ὁ δεύτερος δρόμος, αὐτός τῆς **ἀφομοίωσης**. «Τὸ πρότυπο αὐτὸ δὲν ἐπιτρέπει τὴν ὑπαρξὴ τῆς διαφορετικότητας καὶ τῆς ἀνομοιογένειας. Στοχεύει στὴν πολιτισμικὴ ὁμογενοποίηση καὶ τὴ δημιουργία μιᾶς συνεκτικῆς σύγχρονης κοινωνίας ἐργαζομένων καὶ καταναλωτῶν/καταναλωτριῶν, πού ἀκολουθοῦν τὸν τρόπο ζωῆς (τόσο στὸν ἰδιωτικὸ ὅσο καὶ στὸν δημόσιο βίον) τοῦ γηγενοῦς πληθυσμοῦ, ἐγκαταλείποντας συνήθειες, προσδέσεις καὶ πρακτικὲς τῶν χωρῶν προέλευσης»²⁵. Προϋπόθεση γιὰ τὴν ἔνταξη καὶ τὴν ἀποδοχὴ τῶν μεταναστῶν εἶναι ἡ πλήρης ἀποδοχὴ τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας τῶν γηγενῶν, κάτι πού προϋποθέτει καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς θρησκευτικῆς πίστεως τῶν μεταναστῶν. Οἱ μετανάστες, ἐάν βαπτιστοῦν χριστιανοὶ σὲ χώρες ὅπου τὸ χριστιανικὸ στοιχεῖο πλειοψηφεῖ, ἔχουν κάνει τὸ μεγάλο βῆμα γιὰ νὰ ἀφομοιωθοῦν ἀπὸ τὴν κοινωνία τῆς χώρας ἔνταξης, γιὰτὶ πλέον τὸ μόνο πού τοὺς χωρίζει ἀπὸ αὐτὴν εἶναι ἡ καταγωγὴ τους. Ὅσο κι ἂν αὐτὸ μπορεῖ στὴν πρώτη γενιὰ μεταναστῶν νὰ μὴν εἶναι εὐκόλο νὰ συμβεῖ, στὴν δευτέρη καὶ τρίτη εἶναι πιὸ πιθανό. Ἡ ἐνσωμάτωση σταδιακὰ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀφομοίωση, ἐάν τὰ παιδιά τῶν πρώτων μεταναστῶν μάθουν καλὰ τὴν γλῶσσα, τὴν ἱστορία, τὴν παράδοση καὶ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ καὶ μετὰ τὴν θρησκευτικὴν τῆς χώρας ἔνταξη. Στὴν Ἑλλάδα, ἐάν θέλουμε νὰ εἴμαστε εἰλικρινεῖς, αὐτὸ δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ συμβεῖ, διότι οὔτε ἡ πολιτεία ἔχει φύγει ἀπὸ τὴν λογικὴ τῆς ἐνσωμάτωσης, ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ Ἐκκλησία τολμᾷ νὰ ζητήσῃ καὶ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἱεραποστολὴ στους μετανάστες. Αὐτὸ διότι ἐπιρεάζεται ἀπὸ μίαν *politically correct* νοοτροπία ἢ καὶ ἀπὸ μίαν ἀδιαφορία γιὰ τὴν ἱεραποστολή, ἡ ὁποία φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐπανευαγγελισμὸς τῶν ἀνθρώπων μόνον στὴν θεωρία ἐνδιαφέρει τὴν πλειοψηφία τοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας.

²⁵ <http://www.opengov.gr/immigration/?p=795>

Ἀναφορικά μέ τήν ἀφομοίωση ἡ πολυπολιτισμικότητα θέτει ἕνα ἐνδιαφέρον ἐρώτημα: «εἶναι σωστό νά ἀναγκαστεῖ ὁ μετανάστης νά ἀπαρνηθεῖ τήν ταυτότητά του;». Ἡ χριστιανική πίστη καί παράδοση χαρακτηρίζεται ἀπό τόν ἀπόλυτο σεβασμό στήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἀνάγκη ἐπιβίωσης δικαιολογεῖ τήν ἄσκηση ὀργανωμένης πίεσης στούς μετανάστες νά ἀλλάξουν θρησκεία; Σέ τί διαφέρουμε τότε ἀπό τούς ἀποικιοκράτες τοῦ παρελθόντος, οἱ ὁποῖοι στήν Ἀφρική καί τήν Ἀμερική ἐκχριστιάνισαν τούς γηγενεῖς πληθυσμούς γιά νά τούς ἔχουν πειθίμια ὄργανα στά συμφέροντά τους, χωρίς νά ἐνδιαφέρονται γιά τήν ἀφομοίωσή τους ὡς πρὸς ἄλλα καίριας σημασίας θέματα, ὅπως τά ἀνθρώπινα δικαιώματα, ἡ ἰσότητα ἀποδοχῆ τους ἀπό τήν ἄρχουσα φυλετικά τάξη, κάτι πού ἀκόμη καί σήμερα διαπιστώνουμε ὅτι ταλανίζει χῶρες ὅπως οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς; Γιά ὅσους πιστεύουν ἀληθινά στόν Χριστό καί ἀκολουθοῦν τήν ὀρθόδοξη παράδοση ἡ ἀπάντηση εἶναι αὐτονόητη: δέν χρειάζεται νά βαπτιστεῖ κάποιος γιά νά θεωρεῖται εἰκόνα Θεοῦ, ἀφοῦ αὐτό εἶναι ἐν ἰσχύϊ ἐξ ἄκρας συλλήψεως. Ὅμως ἂν βαπτιστεῖ κάποιος μπορεῖ νά μετέχει στό σῶμα τοῦ Χριστοῦ, νά κοινωνεῖ τήν ἀλήθεια καί τήν ἀγάπη καί νά ζεῖ μέ τήν ἐλπίδα τῆς ἀνάστασης. Ἐλλειμμα πίστεως ἔχουμε λοιπόν, εἶναι αὐτονόητο, ἂν παρακολουθήσουμε τήν πραγματικότητα.

Ἐκτός ἀπό τήν ἀφομοίωση καί τήν ἐνσωμάτωση ὑπάρχει καί ὁ δρόμος τῆς **ἀπόρριψης**. Εἶναι ἡ ἐπὶ κλίση τοῦ φόβου πῶς οἱ μεταναστευτικοί πληθυσμοί, ἐπειδή δέν μποροῦν νά ἀφομοιωθοῦν θρησκευτικά, θά ἰσχυροποιηθοῦν ἀριθμητικά, θά διεκδικήσουν τό δικαίωμα νά λατρεύουν ἐλεύθερα τόν θεό πού πιστεύουν καί ἐπειδή ὁ καθένας τους εἶναι πιθανό μέλος τῆς ριζοσπαστικῆς ἐκδοχῆς τῆς θρησκείας τους, θά θελήσει νά ὑποτάξει στή δική του θρησκευτική καί ἐθνική ἀντίληψη καί ταυτότητα καί τούς γηγενεῖς. Ἀπέναντι σ' αὐτή τήν προοπτική μόνος ἕνας δρόμος ὑπάρχει: τῆς ἀπομάκρυνσης μέ κάθε τρόπο, ἀκόμη καί μέ τήν ἄσκηση βίας, ἀπό τήν χώρα καί τῆς ἐπιστροφῆς στήν χώρα προέλευσης. Καί ἡ ἀμνηχανία τοῦ κράτους, ἡ ὁποία εἶναι ἐμφανῆς στήν καθυστέρηση ἐξέτασης τῶν αἰτημάτων γιά ἄσυλο, στόν ἐγκλεισμό τῶν μεταναστῶν σέ στρατόπεδα-περιφραγμένους χώρους, ὥστε νά μὴ κυκλοφοροῦν στίς πόλεις καί τά χωριά καί νά μὴ καθίστανται ἐπικίνδυνοι, ἡ καθυστέρηση λήψης ἀποφάσεων, ἡ ἐπὶ κλίση τοῦ διεθνοῦς παράγοντα, συντηροῦν τήν δυσκολία καί ἀφήνουν περιθώρια γιά συμπεριφορές πού δέν τιμοῦν τήν χριστιανική πίστη καί παράδοση.

Τέλος, ὑπάρχει καί μία παραλλαγή τῆς ἐνσωμάτωσης ἡ ὁποία υἰοθετήθηκε ἀπό τήν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση. στό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 1990, καί εἶναι τό μοντέλο τῆς **κοινωνικῆς ἔνταξης** ὡς ἔννοια καί πολιτικὴ πού διαμορφώθηκε

στό πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. «Ός κοινωνική ένταξη όρίζεται ή διαδικασία άλληλεπίδρασης και άμοιβαίας προσαρμογής των μεταναστών / μεταναστριών, των αίτούντων και δικαιούχων διεθνούς προστασίας, καθώς και της κοινωνίας ύποδοχής με στόχο τί δημιουργία κοινωνιών με ίσχυρη συνοχή και τήν επίτευξη της συνύπαρξης με όρους ειρήνης και άλληλοκατανόησης. Για τόν σκοπό αυτό, υιοθετήθηκε ή διαπολιτισμική προσέγγιση με τελικό στόχο τήν πολιτισμική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική καινοτομία και τόν πλουραλιστικό μετασχηματισμό της δημόσιας σφαίρας μέσω της γόνιμης άνταλλαγής και σύνθεσης μεταξύ πλειονότητας και μειονοτήτων, κυρίαρχης κουλτούρας και διαφόρων ειδών ύποκουλτούρας, κοινωνικών τάξεων, θρησκευτικών άντιλήψεων, κεντρικής διοίκησης και τοπικής αυτοδιοίκησης κ.ο.κ.. Ό διαπολιτισμικός διάλογος υιοθετήθηκε από τό συγκεκριμένο μοντέλο ως μέσο διαχείρισης της διαφορετικότητας, άφενός, χωρίς νά διακυβεύεται ή πλήρης ένσωμάτωση των μεταναστών/μεταναστριών στις κοινωνίες ύποδοχής και, άφετέρου, για νά επιτυγχάναται ή συνοχή στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες»²⁶.

Μέσα σ' αυτό τό πλαίσιο έρχεται τό Ίσλάμ νά συναντήσει τήν Ευρώπη και κατά συνέπεια και τήν Ελλάδα ως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Για νά επικρατήσει ή πολιτική της πολυπολιτισμικότητας, ώστε νά επιτευχθεί ή ένσωμάτωση των μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη, χρειάζεται νά άποδυναμωθούν τά στοιχεία της έθνικής ταυτότητας.

Παράλληλα, μία Ευρώπη ή όποία δέν θά έχει στόν πυρήνα της τό χριστιανικό-θρησκευτικό στοιχείο, αλλά μόνο μία ήθική των νόμων, ή όποία όμως άδιαφορεί, όπως είναι φυσικό, για τήν προσωπική ήθική των πολιτών, άρκεί νά μίν κάνουν κακό στό σύνολο, όταν θεσμοί όπως ή οικογένεια, άντιμετωπίζονται άντι-παραδοσιακά, και μάλιστα με θόρυβο (άπό τό τελετουργικό του γάμου, μέχρι τήν υιοθέτηση νέων μορφών συμβίωσης, όπως είναι τά όμόφυλα ζευγάρια, ή τεκνοθεσία από αυτά, μία φεμινιστική έξαρση στην θέαση των σχέσεων άνδρων και γυναικών, ή γυμνότητα ως κεκτημένο), όταν ό άνθρωπος της Δύσης δικαιούται νά ζει με έξαρτήσεις, όπως είναι τό άλκοολ και τά ναρκωτικά, κυρίως όμως όταν ή Δύση γεωπολιτικά στηρίζει έχθρους του Ίσλάμ όπως είναι τό Ισραήλ, για τό όποιο ύπάρχει ένας ύφέρπων, κάποτε και έμφανής, άντισημιτισμός, τότε ή «διεφθαρμένη» Δύση στοχοποιείται! Η μοναδικότητα του ανθρώπου θεάται στην προοπτική του «άπίστου» και του «έχθρου» και

²⁶ <http://www.opengov.gr/immigration/?p=795>

ἐπικρατεῖ ἡ λογικὴ τῆς ἐκδίκησης, ἡ ὁποία προκαλεῖ ἐνθουσιασμό, ἀκόμη καὶ σέ ὑπνκόους τῆς Δύσης!

Τὰ παραπάνω συνδυάζονται μέ τὴν περιπέτεια πού τό Ἰσλάμ ὑπόσχεται, σέ ἀντίθεση μέ τὴν πλῆξη, τὴν στατικότητα καὶ τὴν ἠθικὴ κόπωση τῆς Δύσης, ὅπως ἐπίσης καὶ τό γεγονός ὅτι σταδιακά στὸν δυτικὸ κόσμῳ ἡ αὐτοκριτικὴ γιὰ τὰ ἀδιέξοδα τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὀδηγηθεῖ σέ πολιτικὸ ἐπίπεδο στὴν τάση γιὰ ἀπομόνωση ἀπὸ τὴν διεθνή κοινότητα, στὴν ἐπιστροφή στὰ «καθ' ἡμᾶς» κάθε χώρας, στὴν ἀνάγκη εὐρεσης ἐχθρῶν, στὸν φόβο γιὰ τὸν ξένο καὶ τὸν μετανάστη, στὴν ἐμφάνιση ἀκραίων μορφῶν πολιτικῆς ἔκφρασης, ὅπως εἶναι τὰ νεοναζιστικὰ κόμματα τῆς ἀκροδεξιᾶς, τὰ ὁποῖα προσπαθοῦν νὰ μεταλλαθοῦν σέ ἐθνικὰ καὶ πατριωτικὰ κόμματα μέ σκοπὸ νὰ ξανακάνουν περήφανους τοὺς γηγενεῖς! Συντηρητικὰ ρεύματα στὶς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίες, τὰ ὁποῖα συνδέονται κατ' ἀνάγκην μέ παραδοσιακοὺς θεσμοὺς ὅπως ἡ θρησκεία, γίνονται ὁ πυρήνας τῆς ἀπόρριψης τῆς συνύπαρξης, ἐνῶ ἡ ἐντολή τοῦ Χριστοῦ «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου», τὸν ὅποιο πλησίον σου, «ὡς σεαυτὸν»²⁷, παραγράφεται, ὅπου χριστιανοί, κληρικοὶ καὶ λαϊκοί, διακατέχονται ἀπὸ τὸν φόβο ἐναντι τοῦ ἄλλου, τὸν φόβο γιὰ τὴν πατρίδα, ὅταν δηλαδὴ «ἡ ὄδε μένουσα πόλις» ὑπερβαίνει τὴν σημασία καὶ τὴν πρόταξη τῆς «μέλλουσας»²⁸.

Ὁ ὅποιος διάλογος λοιπόν, ὅσο κι ἂν εἶναι ἐπιθυμητός, γίνεται σέ πλαίσια πού δέν μποροῦν νὰ καλύψουν ρεύματα φονταμενταλισμοῦ καὶ φανατισμοῦ πού συναντοῦμε καὶ στὶς δύο πλευρές. Βεβαίως τό παρελθόν δέν ἀλλάζει. Ὡς Ἕλληνες δέν μποροῦμε, γιὰ παράδειγμα, νὰ λησιμονίσουμε τό πλῆθος τῶν Νεομαρτύρων²⁹, οἱ ὁποῖοι στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ὀδηγήθηκαν στό μαρτύριο μόνο καὶ μόνο γιὰτι παρέμεναν χριστιανοί. Ὅσο ὑπάρχει ἡ ἐχθρότητα καὶ ἡ ἀπειλή στό πολιτικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Ἰσλάμ, τό ὁποῖο γιὰ τοὺς Ἕλληνες ταυτίζεται μέ τὴν Τουρκία, ὁ διάλογος καὶ ἡ συνύπαρξη ἀπαιτοῦν μεγάλες ψυχικῆς ὑπερβάσεις.

Ὅσο ἡ πίστη ἀπὸ ὀργανωμένες ὁμάδες διανοουμένων καὶ «στρατευμένων ἀιθέων» θεωρεῖται στὴν καλύτερη τῶν περιπτώσεων ἰδιωτικὴ ὑπόθεση καὶ συνήθως «θλιβερό κατάλοιπο» τοῦ χτές, ἐνῶ καὶ στὸν θεολογικὸ καὶ ἐκκλησιαστικὸ χῶρο, ἀντὶ νὰ προβάλλεται τό αὐθεντικὸ μας ἦθος τῆς ἀγάπης καὶ

²⁷ *Μάρκ.* 12, 31.

²⁸ *Ἐβρ.* 13, 14

²⁹ Ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείου, *Νέον Μαρτυρολόγιον δηλαδὴ μαρτυρία τῶν νεοφανῶν Ἁγίων*, ἔκδοση Συνοδείας Σπυριδωνος Ἱερομονάχου, Νέα Σκίτη Ἁγίου Ὁρους, 2012.

τῆς συνάντησης μέ τούς ἄλλους, ἐντός τῶν ὁρίων τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ καί τῆς ἰσότητος, αὐτομαστιγωνόμαστε ὡς δῆθεν φανατικοί καί ἐθνικιστές (παρότι καί τέτοια ρεύματα ὑπῆρχαν καί θά ὑπάρχουν, ἀλλά δέν εἶναι καί δέν μποροῦν νά γίνουν ἡ πλειονοψηφία), καί ἀπό τήν ἄλλη θριαμβεύει μία συνεχῆς κινδυνολογία πού μεταφέρει στούς ἄλλους τήν ἀδυναμία μας νά εἴμαστε αὐθεντικοί χριστιανοί, ἡ ρευστότητα δέν θά φεύγει. Εἶναι εὐκόλο νά φωνάζουμε ἐναντίον τῶν μεταναστῶν. Τό δύσκολο εἶναι νά προχωρήσουμε μέ τιμιότητα, ζητώντας τήν ἐπίλυση προβλημάτων πού μᾶς συρρικνώνουν, ὅπως τό δημογραφικό, νά ἀρνηθοῦμε νά θέσουμε τήν πίστιν στόν ἰδιωτικό χῶρο τῆς ζωῆς, τῆς παιδείας, τῶν προτεραιοτήτων μας καί νά γίνουμε πιό συνειδητοί χριστιανοί.

Τό πρόβλημα τοῦ ριζοσπαστικοῦ Ἰσλάμ δέν θά πάψει νά μᾶς ἀπασχολεῖ ὅσο ὁ κόσμος βρίσκεται ἐν ἀδικίᾳ. Δέν εἶναι ἡ Δύση συλλήβδην διεφθαρμένη, οὔτε ἄθεη. Οἱ ἄνθρωποι διαφθειρόμαστε καί ἀρνούμαστε τόν Θεό. Ἡ δική μας λοιπόν ἀλλαγί εἶναι ὁ μεγαλύτερος σταυρός. Τά λόγια τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας Ἀναστασίου δείχνουν τήν ὁδὸ πρὸς τήν ὁποία, ἂν στραφεῖ ὁ δυτικός κόσμος, σέ βάθος χρόνου, ἡ ἐλπίδα εἰρηνικῆς συνύπαρξης θά ἐπανέλθει:

«Ἐπῆρξαν ἐποχές κατὰ τίς ὁποῖες καλλιιεργήθηκε ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ ἐνότητα τῆς ἀνθρωπότητος θά ἐδραιωθεῖ μέ τήν ἐπιβολή διὰ τῆς βίας τῆς μίας ἢ τῆς ἄλλης θρησκείας. Μιά τέτοια ἄποψη δέν ὑποστηρίζεται πλέον σήμερα. Πιστεύω ὅτι μέ τή βία ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας βιάζεται ἡ οὐσία τῆς θρησκείας. Γιά νά καλλιιεργηθεῖ θετικότερο κλίμα στίς σχέσεις χριστιανῶν καί μουσουλμάνων πρέπει νά ἐνταθεῖ ὁ χριστιανο-ἰσλαμικός διάλογος μέ κέντρο τήν μελέτη καί τήν ἔξαρση τῶν οὐσιαστικῶν ἀνθρωπολογικῶν ἀρχῶν τῶν δύο θρησκειῶν: π.χ. ἓνας στίχος τοῦ Κορανίου (κεφ. 49., «Τά δώματα», στ. 13) τονίζει: “Ὁ ἄνθρωποι! Σᾶς ἔχουμε πλάσει ἀπό ἓναν (μόνο) ἄνδρα καί μία (μόνο) γυναῖκα καί ἀπό σᾶς κάναμε λαούς, φυλές, γιά νά ἀναγνωρίζουν ὁ ἓνας τόν ἄλλο. Ὁ πιό τιμημένος ἀνάμεσά σας ἐνώπιον τοῦ Ἀλλάχ εἶναι ὁ πιό ἐνάρετος”. Ὅσο γιά τί φοβερή ραδιενέργεια μίσους πού ἐξαπλώνεται στίς διάφορες περιοχές, τό ἰδιαίτερο χρέος τῶν εὐσυνείδητων χριστιανῶν εἶναι νά ἀντισταθῶν μέ πρωτοβουλίες ἀγάπης. Στή σύγχρονη πλουραλιστική κοινωνία ἡ μόνη δυνατότητα γιά εἰρηνική συμβίωση εἶναι ἡ ἀποδοχή τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ ἄλλου, ὁ σεβασμός τῆς ἀξιοπρέπειας καί τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας τοῦ κάθε ἀνθρώπου»³⁰.

³⁰ <https://www.in.gr/2020/06/04/plus/features/mia-synenteyksi-potamos-tou-arxiepiskopou-anastasiou-gia-islam/>

Τοῦ τόπου μας

* * *

GEORGES RADET
ΕΛΛΗΝΙΣΤΗΣ - ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΣ

ΟΙ ΘΕΣΣΑΛΟΙ ΘΕΩΡΟΙ ΣΤΟΝ ΤΑΦΟ ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΑ

Μετάφραση από τὰ γαλλικά: ΚΩΣΤΑΣ ΣΑΜΑΡΑΣ
Προλογικά: ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΒΟΓΙΑΣ

Πρόλογος

Τὴν ὑπαρξη τοῦ ἄρθρου τοῦ Γεωργίου Ραδέτ¹, τὴν ἐντοπίσαμε ὡς μιά ἀναφορά σέ ὑποσημείωση στό βιβλίο *Ἀπό τόν Ὀλυμπο στὴν Ὀλυμπία*², τοῦ καθηγητοῦ Θαδδαίου Σίνκο³, κορυφαίου Πολωνοῦ ἐπιστὶμονα κλασικῶν σπουδῶν. Τό βιβλίο περιγράφει τίς ἐντυπώσεις καί ἐκτιμήσεις τοῦ ταξιδιοῦ του στὴν Ἑλλάδα τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1925, σέ δύο ὁλόκληρες παραγράφους γιά τὴν Θεσσαλία, μέ τίτλους «Ὀλυμπος» καί «Στὴ γῆ τῶν μαγισσῶν». Κατὰ τό ταξίδι, πού τό ἔκανε μέ τρένο, ἀπὸ τὴν Πολωνία στὴν Ἑλλάδα, περιγράφει

¹ Radet Georges, Albert (28/11 /1859 - 9 /7/ 1941): Ἑλληνιστής, μέ ἐξειδίκευση στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαία ἐπιγραφολογία καί ἀρχαιολογία, ἱστορία καί πολιτισμὸ τῆς Λυδίας καί Φρυγίας, τοπογραφία καί ἀστική ἱστορία τῆς Ἐφέσου, Παμφυλίας καί Πισιδίας καί βιογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Σπούδασε στὴν «École Normale Supérieure» καί ἀποφοίτησε τὸ 1884. Στὰ χρόνια 1884-1887 ἦταν μέλος τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν. Τὸ 1892 ἐκπόνησε τὴν διδακτορικὴ του διατριβή, μέ τίτλο: *La Lydie et le monde grec au temps de Mermnades*. Μεταξὺ 1888 καί 1934, δίδαξε στὴ Σχολὴ Ἐπιγραφῶν καί Καλῶν Τεχνῶν, τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Μπορντό, σχολὴ τῆς ὁποίας ἦταν διευθυντής, ἀπὸ τὸ 1899 ἕως τὸ 1919. Ἦταν μέλος τῶν Académie des inscriptions et belles-lettres ἀπὸ τὸ 1904.

² Sinko, Tadeusz, *Od Olimpu do Olimpji: wrzenia i rozważania z podrozy greckiej*, Κεφάλαιο IV. Στὴ γῆ τῶν μαγισσῶν, ἔκδ. Książnica-Atlas, Λβόβ Βαρσοβία 1928, σελ. 77-78.

³ Ὁ Θαδδαῖος Σίνκο (1877-1966), σπούδασε στό Πανεπιστήμιο Jagiellonski τῆς Κρακοβίας, ὅπου, ἀπὸ τὸ 1913 μέχρι τὸ 1960, ἦταν ἐκεῖ διευθυντής τῆς σχολῆς Κλασικῆς Φιλολογίας. Τὰ ἐπιστημονικά ενδιαφέροντά του περιελάμβαναν τὴν ἑλληνικὴ καί λατινικὴ λογοτεχνία, λεξικογραφία καί πατρολογία. Στό μεγάλο ἔργο του «Ἡ Ἑλληνικὴ Λογοτεχνία», παρουσίασε μιά ὁλοκληρωμένη σύνθεση τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἀνέπτυξε ἐπίσης τὴ σύνθεση τῆς Ἀλεξανδρινῆς ποίησης. Μελέτησε, μεταξὺ ἄλλων, τὰ ἔργα Ἡροδότου, Ἡσιόδου, Ξενοφώντος καί Θουκυδίδη, Ὁρατίου, Πετρωνίου καί Πλάτου.

καί τίς ἐντυπώσεις ἀπό τήν παραμονή του στήν Λάρισα, ὅποτε ἀνέβηκε καί στήν Ἀκρόπολη τῆς πόλης καί βρέθηκε καί ἐπισκέφθηκε τήν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, τοῦ πρώτου ἀρχιεπισκόπου τῆς Λάρισας, καί συσχετίζει τό ὄνομά του μέ τόν Θεσσαλό ἥρωα, τόν Ἀχιλλέα. Ἐν συνεχείᾳ προσθέτω τό σχετικό κείμενό του⁴: «Δέν γνωρίζουμε οὔτε κἄν τί θέση τοῦ μοναδικοῦ μεγαλύτερου ναοῦ πού κοσμοῦσε αὐτό τό λόφο, αὐτό τῆς Πολιάδος Ἀθηνῶς⁵. Ἴσως στή θέση του νά ἀναγέρθηκε ἡ ἐκκλησία, κάτω ἀπό τήν ἐπίκληση τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, εἰς τό ὄνομα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου (μῆπως ἐπειδή ὁ Θεσσαλός Ἀχιλλέας, στούς πρώτους χρόνους τῆς χριστιανοσύνης, ἦταν ἀκόμα μέρος τῆς παγανιστικῆς λατρείας ὡς ἥρωας;) καί ἔκανε τόν ἀρχιεπίσκοπο Ἅγιο Ἀχιλλιο μητροπολίτη τῶν 14 ἐπισκοπῶν τῆς Θεσσαλίας. Αὐτή ἡ μητρόπολη βρίσκεται σήμερα στή δυτική μεριά τῆς Ἀκρόπολης. Στίς πανηγυρικές γιορτές, οἱ ἠλικιωμένοι καί νέοι Θεσσαλοί καί τῶν δύο φύλων, φιλοῦν τήν χρυσή εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου [Οἱ Θεσσαλοί στήν ἀρχή τοῦ τρίτου αἰ. μ.Χ., ἐγκατέλειψαν τή λατρεία τοῦ Ἀχιλλέα. Γιά νά τήν ἐπαναφέρουν, τούς ἐνθάρρυνε καί πάλι ὁ Φιλίστρατος (στό «Ἡρωικός»), ὁ ὁποῖος ἀπεικονίζει τίς δυστυχίες, πού ἔπесαν στούς “πονηροῦς” Θεσσαλοῦς, ὄχι βέβαια χωρίς τή βοήθεια τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. Προφανῶς, αὐτή ἡ διδαχὴ ἔπιασε τόπο⁶.

Εἶναι φανερό ὅτι ὁ πολωνός ἐπιστήμονας θέτει τό θέμα τοῦ συνδυασμοῦ τῆς βαθειᾶς ριζωμένης λατρείας τοῦ ἥρωα Ἀχιλλέα ἀπό τούς Λαρισαίους καί γενικά τούς Θεσσαλοῦς, σέ σχέση μέ τήν ἐπιλογή τοῦ νέου ἐπισκόπου τῆς Λάρισας, μέ ὄνομα πού παραπέμπει εὐθέως στό ὄνομα τοῦ Ἀχιλλέα τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ὀμήρου. Μήπως ὅταν ἀποφασίστηκε νά σταλεῖ ὁ νέος ἐπίσκοπος Λάρισας μετονομάστηκε Ἀχιλλίος, γιά νά εἶναι πῶ οἰκεῖος στούς ντόπιους καί στήν πλειοψηφία τότε εἰδωλολάτρες Λαρισαίους καί νά τόν ἀποδεχτοῦν; Βέβαια δέν κατάφερα νά τό ἐπιβεβαιώσω ἀπό τίς ὑπάρχουσες πηγές, ἄν ὀνομαζόταν ὁ νέος ἐπίσκοπος τῆς Λάρισας ἤδη στήν πατριδα του Ἀχιλλέας. Μέ

⁴ Sinko, ὁ.π., σσ. 77-78.

⁵ Ὁ Sinko πρέπει νά γνῶριζε γιά τόν ναό τῆς Ἀθηνῶς ἀπό τήν ὑπάρχουσα τότε βιβλιογραφία. Πάντως ἡ Ἐφορία Ἀρχαιοτήτων Λάρισας μᾶς πληροφορεῖ ὅτι: «ὅπως μαρτυροῦν μεταγενέστερες ἐπιγραφικές μαρτυρίες, θά πρέπει νά ὑπῆρχε ὁ ναός τῆς Πολιάδος Ἀθηνῶς, ἀνατολικά τοῦ σημερινοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου, ἄν σχετίζεται μέ αὐτόν μιά πώρινη θεμελίωση κτιρίου πού ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 23μ. μέ κατεύθυνση ἀπό Α πρὸς Δ.» στήν ἱστοσελίδα: <http://larisa.culture.gr/index.php/archaiologikoι-xoroi-kai-mnimeia/9-uncategorised/178-mnimeia-tis-larisis>

⁶ Radet, Georges, «Note sur l'histoire d'Alexandre», στό: *Revue des Études Anciennes. Tome 27, 1925, n°*, ἔκδ. Presses Universitaires de Bordeaux, Μπορντό 1925, σ. 81-93. Τό γαλλικό πρότυπο στό: <https://doi.org/10.3406/rea.1925.2354>

αυτές τις παρατηρήσεις δέν ἔχω σκοπό νά γίνω αἰρετικός καί ἀσεβής σέ μᾶς τοὺς χριστιανούς, ἀπλῶς θέτω τό θέμα πρὸς περαιτέρω συζήτηση ἀπό καλυτέρους γνῶστες τοῦ θέματος⁷.

Τό ἄρθρο τοῦ Γάλλου ἐπιστήμονα Γεωργίου Ραδέτ φέρνει στό φῶς τό πόσο σημαντικός ἦταν γιά τοὺς Θεσσαλοὺς ὁ Ἀχιλλέας καί πόσο μεγαλειῶδες ἦταν τό τελετουργικό τῆς λατρείας του, ὅπως μποροῦμε νά μάθομε ἀπό τόν Ραδέτ, πού ἀντίληψε τὴν περιγραφή τῆς, κυρίως ἀπό τόν Φιλόστρατο. Θά ἦταν εὐχῆς ἔργον, μετὰ ἀπό σχεδόν 2.000 χρόνια, νά τιμήσουμε, ἐμεῖς οἱ Θεσσαλοί, τόν ἥρωά μας Ἀχιλλέα, στὸν τύμβο του στὴν Τροία, ὅπως τό ἔπραξε ὁ ἀπόγονός του ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὅταν πέρασε τόν Ἑλλάσποντο.

Πιστεύουμε ὅτι αὐτή ἡ μελέτη τοῦ Ραδέτ, ἀγνωστη μέχρι πρόσφατα στὴν ἑλληνική βιβλιογραφία γιά τόν Ἀχιλλέα, θά προσθέσει τεκμήριο γιά τό θέμα τῆς διαχρονικῆς λατρείας τοῦ Ἀχιλλέα στὴν Θεσσαλία.

ΟΙ ΘΕΣΣΑΛΟΙ ΘΕΩΡΟΙ ΣΤΟΝ ΤΑΦΟ ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΑ⁸

Ἡ λατρεία τῶν ἡρώων, παρὰ τίς ἐπιστημονικὲς μελέτες τῆς ὁποίας ὑπῆρξε τό ἀντικείμενο⁹, παρουσιάζει ἀκόμη σκοτεινὰ σημεῖα. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι νά συνδέει κανεὶς δύο ἀνόμοιες ἀντιλήψεις, ὅταν τὰ ἀνώτερα ὄντα, ἀνώτερα τῆς ἀνθρώπινης φύσης τὰ ὁποία χαρακτηρίζει κανεὶς ὡς τέτοια, ἐκτός ἀπὸ τίς τιμητικὲς διακρίσεις, προορισμένους εἰδικά γιά τοὺς ἥρωες, αὐτὰ ἐπωφελήθηκαν ἀρκετὰ ἀπὸ διάφορες τελετές ὅπως αὐτῶν πού ἦταν προνόμιο τῶν θεῶν.

Πῶς προέκυψε ὁμως μιὰ τέτοια ἐξάπλωση; Προέκυψε, ὅπως πιστεύει ὁ

⁷ Βλ. καί Γουλούλης Σταυρὸς, «Ὁ ἥρωας Ἀχιλλέας στὴν ὕστερη ρωμαϊκὴ καί μεσαιωναί θεσσαλικὴ παράδοση (ἱστορικὴ – ἱστορικο-γεωγραφικὴ ἀνάλυση)», πρακτικά τοῦ 2ου ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΦΑΡΣΑΛΩΝ, Φάρσαλα, 7-9 Φεβρουαρίου 2019, *Ὁ Ὀμηρικὸς Ἀχιλλέας: διαχρονικὲς ἀντανακλάσεις στὴν τέχνη καί τὴ γραμματεία*, Φάρσαλα 2019, σσ. 49-73.

⁸ Ὑπόμνημα τό ὁποῖο ὑποβλήθηκε στὴν Academie des Inscriptions et des Belles-Lettres στή συνεδρίαση τῆς 28ης Μαρτίου 1924, ἀπὸ τόν κ. Camille Jullian, τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ, καθὼς καί τόν κ. Gustave Glotz, τοῦ ὁποίου θά βροῦμε πῶς κατὰ τίς ἐξοχὲς παρατηρήσεις, πού προτείνονται μετὰ τὴν ἀνάγνωσι.

⁹ Οἱ πρόσφατες ἐργασίες δέν πρέπει νά μᾶς κάνουν νά ξεχνοῦμε τοὺς παλιούς μελετητές, μεταξὺ τῶν ὁποίων θά ἀναφέρουμε τόν Maury, *L'Histoire de la religion de la Grece antique*, ζ, λ, 1857 σ. 553-557 τοῦ P. Decharme, *Mythologie de la Grece antique*, 1897. Βιβλίον IV σ. 463-626 τοῦ J.A. Hild, *Dictionnaire de Saglio*, τ. V, 1900, βλ. Λήμμα heros.

Foucard¹⁰, από τό γεγονός ότι οί ήρωες, όλοι τους άνδρες άρχικά, άνυψώθηκαν σέ πολλές περιπτώσεις στην κορυφή τής μυθικής ιεραρχίας; Πρέπει –άντίθετα– νά παραδεχθούμε, σύμφωνα μέ τόν Luigi Pareti¹¹, ότι πολλοί ήρωες άρχισαν από τό νά είναι θεοί; Υπήρξε άποθέωση ή ύποβιβασμός; Αυτό τό έρώτημα τέθηκε πρόσφατα μέ άντικρουόμενα έπιχειρήματα, χωρίς αυτά νά είναι άσυμβίβαστα καί δέν νομίζω ότι έπείγει νά τά αναφέρω. Νομίζω ότι είναι προτιμότερο νά προσεγγίσουμε ένα άλλο ζήτημα καί νά αναρωτηθούμε άν, εκτός από τίς άλλαιές στίς πεποιθήσεις, τά ιστορικά γεγονότα έχουν καί αυτά άσκήσει επίσεως τίν επίρροή τους στό ζήτημα του ήρωισμού καί τής άποθέωσης.

Άς εξετάσουμε τήν περίπτωση του Άχιλλέα. Ήδειχναν τόν τάφο του στην Τρωάδα, κοντά στό άκρωτήριο Σίγειον, στό άκρο τής πεδιάδας, όπου ο Άχιλλέας δοξάστηκε γιά τά κατορθώματά του. Άποτελείτο από ένα κωνικό ύψωμα, κατασκευασμένο από συσσώρευση χωμάτων. Ο τύμβος αυτός, πού όρθώνεται άκόμη καί σήμερα στην είσοδο του Έλλισπόντου, ήταν, σύμφωνα μέ τίς αρχαίες παραδόσεις, τό ίδιο ανάχωμα τό όποιο άνήγειρε ο Άγαμέμνονας καί οί σύντροφοί του στά όπλα, γιά νά περικλείσει τά λείψανα του γιου τής Θετιδας¹². Ως βασιλιάς τής Φθίας, ο Άχιλλέας υπήρξε γιά τούς Θεσσαλούς έθνικός ήρωας. Έτσι, τούς συγκαταλέγουμε στην τάξη των προσκυνητών του.

Ο Φιλόστρατος τής Λήμνου μάς άφησε μιá ολοζώντανη περιγραφή των τιμών πού του άποδίδονταν¹³. Νά ποιές ήταν οί θρησκευτικές τελετές οί όποιες τηρούνταν από αυτούς:

1. Η ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΟΡΤΗΣ

Η άποστολή τής ιερής αντιπροσωπείας πραγματοποιούνταν κάθε έτος (όσα έτη).

¹⁰ *Le culte de heros chez les Grece* (άπόσπασμα των μνημονίων τής Academie d' inscriptions et Belles -Lettres τ..XLII) 1:18, σ. 15 κ.έξ.

¹¹ *Rivista di Filologia*, z. XLVIII, 1920, σ. 117.

¹² *Όδύσσεια*, XXIV, 80-84. Γιά τί θέσι των τόπων βλ. Schlieman, *Άλιον*, κεφ. XII, παρ. 2, σ. 854-859: Ο τύμβος του Άχιλλέα. Η γαλλική έκδοση δημοσιεύτηκε τό 1885.

¹³ *Ηρωικός*, XX, 25 κ.έξ. (παραθέτω τήν έκδοση Wesetrmann, στον Dedot). Γ' αυτό τό έργο καί τόν συγγραφέα του βλ. Hertzberg, *Histoire de la litterature greque*, τ. V, σ. 770. Η διήγηση του Φιλόστρατου χρησιμοποιήθηκε από τόν Choisel-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grece*, z. II 1809, σ. 308-310.

2. Ο ΑΡΙΘΜΟΣ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Ὁ ἀριθμὸς τῶν θεωρῶν ἦταν «δύο φορὲς ἑπτὰ»¹⁴. Αὐτὸ τὸ πρότυπο ἀποκαλύπτει μὰ πρὸ παλιά λατρεία¹⁵. Γνωρίζουμε τὴ θέση πού κατέχει στὴν ἀρχέγονη Ἀνατολή ἡ πίστη στὸν ἑπταδικὸ ἀριθμὸ¹⁶.

3. Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΟΡΩΝ

Τὰ εἶδη τῶν σπονδῶν πού προσφέρονται στὴν Τροία προέρχονται ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴ Θεσσαλία. Κομίζουν γιὰ θυσία δύο ταύρους, ἕναν λευκὸ καὶ ἕναν μαῦρο, ὄχι ἀγρίους ἀλλὰ ἐξημερωμένους. Γιὰ νὰ μὴ ζητήσουν τίποτε ἀπὸ τὴν πόλη (πρόκειται γιὰ τὸ Ἴλιον), ἔφεραν μαζί τους πῦρ, ξύλα γιὰ τὴν πυρὰ ἀπὸ τὸ Πήλιο, ὕδωρ ἀπὸ τὸν Σπερχεῖο ποταμὸ, σπονδές, καὶ στεφάνια ἀπὸ ἄνθη ἀμαράντου. Οἱ Θεσσαλοὶ ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι πού στίς ἐπικίδειες τελετές χρησιμοποιοῦσαν αὐτὰ τὰ στεφάνια ἀμαράντου: ἔτσι, ἂν ὁ πλοῦς τους ματαιωνόταν λόγω μὴ οὐρίων ἀνέμων, τὰ ἄνθη δὲν θὰ ἔφταναν οὔτε μαραμμένα οὔτε σαπισμένα.

4. ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΩΝ ΘΕΩΡΩΝ

Τὸ πλοῖο τὸ ὁποῖο διατίθετο στὴν εὐσεβῆ ἀντιπροσωπεΐα εἶχε μαῦρα ἰστία καὶ δὲν ἔπρεπε νὰ εἰσέλθει στὸ λιμάνι παρὰ μονάχα νύχτα.

5. Η ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΣΤΗ ΘΕΤΙΔΑ

Πρὶν προσεγγίσουν τὴν ἀκτὴ, οἱ Θεσσαλοὶ ᾄδουν ἕναν ὕμνο πρὸς τιμὴν τῆς μητέρας τοῦ Ἀχιλλέα. Θυμίζουν τὴν διττὴ φύση τοῦ ἦρωα, τὴν θνητὴ καὶ τὴν ἀθάνατη, καὶ καλοῦν τὴν ναυτικὴ θεὰ νὰ ἀνέβει μαζί τους στὸν τύμβο, ὅπου θὰ μεταφέρουν τὶς προσφορὲς πού προορίζονταν νὰ ἀποτεφρωθοῦν στὴν πυρὰ (ἔμπυρα).

¹⁴ «Θεωροὺς μὲν δὶς ἑπτὰ» (*Ηρωικός*, XX, 25).

¹⁵ Βλ. *Πανσανίας*, II, 7: Οἱ κάτοικοι τοῦ Αἰγαίου, γιὰ νὰ ἐξυμνήσουν τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἄρτεμι, στέλνουν «παιδάς ἑπτὰ καὶ παρθένους».

¹⁶ Γιὰ τὴν ἀξία τοῦ ἀριθμοῦ ἑπτὰ στὸ τελετουργικὸ πάρα πολλὰ παραδείγματα συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τὸν W. Roscher, «Zur bedeutung der siebenzahl im kultus und Myths der Griechen», στὸ *Philologus*, τ. LX, 1901, σ. 360-373, καὶ στὸ «Die siebenund Neuenzhal im Kultus der Griechen» στὸ *Abhandlungen d. Kon.. Sächsichen Gesellsih d. Wissensch.* (Philolog.histor..Klasse), Λευψία, τ. XXIV, 1905. Σημειώνουμε ἐπίσης τὸ κεφάλαιο τοῦ Victor Berard, *Rythmes et nombres dans les Phenitiens et l'Odyssee* τ. I., 1902, σ. 461-447, καὶ ἡ προσέγγιση τοῦ Adolphe Reinach, στί *Revue de l'histoire des religions*, z. LVIII, 1908, σ. 138-139.

6. Η ΔΙΤΤΗ ΘΥΣΙΑ

Όταν τελειώσουν τίν άπαλή τους ύμνωδία, οί θεωροί πλησιάζουν στόν τάφο. Χτυπούν τίς άσπίδες τους όπως σέ μάχη. Ό άγώνας δρόμου διεξάγεται μέ ρυθμό. Οί συμμετέχοντες κραυγάζουν τό όνομα του Άχιλλέα, τοποθετούν ένα στεφάνι στήν κορυφή του τύμβου, σκάβουν έναν λάκκο στό έδαφος του άναχώματος και σφάζουν εκεί τόν μαύρο ταύρο, καλώντας τόν Πάτροκλο στό συμπόσιο του αίματος. Η πρώτη αυτή τελετή είναι ή παραδοσιακή θυσία στόν νεκρό (ώς τεθνεῶτι)¹⁷, όπως τίν έπισημαίνει ό Φιλόστρατος και όπως τό δείχνει ή χρήση ειδικών όρων (έντεμόντες, έναγίσαντες), οί όποιοι άντιδιαστέλλουν τίν ήρωική λατρεία από τίν θεϊκή.

Η θυσία, όπως σέ έναν νεκρό, ακολουθείται από τίν θυσία όπως σέ έναν θεό (ώς θεῶ). Έτσι, τό λεξιλόγιο αλλάζει. Οί λέξεις πού χρησιμοποιούνται σέ μία τέτοια περίπτωση άντικαθιστούν τίς άλλες στό κείμενο (θύσαντες, έθνον, θυσία). Κατερχόμενοι από τόν τύμβο πρós τό πλοιο τους, στόν αιγιαλό, οί Θεσσαλοί θυσιάζουν τόν λευκό ταύρο. Μοιράζονται τά έντόσθια του θυσιασθέντος ζώου και περι τά ξημερώματα, κουβαλώντας τίς σάρκες του, πού τό τελετουργικό τους έπιτρέπει αυτή τή φορά νά καταναλώσουν, επιστρέφουν στό πλοιο τους, έτσι ώστε νά μίν ολοκληρώσουν τό γεύμα σέ ξένη γή.

Θά έπισημάνουμε άκόμη ότι στόν διάλογο του Φιλόστρατου ύπάρχουν μερικές ένδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Καταρχάς, κατά τίν διάρκεια των τελετών πού πραγματοποιούνται κάθε χρόνο (ανά πᾶν έτος) στόν τάφο, οί άντιπρόσωποι τής Θεσσαλίας έπαναλαμβάνουν για τόν Άχιλλέα, ό,τι έκαναν και για τή μητέρα του, ύμνωδούν τή νύχτα ύμνους πρós τιμήν του, αλλά οί ύμνοι αυτοί έχουν έτοϋτο τό ιδιαίτερο, ότι στίς θυσίες των ήρωικών τελετών εισάγονται ειδικά στοιχεία κατάλληλα για μυστήρια¹⁸.

Ένα δεύτερο σημείο πού αξίζει νά έπισημάνουμε είναι ή γεωγραφική διαίρεση του θρύλου: ό,τι ό Άχιλλέας πήρε από τίν άνθρώπινη φύση του πατέρα του, τό άφησε στήν Τροία. Όσο για τίν άθάνατη φύση πού έλαβε από τίν θεϊκή του μητέρα, τίν κρατήσε ό Εϋξείνος Πόντος. Βρίσκουμε έδω ένα από τά περιήφημα θέματα τής μεθομηρικής ποιήσης. Στά *Αιθιοπικά* του Άρκτίνου ή Θέτις άρπάζει από τίν πυρά τόν γιό της πριν και τόν μεταφέρει στή Λευκή νήσο, ένα σχεδόν μυθικό νησί πού σημαίνει και συμβολίζει τόν κόσμο του φωτός σέ αντίθεση μέ τόν σκοτεινό κόσμο του Άδη¹⁹.

¹⁷ Βλ. Decharme, ό.π. σ. 403.

¹⁸ «τελετῆς τέ έγκαταμιγνόντες τοίς έναγίμασιν» (*Ηρωικός*, XX, 22).

¹⁹ Βλ. Ducherre, ό.π., σ. 403.

Τέλος, τρίτη παρατήρηση. Ἡ πρωτοβουλία τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν πού δόθηκε στους Θεσσαλούς αποδίδεται στό Μαντεῖο τῆς Δωδώνης. Ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς, τόν ὁποῖο ἐπικαλεῖται ὁ Ἀχιλλέας στήν Ἰλιάδα, διατάσσει νά γίνονται θυσίες στόν ἥρωα πού ἔφυγε ἀπό τή ζωή²⁰, καί δέν ὑπάρχει τίποτα ἐδῶ πού νά μίν ταιριάζει μέ τίς ἱστορικές παραδόσεις, ἀφοῦ ἡ Δωδώνη εἶναι τό πιό ἀρχαῖο λίκνο τῆς Ἑλλάδας καί ὁ Ἀχιλλέας «ὁ πρῶτος καθαρῶαμος Ἕλληνας πού γνωρίζουμε»²¹. Ἡ διπλή ὁμως λατρεία πού καθιερώθηκε μέ τήν παρότρυνση τοῦ μαντείου δέν καθιερώθηκε χωρίς κόπο. Χρειάστηκε νά ὑποστῆι πολλές μετατροπές, οἱ ὁποῖες συνοψίζονται στό ἀπόσπασμα τοῦ Φιλόστρατου. Μποροῦμε νά τίς χωρίσουμε στίς ἑξῆς περιόδους:

1ον. ΟΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΙΣ. Οἱ τελετές οἱ ὁποῖες θεσπίστηκαν εἶναι «σεβαστές καί ἀρχέγονες»²². Χρονολογοῦνται ἀπό τίς «ἀπαρχές»²³. Ἀνάγονται στά χρόνια τῶν Αἰακιδῶν, τῶν ὁποίων ὁ Ἀχιλλέας ἦταν ὁ πιό ἐπιφανής ἐκπρόσωπος.

2ον. ΟΙ ΠΕΡΙΟΔΟΙ. Τούς Αἰακίδες βασιλεῖς διαδέχτηκαν οἱ τύραννοι, ἀπό τούς ὁποίους οἱ προηγούμενες ἱερές τελετές λέγεται ὅτι καταργήθηκαν.

Πῶς πρέπει νά ἐρμηνευτεῖ ἐδῶ ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Φιλόστρατου; Τεῖνω νά τό ἐξηγήσω μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: Κατά τήν περίοδο ἐπικράτησης τῆς τυραννίας στόν ἑλληνικό κόσμο κατά τόν 7ο πρὸς τόν 6ο αἰῶνα, μπορεῖ ἡ Θεσσαλία νά πῆρε καί αὐτή μέρος σ' αὐτό τό ἐπαναστατικό κίνημα. Ἡ ἀπαγόρευση τῆς λατρείας πρὸς τόν Ἀχιλλέα ἀπό τούς Θεσσαλούς τυράννους κάνει κάποιον νά σκεφτεῖ τή γνωστή ἀπομάκρυνση τοῦ Ἀδράστου ἀπό τόν τύραννο τῆς Συκεῶνας Χρισθένη²⁴. Ἦταν πάγια πολιτική τῶν τυράννων νά καταλύουν τούς θρησκευτικούς θεσμούς μέ τίς παλιές νόμιμες μοναρχίες.

Ὅταν αὐτή ἡ ἐρμηνεία παρουσιάστηκε ἐνώπιον τῆς Academie des inscriptions et de Belles-Lettres, ὁ κ. Gustave Glotz, στή συζήτηση ἡ ὁποία ἀκολούθησε τήν ἀνάγνωση, ἀντέταξε μίαν ἄλλη ἐρμηνεία καί εἶχε τήν καλοσύνη νά τή συνορίσει μ' αὐτά τά λόγια:

«Πρῶτον, δέν γνωρίζω ἄν ἐκεῖνη τήν ἐποχή ὑπῆρχαν τύραννοι στήν Θεσσαλία. Δεύτερον, δέν μποροῦμε νά θεωροῦμε νά θεωροῦμε σάν ἀπόλυτη ἀρχή τήν ἐχθρότη-

²⁰ «τά μέν ὡς θεῶ τὰ δέ ὡς ἐν μοῖρα τῶν μεμῆνων» (Ἡρωικός XX, 25).

²¹ Curtius, *Hist. Greque* τ. I, σ. 33.

²² «σεμνά καί ἀρχαία» (Ἡρωικός, XX, 28).

²³ «κατ' ἀρχάς» (Ἡρωικός, XX, 25).

²⁴ Ἡρόδοτος, V. 67, βλ. Curtius, *Hist. Grecque*, z.l. σ. 310.

τα τῶν τυράννων κατὰ τῶν παραδοσιακῶν λατρειῶν, διότι ἄν ὁ Κλεισθένης θέλησε νά ἀντικαταστήσει τόν Ἄδραστο μέ τόν Δίονυσο, ὁ Πεισίστρατος ἔκανε ὅ,τι ἦταν δυνατό νά τόν ἐπαναφέρει στήν Ἀθήνα (ἐπιστροφή τῶν ἐξόριστων Παναθηναίων). Μοῦ φαίνεται πολύ πῶ πιθανό νά πρέπει νά ἀναζητήσουμε τό κλειδί τοῦ προβλήματος στό ἴδιο το Σίγειον. Βρισκόμαστε σ' ἐκείνη τήν ἐποχή ὅπου οἱ Θεσσαλοί εἶναι σύμμαχοι τῶν Πεισιστρατιδῶν. Δέν εἶναι πλέον οἱ Αἰολεῖς τῆς Θεσσαλίας πού ἔχουν τήν πρωτοβουλία στήν ὑπόθεση τοῦ Ἀχιλλέα, εἶναι οἱ Αἰολεῖς τῆς Αἰολίδας, εἶναι οἱ Λέσβιοι, εἶναι οἱ Μυτιληναῖοι. Ἡ Μυτιλήνη ἔκανε προφανῶς μιά σθεναρή προσπάθεια τί στιγμή αὐτή νά ἀντιδράσει ἐνάντια στόν ἰωνικό σφετερισμό τῶν τρωικῶν παραδόσεων. Ἐνῶ οἱ Πεισιστρατίδες ἐπιφορτίζουν τήν ἐπιτροπή ὑπό τόν Ὀνομάκριτο νά ἐτοιμάσει μιά ἀθηναϊκή ἔκδοση τῶν ἐποποιῶν, ἡ Λέσβος θυμᾶται τά δικαιώματά της καί τά ὑποστηρίζει μέ τό ὄπλο στό χέρι. Θυμᾶται ὅτι ὁ πρόγονος τῶν Πενθελιδῶν, ὁ Πένθυλος, εἶναι ἐγγονός τοῦ Ἀγαμέμνονα καί τοῦ Μενελάου, καί ὅτι ἡ Πύρρα ἔχει τό ἐπώνυμο τοῦ Πύρρου πού εἶναι γιός τοῦ Ἀχιλλέα καί ὅτι ὁ Ἀχιλλέας κατέκτησε τί Λέσβο καί πῆρε ἑπτὰ γυναῖκες, μία ἀπό κάθε πόλη, καί ὅτι ἡ Βρισηῖς, ἀλήθεια ἢ ὄχι, εἶναι μία ἀπό αὐτές τίς ἑπτὰ καί εἶναι Λεσβία. Ἡ μάχη στό Σίγειον εἶναι μιά μάχη γιά τόν Ἀχιλλέα. Ὁ Μυτιληναῖος Ἀστιάνας ὀχυρώνει τό Σίγειον ἀκόμη καί μέ λίθους πού ἀποσπᾶστηκαν ἀπό τά ἐρείπια τοῦ Ἰλίου. Ἡ ἀπέναντι ἀπό τό ἀθηναϊκό Σίγειον πόλη λαμβάνει τό ὄνομα Ἀχιλλεῖον. Τέλος, ὁ Πιττακός δοξάζεται φονεύοντας τόν Φρύωνα σέ μιά μοναδική μάχη: Ὁ Ἀχιλλέας ἐνάντια στόν Ἔκτορα»²⁵.

Ἡ ὑπόθεση τοῦ κ. Glotz εἶναι τόσο ἔξυπνη ὅσο καί γοητευτική. Πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι πρῖν ἀπό τό τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δέν γνωρίζαμε κανέναν Θεσσαλό ἄρχοντα πού νά ἔλαβε τόν τίτλο τοῦ τυράννου²⁶. Ὁ Φιλόστρατος, ὁ ὁποῖος εἶναι μυθογράφος καί ὄχι ἱστορικός, φαίνεται ὅτι διέπραξε ἕνα λάθος χρησιμοποιοῦντας αὐτόν τόν ὄρο. Ὡστόσο, μίν ξεχνᾶμε ὅτι οἱ ἰσχυροί τῆς Θεσσαλίας, δηλαδή οἱ Ἀλευάδες, παρά τόν τίτλο τοῦ βασιλιά πού τούς χάρισε ὁ Ἡρόδοτος²⁷ ἀκολούθησαν τί συνήθη πολιτική τῶν τυράννων, οἱ ὁποῖοι στόχευαν στό νά ἀσκοῦν μιά προσωπική ἐξουσία καί νά δημι-

²⁵ Γιά ὅλα αὐτά βλ. Curtius, *Hist. Grecque*, τ.1. σσ. 445-446, μέ παραπομπή στίς πηγές, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ κυριότερες εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, V, 94-95, καί ὁ Στράβωνας XIII, σ. 138.

²⁶ Στούς καταλόγους ὅπου ὁ Plass (*Die tyrannis bei den Griechen*, ἀ' ἔκδ. 1859) ταξινόμησε τούς τυράννους κατὰ χρονολογική καί γεωγραφική σειρά, ἡ Θεσσαλία δέν ἐμφανίζεται παρά τό ἔτος 405 μέ τόν Λυκόφρονα ἀπό τίς Φερρές (ζ.Π, σ. 365 καί 378).

²⁷ VII, σ. 2.

ουργοῦν μιά δεσποτική²⁸ κυριαρχία, εύρισκόμενοι σέ ἐχθρότητα μέ τό μεγαλύτερο μέρος τῆς χώρας²⁹, ζήτησαν μιά ἔξωθεν ὑποστήριξη καί συμμάχησαν μέ τήν Περσία. Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη συμπεριφέρθηκαν ἀπόλυτα στό θέμα αὐτό ὅπως οἱ Πεισιστρατίδες, καί στό θέμα τοῦ μηδισμού ὁ θώρακας εἶναι ἐφάμιλλος τοῦ Ἰππία. Ὑπάρχει λοιπόν μιά στενή καί ἀπόλυτη ὁμοιότητα τάσεων, συμπεριφορῶν καί τακτικῆς, μεταξύ τῆς μεγάλης ἀθηναϊκῆς οἰκογένειας καί τοῦ πομπώδη οἴκου τῶν Λαρισαίων πριγκίπων.

Γι' αὐτό, ἂν τό καλοσκεφτοῦμε, δέν θά ἐκπλαγῶ ἂν τό ἐδάφιο τοῦ *Ἡρωικοῦ* (Φιλόστρατος) ὑπονοεῖ τούς Ἀλευάδες³⁰. Αὐτούς τούς φιλόδοξους δυναστες τούς ὁποίους ἡ Σπάρτη πολέμησε³¹ καί σάν τυράννους³² καί σάν προδότες τοῦ Ἑλληνισμοῦ, οἱ ὁποῖοι ἀναγκάστηκαν ὑποχρεωτικά, τήν ἡμέρα πού ἔνωσαν τό συμφέρον τους μέ τήν Περσία, νά σταματήσουν γιά λογαριασμό τους νά τιμοῦν τόν Ἀχιλλέα, γιατί ἡ πατροπαράδοτη μνημόνευσή του στήν Τροία δέν θά ἦταν ἀρεστή σ' ἐκείνους στούς ὁποίους δίλωσαν ὅτι ἦταν πιστοί.

Ἀλλά ὅμως οἱ ἀναφερόμενοι ἀπό τόν Φιλόστρατο νεωτερισμοί ἔλαβαν χώρα γύρω στίς ἀρχές τοῦ βου αἰῶνα ἢ πρὸς τό τέλος του, προέρχονται ἀπό τή Λέσβο, ἐφαρμόστηκαν στήν Λάρισα κι ἔφεραν στήν Θεσσαλία μεγάλη ἀναταραχή στίς συνίθειες. Ὅρισμένες πόλεις παρέμειναν πιστές στή μνήμη τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωα, ἄλλες, χωρίς νά ἀρνοῦνται νά πέμπουν πρεσβεΐα στήν Τρωάδα, ἀνέβαλαν τήν ἀποστολή θεωρῶν. Ἄλλες καταδίκασαν καί ἀπέρριψαν τό ἔθιμο. Μέσα σ' αὐτή τή σύγχυση, μιά ἀδιαφορία, μιά μεγάλη θλίψη πλανᾶται πάνω ἀπό τή χώρα. Κλήθηκε τό μαντεῖο. Ὑπῆρχε ἀκόμη τό μαντεῖο τῆς Δωδώνης; Ἔτσι φαίνεται. Ἀλλά ἐπειδή ὁ συγγραφέας μας δέν τό διευκρινίζει, θά ἦταν ἀδύνατο ὄντας ἡ Θεσσαλία μέλος τῆς Δελφικῆς Ἀμφικτυονίας νά μὴν ἀπευθύνθηκε αὐτή τή φορὰ στήν Πυθία. Ὁ θεός Πύθιος Ἀπόλλωνας, ἢ ὁ Δωδωναῖος Ζεὺς, πρόσταξε νά τιμοῦν τόν Ἀχιλλέα «σύμφωνα μέ τόν ἱερό νόμο» (ὡς Θέμις). Οἱ Θεσσαλοί, ἐρμηνεύοντας σύμφωνα μέ τίς νέες τους ιδέες αὐτή τήν αἰνιγματική φόρμουλα, κατέλυσαν τίς θυσίες οἱ ὁποῖες ἀποδίδονταν στόν

²⁸ Βλ. Curtius, *Hist. Grecque*, z.I. σ. 273.

²⁹ *Ἡρόδοτος*, VII, 170.

³⁰ «τά οὕτω σεμνά καί ἀρχαία καταλυθῆναι μὲν ὑπὸ τῶν τυράννων φάσιν, οἱ λέγοντας μετὰ τούς Αἰακίδας ἄρξαι Θετταλῶν, ἀμεληθῆναι δέ καί ὑπὸ Θετταλίας» (XX, 28).

³¹ Ἐκστρατεία τοῦ Λεύκιππου (*Ἡρόδοτος*, I, 72, καί *Πανσανίας*, III, 7,8).

³² Τό λῆμμα ἀναφέρεται ἀπό τόν Fougeres ὅταν μιλάει γιά τίς ἐπιχειρήσεις τους, στή μελέτη του γιά τή θεσσαλική συνομοσπονδία (*Dictionnaire de Saglio*, στό «λῆμμα κοινόν»).

Αιακίδα ὅπως σέ ἕναν θεό³³ καί δέν ἀπέδιδαν πλέον παρὰ τήν τυπική θυσία πρὸς τοὺς νεκροὺς θυσιάζοντας ὁποιοδήποτε σφαγίο³⁴.

3η ΠΕΡΙΟΔΟΣ. Μέ τήν εἰσβολή τοῦ Ξέρξη, τό κακό ἐπιδεινώθηκε. Οἱ Θεσσαλοὶ ἦταν τότε στή γραμμὴ τῶν διαφωνούντων στὴν Ἑλλάδα καί «ἐμίδισαν». Μεταβαίνοντας λοιπὸν στὴν Τρωάδα γιὰ νά θυσιάσουν σ' αὐτόν πού ἦταν ἡ μάστιγα τῆς χώρας, προσέκρουσαν στά συναισθήματα τοῦ κυρίαρχου τῆς Ἀσίας, στά μάτια τοῦ ὁποίου ἡ ἄλωση τοῦ Ἰλίου ἦταν ἰσχυρὴ αἰτία μίσους κατὰ τῶν Ἑλλήνων³⁵. Ὅταν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ναυμαχίας τῆς Σαλαμίνας εἶδαν τοὺς Αἰακίδες ὑπὸ μορφὴ ὀπλισμένων ἀνδρῶν νά ἀπλώνουν τὰ χέρια τους σέ ἕνδειξη προστασίας πάνω ἀπὸ τὸν ἑλληνικό³⁶ στόλο, ἡ ρήξη ὑπῆρξε πλήρως μέ τὸν μεγαλύτερο ἥρωα τῶν προγόνων τους. Οἱ παλιοὶ πιστοὶ ἐγκατέλειψαν τίς ἱερεῖς τους παραδόσεις.

4η ΠΕΡΙΟΔΟΣ. Ἐρχεται ἡ ὥρα τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας. Ὁ Φίλιππος εἶχε ὑποδουλώσει τὴ Θεσσαλία. Ἀλλὰ ὁ Ἀλέξανδρος, ἀπὸ τὴ μεριά τῆς μητέρας του, καταγόταν ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα. Ὑπενθύμιζε στοὺς Θεσσαλοὺς αὐτὴ τοῦ τὴν κοινὴ καταγωγή³⁷. Ἡ Φθία, ἡ πατρίδα τοῦ προγόνου, λαμβάνει ἕνα προνομιακὸ καθεστῶς: γίνεται ἕνα εἶδος ὀμηρικοῦ φέουδου, τό ὁποῖο ἀποδίδεται στὸν ἥρωα³⁸. Οἱ Θεσσαλοὶ μεταπειθόνται καί ἀρχίζουν νά ἐνδιαφέρονται πάλι γιὰ τὸν Ἀχιλλέα³⁹.

Στὴν Τρωάδα, ἐκεῖνοι ἀπὸ τοὺς Θεσσαλοὺς ἱππεῖς τοὺς ὁποίους εἶχε στὴ διάθεσί του ὁ Ἀχιλλέας συμμετέχουν στὴ μεγάλη τελετὴ τοῦ τύμβου στὴν ὁποία ὁ βασιλιάς δοξάζει τὸν νικητὴ τοῦ Ἑκτορα⁴⁰. Πρῶτοι αὐτοὶ ἐκτελοῦν ἐλιγμούς γύρω ἀπὸ τὸν τύμβο κάνοντας μιὰ ἀναπαράσταση ἱππομαχίας. Τέλος, ἀπευθύνουν ἐπικλήσεις πρὸς τὸν ἥρωα καί θυσιάζουν πρὸς τιμὴν του. Ἡ γιορτὴ ἔχει σάν ἐπίλογο μιὰ παράξενη σκηνή. Ἀποχωρῶντας, οἱ θεσσαλικές

³³ «ἄ μὲν ὡς θεῶ ἐνόμιζον» (*Ἡρωικός*, XX, 28).

³⁴ «ἐνήγιζον δέ ὡς τεθνεῶτι καὶ ἐπιτυχόντα» (*Ἡρωικός*, XX, 28).

³⁵ *Ἡρόδοτος*, 1,5.

³⁶ Παραπομπὴ στὰ κείμενα τοῦ ἄρθρου τοῦ Hild (*Dictionaire de Saglio*, t.V. σ. 75-76).

³⁷ «ἔξέλιπον τὰ εἰς τὸν Ἀχιλλέα νόμιμα» (*Ἡρωικός*, XX, 28).

³⁸ Droyzen, *Hist. De l'hellenisme*, z.I.σ. 108-109. Ὁ δελφικός παιάνας στὸν Δίονυσο, ὁ ὁποῖος γράφηκε ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν ἐποχὴ (335), συνδέει τὴν Θεσσαλία μέ τὴν Μακεδονία (W. Vollgraft, *Bull de Corr. Hell.* τ. XLVII, 1924, σ. 195).

³⁹ «τὴν δέ Φθίαν τῷ Ἀχιλλεῖ ἀνῆκεν» (*Ἡρωικός*, XX, 29).

⁴⁰ «ἔπεστράφησαν τοῦ Ἀχιλλέως» ὁ.π.

ίππικες ἴλες ἐπικαλοῦνται τόν Βάλιο καί τόν Ξάνθο, τῶν ὁποίων κραυγάζουν τά ὀνόματα πάνω σ' ἄλογά τους.

Τί εἶδους θυσία ἔκαναν αὐτή τί φορά; Ὁ ὄρος ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖται ἀπό τόν Φιλόστρατο, «*θύσαντες*», ἄν ἔχει ἐδῶ τήν τεχνική του ἀξία, δείχνει ὅτι ὁ Ἀχιλλέας λατρευόταν τήν ἀνοιξη τοῦ 334 σάν θεός. Ἄλλωστε, ἡ σοβαρότητα ἡ ὁποία ὀφειλόταν στήν πρωτοβουλία τοῦ Ἀλέξανδρου εἶναι ἔξω ἀπό τά συνηθισμένα πλαίσια. Εἶναι μιᾶ ἐξαιρετική τελετή. Δέν εἶναι τό συνηθισμένο τελετουργικό τῶν θεωρῶν.

Αὐτοί, ἐπηρεασμένοι ἀναμφίβολα ἀπό τό παράδειγμα τοῦ ἐπικυρίαρχοῦ τους, ἐπανασυνδέθηκαν μέ τήν παράδοση τοῦ ἱεροῦ προσκυνήματος. Ἀλλά μᾶς λένε ὅτι μείωσαν τίς θυσίες⁴¹. Πρῶτα, αὐτές τοῦ ἡρωικοῦ τυπικοῦ. Τόν μαῦρο ταῦρο τόν ἀντικατέστησαν ἀπλῶς μέ ἕνα μαῦρο ἀμνό. Ἐπιπλέον, ἐλάχιστα ἐνδιαφέρονται γιά τήν ἐπίσια περιοδικότητα. Τέλος, ἄν δέχονταν νά μεταβοῦν στήν Τρωάδα, ἦταν γιά νά γιορτάσουν τίς τελετές κατὰ τί διάρκεια τῆς ἡμέρας, σ' ἀντίθεση μέ τό ἔθιμο.

Φαίνεται ὅτι αὐτές οἱ προσβολές στή λατρεία τοῦ Ἀχιλλεῆ συνέβησαν μετά τί δολοφονία τοῦ Δαρείου, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν στήν Ἰνδία, δηλαδή μεταξύ 330-325. Ἡ ἀναφερόμενη ἀπό τόν Φιλόστρατο σύμπτωση βρῖσκει τήν ἐξήγησὶς τῆς στόν Ἀρριανό: Ὁ ἱστορικός μᾶς πληροφορεῖ ὅτι πράγματι δύο φορές, στά Ἐκβάτανα καί στή Βακτριανή⁴², οἱ Θεσσαλοὶ στάλθηκαν πίσω στίς ἐστίες τους⁴³ καί ὅτι ὁ στρατηγός Κοῖνος, στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ὑφάσι, φανερώνει τοὺς λόγους τῆς ἀπόλυσίς τους: εἶναι γιατί ὁ ζῆλος τῶν ἐπικουρικῶν αὐτῶν δυνάμεων χαλάρωσε⁴⁴. Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι τό 330 ἡ Θεσσαλία συμμάχησε μέ τί Σπάρτη καί τήν Ἀθήνα καί ἐξεγέρθηκε κατὰ τῆς Μακεδονίας. Εἶναι ἀρκετά λογικό, ἡ πολιτική ἀπομάκρυνση νά ὀδήγησε σέ μιᾶ θρησκευτική ἀπομάκρυνση. Ἀπαρνούμενοι τόν Ἀλέξανδρο, ἀπομακρύνθηκαν ἐπίσης ἀπό τόν πρόγονό τους.

5η ΠΕΡΙΟΔΟΣ. Πέρα ἀπό τίς κάθε εἶδους περιπέτειες πού ὑπέστη ὁ Ἀχιλλέας, ὀργισμένος ἀπό τί λήθη τῆς λατρείας του, ἐξεγέρθηκε κατὰ τῶν Θεσσαλῶν. Ὁ τύμβος τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Σιγείου δέν ἐλάμβανε πλέον ἀφιερῶμα-

⁴¹ Ἀρριανός, 1, 12, 1 Πλούταρχος, Ἀλεξ. XV, 3 Ἰουστίνος XI, 5, 12.

⁴² «ξυνέστησαν τά ἐναγίσματα» (Ἡρωικός), XX, 29.

⁴³ III, 19, 5: 29, 5.

⁴⁴ Βλ. Foucard, *Bull. De corr. Hellen. Z.* III, 1874, σ. 456 σχετικά μέ τήν ἀφιέρωση τῶν ἱππέων τοῦ Ὀρχομενοῦ (Ch. Michel, *Rev. D' inser. Gr.*, n 1112).

τα από τους άλλοτινους λάτρεις. Οί ντόπιοι κάτοικοι δέν παραμελοῦσαν νά κατευνάξουν τίν ψυχί τοῦ νεκροῦ ἥρωα, τοῦ ὁποίου οί ἐμφανίσεις ἦταν φοβερές⁴⁵. Ἀλλά δέν ἐβλεπαν πλέον τούς θεωρούς νά φέρνουν πῦρ καί ξύλα γιά τίν πυρά από τό Πίλιο, ὕδωρ από τόν Σπερχειό καί ἄνθη ἀμάραντου από τί Φθιώτιδα. Ἐν κατά τύχη παρουσιάζονταν κανένας ταξιδιώτης, αὐτός ἦταν κάποιος θαυματοποιός, ὅπως ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιοῦσε τίς τοπικές δευσιδαιμονίες σχετικές μέ τόν Ἀχιλλέα πρὸς ἐξυπηρέτησι τῆς ἀγυρτείας του⁴⁶.

Ἀπό τί στιγμή πού οί Ρωμαῖοι κυριάρχησαν στά ἄλλοτε ὑποταγμένα σπίν Μακεδονία ἐδάφη, τό μυθικό ἐνδιαφέρον μετατοπίστηκε σπίν ἄλλη πλευρά. Ἄλλαξε στρατόπεδο. Ἐνας νέος θρόνος βασιλευε, καθορίζοντας ἄλλες ἀξίες. Ὅταν ὁ Καίσαρας σταμάτησε στό Ἴλιον, δέν ἦταν μόνο γιά νά μπιηθεῖ τόν Ἀλέξανδρο καί ἀπό αἰσθημα ἀμίλλας σ' αὐτόν τόν λάτρη τοῦ Ὀμήρου: ἦταν ἐπίσης διότι ἡ οἰκογένειά του, ἡ Ἰουλία γενιά, πάει πίσω στόν Τρωῶ ἥρωα Αἰνεΐα⁴⁷. Οἱ ἐπικές συγγένειες γιά τίς ὁποῖες ὑπερηφανεύεται γιά τόν ἑαυτό του εἶναι σπίν ἴδια πλευρά τῆς πολεμικῆς⁴⁸. Τό γενεαλογικό του δέντρο τόν συνδέει μέ τίν Ἀφροδίτη τῆς Ἰδης καί ὄχι μέ τόν Δωδωναῖο Δία. Ὁ Ἀλέξανδρος, εἰσβάλλοντας σπίν Ἀσία, εὑρισκε στόν Ἀχιλλέα ἕναν πολεμικό σύμμαχο⁴⁹. Τώρα ὁ Ἀχιλλέας εἶναι ἕνας ἀναδρομικός ἀντίπαλος τοῦ κυρίαρχου τοῦ κόσμου.

Ὅταν οἱ Ἰουλιοι, αὐτό τό κατ' ἐξοχί «Τρωαγενές» γένος ἐξέλιπε, τίποτα πλέον δέν ἀντιτίθεται ὥστε ἡ λατρεία τοῦ μυθικοῦ ἐχθροῦ τῆς οἰκογενείας τους νά τεθεῖ σέ ἰσχύ. Ὡστόσο, οἱ Θεσσαλοῖ συνεχίζουν νά δείχνουν τίν ἀδιαφορία τους. Ὁ Ἀχιλλέας παραπονιέται σπίν «Ζωή τοῦ Ἀπολλώνιου τοῦ Τυανέως»⁵⁰. Ἐν πράγματι οἱ ἀποσπασματικές φράσεις αὐτοῦ τοῦ θαυματοργικοῦ μυθιστορήματος ἀληθεύουν, τότε λίγο καιρό μετά τίν περίφημη νύχτα πού στόν τύμβο τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Σιγείου, ἡ σκιά τοῦ ἥρωα παρέχει ἐμπιστοσύνη καί διδάγματα στόν μεγάλο θαυματοποιό πού συμμετέχει σέ πρεσβεία σπίν Θερμοσύλης κατά τί συνάντησι τοῦ ἀμφικτυονικοῦ συμβουλίου, οἱ Θεσσαλοῖ φοβισμένοι

⁴⁵ «οὐ προθύμους ἔτι» (V, 27, 5).

⁴⁶ Φιλόστρατος, *vit. Apoll.*, IV, 16, 3.

⁴⁷ 41 ὁ.π., IV, 11, κ.ἐξ.

⁴⁸ 42 βλ. *Στράβωνας*, XIII, 1, 27.

⁴⁹ «ξύμμαχον τόν Ἀχιλλέα ἐν Τροίᾳ ἐποιήσατο» (*Ἡρωικός*, XX, 29).

⁵⁰ IV,16,3.

ἀποφάσισαν νά ἀποκαταστήσουν τίς ὀφειλόμενες τιμές στόν τύμβο⁵¹.

Αὐτή ἡ ἐπίσημη ἀπόφαση ἔμεινε ἀνεφάρμοστη. Ἀλλά ὁ Ἀχιλλέας ἀποζημιώθηκε μέ μιά ὑπέρτατη λαμπρότητα ἀπό τήν ἀγνωμοσύνη τῶν συμπατριωτῶν του. Ὁ Καρακάλλας εἶχε μιά παθιασμένη ἀγάπη γιά τόν Ἀλέξανδρο. Ἐμπνεόταν ἀπό αὐτόν σέ ὅλα. Γέμισε τήν αὐτοκρατορία μέ ἀπεικονίσεις καί ἀγάλματά του. Ἡ ψυχή τοῦ κατακτητῆ πέρασε μέσα του, δέν μποροῦσε νά ταυτιστεῖ μέ αὐτόν χωρίς νά δείχνει μιά ἐντονη προτίμηση στόν Ἀχιλλέα. Τό ἔτος 214 ἔρχεται στό Ἴλιον καί ξαναζωντανεῖ μέ θεατρική μεγαλοπρέπεια τίς τελετές πού πρῖν ἀπό περίπου πεντέμισι αἰῶνες πραγματοποιήθηκαν στό ἴδιο μέρος: Ἄνθη καί στεφάνια στό μνημεῖο τοῦ ἀκρωτηρίου στό Σίγειον, ἀγῶνες μέ ἄρματα, γύρω ἀπό τόν τύμβο, θανάτωση τῶν θυσιαζόμενων ζώων σύμφωνα μέ τό τυπικό τῶν ταφικῶν θυσιῶν στόν ἥρωα⁵². Ἐπιπρόσθετα, πεθαίνοντας ἕνας ἀπό τούς εὐνοούμενους του, ὁ νέος Ἀλέξανδρος-Ἀχιλλέας ἔκαψε πανηγυρικά τί σορό του σάν ἐνός νέου Πάτροκλου-Ἡφαιστῖωνα⁵³. Ἄς μῖν εἴμαστε τόσο αὐστηροί μ' αὐτή τήν ἀσυνήθιστη παρωδία. Εἶναι ἴσως σ' αὐτή πού ὀφείλουμε τίς πληροφορίες μας γιά τούς Θεσσαλούς θεωροῦς. Ὁ μυθογράφος ρήτορας πού ἔγραψε τόν *Ἡρωικό* ἀνῆκε σέ μιά γενιά σοφιστῶν εὐνοούμενων τῆς αὐτοκράτειρας Ἰουλίας-Δόμνας⁵⁴. Ἐχοντας ὁ ἴδιος ἐξασφαλίζει τήν εὐνοία τοῦ φοβεροῦ γιοῦ τῆς ζωηρῆς καί εὐφυοῦς Σύρας⁵⁵, ὁ Φιλόστρατος τῆς Λήμνου εἶχε ἕναν τρόπο νά ξεπληρώνει τό χρέος του: ἐπανέφερε στή γενέτειρα χώρα τοῦ Ἀχιλλέου τί λατρεία τοῦ ἥρωα πού τόσο θαύμαζε ὁ Καρακάλλας.

Τό ἔπραξε αὐτό, ἀλλά ἡ κερδοσκοπική πεζότητα τῶν Θεσσαλῶν περιφρόνησε τό αὐτοκρατορικό παράδειγμα. Οἱ Θεσσαλοί εὗρισκαν καλύτερες τίς ἐπικερδεῖς ἀπολαβές ἀπό τί μαγεία παρά τί δαπανηρή ἀποστολή προσφορῶν καί θεωρῶν στήν μακρινή χώρα. Ὁ Ἀχιλλέας καί ἡ Θέτις, ὀριστικά ἀποκηρυγμένοι, ἱκανοποιοῦνταν πλέον μέ τό νά ἀσκοῦν τά συνήθη ἀντίποινα τῶν θεῶν ὅταν αὐτοί ἐκδικοῦνται: καταστροφή τῶν σιτηρῶν ἀπό δαυλίτη, ἀφανισμό τῆς συγκομιδῆς ἀπό τήν παγωνιά, ἐρήμωση τῶν πόλεων ἀπό πλημμύρες. Ἐπέβαλαν στούς ἀσεβεῖς μιά ἄλλου εἴδους ποινή, ἡ ὁποία φαίνεται νά συνίστατο σέ

⁵¹ Ὁ συγγραφέας συγκρίνεται ἀπό τόν Renan (*Hist. Des Origines du chrestianisme*, V. 6, 339, n. 3) μέ τόν Δουμῆ τόν πατέρα: «διασκευάζει τήν ἱστορία ἀλλά δέν τήν ἔχει πολύ καλά μελετήσει».

⁵² «ἐψηφίσαντο ἀναλάβειν τά προσήκοντα τῷ τάφῳ» (*vit. Apoll.*, IV, 20, 1).

⁵³ Βλ. Hertzberg, *Hist. De la Grece*, τ. III, σ. 29 καί Haubold, *De rebus Iliensium*, σ. 56-57.

⁵⁴ Βλ. Hertzberg, *Hist. De la Grece*, σ. 99 κ. ἔξ.

⁵⁵ ὁ.π., σελ. 102.

μιά δημοσιονομική πράξη⁵⁶: οί αποστάτες κατηγορούνται για ἀθέτηση σχετικῶν μέ τήν τέχνη τῆς πορφύρας νόμων⁵⁷.

Καί ἐδῶ ἀκόμη ἡ πολιτική ἱστορία φωτίζει τή θρησκευτική ἱστορία. Οἱ καλύτεροι δικαστές ἀποκαλύπτουν τή σύνδεση τοῦ Ἡρωικοῦ στά χρόνια τοῦ Ἀλέξανδρου-Σεβήρου⁵⁸. Ἄρα, εἶναι στά χρόνια τῆς βασιλείας αὐτοῦ τοῦ πριγκίπα πού γιά πρώτη φορά ἀκοῦμε νά γίνεται λόγος γιά αὐτοκρατορικό βαφεῖο νημάτων πορφύρας τοῦ ὁποῖου τά προϊόντα διατίθενται στό ἐμπόριο⁵⁹. Ὁ εἰδικός ἐπιμελητής εἶναι ὑπεύθυνος γιά τή διαχείρισί του καί τήν ἐπιβλεψη ὄχι μόνο τῆς Θεσσαλίας⁶⁰ ἀλλά καί τῆς Ἀχαΐας καί τῆς Ἡπείρου. Καθώς οἱ παρανομίες οἱ ὁποῖες διαπράττονται ἀπό τούς Θεσσαλούς σέ αὐτό τό εἶδος τῆς βαφῆς προηγήθηκαν κατὰ τέσσερα χρόνια τοῦ Διαλόγου τοῦ Φιλόστρατου⁶¹, εἶναι πιθανόν ἡ «θεομνία ἡ ὁποία ἦρθε ἀπό τή θάλασσα»⁶² νά εἶχε ὡς ἀποτελεσμα ἀπάτες σπῆν ἐπεξεργασία τῶν κογχυλιῶν καί νά δηλώνει κάποιον διοικητικό μέτρο πού πάρηκε τήν ἐποχή ἐκείνη, ὅποτε ὁ νομικός σύμβουλος Οὐλπιανός διακρίνεται μέ τήν ιδιότητα τοῦ διοικητῆ τοῦ πραιτωρίου ἀπό ἄγρυπνη ἀστυνόμευση, ὅπου ἡ προστάτιδα τοῦ Μαιμης, μητέρα τοῦ νέου μονάρχου ὁ ὁποῖος γυναικοκρατεῖται, ὄχι μόνο θησαύριζε γιά λογαριασμό τῆς⁶³, ἀλλά καί μετέδωσε στόν γιό τῆς τό ἴδιο ἐλάττωμα τῆς φιλοχρηματίας⁶⁴.

Ἡ περιγραφή τήν ὁποία δίνει ὁ Φιλόστρατος γιά τήν τιμωρία τήν ὁποία ὑπέστησαν οἱ Θεσσαλοὶ καλύπτεται ἀπό μιᾶ αἰνιγματική σκιά: «λίθοι ἐπικρέμανται ἐπάνω τους⁶⁵, κάτι πού τούς ἀναγκάζει νά πουλήσουν τούς ἀγρούς καί τίς οἰκίες τους. Μεταξύ τῶν δούλων τους, ἄλλοι μὲν πουλήθηκαν, ἄλλοι δέ δραπέτευσαν μακριά ἀπό τά ἀφεντικά τους. Αὐτοὶ ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον δέν

⁵⁶ Ἡ ἐρμηνεία εἶναι αὐτή πού δίνει ὁ Hertzberg, *Hist. De la Grece*, τ. III, σελ. 112.

⁵⁷ «μεγάλην ἐπιτιμίῶν ὄντων ἐπὶ τῇ κόλῳ, παρ' ἧς οἱ ἄνθρωποι σοφίζονται τήν πορφύραν, αἰτίαν ἔσχον οἱ Θεσσαλοὶ παρανομήσαι τί ἐς τήν βαθὴν ταύτην» (*Ἡρωικός*, XX, 31).

⁵⁸ Maurice Croiset, *Hist. de la littérature grecque*, z. v, σ. 770.

⁵⁹ Lambrides Alex., Sev., 40. Βλ. Γ' αὐτό τό θέμα βλ. J. Marquand, *La vie prive des Romains*, z. II, σελ. 150 καί M. Besnier, *Dictionnaire de Saglio*, στό λῆμμα Purpura, σελ. 776.

⁶⁰ C., I. L., III, 536, Βλ. Marquand, ὁ.π., σελ. 150, n 6.

⁶¹ «πρὸ ἐτῶν δέ που τεττάρων», (*Ἡρωικός*, II, 30).

⁶² «τό κακόν... ἐκ θαλάττης» (ὁ.π., XX, 31).

⁶³ «οὔσαν φιλοχρήματον... ἰδία ἐθησαύριζε» (*Ἡρωδιανός*, I z.8).

⁶⁴ Julien, *Les Cesards*, 313 (ἐκδ. Hertlein).

⁶⁵ Ὁ διαπρεπὴς Γάλλος νομικός Paul Huvelin ὑποθέτει ὅτι ἡ φράση «λίθοι ἐπικάθηνται ἐπάνω τους» εἶναι ἕνας ὑπαινιγμὸς σέ κάποια φορολογικὴ ποινὴ ἡ ὁποία ἐπιβλήθηκε στους Θεσσαλοὺς μέ πιθανὴ δήμευση τῆς περιουσίας τους (Σ.τ.Μ.).

τελοῦσαν πλέον θυσίες στους προγόνους, γιατί απομακρύνθηκαν ἀκόμη καί ἀπό τούς τάφους»⁶⁶.

Αὐτές ἦταν οἱ σχέσεις μεταξύ τῆς Θεσσαλίας, πατρίδας τοῦ Ἀχιλλέα, καί τοῦ ἥρωου τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Σιγείου. Αὐτές οἱ σχέσεις, χρόνο μέ τόν χρόνο, δέχθηκαν τόν ἀντίκτυπο τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καί ἔστρεψαν τό ἐνδιαφέρον στίς χωρίς ἀποτέλεσμα ἐξελίξεις, οἱ ὁποῖες μᾶς ἀποκαλύπτονται μεταξύ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ μύθου καί τῶν ἀνησυχιῶν τῶν συγχρόνων. Σ' αὐτή τή διαδοχή ἐπεισοδίων ὑπάρχει ἓνα το ὁποῖο ἀποσυνδέεται ἀπό τά ἄλλα λόγω τῆς ἐπικῆς του φλόγας καί τῆς ἱπποτικῆς του ὁμορφιάς: εἶναι αὐτό πού χρησιμεύει σάν προοίμιο στήν κατάκτηση τῆς Ἀσίας, τῆς ὁποίας ἡ πολεμική ἐντολή ξετυλίγεται κάτω ἀπό τό βλέμμα τοῦ Ἀλέξανδρου.

⁶⁶ «λίθοι οὖν ἐπικρέμανται σφίσιν ὧν ἀποδίδονται ἡμῖν τούς ἀγρούς, ἀποδίδονται σφᾶς, τά δέ πεμπρατα καί οὐδέ τοῖς γονεῦσιν οἱ πολλοί ἐναγνίζουσιν, ἀπέδοντο γάρ καί τούς τάφους» (*Ηρωικός*, XX, 31).

ΟΙ ΠΑΛΑΙΟΤΕΡΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗΣ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Ο ναός τῆς Παναγίας Φανερωμένης* βρίσκεται στό κέντρο τοῦ Τυρνάβου, πάνω στόν κύριο δρόμο πού συνδέει τόν οικισμό μέ τό Δαμιάσι καί τήν Ἐλασσόνα. Στήν σημερινή του μορφή εἶναι μιά μεγάλη τρίκλιτη βασιλική θολοσκεπαστη, κτισμένη τό 1872, στή θέση παλαιότερου ναοῦ. Τήν ἐποχή ἐκεῖνη ἤ λίγο νωρίτερα ἔγινε ὁ μνηροπολιτικός ναός τοῦ Τυρνάβου¹, γεγονός πού ὀπωσδήποτε θά συνετέλεσε στήν μεγαλοπρέπεια τοῦ νέου κτηρίου καί τήν πλοῦσια διακόσμησή του. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι δύο σημαντικές συντεχνίες τῆς πόλης, ἐκεῖνη τῶν ὑφαντᾶδων καί ἐκεῖνη τῶν παντοπωλῶν, ἀφιερώνουν εἰκόνες στό τέμπλο, τίς ὁποῖες ὑπογράφουν γνωστοί ζωγράφοι τῆς ἐποχῆς.

Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Τύρναβος γνώρισε ιδιαίτερη οικονομική ἀνάπτυξη ἤδη ἀπό τήν πρώμη ὀθωμανική περίοδο, γεγονός πού ἀποτυπώθηκε, ἐκτός τῶν ἄλλων, στόν μεγάλο ἀριθμό ἐκκλησιῶν μέ τά πλοῦσια ἀφιερῶματα. Οἱ περισσότεροι περιηγητές ἀπό τόν 17ο αἰῶνα καί ἐξῆς ἀναφέρουν σταθερά τήν ὑπαρξη δύο μοναστηριῶν καί 16 ἐκκλησιῶν στήν πόλη², οἱ περισσότερες ἀπό τίς ὁποῖες ἀντιστοιχοῦσαν σέ ὁμώνυμες ἐνορίες. Μία ἀπό αὐτές ἦταν καί ἐκεῖ-

* Θεμεῖς εὐχαριστίες ὀφείλονται στόν Ἀρχιερατικό ἐπίτροπο Τυρνάβου πατέρα Βησσαρίωνα Μπλέτσα καί τόν ἐφημέριο τοῦ ναοῦ πατέρα Γεδεών Μαντᾶ γιά τή συμβολή τους στήν καταγραφή καί προστασία τῶν εἰκόνων.

¹ Στόν ναό τῆς Φανερωμένης γιορτάσθηκε ἡ ἀπελευθέρωση τῆς πόλης τό 1881. Δημ. Ἀνδρεάδης, Ὁ Τύρναβος στά πρώτα 25 ἐλεύθερα χρόνια του, *Θεσσαλικά Χρονικά*, Ἐκτακτος ἐκδοσις ἐπί τῶ ἑορτασμῶ τῆς πεντηκονταετηρίδος ἀπό τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Θεσσαλίας, Ἀθήνα 1935, 320. Θά πρέπει νά ἀναφερθεῖ ὅτι τό 1858 ὁ ναός τοῦ Προδρόμου ἦταν ἀκόμη ὁ ἐπισκοπικός ναός τοῦ Τυρνάβου. L. Heuzey, *Ὀδοιπορικό στήν Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλία τό 1858*, μετ. Χ. Δημητρούλοπούλου, Σχόλια-ἐπιμέλεια Θ. Νημᾶς, Θεσσαλονίκη 1991, 39.

² Σ. Σδρόλια, Οἱ μεταβυζαντινοί ναοί τοῦ Τυρνάβου, *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβίτικων Σπουδῶν*, (Τύρναβος 9-10 Σεπτεμβρίου 1990), Τύρναβος 1991, 75-92.

νη της Φανερωμένης, πού μνημονεύεται μαζί με τήν αντίστοιχη ένορία από τό 1674³ καί συγκαταλέγεται στίς σπουδαιότερες εκκλησίες σέ όλες τίς επόμενες καταγραφές. Κέντρο του οικισμού καί μητροπολιτικός ναός υπήρξε μέχρι τόν 19ο αιώνα ό ναός του Άγίου Ιωάννη του Προδρόμου, δίπλα στον όποιο βρίσκονταν ή κατοικία του μητροπολίτη καί ή περίφημη σχολή του Τυρνάβου.

Γιά τήν μορφή καί ιστορία του παλαιού ναού της Φανερωμένης δέν έχει διασωθεί κανένα στοιχείο καί γι' αυτό άποτελεί εύτυχη συγκυρία ή συντήρηση των εικόνων του από τήν Ίερά Μητρόπολη Λάρισας καί Τυρνάβου⁴, ή όποία προσέφερε πλῆθος νέων δεδομένων. Ό πλούτος της παλαιάς συλλογής του ναού είχε έπισημανθεί ήδη από τό 1990, όταν διοργανώθηκε από τόν Δῆμο Τυρνάβου τό 1ο Συνέδριο Τυρναβίτικων Σπουδών⁵. Έκτοτε οί έρευνες δέν προχώρησαν, μέ δεδομένη τήν κακή κατάσταση των εικόνων, αλλά τό έπιστημονικό ενδιαφέρον αναξωσπυρώθηκε μέ τήν πρό όλίγων έτών συντήρηση λίγων κεμιλιών του Τυρνάβου από τήν Έφορεία Άρχαιοτήτων Λάρισας καί τήν ένταξή τους στην περιοδική έκθεση για τόν 16ο αιώνα στό Διαχρονικό Μουσείο⁶. Σήμερα είμαστε στην ευχάριστη θέση νά διαθέτουμε μεγαλύτερο εύρος πληροφοριών από ένα δείγμα 40 εικόνων του ναού της Φανερωμένης, τό ένα τέταρτο περίπου του συνόλου.

Κατ' άρχήν θά πρέπει νά αναφερθεί ότι ή συλλογή αυτή άπαρτίζεται από τρεις ομάδες διαφορετικής προέλευσης, πού δέν είναι πάντα εύκολο νά διαχωρισθούν: πρώτα από τίς εικόνες του ίδιου του ναού της Παναγίας καί έπειτα από τίς εικόνες δύο άλλων ιστορικών ναών της ένορίας, του Άγίου Νικολάου Τουραχάν καί του Προφήτη Ήλία της Άγοράς, πού κατεδαφίσθηκε λόγω παλαιότητας τό 1912⁷. Τό ενδιαφέρον σύνολο του τελευταίου ναού, μετά τίς αλληπάλληλες μεταφορές, κλοπές καί φθορές πού υπέστη, άπαιτεί πλέον μεγάλη έρευνα προκειμένου νά άποκατασταθεί. Ωστόσο άς σημειωθεί ότι ή

³ Κ. Σπανός, Μιά ανέκδοτη Τυρναβίτικη πρόθεση του 1674, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* ΙΣΤ', 1989, σσ. 130-131.

⁴ Η συντήρηση άρχισε μέ πρωτοβουλία του μητροπολίτη κ. Γερωνόμου καί διεξήχθη από τί συντηρήτρια Σταυρούλα Νάκου υπό τήν επίβλεψη της Προϊσταμένης στό Τμήμα Συντήρησης της Έφορείας Άρχαιοτήτων Λάρισας Βασιλικής Τούλη.

⁵ Σ. Σδρόλια, *Οί μεταβυζαντινοί ναοί*, ό.π., 82. Τ. Παπαζήσης, *Άγιογράφοι του 16ου-18ου αιώνα στον Τύρναβο καί τήν έπαρχία του, Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου*, ό.π., σσ. 136-137, Σ. Σδρόλια, «Ναός Παναγίας Φανερωμένης», *Άρχαιολογικόν Δελτίον* 46, 1991, σσ. 232-33.

⁶ Σ. Σδρόλια (έπιμ.), *Έλπίδα καί Πίστη, Έκκλησία καί Τέχνη στην Θεσσαλία τόν 16ο αιώνα*, Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας (2 Δεκεμβρίου 2018-28 Φεβρουαρίου 2019), Κατάλογος έκθεσης, Λάρισα 2018, εικ. 1-6. http://www.dml.culture.gr/images/entypa/elpida_pisti.pdf

⁷ Σ. Σδρόλια, *Μεταβυζαντινοί ναοί*, ό.π., (σφι. 2) σελ. 88.

συντήρηση ορισμένων εικόνων του επιτρέπει πλέον νά διακρίνουμε δύο χρονολογικές περιόδους, μία του 17ου και μία του 18ου αιώνα. Στην τελευταία εντάσσεται, εκτός των άλλων, και τό ενδιαφέρον έργο του ζωγράφου Δημητρίου του 1786 στό οποίο αναφέρθηκαν σποραδικά παλαιότεροι έρευνητές⁸. Στίς συντηρημένες εικόνες περιλαμβάνονται ακόμη αρκετά έργα από τόν ναό του Αγίου Νικολάου Τουραχάν, τόν θεωρούμενο ως τόν παλαιότερο του Τυρνάβου⁹. Αυτά έχουν μεγάλη σημασία γιά τίν ιστορία τής πόλης, όπως φάνηκε από εκείνα του 16ου αιώνα πού συμπεριλήφθηκαν στην προαναφερθείσα έκθεση.

Εκινώντας τίν παρουσίαση τής κυρίως συλλογής του ναού τής Φανερωμένης, ό έρευνητής έρχεται γιά μιά ακόμη φορά αντιμέτωπος μέ έπιμέρους ομάδες, στίς οποίες ανήκουν δεσποτικές εικόνες τέμπλου από τόν 16ο έως τόν 19ο αιώνα, δύο τουλάχιστον σειρές εικόνων Δωδεκαόρτου, μία του 18ου και μία του 19ου αιώνα, καθώς και μεμονωμένα αφιερώματα των πιστών. Τά τελευταία μαρτυρούν παλαιότερη συνήθεια πού δέν έχει διακοπεί μέχρι σήμερα.

Περιοριζόμαστε εδώ σέ μικρή αναφορά στίς αρχαιότερες εικόνες αυτού του συνόλου, οι οποίες, όπως φάνηκε από τίν πρόσφατη συντήρηση, αποτελούν μερικά από τά πιο ενδιαφέροντα έργα τής πρώιμης μεταβυζαντινής ζωγραφικής.

-Η Θεοτόκος Πεφανερωμένη (α/α 1 στην καταγραφή εικόνων τής Έφορείας Αρχαιοτήτων Λάρισας) είναι μιά μεγάλη εικόνα διαστ. 99 x 65 εκ. πού επιβάλλεται μέ τά σκούρα χρώματα και τίν αυστηρότητα της (εικ. 1). Η Παναγία εικονίζεται σέ προτομή, στον τύπο τής Όδηγίτριας και υποβαστάζει τόν Χριστό μέ τό άριστερό της χέρι, ενώ φέρει τό δεξί σέ δέηση μπροστά στό στήθος. Είναι ντυμένη μέ σκούρο γαλανό χιτώνα, ίδιο μέ εκείνο του παιδιού και ένυθρό μαφόριο. Ο Χριστός εύλογεί μέ τό δεξί και κρατεί μέ τό άλλο κλειστό ειλητάριο, ενώ είναι τυλιγμένος μέ πορτοκαλόχρωμο ιμάτιο μέ χρυσοκονδυλιές.

Η στάση των δύο μορφών, πού πλησιάζουν έλαφρά ή μία τίν άλλη, απομακρύνει τίν εικόνα του Τυρνάβου από τόν αυστηρό τύπο τής μετωπικής Όδηγίτριας και

Εικ. 1.
Θεοτόκος Φανερωμένη

⁸ Τ. Παπαζήσης, *Αγιογράφοι*, ό.π. (σημ. 5), σσ. 132-133, Ά. Πασαλή, «Τρεις δεσποτικές εικόνες από τό καθολικό τής Μονής του Προφήτη Ηλία στον Τύρναβο», *Πρακτικά Πρώτου Συνεδρίου*, ό.π. (σημ. 2), σελ. 152.

⁹ Σ. Σδρόλια, «Ο ναός του Αγίου Νικολάου Τουραχάν», *Ψηφίδες Ιστορίας Περιοχής Τυρνάβου*, *Πρακτικά Δημερίδας* (Τύρναβος 6-7 Φεβρουαρίου 2016), έπιμ. Α. Μάτος, Τύρναβος 2018, σσ. 17-24.

τόν ἐντάσσει σέ μιά σειρά εικόνων μέ τρυφερή ἐπικοινωνία μητέρας καί παιδιοῦ, πού ξεκινοῦν ἀπό τί βυζαντινή περίοδο. Τόν 16ο αἰώνα αὐτή ἡ παραλλαγή τῆς Ὁδηγήτριας ἀναπτύσσεται τόσο στους κρητικούς ζωγράφους ὅσο καί σ' ἐκείνους τῆς Βόρειας Ἑλλάδας¹⁰.

Τό ἔργο χαρακτηρίζει ἡ τάση γιά ἐπιμύκυνση τῶν μορφῶν καί τυποποιημένη διευθέτηση τοῦ ἐνδύματος, διά τῶν ὁποίων ἀποκτᾶ μεγάλη αὐστηρότητα. Τό ἴδιο ἰσχύει ἐπίσης στά γυμνά μέρη (εἰκ. 2), ὅπου οἱ φωτεινές περιοχές ἔχουν μειωθεί σέ σχέση μέ τά ἔργα τοῦ 16ου αἰώνα καί ἡ σκουροπράσινη σκιά πού περιγράφει τά μάγουλα προβάλλει ἔντονα ἀνάμεσα στά φωτεινά μέρη καί στόν καστανό προπλάσμο. Ὡστόσο, ὁ ζωγράφος σχεδιάζει μέ ἐπιμέλεια τά

Εἰκ. 2.
Θεοτόκος Φανερωμένη, λεπτομέρεια.

χαρακτηριστικά τοῦ προσώπου καί ἀποδίδει μέ λεπτομέρεια τόν γραμμικό φωτισμό στά ἐξέχοντα μέρη, ὅπως καί τήν διακόσμηση τῶν παρυφῶν τῶν ἐνδυμάτων μέ χρυσοκονδυλίες. Μεγαλύτερη ἀκόμη ἐπιμέλεια ἐπιδεικνύει στήν διακόσμηση τῶν φωτοστεφάνων μέ στικτό ἔλισσόμενο βλαστό καί ἔνθετα στικτά σχέδια σέ μεγάλη ποικιλία (ρόδακες, καρδιοσχημα, ἀστερόσχημα).

Οἱ ἐπιγραφές εἶναι δύο εἰδῶν. Τά ἀρχικά ΜΡ ΘΥ ἔχουν τεθεῖ σέ στρογγυλά κόκκινα διάχωρα γεμισμένα μέ χρυσό βλαστό, πολύ φθαρμένα σήμερα, ἐνῶ οἱ τίτλοι Η ΠΕΦΑΝΕΡΩΜΕΝΗ καί Ο ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ εἶναι γραμμένοι μέ χρυσά γράμματα σέ μαῦρα ὀρθογώνια διάχωρα μέ ὀξυκόρυφες ἀπολήξεις, ἐπίσης γεμάτα μέ ἔλισσόμενο βλαστό. Φαίνεται ὅτι οἱ ἀρχικές ἐπιγραφές εἶχαν γραφεῖ μέ κόκκινα γράμματα, ὅπως φαίνεται ἀπό τό τμήμα πού ἀπέμεινε δεξιά τοῦ Χριστοῦ, καί ἐκεῖνες στά μαῦρα διάχωρα προστέθηκαν ἀργότερα.

Τό βάθος τῆς εἰκόνας εἶναι χρυσό καί περιβάλλεται ἀπό ἐρυθρή ταινία. Οἱ φθορές πού ἔχει ὑποστεῖ εἶναι φανερές, τόσο στό κάμμιμο πού διακρίνεται στήν κατεστραμμένη πάνω ἀριστερή γωνία, ὅσο καί στίς ρωγμές πού φέρει καί κυρίως στήν ἐπιμύκη ἀπολεπισμένη ζώνη στό δεξι χέρι τῆς Παναγίας, πού φανερώνει τήν μακροχρόνια ἀποθήκευσί της σέ ἐπαφή μέ κάποιον ἀντικείμενο.

¹⁰ Γιά τόν τύπο αὐτό βλ. Π. Βοκοτόπουλος, *Εἰκόνες τῆς Κέρκυρας*, Ἀθήνα 1990, ἀρ. 6, σσ. 13-14, Ε. Τσιγαρίδας, Κ. Λοβέρδου-Τσιγαρίδα, *Τερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, Βυζαντινές εἰκόνες καί ἐπενδύσεις*, Ἅγιον Ὄρος 2006, εἰκ. 192-195, Ἀ. Στραπῆ, *Ὁ Φράγγος Κατελάνος στήν Καστοριά*, Θεσσαλονίκη 2018, σελ. 76.

Τά κύρια τεχνικά καί τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά τῆς εικόνας ἀπαντοῦν αὐτούσια σέ μιά σειρά εικόνων τῶν Ἀγγράφων καί κυρίως σέ ἐκεῖνες τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου στό Μαυρομάτι Καρδίτσας, πού χρονολογοῦνται τό 1602¹¹. Στίς εἰκόνες τέμπλου τοῦ ναοῦ αὐτοῦ ἀπαντᾶ ἡ Θεοτόκος μέ τήν ἐπιγραφή Περφανερωμένη μέ τά ἴδια χρώματα καί αὐστηρά χαρακτηριστικά, πού ἔχουν ἀποδοθεῖ στήν ἐπίδραση παλαιότερων εικόνων τῆς περιοχῆς, ὅπως ἡ εἰκόνα τῆς μονῆς Κορώνας (γύρω στό 1580). Οἱ δύο εἰκόνες, τοῦ Μαυρομματίου καί τοῦ Τυρνάβου, διαφέρουν μόνο στό πουκάμισο τοῦ παιδιοῦ, πού σέ αὐτή τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἶναι λευκό, ὅπως στήν πλειονότητα τῶν προτύπων, καθώς καί στούς κατακόσμους φωτοστεφάνους, πού ἐκεῖ ἀπουσιάζουν. Κατά τά ἄλλα, ἡ κατά πολύ μικρότερη εἰκόνα τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου (68 x 45 ἐκ.) ἔχει πιό πλούσιο πλάσιμο στά γυμνά μέρη καί λίγο θερμότερες ἀποχρώσεις, πού μειώνουν κάπως τήν αὐστηρότητα τοῦ συνόλου. Ὡστόσο, εἶναι φανερό ὅτι οἱ δύο εἰκόνες ἔχουν γίνει ἀπό τό ἴδιο ἐργαστήριο καί στήν ἴδια περίοδο, στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα.

Στήν εἰκόνα τοῦ Τυρνάβου ἡ ἐπίκληση τῆς Θεοτόκου ὡς Περφανερωμένης ἔχει μεγαλύτερη σημασία, καθώς δείχνει ὅτι σχετίζεται μέ τήν ὀνομασία τῆς ἐκκλησίας. Ἡδὴ ὁ Heuzey, πού ἐπισκέφθηκε τόν ναό τῆς Φανερωμένης τό 1858¹², ἀναφέρει ὅτι «ἡ Ἁγία Φανερωμένη ὀφείλει ἀσφαλῶς τό ὄνομά της σέ μιά θαυματουργή εἰκόνα τῆς Παρθένου». Ὁ τρόπος ἔκφρασης τοῦ περιηγητῆ δείχνει ὅτι μᾶλλον δέν τοῦ ἔδειξαν τήν εἰκόνα καί τό σχόλιό του ἔχει γλωσσικό χαρακτῆρα: ἡ εἰκόνα πού φανερώθηκε μέ θαυματουργικό τρόπο. Ἀντίστοιχες παραδόσεις συνοδεύουν συχνά εἰκόνες τῆς Παναγίας μέ τήν ἐπιγραφή «ἡ Φανερωμένη» καί κάθε μία ἔχει τήν δική της ξεχωριστή διήγηση ἀνεύρεσης. Στίς εἰκόνες αὐτές, ἡ Παναγία ἀποδίδεται στόν τύπο τῆς Ὁδηγήτριας ἤδη ἀπό τή βυζαντινὴν περίοδο¹³. Στήν περίπτωση τῆς Φανερωμένης τοῦ Τυρνάβου δέν εἶναι εὐδιάκριτη ἡ παράδοση τῆς φανέρωσης τῆς εικόνας, ὡστόσο ὑπάρχει κατα-

¹¹ Σ. Σδρόλια, «Οἱ δεσποτικές εἰκόνες τῆς μονῆς Ἁγίου Γεωργίου στό Μαυρομάτι Καρδίτσας», *Βυζαντινά* 26, 2006, 241-264. Οἱ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Θεοτόκου συμπεριλήφθηκαν στήν ἐκθεση τοῦ Διαχρονικοῦ Λάρισας (*Ἐλπίδα καί Πίστη*, ὁ.π. [σημ.6], ἀρ. 23 καί 24.

¹² L. Heuzey, ὁ.π. (σημ. 1), σελ. 39. Αὐτό πού τόν ἐντυπωσίασε πάντως ἦταν τά καταπληκτικά ξυλόγλυπτα τοῦ 1724, τά ὅποια δέν σώζονται σήμερα.

¹³ Χ. Κωνσταντινίδη, «Ἡ Ἀχειροποίητος-Φανερωμένη τῶν πρώτων Παλαιολόγων», *Δελτίο Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας* 24, 2003, σσ. 89-100. Πρβλ. τήν περίπτωση τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης Τρικάλων, ὅπου ἡ ἱστορική φερώνυμη εἰκόνα σέ προσκυνητάρι ἀνίκει στόν ἴδιο τύπο μέ τοῦ Τυρνάβου καί ἀνακαινίσθηκε γιά τελευταία φορά τό 1862. Δ. Καλοῦσιος, «Τρικαλινά Σύμμεκτα», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο* 27, 1995, σελ. 94.

γραμμένη μιὰ ἐνθύμιση¹⁴ γιὰ τὴν ὑπαρξη παλαιότερα ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ ἑνὸς προσκυνηταρίου, ὅπου οἱ πιστοὶ προσκυνοῦσαν εἰκόνα τῆς Ὁδηγήτριας. Αὐτὴ μεταφέρθηκε ἀργότερα μέσα στὸν ναὸ καὶ εἶναι αὐτὴ πού βρίσκεται σήμερα στὸ ἀριστερὸ προσκυνητᾶρι. Προέκειται πράγματι γιὰ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου Ὁδηγήτριας, μὲ ἀντίστοιχη ἐπιγραφή, πού χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα.

Εἶναι εὐτύχημα ὥστόσο ἡ διατήρηση τῆς παλαιότερης εἰκόνας τῆς Φανερωμένης, ἡ ὁποία γιὰ πρώτη φορὰ μπόρεσε νὰ περιγραφεῖ ἐδῶ μετὰ τὴν συντήρησή της, καθὼς ἦταν πολὺ μαυρισμένη καὶ ἀποθηκευμένη ἐκτὸς χρήσης γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Ἡ ἐπιγραφή τῆς εἰκόνας καὶ ἡ παλαιότητά της, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπάρχουσα παράδοση περὶ προσκυνήματος, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ νὰ συνδέσουμε τὴν εἰκόνα αὐτὴ μὲ τὴν ἐποχὴ ἀνδρῶν τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος πιθανόν κτίσθηκε στὴν θέση τῆς ἀνεύρεσης τῆς εἰκόνας καὶ ἐνῶ ἡ εἰδικότερη αὐτὴ θέση συνέχισε νὰ ἀποτελεῖ προσκύνημα γιὰ αἰῶνες. Ὅταν ἡ παλιὰ εἰκόνα ἔπαθε μεγάλες φθορὲς ἀπὸ πυρκαγιά, οἱ πιστοὶ τὴν ἀντικατέστησαν μὲ τὴ νεώτερη Ὁδηγήτρια, γεγονός πού μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ μετὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἀκόμη καὶ ἂν ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ καὶ ἡ εἰκόνα τῆς Φανερωμένης ἦταν τοποθετημένη στὸ τέμπλο, ὅπως ἡ ἀντίστοιχη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Ἀγραφῶν, ἡ σὲ προσκυνητᾶρι τοῦ ναοῦ, κάποτε ἔπαθε σοβαρὰ φθορὰ καὶ ἀντικαταστάθηκε. Ὡστόσο, θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ εἰκόνα αὐτὴ δὲν συνδέεται μὲ σύνολο τέμπλου, ἀφοῦ ὑπάρχει στὸν ναὸ μεγάλη σειρά δεσποτικῶν εἰκόνων τοῦ 17ου αἰῶνα, ὅπως θὰ ἀναφέρουμε.

Ἡ μόνη εἰκόνα πού συγγενεὺει ὡς ἕνα βαθμὸ τεχνοτροπικά μὲ τὴ Φανερωμένη εἶναι ἡ εἰκόνα τοῦ **Ἁγίου Νικολάου** σὲ προτομῇ (ἀρ. 3, διαστάσεων 86 x 59 ἐκ.). Ὁ ἅγιος παριστάνεται μετωπικός (**εἰκ. 3**), στὴν συνήθη στάση εὐλογίας. Φέρει ἐρυθρόχρωμο φαλόνιο, κατάκοσμο μὲ σταυρούς, πού ἀποδίδονται μὲ χρυσογραφία, ἐνῶ τὸ ἴδιο παρατηρεῖται καὶ στὸ ὠμοφόριο, ὅπου προβάλλει ἔντονα ὁ ἐλικοειδὴς βλαστὸς τοῦ κοσμήματος τῶν σταυρῶν, τόσο στὸ στήθος, ὅσο καὶ στὸ ἀριστερὸ χέρι τοῦ ἁγίου, μὲ τὸ ὁποῖο κρατεῖ τὸ κατάκοσμο εὐαγγέλιο.

Ὁ ἅγιος πλαισιώνεται ἀπὸ τίς μορφές τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Θεοτόκου σὲ μικρογραφία, οἱ ὁποῖοι τοῦ προσφέρουν τὰ σύμβολα τῆς ἱερωσύνης, σύμφωνα

¹⁴ Ἀρχμ. Ἀγγίλιου Τσοῦτσουρα, «Προσκύνημα στὴν Παναγία Φανερωμένη τοῦ Τυρνάβου καὶ τὴν θαυματουργὸ εἰκόνα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης καὶ Τυρνάβου» (15-8-2017) <https://imlaris.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CE%BA%CF%85%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CF%86%CE%B1%CE%BD%CE%B5%CF%81%CF%89%CE%BC%CE%B5/>

Εικ. 3. Άγιος Νικόλαος άρ. 3.

Εικ. 4. Άγιος Νικόλαος άρ. 3, λεπτομέρεια.

μέ τό όραμα πού είδε, όταν ήταν φυλακισμένος, τήν έποχή τής Α΄ Οικουμενικής Συνόδου.

Η μορφή του άγιου έχει ήπια χαρακτηριστικά (εικ. 4) και πλάθεται με καστανοπράσινο προπλάσμο και περιορισμένα φωτεινά μέρη, τά όποία παρουσιάζουν άρκετή αναλογία με εκείνα τής Θεοτόκου Φανερωμένης, πού συνδέθηκε με καλλιτέχνη από τήν περιοχή των Άγράφων. Η διαφαινόμενη σάρκα έχει θερμή απόχρωση και τά φώτα δέν ξεχωρίζουν έντονα, ως άποτέλεσμα τής φθοράς πού έχει ύποστει τό πρόσωπο του άγιου. Περιβάλλεται από πλατύ φωτοστέφανο, πού φέρει διάχυτα ανάγλυφα καμπυλόγραμμα σχέδια, του τύπου του έλικοειδούς βλαστού, καθώς και παρυφή με ανάγλυφες στιγμές. Η επιγραφή Ο Α/ ΓΙΟΣ έχει τεθεί σε δύο έρυθρά διάχωρα με χρυσογραφία, ενώ τό τμήμα ΝΙΚΟ/ΛΑΟΣ είναι γραμμένο από κάτω με έρυθρούς χαρακτήρες.

Η εικόνα δημιουργεί ύποβλητική και ήρεμη έντύπωση και φέρει τήν επίδραση των κρητικών εικόνων του 16ου αιώνα, όπως άποδόθηκε από τους ζωγράφους τής ήπειρωτικής Έλλάδας¹⁵. Είναι γνωστές οι κρητικές επιδράσεις στά έργαστήρια των Άγράφων, οι όποιες όμως συνδυάζονται με παλαιότερες παραδόσεις και άλλα στοιχεία, ώστε νά δημιουργηθούν από τίς άρχές του 17ου

¹⁵ Όμοίωτες παρατηρούνται στό πλάσιμο με εικόνα του άγιου στην Άγία Τριάδα Σάκας, όπως και με τήν μορφή του στην πολυπρόσωπη εικόνα Δέησης τής μονής Αγίου Γεωργίου Μαυροματιού (Ελπίδα και Πίστη, ό.π., σμ. 6, άρ. 26).

αίωνα εϋδιάκριτες τοπικές τάσεις, πού καθιστούν εϋρύτερα γνωστούς τούς Άγραφιώτες ζωγράφους¹⁶. Έδω μπορεί νά προστεθεῖ ὅτι μεταξύ Άγράφων καί Τυρνάβου ἀναπτύσσονται ἀπό τόν 17ο αἰώνα πυκνές ἐμπορικές καί πνευματικές σχέσεις, λόγω τῆς ἐπικοινωνίας λογίων καί ἐμπόρων¹⁷.

Ἡ ἐξεταζόμενη εἰκόνα τοῦ Τυρνάβου εἶναι ἐπιβλητική –ἐκτός τῶν ἄλλων– ἐξαιτίας καί τῆς διακοσμητικότητας τῆς ἐνδυμασίας, ἡ ὁποία, σέ συνδυασμό μέ τήν εἰκόνα τῆς Φανερωμένης, τήν τοποθετεῖ στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα. Ὁ τρόπος ἀπόδοσης εἶναι διαφορετικός στή λίγο μεταγενέστερη εἰκόνα τοῦ Άγ. Νικολάου ἀρ. 6, καθῶς καί στήν ἀντίστοιχη τοῦ ναοῦ τοῦ Άγίου Νικολάου Τουραχάν¹⁸, ἀφοῦ κάθε μία φέρει τά χαρακτηριστικά του ἐργαστηρίου πού τίς δημιούργησε.

Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον δείγμα ἀπό τίς πρώιμες εἰκόνες τοῦ ναοῦ τῆς Φανερωμένης εἶναι ἡ Παναγία «Ἐλεοῦσα» ἀρ. 4 (διαστάσεων 83 x 50 ἐκ.). Ἡ εἰκόνα αὐτή εἶναι ἀμφιπρόσωπη καί φέρει στό πίσω μέρος παράσταση τῆς ἐνθρονῆς Θεοτόκου, ἡ ὁποία μπορεί νά περιγραφεῖ ἐδῶ γιά πρώτη φορά, ἀφοῦ μέχρι πρόσφατα ἦταν ἐντελῶς μαυρισμένη.

Ἡ Παναγία σέ προτομή (εἰκ. 5), φέρει τόν μικρό Χριστό στήν ἀγκαλιά της στραμμένο ἐντελῶς πρὸς αὐτή, σέ παραλλαγή τοῦ τύπου πού ὀνομάσθηκε «Καρδιώτισσα». Στήν παραλλαγή αὐτή, πού δημιουργήθηκε ἀπό Κρητικούς ζωγράφους τόν 15ο αἰώνα¹⁹, ὁ μικρός Χριστός ἀκουμπάει τρυφερά τό μάγουλό του σ' ἐκεῖνο τῆς μητέρας του, γέροντας τό κεφάλι του πρὸς τά πίσω, ἐνῶ ὑψώνει τό ἀριστερό του χέρι πρὸς τό πρόσωπό της. Φορεῖ γκριζόλευκο χιτῶνα πού σφίγγει στήν μέση μέ κόκκινη πτυχωτή ζώνη. Τά χαρακτηριστικά αὐτά, μαζί μέ τό ὄρατό γυμνό του πέλμα, εἶναι κοινά στίς εἰκόνες τῆς «Καρδιώτισσας», ὅπως καί ἡ θλιμμένη ὄψη τῶν μορφῶν,

Εἰκ. 5. Ἀμφιπρόσωπη εἰκόνα, Θεοτόκος Ἐλεοῦσα

¹⁶ Σ. Σδρόλια, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Πέτρας (1625) καί ἡ ζωγραφική τῶν ναῶν τῶν Άγράφων τοῦ 17ου αἰώνα*, Βόλος 2012, σσ. 333, 428. Πρβλ. Κ.Φλώρου, «Εἰκόνες τοῦ 16ου αἰώνα ἀπό τά Βραγγιανά τῆς Εὐρυτανίας, Πρώτη προσέγγιση στήν τέχνη τοῦ 16ου αἰώνα στήν Εὐρυτανία», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο* 53, 2008, σσ. 289-314.

¹⁷ Κ. Τσιώλης, «Άγραφα καί Τύρναβος: πνευματικές καί ἐμπορικές σχέσεις κατὰ τήν Τουρκοκρατία», *Ψηφίδες Ἱστορίας*, ὅ.π., (σπμ. 9), σελ. 126 κ.έ.

¹⁸ *Ἐλπίδα καί Πίστη*, ὅ.π., (σπμ. 6), ἀρ. 1.

¹⁹ Χ. Μπαλτογιάννη, *Εἰκόνες, Μίτηρ Θεοῦ Βρεφοκρατοῦσα στήν Ἐνσάρκωση καί τό Πάθος*, Ἀθήνα 1994, σελ. 106.

πού σχετίζεται με τή συναίσθηση του έπερχόμενου Πάθους. Στην παραλλαγή τής εικόνας μας, ό Χριστός στρέφει τό δεξί χέρι πρός τά πίσω, κρατώντας άνοιχτό ειλπτάριο μέ τό κείμενο ΠΝ<ΕΥΜΑ> ΚΙ[ΡΙΟΥ]/[Ε]ΠΙΕΜΕ ΟΥ/ ΗΝΕΙΓΚ [Ε]/ <ΧΡΙ>Σ[Ε ΜΕ]²⁰. Ή παραλλαγή αυτή άπαντά σέ άρκετές εικόνες του 16ου αιώνα, πάντα μέ τό ίδιο κείμενο στό ειλπτό του Χριστού²¹ και φαίνεται ότι ή επίδρασή της έπεκτάθηκε επίσης σέ ζωγράφους διαφορετικής καλλιτεχνικής παιδείας, όπως σέ εκείνον στην Κρασιά Όλύμπου, πού σήμερα εκτίθεται στό Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας²².

Ή εικόνα του Τυρνάβου μεταφέρει πιστά τό πρότυπο των κρητικών ζωγράφων, ίστορημένη από ικανό καλλιτέχνη τής ήπειρωτικής Ελλάδας του 17ου αιώνα. Χρησιμοποιεί άπαλά χρώματα στά γυμνά μέρη, χωρίς έντονες φωτοσκιάσεις, μέ σκοπό νά άποδώσει τό τρυφερό σύμπλεγμα των δύο μορφών. Τά φωτοστέφανα είναι χρυσά και δηλώνονται μέ άπλή καστανή γραμμή, ένδ τό βάθος τής εικόνας έχει άποδοθεί μέ άπαλή ώχρα στό επάνω μέρος και σκούρο πράσινο κάτω. Ή εικόνα έχει πάθει μεγάλη καταστροφή στό παρελθόν από φωτιά και μέ δυσκολία διακρίνονται οι έπιγραφές ΜΡ ΘΥ Η ΕΛΕΟΥΣΑ μέ λευκά γράμματα.

Πολύ μεγαλύτερη καταστροφή υπέστη ή πίσω πλευρά τής εικόνας, ή όποία φαίνεται ότι ήταν ή αρχική. Αυτό σημαίνει ότι ή εικόνα δέν ήταν από τήν αρχή άμφιπρόσωπη, αλλά μετά τήν φθορά τής έδω περιγραφόμενης όψης, δημιουργήθηκε στην άλλη πλευρά ή παράσταση τής Έλεούσας²³. Ή Θεοτόκος στην αρχική όψη εικονίζεται καθισμένη (εικ. 6), σέ ξύλινο θρόνο πού κοσμεϊται μέ τοξύλλια και χρυσογραφίες και φέρει δύο κοσμημένα μαξιλάρια.

Εικ. 6. Άμφιπρόσωπη εικόνα, Θεοτόκος ένθρονη

²⁰ Λουκ. 4, 16-22. Ή παραπομπή αναφέρεται στην είσοδο του Χριστού στην Συναγωγή τής Ναζαρέτ, όπου ανέγνωσε τί σχετική προφητεία του Ήσαϊα. Διαβάζεται στην λειτουργία τήν 1η Σεπτεμβρίου (Αρχή τής Ίνδίκτου).

²¹ Μπαλτογιάννη, ό.π., Μ. Μπομπουδάκης (έπιμ.), *Εικόνες τής Κρητικής τέχνης (Από τόν Χάνδακα ως τήν Μόσχα και τήν Αγία Πετρούπολη, Κατάλογος έκθεσης, Ήράκλειο 1993*, εικ. 42 και 70.

²² Α. Μπασλής [έπιμ.], *Ναοί και κειμήλια Έκκλησιαστικής Συλλογής Κρασιάς Όλύμπου*, 2014, σελ. 224 (Γ. Παπαναστασούλη).

²³ Τό ίδιο συνέβη στις εικόνες τέμπλου του 16ου αιώνα του Άγίου Δημητρίου Κρασιάς Όλύμπου. Μπασλής, ό.π.,σσ. 224-239 (Γ. Παπαναστασούλη), καθώς και στην Άνω Σωτηρίτσα Αγιάς, τής ίδιας έποχής.

Είναι μετωπική, με πλάγια στροφή των ποδιών της και φέρει τόν μικρό Χριστό καθισμένο στα αριστερά της. Φορεί σκούρο γαλανό χιτώνα και έρυθρό μαφόριο, ενώ τά ένδύματα του Χριστού έχουν ανοικτό πορτοκαλί χρώμα με χρυσογραφίες, που μόλις διακρίνονται. Τά πρόσωπα των μορφών φανερώνουν μιá ενδιαφέρουσα τεχνική με πυκνά και έντονα φώτα πάνω στα ροδόχρωμα σαρκώματα, τά όποια έχουν ακτινωτή διάταξη που τους προσδίδει έντονη έκφραστικότητα. Οί πτυχές των ενδυμάτων δέν σχηματίζουν γεωμετρικά σχήματα, όπως συνηθίζεται στον 16ο αιώνα, αλλά είναι ευθύγραμμες με χρήση διαφορετικών αποχρώσεων του κόκκινου, στο βαθμό που επιτρέπει τήν παρατήρηση ή παρουσία επιζωγραφίσεων. Τό βάθος της εικόνας έφερε φύλλο χρυσοῦ, από τό όποιο μόνον ίχνη απέμειναν, ενώ στο πλαίσιο υπάρχει έρυθρή ταινία. Τήν ίδια απόχρωση φέρουν τά δύο ευμεγέθη στρογγυλά διάχωρα, που φέρουν τά διακοσμητικά επίτιπλα ΜΡ ΘΥ. Τό φωτοστέφανο της Παναγίας αποδίδεται με άπλή εγγάρακτη γραμμή και στίξη, ενώ του παιδιου με φαρδιά κόκκινη γραμμή με σταυρό στο κέντρο και τά αρχικά Ο ΩΝ.

Τά χαρακτηριστικά της εικόνας δέν άπαντούν στα γνωστά ρεύματα του 16ου, αντίθετα προσεγγίζουν τάσεις της ζωγραφικής στα τέλη του 15ου αιώνα, όπως φαίνεται από εικόνες της Μακεδονίας²⁴.

Δυστυχώς, ή ενδιαφέρουσα αυτή εικόνα έχει υποστεί ανεπανόρθωτη φθορά και δέν προσφέρεται για περαιτέρω εκτιμήσεις. Με τά μέχρι σήμερα δεδομένα, μäs οδηγεί στην αρχική φάση του οικισμού του Τυρνάβου, όταν ακόμη είχε πολύ μικρό μέγεθος, σύμφωνα με τίς οθωμανικές απογραφές²⁵.

Εικόνα της Βάπτισης (άρ. 3, 99 x 64 εκ.). Η μεγάλη αυτή εικόνα (εικ. 7) θά πρέπει νά ανήκε κάποτε στο τέμπλο του παλιου ναου, όπως και ή επόμενη, εκείνη του Αγίου Νικολάου. Σ' αυτήν εικονίζεται ό Χριστός στο κέντρο, μετωπικός μέσα στα νερά του Ιορδάνη, τήν ώρα που ό Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος τόν βαπτίζει θέτοντας τό χέρι στην κεφαλή του. Από τήν άλλη πλευρά, παρευρίσκονται τέσσερις άγγελοι, με καλυμμένα εύλαβικά τά χέρια. Οί όχθες αποδίδονται απότομες και βραχώδεις, ενώ ό ποταμός είναι γεμάτος ψάρια. Μέσα στα νερά διακρίνεται στα δεξιά ή προσωποποίηση της Θάλασ-

²⁴ Χ. Μπαλογιάννη, *Εικόνες της Συλλογής Οικονομοπούλου*, Αθήνα 1986, 27 εικ. 16, Φ. Καραγιάννη-Γ. Φουστέρης (έπιμ.), *Τό Ημέτερον Κάλλος, Βυζαντινές Εικόνες από τήν Θεσσαλονίκη*, Θεσσαλονίκη 2018, άρ. 20 (Κ. Βαφειάδης).

²⁵ Ο Τυρνάβος σημείωσε άματάοδη ανάπτυξη από τόν 15ο μέχρι τά μέσα του 16ου αιώνα και εξελίχθηκε στην μεγαλύτερη πόλη της Θεσσαλίας. Μ.Κiel, *Türkische Thessalien: Etabliertes Geschichtsbild versus Osmanische Quellen, Die Kultur Griechenlands in Mittelalter und Neuzeit, Bericht über das Kolloquium der Sudosteuroopa-Kommission*, 28-31 October 1992, Göttingen 1996, σελ. 126 κ.έ.

Εικ. 7. Βάπτισι

Εικ. 8. Άγιος Νικόλαος, ἀρ.6.

σας, ως γυναικεία μορφή που επιβαίνει σε δελφίни, ενώ ο Χριστός πατεί σε πλάκα από την οποία εξέρχονται φίδια.

Η σύνθεση, συμμετρική και λιτή, ακολουθεί τις βασικές αρχές των κρητικών εικόνων, όπως αποδίδεται τον 17ο αιώνα²⁶. Το θέμα της πλάκας με τα φίδια όπου πατεί ο Χριστός²⁷ προέρχεται από την βυζαντινή παράδοση της Μακεδονίας, αλλά επιζει σε αρκετά μεταγενέστερα έργα.

Εικόνα του Άγιου Νικολάου (αρ. 6, διαστ. 94 x 61 εκ.). Ο άγιος εικονίζεται σε προτομή (εικ. 8), όπως και στην προηγούμενη ομόθεμη εικόνα. Έδώ αποδίδεται με απλό καστανόχρωμο φαιλόλιο και ώμοφόριο με κόκκινους σταυρούς, κρατώντας ανοιχτό βιβλίο. Οι μορφές του Χριστού και της Θεοτόκου που τον παραστέκουν, αποδίδονται σε αρκετά μεγάλο μέγεθος, καταλαμβάνοντας τον διαθέσιμο χώρο που απομένει γύρω από τη μορφή του αγίου. Το πρόσωπο του αγίου είναι επιμελώς αποδοσμένο, με τετραπλή σειρά ρυτίδων στο μέτωπο και στρογγυλό σχηματοποιημένο γένη. Τα σαρκώματα πλάθονται με ανοιχτή ώχρα που φωτίζεται από λευκές παράλληλες γραμμές και ξεχωρίζουν έντονα δίπλα στον σκούρο καστανό προπλασμό. Τα χαρακτηριστικά των μορφών (μικρά μάτια, σχηματοποιημένη απόδοση, επιλογή της αντί-

²⁶ Κ. Βαφειάδης, *Η ζωγραφική στο Άγιον Όρος στις αρχές του 17ου αιώνα*, Ό ζωγράφος Δανιήλ μοναχός, Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 266, εικ. 152.

²⁷ Πηγάζει από την ύμνολογία της εορτής.

θεσης στην παράθεση τῶν χρωμάτων), σέ συνδυασμό μέ τό γενικότερο στίσιμο τῆς μορφῆς, προσιδιάζουν σέ καλές δημιουργίες τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 17ου αἰῶνα, χωρίς ιδιαίτερα γνωρίσματα συγκεκριμένης περιοχῆς²⁸. Ὅμοιες τάσεις παρατηροῦνται καί σέ ἄλλες εἰκόνες τοῦ Τυρνάβου, ιδιαίτερα δέ σέ σειρά ἕξι εἰκόνων τῆς Φανερωμένης (Χριστός, Θεοτόκος, Πρόδρομος, Πέτρος καί Παῦλος, Ταξίαρχες, Ἅγιος Ἀθανάσιος), πού θά μπορούσαν νά ἀποδοθοῦν στό τέμπλο τοῦ 17ου αἰῶνα, μαζί μέ τόν Ἅγιο Νικόλαο καί τί Βάπτισμ. Οἱ εἰκόνες αὐτές ἔχουν παρόμοιες διαστάσεις καί οἱ περισσότερες ξεχωρίζουν γιά τήν ξυλόγλυπτη ἐργασία τοῦ πλαισίου τους, ἀλλά φέρουν κακότεχνες ἐπιζωγραφίσεις τοῦ 19ου αἰῶνα, οἱ ὁποῖες ἐμποδίζουν πρὸς τό παρόν τήν ἐκτίμηση τῆς ἀρχικῆς τους ζωγραφικῆς. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ἐπίσης τό ἐπιμελημένο ξυλόγλυπτο πλαίσιο τῆς εἰκόνας τοῦ Ἁγίου Νικολάου μέ τά συνεχῆ σχέδια ζιγκ-ζάγκ καί τόν ξυλόγλυπτο σταυρό στό κέντρο.

Ἀπό τίς πέντε παραπάνω εἰκόνες καί ἐκεῖνες ἄλλων ναῶν πού συντηρήθηκαν, φαίνεται ὅτι στόν Τύρναβο δούλεψαν πολλά διαφορετικά καλλιτεχνικά συνεργεῖα στήν πρώιμη περίοδο (16ος-17ος αἰῶνας), πού στήν πλειονότητά τους δέν ὑπογράφουν τά ἔργα τους, ὅπως συμβαίνει γενικότερα στήν ἡπειρωτική Ἑλλάδα τήν ἐποχή αὐτή. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν γνωστοί καλλιτέχνες τῶν Λινοτοπιτῶν, ὅπως ὁ ζωγράφος Νικόλαος, πού ὑπέγραψε τίς τοιχογραφίες τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Προφίτη Ἡλία τό 1632²⁹. Ἡ τέχνη του παρουσιάζει σχέση μέ τίς εἰκόνες τέμπλου πού παρουσιάσθηκαν ἀμέσως πρῖν, χωρίς νά ταυτίζεται μαζί τους, καί δείχνει ὅτι τά ἔργα αὐτά ἐντάσσονται στό ἐνιαῖο ρεῦμα τοῦ βόρειου ἐλλαδικοῦ χώρου, ὅπως προέκυψε ἐπίσης γιά ὀρισμένα ἀπό τούς ναοῦς Ἁγίου Νικολάου Τουραχάν καί Ἁγίου Γεωργίου³⁰. Γιά τό ἐνδεχόμενο τῆς δραστηριοποίησης ζωγράφων ἀπό τήν Κεντρική Ἑλλάδα στήν πλούσια παραγωγή τοῦ Τυρνάβου, ὅπως προέκυψε μέ ἐκείνους τῶν Ἀγράφων, πιστεύεται ὅτι θά ὑπάρξουν περισσότερα στοιχεῖα μετά τήν συνέχιση τῶν ἔργων τῆς συντήρησης.

Ὅσον ἀφορᾷ στόν ναό τῆς Φανερωμένης Τυρνάβου, φάνηκε ὅτι ἔχει διανύσει μιά μακρά καί ενδιαφέρουσα διαδρομή καί διαφύλαξε μέχρι σήμερα μερικά ἀπό τά σημαντικότερα κειμήλια τῆς πρώιμης ιστορίας του.

²⁸ Πρβλ. *Εἰκόνες ἀπό τίς Ὀρθόδοξες Κοινότητες τῆς Ἀλβανίας, Συλλογῆ Ἐθνικοῦ Μουσείου Μεσαιωνικῆς Τέχνης Κορυτσᾶς* (ἐπιμ. Α. Τούρτα), κατάλογος ἐκθεσης, Μουσείο Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ, 14 Μαρτίου-12 Ἰουνίου 2006, Θεσσαλονίκη 2006, ἀρ. 28.

²⁹ Α. Τούρτα, *Οἱ ναοί τοῦ Ἁγίου Νικολάου στή Βίτσα καί τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ στό Μονοδένδρι. Προσέγγιση στό ἔργο τῶν ζωγράφων ἀπό τό Λινοτόπι*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 23-25.

³⁰ *Ἐλπίδα καί Πίστη*, ὁ.π., (σημ. 6), εἰκ. 1-6.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΘ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ
ΙΑΤΡΟΣ - ΙΣΤΟΡΙΟΔΙΦΗΣ

ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΛΑΡΙΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἀπό τὰ ὁδοιπορικά τῶν ξένων περιηγητῶν οἱ ὅποιοι ἐπισκέφθηκαν τὴν πόλιν μας κατὰ τὴν μέση καὶ ὕστερη τουρκοκρατία (17ος-19ος αἰ.), ἀπὸ τοὺς κώδικες, ἀρ. 1472 τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Λαρίσης πού εἶναι θησαυρισμένος στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη¹ καὶ ἀρ. 15 τοῦ Ἱ. Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου Λαρίσης, ὁ ὁποῖος βρίσκεται στὸ Μουσεῖο Μπενάκη², καὶ ἀπὸ ἄλλο διάσπαρτο ἀρχεῖακὸ ὕλικό, γνωρίζουμε ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας ἡ Λάρισα διέθετε ἐν λειτουργίᾳ μόνον ἓναν ἐνοριακὸ ναό, τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, καὶ αὐτὸν σε μερικές περιπτώσεις ἐκτός λειτουργίας. Ὅμως ὑπῆρχαν στὴν πόλιν διάσπαρτα μερικά παρεκκλήσια, ὅπως τῶν 40 Μαρτύρων στὸν Σουφλάρ μαχαλά, τὸ ὁποῖο ἦταν μετόχι τῆς Ἱ. Μ. Ἐρηροποτάμου τοῦ Ἁγ.

Ὁ ναός τοῦ 1925. Λεπτομέρεια φωτογραφίας ἀπὸ ἐπιστολικό δελτάριο τοῦ Νικ. Κουρτιῖδη (Nicourt). Περίπου 1932.

¹ Καλούσιος Δημήτριος. *Ὁ κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης Ε.Β.Ε. 1472 (1647-1868)*. Λάρισα (2009), σελ. 286.

² Ἡ Λάρισα τῆς περιόδου 1810-1881. Στοιχεῖα ἀπὸ τὸν Κώδικα τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Πρακτικά τῆς Ἡμερίδας τοῦ «Ὁμίλου Φίλων τῆς Θεσσαλικῆς Ἱστορίας» καὶ τῆς «Λαογραφικῆς Ἑταιρείας Λαρίσης», ἐν ἔτει 1988, Δεκεμβρίου 13. Ἐκδόσεις «Θετταλός» Λάρισα (1994), σελ. 200.

Όρους, τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τῆς συνοικίας Παράσχου, τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου στόν Ἀρναούτ μαχαλά, τά ὁποῖα ὅμως δέν ἀποτελοῦσαν ἐνοριακοὺς ναοὺς, λειτουργοῦσαν εὐκαιριακά καί ἐξυπηρετοῦνταν ἀπό τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου. Στόν κώδικα 1472 ἀναφέρεται ὅτι σέ κάποια χρονική περίοδο, τόν ναό τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου ἐξυπηρετοῦσαν 13 ἱερεῖς. Εἶναι ἐπίσης γνωστό ὅτι κατά τό διάστημα τῆς Τουρκοκρατίας ἡ ἔδρα τῆς Μητροπόλεως εἶχε μετατεθεῖ γιά μεγάλο χρονικό διάστημα στά Τρίκαλα, ὁ δέ ἐκάστοτε μητροπολίτης Λαρίσης βρισκόταν διαδοχικά, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, στά Τρίκαλα, στόν Τύρναβο ἢ στήν Λάρισα.

Ἐπειδή τό θέμα μας εἶναι ἡ ἱστορική διαδρομή τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, ὁ ὁποῖος ἐπί τουρκοκρατίας βρισκόταν στόν Ἀρναούτ μαχαλά, θά πρέπει νά γράψουμε καί μερικά γιά τό τοπωνύμιο αὐτό. Ἀρναούτ σημαίνει Ἀρβανίτης καί ἐπομένως Ἀρναούτ μαχαλάς εἶναι ἡ συνοικία τῶν Ἀρβανιτῶν, δηλ. τῶν ἀτόμων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἦλθαν ἀπό τίς περιοχές τῆς Β. Ἠπείρου καί κατοίκησαν στόν συγκεκριμένο μαχαλά τῆς Λάρισας, ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ μέ τήν σημερινή συνοικία τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου. Οἱ ἱστορικοί τοῦ 19ου αἰῶνα ἀναφέρουν πῶς ὅταν ὁ Ἀλή πασάς μπῆκε στό στόχαστρο τοῦ Σουλτάνου καί δολοφονήθηκε στό νησί τῶν Ἰωαννίνων, οἱ Ἀρβανίτες κάτοικοι τοῦ μαχαλά αὐτοῦ, φοβισμένοι μίπως ὑποστοῦν ἀντίποινα ἀπό τοὺς γενίτσαρους Τούρκους, ἐγκατέλειψαν τήν περιοχή, στήν ὁποία ἐν συνεχείᾳ ἦλθαν καί ἐγκαταστάθηκαν σταδιακά χριστιανοί ἀπό διάφορες περιοχές τῆς Θεσσαλίας.

Παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου

Πρώτη μνεῖα τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου στόν Ἀρναούτ μαχαλά ἔχουμε τό 1826 στό κώδικα τοῦ Ἱ. Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου. Ὁ συγκεκριμένος κώδικας εἶναι μιά συλλογή ἐγγράφων τά ὁποῖα ἀφοροῦν τήν δοσοληψία τοῦ παγκαρίου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλίου ἀπό τό 1810 μέχρι τό 1881. Στόν ἴδιο κώδικα ἔχουμε μεταξύ τῶν ἄλλων καί τά ὀνόματα ὀρισμένων ἱερέων οἱ ὁποῖοι εἶχαν κατά διαστήματα ὑπό τήν ἐποπτεία τους τό παρεκκλήσιο.

Ὁ ἱστορικός τῆς Λάρισας Ἑπαμεινώνδας Φαρμακίδης στό βιβλίο του *Ἡ Λάρισα* ἔχει καταγράψει ἀποφάσεις ἱεραρχῶν τῆς μητροπόλεως Λαρίσης τῆς περιόδου 1831 μέ 1839 γιά ἱερεῖς οἱ ὁποῖοι ἐξυπηρετοῦσαν τοὺς χριστιανούς στόν Ἀρναούτ μαχαλά καί τόν γειτονικό Σαρασλάρ μαχαλά³ «ἐπί τό ψάλλειν ἐν

³ Ἀρναούτ καί Σαρασλάρ ἦταν δύο γειτονικοί μαχαλάδες. Ἀρναούτ μαχαλάς ἦταν ἡ σημερινή συνοικία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καί Σαρασλάρ μαχαλάς ἡ περιοχή μεταξύ Ἀρναοῦτ μαχαλά

Ὁ ναός μετά τήν καταστροφή ἀπό τόν σεισμό τοῦ 1941.
Βορειοανατολική ἄποψη. Ἀρχεῖο τοῦ ναοῦ.

αὐταῖς, εὐλογεῖν τε καί ἀγιάζειν τοὺς ἐν αὐτῇ Χριστιανούς». Ὁ συνήθης ἐκκλησιασμός τῶν χριστιανῶν κατοίκων τῶν συνοικιῶν αὐτῶν, ὅπως καί ὄλων τῶν ἄλλων συνοικιῶν τῆς πόλεως, γινόταν στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο, καί ὅταν ὁ τελευταῖος δέν λειτουργοῦσε, στήν Ἁγία Μαρίνα ἢ σέ ἄλλους πλησιόχωρους οἰκισμούς.

Ἀπό τά μέσα περίπου τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ παρακμάζουσα ὀθωμανική αὐτοκρατορία ὑποχρεώθηκε ἀπό τίς μεγάλες εὐρωπαϊκές χῶρες νά ἐκδώσει μεταρρυθμιστικά διατάγματα, τά γνωστά Τανζιμάτ, μέ τά ὁποῖα παραχωροῦσε στοὺς χριστιανούς τῆς ἐπικράτειάς της, πέραν τῶν ἄλλων, καί πολλές θρησκευτικές ἐλευθερίες. Ἀ.χ. ἀπό τήν περίοδο αὐτή παρατηροῦμε ὅτι ἐπιτρεπόταν ἡ κωδωνοκρουσία στόν ναό τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἡ Κατάδυση τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἀπό τόν μητροπολίτη κατά τήν ἐορτή τῶν Θεοφανείων στήν γέφυρα τοῦ Πηνειοῦ καί ἡ ἀνέγερση νέων ναῶν. Ἀπό τοὺς ναοὺς προηγήθηκε ἡ ἀνέγερση τοῦ Ἁγίου Νικολάου τό 1857 καί ἀκολούθησαν τό 1862 ὁ ναός τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα

καί τῆς γέφυρας, κατά μήκος τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Πηνειοῦ.

Μαρτύρων, τό 1869 ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καί τό 1880 ὁ ναός τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Παναγία). Μέ τήν ἐφαρμογή τῶν μεταρρυθμίσεων αὐτῶν δόθηκε ἡ εὐκαιρία στούς χριστιανούς πού εἶχαν ἀποτραβηθεῖ ἀπό χρόνια πρὶν στίς γύρω ὄρεινές περιοχές τῆς Θεσσαλίας γιά νά ἀποφύγουν τήν σκληρότητα τοῦ μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Λάρισας, νά ἐπιστρέψουν στίς πατρογονικές ἐστίες τους. Τότε ἦταν πού ἄρχισε νά ἐποικίζεται ὁ Ἄρναοῦτ μαχαλάς ἀπό Ἑλλήνες τῆς Πίνδου, τῶν Ἀγράφων, τοῦ Ὀλύμπου καί, ἀργότερα, τῶν Ἀμπελακίων, τοῦ Βλαχολίβαδου, τοῦ Ζάρκου καί ἄλλων περιοχῶν. Οἱ νέοι ἐποικοὶ τῆς περιοχῆς ἴδρυσαν καταστήματα στά ὁποῖα διακινοῦσαν κυρίως προϊόντα πού παρήγαν καί στίς πατρίδες τους. Μέ τόν τρόπο αὐτό, μέσα σέ λίγα χρόνια, ἡ συνοικία αὐτή ἀπέκτησε ἀμιγῆ ἑλληνικό πληθυσμό. Προφορικές μαρτυρίες παλαιότερων ἀναφέρουν ὅτι δίπλα ἀπό τό παρεκκλήσιο εἶχε κτισθεῖ καί τό σχολεῖο τῆς συνοικίας Ἄρναοῦτ, αὐτό πού ἦταν γνωστό σάν «κρυφό σχολεῖο».

Πέραν αὐτῶν, ἐπειδή στόν κεντρικό τομέα τῆς Λάρισας, τόν καλούμενο Παζάρ μαχαλά, κατοικοῦσαν ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον Ὀθωμανοὶ γαιοκτῆμονες (μπένδες), ἡ ἀστική τάξη τῆς πόλης θέλησε νά βρεθεῖ μακριά τους καί ἐγκαταστάθηκε στόν Ἄρναοῦτ μαχαλά. Ἀπό τόν πυρῆνα τῶν εὐπορῶν καί μορφωμένων αὐτῶν χριστιανῶν τῆς συνοικίας προῆλθαν τά ἄτομα ἐκεῖνα τά ὁποῖα ἔπαιξαν κατά τήν ἐπανάσταση τοῦ 1878 πρωταγωνιστικό ρόλο καί μετά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ 1881 ἠγετικό ρόλο. Ἀναφέρονται οἱ οἰκογένειες τοῦ ἱατροῦ Ἀναστασίου Ζαρμάνη, τοῦ Δημ. Ἀλέκου, τοῦ δικηγόρου Δημ. Γαλανίδη, τοῦ χρυσοχόου Νικ. Ἀρσενίδη, τῶν ἐμπόρων Κων. Σηλυβρίδη, Σαλτζῆ, Ἰωάννη Σκεμπέ, τοῦ Ἄριστ. Χατζημέμου, τοῦ Σπ. Σκαλιώρα καί ἄλλων, οἱ κατοικίες τῶν ὁποίων κοσμοῦσαν τόν Ἄρναοῦτ μαχαλά. Μόλις τό 1924, μετά τήν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, ἄρχισε ἡ μετακόμιση τῶν Λαρισαίων ἀστῶν τῆς συνοικίας τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου στό κέντρο τῆς Λάρισας. Ἀρκεῖ νά φαντασθεῖ κανεῖς ὅτι ἡ Ἀνωτέρα Διοίκσις Χωροφυλακῆς Θεσσαλίας στεγαζόταν μέχρι τό 1928 σέ ἓνα διώροφο οἶκμα τῆς συνοικίας τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου ἐπὶ τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Ζαρμάνη. Τά πρῶτα μεταπολεμικά χρόνια στήν ὁδὸ Ζαρμάνη καί γύρω ἀπ' αὐτὴν διατηροῦνταν πολλὰ ἀπὸ τά σπίτια τῶν μεγαλοαστῶν τῆς Λάρισας. Ἦταν ὅλα κτισμένα μέ στοιχεῖα δανεισμένα ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ καί τὴν νεοκλασικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, αὐτὰ πού ὁ Γιώργος Γουργιώτης τὰ χαρακτηρίζει σάν «λαϊκὰ νεοκλασικὰ κτίσματα». Σήμερα, ἂν δέν κάνω λάθος, δέν ἔμεινε ἀπ' αὐτὰ κανένα.

Ὁ πρόχειρος ναός τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου. Νοτιοανατολική ἄποψη. 1962.

Ὁ πρῶτος ναός τοῦ 1869

Τό 1855 οἱ χριστιανοί κάτοικοι τῶν συνοικιῶν Ἀρναοῦτ καί Σαρασλάρ υπέγραψαν εἰδικό πληρεξούσιο γιά τήν κατασκευή τοῦ ναοῦ τῆς συνοικίας τους, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Τό ἔγγραφο αὐτό ἔχει διασωθεῖ μέχρι σήμερα, συντάχθηκε στίς 26 Φεβρουαρίου 1855 μέ τήν ἐποπτεία τοῦ μητροπολίτου Λαρίσης Στεφάνου τοῦ Κυδωνιέως καί τό υπέγραψαν «ὄλοι οἱ Μαχαλιῶτες» κάτοικοι, μέ πρῶτους τούς ἱερεῖς τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἀρναοῦτ μαχαλά. Μέ τό πληρεξούσιο αὐτό συνεστήθη ἐρρακική ἐπιτροπή ἀποτελούμενη ἀπό εὐνοπόληττα μέλη τῆς συνοικίας, τά ὅποια θά φρόντιζαν γιά τήν εἰσπραξη τῶν εἰσφορῶν μέχρι τήν ἀποπεράτωσή του. Τό πληρεξούσιο ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Σήμερον τήν 26 Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους χιλίου ὀκτακοσίου πεντηκοστοῦ πέμπτου συνελθόντες οἰκειοθελῶς ἅπαντες οἱ κάτοικοι τοῦ Ἀρναοῦτ καί Σαρασλάρ Μαχαλά καί συσκεφθέντες συνενέσει τοῦ Σεβασμιωτάτου Ἁγίου Λαρίσης Κυρίου Στεφάνου, ἀπεφασίσαμεν νά οικοδομήσωμεν τήν ἐν τῷ Μαχαλά μας ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Πρός τοῦτο δέ τό θεάρεστον

ἔργον διορίζομεν τούς κυρίους Διονύσιον, Δημήτριον Σμυρλί, Ἀναγνώστην Μακρήν, Μιχαλόν Χ/Μέμου, Ἰωάννην Θεολόγου, Ἀποστόλῃν Ἐμμανουήλ, Δημήτριον Δραμάνην καί Ἀθανάσιον Τριανταφύλλου (οἵτινες θέλουσι διορίσει καί ἄλλους ἐν καιρῷ ἀνάγκης) ἀπολύτους πληρεξουσίους νά φροντίσωσιν τόσον εἰς τήν εἰσπραξίν τῶν συνεισφορῶν ὅσον καί λοιπάς [ἐννοεῖ δωρεάς] μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῆς οἰκοδομῆς ταύτης. Διό καί ὑπεγράφη τό παρόν παρ' ὄλων τῶν Μαχαλιωτῶν καί ἐδόθη εἰς χεῖρας τῶν κυρίων πληρεξουσίων. Καί ὑποφαινόμεθα. Τήν εἰκοστήν ἕκτην (26) Φεβρουαρίου 1855. Ἀρναούτ Μαχαλά Λαρίσσης»⁴. Ἀκολουθοῦν τριάντα πέντε (35) ὑπογραφές μαρτύρων. Προηγοῦνται οἱ ἱερεῖς Παπαπόστολος καί Κωνσταντῖνος τοῦ Ἀρναούτ Μαχαλά, ἔπονται οἱ ὑπόλοιποι κάτοικοι τῶν δύο ἐνοριῶν καί προσυπογράφεται ἀπό τόν ἀρχιερατικό ἐπίτροπο τοῦ μητροπολίτου Στεφάνου.

Θά ἀναφερθοῦν ὀρισμένα ὀνόματα πού ὑπάρχουν στό πληρεξούσιο, τά ὁποῖα ἦταν πολύ γνωστά τήν περίοδο τῆς ὕστερης τουρκοκρατίας καί ἔπαιξαν σημαντικό ρόλο στήν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ.

- Μητροπολίτης Λαρίσσης τό 1855 ἦταν ὁ Στέφανος Β΄ (1853-1870) ἀπό τό Αἰβαλί (Κυδωνίες τῆς Μ. Ἀσίας). Χαρακτηριζόταν ὡς αὐστηρός τηρητής τῶν ἐκκλησιαστικῶν τύπων. Μετά τόν θάνατό του τό 1870, ἐνταφιάσθηκε στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, ἀκριβῶς πίσω ἀπό τήν κόγχη τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Σέ λιθανάγλυφη μαρμάρινη πλάκα, ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου στή Λάρισα Ἰωάννης Οἰκονομίδης-Ἀρβανίτης εἶχε ἀναρτήσει ἓνα ἐπιτάφιο ἐπίγραμμα στήν μνήμη τοῦ ἀρχιερέα.

- Ὁ ἀναφερόμενος ὡς Διονύσιος πιστεύεται ὅτι εἶναι ὁ μετέπειτα δήμαρχος Λαρίσσης γιά μία τετραετία (1887-1891) Διονύσιος Γαλάτης, μέ καταγωγή ἀπό τήν Ἰθάκη. Ἀναφέρεται στό πληρεξούσιο μόνο μέ τό βαπτιστικό του ὄνομα, καθώς τό Διονύσιος δέν ἦταν συνηθισμένο στήν περιοχή μας, καί τόν χαρακτῆριζε. Στή Λάρισα ἐγκαταστάθηκε ἀπό πολύ νωρίς καί διέμενε ἀρχικά στή συνοικία Ἀρναούτ. Ἀσχολήθηκε μέ τήν ἐμπορία τοῦ σίτου. Τό 1877 ἦταν προξενικός πράκτορας τῆς Γαλλίας καί ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν ἐπανάσταση τῆς Θεσσαλίας τοῦ 1878.

- Ὁ Χατζη-Δημήτριος Φαρμακίδης ἦταν ἔμπορος, καί τό ὄνομά του ἀναφέρεται καί στόν Κώδικα τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου κατά τό χρονικό διάστημα 1857-1874.

⁴ Γουργιώτης Γιώργος, *Μικρά Μελετήματα. Κοινοτικά ἔργα στή Θεσσαλία τά τελευταῖα χρόνια πρὶν ἀπό τήν προσάρτηση*, Ἀθήνα (2000), σ. 136-143.

Ὁ πρόχειρος ναός τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου. Νοτιοδυτική ἄποψη.
Φωτογραφία Τάκη Τλούπα. 1960.

- Ὁ Μιχαλός Χατζημέμος, ἦταν καί αὐτός γνωστός ἔμπορος τῆς Λάρισας, ὅπως καί ὁ Ἰω. Σκεμπές, οἱ ἀπόγονοί του ὁποῖου διατηροῦσαν ὑαλοπωλεῖο στὴν ὁδὸ Μακεδονίας (Βενιζέλου).

Ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ ἔγινε στὸ σημεῖο ὅπου βρισκόταν τὸ παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ναοῦ ἄρχισε. Ὁ ἱστορικός Ἐπαμ. Φαρμακίδης ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐργασιῶν τῆς κατασκευῆς τοῦ «ἐκ θεμελίων», οἱ οἰκοδόμοι, οἱ ἐργάτες καί οἱ ἐπίτροποι δέχονταν συνεχῶς κατάρες, ἐπιθέσεις καί λιθοβολισμούς ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς τῆς Λάρισας, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ προσπαθοῦσαν νὰ ἀποτρέψουν τὴν ὁμαλὴ συνέχιση τῆς ἀνέγερσης τοῦ ναοῦ. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα ἡ διαδικασία κατασκευῆς νὰ κρατῆσει 14 ὀλόκληρα χρόνια. Τελικὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ ἔγιναν τὸ 1869 ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Στέφανο καί πρῶτοι ἐπίτροποι ἀναφέρονται ὅτι ἦταν οἱ Γεώργιος Φαρμακίδης⁵, Κωνσταντῖνος Σηλυβρίδης, Ἀριστ.

⁵ Ὁ Γεώργιος Φαρμακίδης ἦταν γνωστός ἔμπορος στὴν ἀγορὰ τῆς Λάρισας καί νυμφεύθηκε τὴν

Χατζημέμος (προφανώς συγγενής του Μιχαλοῦ Χατζημέμου), Παναγιώτης Κουκουτάρας καὶ Γεώργιος Κόμης.

Ἡ ἀρχική ἀρχιτεκτονική του μορφὴ δὲν μᾶς εἶναι γνωστή. Ἐπειδὴ ὅμως τὴν περίοδο ἐκείνη καὶ κατὰ τὸ ἴδιο περίπου χρονικὸ διάστημα κτίσθηκαν, ὅπως ἀναφέρθηκε, οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῶν Ἁγίων 40 Μαρτύρων καὶ ἀργότερα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (τῆς Παναγίας ὅπως μᾶς εἶναι γνωστή), ὅλοι στὸν ρυθμὸ τῆς τρίκλιτης βασιλικῆς, λογικά καὶ ἡ μορφὴ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου τοῦ 1869 θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἴδια μὲ αὐτούς, δηλ. μικρὴ τρίκλιτη βασιλική. Ἐξ ἄλλου οἱ Τοῦρκοι δὲν ἐπέτρεπαν τὴν οἰκοδόμησι ναῶν μὲ ἐμφανῆ θρησκευτικὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, ὅπως τρούλους, κωδωνοστάσια καὶ ἐξωτερικὲς ἀγιογραφικὲς παραστάσεις. Τὸ τέμπλο τῆς βασιλικῆς αὐτῆς κοσμήθηκε μὲ δεσποτικὲς εἰκόνες καὶ εἰκόνες τοῦ Δωδεκάορθου⁶, οἱ ὁποῖες ζωγραφίσθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς Ἀναστάσιο καὶ Σωτήριο Ἰωάννου ἀπὸ τὸ Λιτόχωρο. Σήμερα ἀπ' αὐτὲς σώζονται ἑπτὰ δεσποτικὲς εἰκόνες καὶ δεκαπέντε εἰκόνες Δωδεκάορθου σὲ εἰδικὰ διαμορφωμένο χῶρο στὸ ὑπόγειο τοῦ σύγχρονου ναοῦ

Ἐκεῖνο πού γνωρίζουμε γιὰ τὸν ναὸ αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τῆς Λάρισας «Ὀλυμπός» εἶναι ὅτι τὸ 1893 κατασκευάστηκε πλησίον τοῦ κωδωνοστάσιου, ἐνῶ τὸ 1899 ἔγιναν ὀρισμένες συμπληρωματικὲς ἐπεμβάσεις μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ναὸ. Ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχουν διασωθεῖ δεσποτικὲς εἰκόνες φιλοτεχνημέναι τὸ 1899 ἀπὸ τὸν ζωγράφου καὶ φωτογράφου τῆς Λάρισας Ἰωάννη Μιχαὴλ Παντοστόπουλο.

Ὁ ναὸς τοῦ 1925

Τὸ 1925-26, προφανῶς ἐπειδὴ ὁ ναὸς ἦταν ἀπλὸς στὴν κατασκευή, ἀνεπαρκῆς στὸ μέγεθος ὥστε νὰ ἐξυπηρετεῖ τίς αὐξανόμενες ἀνάγκες τῆς ἐνορίας καὶ ἐμφάνισε φθορές, «ἀνακαινίσθηκε ἐκ βάθρων»⁷ στὸ ἴδιο σημεῖο. Ὁ Ἐπα-

Μαριγώ, κόρη τοῦ Ἀμπελακιώτη Ἰωάννη Λεονάρδου, συγγραφέα τοῦ ἔργου *Νεωάτη τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία*. Διετέλεσε ἐνεργὸ μέλος τῆς ἐπιτροπῆς κατοίκων τῆς Λάρισας, οἱ ὁποῖοι ἐναντιώθηκαν τὸ 1870 στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Δημητριάδος Δωρόθεου Σχολαρίου ὡς μητροπολίτου Λαρίσης, ταξιδεύοντας μέχρι τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο στὴν Κωνσταντινούπολη. Γιὸς του ἦταν ὁ συμβολαιογράφος καὶ ἱστορικός τῆς Λάρισας Ἐπαμεινώνδας Φαρμακίδης. Βλέπε: Φαρμακίδης Ἐπαμεινώνδας, *Ἡ Λάρισα. Ἀπὸ τῶν μυθολογικῶν χρόνων μέχρι τῆς προσαρτήσεως αὐτῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τοπογραφικὴ καὶ ἱστορικὴ μελέτη*, Βόλος (1926), σελ. 206.

⁶ Δεσποτικὲς λέγονται οἱ μεγάλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου καὶ Δωδεκάορθο οἱ μικρὲς εἰκόνες πάνω ἀπὸ τίς δεσποτικὲς, οἱ ὁποῖες ἐκτείνονται καθ' ὅλο τὸ μήκος τοῦ τέμπλου καὶ ἀπεικονίζουν συνήθως γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ.

⁷ Ἀβραμόπουλος Μιχ.-Βουτσιλᾶς Βασ., *Λάρισα*, Λάρισα (1962), σελ. 54.

μεινώνδας Φαρμακίδης στο βιβλίο του *Λάρισα*, που εκδόθηκε τό 1926, τήν περίοδο όπου κτιζόταν ό ναός του Άγίου Άθανασίου, γράφει: «...άνοικοδομούμενον δέ ήδη του Ναού τούτου εκ θεμελίων»⁸. Από επιστολικό δελτάριο του Άθηναίου εκδότη Nicourt (Νικόλαος Κουρτίδης), ταχυδρομημένο τό 1932 και από μιά φωτογραφία ή όποία βρίσκεται στο άρχείο του σημερινού ναού και άποτυπώνει τίς ζημιές που ύπέστη από τόν σεισμό τής 1ης Μαρτίου 1941, διαπιστώνουμε ότι ό ναός έξωτερικά ήταν μεγαλοπρεπής και άκολουθούσε άρχιτεκτονικά τόν ρυθμό τής σταυρεπίστεγης βασιλικής με τρούλο, ό όποιος έφερε όκτώ μεγάλα τοξωτά παράθυρα. Δυτικά εμφάνιζε μεγάλες όμοιότητες με τόν προπολεμικό ναό του Άγίου Άχιλλίου που είχε εγκαινιασθεί τό 1907, με τί διαφορά ότι ό ναός του Άγ. Άθανασίου είχε μικρότερες διαστάσεις και διέθετε μόνον ένα τετραώροφο κωδωνοστάσιο, στή βορειοδυτική γωνία, τό όποιο ύπολείπετο σε ύψος του τρούλου. Στήν άνατολική πλευρά ό ναός του 1926 είχε τρείς κόγχες, εκ τών όποιών ή κεντρική ήταν μεγαλύτερη. Τό έσωτερικό του ήταν διακοσμημένο με εικόνες από τό έργαστήριο τών Λαρισαίων άγιογράφων Χρυσόστομου Παπαμερκουρίου και Παντελή Γκίνη, πολλές από τίς όποιες φυλάσσονται στο ύπόγειο του ναού. Τόν ναό αυτό άποτύπωσε και ό Άγίνωρας Άστεριάδης στο έργο του «Πολιτεία» με τόν προσωπικό ιδιότυπο τρόπο σύνθεσης. Ό πίνακας εκτίθεται στήν Δημοτική Πινακοθήκης Λάρισας-Μουσείο Γεωργίου Ι. Κατσίγρα. Δυστυχώς ή διάρκεια ζωής του ναού αυτού υπήρξε σύντομη, μόνον 15 χρόνια. Από τόν σεισμό τής 1ης Μαρτίου 1941 καταστράφηκε άνεπανόρθωτα και τό κωδωνοστάσιο σχεδόν ίσοπεδώθηκε. Από τά έρείπια που κατέπεσαν από τόν ναό τραυματίσθηκε θανάσιμα ό Άθανάσιος Άκζιώτης, ένας έφηβος 18 έτών, ό όποιος κοιόταν (ό σεισμός έγινε στίς 5.53' τό πρωί) στή διπλανή με τόν ναό οικογενειακή κατοικία του. Ό ναός σταμάτησε νά λειτουργεί, κρήθηκε κατεδαφιστέος, χωρίς όμως μέχρι τό 1946 τουλάχιστον νά έχει ακόμα κατεδαφισθεί⁹.

⁸ Φαρμακίδης Έπαμεινώνδας. *Ή Λάρισα, από τών μυθολογικών χρόνων μέχρι τής προσαρτήσεως αυτής εις τήν Έλλάδα (1881)*, Βόλος (1926).

⁹ «*Η άεροφωτογράφις τής πόλεως τής Λαρίσης εγένετο έν έτει 1946 [...]. Κατά τήν έποχίν εκείνιν ό ναός του Άγ. Άθανασίου ίστατο εις τήν θέσιν του, αλλά με καταφανείς τάς εκ του σεισμού τής 1ης Μαρτίου 1941 προξενηθείσας ζημίας, διό και έχαρηκτηρίσθη κατεδαφιστέος*», έφ. *Λάρισα*, φύλλο τής 5ης Άπριλίου 1971, στο άρθρο: «*Διχωνομία περι τήν άνοικοδόμωσιν του Άγ. Άθανασίου. Σχετικά άπόψεις ένοριτών*».

Ὁ πρόχειρος ναός

Μετά τήν καταστροφή αὐτή, τό ἐκκλησιαστικό συμβούλιο καί οἱ ἐνορίτες ἀναγκάσθηκαν νά στεγάσουν προσωρινά τόν Ἅγιο Ἀθανάσιο σέ κάποιο οἶκημα πού βρισκόταν στήν αὐλή τοῦ ναοῦ. Παλαιότερα σ' αὐτό τό οἶκημα στεγαζόταν τό Δημοτικό Σχολεῖο τῆς συνοικίας, ἀλλά μετά τό 1932, ὅταν ὁ δήμαρχος Μιχαήλ Σάπκας φρόντισε νά κτίσει σέ μικρή ἀπόσταση νοτιοανατολικά τοῦ ναοῦ ἕνα νέο, διώροφο καί ἐπιβλητικό Σχολεῖο, τό Ζ΄ Δημοτικό Σχολεῖο, τό παλαιό οἶκημα μετατράπηκε σέ ἀποθήκη. Τό ἐκκλησιαστικό συμβούλιο τοῦ ναοῦ, μέ τήν βοήθεια τῶν ἱερέων καί τῶν ἐνοριτῶν, ἐπέφερε στήν ἀποθήκη αὐτή ὀρισμένες κοιβικές μετατροπές καί διαρρυθμίσεις μέ τήν προσθήκη βασικῶν στοιχείων τῆς ναοδομίας, ὥστε νά δημιουργηθεῖ μέ ἔλαφρα ὑλικά μιά μικρή τρίκλιτη βασιλική μέ ὑπερυψωμένο τό μεσαῖο κλίτος. Ἀνατολικά προστέθηκε εἰδικός χώρος γιά τό Ἱερό Βῆμα, στό μέσον τοῦ ὁποῦ προβάλε ἐξωτερικά ἡμικυκλική κόγχη, ἡ ὁποία ἐσωτερικά ἀντιστοιχοῦσε στήν ἀρίδα τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς, ἐνῶ δυτικά προστέθηκε πρόχειρη στοά καί ἀνοίχθηκε ἡ κυρία εἴσοδος πρὸς τόν ναό. Σ' αὐτήν μεταφέρθηκαν οἱ εἰκόνες, τά ἱερά σκεύη, τά λειτουργικά βιβλία καί ὅ,τι εἶχε σωθεῖ ἀπό τήν καταστροφή τοῦ προηγούμενου ναοῦ καί σύντομα ἄρχισε νά λειτουργεῖ. Σύμφωνα μέ σημείωμα πού βρέθηκε σχετικά πρόσφατα καί τό ὁποῖο προερχόταν ἀπό τό «ἐγκαίνιο» τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς τοῦ ἐρειπωμένου σήμερα πρόχειρου ναοῦ, τά ἐγκαίνιά του ἔγιναν τήν 1η Νοεμβρίου 1953 ἀπό τόν μητροπολίτη Λαρίσης Δωρόθεο Κοτταρά (1935-1956), παρουσία τοῦ μητροπολίτου Παραμυθίας Δωροθέου Βασιλά (1952-1966)¹⁰. Μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου νότια τοῦ πρόχειρου ναοῦ κτίσθηκαν διάφορα οἰκήματα (γραφεῖο, εἰκονοστάσιο, μόνιμη ἐξέδρα) καί ἕνα τριώροφο κωδωνοστάσιο. Ἡ διάρκεια λειτουργίας τοῦ προσωρινοῦ αὐτοῦ ναοῦ δυστυχῶς δέν ἦταν προσωρινή, κράτησε μέχρι τό 1987. Μέ τήν ἀνέγερση τοῦ νέου ναοῦ, ἡ παράγκα τῆς προσωρινῆς ἐκκλησίας ἐξακολουθεῖ ἀδικαιολόγητα νά διατηρεῖται μέχρι καί σήμερα ἐρειπωμένη, ἂν καί πέρασαν τόσα χρόνια. Προφανῶς κάποιος λόγος θά ὑπάρχει.

¹⁰ Ὁ ἀρχιμανδρίτης Δωρόθεος Βασιλάς μεταπολεμικά διετέλεσε ἱεροκίρυκος τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης καί κατοικοῦσε στή συνοικία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (Ἐξιδρόμοι). Τό 1952 χειροτονήθηκε μητροπολίτης Παραμυθίας, Φιλιατῶν καί Γηρομερίου καί τό 1957 μετετέθη στήν Μητρόπολη Θηβῶν καί Λεβαδείας. Ἡ παρουσία του στά ἐγκαίνια τοῦ πρόχειρου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου προφανῶς ὀφείλεται στήν θητεία του στή Λάρισα καί κυρίως ὅτι ὑπῆρξε ἐνορίτης τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου.

Οι εργασίες για τήν ανέγερση του νέου ναού

Από τό 1960 αναφέρεται ότι τό ἐκκλησιαστικό συμβούλιο του Ἁγ. Ἀθανασίου καί ὀρισμένοι ἐνορίτες ἀνέλαβαν τήν πρωτοβουλία νά ἀνοικοδομήσουν νέο ναό στή θέση τοῦ κατεστραμμένου ἀπό τόν σεισμό. Καταρτίσθηκε ἐρανική ἐπιτροπή καί παρακλήθηκε ὁ ἀρχιτέκτονας Δημήτριος Διαμιάντος, ὁ ὁποῖος ὅταν ἦταν μαθητής Γυμνασίου κατοικοῦσε κοντά στον Ἁγ. Ἀθανάσιο, νά ἐκτελέσει τά ἀρχιτεκτονικά σχέδια. Τό ἴδιο ἔγινε καί μέ τόν πολιτικό μηχανικό Ἀπόστολο Σακελλαρίου, πού ἦταν κάτοικος τῆς συνοικίας καί παρακλήθηκε νά ἐκπονήσει τή στατική καί τήν οικονομική μελέτη τοῦ ἔργου. Καί οἱ δύο ἀνέλαβαν νά ἐκτελέσουν τίς ἐργασίες δωρεάν. Ὅλα πήγαιναν καλά, μέχρις ὅτου μεσολάβησε μιά διχογνωμία ὡς πρός τόν τόπο ἀνέγερσης τοῦ νέου ναοῦ, ἡ ὁποία εἶχε σάν συνέπεια τήν καθυστέρηση τῆς ἔναρξης τῶν ἔργων. Συγκεκριμένα, κατά τήν ὑποβολή αἴτησης τῆς ἐρανικῆς ἐπιτροπῆς στό πολεοδομικό γραφεῖο τοῦ Δήμου γιά τήν ἔκδοση τῆς σχετικῆς ἀδειας πρός ἀνέγερση νέου ναοῦ στή θέση τοῦ προηγούμενου, διαπιστώθηκε ὅτι τό ἐν λόγω οἰκόπεδο ἦταν χαρακτηρισμένο ὡς δημοτικό, καί μάλιστα προοριζόταν γιά πλατεία. Συνεπῶς «ἦταν ἀδύνατον νά κτιστεῖ νέα ἐκκλησία, διότι δέν ἦτο ἰδικόν της τό οἰκόπεδον»¹¹. Κατόπιν αὐτοῦ ἡ ἐρανική ἐπιτροπή ἄρχισε τήν ἀναζήτηση νέου οἰκοπέδου, ἄν καί σέ ὅλους ἦταν γνωστό ὅτι στή θέση αὐτή εἶχε κτιστεῖ ὁ πρῶτος ναός τῆς συνοικίας πολύ πρῖν ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Λάρισας ἀπό τούς Τούρκους. Σάν πῖο κατάλληλο ἡ ἐπιτροπή ἔκρινε τό οἰκόπεδο πού βρισκόταν στή γωνία τῶν ὁδῶν Σκουφᾶ-Καραθάνου-Ζαρμάνη, ἰδιοκτησίας Λάππα, τό ὁποῖο εἶχε κληροδοτηθεῖ στό Γηροκομεῖο. Τό γεγονός τῆς μετατό-

Ὁ σημερινός ναός τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου.
Φωτογραφία τοῦ Βαγγ. Ρηγόπουλου, 2020.

¹¹ Ἡ ἐξεύρεσις τοῦ οἰκοπέδου πρός ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου, ἐφ. Ἐλευθερία, Λάρισα, φύλλο τῆς 15ης Ἀπριλίου 1970.

πισης τῆς θέσης τοῦ νέου ναοῦ προκάλεσε τεράστιες διενέξεις μεταξύ τῶν ἐνοριτῶν, οἱ ὅποιοι κατά κάποιον τρόπο μέ τόν ὄβολό τους ἦταν καί οἱ χορηγοί του. Ἐπειτα ἀπό πολλές παλινωδίες καί ἀντεγκλήσεις, τό Τμήμα Οἰκισμοῦ τοῦ Συμβουλίου Δημοσίων Ἔργων μέ τήν ὑπ' ἀριθ. 1369/81 πράξη του γνωμοδότησε γιά τήν τροποποίηση τοῦ σχεδίου στόν χώρο τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, ἡ ὁποία ἐγκρίθηκε ἀπό τό Δημοτικό Συμβούλιο τόν Ἰανουάριο τοῦ 1982. Τά ἐμπόδια ὑπερνικήθηκαν, οἱ ἐργασίες ἀνέγερσης ἄρχισαν καί στίς 3 Μαΐου 1987, ἔπειτα ἀπό 46 χρόνια ἀπό τήν καταστροφή τοῦ προηγούμενου ναοῦ, ἔγιναν τά ἐγκαίρια τοῦ νέου περιλάμπρου οικοδομίματος, πού θαυμάζουμε σήμερα, ἀπό τόν μητροπολίτη Λαρίσης καί Τυρνάβου Σεραφεῖμ Ὁρφανό (1974-1989). Νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ σημερινός ναός εἶναι μεγαλύτερός του προπολεμικοῦ καί τά θεμέλιά του ἔχουν μεταθεθεῖ λίγα μέτρα ἀνατολικότερα τοῦ προηγούμενου τοῦ 1926.

Γιά τόν σημερινό ναό δέν θά ἀναφερθοῦν περαιτέρω στοιχεῖα καί δέν θά γίνει περιγραφή του. Εἶναι σχετικά νεόδμητος καί κάθε ἱστορική ἀναφορά εἶναι περιττή. Ἐξ' ἄλλου ἕνα προσκύνημα στους χώρους του εἶναι ἀρκετό γιά προσωπική γνωριμία μέ τήν ἀρχιτεκτονική καί τί διακόσμησή του¹².

¹² Θά ἤθελα μέ τόν προσήκοντα σεβασμό νά εὐχαριστήσω τόν Πρωτοσύγκελο τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου π. Ἰγνάτιο Μουρτζανό, τόν προηγούμενο προϊστάμενο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου π. Θεόφιλο, τόν σημερινό προϊστάμενο π. Βησσαρίωνα, τόν π. Ἀλέξανδρο καί τόν κ. Εὐάγγελο Ρηγόπουλο, ἐνορίτη τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου καί μέλος τῆς Φωτοθῆκης. Χωρίς τί βοήθεια καί τήν προθυμία τους δέν θά μποροῦσε νά ὀλοκληρωθεῖ ἡ παρούσα μελέτη.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΣ, ΥΠΟΨΗΦΙΑ ΔΙΔΑΚΤΩΡ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΣΔΡΟΛΙΑ
Δρ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΗ ΕΦΑ ΛΑΡΙΣΑΣ

ΟΙ ΠΑΛΙΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΛΑΡΙΣΑΣ¹

Ο Άγιος Άθανάσιος είναι ο ένοριακός ναός μίας ιστορικής συνοικίας της Λάρισας, της συνοικίας Άρναούτ και κτίσθηκε τή δεκαετία του 1860, τήν ίδια εποχή που κτίζονται όλοι σχεδόν οί ναοί της πόλης, αντικαθιστώντας τά παλαιότερα παρεκκλήσια². Η ανέγερση ναών μεγάλου μεγέθους αρχίζει στή Λάρισα άμέσως μετά τά προνόμια που χορηγοϋν οί Όθωμανοί μέ τό Τανζιμάτ (1854). Φαίνεται ότι πρώτος κτίζεται ο Άγιος Νικόλαος, τό 1857, άκολουθεί ο ναός των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων τό 1862 και τρίτος ο Άγιος Άθανάσιος τό 1869³, ένω οί υπόλοιποι γύρω στά 1880. Οί πληροφορίες αυτές διασώθηκαν στίς εικόνες και τά υπόλοιπα κειμήλια που διαφυλάχθηκαν στους ναούς, άφοϋ τά ίδια τά κτήρια κατεδαφίσθηκαν και στή θέση τους υπάρχουν σήμερα νεόκτιστοι ναοί. Η μορφή των παλιών κτηρίων μπορεί νά έξαχθει συγκριτικά άπό εκείνη του Άγίου Άχιλλίου και των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, για τους όποιους διατηρήθηκαν στοιχεία, και άνήκαν στον τύπο της ξυλόστεγης βασιλικής. Τήν ίδια εποχή, 1860-1880, λίγα χρόνια πριν άπό

¹ Τό άρχικό κείμενο παρουσιάστηκε στίς 19/01/2017 σέ ήμερίδα άφιερωμένη στή συμπλήρωση 148 χρόνων άπό τά έγκαίνια του άρχικού Ίερού Ναού του Άγίου Άθανασίου Λάρισας και 30 άπό τά έγκαίνια του νεότερου ναού. Άπό τήν θέση αυτή εύχαριστοϋμε τον πατέρα Θεόφιλο, έφημέριο του ναού Άγίου Άθανασίου για τήν πρόσκληση και τήν φροντίδα μέ τήν όποία περικλείει τά παλιά κειμήλια, καθώς επίσης και τήν Ίερά Μητρόπολη Λαρίσης και Τυρνάβου, που όργάνωσε τήν εκδίλωση.

² Για τήν πρώιμη ιστορία των ναών της πόλης βλ. Παλιούγκας 1994, 34-41.

³ Παπαθεοδώρου 2016, 21-24.

τὴν ἀπελευθέρωση, κτίζεται μεγάλος ἀριθμὸς ναῶν στὴ Θεσσαλία, τόσο στὶς πόλεις ὅσο καὶ στὴν ὑπαιθρο, καὶ δραστηριοποιεῖται ἕνα πλῆθος καλλιτεχνῶν γιὰ τὴ διακόσμησίν τους. Τὰ ἔργα τους δὲν ἔχουν ἀκόμη καταγραφεῖ στοῦ σύνολο τους καὶ πολλὰ ἔχουν ἤδη χαθεῖ ἢ δὲν βρίσκονται σὲ καλὴ κατάστασι. Σ' αὐτὰ φθάνουν οἱ ἀπόηχοι τῶν σύγχρονων ρευμάτων πού ἔρχονται ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, ἀλλὰ διατηροῦνται ἀκόμη οἱ ἀρχές τῆς παραδοσιακῆς ζωγραφικῆς πού ἐπικρατοῦσαν τὴν προηγούμενη περίοδο, κυρίως χάρι στοὺς ζωγράφους τῆς βόρειας Ἑλλάδας. Ἡ σημασία τῶν ἔργων αὐτῶν, ὅπως ἐκεῖνα τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, εἶναι ὅτι ἀντιπροσωπεύουν μιὰ κοινωνία πού βρίσκεται στοῦ μεταίχμιου, μεταξύ τῆς παράδοσης καὶ τῆς πλήρους ἀνανέωσης, πού συντελεῖται στὴ Θεσσαλία μετὰ τὸ 1880.

Οἱ παλιές εἰκόνες πού σώθηκαν στὸν ναὸ εἶναι πάνω ἀπὸ ὀγδόντα, ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ παρουσιάσουμε τίς βασικὲς κατηγορίες, καὶ κυρίως τίς εἰκόνες τέμπλου, τόσο τῆς ἀρχικῆς φάσης ὅσο καὶ τῶν μεταγενέστερων. Ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπὸ τίς ἐπιγραφές τῶν εἰκόνων, μερικὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες διαβάζονται σήμερα μὲ δυσκολία, ἀντλοῦνται ἀπὸ τὴ δημοσίευση τοῦ Θεόδωρου Παλιούγκα, πρὶν ἀπὸ μία εἰκοσαετία⁴.

Γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τὴν παλιὰ εἰκόνα τῆς **Κοίμησης τῆς Θεοτόκου**, ἡ ὁποία βρισκόταν τοποθετημένη στὸν δυτικὸ τοῖχο, πάνω ἀπὸ τὴν εἴσοδο⁵. Σ' αὐτὴ τὴ θέση παραδοσιακὰ τίθεται ἡ κτητορικὴ ἐπιγραφή, ὅταν ὁ ναὸς εἶναι πλήρως τοιχογραφημένος, κάτι πού δὲν συμβαίνει στοὺς μεγάλους ναοὺς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, πού ἔχουν ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ δυτικούς τρόπους καὶ συνήθειες. Ἔτσι, οἱ ζωγράφοι πρωτοτυποῦν καὶ εἰσάγουν τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή μέσα στὴν εἰκόνα. Ἀπὸ αὐτὴ πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ ναὸς ἀνηγέρθη τὸ 1869, τὴν ἐποχὴ τοῦ μπροπολίτη Λαρίσις Στεφάνου (1853-70), μὲ τὴν συνδρομὴ τῶν χριστιανῶν τῶν δύο ἐνοριῶν, Ἀρναοῦτ καὶ Σαρατσλάρ. Ἀναφέρονται οἱ ἐπίτροποι τοῦ ναοῦ, ἐνῶ αὐτοὶ πού συνέδραμαν στὴν ἀνέγερση εἶχαν ἀναγραφεῖ στὸν κώδικα τοῦ ναοῦ, πού δὲν σώζεται ἀπὸ ὅσα ἔχουμε ὑπόψη μας. Ἀπὸ διάφορες πηγές, καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν κώδικα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, προκύπτει ὅτι ὑπῆρχε παλιὸ παρεκκλήσι στὴν θέση τοῦ ναοῦ, τουλάχιστον ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ εἶναι γνωστὰ τὰ ὀνόματα τῶν ἱερέων ἀπὸ τὸ 1839 κ.έ.

Κτίτορας τῆς μεγάλης αὐτῆς εἰκόνας ὑπῆρξε ὁ Βασίλειος Βακάλης μὲ τὴ

⁴ Παλιούγκα 1998, 161-184.

⁵ Παλιούγκα 1998, 168-169, εἰκ. σ. 169.

σύζυγό του Μαρία. Τό θέμα τῆς Κοίμησης τῆς Παναγίας εἰκονίζεται σύμφωνα μέ τήν παραδοσιακή εἰκονογραφία, καθιερωμένη ἤδη ἀπό τόν 11ο αἰώνα⁶, μέ τήν κλίνη στό κέντρο καί τούς ἀποστόλους καί ἐπισκόπους σκυμμένους πάνω ἀπό αὐτή, ἐνῶ ὁ Χριστός λαμβάνει τήν ψυχή τῆς γιά νά τήν ἀνεβάσει στόν οὐρανό. Στό ἐπάνω τμήμα τῆς εἰκόνας εἰκονίζονται ξανά οἱ ἀπόστολοι, σέ δύο ὁμάδες, μέσα στά σύννεφα πού τούς μεταφέρουν ἐκ περάτων γιά νά παραστοῦν στήν τελετή. Τό πλῆθος τῶν μορφῶν πού συνωθείται πίσω ἀπό τήν κλίνη ἔχει ἐπικρατήσει ἀπό τήν παλαιολόγια περίοδο⁷.

Τήν ἴδια χρονιά, τό 1869, φιλοτεχνήθηκαν οἱ περισσότερες ἀπό τίς εἰκόνες τοῦ τέμπλου, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς ἐπιγραφές πού τίς συνοδεύουν. Ἀπό τίς δύο σειρές εἰκόνων σώζονται ἑπτά δεσποτικές καί δεκαπέντε εἰκόνες Δωδεκαόρτου. Οἱ δεσποτικές εἰκόνες ἔχουν ὕψος 1μ. καί πλάτος 0,65-0,72μ. Ἄν ἔχουμε μπροστά μας ὅλο το σύνολο, μποροῦμε νά συμπεράνουμε ὅτι τό πλάτος τοῦ ἀρχικοῦ ναοῦ θά ἦταν 8-9 μ., ἀνάλογα μέ τόν ἀριθμό τῶν θυρῶν πρὸς τό Ἱερό Βῆμα. Δυστυχῶς οἱ περισσότερες ἔχουν ὑποστει ἐκτεταμένες φθορές καί δέν μποροῦν νά παρουσιασθοῦν ἀναλυτικά πρὶν τήν συντήρησή τους.

Εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστός εἰκονίζεται ἐνθρονος, στόν τύπο τοῦ Βασιλέα-Ἀρχιερέα, φορῶντας ἀρχιερατικά ἄμφια καί κρατῶντας ἀνοικτό εὐαγγέλιο⁸. Ὁ τύπος αὐτός τοῦ Χριστοῦ ἔχει λειτουργικές ἀναφορές, ὅπως δείχνει ἐπίσης ἡ στάση του καί χρησιμοποιεῖται ἀπό τήν παλαιολόγια περίοδο.

Εἰκόνα τῆς Παναγίας (εἰκ. 1). Φέρει τήν ἐπιγραφή *Ἡ Ἐλεοῦσα*⁹. Εἰκονίζεται βρεφοκρατοῦσα σέ προτομή, φορᾶ στέμμα καί ἐπιστέφεται μέ ὁμάδα ἀγγέλων σέ σύννεφα, πού κρατοῦν εἰλητά μέ χαριετισμούς τῆς Παναγίας. Ὁ τρόπος πού κρατεῖ τόν Χριστό καί τά ὑπόλοιπα χαρακτηριστικά τῆς δείχνουν ἐπιρροή τοῦ τύπου τῆς Παναγίας «Ἄξιόν Ἔστι» τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῆς θαυ-

⁶ *Hadermann – Misguich* 1975, 184, Διαμαντί 2012, 110. Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Χριστοῦ νά κρατᾶ τήν ψυχή τῆς Παναγίας ἀποτελεῖ εἰκονογραφικό στοιχεῖο πού ἔλκει τήν καταγωγή του ἤδη ἀπό τόν 10ο αἰώνα, *Σωτηρίου – Σωτηρίου* 1958, 58.

⁷ Βλ. λ.χ. τήν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στόν ναό τῆς Ἁγίας Τριάδας στήν Sorocani (1260-1265, *Djuric* 1991, XXVII) καί στήν Περίβλεπτο Ἀχρίδας (1294-1295, *Πανσελίνου* 2000, 232, εἰκ. 118).

⁸ Γιά τήν εἰκονογραφία τοῦ τύπου βλ. *Παπαμαστοράκης* 1994 σελ. 67-78 καί *Γραϊκος* 2011, σελ. 604-606.

⁹ Σχετικά μέ τό προσωνύμιο Ἐλεοῦσα βλ. ΘΗΕ 8, 688, λήμμα «Μαρία, Εἰκονογραφία», (Κωνσταντῖνος Δ. Καλοκύρης), *Reau* 1977, 73, *Velmans* 1979, 389 καί *Tsironis* 2005, 96-99. Γιά τούς εἰκονογραφικούς τύπους τῆς Θεοτόκου βλ. *Κ. Καλοκύρης* 1972 καί *Γραϊκος* 2011, 609-624.

ματουργής εικόνας του Πρωτάτου¹⁰. Στο κάτω μέρος αναφέρεται η χρονολογία 1869, ο κτίτορας Ιωάννης και η σύζυγός του Φωτεινή, καθώς και τα ονόματα των ζωγράφων: *Έ ζωγράρισαν οι αὐτάδελφοι Ἀναστάσιος καὶ Σωτήριος ἐκ Λιτοχώρου*. Τούς ἴδιους ζωγράφους θά συναντήσουμε καί στίς ἄλλες εἰκόνες τοῦ τέμπλου, ἐνῶ σέ ὀρισμένες ὑπογράφει μόνον ὁ Σωτήριος μέ τήν ἐπωνυμία Ἰωάννου. Πρόκειται γιά μέλη γνωστής ομάδας ζωγράφων ἀπό τό Λιτόχωρο, πού ἀπαντοῦν στήν Κεντρική Μακεδονία ἀλλά καί σέ περιοχές τῆς Θεσσαλίας, ὅπως στήν Κρανιά Ὀλύμπου¹¹.

Εἰκόνα τοῦ ἐπόνυμου ἀγίου, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (εἰκ. 2). Παρουσιάζεται ἐνθρονος, κρατῶντας ἀνοικτό εὐαγγέλιο, στό ὅποιο ἀναγράφεται τό χωρίο *Ἦμεῖς ἐστέ τό φῶς τοῦ κόσμου. Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη*¹². Ὁ θρόνος, μορφῆς μπαρόκ¹³, ἀκολουθεῖ ἕναν ἰδιαίτερα δια-

Εἰκ. 1. Εἰκόνα Θεοτόκου Ἐλεούσας.

δομένο τύπο τήν ἐποχή αὐτή καί ἀπεικονίζεται συχνά μέ παρόμοιο τρόπο ἀπό τό ἐργαστήριο τῶν Λιτοχωρινῶν ζωγράφων.

¹⁰ Γιά τόν εἰκονογραφικό τύπο, πού πηγάζει ἀπό τί Θεοτόκο Κυκκώτισσα, βλ. Βοκοτόπουλος 1995, 48-49, εἰκ. 22, 23. Σιμωνοπετρίτης 1982.

¹¹ Μέ τό ὄνομα Ἀναστάσιος ἐργάζονται καί ἄλλοι ζωγράφοι ἀπό τό Λιτόχωρο τόν 19ο αἰῶνα, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ ζωγράφος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου μπορεῖ νά ταυτισθεῖ μέ ἐκεῖνον πού ἀπαντᾷ στόν Ἅγιο Γεώργιο στό Λιτόχωρο τή δεκαετία τοῦ 1870, καθώς καί στούς Ἁγίους Θεοδώρους Δρίτσας Πιερίας. Εὐχαριστοῦμε θερμᾶ τόν Ν.Γραῖκο γιά τί συμβολή του στήν προσέγγιση τοῦ ζητήματος τῶν Λιτοχωρινῶν ζωγράφων. Βλ. σχετικά Γραῖκος 2014, 694-696, Γραῖκος 2008, 432-434 καί Παπαθανασίου 2013, 186-187, ὑποσημείωση 10.

¹² Ματθ., 5 14.

¹³ Γιά τίς μπαρόκ ἐπιδράσεις στήν ἀπόδοση τῶν θρόνων στή ζωγραφική τῆς περιόδου βλ. ἐνδεικτικά Μακρῆς 1981, ἰδιαίτερα 35 κ.ε. καί Γραῖκος - Μακρῆ 2001, 518, 541, εἰκ. 11. Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου καθισμένου σέ θρόνο μέ πλούσια κοσμημένα ἄμφια εἶναι ἀγαπητή στόν 19ο αἰῶνα, Γραῖκος - Μακρῆ 2008, 611-612, ὑποσημείωση 24.

Εικ. 2. Εικόνα Αγίου Αθανασίου, 1867.

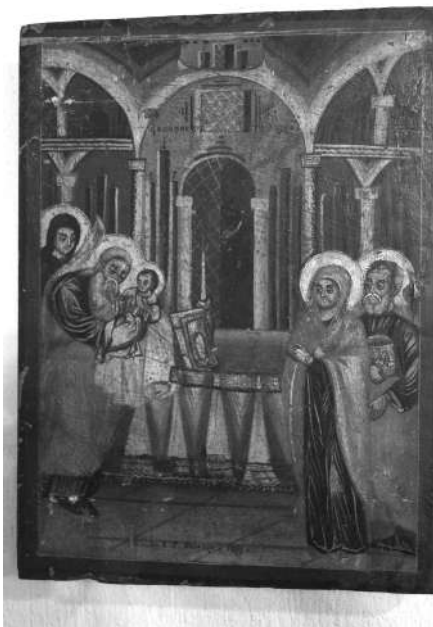
Από τό τέμπλο σώζονται ακόμη οι εικόνες του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, του Αγίου Νικολάου μέ τόν Άγιο Στυλιανό, τών Τριών Ίεραρχών καί τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς¹⁴. Στήν τελευταία εικονίζεται στό κέντρο ἡ Θεοτόκος σέ μεγάλη κρήνη μέ μπαρόκ διακόσμηση, ἐνώ πλαισιώνεται ἀπό αὐτοκράτορες, πλῆθος κόσμου καί κτήρια τῆς Κωνσταντινούπολης στό βάθος, σύμφωνα μέ τόν τύπο πού διαδίδεται ἀπό τόν 18ο αἰώνα μέσω τῆς Πόλης¹⁵. Ὁ τύπος αὐτός σχετίζεται μέ τήν ἀνακαίνιση πού γίνεται τήν ἐποχή αὐτή στό γνωστό ἀγίασμα στό Μπαλουκλιῆ τῆς Κωνσταντινούπολης.

Στίς εικόνες τοῦ Δωδεκαόρτου παρατηροῦμε τήν παράθεση ὅλων τῶν μεγάλων ἐορτῶν τῆς Ὁρθοδοξίας, πού τοποθετοῦνται στό τέμπλο ἀπό τήν βυζαντινὴ περίοδο, ἀπό τίς ὁποῖες σώζονται οἱ παρακάτω: Γέννηση Προ-

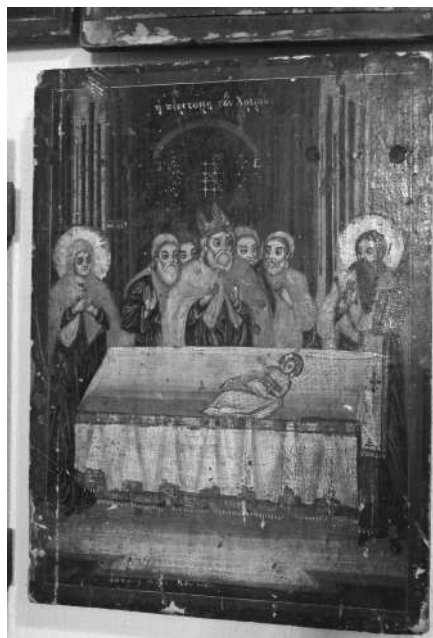
δρόμου, Περιτομή, Ὑπαπαντή, Βάπτισμα, Μεταμόρφωση, Ἔγερση Λαζάρου, Βαῖοφόρος, Μυστικός Δείπνος, Σταύρωση, Ψηλάφηση, Μεσοπεντηκοστή, Σαμαρεῖτις, Ἰαση τοῦ Παραλύτου, Ἰαση τοῦ Τυφλοῦ, Ἀνάληψη. Οἱ τύποι τους ἀκολουθοῦν τήν καθιερωμένη εἰκονογραφία ἀπό τήν παλιότερη τέχνη καί μόνο στό τοπίο καί τά κτήρια ἀνταποκρίνονται στήν τέχνη τῆς ἐποχῆς τους. Στό παραπάνω σύνολο, καθὼς ἔχει καλύτερη διατήρηση, μπορεῖ νά παρατηρήσει κανεὶς τό ἔργο τῶν ἀδελφῶν Ἀναστάσιου καί Σωτηρίου Ἰωάννου ἐκ Λιτοχώρου. Ἀνῆκουν σέ εὐρύτερη ομάδα, πού ἐργάζεται παραδοσιακά σέ οικογενειακές συντροφίες καί εἶναι γνωστή ἀπό τά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα. Οἱ Λιτοχωρινοὶ ζωγράφοι ἀποτελοῦν μιά ἀπό τίς πρῶτες δραστηρίες ἀγιογρά-

¹⁴ Δαπάνη Θεοδῶρου Χατζῆ Βησαρίωνος μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Αἰκατερίνης. Ἔργον Σωτηρίου ἐκ Λιτοχώρου τῆ 12η Φεβρουαρίου 1870. *Παλιούγκας* 1998, 172.

¹⁵ *Thierry* 2001, 333-340.

Εικ. 3. Η Υπαπαντή, 1869.

Εικ. 4. Η Περιομή, 1869.

φων εικόνων πού δραστηριοποιούνται στην Κεντρική Μακεδονία, μετά τούς Γαλατσιάνους (από τή Γαλάτιστα τῆς Χαλκιδικῆς)¹⁶ καί ἐκείνους ἀπό τήν Κολακιά (Χαλάστρα) Θεσσαλονίκης¹⁷. Τό ἔργο τους εἶναι γνωστό ἀπό περιοχές τῆς Θεσσαλονίκης καί τῆς Πιερίας, ἐνῶ ἀπό τόν ναό Ἁγίου Ἀθανασίου φαίνεται ὅτι δραστηριοποιήθηκαν καί στήν περιοχί τῆς Λάρισας. Στόν ναό τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων στή Λάρισα, τήν ἴδια ἐποχή, συναντοῦμε τούς ζωγράφους ἀπό τήν Κολακιά, ὅπως ἀντίστοιχα στήν περιοχί τοῦ Στομίου¹⁸. Ἀπό ὅσες πηγές ἔχουν γίνει γνωστές φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε ἰσχυρός ἀνταγωνισμός μεταξύ τῶν ζωγραφικῶν συνεργείων πού ἔδιναν προσφορές στίς

¹⁶ Γιά τή δράση τῶν ζωγράφων ἀπό τήν Ἠπειρο καί τή Χαλκιδική βλ. Μπούρα – Τσιγκάκου 1983, 22-30, Καλλιανός 1990, 5-6, Κωνστάντιος 2001, 144, Μπονόβας 2009, 22 κ.έ., 36.

¹⁷ Ἐνδεικτικά γιά τή δράση τῶν Κουλακιωτῶν ζωγράφων βλ. Εὐγενίδου 1982, σελ. 180-204, Γραϊκος 2008, σελ. 385-500, Γραϊκος – Μαρκῆ 2008, σελ. 630-631 καί Τσιγκαροπούλου 2012.

¹⁸ Τσιγκαροπούλου 2010, σελ. 335-348.

έκκλησιαστικές επιτροπές αλλά όπως διήποτε οί προσωπικές γνωριμίες έπαιζαν σημαντικό ρόλο.

Οί Λιτοχώρινοί ζωγράφοι κινούνται ανάμεσα στην παλαιότερη παράδοση και στά νεωτερικά στοιχεία, ιδίως αυτόί του δεύτερου μισού του αιώνα, όπως οί αδελφοί Ίωάννου. Ό πλέον δραστήριος φαίνεται ότι είναι ό Σωτήριος, πού άπαντά συχνά σε εικόνες της Πιερίας. Οί ζωγράφοι αυτόί άποφεύγουν τό χρυσό βάθος πού ήταν συνηθισμένο σε παλιότερες εικόνες και χρησιμοποιούν λαδί κάμπο ένιαίο μέ τό φυσικό τοπίο. Χρησιμοποιούν μακροσκελείς άρχαιοπρεπείς έπιγραφές. Στά πρόσωπα παρατηρούμε σκούρους προπλασμούς, και μεγάλα σχετικά κεφάλια μέ κάποιες άδεξιότητες, ιδίως στην άπόδοση της μύτης, πού είναι τό χαρακτηριστικό τους γνώρισμα. Ός προς τά ένδύματα ύπάρχει ποικιλία

διακοσμητικών στοιχείων, όπως και στους θρόνους μέ μορφή μπαρόκ, κοινά στοιχεία όλων των βορειοελλαδίτικων εργαστηρίων. Άνάμεσα στους ζωγράφους του εργαστηρίου ύπάρχουν άρκετές διαφορές ποιότητας, όπως φαίνεται μέ τί σύγκριση του έργου του Σωτηρίου μέ του Ίωάννου εκ Λιτοχώρου των άρχων του 19ου αιώνα, πού φιλοτέχνησε εικόνες της Κρανιάς Όλύμπου¹⁹.

Κύριο χαρακτηριστικό του έργου των αδελφών Ίωάννου στον Άγιο Άθανάσιο είναι ή επιμέλεια στην άπόδοση του άρχιτεκτονικού βάθους, ιδίως στις σκηνές σε έσωτερικό χώρο, όπως αυτές του Δωδεκαόρτου²⁰. Είναι εμφανής ή προσπάθεια για άπόδοση της προοπτικής και μεγάλη ή διαφορά μέ την άπόδοση των προσώπων, πού γίνεται σχηματικά. Μέ μεγαλύτερη σαφήνεια παρατηρούμε αυτή την τάση στο έργο του προγενέστερου ζωγράφου από τό Λιτόχωρο, του Ίωάννη.

Εικ. 5. Η Ίαση του Τυφλού, 1869.

¹⁹ Μπασλής 2014, 122, άρ. 3.1.25 (Γ.Χ. Παπαναστασούλη).

²⁰ Για την άπεικόνιση του έσωτερικού χώρου και της προοπτικής βλ. Γραϊκος 2009, 268 κ.έ.

Εικ. 6. Παναγία ή Γοργοεπήκοος, 1899.

Εικ. 7. Ο Άγιος Άθανάσιος
καί ο Άγιος Χαράλαμπος, 1899.

Ο ναός του Άγιου Άθανασίου του 1869 υπέστη άργότερα κάποιες ανακαινίσεις. Η πρώτη σημειώνεται τριάντα χρόνια μετά, τό 1899²¹ και μαρτυρείται από λίγες εικόνες φιλοτεχνημένες από τόν ζωγράφο Ιωάννη Μιχαήλ Παντοστόπουλο (1863-1928). Πρόκειται γιά εικόνες του Χριστού και της Θεοτόκου Γοργοεπηκόου σέ προτομή (εικ. 6), καθώς και εικόνες όλόσωμων ιεραρχών (εικ. 7). Αυτός καταγόταν από τίν Σαμαρίνα²², έμαθε τίν τέχνη της άγιογραφίας στό Άγιο Όρος και διατηροῦσε έργαστήριο στή Λάρισα στά τέλη 19ου και τίς πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα²³.

²¹ Παλιούγκας 1998, 162.

²² Γιά τούς άγιογράφους από τή Σαμαρίνα τών Γρεβενών βλ. ένδεικτικά Μακρής 1991 και κυρίως Παπαγεωργίου 2010. Γιά τίν δραστηριότητα Σαμαριναίων ζωγράφων σπίν γετονική Πιερία βλ. Γραϊκος - Μαρκή 2008, 624-630 και σπίν Λάρισα Σπανοπούλου-Κωσταρίγκα 2005, 186.

²³ Σπανοπούλου-Κωσταρίγκα 2005, 186, Παπαθεοδώρου 2019.

Εικ. 8. Ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος. Ἐργαστήριο Παπαμερκουρίου-Γκίνη.

Εικ. 9. Εὐαγγελισμός τῆς Θεοτόκου. Ἐργαστήριο Παπαμερκουρίου-Γκίνη.

Τό 1925 ὁ ναός κατεδαφίσθηκε καί κτίσθηκε νέος, ρυθμοῦ βασιλικῆς μέ τροῦλλο. Λίγα χρόνια νωρίτερα, τό 1907, εἶχε ἐγκαινιασθεῖ ὁ νεοκλασικοῦ τύπου ναός τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου, στόν σταυροειδῆ ρυθμό μέ τροῦλλο, ἀφοῦ οἱ βασιλικές δέν ἱκανοποιοῦσαν πλέον τά γούστα τῆς ἐποχῆς²⁴. Ὁ νέος ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου διακοσμήθηκε ἀπό τό ἐργαστήριο τῶν ζωγράφων Χρυσόστομου Παπαμερκουρίου καί Παντελῆ Γκίνη – καλλιτέχνες πολύ δραστήριοι στή Λάρισα μέχρι τή δεκαετία τοῦ 1950, ἐνῶ ἔργα τους σώζονται καί στήν εὐρύτερη περιοχί²⁵.

Ἡ μορφή τῶν σωζόμενων εἰκόνων, πού ἔχουν μεγάλες διαστάσεις (1,50μ.

²⁴ Παπαθεοδώρου 2005.

²⁵ Ἔργα τους ἐντοπιζόνται λ.χ. στόν οἰκισμό τῶν Παλαιῶν Πόρων Πιερίας στόν ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, *Γραῖκος* 2014, 689. Ἐπίσης, *Γραῖκος* 2008, 444-445, τοῦ ἰδίου 699.

ύψος, 1925 κ.έξῃς), ἐπιτρέπει τή διατύπωση ὑπόθεσης γιά τόν τύπο τοῦ τέμπλου, πού θά εἶχε νεοκλασικό χαρακτήρα, ὅπως συνηθίζοταν στούς μεγάλους ναούς τῆς ἐποχῆς. Στίς δεσποτικές εἰκόνες ἀνῆκαν ἐκείνες τοῦ ὁλόσωμου Χριστοῦ καί τῆς Θεοτόκου, τοῦ Προδρόμου, τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (εἰκ. 8), τοῦ Ἁγίου Στυλιανοῦ, τῆς Ἁγίας Βαρβάρας, τοῦ Ἁγίου Νικολάου καί τῶν Ἁγίων Ἀναγύρων, ἐνῶ τά βημόθυρα κοσμοῦνταν μέ τίς μορφές τῶν Ἀρχαγγέλων καί τῆς Θείας Μεταλήψεως. Ἀπό τό συνεργεῖο τῶν Παπαμερκουρίου – Γκίνη παρήχθησαν ἐπίσης καί φορητές εἰκόνες στόν Ἅγιο Ἀθανάσιο (εἰκ. 9). Οἱ περισσότερες ἀπό αὐτές σώζουν ἀφιερωματικές ἐπιγραφές μέ τά ὀνόματα τῶν ἐνοριτῶν πού δαπάνησαν γιά τήν κατασκευή τους.

Τόσο οἱ ζωγράφοι τοῦ 1925 ὅσο καί ὁ Ἰωάννης Παντοστόπουλος τοῦ 1899 ἔχουν ἐπιηρεασθεῖ ἀπό τήν ἐπίσημη τέχνη τῆς ἐποχῆς τους, ὑπό τό πρῖσμα τῆς λεγόμενης Ναζαρινῆς ζωγραφικῆς²⁶, πού διαδόθηκε στήν ἀπελευθερωμένη Ἀθήνα ἀπό τό περιβάλλον τοῦ Ὁθωνα καί χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀπομάκρυνση ἀπό τήν ὀρθόδοξη παράδοση²⁷. Ἡ τέχνη αὐτή ἀντιπροσώπευε τήν ἀστική τάξη τῆς ἐποχῆς, ἡ ὁποία ἀμέσως μετά τήν δημιουργία τοῦ ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους προσπαθοῦσε νά ἐξομοιωθεῖ μέ τά εὐρωπαϊκά κέντρα. Πρόκειται γιά ἀκαδημαϊκή τάση, πού μεταδίδεται μέσω τῆς ἐπίσημης σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν, σέ ἀντίθεση μέ τήν λεγόμενη λαϊκή τέχνη τῆς βόρειας Ἑλλάδας²⁸. Στή σχολή αὐτή δίδαξε στά μέσα του 19ου αἰῶνα ὁ Βαυαρὸς Θεῖρσιος. Αὐτός, καί ἄλλοι τῆς ἐποχῆς, μελετῶντας τήν βυζαντινὴ τέχνη στό Λαφνί καί τόν Ὁσιο Λουκά, ὀδηγήθηκαν σέ βελτιωμένη ἐκδοχή τοῦ ρεύματος πού ἀντιπροσώπευε ἡ σχολή τοῦ Μονάχου, ἀπό τήν ὁποία προέρχονταν²⁹. Τήν ἴδια διαδικασία ἀκολούθησαν ἀργότερα καί οἱ ὑπόλοιπες πόλεις, καί μόνο μετά τό 1930 ἄρχισαν σταδιακά οἱ διαδικασίες ἐπιστροφῆς στήν παλιότερη ἐκκλησιαστική τέχνη.

²⁶ Γιά τοὺς Ναζαρινούς ζωγράφους βλ. κυρίως *Γραῖκος* 2003, 39, 61, τοῦ ἰδίου 2011, σελ. 27, 225, ὑποσημείωση 41, ὅπου ὑπάρχει βασικὴ βιβλιογραφία, ἀλλὰ καί *Φριλίγκος* 2004, *Grewe* 2009, *Χοτζάκογλου* 2014. Ἐνδεικτικὰ βλ. τήν συλλογὴ εἰκόνων ἀπὸ τόν 18ο ἕως τόν 19ο αἰῶνα τοῦ Βυζαντινοῦ καί Χριστιανικοῦ Μουσείου στό *Μπούμπουλη* 2004, σελ. 411 κ.έ.

²⁷ Στά πρῶτα μετεπαναστατικά χρόνια καταλυτικὸς ἦταν ὁ ρόλος τοῦ Λύσανδρου Κανταντζόγλου στήν ὀργάνωση τοῦ Σχολείου τῶν Τεχνῶν βάσει τῶν εὐρωπαϊκῶν προτύπων, βλ. *Φιλιππίδης* 1995, *Πουλιμένος* 2006 καί *Γραῖκος* 2003, 43 κ.έ., 94 κ.έ., τοῦ ἰδίου 2012, 379-381. Στό γενικότερο κλίμα τῆς δυτικότερης στροφῆς ἀνῆκε ἐπίσης τό Ἐργαστήριον τῶν Ἰωασαφαίων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τό ὁποῖο ἐπηρέασε ἰδιαίτερα τοὺς ζωγράφους τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Λάρισας. *Γραῖκος* 2014, 700.

²⁸ Στά βορειοελλαδικὰ ἐργαστήρια συγκαταλέγονται οἱ ζωγράφοι ἀπὸ τῆ Σαμαρίνα, τό Καπέσοβο Ἰωαννίνων, τὴν Κολακιά, τὸν Αἶνο Θράκης, τό Λιτόχωρο κ.λπ., *Γραῖκος* 2012, 382.

²⁹ *Γραῖκος* 2003, 32-33, 41, 193, 217.

Έτσι, στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ἀντιπροσωπεύονται τρεῖς σημαντικὰ ζωγραφικὰ συνεργεῖα τῆς ἐποχῆς, πού διαδέχθηκαν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο γιὰ ἑβδομηντα περίπου χρόνια, μέχρι τὸ 1941, ὅποτε ὁ ναὸς κατέρρευσε ἀπὸ σεισμό. Τότε βρέθηκε μιά πρόχειρη λύση γιὰ τὸν ἐκκλησιασμό τῶν πιστῶν καὶ οἱ προηγούμενες εἰκόνες μεταφέρθηκαν στὸν νέο ναὸ, κατάστασι πού διήρκεσε μέχρι τὴν δεκαετία τοῦ 1980, ὅποτε ἀποθηκεύθηκαν στὸ κτήριο πού λειτουργεῖ σήμερα. Δυστυχῶς, ἡ κατάστασι αὐτῶν τῶν κειμηλίων δὲν εἶναι καλή, ἀφοῦ οἱ ναοὶ πού τὰ περιείχαν καταστράφηκαν ὀλοσχερῶς, τόσο ἐκεῖνος τοῦ 1869 ὅσο καὶ ὁ ἐπόμενος τοῦ 1927, ἐνῶ καὶ ὁ πρόχειρος τοῦ 1941 εἶναι σέ κακὴ κατάστασι. Τὰ σύνολα αὐτὰ προσφέρουν πολὺτιμα στοιχεῖα γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ δραστηριότητα τῆς ἐποχῆς καὶ τὸν τρόπο πρόσληψής της ἀπὸ τὸ κοινὸ τῆς Λάρισας. Φαίνεται καθαρὰ ἡ ἐξέλιξι τοῦ καλλιτεχνικοῦ κριτηρίου σέ μιά διαρκῶς μεταβαλλόμενη κοινωνία ἀπὸ τὸν 19ο στὸν 20ο αἰῶνα, πού προσπαθεῖ νὰ ἀκολουθήσει στή διακόσμηση τῶν ναῶν τίς προτιμήσεις τῆς πρωτεύουσας³⁰. Μπορεῖ νὰ παρατηρήσει κανεὶς, ἐπίσης, τίς διαφορὲς ἀνάμεσα στὸν ἀστικὸ πληθυσμὸ τῆς πόλης καὶ τῆς υπαίθρου, καθὼς στὴν δευτέρη συχνὰ ἐπιλέγονται οἱ Σαμαριναῖοι ζωγράφοι. Αὐτοὶ εἶναι καὶ οἱ τελευταῖοι πού ἐφαρμόζουν τὸ εἰκονογραφικὸ σύστημα τῶν παλιότερων μεταβυζαντινῶν αἰῶνων³¹.

Σέ τελευταία ἀνάλυσι, στίς παραπάνω εἰκόνες ὑπάρχουν σημαντικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς πού ὑποστήριζε ἔνθερμα τὸν ναὸ, παρ' ὅλες τίς δυσκολίες τῶν καιρῶν καὶ τὴν ξένη κατοχή. Παρέχουν στοιχεῖα γιὰ τὴν σύνθεσι τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν οἰκονομικὴ του κατάστασι μέσα ἀπὸ τὰ ἀφιερώματα τῶν οικογενειῶν, τῶν μεμονωμένων ἀτόμων καὶ τῶν ἱερέων, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐλάβειά του. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἀξίζει νὰ συντηρηθοῦν καὶ νὰ μελετηθοῦν ἐνδελεχῶς, σέ σύγκρισι καὶ μέ τὰ κειμήλια τῶν ὑπόλοιπων ναῶν τῆς Λάρισας. Συνολικά, ἀποτελοῦν πολὺτιμι ἀναφορὰ γιὰ τὴν πίστι καὶ τὴν ἰδεολογία τοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς τους, λίγο πρὶν καὶ λίγο μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς πόλης, καὶ αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ σημαντικότερη ἀξία πού ἀντιπροσωπεύουν.

Συνομογραφίες

ΔΧΑΕ= Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

ΘεσΗμ= Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο

³⁰ Γιὰ τὴν δημιουργία ἀστικῆς τάξης στή Λάρισα τοῦ 19ου αἰῶνα βλ. Βαφειαδάκη 2005.

³¹ Βλ. γιὰ παράδειγμα τὴν εἰκονογράφηση τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀμυγδαλέας Λάρισας, τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνα.

‘Ο Νεοκλασικισμός στη Θεσσαλία= ‘Ο Νεοκλασικισμός στη Θεσσαλία (μέσα 19ου αιώνα-1920), Πρακτικά Έπιστημονικής Συνάντησης, (Λάρισα 11 ‘Οκτωβρίου 2003, Χατζηγιάννειο Πνευματικό Κέντρο), Λάρισα 2005.

Έλληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Βαφειαδάκη 2005

Α. Βαφειαδάκη, «Άστική Λάρισα. ‘Ο έξευρωπαϊσμός της ένδυμασίας στο μεταίχμιο δύο εποχών», ‘Ο Νεοκλασικισμός στη Θεσσαλία, 205-221.

Βοκοτόπουλος 1995

Π. Βοκοτόπουλος, *Βυζαντινές Εικόνες*, Αθήνα 1995.

Γραΐκος 2003

Ν. Γραΐκος, *‘Η «βελτιωμένη» βυζαντινή ζωγραφική στο 19ο αιώνα. ‘Η περίπτωση του Σπυριδώνα Χατζηγιαννόπουλου (τοιχογραφικό έργο)*, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Θεσσαλονίκη 2003.

Γραΐκος 2008

Ν. Γραΐκος, «‘Η εκκλησιαστική εικονογραφία ως πηγή γιά τίν τοπική ιστορία τής Πιερίας. Καλλιτεχνικές τάσεις καί σύνολα φορητών εικόνων από τίν Πιερία (τέλη 18ου-μέσα 20ου αιώνα). Πρώτη συμβολή», στό Νικόλαος Γραΐκος (έπιμ.), *3ο Έπιστημονικό Συνέδριο, ‘Η Πιερία στά Βυζαντινά καί Νεότερα Χρόνια*, Πρακτικά, Κατερίνη 2008, σελ. 385-500.

Γραΐκος 2009

Ν. Γραΐκος, «‘Ο ζωγραφικός χώρος στίς Έλληνική εκκλησιαστική ζωγραφική (19ος-άρχές 20ου αιώνα). Στοιχείο “συνέχειας” ή “άσυνέχειας” τής “παράδοσης”», στό *Α Έπιστημονικό Συνέδριο τής Νεοελληνικής Έκκλησιαστικής Τέχνης: Πρακτικά: Β ‘Αμφιθέατρο Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, 14-15 Μαρτίου 2008*, Αθήνα 2009, σελ. 265-284.

Γραΐκος 2011

Ν. Γραΐκος, *Ακαδημαϊκές τάσεις τής εκκλησιαστικής ζωγραφικής στίς Ελλάδα κατά τό 19ο αιώνα. Πολιτισμικά καί εικονογραφικά ζητήματα*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 604-606.

Γραΐκος 2012

Ν. Γραΐκος, «Νεοελληνική Έκκλησιαστική Ζωγραφική. Τό έρώτημα τής μεθόδου καί τού έρευνητικού πεδίου» στό Ιωάννα Στουφλή-Πουλημένου, Σταύρος Μαμαλοΰκος (έπιμ.), *Β Έπιστημονικό Συμπόσιο Νεοελληνικής Έκκλησιαστικής Τέχνης, Πρακτικά, Βυζαντινό καί Χριστιανικό Μουσείο, 26-27 Νοεμβρίου 2010*, Αθήνα 2012, σελ. 377-393.

Γραΐκος 2014

Ν. Γραΐκος, «Νεότερα εύρηματα γιά τίν εκκλησιαστική τέχνη τής Πιερίας», στό Νικόλαος Γραΐκος (έπιμ.) *‘Η Πιερία στά Βυζαντινά καί στά Νεότερα Χρόνια. Πρακτικά 4ου Έπιστημονικού Συνεδρίου*, Κατερίνη 2014, σελ. 682-722.

Γραΐκος-Μαρκή 2001

Ν. Γραΐκος, Ε. Μαρκή, «“Έκ κόμης Κατερίνης”. Φορητές εικόνες από τίν πόλη τής Κατερίνης (1831-1912) [α μέρος]», στό *Κατερίνη. Ιστορία - Κοινωνία - Πολιτισμός, Πρακτικά Έπιστημονικού Συνεδρίου*, Κατερίνη 2001, σελ. 495-543.

Γραϊκος-Μαρκῆ 2008

Ν. Γραϊκος, Ε. Μαρκῆ, "Ἐκ κόμης Κατερίνης". Φορητές εἰκόνες ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Κατερίνης (1831 – 1912) [β' μέρος], στὸ *Νικόλαος Γραϊκος (ἔπιμ.)*, 3ο Ἐπιστημονικό Συνέδριο, Ἡ Πιερία στὰ Βυζαντινά καὶ Νεότερα Χρόνια, Πρακτικά, Κατερίνη 2008, σελ. 603-643.

Διαμαντῆ 2012

Κ. Διαμαντῆ, *Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (1286) στὶς Κροκεές τῆς Λακωνίας καὶ τὸ ἐργαστήριό τοῦ ἀνώνυμου ζωγράφου. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς πρώιμης παλαιολόγιας ζωγραφικῆς στὴ Λακωνία*, Τρίπολη 2012

Εὐγενίδου 1982

Δ. Εὐγενίδου, «Μία "συντεχνία" ἀγιογράφων τοῦ 19ου αἰῶνα ἀπὸ τὴν Κολακιά», *Μακεδονικά 22* (1982), σελ. 180-204.

Καλλιανός 1990

Κ. Ν. Καλλιανός πρεσβ., «Ἀπὸ τοὺς θησαυροὺς τῆς Γαλάτιστας. Ἱστορία – Λαογραφία – Τέχνη – Παράδοση. Ἕνα ἀγιογραφικὸ ἐργαστήριό στὴν Σκόπελο τὸν καιρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης», *Ἀνθεμῶς 5* (Οκτώβριος 1990), σελ. 5-6.

Καλοκύρης 1972

Κ. Καλοκύρης, *Ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν εἰκονογραφίαν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσης*, Θεσσαλονίκη 1972.

Κωνστάντιος 2001

Δ. Ν. Κωνστάντιος, *Προσέγγιση στὸ ἔργο τῶν ζωγράφων ἀπὸ τὸ Καπέσοβο τῆς Ἠπείρου. Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς στὴν Ἠπειρο τὸ 18ο καὶ τὸ ἀ' μισό τοῦ 19ου αἰῶνα*, Ἀθήνα 2001.

Μακρῆς 1981

Κ. Α. Μακρῆς, *Χιοναδίτες ζωγράφοι. 65 λαϊκοὶ ζωγράφοι ἀπὸ τὸ χωριὸ Χιονάδες τῆς Ἠπείρου*, Ἀθήνα 1981.

Μακρῆς 1991

Κ. Μακρῆς, *Οἱ ζωγράφοι τῆς Σαμαρίνας*, Θεσσαλονίκη 1991.

Μπασλῆς 2014

Ι. Μπασλῆς (ἔπιμέλεια), *Ναοὶ καὶ Κεμιλίια Ἐκκλησιαστικῆς Συλλογῆς Κρανιάς Ὀλύμπου*, Κρανιά Ὀλύμπου 2014.

Μπρονόβας 2009

Ν. Μ. Μπρονόβας, *Ὁμιση μεταβυζαντινὴ ζωγραφικὴ στὸ Ἅγιον Ὅρος. Τὸ ἐργαστήριό τῶν Καρπενησιωτῶν ζωγράφων (1773-1890)*, διδακτορικὴ διατριβή, Θεσσαλονίκη 2009.

Μπούμπουλη 2004

Φ. Μπούμπουλη (ἔπιμ.), *Ὁ Κόσμος τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου*, Ἀθήνα 2004.

Μπούρα-Τσιγκάκου 1983

Δ. Μπούρα, Φ. - Μ. Τσιγκάκου, «Σχέδια ἐργασίας μεταβυζαντινῶν ζωγράφων ἀπὸ τὴ Γαλάτιστα τῆς Χαλκιδικῆς», *Ζυγός* (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983), σελ. 22-30.

Παλιούγκας 1994

Θ. Παλιούγκας, Τοπογραφικά, Τοπωνυμολογικά και άλλα στοιχεία του κώδικα του ναού του Αγίου Αχιλλίου της Λάρισας (1810-1881), *Η Λάρισα της περιόδου 1810-1881, Στοιχεία από τον κώδικα του ιερού ναού του Αγίου Αχιλλίου, Πρακτικά της Ημερίδας του Ομίλου Φίλων της Θεσσαλικής Ιστορίας και της Λαογραφικής Έταιρείας Λαρίσης*, Έκδόσεις Θετταλός, Λάρισα 1994.

Παλιούγκας 1998

Θ. Παλιούγκας, *Συναγωγή επιγραφών και ένθυμύσεων των παλιών ναών της Λάρισας*, βιβλίο Β', Μέρος Πρώτο, Ό ναός του Αγίου Αθανασίου, 161-184, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 34, 1998, 161-184.

Πανσελίνου 2000

Ν. Πανσελίνου, Βυζαντινή ζωγραφική. *Η βυζαντινή κοινωνία και οι εικόνες της*, Αθήνα 2000.

Παπαγεωργίου 2010

Ν. Παπαγεωργίου, *Τό Καθολικό της Αγίας Παρασκευής και ο ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Σαμαρίνας Γρεβενών. Συμβολή στή μελέτη της θρησκευτικής ζωγραφικής στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα στην Δυτική Μακεδονία*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη 2010.

Παπαθεοδώρου 2005

Ν. Παπαθεοδώρου, «Οί νεοκλασικές επεμβάσεις στό ναό του Αγίου Αχιλλίου της Λάρισας στό τέλος του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα» *Ό Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, 167-180.

Παπαθεοδώρου 2016

Ν. Παπαθεοδώρου, «Ό ναός του Αγίου Αθανασίου», *Ίχνηλατώντας τήν Παλιά Λάρισα*, 53 δημοσιεύματα στήν καθημερινή εφημερίδα της Λάρισας «Ελευθερία» κάθε Τετάρτη κατά τό έτος 2014, Λάρισα 2016, 21-24.

Παπαθεοδώρου 2019

Ν. Παπαθεοδώρου, *Λαρισαίοι ζωγράφοι του μεσοπολέμου*, *Ελευθερία 19 Απριλίου 2019* www.elefhtheria.gr/m/αφιερώματα/item/228440.html.

Παπαμαστοράκης 1994

Τ. Παπαμαστοράκης, «Η μορφή του Χριστού – Μεγάλου Αρχιερέα», *ΔΧΑΕ, περίοδος Δ΄, στή μνήμη της Ντούλας Μουρίκη (1934-1991)*, 17 (1993-1994) [1994], σελ. 67-78.

Πουλιμένος 2006

Γρ. Α. Πουλιμένος, *Από τον χριστιανικό Παρθενώνα στον Λύσανδρο Καυταντζόγλου*, Αθήνα 2006.

Σιμωνοπετρίτης 1982

Γεορμ. Ίουστίνος Σιμωνοπετρίτης, «Άξιον Έστί», *Η θαυματουργή εικόνα του Πρωτάτου, Καρύς Αγίου Όρους*, 1982.

Σπανοπούλου-Κωσταρίγκα 2005

Άννα Σπανοπούλου-Κωσταρίγκα, «Ναζαρηνή τεχνοτροπία στήν περιοχή της Λάρισας», *Ό Νεοκλασικισμός στή Θεσσαλία*, 181-192.

Σωτηρίου-Σωτηρίου 1958

Γ. Σωτηρίου, Μ. Σωτηρίου, *Εικόνες της Μονής Σινᾶ*, Αθήνα 1958.

Τσιγκαροπούλου 2010

A. Τσιγκαροπούλου, «Τό τέμπλο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Στομίου Δήμου Εὐρυμενῶν: Ἡ καλλιτεχνική ταυτότητα τῆς συντεχνίας τῶν Κολακιωτῶν ζωγράφων καί ἡ τέχνη τοῦ Μπτάκου Χατζησταμάτη», *Ἅγιος Δημήτριος Στομίου, Ἱστορία - Τέχνη - Ἱστορική Γεωγραφία τοῦ μοναστηριοῦ καί τῆς περιοχῆς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Πηνειοῦ*, ἐπιμέλεια Σ. Γουλούλης- Σ. Σδροῦλια, Λάρισα 2010, 335-348.

Τσιγκαροπούλου 2012

A. I. Τσιγκαροπούλου, *Ἡ καλλιτεχνική ταυτότητα τῆς συντεχνίας τῶν Κολακιωτῶν ζωγράφων. Συμβολή στί μελέτη τῆς ἀγιογραφίας τοῦ 19ου αἰῶνα*, διδακτορική διατριβή, τ. Α', Β', Θεσσαλονίκη 2012.

Φιλιππίδης 1995

Δ. Φιλιππίδης, *Ἡ ζωή καί τό ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα Λύσανδρου Κωνσταντινουπόλεως (1811-1885). Τό ἱστορικό ἀποτύπωμα ὡς ὁδηγός συνεκδοχικῶν παρεμβάσεων καί διαμεσολαβήσεων μέ τό παρόν*, Ἀθήνα 1995.

Φριλίγκος 2004

I. B. Φριλίγκος, «Κωνσταντῖνος Φανέλλης. Τό κίνημα τῶν Ναζαρινῶν», *Σύναξη – Ἐνθετο Τέχνης*, τεῦχος 89, 2004 (διαθέσιμο στόν σύνδεσμο: https://www.synaxi.gr/archive/entheto_089.php, 24-09-2020).

Χοτζάκογλου 2014

X. Χοτζάκογλου, *Ζωγραφίζοντας τό Θεῖον: Τάσεις καί ἐπιδράσεις στί ἐκκλησιαστική ζωγραφική τῆς Κύπρου κατά τόν 19ο καί 20ό αἰῶνα καί ὁ ρόλος τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους*, Κατάλογος Ἐκθέσης, Ἐταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν – Μέγαρο Παλαιᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς, 30/6 - 25/10/2014, Λευκωσία 2014.

Ξενογλωσση Βιβλιογραφία

Djurić 1991

V. Djurić, *Sopocani*, Beograd 1991.

Grewe 2009

C. Grewe, *Painting the Sacred in the Age of Romanticism*, Aldershot 2009.

Hadermann-Misguich 1975

L. Hadermann – Misguich, *Kurbinovo, les fresques de Saint Georges et la peinture byzantine du XIIe siècle*, Bruxelles 1975.

Reau 1977

L. Reau, *Iconographie de l'art Chrétien, vol. 2, Iconographie de la Bible. II. Nouveau Testament*, Nendeln - Liechtenstein, 1977.

Tsironis 2005

N. Tsironis, "From poetry to liturgy: the cult of the Virgin in the Middle Byzantine era", στό Maria Vassilaki (ed.), *Images of the Mother of God. Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, Μουσείου Μπενάκη – Ashgate 2005, 91-102.

Thierry 2001

N. Thierry, Sur une icône inédite de la Vierge Source de Vie, *ΔΧΑΕ ΚΒ* (2001) 333-340.

Velmans 1979

T. Velmans, "Rayonnement de l'icône au XIIe et au début du XIVe siècle", στο *Πρακτικά του ΙΕ' Διεθνούς Συνεδρίου Βυζαντινών Σπουδών, Ι. Χρονικόν του Συνεδρίου, Τέχνη και Αρχαιολογία Αθήνα, Σεπτέμβριος 1976, Actes du XVe Congrès International d'études byzantines, I. Chronique du Congrès, Art et Archeologie, Athenes, Septembre 1976, Αθήνα 1979, σελ. 375-419.*

ΚΩΣΤΑΣ ΣΠΑΝΟΣ
ΕΚΔΟΤΗΣ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΙΚΟΥ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΥ

ΜΙΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΛΑΣΣΩΝΟΣ ΝΕΟΦΥΤΟ (15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1840)

ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

Η γυναίκα του Κωνσταντίνου Οικονόμου Μεταξιά και η αδελφή της Ζαχαρίνα κληρονόμησαν από τον πατέρα τους Δῆμο Στατήρη τό 1/2 του τσιφλικίου στό Τσερνίλο, στό σημερινό Άγιονέρι, λίγα χιλιόμετρα στά δυτικά της Έλασσόνας. Ό πατέρας τους κατείχε τό τσιφλίκι αυτό έξ άδιαρέτου μέ τόν Ήπειρώτη έμπορο τῆς Μόσχας Γεώργιο Χατζηκώνστα. Μετά τίν άποτυχία του κινήματος του παπα-Θύμιου Βλαχάβα, στην περιοχή τῆς Καλαμπάκας, ό Οικονόμου, φοβούμενος τίν εκδικητική μανία του Άλῆ πασά, έφυγε μέ τίν οικογένειά του από τίν Τσαριτσάνη. Τίν εκμετάλλευση του τσιφλικίου έμπιστεύθηκε στή γυναικαδέρφη του, Ζαχαρίνα.

Ό Βελί πασά, διοικητής τῆς Θεσσαλίας (1812-1819), έποφθαλμιούσε τό τσιφλίκι του Τσερνίλου και μέ δόλιους τρόπους τό οικειοποιήθηκε. Μετά τίν άπελευθέρωση και τίν δημιουργία του έλληνικού κράτους, ό Χατζηκωνσταντίνου, ως Ρώσος ύπτικός, μέσω του ρωσικού Προξενείου τῆς Θεσσαλονίκης, κατάφερε νά επανακτήσει τό 1/2 του τσιφλικίου, ενώ οι θυγατέρες του Στατήρη, παρά τίς προσπάθειες του Οικονόμου, δέν κατάφεραν νά επανακτήσουν τό άλλο 1/2.

Ό Οικονόμου άπευθύνθηκε σέ πολλούς, πολλά χρόνια, προκειμένου νά πετύχει τόν σκοπό του. Προσέφυγε και στά Δικαστήρια των Ίωαννίνων, όπου υπαγόταν δικαστικώς ή Θεσσαλία, αλλά, δυστυχώς, οι ένέργειές του δέν έφεραν άποτέλεσμα. Μέχρι τό 1913, τό 1/2 του τσιφλικίου των θυγατέρων του Στατήρη άνῆκε στον Νετζίπ Ταχίρ έφέντη, κάτοικο των Ίωαννίνων, όπως πληροφορήσε, στις 6.3.1913, ό πρόξενος τῆς Έλασσόνας Λ. Χρυσανθακόπουλος τόν διπλωματικό υπάλληλο Άλέξιο Σ. Πάλλη, έγγονό του Οικονόμου.

Όλη αυτή η υπόθεση, βασιμμένη σε 16 έγγραφα, παρουσιάσθηκε από τον γράφοντα τό 2015¹.

Οί δυσκολίες του Οικονόμου νά επαναφέρει τό 1/2 του τσιφλικίου στους νόμιμους ιδιοκτῆτες του, τον ανάγκασαν νά καταφύγει καί στον μπροπολίτη της Έλασσόνας, τον όποιο δέν κατονομάζει στην επιστολή του, αλλά γνωρίζουμε ότι τό 1840 ἦταν ό Νεόφυτος².

Στήν επιστολή του, σταλμένη από τήν Άθήνα, μέσω ενός συγγενούς καί φίλου του Τσαριτσανιώτη, τον όποιο συνάντησε μετά από 30 χρόνια, δέν αναφέρεται στο συγκεκριμένο θέμα, ἴσως επειδή δέν ἤθελε νά εκθέσει τον μπροπολίτη στην περίπτωση κατά τήν όποία η επιστολή του θά έπεφτε σε χέρια κάποιου Όθωμανού της περιοχής.

Στό προοίμιο της επιστολής του μιλάει κολακευτικά καί μέ σεβασμό στον άρχιερέα της πατρίδας του, αποκαλώντας τον, μεταξύ των άλλων καί «εὐεργετικώτατον καί θεόπεμπτον άστέρα της τεθλιμένης μου κατά σάρκα πατρίδος». Άκολούθως αναφέρεται, εν συντομία, στη ζωή του: γεννήθηκε «πρόβατον της λογικής του ποιμνής», χειροτονήθηκε ιερέας στη γενέτειρά του Τσαριτσάνη, «μακράν διατρίβων». Όμως, πριν από πολλά χρόνια, αναγκάσθηκε νά φύγει «υπό των βιωτικών περιστάσεων άπεσχοιμισμένος».

Γνωρίζει ότι η έπαρχία της Έλασσόνας, άλλοτε «περικλεής καί λαμπρά» εύρίσκεται σε «λυπηρά» κατάσταση καί είναι γνωστά όσα έχει υποστεί, αλλά τώρα έχει «παρήγορον καί προστάπιν» αυτόν, τον άρχιερέα της. Έπρεπε νά είχε επικοινωνήσει μαζί του πριν από χρόνια³, αλλά υπήρξαν δυσκολίες καθώς μετακινούνταν από τόπο σε τόπο καί δέν ἦταν εύκολο νά βρει κάποιον κομιστή της επιστολής του.

Τώρα πού βρήκε κομιστή, του στέλνει τήν επιστολή του καί δύο μικρά βιβλία του: τους Έκκλησιαστικούς Λόγους του καί τήν Έπίκρισιν⁴. Τό δώρο του αυτό είναι μικρό, αλλά «πλουσία του προσάγοντος η προαίρεσις».

Μετά από όλα αυτά, ό Οικονόμος φέρνει τον λόγο του «επί τοις προδιαρ-

¹ Κώστας Σπανός, «Η οικογένεια του Κων. Οικονόμου έξ Οικονόμων καί τό τσιφλίκι του Τσαρνίλου της Έλασσόνας. 16 ανέκδοτα έγγραφα της περιόδου 1834-1913», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 68 (Λάρισα 2015) 369-410.

² Γρηγόριος Παν. Βέλκος, *Η Έπισκοπή Δομενίκου καί Έλασσώνος*, Έλασσόνα 1980, 191-193.

³ Ο Νεόφυτος εκλέχθηκε τον Νοέμβριο του 1830. Βλ. Βέλκος, ό.π., σ. 191.

⁴ Πρόκειται για τό έργο του, *Έπίκρισις εις τήν περί Νεοελληνικής Έκκλησίας σύντομον άπάντησιν του σοφολογιώτατου Διδασκάλου κυρίου Νεοφύτου Βάμβα*, υπό του πρεσβυτέρου καί Οικονόμου Κωνσταντίνου του έξ Οικονόμων (ΑΩΛΘ΄, 1839).

παγήσι χωρίοις δικαιωμάτων», γιά τήν άρπαγή τοῦ τσιφλικίου τῆς γυναίκαίς του καί τῆς ἀδελφῆς τῆς, εἰσέρχεται στό θέμα τό ὅποιο τόν ἀπασχολεῖ. Ἡ ἀναφορά του εἶναι ὀλιγόλογη, γιά εὐνόητους λόγους, μίν τύχει καί πέσει στά χέρια τῶν Ὀθωμανῶν. Λεπτομέρειες θά τοῦ ἀνακοινώσει προφορικά ὁ κοιμιστής τῆς ἐπιστολῆς του καί αὐτός πρέπει νά «συνεργήσῃ» ὥστε ὅλοι οἱ Ἐλασσονίτες καί οἱ Τσαριτσανιώτες νά μαρτυρήσουν ὅτι τό 1/2 τοῦ τσιφλικίου ἦταν τῶν θυγατέρων τοῦ Στατήρη.

Κλείνοντας τήν ἐπιστολή του, ὁ Οἰκονόμος εὐχεται ὑγεία στόν μπτροπολίτη Νεόφυτο καί νά φροντίζει τοὺς χριστιανούς τῆς Ἐλασσόνας, τήν ὅποια ὁ Ὅμηρος ὕμνησε ὡς «λευκή Ὀλοοσσόνα» καί τώρα εἶναι «μελάμφορος», λόγω τῶν περιπετειῶν καί τῶν συμφορῶν τίς ὁποῖες ὑπέστη, ἐννοώντας τίς λεπλάσιές τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων τά ὅποια ἔρχονταν ἀπό τή Μακεδονία πρὸς τή Λάρισα μέσω τῆς Ἐλασσόνας⁵.

Δέν εἶναι γνωστές οἱ ἐνέργειες τοῦ μπτροπολίτη Νεοφύτου. Γνωρίζουμε, ὅμως, ὅπως προαναφέρθηκε, ὅτι μέχρι τό 1913, τό 1/2 τοῦ τσιφλικίου τοῦ Τσερνίλου δέν εἶχε ἀποδοθεῖ στοὺς ἰδιοκτῆτες του.

Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΚΩΝ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Σεβασμιώτατε Ἱεράρχα

εἰς Τσαριτσάνη

Τόν γνήσιον ποιμένα τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας κ(αί) πιστόν τοῦ ἀρχιποιέμενος λειτουργόν, τόν λόγιον τοῦ θείου λόγου / διδάσκαλον καί τόν ἀποστολικῶν ἀγῶνων διάδοχον ἀθλητήν, τόν λύχνον τόν καιόμενον καί φαίνοντα ἐν αὐχμηρῷ τό/πῳ, τόν εὐεργετικώτατον κ(αί) θεόπεμπτον ἀστέρα τῆς τεθλιμένης μου κατά σάρκα πατρίδος, τήν ὑμετέραν λέγω θεσπε/σίαν κορυφῆν προσκυνῶ ταπεινῶς κ(αί) πανευλαβῶς ἐν Κυρίῳ προσαγορευῶ. Δέσποτα πανερώτατε καί σοφώτατε, / πρόβατον ἐγεννήθην τῆς λογικῆς σου ποιμνῆς, ἱερεύς χειροτονήθην, ἥς προϊστάσα ἐκκλησίας καί μακράν διατρίβων / κ(αί) πρό χρόνων πολλῶν ὑπό τῶν βιωτικῶν περιστάσεων ἀπεσχοινισμένος σέβομαι κ(αί) τιμῶ κ(αί) γεραίρῳ κ(αί) τό ἀξίωμα κ(αί) / τās ἀρετάς τοῦ ἱεροῦ ποιέμενος τῆς πάλαι ποτέ περικλεοῦς κ(αί) λαμπράς, ἥδη δέ λυπηρᾶς κ(αί) ὀλίγης κ(αί) ταπεινά πρᾶττούσης / Ἐλασσῶνος, κ(αί) κατά τοῦτο μόνον ὀνομαστῆς, ὅτι, περιβόητα

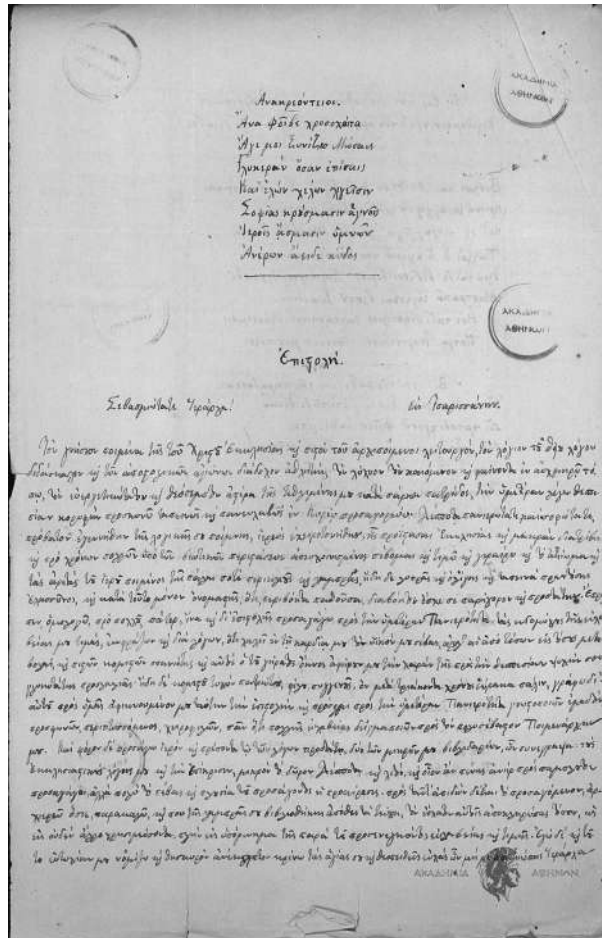
⁵ Χρῆστος Ντάμπλιας, «Τό κατάστιχο 218 τῆς Ὀλυμπιώτισσας, 23.4.1823-23.4.1824», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, 26 (Λάρισα 1994) 148.

παθοῦσα, διαβόητον ἔσχε σέ παρήγορον κ(αί) προστάτην. Ἐπρε/πεν, ὁμολογῶ, πρὸ πολλοῦ, πάτερ, ἵνα κ(αί) δι' ἐπιστολῆς προσαγάγω πρὸς τὴν ὑμετέραν Πανιερότητα τὰς ἐνδομύχους τῆς εὐλαβείας μου τιμᾶς, ἐκφράζων καὶ διὰ λόγων, ὅτι λαλεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ μου τό υἱόν μου σέβας, ἀλλ' αἶ ἀπὸ τόπων εἰς τόπους μετα/βολαί καὶ πιστῶν κομιστῶν σπανιότης κ(αί) αὐτός ὁ τοῦ γήρατος ὄκνος ἀφήρουν μου τὴν χαρὰν τῆς πρὸς τὴν θεσπεσίαν ψυχὴν σου / γλυκυτάτης προσλαλιᾶς. ἤδη δέ κομιστοῦ τυχῶν συμπατριώτου, φίλου, συγγενοῦς, ὃν μετὰ τριάκοντα χρόνους ἐώρακα πάλιν, γράφω δι' / αὐτοῦ πρὸς ὑμᾶς ἀφικνουμένου μου ταύτην τὴν ἐπιστολὴν κ(αί) πρόσεμι πρὸς τὴν ὑμετέραν Πανιερότητα γνωστοποιῶν ἑμαυτόν, / προσφωνῶν, περιπτυσσόμενος, χειροφιλῶν, πᾶν ὅτι πολλῆς εὐλαβείας δεῖγμα ποιῶν πρὸς τὸν πολυσέβαστον Ποιμενάρχη / μου. Καὶ φόρον δέ προσάγω ἱερὸν κ(αί) πρέποντα τῷ τῶν λόγων προδόντη, δύο τῶν μικρῶν μου βιβλιδαρίων, ὧν συνέγραφα τοὺς / ἐκκλησιαστικούς λόγους μου κ(αί) τὴν Ἐπίκρισιν, μικρὸν τό δῶρον, Δέσποτα, καὶ λιτόν, κ(αί) οἶον ἂν πένης ἀνὴρ πρὸς παμπλουσίον προσαγάγοι, ἀλλὰ πολὺ τό σέβας κ(αί) πλουσία τοῦ προσάγοντος ἢ προαίρεσις. πρὸς ταῦτ' ἀπιδῶν δέξαι τό προσαγόμενον, ἀρ/χιερεῦ ὅσει, παρακαλῶ, κ(αί) πού τῆς λαμπρᾶς σου βιβλιοθήκης ἀπόθεθες τὰ τεύχη, τὸν ἔσχατον αὐτῆς ἀποκληρώσεως τόπον, ὡς / εἰς οὐδὲν ἄλλο χρησιμεύσοντα, πλὴν εἰς ὑπόμνημα τῆς παρὰ τοῦ προσενεγκόντος εὐλαβείας κ(αί) τιμῆς. Ἐγὼ δέ κ(αί) τοῦ/τό εὐτυχίαν μου νομίζω κ(αί) θησαυρόν ἀνέκφραστον κρίνω τὰς ἀγίας σου κ(αί) θεοπειθεῖς εὐχὰς ὧν μί μέ ἀπαξιώσης Ἱεράρχα //

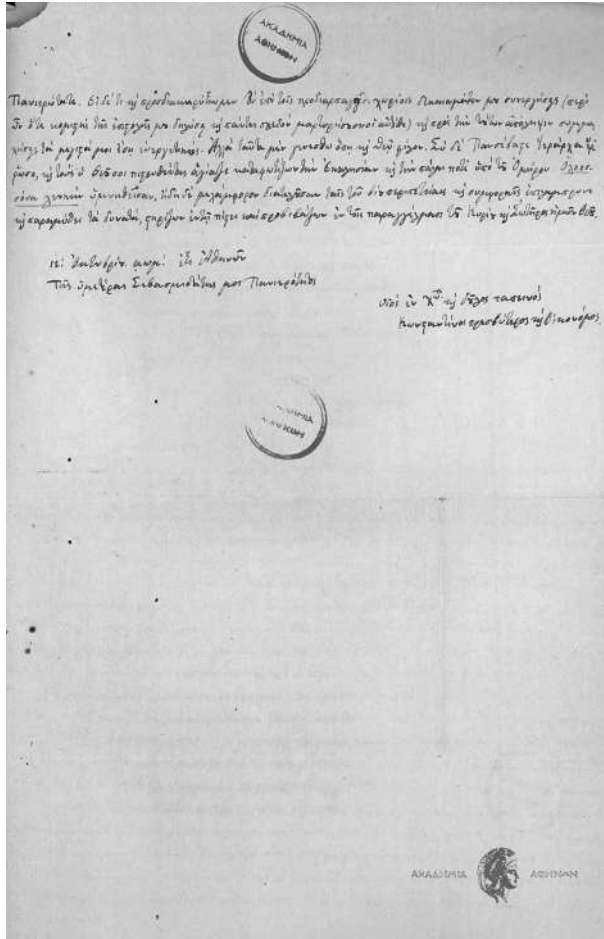
Πανιερώτατε, εἰ δέ τί κ(αί) προσδιακηρύξωμεν τὸν ἐπὶ τοῖς προδιαρπαγῆσι χωρίοις δικαιωμάτων συνεργήσεις (περὶ ὧν ὅτε κομιστῆς τῆς ἐπιστολῆς μου διπλώσει κ(αί) πάντας σχεδὸν μαρτυρήσουσιν οἱ αὐτόθε) κ(αί) πρὸς τὴν τούτων ἀπόληπην συμμα/χήσεις τὰ μέγιστα μοί ἔση εὐεργετικός. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν γενέσθω ὅσπη κ(αί) Θεῷ φίλον. Σὺ δέ Πανσέβαστε Ἱεράρχα ἔρ/ρωσο, κ(αί) τοὺς ὑ(πὸ) Θεοῦ σοὶ πιστευθέντας ἀγίαζε κατα φωτίζων τὴν Ἐκκλησίαν κ(αί) τὴν πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου Ὀλοοσ/σόνα λευκὴν ὑμνηθεῖσαν, ἣδη δέ μελάμφορον διατελοῦσαν ταῖς τοῦ βίου περιπετείαις κ(αί) συμφοραῖς ἐπιλάμπρυνε / κ(αί) παραμύθει τὰ δυνατὰ, στηρίζων ἐν τῇ πίστει καὶ προβιβάζων ἐν τοῖς παραγγέλμασι τοῦ Κυρίου κ(αί) Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ.

ιε' Ὀκτωβρίου ἀμ' ἐξ Ἀθηνῶν
 τῆς ὑμετέρας Σεβασμιότητος μοί Πανιερότητος
 υἱός ἐν Χ(ριστ)ῷ κ(αί) δοῦλος ταπεινός
 Κωνσταντῖνος πρεσβύτερος κ(αί) Οἰκονόμος

Πηγὴ: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ΚΕΜΝΕ, ἀρχεῖο Κων. Οἰκονόμου, φάκ. 5.

Εικ. 1. Η πρώτη σελίδα της επιστολής του Κων/νου Οικονόμου προς τόν μητροπολίτη της Έλασσώνας Νεόφυτο (15.10.1840).

Εικ. 2. Η δεύτερη σελίδα της έπιστολής του Κων/νου Οικονόμου προς τον μητροπολίτη της Έλασσόνας Νεόφυτο (15.10.1840).

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΝΤΑΛΛΑ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΕΝΑΣ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΥΘΜΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΑΣΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΟΛΥΜΠΙΩΤΙΣΣΑΣ

Ο κώδικας¹ 221 της βιβλιοθήκης της Μονής Όλυμπιώτισσας της Έλασσόνας βασικά, είναι ένα βιβλίο επίσημων «ληποδοσιών», ισολογισμών όπως λέμε σήμερα, που έγιναν στο μοναστήρι με σκοπό να σταλούν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως για να ενημερωθεί αυτό, ως προϊσταμένη αρχή που ήταν (ή Μεγάλη Έκκλησία, όπως αποκαλείται σε κάποια σημεία των ισολογισμών), για την οικονομική κατάσταση του μοναστηριού. Η ενημέρωση εξυπηρετούσε τους παρακάτω στόχους: α) να ελέγξει το Οικουμενικό Πατριαρχείο τη σωστή ή μη διαχείριση των εσόδων και εξόδων του μοναστηριού και β) να του αποδοθούν οι αναλογοῦσες εισφορές.

Οι επίσημες αυτές ληποδοσίες καταγράφουν τά έσοδα και έξοδα, διάφορων πηγών, σε επίσημα βάση, στην μία σελίδα, εν είδει ανοιχτού τετραδίου, τά έσοδα και στην άλλη τά έξοδα. Όλα υπολογίζονται σε γρόσια και παράδες. Είναι γραμμένες από έμμισθους γραμματικούς που έχουν καλλιγράμματη, καθαρή και στρωτή γραφή και είναι πολύ καλοί, για την εποχή τους, γνώστες της ορθογραφίας των λέξεων.

Στόν κώδικα 221 καλύπτονται οι ισολογισμοί σχεδόν μιας δεκαπενταετίας, από τον Νοέμβριο του 1851 έως και τον Απρίλιο του 1865. Οι ληποδοσίες μάλιστα των ετών 1851 με 1857 συντάχτηκαν με την παρουσία απεσταλμένων του Οικουμενικού Πατριαρχείου και κατόπιν ελέγχου των ιδιαίτερων βιβλίων, των καταστάσεων, όπου εγγράφονταν λεπτομερώς και με τις τρέχουσες ήμερομηνίες

¹ Περιγραφή του κώδικα βλ. Εύαγγ. Α. Σκουβαράς, *Όλυμπιώτισσα. Περιγραφή και ιστορία της μονής. Η βιβλιοθήκη και τα χειρόγραφα. Κατάλογος των κωδίκων. Αναγραφαι και χρονικά σημειώματα*, ΚΕΜΝΕ, Αθήνα 1967, 416.

τά ἔσοδα καί τά ἔξοδα. Καί τῶν δύο ἐπόμενων χρόνων 1857-1859 θεωρήθηκαν οἱ ἰσολογισμοί ἀπό πατριαρχικούς ἀπεσταλμένους.

Ἐκτός ὅμως ἀπό τόν οἰκονομικό ἔλεγχο, οἱ πατριαρχικοί ἀπεσταλμένοι, οἱ ἔξαρχοι, ὅπως ὀνομάζονταν, εἶχαν καί ἄλλες ἐντολές τίς ὁποῖες ἔπρεπε νά ἐκτελέσουν. Στόν συγκεκριμένο κώδικα, στό πρῶτο μέρος, μέ τίς ὁδηγίες καί τήν ἐπίβλεψη τοῦ πρώτου ἐξάρχου τῆς δεκαπενταετίας, τοῦ πρώην ἐπισκόπου Τρίκκης Ἰωσήφ, γίνεται καταγραφή αὐτῶν τῶν ἐντολῶν καί τῆς ὑλοποίησής τους, πρᾶγμα τό ὁποῖο μᾶς βοηθάει νά ἀποκτήσουμε πολύ καλή εἰκόνα γιά τήν λειτουργία τῶν μοναστηριῶν καί τῶν ἐκκλησιῶν, τήν ἐποχή πού ἐξετάζουμε. Οἱ ἐντολές πού εἶχε ὁ πρῶην Τρίκκης Ἰωσήφ² ἦταν σέ γενικές γραμμές οἱ ἑξῆς:

α) Νά φροντίσει γιά τήν ἐκλογή νέου ἡγουμένου καί νά ὀρίσει ἄλλα δύο ἄτομα ὡς συνεργάτες του (συμπράκτορες, ὅπως τούς ὀνομάζει), γιά νά ἐνεργοῦν ἀπό κοινοῦ στήν σωστή διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν τῆς μονῆς.

β) Νά καταγράψει τήν κινητή καί ἀκίνητη περιουσία.

γ) Νά ἐλέγξει τά βιβλία στά ὁποῖα καταγράφονταν ἀναλυτικά οἱ οἰκονομικές δοσοληψίες καί στή συνέχεια νά τίς καταγράψει σέ δύο καταστάσεις. Ἡ μία ἀπό τίς καταστάσεις αὐτές νά μείνει στό μοναστήρι καί ἡ ἄλλη νά σταλεῖ στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

δ) Ἐπίσης ἔπρεπε νά συντάξει ἕναν κανονισμό μέ τά καθήκοντα τῶν μοναχῶν καί τοῦ ἡγουμένου τους, μέ σκοπό τήν εὐρυθμῆ λειτουργία τοῦ μοναστηριοῦ.

Ἅλλες οἱ παραπάνω ἐντολές ὑλοποιήθηκαν καί καταγράφηκαν καί ἔτσι ἀποτελοῦν πολύτιμες πληροφορίες γιά τήν ὑπόσταση τῆς Ὀλυμπιώτισσας ὡς θρησκευτικοῦ καί οἰκονομικοκοινωνικοῦ παράγοντα τῆς περιοχῆς, ἀλλά καί πληροφορίες πού ρίχνουν φῶς στίς σχέσεις της μέ τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο.

Η ΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ

Ὁ κανονισμός καταγράφεται μέ τόν τίτλο «Ἐκθεσις κανονισμοῦ ἑναρθρος». Οἱ κανόνες (τά ἄρθρα) εἶναι 8 καί ἀριθμοῦνται μέ τά πρῶτα ὀχτώ κεφαλαία γράμματα τῆς ἑλληνικῆς ἀλφαβήτου, ἀπό τό Α ἕως τό Η.

Θά ἀποδώσουμε περιληπτικά τά κύρια σημεῖα τοῦ κανονισμοῦ καί στήν συνέχεια θά τόν ἐκθέσουμε στό πρωτότυπο, μεταγραμμένο.

Τό ἄρθρο Α ἀναφέρεται στό χρέος τοῦ ἡγουμένου νά ἀγαπᾶ μέ εὐλικρίνεια

² Ὁ Ἰωσήφ ἐκλέχθηκε ἐπίσκοπος Τρίκκης στίς 23.5.1842 καί καθαρεύθηκε πρῖν ἀπό τίς 6.5.1849. Βλ. Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Ὁ Κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης*, Λάρισα 2009, 249.

καί πατρική φιλοστοργία, ὡς πνευματικά τέκνα, τούς πατέρες (μοναχούς) ἀλλά καί οἱ μοναχοί νά σέβονται καί νά ὑπακούουν στόν ἡγούμενο, πού εἶναι ὁ πνευματικός τους πατέρας.

Στό Β ὑπενθυμίζεται τό καθήκον τους νά πηγαίνουν μέ εὐχαρίστησι στίς ἀκολουθίες τῆς ἐκκλησίας πρωί-βράδυ.

Στό Γ ὅτι πρέπει νά τρῶνε ὅλοι μαζί σε «κοινή τράπεζα» καί ὄχι καθένας χωριστά, πού εἶναι ἀντίθετο μέ τόν «καλογερικό χαρακτήρα».

Στό Δ γίνεται ἀναφορά στήν ἀνάγκη νά ἐκτελοῦν μέ προθυμία τήν ἐργασία πού τούς ἀναθέτει ὁ ἡγούμενος καί νά μὴν μπλέκονται σέ ἐργασίες ἄλλου μοναχοῦ μέ σκοπό νά τόν ἐκθέσουν.

Στό Ε γίνονται νουθεσίες γιά ἀγάπη καί ὁμόνοια μεταξύ τῶν πατέρων. Παρατίθενται, μάλιστα, καί ἐπιχειρήματα γιά νά ἐπιτευχθεῖ ὁ στόχος. Ἀναφέρεται δέ καί μία λαϊκή παροιμία τῆς ἐποχῆς «κάλλια λάχανα κι εἰρήνια, πάρεξ ζάχαρι καί γκρίνια» καί μία ἀρχαία ρήσι «Πόρρω διός τέ καί κεραυνοῦ», γιά νά δείξει πῶς πρέπει νά κρατιοῦνται μακριά ἀπό γκρίνιες καί ἐχθρότητες, (δράβαλα καί γκριζιάλες) πού –ὅπως λέει– εἶναι ἔργο τῶν «ἐπάρατων διαβόλων». Γενικά το ἄρθρο αὐτό ἔχει πιό λαϊκή γλώσσα.

Στό ἄρθρο ΣΤ γίνεται σύσταση κατά τίς ὄρες τῶν γευμάτων στήν κοινή τράπεζα νά γίνεται ἀνάγνωσι, καί μάλιστα ἀπό ἀναγνώστη ὁ ὁποῖος νά διαβάσει καλά καί καθαρά, κειμένων σχετικῶν μέ τόν Ἅγιο πού γιορτάζει, γιά νά τρέφουν καί τήν ψυχή.

Στό Ζ δίνονται συμβουλές πού θά τούς ἐπιτρέψουν νά ἐμπλουτίσουν τήν τροφή τῆς ψυχῆς καί τοῦ πνεύματός τους μέσα ἀπό τά βιβλία τῆς πλούσιας βιβλιοθήκης τοῦ μοναστηριοῦ. Τούς συμβουλεύει νά παίρνουν ἓνα βιβλίον στό κελί τους, νά τό διαβάζουν καί ὅταν πίνουν τόν καφέ τους στό συνοδικό, ὅλοι μαζί, ὁ καθένας νά διηγῆται αὐτά πού διάβασε. Ἔτσι καί οἱ ἴδιοι θά ἀποκτήσουν περισσότερες γνώσεις καί θά ὠφεληθοῦν, ἀλλά καί ὅσοι τούς ἀκοῦν, ὄχι μόνο οἱ πατέρες ἀλλά καί οἱ ἐπισκέπτες. Προσπαθεῖ νά τούς κεντρίσει τό φιλότιμο ὥστε νά ἀμιλλῶνται νά διαβάζουν καί νά μεταδίδουν γνώσεις, οἱ ὁποῖες καί τούς ἴδιους θά μορφώσουν καί τό μοναστήρι θά ἀποκτήσει καλή φήμη.

Η. Τό τελευταῖο ἄρθρο εἶναι γραμμένο σέ πρῶτο πληθυντικό πρόσωπο καί ἀποτελεῖ διαβεβαίωσι τῶν ἀδελφῶν τοῦ μοναστηριοῦ ὅτι ἀποδέχονται ὅλες τίς ἐντολές τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχῃ³, ὅπως αὐτές διατυπώθηκαν στόν κανονισμό τόν ὁποῖο συνέταξε ὁ ἔξαρχος κατόπιν ἐντολῆς του.

³ Πρόκειται γιά τόν Ἄνθιμο ΣΤ', πού διετέλεσε Οἰκουμενικός Πατριάρχης σέ τρεῖς χρονικές περιόδους: α) 1845-1848. β) 1853-1855 καί γ) 1871-1873.

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟΥ ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ

Ἐκθεσις κανονισμοῦ ἑναρθρος.

Α. Ὁ ἠγούμενος εἶναι εἰς χρέος νά ἀγαπᾷ ὅλους τοὺς πατέρας καί ἐν Χριστῷ ἀδελφούς μέ εὐλικρίνειαν καί πατρικὴν φιλοστοργίαν ὡς τέκνα τοῦ πνευματικά. Ὅμοίως καί οἱ πατέρες πρέπει νά ἀνταγαπῶσι τόν ἠγούμενον καί νά τόν εὐλαβῶνται ὡς πνευματικόν πατέρα καί ποιμένα των, προσφέροντές τῳ τὴν ὑπακοὴν καί εὐπειθειαν καθ' ὅλας τὰς διαταγὰς του, ἀφορώσας ἐπιμόνως εἰς τόν καλλωπισμὸν τῶν χρηστῶν ἡθῶν των, καί εἰς τὴν εὐρυθμίαν τῆς ἑναρέτου διαγωγῆς των.

Β. Οἱ πατέρες νά συντρέχωσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐσπέρας καί πρωΐας ὡς ἄλλα διηῶσαι ἔλαφοι διὰ νά ἀκούωσι ἐν τάξει τὰς ἱεράς ἀκολουθίας, ἐν αἷς καί ἐκλήθησαν, μέ τὰς ὁποίας νά ἰξεύρουν ὅτι δίδωσιν τὴν εὐχαρίστησιν καί εἰς τόν πανάγαθον θεόν, τόν ἐπουράνιον καί κοινόν ἡμῶν πατέρα καί εὐεργέτην, τόν καθημερινῶς τρέφοντα ἡμᾶς ἐν πάσῃ ἀγαθοσύνῃ καί χρηστότητι.

Γ. Τράπεζα κοινὴ νά ὑπάρχη, εἰς τὴν ὁποίαν νά συνάζωνται κοινῶς ὅλοι οἱ πατέρες καί ἐν Χριστῷ ἀδελφοί, καί ὄχι καθ' εἷς καθ' ἰδίαν καί κατὰ μόνας ὡς ἀνάριστον εἰς τόν καλογερικὸν χαρακτῆρα.

Δ. Εἰς ὅποιονδήποτε ὑπουργεῖα⁴ ἤθελε διορισθῆ καθ' εἷς τῶν πατέρων παρὰ τοῦ ἠγουμένου, καί τῶν συμπρακτόρων αὐτοῦ, εἶναι εἰς χρέος νά τὸ ἐκτελῆ προθύμως εὐχαρίστως ἀγογγύστως, καί εὐγνωμόνως, χωρὶς νά ἐνέχηται ἄλλοις τίς εἰς αὐτό, ἐχθροσπαθεῖα φερόμενος, ἀλλ' οὔτε καί ἐκεῖνος εἰς ἄλλου τινός.

Ε. Ὅλοι οἱ πατέρες καί ἐν Χ(ριστ)ῷ ἀδελφοί νά ἦναι ἐξωσμένοι μέ τὸ σχοινὶ τῆς ἀγάπης, τῆς ὁμονοίας, τῆς εἰρήνης, καί τῆς φιλαδελφείας κατὰ τὸ «ἰδοὺ τί καλὸν ἢ τί τερπνόν, ἀλλ' ἢ κατοικεῖν ἀδελφούς ἐπὶ τὸ αὐτό» (ὄπου ἡ ὁμόνοια καί ἡ ἀγάπη ἐκεῖ καί ὁ Χριστὸς ἡμῶν). Ὅπου δέ τὰ δράβαλα⁵ καί ἡ γκριζιάλας⁶, ἐκεῖ καί οἱ ἐπάρατοι διάβολοι, οἵτινες πόρρω ἀπέστωσαν ἀπ' ἡμῶν. Πόρρω διὸς τε καί κερανοῦ. Καί κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν «Κάλλια λάχανα κ' εἰρήνια πάρεξ ζάχαρι καί γκρίνια», ὁ δὲ αἴτιος καί πρωταίτιος τῶν σκανδά-

⁴ Ὑπουργεῖα ἢ διακονία· ἡ ἐργασία ποὺ ἀναλαμβάνει ὁ κάθε μοναχός. Στὸν παρόντα κώδικα ἀναφέρονται ὁ ἀναγνώστης, ὁ σκευοφύλαξ, ὁ οἰκονόμος. Μερικὰ ἄλλα εἶναι: δοχειάριος, κωδωνοκρούστης, κηροπλάστης, ἀρχοντάρης, ἀγιογράφος, ἀρχαιοφύλαξ, περιβολάρης.

⁵ Δράβαλα ἢ νιράβαλα· μπελάδες, μπλεξίματα. Ἐδῶ ἔχομε λαϊκὲς καί ἀρχαῖες ρήσεις καί παροιμίες ἀνακατεμένες.

⁶ Γκριζιάλα (πληθ. γκριζιάλες)· τὰ παράπονα, ἡ διαμαρτυρία, ἡ γκρίνια.

λων, τῶν ταραχῶν καί τῶν φατριῶν νά ἀποδιώκηται κακῶς ἔχωντας ἀπό τήν μάνδραν τοῦ Χριστοῦ ὡς καί τό ψωριάρικον πρόβατον χωρίς νά λυμαίνη καί νά βλάπτῃ τήν ἐν Χ(ριστῷ) ἀδελφότητα.

ΣΤ. Οἱ πατέρες ὅταν ἐσθίωσι εἰς τήν τράπεζαν τήν κοινήν νά ἐξακολουθῆ καί ἀνάγνωσις τοῦ τυχόντος ἀγίου ἢ ἄλλου τινός ἀρμοδίου ὡς τροφή τῆς ψυχῆς, καί νά τήν ἀκούωσιν οἱ πάντες προσεκτικῶς, τῆς ὁποίας ὁ ἀναγνώστης⁷ νά ἦναι εὐφραδής καί ἐλευθερόστομος, ὥστε νά κάμῃ τούς ἀκροατάς μέ τήν καλὴν καί καθαράν ἀνάγνωσίν του νά τόν ἀκούωσιν χωρίς νά θέλωσιν.

Ζ. Βιβλιοθήκην εἰς τήν μονήν σας ἔχετε, προικισμένην μέ πολλά καί διάφορα βιβλία. Λοιπόν διατί νά μὴ μελετᾶτε ὅταν ἔχετε καιρόν; Καί διατί νά τόν χάνητε ἓνα τοιοῦτον πολὺτιμον καιρόν τοῦ κάκου χωρίς νά ὠφελῆσθε ποσῶς ἀπό αὐτόν; Εἰς τό ἐξῆς ὅμως καθ' εἷς νά παίρῃν εἰς τήν κέλλαν του καί νά μελετᾶ, καί ὅταν συνάξησθε εἰς τό συνοδικόν νά πίνητε τόν καφέν σας καθ' εἷς τό τί ἐμελέτησε ἀφ' ἑστέρας νά τό διηγῆται ἐπὶ τήν αὐριον ἐνώπιον τῆς ἐν Χριστῷ ὑμῶν ἀδελφότητος, καί νά τό ἀκροάζωνται προσεκτικῶς οἱ πάντες καί τόσον θά ἐντυπώνηται εἰς τοῦ καθ' ἑνός τόν νοῦν εὐχαρίστως ὥστε θά συνερίζονται νά λέγωσι ὅτι τήν ἐρχομένην θά ἀκούσωσι καλύτεραν διήγησιν ἀπό τήν ἐχθεσινήν. Καί ἐθέλῃ σᾶς γίνῃ μία ἕξις, ἐν ἄλλο σχολεῖο, εἰς τό ὁποῖον θέλετε ἀκοῦν διηγήσεις ἀξιολόγους, γνώμας σοφῶν, διδασκαλίας, νουθεσίας, παραδείγματα, παρομίας, στρατηγήματα καί λοιπά τούτων ἐπακόλουθα, δυνάμει τῶν ὁποίων κοντά ὅπου θέλετε στολίζῃ τόν ἑαυτόν σας, θά φαίνεσθε καί πρὸς πάντας ἓνας τύπος καί ὑπογραμμός. Εἰς τό συνοδικόν ὅπου θά διηγήσθε τό τῆς μελέτης σας ἡμπορεῖ νά εὐρεθῶσι καί ξένοι ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι θέλουσιν ἀκοῦσθαι πράγματα, ὅποια ποτέ δέν ἤκουσαν. Μέ τό ἀποτέλεσμα λοιπόν αὐτό τῆς μελέτης καί τῆς διηγήσεώς σας εἰς τό συνοδικόν ὁποῖαν εὐκλειαν ἄραγε δέν θέλετε προξενήσῃ καί εἰς τόν ἑαυτόν σας καί εἰς τήν Μονήν σας; Εἶπατέ μοι καί νά σᾶς εἰπῶ ὅτι πολλά ὀγλίγορα θά αἰσθανθεῖτε τήν μεγίστην ὠφέλειαν προερχομένην ἐπιμόνως ἀπό τήν ἀκατάπαυστον μελέτην σας, ὥστε θά εὐαρεστηθῆτε μόνοι σας νά τήν ἐξακολουθήσητε ἀόκνως, ἀφοῦ θά γλυκαθῆτε ἀπὸ τὰ νάματα τῆς προσεκτικῆς μελέτης σας.

Η. Τάς ἀνωτέρω διαταγὰς τοῦ παναγιωτάτου πατρὸς ἡμῶν καί πατριάρχου τὰς ἐδεξάμεθα ὡς φωνὰς Κυρίου τὰς ὁποίας καί θέλει τὰς φυλάξωμεν ἀπαρέγκλιτα, χωρίς νά προβῶμεν τῶν ὁρίων των.

⁷ Ἀναγνώστης: ὁ μοναχὸς ποῦ διάβαζε τὰ ἀναγνώσματα στὸν ναὸ καί στὴν κοινὴ τράπεζα.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ

ΤΡΙΚΑΛΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΥΡΩΝ¹

I. ΜΟΝΕΣ

Στόν νομό Τρικάλων λειτουργεί σήμερα στά Μετέωρα ή μονή τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ καί στήν Καστανιά Καλαμπάκας ή ὁμώνυμη τῶν Σιαμᾶδων.

Στό ὄνομα τοῦ ἁγίου τιμῶνται ἄλλα τρία μοναστήρια, σήμερα διαλυμένα: Μπάντοβα Μετεώρων, Αὔρας καί Δολιανῶν (Τιμίου Σταυροῦ). Ἄπό τήν βυζαντινή μονή τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων οἱ ἀνασκαφές ἔφεραν στό φῶς ἐρείπια.

1. Μονή Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ Μετεώρων²

Τό ὁμώνυμο καθολικό ἀνηγέρθη ἐκ βάθρων μέ κτίτορες τόν μπροπολίτη Λαρίσης Διονύσιο († 20.3.1510) καί τόν ἱερομόναχο Νικάνορα, ἔξαρχο τῶν Σταγῶν († 1521/1522). Λίγα χρόνια ἀργότερα τελείωσε ή τοιχογραφία ἀπό τόν Θεοφάνη Στρελίτζα.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος εἰκονίζεται δύο φορές, ὀλόσωμος καί στήν κοίμησί του.

Τό 1971 ἀνακαινίστηκε τό παρεκκλήσι τοῦ Προδρόμου, δίπλα στήν παλιά τράπεζα.

Στούς τοίχους τοῦ ἀρχαίου παρεκκλησίου τοῦ Ἁγίου Ἄντωνίου διακρίνονται

¹ Ὃταν συνεγράφη ή παροῦσα ἐργασία πολύτιμη ἦταν ή βοήθεια τῶν τότε μπροπολιτῶν Τρίκης καί Σταγῶν κ. Ἀλεξίου (πρόην πλέον) καί τοῦ μακαριστοῦ πλέον Σταγῶν καί Μετεώρων κυροῦ Σεραφεῖμ, ὅπως καί τοῦ ἡγουμένου τῆς ἱερᾶς μονῆς Βαβλαάμ π. Ἰσιδώρου, τοῦ προηγουμένου τῆς ἱερᾶς μονῆς Ἀναπαυσᾶ π. Πολυκάρπου καί τῆς μακαριστῆς πλέον ἡγουμένης Ἀγάθης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων. Τέλος, ἀναφέρομαι μέ εὐγνωμοσύνη πρὸς ὄλους τοὺς ἐφημερίους καί ἄλλα ἐκκλησιαστικά πρόσωπα, πού μέ βοήθησαν καθ' οἰονδίποτε τρόπο στήν ἐν λόγῳ ἔρευνα.

² α) Σοφριανός 1990, σσ. 58-69. β) Καλούσιος 1995, σσ. 87-88, 99-105.

λίγα υπόλειμματα από παλιές τοιχογραφίες, πιθανόν του 14^{ου} αιώνα.

Τό 1909 ό άείμνηστος έρευνητής τών Μετεώρων Νίκος Βέης βρήκε στή μονή του Άναπαυσά 43 κώδικες, από τούς όποιους δυστυχώς, διασώζονται σήμερα μόνον 35, ήτοι χάθηκαν 8 χειρόγραφα.

2. Μονή Άγίου Νικολάου Μπάντοβα ή Κοφινά Μετεώρων³

Η μονή είναι κτισμένη σε κοιλότητα βράχου με θέα, προς βορράν, τό Καστράκι και τίς παρακειμένες μονές του Άγίου Γρηγορίου και του Άγίου Άντωνίου, πολιορκημένη από έπιβλητικούς βράχους, κατάλληλους για άναρχήση. Με έσωτερικές σκάλες ανεβαίνουμε μέχρι τόν τελευταίο όροφο, όπου και τό καθολικό, αφιερωμένο στον άγιο Νικόλαο Μύρων, ό μοναδικός ναός.

Η πρώτη γνωστή άναφορά της μονής γίνεται σε γράμμα άδήλου έπισκόπου τών Σταγών, καθώς και τών γύρω από αυτόν έκκλησιαστικών και πολιτικών, για κάποιον κελί της σκήτης τών Σταγών. Η εν λόγω έπιστολή είναι μέν άχρονολόγητη, αλλά πιθανότατα άνήκει στο έτος 1387/1388.

Τά έτη 1997-1999 υπέστη ριζική άνακαίνιση. Σήμερα είναι άκατοίκητη και άποτελεί μετόχι της Άγίας Τριάδας τών Μετεώρων.

3. Μονή Άγίου Νικολάου Κόπρυνας (Αύρας) Καλαμπάκας⁴

Σήμερα ή μονή είναι διαλυμένη, σώζεται μόνον τό καθολικό της, αφιερωμένο στον Άγιο Νικόλαο Μύρων, τώρα κομνηνιακός ναός της Αύρας. Οί σωζόμενες τοιχογραφίες ιστορήθηκαν τόν Μάιο του 1869 από τούς Σαμαριναίους άγιογράφους Μιχαήλ και Γ. Ζήση. Στην κόγχη ή ένθρονη Πλατυτέρα, πού περιβάλλεται από άγγέλους, τό σπήλαιο της Γέννησης κ.λπ. Τό ταβάνι παλιό, χρωματισμένο και με ξυλόγλυπτα κεντήδια, σώζεται μέρος από τό παλιό ξυλόγλυπτο τέμπλο με χαμιλό άνάγλυφο.

Η μονή άναφέρεται ως μετόχι της μονής Βαρυλάμι τών Μετεώρων σε άγοραπωλησία του 1529/1530.

4. Μονή Άγίου Νικολάου Σιαμάδων Καλαμπάκας⁵

Άνήκει στην Καστανιά, χτισμένη σε ώραία λιβάδια και όμαλά βουνά με ποι-

³ Καλούσιος 1195α, σσ. 207-208.

⁴ Καλούσιος 1994, 148, σσ. 160-162.

⁵ Καλούσιος 1990.

κίλη βλάστηση. Από τό 1932 τό μοναστήρι εἶναι διαλυμένο⁶, σήμερα ὄρθιο μόνον τό καθολικό, τό 1935 σωζόταν καί τό ἐκκλησάκι τῶν Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης.

Ὁ ναός εἶναι τρίκλιτη σταυρεπίστεγη βασιλική μέ τρούλο, ἔτους 1807, Μαΐου 1, ἡγουμενεύοντος Γερμανοῦ, ἱερομονάχου. Εἶναι ὀλόκληρος τοιχογραφημένος ἀπό τόν Ἰούνιο τοῦ 1821, διά χειρός Γεωργίου καί Γεωργίου, ἀπό τούς Χιονάδες τῆς Κόνιτσας. Στήν Πρόθεση ἀναγράφεται μεγάλη σχετική εὐχή 36 στίχων. Τό τέμπλο εἶναι ἐξαίρετο ξυλόγλυπτο μέ πλούσια παραδοσιακή διακόσμηση, διά χειρός τοῦ μαστρο-Δημήτρη, ἀπό τό Μέτσοβο (1815).

Σήμερα ὑπεύθυνος ὁ ἱερομόναχος Μακάριος Ἰακωβάκης, ὁ ὁποῖος ἀνήγειρε νέα μεγαλοπρεπῆ πτέρυγα (κελιά, ἀρχονταρῖκι, βοηθητικοί χῶροι κ.λπ.).

5. Μονή Ἁγίου Νικολάου (ἢ Τιμίου Σταυροῦ) Δολιανῶν Καλαμπάκας⁷

Βρίσκεται στό ὄρεινό καί πανέμορφο σύμπλεγμα τοῦ Ἀσπροποτάμου, μέσα σέ πυκνότατο ἐλάτινο δάσος μέ παφλάζοντα νερά. Τό πρῶτο καθολικό, ἀφιερωμένο στόν Ἅγιο Νικόλαο Μύρων, ἴσως κτίστηκε στίς ἀρχές τοῦ 18^{ου} αἰ. Στήν θέση του σήμερα ὁμώνυμος ναῖσκος τοῦ 1966. Ὁ δεύτερος ναός τῆς Ἁγίας Ζώνης ἴσως ἀνήκει στό μῶσό τοῦ 18^{ου} αἰ., τώρα σωρός ἀπό πέτρες, καταστράφηκε, ὅπως καί ὁ Ἅγιος Νικόλαος, τό 1943, ἀπό τούς Γερμανούς. Τέλος, τό 1792, κτίστηκε ὁ τρίτος ναός, ἀφιερωμένος στόν Τιμιο Σταυρό, μεγαλόπρεπος καί μέ 13(!) τρούλους, διασώθηκε τό 1943, σήμερα εἶναι πολύ καλά συντηρημένος.

Δύο κώδικες τῆς ἐν λόγω μονῆς συγκαταλέγονται σήμερα ἀνάμεσα στά χειρόγραφα τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων μέ ἀριθμ. 109 (Πρόθεση) καί 113 (Παρηρσία).

Ἡ μονή Δολιανῶν διαλύθηκε τό 1924, ἔκτοτε ἀποτελεῖ μετόχι τοῦ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων.⁸

6. Μονή Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων⁹

Ἀναφέρεται στό χρυσόβουλο τοῦ Ἀνδρόνικου Γ΄ Παλαιολόγου ὑπέρ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ζαβλαντίων (Παλαιοπύργου) Τρικάλων, ἔτους 1336, μετόχι τῆς, τίν ὁποία καί κληρονόμησε. Κατά τά ἔτη 1985-1987 στόν

⁶ ΠΔ τῆς 21.3.1932 (ΦΕΚ 95Α/ 29.3.1932, σελ. 647).

⁷ Καλούσιος 2000.

⁸ ΦΕΚ 134Α/ 14.6.1924, ΠΔ 9.6.1924.

⁹ Καλούσιος 1996α, σσ. 168-170.

χώρο του Άσκληπείου Τρικάλων, μόλις 20 μ. ανατολικά από τον σημερινό ναό του Άγιου Νικολάου, «ἀπεκαλύφθησαν τὰ θεμέλια τρικόγχου ναοῦ καὶ τῶν τεσσάρων πεσσῶν, οἱ ὅποιοι ἐστήριζον μᾶλλον τροῦλλον». Πρόκειται για «σημαντικό κτίσμα για τὴν ἱστορία τῆς πόλης στὰ μεσοβυζαντινά χρόνια (10^{ος} α.), πού εἶναι δυνατὸ νά ταυτιστεῖ μέ τό μονύδριο τοῦ Ἁγίου Νικολάου», αὐτὸ δέ ἀποτελεῖ ἐξέλιξη τοῦ σημερινοῦ ὁμώνυμου μητροπολιτικοῦ ναοῦ.

II. ΝΑΟΙ

Στόν νομό Τρικάλων εἶναι ἀφιερωμένοι στόν ἅγιο Νικόλαο πολλοί ναοί, ἑνοριακοί καί ἐξωκκλήσια, μερικοί μάλιστα οἰκισμοί κατέχουν δύο ναοὺς τοῦ ἁγίου:

Ἁγία Παρασκευή (Καλαμπάκας) (δύο)	Κορδαλλός
Ἅγιος Βησσαρίων	Κρήνη
Ἅγιος Νικόλαος (Καλαμπάκας)	Κρηνίτσα
Ἅγιος Νικόλαος (Τρικάλων) (δύο)	Λεπτοκαρυά
Ἀγιόφυλλο	Λογγάς
Ἀμάραντος	Μαλακάσι
Ἀπόστολοι	Ματονέρι
Ἀρδάνι (δύο)	Μαυρέλι
Βασιλική (δύο)	Μεγάλα Καλύβια
Γάβρος (δύο)	Μεγαλοχώρι
Γλίστρα	Μεγάρχη
Γόμφοι	Μπλιά
Γριζάνο	Μυρόφυλλο
Δέση	Νεοχώρι
Θεόπετρα	Νεραϊδοχώρι
Κακοπλεύρι	Παλιοκαρυά
Καλλιρόπη	Παχτούρι
Καλόγηροι	Πεύκη
Καλογριανή	Πλάτανος
Καλοχώρι	Πολυθέα
Καστράκι	Πολυνέρι
Κατάφυτο	Πύλη

Πύργα	Τριφύλλια
Σερβωτά	Φαρκαδόνα
Σπαθαδάες	Φίκη
Στουρναραίικα	Φλαμπουρέσι
Τρίκαλα	Χρυσαιυγή

Αναφέρουμε ένδεικτικά όρισμένους ναούς του Άγιου Νικολάου:

1. Ναός Άγιου Νικολάου Δουσίκου.

Ό αρχικός ναός κτίστηκε από τον άγιο Βησσαρίωνα (1490-1540), μητροπολίτη της Λάρισας (1527-1540), ό όποιος καί θάφτηκε μέσα σ' αυτόν. Άργότερα, τό 1798, ό ναός ανέγέρθηκε «έκ βάθρων» από τον ήγούμενο της μονής Δουσίκου Ίερόθεο. Τέλος, τό 1961 ξανακτίστηκε από τίν έν λόγω μονή μέ κενοτάφιο του άγιου Βησσαρίωνα στό κέντρο.

2. Ναός Άγιου Νικολάου Μεγαλοχωρίου

Ίστορήθηκε τό 1568 μ.Χ. Δυστυχώς, οι τοιχογραφίες του άνώνυμου άγιογράφου δέν βρίσκονται σέ καλή κατάσταση.

3. Ναός Άγιου Νικολάου Φαρκαδόνας

Μικρό κτίσμα, μονόκλιτο μέ σαμαρωτή στέγη καί νάρθηκα, ανέγέρθηκε και ζωγραφίστηκε στις 2.3.1612 επί Μητροφάνους Γαρδικίου.

4. Ναός Άγιου Νικολάου Γάβρου στην σπηλιά

Μονόκλιτος ναϊσκος, χωμένος σέ σπηλιά. Τό άγιο βήμα έχει τοιχογραφίες του 1796, διά χειρός ΜΑΝΩΗΛ από τί Σαμαρίνα, ένω ό κυρίως ναός τοιχογραφήθηκε στις 12.5.1893 από τον Άδάμ Δ. Κράια, επίσης Σαμαριναίο.

5. Ναός Άγιου Νικολάου Βασιλικής Καλαμπάκας¹⁰

Πέτρινη τρίκλιτη σταυρεπίστεγη βασιλική μέ τρούλο, «... ΔΙΑ ΣΙΝΔΡΟΜΗΣ ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΑΥΘΕΝΤΙΧΗΣ ΒΟΪΒΟΝΤΑΚ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ ΑΥΤΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΧΗΜΟΥ ΙΩ(ΑΝΝΟΥ)... ΕΝ ΕΤΕΙ ΑΩΙΗ 1818 ΜΑΪΟΥ ΙΒ 12», μέ άνοιχτό έξωνάρθηκα (χαγιάτι) δυτικά καί νότια. Οί τοιχογραφίες άνήκουν στον Σαμαριναίο Χρῆστο Παπαϊωάννου, 1839, Μαρτίου

¹⁰ Καλούσιος 1989.

22. Ὁ νάρθηκας ἱστορήθηκε ἀργότερα, 12.1.1845. Ὁ ναός κατέχει ἐξαίρετα ξυλόγλυπτα (τέμπλο, ἄμβωνας, δεσποτικός θρόνος) μέ πλούσια παραδοσιακή διακόσμηση καί χρύσωση τῆς 1.5.1847. Στὴν ἀνατολική ἐξωτερική πλευρά ἀνάγλυφον ἢ κυρα-Βασιλική.

6. Ναός Ἁγίου Νικολάου Φήκης

Γνωστότατος ναός, θεωρούμενος θαυματουργός, ὀλόκληρος τοιχογραφημένος ἀπὸ τὸν 19^ο αἰῶνα. Νότια τοῦ ἱεροῦ ὑπάρχει ξεχωριστό προσκύνημα τοῦ ἁγίου Νικολάου μέ παραστάσεις ἀπὸ τῆ ζωῆ του. Ὁ ναός κατέχει κελιά (δοματιάκια) γιά τῆ θεραπεία ψυχосπαθῶν.

III. ΛΕΙΨΑΝΑ

1) Καταγράφονται γιά τὴν ἱερά μονή Βαρλαάμ Μετεώρων, ἀνάμεσα στά ἱερά λείψανα, καί «14. *Τεμάχια τῶν Ἁγίων Ἰωάννου τοῦ Καλυβίτου καί Νικολάου τοῦ ἐν Μύροις τοῦ θαυματουργοῦ*».¹¹

2) Τό 2004 ὁ μητροπολιτικός ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων ἀπέκτησε τεμάχιο ἱεροῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου, δωρεά τῆς μονῆς Ἁγίου Νικολάου Τσιριλόβου Καστοριάς.

IV. ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γενικά

Ὁ ἅγιος Νικόλαος εἰκονίζεται μόνος του: ὀλόσωμος, σέ προτομή ἢ ἐνθρονος. Ἀκόμη ὁ ἅγιος παριστάνεται σέ σκηνές ἀπὸ τῆ ζωῆ του: χειροτονίες, φυλάκιση, κοίμισή του, θαύματα.

Ἐπίσης ὁ ἅγιος Νικόλαος εἰκονίζεται στὸν τύπο τῆς δέψης ἢ καί μέ ἄλλους ἁγίους.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος παριστάνεται ἐκτός ἀπὸ τίς τοιχογραφίες, τίς φορητές εἰκόνες καί τὰ ψηφιδωτά, καί στὴν μεταλλοτεχνία, τὴν ξυλόγλυπτική, ἀκόμη καί στὴν χρυσοκεντηπική.

Ἡ θέση τῶν παραστάσεων τοῦ ἁγίου Νικολάου εἶναι, ἐκτός ἀπὸ τὴν κεν-

¹¹ Διονύσιος 1976, σελ. 27.

τρικη κόγχη, τὰ ὑπέρθυρα, ὁ νάρθηκας (ἀνατολική πλευρά), στόν κυρίως ναό ἢ νότια πλευρά καί κοντά στό τέμπλο, οἱ πεσσοί κ.λπ.

2. Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὀλόσωμος

Α) Ὁ ἅγιος Νικόλαος παριστάνεται ὀλόσωμος σέ τοιχογραφίες 16^{ου} καί 17^{ου} αἰώνα:

α) 1527, Ὀκτωβρίου 12, χεῖρ Θεοφάνη Στρελίτζα, καθολικό μονῆς Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ Μετεώρων.

β) 1548, χεῖρ Φράγκου Κατελάνου¹², καθολικό (ναός Ἁγίων Πάντων) μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων, κυρίως ναός.

γ) 1557, καθολικό μονῆς Δουσίκου (ναός μεταμόρφωσης Χριστοῦ), κόγχη ἱεροῦ καί ἀνατολική πλευρά νάρθηκα, χεῖρ Τζιόρτζη, ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη.

δ) 1637, χεῖρ Ἰωάννη ἱερέα καί τῶν τέκνων αὐτοῦ ἀπό τούς Σταγούς, παρεκκλήσι τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν τῆς μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων.

Β) Ἐπίσης, 1964-1966, διά χειρός Διονυσίου Καρούσου καί υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννη, τοιχογραφία κόγχης ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων.

3. Ὁ ἅγιος Νικόλαος ἔνθρονος

Ὁ ἅγιος Νικόλαος τοιχογραφεῖται ἔνθρονος στούς ὁμώνυμους ναούς τῆς Φαρκαδόνας (1612), τῆς Μεγάλης, τῆς Φίκης, τοῦ Βερεντζῆ κ.λπ.

Παρίσταται ἐπίσης ὁ ἅγιος ἔνθρονος καί σέ φορητή εἰκόνα τοῦ ὁμώνυμου ναοῦ τοῦ Γριζάνου (10.10.1888).

ΣΚΗΝΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΖΩΗ ΤΟΥ (4-9)

4. Ὁ ἅγιος Νικόλαος χειροτονεῖται διάκονος

Καθολικό μονῆς Ἁγίου Νικολάου Σιαμιάδων, νάρθηκας, δυτική πλευρά: Ὁ ἅγιος μπροστά στήν ἀγία τράπεζα ὑποκλίνεται μέ σταυρωμένα τὰ χέρια στόν ἀρχιερέα, πού τόν χειροτονεῖ, ἔναποθέτοντας μέ τὰ δύο του χέρια τό ἐπιγονάτιο στό κεφάλι του. Δύο διάκονοι κρατοῦν ὁ ἕνας δικέρι, ὁ ἄλλος τρικέρι, καί στέκονται δεξιά καί ἀριστερά, ἄλλοι κληρικοί, ἐπάνω ἀπό τόν χειροτονούμενο ἅγιο Νικόλαο πετάει περιστέρι, σύμβολο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἐπιγραφή: *Ο ΑΓΙΟΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΟΥΜΕΝΟΣ ΔΙΑΚΟΝΟΣ*.

Ὅλες οἱ τοιχογραφίες τοῦ ἐν λόγῳ καθολικοῦ ἱστορήθηκαν τόν Ἰούνιο τοῦ

¹² Δέν ἀναφέρεται μέν ὁ ἀγιογράφος, ἀλλά σύμφωνα μέ τεχνολογικά κριτήρια ἢ τοιχογράφηση τοῦ κυρίως ναοῦ ἀποδίδεται στόν Θηβαῖο ζωγράφο Φράγκο Κατελάνο.

1821, διά χειρός τῶν Χιοναδιτῶν Γεωργίου καί Γεωργίου.

Παρόμοια τοιχογραφία καί στόν ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στό Γλίνο (ὁ ἅγιος νι-/κόλαος χει-/ροτονοῦμενος / διάκονος): Στόν θολίσκο τοῦ διακονικοῦ ὁ ἅγιος σέ προτομή, γύρω του πέντε σκηνές τῆς ζωῆς του, μέσα 19^{ου} αἰῶνα, σαμαρινιώτικη τέχνη.

5. Ὁ ἅγιος Νικόλαος χειροτονεῖται πρεσβύτερος

Ἴδια παράσταση μέ τίν προηγούμενη. Ἐπιγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΟΥΜΕΝΟΣ ΙΕΡΕΥΣ*. Καθολικό μονῆς Σιαμάδων, νότια, δυτική πλευρά.

6. Ὁ ἅγιος Νικόλαος χειροτονεῖται ἐπίσκοπος

Καθολικό μονῆς Σιαμάδων, νότια, βόρεια πλευρά. Ἴδια εἰκονογραφία μέ τίς δύο προηγούμενες, διακρίνεται διάκονος μέ τρικέρι. Ἐπιγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΧΕΙΡΟΤΟΝΟΥ/ΜΕΝΟΣ ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ*.

7. Ὁ ἅγιος Νικόλαος στήν φυλακή

Καθολικό μονῆς Ἁγίου Νικολάου Σιαμάδων, ἀνατολική πλευρά νότια. Ὁ ἅγιος Νικόλαος, μέ τίν ἀρχιερατική στολή, κάθεται πίσω ἀπό τά κάγκελα τῆς φυλακῆς, στό ἀριστερό χέρι κρατάει εὐαγγέλιο, μέ τό ἄλλο εὐλογεῖ. Ψηλά στό κεφάλι του ὁ Χριστός τοῦ προσφέρει εὐαγγέλιο, ἡ Παναγία ὠμοφόριο. Ἐπιγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΕΝ ΤΗ ΦΥΛΑΚΗ ΛΑΜΒΑΝΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΥΠΟ ΤΟΥ Χ(ΡΙΣΤΟ)Υ / καί ὠμόφορον ὑπό τῆς παναγίας*.

8. Ὁ ἅγιος Νικόλαος λαμβάνει ὠμοφόριο καί εὐαγγέλιο

Ὁ ἅγιος Νικόλαος παρίσταται μετωπικός, ὀλόσωμος ἢ σέ προτομή, δεξιά καί ἀριστερά ἀπό τό κεφάλι του οἱ καθιερωμένες προτομές τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας, πού τοῦ προσφέρουν εὐαγγέλιο καί ὠμοφόριο ἀντίστοιχα, ὡς «βραβεῖα» γιά τούς γνωστούς ἀγῶνες του ὑπέρ τῆς ὀρθόδοξης πίστεως: ράπισμα στόν Ἄρειο, φυλάκισή του κ.λπ.

Ὁ Γ. Ἀντουράκης παρατηρεῖ σχετικά: «*Ἡ τόσο τιμητική θέση τοῦ Ἁγ. Νικολάου –μεταξύ τοῦ Χριστοῦ καί τῆς Παναγίας πού ἐπέχουν θέση Δείσεως ἢ τριπροσώπου- καθιερώνεται κυρίως μετά τόν 12^ο αἰῶνα, ὅποτε καί ἐπικρατεῖ τόσο στίς φορητές εἰκόνες ὅσο καί στή μνημειακή ζωγραφική τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσεως*».¹³

¹³ Ἀντουράκης 1988, σελ 20.

Α) Τέτοιες απεικονίσεις έχουμε με τόν Άγιο Νικόλαο σέ προτομή:

α) Εικόνα ιδ' -ιε' αιώνα, καθολικό Μεγάλου Μετεώρου στά Μετέωρα.

β) Εικόνα τῆς 20.8.1721, διά χειρός Ναούμ, τέμπλο ναοῦ Ἁγίου Νικολάου στό Νεραϊδοχώρι.

γ) Εικόνα μάλλον 18^{ου} αιώνα, τέμπλο ναοῦ Ἁγίου Νικολάου Νεοχωρίου.

δ) Τοιχογραφίες στόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου Νεραϊδοχωρίου, βόρεια πλευρά, μέσα 18^{ου} αιώνα, καθώς καί στόν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ Γλίνου, θολίσκος τοῦ διακονικοῦ (ὁ ἅγιος νικόλαος ἐν τῇ φυλακῇ / λαμβάνων εὐαγγέλιον παρά τοῦ χρι/στοῦ καί ὠμοφόριον / παρά τῆς / παναΓίας).

Β) Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁλόσωμος:

α) Εικόνα στό τέμπλο τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Δουσίου.

β) Ναός Ἁγίου Στεφάνου Τρικάλων, φορητή εικόνα (*Ιω. Μεταξά ἐκ χόρας Σταγοῦς, ἔτι ἀχξε*), μέ 12 σκηνές ἀπό τίν ζωή του.

9. Ἡ κοίμηση τοῦ ἁγίου Νικολάου

Μονή Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ Μετεώρων, νάρθηκας καθολικοῦ, δυτική πλευρά, ἄνω νοτιοδυτικό ἄκρο, 12.10.1527, διά χειρός Θεοφάνη Στρελίτζα: Ἐκκλησία καί ὁ ἅγιος νεκρός στό κρεβάτι μέ τίν ἀρχιερατική στολή, κρατῶντας στό σπῆθος μέ τό δεξι χέρι τό εὐαγγέλιο, ἐπάνω στό ἀριστερό του. Ἀρχιερεῖς, κοντά στό σκάνωμα, θυμιατίζουν, κρατοῦν ἐνεπίγραφο εἰλητάριο ἢ ἐξαπτέρυγο. Παρίστανται ἱερεῖς, διάκονοι, γυναῖκες, πενθοῦντες καί κλαίοντες, ἕνας ἀσπάζεται τόν ἅγιο, ἄλλοι βαστάζουν ἀνοιχτά βιβλία ἢ λαμπάδες ἀναμμένες.

Ἡ κοίμηση τοῦ ἁγίου Νικολάου τοιχογραφεῖται ἀκόμη:

1) Ναός Ταξιαρχῶν Πλατάνου, βόρεια πλευρά κυρίως ναοῦ (1608). 2) Καθολικό μονῆς Σιαμιάδων, ἀνατολική πλευρά νάρθηκα (Ιούνιος 1821, διά χειρῶν τῶν Χιοναδιτῶν Γεωργίου καί Γεωργίου). 3) Ναός Ἁγίου Νικολάου Φήκης, ἀνατολική πλευρά στό προσκύνημα, νότια τοῦ ἱεροῦ (19^{ος} αιώνας). 4) Ναός Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων, βόρεια πλευρά κυρίως ναοῦ (χειρῶν ἀφῶν Ἐμμανουίλ καί Ἰωάννη Ἀλμπάνη, 10.6.1998).

ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ (10-16)

10. Ὁ ἅγιος Νικόλαος βοηθαί τόν φτωχό οἰκογενειάρχην

Εἰκονίζεται σπῆτι, στό ὅποιο κοιμοῦνται ὁ μεσόκοπος πατέρας, πού σκέφτηκε νά βάλει σέ πορνείο τίς τρεῖς κόρες του, οἱ ὁποῖες ἐπίσης ἔχουν καταληφθεῖ ἀπό τόν ὕπνο. Ὁ ἅγιος Νικόλαος, νέος στήν ἡλικία καί μέ πολιτικά ρούχα, ἀπό μία θυρίδα ρίχνει κρυφά ἕνα σακουλάκι μέ χρήματα δίπλα στό

κεφάλι του πατέρα, ο οποίος τό βαστάζει συλλογισμένος. Άνω δεξιά και έξω από τό σπίτι ο πατέρας είχε ίκετεύσει τόν άγιο. Έπιγράφεται: *ο άγιος νικόλαος / ποιη έν κρυπτῶ τίν έλεπ/μοσύνην.*

Η παραπάνω τοιχογραφία, με τίς άλλες σχετικές, βρίσκεται στον ναό του Άγιου Νικολάου τής Βασιλικής, στη θολωτή όροφή του διακονικού στό ιερό, χείρ Χρήστου οικονόμου, του παπα-Ιωάννη, 1839, Μαρτίου 22.

Άνάλογες παραστάσεις, με τόν άγιο ένδεδυμένο τίν άρχιερατική στολή, στή βόρεια πλευρά του νάρθηκα του καθολικού των Σιαμάδων (*Ο ΑΓΙΟΣ ΡΗΠΤΩΝ / ΤΑ ΑΡΓΥΡΙΑ ΕΝ ΤΩ ΟΙΚΩ*), καθώς και στον θολίσκο του διακονικού στον Άγιο Γεώργιο του Γλίνου (*ο άγιος νικόλαος ρίπτων τά άρ/γύρια έν τῶ οίκῳ*).

11. Ο άγιος Νικόλαος σώζει τόν πεσόντα στην θάλασσα

Ναός Άγιου Νικολάου (ένοριακός) τής Βασιλικής Καλαμπάκας, στην όροφή (φουρνικό) του διακονικού, στό ιερό, τοιχογραφία: Ο άγιός μας πιάνει με τό δεξί του χέρι τό άριστερό του πεσόντος στή θάλασσα και τόν έχει ήδη τραβήξει κατά τό ήμισυ από τόν βυθό. Έπιγραφή: *ο άγιος νικόλαος λυτρῶσας τόν έν τῇ θα/λάσση πεπτοκότα.*

12. Ο άγιος Νικόλαος ρίχνει στην θάλασσα τό έλαιοδοχείο του σατανά

Ο διάβολος, μεταμορφωμένος σε γριά γυναίκα, προσφέρει σε προσκυνητή του ναού του Άγιου Νικολάου στά Μύρα δοχείο με λάδι, με τίν παράκληση ν' ανάψουν τά καντήλια, στην πραγματικότητα θά καιγόταν έτσι ο ναός. Ο άγιος παρουσιάζεται στον πλοίαρχο, τίν ώρα του ύπνου, άποκαλύπτει τό διαβολικό τέχνασμα και τό ύποτιθέμενο έλαιο χύνεται στην θάλασσα. Έπιγράφεται: *Φένεται κατόναρ / τῶ ναύτι διά τό έλα/δικόν.* Η παράσταση άνήκει στον ναό του Άγιου Νικολάου Βασιλικής, φουρνικό διακονικού.

13. Ο άγιος Νικόλαος καταπαύει τίν τρικυμία

Ναός Άγιου Νικολάου Τρικάλων, νότια πλευρά κυρίως ναού, διά χειρῶν άφῶν Έμμανουήλ και Ιωάννη Άλμπάνη, έτους 1996: Άφρισμένο πέλαγος, στή μέση πλοίο κινδυνεύει, οί ναύτες έντρομοι και φοβισμένοι. Ο άγιος Νικόλαος σικώνει ψηλά τό έλαιοδοχείο του σατανά, όταν ρίχτηκε στή θάλασσα σικώθηκε μεγάλη τρικυμία, τίν όποία κατέπαυσε ο άγιος Νικόλαος.

14. Ο άγιος Νικόλαος ανασταίνει τόν ναύτη

Μονή Άγιου Νικολάου Σιαμάδων, νάρθηκας, ανατολική πλευρά: Τρεις

ναύτες ἔχουν ἐγκαταλείψει τὰ κουπιά καί παρακαλοῦν τόν ἅγιο Νικόλαο νά ἀναστήσει τόν νεκρό ναύτη. Ἐπιγράφεται: *Ο ΑΓΙΟΣ ΑΝΙΣΤΩΝ ΤΟΝ ΝΑΥΤΗΝ ΕΝ ΤΩ ΠΛΟΙΩ.*

Ἀνάλογη τοιχογραφία καί στόν Ἅγιο Γεώργιο τοῦ Γλίνου, θολίσκος διακονικοῦ (ὁ ἅγιος νικόλαος ἀνιστῶν τόν / ναύτην ἐν τῷ πλοίῳ).

15. Ὁ ἅγιος Νικόλαος φοβερίζει στόν ὕπνο τόν Μέγα Κωνσταντίνο καί τόν Ἀβλάβιο

Ὁ βασιλιάς Κωνσταντίνος κοιμᾶται ἀμέρμιμος στό πολυτελές κρεβάτι, ὁ ἅγιός μας παρουσιάζεται πάνω ἀπό τό κεφάλι του καί μέ προτεταμένο τό δεξιό χέρι ἀπατεῖ τήν ἀπελευθέρωση τῶν τριῶν στρατηγῶν, πού συκοφαντήθηκαν καί καταδικάστηκαν σέ θάνατο. Κάτω ἀπό τό κρεβάτι εἰκονίζονται φυλακισμένοι οἱ ἐν λόγῳ στρατηγοί, ἀριστερά ἄνω ὁ ἅγιος σέ στάση προσευχῆς. Ἐπιγράφεται: *ὁ ἅγιος νικόλαος φένηται κατώ/ναρ τῷ βασιλεῖ κωστατίνῳ.* Πρόκειται γιά τοιχογραφία στόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βασιλικῆς, ἱερό, φουρνικό διακονικοῦ.

Στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα, καθολικό τῆς μονῆς Σιαμιάδων: *Ο ΑΓΙΟΣ ΟΦΘΕΙΣ ΚΑΤ' ΟΝΑΡ ΤΩ ΒΑΣΙΛΕΙ ΚΩΣΤΑΝΤΙΝΩ, ΚΑΙ ΤΩ ΑΒΛΑΒΕΙΩ.*

16. Ὁ ἅγιος Νικόλαος σώζει τούς τρεῖς ἀθώους στρατηγούς

Ὁ ἅγιος ἀρπάζει μέ τό δεξιό του χέρι τό σπαθί τοῦ δημίου, πού ἦταν ἔτοιμος νά ἀποκεφαλίσῃ τούς τρεῖς στρατηγούς, γονατιστούς καί δεμένους στή φυλακή. Ἀπό πίσω τρεῖς ἐπίσημοι ἄνθρωποι, μέ ἀνασπκωμένα τὰ χέρια, βρῖσκονται σέ ἀπορία γιά τήν ἄδικη πράξη. Ἐπιγράφεται: *ὁ ἅγιος νικόλαος λυτρῶσας / τούς τρεῖς καταδίκους / ἐκ τοῦ θανάτου.* Ἡ τοιχογραφία στόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς Βασιλικῆς, ὀροφί τοῦ διακονικοῦ.

Ἀνάλογες παραστάσεις στό καθολικό των Σιαμιάδων, ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα: *Ο ΑΓΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΤΟΥΣ ΑΘΟΟΥΣ ΕΚ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ,* ἐπίσης βόρεια τοῦ κυρίως ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων ταξιαρχῶν τοῦ Πλατάνου, καθῶς καί στόν θολίσκο τοῦ διακονικοῦ, ναός Ἁγίου Γεωργίου Γλίνου (ὁ ἅγιος νικόλαος ἐλευθερῶν τούς ἀθώους ἐκ τοῦ θανάτου).

17. Ὁ ἅγιος Νικόλαος στήν παράσταση τῆς δέσσης

Στόν ὕπ' ἀριθμ. 292 κώδικα τῆς μονῆς Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων, σέ μονόφυλλο δίπτυχο Πρόθεσης τοῦ 18^{ου} αἰῶνα, στό ἐπάνω μέρος καί κάτω ἀπό τό

ἐπίτιπλο, μέσα σέ κυκλικά πλαίσια, παριστάνονται ἑγχρωμες τρεῖς προτομές: τοῦ Χριστοῦ, στή μέση καί σέ μεγαλύτερη κλίμακα, τῆς Παναγίας (ἀριστερά) καί τοῦ ἁγίου Νικολάου Μύρων (δεξιά). Ὁ Χριστός εὐλογεῖ μέ ἀνασπικωμένα τά χέρια μετωπικά, οἱ ἄλλες δύο μορφές, μέ ἑλαφρά κλίση τοῦ σώματος πρὸς τόν Χριστό, σέ στάση δέσσης, ὁ ἅγιος Νικόλαος μέ τό ἀριστερό κραταίει κλειστό Εὐαγγέλιο καί φοράει ἀρχιερατική στολή μέ σταυρούς, τό δεξιό ἀνασπικωμένο σέ δέσση¹⁴.

Σέ πολλές παραστάσεις εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Νικόλαος μέ τόν Χριστό, τὴν Παναγία καί τόν Πρόδρομο.

Ἔτσι ὁ ἅγιος Νικόλαος τοιχογραφεῖται ἀνάμεσα στὴν Παναγία καί τόν Πρόδρομο, ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα στὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Βερεντζῆ.

Στὸν νάρθηκα πάλι καί ἀνατολικά παριστάνονται οἱ: Νικόλαος, Παναγία, Χριστός, Πρόδρομος, στοὺς ναοὺς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Ἀρδανίου, Πλατάνου καί Κακοπλευρίου.

Στό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ Δουσίκου, ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα, εἰκονίζονται: Παναγία, Χριστός, Πρόδρομος, Νικόλαος.

Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου στό Γλίνο, ἀνατολική πλευρά τοῦ νάρθηκα: Μέγας Ἀθανάσιος, Γεώργιος, Παναγία, (εἴσοδος), Χριστός, Πρόδρομος, Νικόλαος.

Σέ φορητὴ εἰκόνα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Μεγάλων Καλυβίων στό κάτω τιῆμα ζωγραφίζεται ὁ ἅγιος Νικόλαος ἀνάμεσα στοὺς ἁγίους Ἀθανάσιο καί Σπυρίδωνα, στό ἐπάνω δέ μέρος ἔνθρονος ὁ Χριστός ἀνάμεσα στὴν Παναγία καί τόν Πρόδρομο.

18. Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὡς συλλειτουργὸς ἱεράρχης

Μέ τόν εὐχαριστιακὸ χαρακτῆρα τῆς θείας λειτουργίας σχετίζεται μέν ὁ ΙΧΘΥΣ, ἀλλ' ἀκόμη καί τά θαύματα τῆς θάλασσας, καί μάλιστα τοῦ σίτου, ποὺ πραγματοποίησε ὁ ἅγιος Νικόλαος. Οἱ πιστοί, ποὺ χόρτασαν ἀπὸ τόν ὑλικὸ ἄρτο τοῦ ἁγίου, τόν ἀπεικόνισαν νά προσφέρει καί τόν πνευματικὸ ἄρτο κατὰ τὴν θεία εὐχαριστία ὡς συλλειτουργὸ ἱεράρχη στὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ. Ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι κατὰ τὴν Προσκομιδὴ ἐξάγεται εἰδικὴ μερίδα τοῦ ἁγίου Νικολάου.

Ἔτσι ἀπὸ παλιά μέχρι σήμερα ὁ ἅγιος Νικόλαος εἰκονίζεται στὴν κόγχη τοῦ ἁγίου βήματος μέ ἄλλους συλλειτουργοῦντες ἱεράρχες:

Α) Στοὺς ὁμώνυμους ναοὺς: Ἀγιοφύλλου, Φίκης, Λεπτοκαρυᾶς, Γριζάνου,

¹⁴ Βένς 1984, σσ. 400-401.

κ.λπ. Ἀκόμη στά καθολικά τῶν ὁμώνυμων μονῶν Σιαμαίων καί Αὔρας.

Β) Ἐπίσης: Προφήτης Ἡλίας Δέσης, Ἁγία Παρασκευή Στουρναραίων, Μεταμόρφωση Χριστοῦ Βροντεροῦ, Ἅγιος Γεώργιος Πύργου, Ἁγία Παρασκευή (νέα) Φλαμουλίου, Ζωοδόχος Πηγή (νέα) Σαραγίων Τρικάλων, Ἅγιος Κωνσταντίνος Τρικάλων, Ἅγιος Γεώργιος Μικροῦ Κεφαλοβρύσου, Παναγία Ἐπίσκεψη Τρικάλων, Γένεση Θεοτόκου Δροσοπηγῆς, Ἅγιος Γεώργιος Γλίνου, Ἁγία Παρασκευή Νομῆς, Ἅγ. Ἀθανάσιος Περιοκορράχης, Ἅγ. Ἀντώνιος Παραποτάμου.

Εἶναι ἀκόμη χαρακτηριστικό, ὅτι ὀρισμένες φορές ὁ ἅγιος Νικόλαος ὡς συλλειτουργῶν ἱεράρχης εἰκονίζεται πρῶτος ἀπό βορρά, στό ἄκρο τῆς ἀψίδας, ἥτοι πιό κοντά στίην Πρόθεση:

Α) Ναοί:

Ἅγιος Ἀθανάσιος Ἁγιοφύλλου, Κοίμησι Θεοτόκου Ἐλάτης, Ἅγιος Νικόλαος Βουναίνης Βυτουμᾶ, Ἅγιος Ἀθανάσιος (νέος) Πυργετοῦ, Ἁγία Παρασκευή (ἐξωκκλήσι) ὁμώνυμου χωριοῦ Καλαμπάκας, Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἐλένης Καλοχωρίου, Ἅγιοι Ἀπόστολοι, Ἅγιοι Ἀνάργυροι Γενεσίου, Ἅγιοι Ἀνάργυροι Γλίνου, Ἁγίου Γεωργίου Πατουλιᾶς, Κοίμησι Θεοτόκου (νέα) Ἀμπελοχωρίου, Ἁγία Παρασκευή Κλεινοῦ, Κοίμησι Θεοτόκου Διαλεκτοῦ, Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Θεολόγος Δενδροχωρίου, Κοίμησι Θεοτόκου Καλομοίρας, Παναγία Φανερωμένη Τρικάλων, Ἁγία Κυριακή ὁμώνυμου χωριοῦ, Ἅγιος Δημήτριος Διάβας, Κοίμησι Θεοτόκου (νέα) Ζάρκου, Ἅγιος Γεώργιος Αὔρας.

Ἀκόμη στά καθολικά τῶν μονῶν Δουσίκου (Μεταμόρφωση Χριστοῦ) καί Γριζάνου (Ἅγιος Δημήτριος).

Β) Ἐπίσης στούς ὁμώνυμους ναούς:

Σερβωτῶν, Τρικάλων, Γόμφων, Φλαμπουρεσίου, Ἄρδανίου, Γάβρου (σπιλιᾶς), Μεγάλων Καλυβίων, Παχτουρίου, Πύλης, Μαλακασίου.

V. ΨΗΦΙΔΩΤΑ

Ναός Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων, ὑπέρθυρο νότιας εἰσόδου κυρίως ναοῦ καί ἐξωτερικά, διά χειρός Παύλου Σαρφατῆ, 1991: Προτομή, ἀρχιερατική στολή μέ μεγάλους σταυρούς, στό ἀριστερό χέρι, καλυμμένο, βαστάζει κλειστό εὐαγγέλιο, τό ἄλλο, ἀνασπικωμένο, εὐλογεῖ.

VI. ΜΕΤΑΛΛΟΤΕΧΝΙΑ

1) Σέ έντυπο εὐαγγέλιο (Βενετία, αφρη, 1588) τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Ἐπίσκεψης Τρικάλων σέ μεταλλικό πολυπρόσωπο κάλυμμα τοῦ 1612, διά χειρός παπα-Θωμᾶ, ἀνάμεσα στίς ἀνάγλυφες προτομές καί *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΗΚΟΛΑΟΣ*: μετωπικός, μέ ἀρχιερατική στολή, εὐλογεῖ μέ τό δεξι χέρι μπροστά στό στήθος, μέ τό ἄλλο κρατάει εὐαγγέλιο.

2) Στόν Ἅγιο Νικόλαο Κακοπλευρίου παρίσταται σέ φορητή εἰκόνα ἐπάνω ὁ ἅγιος Νικόλαος, κάτω, σχεδόν ὁλόσωμοι, οἱ ἅγιοι ἀνάργυροι Κοσμᾶς καί Λαμιανός καί ὁ ἅγιος Ἀχίλλιος.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος, σχεδόν καί αὐτός ὁλόσωμος, μετωπικός καί ἔνθρονος, φοράει τήν ἀρχιερατική του στολή, μέ τό ἀριστερό χέρι κρατάει εὐαγγέλιο, τό ἄλλο ἀνασπικωμένο σέ στάση εὐλογίας, στό ἄνω μέρος τοῦ θρόνου, δεξιά καί ἀριστερά τῆς κεφαλῆς, σέ προτομή ὁ Χριστός καί ἡ Παναγία, τοῦ προσφέρουν εὐαγγέλιο καί ὠμοφόριο. Τό πῶ χαρακτηριστικό εἶναι ὅτι στίς τέσσερις ἄκρες γύρω ἀπό τόν ἅγιο Νικόλαο καί σέ προτομή παρίστανται οἱ τέσσερις εὐαγγελιστές μέ τά σύμβολά τους:¹⁵

Διά χειρός τοῦ χρυσοῦ

1864: Δημητρίου Σίμου

3) Στόν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου Φίκης ὑπάρχουν τρεῖς φορητές εἰκόνας τοῦ ἁγίου μας σέ προτομή καί μέ μεταλλικά καλύμματα, στό ἕνα χαράσσονται:

A) *1894 Μαΐου 20 Ὁ ἅγιος Νικόλαος Βαρμπόπι*

B) *Χαραλάμπος Κλαπανάρας*

Γ) *Ἱ. Επιτροπή Ἀθανάσις Σ Ζισο Σταβρέλα Βούργαρος:*

Σπίρος Πουρουκόστα

4) Στόν μητροπολιτικό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων ἔχουμε δύο σχετικές παραστάσεις, κάλυμμα εἰκόνας καί δίσκο.

α) Ποδιά εἰκόνας τοῦ ἁγίου Νικολάου, σέ προσκυνητᾶρι μαρμάρينو, συνεχόμενο βόρεια τοῦ μαρμάρινου τέμπλου:

Ὁ ἅγιος Νικόλαος, σχεδόν ὁλόσωμος, μετωπικός, φοράει τήν ἀρχιερατική του στολή, μέ πολλές πτυχώσεις καί γεμάτες μέ ποικίλους κλάδους (ἀνθοφόρους, φυλλοφόρους, καρποφόρους). Μέ τό ἀριστερό του χέρι κρατάει εὐαγγέλιο.

¹⁵ Σέ ἐπάργυρο στρογγυλό δίσκο, τῆς 30.3.1806, διά χειρός Γεωργίου, ἐκ Καλαρρυτῶν τῆς Ἠπείρου, εἰκονίζονται ἀναγλυφα καί κυκλικά σπίν ἐσωτερική ἐπάνω ἐπιφάνεια ἔνθρονος ὁ ἅγιος Νικόλαος, οἱ τέσσερις εὐαγγελιστές μέ τά σύμβολά τους, ἐναλλασσόμενοι μέ ἑξαπτέρυγα (*Δαλαμπύρας* 1986-1987, σσ. 90, 91).

γέλιο (στό κέντρο ή ανάσταση του Χριστού, στίς άκρες οι τέσσερις ευαγγελιστές με τά σύμβολά τους), με τό άλλο, ανασπκωμένο, εύλογεί. Στο κάτω μέρος έξαπτέρυγο, επάνω, από τά δύο μέρη τής κεφαλής, ό Χριστός και ή Παναγία προσφέρουν εύαγγέλιο και ώμοφόριο. Παντού παραστάσεις, άκάλυπτα παραμένουν μόνον τά τρία πρόσωπα.

Γύρω γύρω, στίς τέσσερις πλευρές, εικονίζονται:

Α) Κάτω μέρος: Μέσα σέ φυλλοφόρους και άνθοφόρους κλάδους δύο έξαπτέρυγα, ανάμεσα σέ δύο λιοντάρια, χαραγμένη ή έπιγραφή:

Έπιτροπεύοντος

Του Κ. Αναστασίου Γ.

Ζουρνατζή Έπεξεργ

άσθη υπο Αναστασίου

Δ. Τζιναρίδη εκ Χαλικ[ι]

Έν Έτει 1902

Β) Άνω μέρος: Παριστάνονται δύο φτερωτοί δράκοντες, άκόμη οι άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος, ανάμεσα σέ κλάδους φυλλοφόρους και άνθοφόρους.

Γ) Άριστερά, όπως βλέπουμε τήν εικόνα, παριστάνονται οι άγιοι Βασίλειος, Γρηγόριος, Χρυσόστομος και Άθανάσιος.

Δ) Στην άλλη μεγάλη πλευρά εικονίζονται άλλοι τέσσερις άγιοι (Βησσαρίων, Οίκουμένιος, Σπυρίδων, Άχίλλιος).

Στίς δύο μεγάλες πλευρές (Γ, Δ) οι παραστάσεις ανάμεσα σέ φυλλοφόρους, άνθοφόρους και καρποφόρους κλάδους, πτηνά δέ, ζώα και φίδια τσιμπολογούν καρπούς.

β) Στο κέντρο δίσκου, ίσως 18^{ου} αιώνα, ανάγλυφα *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ / ο μυρων*: ένθρονος, ένδεδυμένος τήν άρχιερατική στολή, με τό άριστερό χέρι κρατάει στό γόνατο εύαγγέλιο, τό άλλο ανασπκωμένο σέ στάση εύλογίας. Στην άκρη κυκλικά και ανάμεσα σέ σταφυλή ανάγλυφα ό Χριστός και ή Παναγία με δώδεκα άποστολικές μορφές.

5) Εικόνα του άγίου Νικολάου με μεταλλική ποδιά ύπάρχει και στό τέμπλο του όμώνυμου ναού των Μεγάλων Καλυβίων:

Δαπανη Αγίου Νικολάου Έπιτροπευοντες Παππαναστάσιος Κλάντζος

Σταυρ. Πολυκαρπος Δ. Μακρής Θ Χαχαμης

Ν. Τριανταφυλλος 1919

6) Μεταλλικά καλύμματα ύπάρχουν και σέ άλλες εικόνες του άγίου Νικολάου, όπως στον όμώνυμο ναό του Παχτουρίου.

7) Ό άγιός μας εικονίζεται και σέ λειψανοθήκες:

α) Στή μονή Δουσίκου υπάρχει λειψανοθήκη διά χειρός Νικολάου Απ. Παπαγεωργίου καί του υιού του Άποστόλη, από τους Καλαρρύτες των Ίωαννίνων, τῆς 7.3.1819. Σέ πλευρά τῆς βάσης εἰκονίζεται *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ*.

β) Σέ λειψανοθήκη τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Μυροφύλλου, 12.3.1875, χεῖρ Θεοδώρου Κ. Ζάγγλη, Καλαρκιώτου χρυσικοῦ, παριστάνεται ἐπίσης *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ*, σέ πλευρά τῆς βάσης.

Καί στίς δύο περιπτώσεις ὁ ἅγιός μας εἶναι ἀνάγλυφος, ὀλόσωμος καί μετωπικός, φορᾷ τήν ἀρχιερατική στολή, στό ἀριστερό χέρι βαστάζει εὐαγγέλιο, τό ἄλλο ἀνασπκωμένο σέ εὐλογία.

8) Μονή Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων, ἀργυρεπίχρυση πόρπη 18^{ου} αἰώνα, μέ πολλές ἀνάγλυφες παραστάσεις. Οἱ τρεῖς κύριες: στό κέντρο ὁ Χριστός, στό ἀριστερό σκέλος ἡ Μεταμόρφωση τοῦ Χριστοῦ, στό δεξιό ἡ βρεφοκρατοῦσα Παναγία ἔχοντας στά δεξιά τῆς τήν ἁγία Αἰκατερίνη, ἀριστερά ὁ ἅγιος *ΝΗΚΟΛΑ[ΟΣ]*, ὀλόσωμος, μέ ἀρχιερατική στολή, στρέφεται πρὸς τήν Παναγία, κρατᾷ εὐαγγέλιο μέ τό ἀριστερό χέρι, ἔξω ἀπό τό σῶμα, μέ τό ἄλλο, ἀνασπκωμένο, εὐλογεῖ.

9) Γόμφοι, ναός Ἁγίου Νικολάου: *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ* χαράσσεται σέ προτομή, στό στήθος σταυρός, μέ τό ἀνασπκωμένο δεξιό χέρι εὐλογεῖ, στό ἄλλο εὐαγγέλιο.

VII. ΛΙΘΑΝΑΓΛΥΦΑ

Ναός Ἁγίου Νικολάου Μύρων στόν Πλάτανο, θύρωμα νότιας εἰσόδου κυρίως ναοῦ, 1800: ὁ ἅγιος ἐνθρονος, ἀνάμεσα σέ δικέφαλο, σταυρό, ναό, ἀνθοδοχεῖο καί σχέδια.

VIII. ΕΥΛΟΓΛΥΠΤΙΚΗ

1) Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Ριζώματος (1803) κατέχει παλιό ξυλόγλυπτο τέμπλο μέ πλούσια παραδοσιακή διακόσμηση. Ἀνάμεσα στίς ἄλλες μορφές σκαλίζεται καί ὁ ἅγιος Νικόλαος σέ προτομή, στό ἀριστερό χέρι εὐαγγέλιο, μέ τό ἄλλο εὐλογεῖ.

2) Φλαμπουρέσι, ναός Ἁγίου Νικολάου, φορητή εἰκόνα, ἀνάγλυφη: Ὁ ἅγιος σέ προτομή, μέ τό ἀριστερό χέρι κρατᾷ εὐαγγέλιο, τό ἄλλο ἀνασπκωμένο σέ

στάση εὐλογίας, φορᾷ τὴν ἀρχιερατικὴ στολὴ, ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴ του σταυρός, ἀνάμεσα σὲ δύο ἀγγελικὲς κεφαλές. Ἀπὸ πίσω χαράσσεται:

ΔΩΡΩΝ / Η / ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ / ΧΡΗΣΤΟΥ / ΛΟΥΛΕ / ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ / ΕΤΟΣ 1987 / ΓΕΝΟΣ 1935.

3) Ἄνω Παλιοκαρυά, ναὸς Ἁγίου Νικολάου, φορητὴ ἀνάγλυφη εἰκόνα: Μέσα σὲ φυλλοφόρους καὶ καρποφόρους κλάδους, ψηλά δύο σημαῖες, ἀνάμεσα σὲ τέσσερα ἄνθη παριστάνεται ὁλόσωμος *Ο ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ* μὲ ἀρχιερατικὴ στολὴ, μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι κρατᾷ κλειστὸ εὐαγγέλιο, μὲ τὸ ἄλλο, ἀνασπικωμένο, εὐλογεῖ.

4) Στὸν Ἅγιο Νικόλαο τῶν Γόμφων *Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΔΩΡΕΑ / ΟΙΚΟΓΕΝΙΑ / ΚΩΝ/ΝΟΥ / ΣΑΠΕΙΤΗ*, εἰκονίζεται ἀνάγλυφα σὲ προτομή, εὐλογεῖ καὶ βαστάζει κλειστὸ εὐαγγέλιο.

5) Φορητὴ ἀνάγλυφη εἰκόνα *ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ / ΑΓΓΕΛΟΥ ΠΑΤΣΙΑΤΖΗ ΟΖ* στὸ ἐργαστήριό του στὸ Βροντερὸ Τρικάλων. Μὲ καλυμμένο τὸ ἀριστερὸ χέρι βαστάει εὐαγγέλιο, τὸ ἄλλο ἀνασπικωμένο σὲ δέσπη.

ΙΧ. ΧΡΥΣΟΚΕΝΤΗΤΙΚΗ

Μονὴ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων, χρυσοκέντητο πετραχήλι τοῦ 17^{ου} αἰῶνα, διαστάσεων 125x22 ἐκ. Μεταξωτὸ βαθυκόκκινο ὕφασμα, κεντημένο μὲ κλωστὲς χρυσές, ἀσημένιες καὶ χρωματιστές. Ὁ Κύριος, ὡς ἀρχιερέας, εἰκονίζεται στή θέση τοῦ τραχήλου. Ἀκολουθοῦν ὁλόσωμοι καὶ κατὰ ζεύγη: Παναγία-Πρόδρομος, Μ. Βασίλειος-Γρηγόριος, Νικόλαος-Μ. Ἀθανάσιος, Σπυριδίων-Κύριλλος¹⁶.

X. ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

Ὁ ἅγιος Νικόλαος θεωρεῖται ὡς ὁ γιατρός τῶν πασχόντων, ἰδιαίτερα τῶν φρενοβλαβῶν. Ἐγραψε τὸ 1966 σχετικὰ ἡ Ἄσ. Πατριτισσοπούλου γιὰ τὴ Φήκη καὶ τὸν ναὸ της, τοῦ ἁγίου Νικολάου:¹⁷

«Ὁ Ἅγιος Νικόλαος ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου καὶ ὀλοκλήρου τῆς περιοχῆς τιμᾶται καὶ λατρεύεται ὡς ἱατρός τῶν τρελλῶν. Διὰ τοῦτο μαζί μὲ

¹⁶ Μονὴ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων, 1999, σελ. 66.

¹⁷ Πατριτισσοπούλου 1966, σελ. 14.

τὴν ἀνέγερσι τῆς ἐκκλησίας ἔκτισαν παραπλεύρως καὶ κελλιὰ, ὅπου ἔφερναν τοὺς ψυχικὰ ἀρρώστους πρὸς θεραπείαν. Εἰς τὸ πάτωμα ἐκάστου κελλιοῦ ὑπῆρχεν χοντρός κρικός ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἔδενον μίαν ἀλυσίδα (ἄλυτσο). Ἡ ἀλυσίδα αὐτὴ ἐστερεώοντο γύρω ἀπὸ τὸν λαμό τοῦ τρελλοῦ καὶ ἐκλειδώνετο. Ἔτσι ὁ ἀρρώστος παρῆμεινεν εἰς τὸ κελλί του ἐπὶ σαράντα ὀλοκλήρους ἡμέρας καὶ ἐτρέφετο μόνον μὲ ψωμί ἀνάλατο.

Ἐπῆρχε δὲ καὶ εἷς ἐργάτης τοῦ ναοῦ ὁ ὁποῖος προσήρχετο δύο φορές τὴν ἡμέραν καὶ ἐκαθάριζε τὰ κελλιὰ ἀπὸ κάθε ἀκαθαρσίαν.

Μὲ αὐτὴν τὴν ἐφαρμοζομένην θεραπευτικὴν μέθοδον πάρα πολλοὶ τρελλοὶ ἐθεραπεύθησαν. Καὶ ὅλοι οἱ ἰαθέντες ὁμολογοῦν ὅτι ἓνας λευκομάλλης γέροντας, προφανῶς ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ἐπῆγαινε, ἔλυνε τὴν ἀλυσίδα των καὶ τοὺς ἔβγαζεν ἀπὸ τὸ κελλί. Ἀργότερα ἓνας Νομάρχης ὀνόματι Κατσαμπῆς ἀπηγόρευσε νὰ βάζουν μέσα εἰς τὰ κελλιὰ τοὺς τρελλοὺς καὶ νὰ τοὺς θεραπεύουν μὲ τὸν προαναφερθέντα τρόπον. Διότι τὴν θεραπείαν δι' αὐτῆς τῆς μεθόδου τὴν ἐθεώρησε πάρα πολὺ ἀναχρονιστικὴν. Μάλιστα τὰς ἀλυσίδας τὰς ἔβγαλεν καὶ τὰς ἐπῆρε. Παρ' ὅλας ὁμως τὰς ἐνεργείας τοῦ κυρίου νομάρχου ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον νὰ φέρουν εἰς τὸν Θαναματουργὸν Ἅγιον Νικόλαον τρελλοὺς, πολλοὶ τῶν ὁποίων θεραπεύονται τελείως».

Ἀπὸ τὰ 4-5 κελλιὰ σήμερα διατηρεῖται μόνον ἓνα, καὶ αὐτὸ γιὰ καθαρὰ ἱστορικοὺς λόγους.

Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸν ἅγιο Νικόλαο ὡς προστάτη τῶν ψυχοπαθῶν σχετίζεται καὶ μὲ τὴν ἐξῆς παράδοσι στὴν Φήκη γιὰ τὴν ἐκκλησίαν της, τοῦ Ἁγίου Νικολάου:¹⁸ «Τὸ ἔτος 1897 μετὰ τὴν μετανάστευσιν τρόπον τινὰ τῶν Μακεδόνων ἀπὸ τὴν Σλίμιτσα, ἓνας Μακεδὼν, ὁ Γιοβάννης, ψευδώνυμον τοῦ Φιστοπούλου, διωρίσθη ὀπλαρχηγὸς ἐσωτερικῆς ζώνης, ἐπολέμησε κατὰ τῶν Τούρκων εἰς τὸν λόφον τῆς Μακρυκόμης καὶ τοὺς κατετρόπωσεν.

Οἱ ἐχθροὶ εἰς ἀντίποινα ἔβαλαν κανόνι ψηλά εἰς τὸν λόφον διὰ νὰ καταστρέψουν τὴν ἐκκλησίαν. Τὸ κανόνι ὁμως ἔσκασε καὶ ἐκτύπησε τοὺς ἰδίους τοὺς Τούρκους. Οἱ ἐχθροὶ δὲν ἀπεγοπεύθησαν. Κατέβηκαν κάτω εἰς τὸ χωριὸ διὰ νὰ γκρεμίσουν τὴν ἐκκλησίαν. Ὅταν ὁμως ἀνέβηκαν ἐπάνω εἰς τὴν ὀροφὴν της, ὁ Ἅγιος Νικόλαος τοὺς ἔκανε τρελλοὺς. Τοὺς εἶδαν οἱ ἄλλοι Τούρκοι, ἐφοβήθησαν καὶ δὲν ξαναεπιχείρησαν νὰ καταστρέψουν τὸν ναόν».

Διάφορες δοξασίαι κυκλοφοροῦν γιὰ τὸ κτίσιμον ναῶν στό ὄνομα τοῦ ἁγίου Νικολάου, ὅπως αὐτὴ τῆς Φήκης:¹⁹

¹⁸ Πατρισοπούλου 1966, σελ. 14.

¹⁹ Πατρισοπούλου 1966, σελ. 14.

«Περί τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ ὡς ἄνω ναοῦ ὑπάρχει ἡ ἐξῆς παράδοσις: Οἱ κάτοικοι τοῦ Παλιχωρίου μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ παλαιοῦ χωρίου των “Μακροκόμπι” ἤθελαν εἰς τὸν νέον των οἰκισμὸν νὰ κτίσουν καὶ ἐκκλησίαν. Προσωρινῶς λοιπὸν ἐκρέμασαν τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς ἓνα δένδρον πλησίον τοῦ ὁποίου ἐσκόπευον νὰ κτίσουν τὴν ἐκκλησίαν των. Μὰ τὴν νύκτα ἡ εἰκόνα ἔφυγε ἀπὸ τὸ δένδρον καὶ πῆγε καὶ ἐστάθηκε ἐπάνω εἰς ἓναν θάμνον ἀκανθώδη λεγόμενον “πάλιουρα”. Τὸ αὐτὸ ἐπανελήφθη διὰ δευτέραν καὶ τρίτην φοράν. Ἡ εἰκόνα ἔφυγε ἀπὸ τὸ δένδρον καὶ πῆγαινε καὶ ἐστέκετο εἰς τὸν πάλιουρα. Ἔτσι στὸ τέλος οἱ κάτοικοι ἐκτίσαν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου εἰς τὸν πάλιουρα».

Στὴν ἐπαρχία Τρικάλων καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Ἄσπροποτάμου ὑπάρχει τὸ ὄρεινὸ χωριὸν Καμινά, πού μετονομάστηκε σὲ Ἅγιο Νικόλαο. Δυτικὰ τοῦ χωριοῦ, 3-4 χιλιόμετρα μακριά, κτίστηκε στίς ἡμέρες μας (1996) κομψότατη ὀλοπέτρινη ἐκκλησοῦλα τοῦ ἁγίου μας σὲ κοίλωμα βράχου, στὸν ὁποῖο εἰκονίζεται ὁ ἅγιος Νικόλαος. Κατέγραψα τὸ 1996 τὶς σχετικὰς παραδόσεις ὡς ἐξῆς:²⁰

«Ἐδῶ ἦταν παλιὰ τὸ Καμινά, ἔφυγε γιὰ τοὺς κλέφτες. Ἀλλὰ ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἐπέστρεψε, τὴν ἔπαιρναν, αὐτὴ πάλι πίσω. Γιὰ μιὰ στιγμὴ εἶπαν ὅτι “χάθηκε”, ἀλλὰ ὁ Ἅγιος ἀποτυπώθηκε στὴν σπηλιά, στὸν βράχο ψηλά, γιὰ νὰ μὴν μποροῦν νὰ τὸν μετακινήσουν πλέον.

-Γι' αὐτὸ τώρα χτίζουμε ἐκεῖ καὶ τὴν ἐκκλησίαν του.

Πράγματι ψηλά στὴν κοφτὴ πέτρα καὶ στὴν εἴσοδο τῆς σπηλιᾶς μέχρι σήμερα εἶναι ζωγραφισμένος σὲ σπηθᾶριο ὁ Ἅγιος Νικόλαος Μύρων. Ὑπῆρχε ἐδῶ παλιὰ κάποιος Ναὸς του; Συνδέεται μὲ κάποιον θαῦμα του; Ὁ Ἄλ. Χατζηγάκης μιλάει γιὰ εἰκόνισμα τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Καμινά. Στίς μέρες μας ὑπῆρχε ἐδῶ στὸ προσκύνημα, ἀριστερὰ τοῦ δρόμου γιὰ Γαρδίκι, μωσαϊκὸ εἰκονοστάσι, τοῦ Ἁγίου Νικολάου:

ΔΩΡΕΑ

ΜΑΡΙΑΣ ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗ

1971

Τὸ 1993 κατὰ τὴν διαμόρφωση τοῦ χώρου “ξηλώθηκε” μὲν, ἀλλὰ μὲ τὴν σκέψη νὰ ξαναστηθεῖ.

-Καὶ ἡ εἰκόνα ἐκτεθειμένη στὴν κακοκαιρία ἀντέχει.

-Μόνον λίγα στίγματα ἔχει.

-Ἀλλὰ αὐτὰ δὲν εἶναι ἀπὸ τὸν καιρὸ, κάκπησε ὁ κόσμος καὶ ὁ Ἅγιος χαλαεῖ ἀπὸ τὶς ἀμαρτίες μας!

²⁰ Καλούσιος 1996, 30.6.1996.

Πολύ σοφή κουβέντα. Ὁ κόσμος ἔχει γερό αἰσθητήριο, ὁ καλύτερος καὶ δικαιοτέρος κριτής.

-Δίπλα στὴν εἰκόνα εἶναι καὶ μιὰ ἀγριομυγαλιούλα, πού εἶναι πάντα λοχερή.

-Εἶναι θαῦμα! Πῶς δὲν ξηραίνεται πάνω στὴν πέτρα;

-Ἐκεῖ δίπλα στὴν εἰκόνα εἶναι κι ἓνα ἀγριομελίτσι, ἦρθε μαζί μέ τόν Ἅγιο Νικόλαο καὶ δὲν τολμάει κανένας νά τό πειράξει! Μόνο μιὰ φορά κάτι ἔμποροι ἀπό τὴν Ἥπειρο θέλησαν νά τό χαλάσουν. Αὐτός πού ἔβγαξε τό μέλι κάποια στιγμή ἄκουσε μιὰ φωνή:

-Φτάνει τώρα! Μὴ βγάξεις ἄλλο!

-Ἔεε! τώρα πού βρῆκα τό πολύ μέλι;

Κοιτάζοντας ὅμως μιὰ στιγμή τό σχοινί, μέ τό ὅποιο ἦταν δεμένος, νόμισε ὅτι κατέβαινε φίδι, πέρασε δηλαδή τὴν τριχιά γιὰ φίδι! Χράπ! Τὴν κόβει μέ τὴν χαντζιάρρα του, πᾶει στό ρέμα, σκοτώθηκε».

Τὸν ἅγιο Νικόλαο σέβονταν καὶ αὐτοὶ οἱ ἄπιστοι. Μία σχετική δοξασιά μέ τό ἐξοκκλήσι τοῦ Ἁγίου Νικολάου στό χωριό τῶν Ἀποστόλων²¹:

«Μιά ἄλλη παράδοσι ἀναφέρει ὅτι τόν Ἅγιο Νικόλαο τιμοῦσαν ἀκόμα καὶ οἱ ἀλλόθρησκοι. Κάποιος Τούρκος, πού τόν περιφρόνησε μέσα του, ὅταν πέρασε ἀπὸ ἐδῶ μέ τό ἄλογό του ἐκεῖνο σταμάτησε καὶ δὲν προχωροῦσε μέ τίποτε. Ὁ Τούρκος κατάλαβε τότε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ἐπέμβασι τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Κατέβηκε λοιπόν καὶ βάδισε πεζός μπροστά στὸν Ἅγιο μας, πρᾶγμα πού τό ἔκανε εἰς τό ἐξῆς, κάθε φορά ὅταν περνοῦσε ἀπὸ ἐδῶ γιὰ νά τιμᾷ τόν Ἅγιο Νικόλαο».

Εἶναι βεβαιωμένο, ὅτι τόν ἐντυπωσιακό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου στή Βασιλική Καλαμπάκας ἔκτισε ἡ κυρά Βασιλική τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, χριστιανή μὲν αὐτή, ἀλλὰ σύζυγος ἑνὸς ἀλλόθρησκου²².

Ὅπως συμβαίνει καὶ μέ ἄλλες θρησκευτικές γιορτές, ἔτσι καὶ γιὰ τόν ἅγιο Νικόλαο γίνεται διάκλησι, ἦτοι πανηγύρι θρησκευτικό μέ προσφορὰ φαγητοῦ σέ ὅλους τούς προσκυνητές. Τό ἔθιμο τοῦ φαγητοῦ στὰ παλιότερα χρόνια, πού ὁ κόσμος ἔφτανε στὰ θρησκευτικά πανηγύρια μετὰ ἀπὸ πεζοπορία πολλῶν ὥρων, ἐξυπηρετοῦσε πρᾶγματι οὐσιαστικές ἀνάγκες. Σήμερα ὅπωςδῆποτε ὄχι. Ἀλλὰ ἡ παράδοσι αὐτή πρέπει νά συνεχισθεῖ, ἐφ' ὅσον ἐξ ἄλλου ὄχι μόνον δὲν βλάπτει, ἀλλ' ἀπεναντίας συγκεντρώνει πολλούς πιστούς γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλη-

²¹ Καλούσιος 1990α, σελ. 68-69.

²² Καλούσιος 1989, σελ. 47.

σία, πού ένώνονται ἔτσι μεταξύ τους, ἀλλά καί μέ αὐτούς τούς ἀγίους. Ἀπό τό ἄλλο μέρος οἱ ἄνθρωποι θεωροῦν ὡς εὐλογία τοῦ ἀγίου (Νικολάου) τό φαγητό, τό τρῶνε γιά τό καλό τους, παίρνουν καί γιά τούς ἀπόντες τοῦ σπιτιοῦ.

Ὅλα τά ἀπαραίτητα τοῦ φαγητοῦ προσφέρονται συνήθως ἀπό τούς πιστούς, μαγειρεύουν κρέας, τίς ἡμέρες τῶν νηστειῶν φασουλάδα, σέ καζάνια, γιά τό σερβίρισμα χρησιμοποιοῦνται μ'ψοῦρες (παλιότερα), πιάτα τσίγκινα, τώρα συνήθως πλαστικά μπόλ. Ὁ παπάς μετά τήν εὐλογία τοῦ φαγητοῦ δοκιμάζει πρῶτος μιὰ κουταλιά, γιά νά διαβεβαιώσει τή νοστιμάδα.

Στούς Γόμφους *«Μαγεύρουαν φασολάδα καί τηγανητά ψάρια ἢ βακαλαῖο, ὅλα τάματα τῶν πιστῶν. Τά παιδιά τοῦ χωριοῦ περιέρχονταν τό χωριό καί συγκέντρωναν τίς προσφορές πού ἔδινε τό κάθε σπίτι, ἀκόμα καί τά ξύλα γιά τό μαγεύρεμα ἦταν προσφορά τῶν πιστῶν. Ἡ ἐκκλησία ἔχει σήμερα 10 καζάνια καί ἀπό 1.000 πιάτα καί κουταλοπήρωνα, ὑπάρχει καζαναριό ὅπου μαγειρεύουν, πολλές καρέκλες καί τραπέζια. Μαγειρεύουν περίπου 1.000 μερίδες καί στόν Ἑσπερινό καί ἀνήμερα»*²³.

Ἀκόμη, *«Σέ πολλούς ναούς του οἱ πιστοί κάνουν τάμα στόν Ἅγιο νά κοιμηθοῦν στήν χάρι του μέσα στόν ναό στίς 20 Μαΐου πού γιορτάζουμε τήν ἀνακομιδή τῶν λειψάνων του, τότε πού ὁ καιρός εἶναι καλός. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις γεμίζει καί ὁ περίβολος τοῦ ναοῦ μέ ἀνθρώπους πού φτάνουν νά κοιμηθοῦν στή χάρι του. Ἔχουμε τίς λεγόμενες ἐγκομιώσεις»*²⁴.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν εἰκόνα τοῦ ἀγίου Νικολάου, *«Στούς Γόμφους τό ἔθιμο εἶναι πολύ παλιό, ὅπως καί στίς δύο ἄλλες γιορτές τῶν ναῶν τοῦ χωριοῦ (Ἅγιο Πνεῦμα, Ἅγία Παρασκευή). Ὑπῆρχε παλιά συνήθεια ὅταν κάποιος εἶχε ἕνα πρόβλημα, ἔπαιρνε τήν εἰκόνα τοῦ ἀγίου στό σπίτι καί τήν ξενυχτοῦσαν ὅλοι μέ τό καντήλι, προσευχές καί τάματα. Μέ τήν εἰκόνα τοῦ ἀγίου ἔκαναν λιτανεῖες γιά τήν ἀνομβρία, νά σταματήσουν οἱ ἀρρώστιες καί θεομηνίες»*²⁵.

Τέλος, ἄλλοι τρέφουν ξεχωριστή τιμή πρὸς τόν ἅγιο Νικόλαο. Ἐπί παραδείγματι:

«Ὁ Πολιοῦχος Ἅγιος τοῦ νομοῦ μας, ὁ Ἅγιος Βησσαρίων [προφορική μαρτυρία Ἱερομονάχου Βησσαρίωνος Δουσικιώτη] τιμοῦσε πάρα πολύ τόν Ἅγιο Νικόλαο, καί προσπαθοῦσε νά τόν μιμηθεῖ στή ζωή, στήν ἄσκησι, στήν φιλανθρωπία, στήν βοήθεια πρὸς τούς φτωχοῦς, στήν ἀπελευθέρωσι αἰχμα-

²³ Παπαβασιλείου 2000, σελ. 545.

²⁴ Παπαβασιλείου 2002-2003, σελ. 22.

²⁵ Παπαβασιλείου 2000, σελ. 545.

λώτων. Τόν εἶχε προσωπικό Ἅγιο, συχνά ἔλεγε "τοῦ Ἁγίου μου" καί προέτρεπε τοὺς μοναχοὺς νά ἐπικαλοῦνται τή βοήθειά του. Ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος Βησσαρίων ἐκτίσε ναό πρὸς τιμὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀνατολικά καί σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τό χωριό Δούσικο, στὸν ὁποῖο καί ἐτάφη μετὰ τὴν κοίμησή του»²⁶.

ΧΙ. ΟΙΚΙΣΜΟΙ

Δύο χωριά τοῦ νομοῦ Τρικάλων φέρουν τό ὄνομα τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο ἐνοριακό τους ναό, ἓνα ἀκόμη δείγμα τῆς ξεχωριστῆς τιμῆς καί ἀγάπης πρὸς τὸν ἅγιο.

Τό Καμινά τῆς ἐπαρχίας Τρικάλων ἀρχικά μετονομάστηκε σέ Ψυχί²⁷, ἀργότερα, ἀπὸ τό 1961, πῆρε τό ὄνομα Ἅγιος Νικόλαος.²⁸

Στὴν ἐπαρχία Καλαμπάκας ὁ συνοικισμὸς Βερεντζῆς μετονομάστηκε σέ Κοιλιάδα²⁹ καί, ἀπὸ τό 1955, σέ Ἅγιο Νικόλαο.³⁰

Στὴν πόλη τῶν Τρικάλων ὑπάρχει μικρὴ *ΟΔΟΣ / ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ*, βορειοανατολικά τοῦ ὁμώνυμου μητροπολιτικοῦ ναοῦ.

ΧΙΙ. ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ

Τά χειρόγραφα τῶν Μετεώρων ἀναφέρονται στὸν ἅγιο Νικόλαο μὲ Ἀκολουθίες, Κανόνες, Κοντάκια, Συναξάρια, Βίους, Διηγήσεις, Λόγους, Ἐγκώμια καί Δεήσεις.

Α) ΑΚΟΛΟΥΘΙΕΣ

Ἐναγράφονται δύο ἀκολουθίες τῆς στ' Δεκεμβρίου:

Α΄

† Μηνί(νί) δεκεμβρ(ίω) στ τοῦ ἐν ἀγ(ίους) π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν / ἀρχι(ε)ράρχ(ου) καί θαυματουργ(οῦ) νικολάου:/
στιχηρά εἰς τ(ό) κύρι)ε ἐκέ(κρα)ξ(α)

²⁶ Παπαβασιλείου 2002-2003, σελ. 21.

²⁷ ΒΔ 20.9.1955, ΦΕΚ 287 Α / 10.10.1955, σελ. 2.405.

²⁸ ΒΔ 3.6.1961, ΦΕΚ 99 Α / 20.6.1961, σελ. 997.

²⁹ ΠΔ 12.3.1928, ΦΕΚ 81 Α / 14.5.1928, σελ. 614.

³⁰ ΒΔ 20.9.1955, ΦΕΚ 287 Α / 10.10.1955, σελ. 2.405.

ἦχος β'. Ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου
Μύροις παροικίσασ αἰσθητῶς· / μύρον ἀληθῶς ἀνεδείχθῃσ μύρω χρησθεῖς νοπτῶ
ἄγῃε νικόλαε / ἀρχιεράρχα χ(ριστο)ῦ³¹.

Μεταξύ ζ' καί ζ' ὠδῆς τοῦ κανόνα τό συναξάρι τοῦ ἀγίου μέ τούς στίχους
(φ. 26β-37β):

Ὁ νικόλαοσ, πρέσβυσ ὧν ἐν γῆ μέγασ·
Καί γῆσ ἀποστάσ, εἰσ τό πρεσβεύειν ζέει·
Ἐκτῃ νικολέω γε φάνη βιότιοι τελευτῆ·

Ἀρχίζει (τό συναξάρι): Ὁῦτοσ ὑπῆρχεν ἐν τοῖσ χρόνοισ διοκλ/τιανου καί μαξιμια-
νου τῶν τυράννων(ων)· / πρότερον τῆ μοναδικῆ πολιτεία δια/πρέρασ·

Τελειώνει (τό συναξάρι): μακάριο(ς) οὔτοσ καί ἐν σαρκί ὧν· καί ἀπό σαρκόσ
ἐκδημῶν· / κ(αί) μεταχωρῶν πρὸσ κ(ύριο)ν· ὅτι αὐτῶ / πρέπ(ει) δόξα εἰσ τούσ αἰῶνασ ἀμῖν· /
Τό χειρόγραφο ἀνήκει «περὶ τά μέσα» τοῦ 14^{ου} αἰῶνα³².

Β'

μνί δικεμ[β]ρίω ς· τοῦ ἐν / ἀγίοισ π(ατ)ρ(ό)σ ἡμῶν· νικολάου / ἀρχιεπισκόπου
μύρων· / τοῦ θαυματουργοῦ:

εἰσ τ(ό) κ(ύρι)ε / ἐκέκραξα: στήχηρά, προ/σόμε(ια)

ἦχος(ος) β': ὅτε ἐκ τοῦ ξύλου

Μύροις· παροικίσασ αἰσθητ(ῶ)σ· / μύρων ἀληθῶς ἀνεδείχθ(η)σ μύρω χρησθεῖς
νοπτῶσ· / ἄγῃε νικόλαε, ἀρχιεράρχα / χ(ριστο)ῦ³³.

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 16^ο αἰῶνα.

Β) ΚΑΝΟΝΕΣ

Ἢ τῆ ε

καν(ών) εἰσ τ(όν) ἄγιον νικόλ(αον) οὔ ἡ ακρο(στι)χ(ί)ε

Δέησιν οἰκτρὰν νικόλαε προσδέχου ἰωσίφ

ὠδ(ή) α' Δεῦτε λαοί ἄσωμεν:

Δῖπνεκῶσ τῶ θείῳ θρόνῳ τῆσ χάριτοσ· παρεστικῶσ / νικόλαε³⁴.

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 14^ο (φ. 1-369) / 16^ο αἰῶνα (ἔτος 1539, φ. 370-394).

Γ) ΚΟΝΤΑΚΙΑ

κοντάκ(ιον)

τοῦ ἐν ἀγ(ίοι)σ π(ατ)ρ(ό)σ ἡμῶν / νικολάου ἀρχιεπισκόπου μύρων τοῦ θαυματουργοῦ:

ἦχος / πλ. δ'

Ἀρχίζει: Τῶ ὑπερμάχῳ τῶν πίστων γε / ὑμνητήριον· ὡσ λυτρωθέν/τεσ διά σοῦ τῶν

³¹ Κώδ. 56, φ. 2α-18β, μονῆσ Ἁγίας Τριάδασ Μετεώρων (Σοφιανός 1993, σελ. 500).

³² Σοφιανός 1993, σελ. 500.

³³ Κώδ. 126, φ. 109β-127β, μονῆσ Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένις 1984, σελ. 132).

³⁴ Κώδ. 32, φ. 365α-370β, μονῆσ Ἁγίας Τριάδασ Μετεώρων (Σοφιανός 1993, σελ. 418).

περιστάσεων· / ... ἵ/να κράζωμεν· χαίροις π(άτε)ρ νικόλ(αε)/

Ἄκολουθοῦν με ἀλφαβητική ἀκροστιχίδα 24 τροπάρια:

Ἄμετρα κεκτημένος· ἐκ θε(ο)ῦ θεο/φόρε· ἰσχύν τοῦ θεραπεύειν / τάς νόσου· τῆς
δεινῆς ἀρρω/στείας τῆς νῦν ἐλευθέρωσόν / με δῦσωπῶ ἄγιε· ... χαίροις π(άτ)ερ
νικ(όλαε) /

Τό τελευταῖο:

Ἦ πανένδοξε π(άτ)ερ· ὁ ποιμὴν τῶν / μυραίων· ἀγίον ὑπέρ ἄγιον λό/γον· ... καὶ
πίστῶς βοῶντα / ἀλληλουῖα³⁵:

Δ) ΣΥΝΑΞΑΡΙΑ

Καταγράφονται τρία συναξάρια:

Α΄

τῶ αὐτ(ῶ) μνηίς· μνήμ(η) τοῦ ἐν ἀγ(ίοις) / π(ατ)ρ(ός) ἡμῶν νικόλαου ἀρχ(ι)ἐπί-
σκόπ(ου) μύρ(ων) / τῆς λῆκί(ας)

Στίχοι:

ὁ νικόλαος πρέσβις ὢν ἐν γῆ μέγας,
καὶ γῆς ἀποτάσ εἰς τό πρεσβεύειν ζέει·
ἐκτε νικόλεῶ γε φάνη βιότις τελευτῆ:

Ἄκολουθεῖ συναξάρι τοῦ ἀγίου:

Ἀρχίζει: Οὗτος ὑπῆρχεν ἐν τοῖς χρόνοις διο/κλητίανου καὶ μαξιμιανου· πρῶ/τερον
διαπρέπασ ἐν τῇ μοναδί/κῇ πολιτεία καὶ διὰ τὴν ὑπερ/βάλλουσαν ἀρετὴν, τὴν ἀρχιε-
ρω/σύνην δεξάμενος·

Τελειώνει: λιπὴν δέ καὶ ἀγρῦ/πνίαν διαλαλήσαντες καὶ πανδημί / συναθροισθέν-
τες εἰς τὸν ναόν τοῦ ἀγίου / ἀπήεσαν δοξάζοντες καὶ εὐλο/γούντες τὸν θε(όν)· κ(αί)
τῶ πιστῶ αὐτοῦ θε/ράποντι τ(ὴν) εὐχαριστίαν ἀπονέμοντες³⁶

Τά φ. τοῦ χειρογράφου ἀνήκουν στὸν 14^ο αἰῶνα (ἔτος 1364), τό φ. 134 (μέ
ἄλλα φ.) στὸν 15^ο αἰῶνα (ἔτος 1465/6).

Β΄

Ἀρχίζει τό συναξάρι (ἀκέφαλο): καὶ πᾶν πάθος, κ(αί) ἀρῶστί(αν) / αὐτοὶ περιέ-
πιπτον· ὁμοίως / κ(αί) τὰ κτήνη ἐτελευτοῦσαν· πο-/λλῶν τε χρόνων ἀγρυσνίας / κ(αί)
προσσευχὰς γενομένων, καὶ / ἐκτενῶν ἀκαταπαύστως πρὸς / τὸν θε(όν) οὐδὲν ὀφελί-
θησαν·

Τελειώνει: τούτοις τοῖς / θαύμασι τοῦ ἀγίου νικόλαου / εὐχαριστίσωμ(εν) τῶ θε(ε)ῶ
κ(αί) σ(ωτῆ)ρι / ἡμ(ῶν) ἱ(ησο)ῦ χ(ριστ)ῶ· τὸν δοξάσαντα / πᾶσιν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν /
ὃ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶν(ας) / ἀμίν³⁷:

³⁵ Κώδ. 126, φ. 127α-138α (κανονικά φ. 128α-139α) μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βέης 1984, σελ. 132).

³⁶ Κώδ. 14, φ. 134β-136α, μονῆς Ἁγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφιανός 1993, σελ. 282).

³⁷ Κώδ. 126, φ. 159α (κανονικά φ. 160α) – 164β (κανονικά 165β), μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βέης 1984, σελ. 132).

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 16^ο αἰῶνα.

Γ

Ἐπίσης στὴν Α΄ Ἀκολουθία, πού προαναφέραμε, παρεμβάλλεται στὸν κανόνα καί Συναξάρι τοῦ ἀγίου Νικολάου.

Ε) ΒΙΟΙ

Α΄

Ἐπιγράφεται: *βίος καί πολιτεία· καί με/ρικὴ θαυμάτων διήγη/σίς, τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμ(ῶν) / ἀρχιεράρχου κ(αί) θαυμα/τουργοῦ νικολάου ἐπὶ/σκόπου μύρων τῆς / λύκίας,*

Ἀρχίζει: *Σοφόν τί χρῆμα ζωγράφων / χεῖρ· κ(αί) δεινή μὲν μιμί/σασθαι τὴν ἀλήθειαν· δεινή / δέ τῶν πραγμάτων ἐναργῆ / παραστῆσαι τὰ σύμβολα·*

Τελειώνει: *καί μετὰ λαμπρῶν / τῶν τροπαίων ἐπανελ/θόντα χριστιανοῖς, κ(αί) τὴν / προτέραν τιμὴν· τῇ δευ/τέρα διαδεξάμενον· / ἐν Χ(ριστ)ῶ ἰ(ησο)ῦ τῷ κ(υρ)ίῳ ἡμῶν· μεθ οὗ τῷ π(ατ)ρί. ἅμα τῷ / ἀγίῳ καί ἀγαθῷ πνεύματι δό/ξα κράτος· τιμὴ καί / προσκύνησις· νῦν καί αἰεί, / καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν / αἰῶνων, ἀμίν. /³⁸*

Ὁ βίος εἶναι «Ἑλληπτής (ἔχουν ἐκπέσει δύο φύλλα)»³⁹.

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 14^ο αἰῶνα (ἔτος 1345/6).

Β΄

Ἐπιγράφεται: *ἡ βί(ο)ς καί πολιτεία καί μερικῆ θαυμά(των) / διήγησις τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμ(ῶν) ἀρχ(ι)ε/ράρχ(ου) καί θαυματουργοῦ νικολάου.*

Ἀρχίζει: *Σοφόν τι χρῆμα ζωγράφων χεῖρ· / καί δεινή μὲν μιμί/σασθαι τὴν / ἀλήθειαν· δεινή δέ τῶν πραγμ(άτων) / ἐναργῆ προσθεῖναι τὰ σύμβολα·*

Τελειώνει: *ἀλλ' ὁ / μὲν, οὕτω τὸν ἐπίκληρον καταλείπει / βίον· καί πρόσ τὴν μακρὰν ἐκείνην / κ(αί) μακαρίαν διαβαίνει ζωήν· λαμπρότησιν ἀγγέλων σὺνών καί σὺνα/γαλόμενος· καί τῷ τῆς τριάδος⁴⁰, ἦτοι εἶναι κολοβό.*

Τό χειρόγραφο ἀνήκει «(περὶ τὰ μέσα)»⁴¹ τοῦ 14^{ου} αἰῶνα.

Γ

Ἐπιγράφεται: *βίος καί / πολιτεία τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμ(ῶν) νικολάου τοῦ / μυροβλύτου· μερικὴ θαυμάτων / διήγησις·*

Ἀρχίζει: *Σοφόν τι χρῆμα ζωγράφων / χεῖρ· καί δεινή μὲν μιμί/σασθαι / τὴν ἀλήθειαν· δεινή δέ τῶν πραγμάτ(ων) / ἐναργῆ προθεῖναι τὰ σύμβολα·*

³⁸ Κώδ. 96, φ. 152α-167β, μονῆς Ἁγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφιανός 1993, σελ. 680).

³⁹ Σοφιανός 1993, σελ. 680.

⁴⁰ Κώδ. 56, φ. 49α-94β, μονῆς Ἁγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφιανός 1993, σελ. 500).

⁴¹ Σοφιανός 1993, σελ. 500.

Τελειώνει: *καί με(ε)τ(ά) λαμπρ(ων) τροπαί(ων) ἐ/πανελθόντα χριστιανοῖς· καί τήν προτέραν / τιμίν· τῆ δευτέρα διαδεξάμε(εν)ον· ἐν χριστῶ ἰ(ησο)ῦ τῶ / κ(υρί)ῳ ἡμ(ων)· με(ε)θού τῶ π(ατ)ρί ἅμα τῶ ἀγίῳ κ(αί) ἀγαθῶ πν(εύμα)τι / δόξα τιμὴ κράτ(ος) καί πρ(ο)σκύνησις· νῦ(ν) κ(αί) ἀεὶ / καί εἰς τοὺς αἰῶ(νας) ἀμίν.⁴²*

Τό χειρόγραφο εἶναι τοῦ 16^{ου} αἰῶνα.

ΣΤ) ΔΙΗΓΗΣΕΙΣ

Ἐπιγράφεται: *νεοφύτου πρεσβυτέρου μονα/χοῦ καί ἐγκλείστου. Διήγη/σις εἰς τόν βίον καί τὰ θαύ/ματα τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡ/μῶν νικολάου ἀρχιεπισκόπου / μύρων τῆς λυκί(ας).*

Ἀρχίζει: *Νενίκηκεν ὄρους τῆς φύσε/ως, ὁ τῆς νίκης ἐπώνυμος· / ὁ μέγας ἐν ἱεράρ- χοις νικό/λαος ὁ κλεινός· ὁ πρόε/δρος τῶν μυρέων· ὁ ἰα/τρός τῶν νοσούντων· ὁ κυ/βερ- νίτης τῶν πλευστικῶν / ὁ ἔξαρχος τῆς εὐποῖας·*

Τελειώνει: *ἵνα τόν σέ δοξάσαντα / δοξάσωμεν καί ἡμεῖς χεῖ/λεσιν ἀναξίοις· π(ατέ)ρα καί / υἰόν σὺν ἀγίῳ πν(εύμα)τι ἐν θεότη/τι μιᾶ· ἧ πρέπει πᾶσα / δόξα τιμὴ καί προσκύνησις / πάντοτε· νῦν καί ἀεὶ / καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν / αἰῶνων, Ἀμίν.⁴³*

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 16^ο αἰῶνα.

Ζ) ΕΓΚΩΜΙΑ

Α΄

Ἐγκώμιο Νικολάου Καβάσιλα

Ἐπιγράφεται: *ἡ ἐγκώμιον, εἰς τόν ἐν ἀγίοις π(ατέ)ρα ἡμ(ων) / θεῖον ἀρχιεράρχην, θαυματουργόν κ(αί) / μύροβλύτην, ΝΙΚΟΛΛΑΟΝ ἡ ἡ*

Ἀρχίζει: *Ἐπεὶ δέ πάντα ἀπίντησεν ἡμῖν παρὰ σοῦ / ᾧ ποιμένων ἄριστε τὰ ἐκ τῶν εὐχῶν, / ἦκομεν ὡς ἂν οἶοι τε ἐγενόμεθα, ἀπο/δώσοντες τήν ἐπὶ τούτοις χάριν λόγ(οις) / δέ εὐξάμεθα·*

Τελειώνει: *καί μειζόνων ἀξιώσας χαρίτων, δίδο καί τόν λόγον ὑπέρ τούτων καλλίω· ἐν / χριστῶ ἰ(ησο)ῦ τῶ κ(υρί)ῳ ἡμ(ων)· ᾧ ἡ δόξα καί τό κράτος / νῦν καί ἀεὶ καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶ(νων) / ἀμίν ἡ / ἡ⁴⁴*

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 15^ο αἰῶνα.

Β΄

Ἐγκώμιο Ἀνδρέα Ἱεροσολυμίτου, ἀρχιεπισκόπου Κρήτης

Ἐπιγράφεται: *τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρ(ό)ς ἡμ(ων) ἀν/δρέου, ἀρχ(ι)επίσκοπου κρήτης· ἐγκώμι/ον εἰς τ(όν) ἅγιον π(ατέ)ρα ἡμ(ων) Νικόλαον / τόν θαυματουργόν κ(αί) ἀρχ(ι)επί/κοπον μύρ(ων) τῆς λυκίας·*

Ἀρχίζει: *Ἄνθρωπε τοῦ θε(ο)ῦ καί πιστέ θερά/πων καί οἰκονόμῃ τῶν τοῦ χριστοῦ*

⁴² Κώδ. 144, φ. 213α-222β, μονῆς Βαυλαάμ Μετεώρων (Βέης 1984, σελ. 181).

⁴³ Κώδ. 126, φ. 285α-308β, μονῆς Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων (Σοφριανός 1986, σελ. 375).

⁴⁴ Κώδ. 202, φ. 81α-89ΑΒ+89α-91α, μονῆς Βαυλαάμ Μετεώρων (Βέης 1984, σελ. 291).

μυ/στηρίων· καὶ ἄνερ ἐπιθυμιῶν τῶν / τοῦ πνεύματος), δέχου τόν παρ ἡμῶν σοι
προ/σαγόμενον λόγον ὡς δῶρον·

Τελειώνει: καὶ τῆς ἐν πλά/νῃ δουλεί(ας) ἡμᾶς ἀπαλλάξαν/ντος ἰ(ησο)ῦ χ(ριστο)ῦ
τοῦ κ(υρίου) ἡμῶν· μεθ' οὗ πρέπει πᾶσα τιμί, δόξα / κράτος· μεγαλωσύνη τε καὶ μεγα-
λοπρέπεια τῷ π(ατ)ρί κ(αί) / τῷ ἀγίῳ καὶ ζωοποιῷ πνεύματι· νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς /
τούς αἰῶνας / τῶν αἰώνων / ἀ/μίν.⁴⁵

Τό χειρόγραφο εἶναι τοῦ 16^{ου} αἰῶνα.

Γ'

Ἐγκώμο Ἀνδρέα Ἱεροσολυμίτου, ἀρχιεπισκόπου Κρήτης

Ἐπιγράφεται: Τοῦ ἐν ἀγίοις, π(ατ)ρ(ό)ς ἡμῶν· ἀνδρέου τοῦ ἱεροσολυμίτου / καὶ
ἀρχιεπισκόπου κρήτης· ἐγκώμιον εἰς τόν ἐν ἀγίοις / π(ατέ)ρα ἡμῶν νικόλαον

Ἀρχίζει: Ἄν(θρωπ)ε τοῦ θ(εο)ῦ καὶ πιστέ θερά/πων καὶ οἰκονόμε τόν τοῦ /
χ(ριστο)ῦ μυ/στηρίων· καὶ ἄνερ / ἐπιθυμιῶν τῶν τοῦ πνεύματος) / δέχου τόν παρ' ἡμῶν
σοι προ/σαγόμενον λόγον ὡς δῶρον·

Τελειώνει: καὶ τῆς ἐν πλά/νῃ δου/λείας ἡμᾶς ἀπαλλάξαν/τος χ(ριστο)ῦ ἰ(ησο)ῦ τοῦ
κ(υρίου) ἡμῶν, με/θοῦ πρέπει δόξα τῷ π(ατ)ρί, / καὶ τῷ εἰῶ καὶ τῷ ἀγίῳ πνεύματι),
νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τούς / αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμ(ίν).⁴⁶

Τό χειρόγραφο ἀνήκει στὸν 16^{ου} αἰῶνα.

Η) ΛΟΓΟΙ

Λόγος τοῦ Γρηγορίου Κεραμέως, ἀρχιεπισκόπου Ταυρομενίου

Ἐπιγράφεται: τ(οῦ) αὐτ(οῦ) ὀμιλ(ία) εἰς τ(ό) κ(α)τ(ά) μα(τ)θ(αῖον) εὐαγγέλιον ἠκο-
λουθησαν) τῷ ἰ(ησο)ῦ ὄχλοι πολλ(οί) κ(αί) εἰς τ(όν) μ(α)καρισμ(όν) τοῦ ὁσ(ίου)
π(ατ)ρ(ό)ς ἡμ(ῶν) νικόλ(άου): λόγ(ος) ΙΕ:

Ἀρχίζει: Ὅτ(ε) πρότ(ον) ἐαντ(όν) αὐλῶν ὁ δεσπότης) ἐκάλει τὰ ἴδια πρόβατα· ἐπιγ-
γείλατ(ο) πράξιν αὐτ(ῶν), ἵνα ζω(ήν) ἔχωσι, κ(αί) περισσ(όν) ἔχωσι

Τελειώνει: οὗτοι / πάντ(ες) ἐν απολαύσει τ(ῶν) ἀγαθῶν γίνοντ(αι) τ(ῆ)ς βασιλεί(ας)
τ(ῶν) οὐ(ρα)νῶν ἀπολαυόντ(ες)· ἦσ σωτ(ηρ)ί(ας) κ(αί) τ(ῆ)ς τρυφῆς παντ(ων) ἡμ(ῶν)
πρ(εσ)βεῖαι τ(οῦ) μεγάλ(ου) π(ατ)ρ(ό)ς κ(αί) ἀρχ(ι)ιερέ(ως) κ(αί) θαυματουργ(οῦ) νικο-
λάου κ(αί) παντ(ων) / τ(ῶν) ἀγ(ίων) τ(ῶν) εὐαρεστησάντ(ων) θ(ε)ῶ ᾧ πρέπ(ει) πᾶ(σα)
δό(ξα) τιμ(ή) κ(αί) προσκ(υ)νησι)⁴⁷:

Τό χειρόγραφο εἶναι τοῦ 16^{ου} αἰῶνα.

Θ) ΔΕΗΣΗ

Εἰς τὴν δόξαν τοῦ μεγάλου θ(εο)ῦ καὶ σ(ωτῆ)ρ(ο)ς ἡμ(ῶν) ἰ(ησο)ῦ χ(ριστο)ῦ· / εἰς τὰς
πολλὰς πρ(εσ)βεῖας τῆς ὑπερευ/λογημένης δεσποίν(ης) ἡμ(ῶν) θ(εο)τό(κου) καὶ ἀειπαρ-

⁴⁵ Κώδ. 136, φ. 201α-204β, μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένς 1984, σελ. 156).

⁴⁶ Κώδ. 139, φ. 36α-41α, μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένς 1984, σελ. 166).

⁴⁷ Κώδ. 144, φ. 38β-40β, μονῆς Βαρλαάμ Μετεώρων (Βένς 1984, σελ. 179).

θένου / μαρί(ας)· εἰς τὴν πρεσβείαν τοῦ ἐν ἀγίοις π(ατ)ρ(ό)ς / ἡμ(ῶν) ἀρχιερέαρχου κ(αί) θ(αυ)ματοουργοῦ νικολάου· / εἰς σ(ωτη)ρί(αν) ὑγείαν κ(αί) ἄφρ(ε)σιν τ(ῶν) ἁμαρτι(ῶν) τοῦ πανιε/ρωτ(ά)τ(ου) ἡμ(ῶν) μ(ητ)ροπολίτου κ(αί) δεσπότη κυροῦ ὀδε(ἰ)ν(ος)⁴⁸.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Ἀντουράκης 1988: Ἀντουράκης Γεώργιος, *Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στὴν Βυζαντινὴ τέχνη καὶ παράδοση*, Ἀθῆνα 1988.
- 2) Βέης 1984: Νίκος Α. Βέης, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, Β΄*, Ἀθῆνα 1984.
- 3) Δαλαμπύρας 1986-1987: Στέφανος Δαλαμπύρας, «Ἀνέκδοτες ἐπιγραφές τῶν μεταβυζαντινῶν μνημείων τῆς Τσαριτσάνης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, Λάρισα 1986 (10), σσ. 81-96· 1987 (11), σσ. 97-112· 1987 (12), σσ. 113-122.
- 4) Διονύσιος 1976: Διονύσιος (Χαραλάμπους), μητροπολίτης Τρίκκης καὶ Σταγῶν, *Τὰ Μετέωρα*, Ἀθῆνα 1976 (δ΄ ἔκδοσι).
- 5) Καλούσιος 1989: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Οἱ ἐκκλησίες τῆς Βασιλικῆς Καλαμπάκας*, Τρίκαλα 1989.
- 6) Καλούσιος 1990: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τὸ μοναστήρι τῶν Σιαμαδῶν Καλαμπάκας», *Τρικαλινὰ* 1990 (10), Τρίκαλα 1990, σσ. 253-298.
- 7) Καλούσιος 1990α: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Οἱ ἐκκλησίες στοὺς Ἀποστόλους Τρικάλων*, Τρίκαλα 1990.
- 8) Καλούσιος 1994: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα, Η΄» *Μετέωρα 1994-1995* (48-49), Τρίκαλα 1994, σσ. 145-181.
- 9) Καλούσιος 1995: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα, Ι΄» *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο 1995* (27), Λάρισα 1995, σσ. 81-134.
- 10) Καλούσιος 1995α: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα, ΙΑ΄» *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο 1995* (28), Λάρισα 1995, σσ. 177-248.
- 11) Καλούσιος 1996: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Προσκύνημα στὸν Ἅγιο Νικόλαο τῆς Ἀσφάκας Ἀστροποτάμου», ἐφ. *Πρωινὸς Λόγος*, Τρίκαλα 28/6-3/7-1996, σελ. 6.
- 12) Καλούσιος 1996α: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, «Τρικαλινὰ Σύμμεκτα, ΙΒ΄» *Μετέωρα 1996-1997* (50), Τρίκαλα 1996, σσ. 153-194.
- 13) Καλούσιος 2000: Δημήτριος Γ. Καλούσιος, *Τὸ μοναστήρι τῶν Δολιανῶν Καλαμπάκας*, Τρίκαλα 2000.
- 14) Μονὴ Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων, *Τὰ κειμήλια τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Στεφάνου*, Ἅγια Μετέωρα 1999.
- 15) Παπαβασιλείου 2000: Γεώργιος Παπαβασιλείου, «Ἡ διάκλιση στὰ πανηγύρια τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ νομοῦ Τρικάλων», *Τρικαλινὰ*, Τρίκαλα 2000 (20), σσ. 511-546.
- 16) Παπαβασιλείου 2002-2003: Γεώργιος Παπαβασιλείου, «Ὁ Ἅγιος Νικόλαος στὴ λαογραφία μας», *Ἅγιος Βησσαρίων*, Τρίκαλα 2002 (21), σσ. 117-119· 2003 (22), σσ. 18-23.
- 17) Πατριτσπούλου 1966: Ἀσπμῖνα Πατριτσπούλου, «Ἱστοριο-Λαογραφικαὶ σημειώσεις ἐκ τοῦ χωρίου Φίτικης Τρικάλων, ἴθνη – ἔθιμα – παραδόσεις – τραγούδια – κ.λπ.», *Ἱστορία - Λαογραφία τῶν χωριῶν τοῦ Νομοῦ Τρικάλων*, ἐκδίδεται ὑπὸ τῆς Φιλαρχαίου Ἐταιρείας Τρίκκης, τεῦχος Γ΄, Τρίκαλα, Σεπτέμβριος 1966, σσ. 11-110.
- 18) Σοφιανός 1986: Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, Γ΄*, Ἀθῆνα 1986.
- 19) Σοφιανός 1990: Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, *Μετέωρα, ὀδοιπορικὸ*, [Ἅγια Μετέωρα 1990].
- 20) Σοφιανός 1993: Δημήτριος Ζ. Σοφιανός, *Τὰ χειρόγραφα τῶν Μετεώρων, Δ΄*, Ἀθῆνα 1993.

⁴⁸ Κώδ. 116, γ. 37β, μονῆς Ἁγίας Τριάδας Μετεώρων (Σοφιανός 1993, σελ. 757).

Ένδειξεις

() ανάλυση συντομογραφίας.

[] δική μου προσθήκη

Εικ. 1. Τό καθολικό τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Σιαμάδων νοτιοδυτικά με τό σύγχρονο εὐρύχωρο κτίριο (19.5.2016).

Εικ. 2. Ὁ περικαλλής ἱστορικός ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Βασιλικῆς Καλαμπάκας νοτιοδυτικά (12.5.1818), με τό ὀλοπέτρινο καμπαναριό του, κτίσμα τῆς κυρα-Βασιλικῆς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ (28.6.1995).

Εικ. 3. Ὁ μεγαλοπρεπής βυζαντινός μητροπολιτικός ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων νοτιοδυτικά (1948-1966), σχέδιο τοῦ ὀνομαστοῦ Ἀθηναίου ναοδόμου Γεωργίου Νομικοῦ (19.11.2016).

Εικ. 4. Ἡ κοίμηση τοῦ Ἁγίου Νικολάου, διά χειρὸς Θεοφάνη Στρελίτζα (12.10.1527), καθολικό Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Νικολάου Ἀναπαυσᾶ Μετεώρων.

Εικ. 5. Ο Άγιος Νικόλαος με μεταλλική πολυπρόσωπη - περίτεχνη ποδιά στον ομώνυμο μητροπολιτικό ναό των Τρικάλων, χείρ Άν. Τσιναρίδη, 1902 (11.12.2016).

Εικ. 7. Ο Άγιος Νικόλαος φυλακισμένος λαμβάνει Εὐαγγέλιο ἀπὸ τὸν Κύριο καὶ ὠμοφόριο ἀπὸ τὴν Παναγία (καθολικό Άγιου Νικολάου Σιαμάδων, διὰ χειρῶν τῶν Χιοναδῖτῶν Γεωργίου καὶ Γεωργίου, Ιούλιος 1821) (14.6.1998).

Εικ. 6. Ἀνάγλυφον παράσταση τοῦ Ἁγίου Νικολάου σὲ μεταλλικό δίσκο, 18ου αἰ. (Μητροπολιτικός ναός Ἁγίου Νικολάου Τρικάλων) (29.9.2002).

Εικ. 8. Τό μοναδικό σωζόμενο «κελί» σωφρονισμοῦ τῶν ψυχοπαθῶν στὸν ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου Φήκης (2.3.2003).

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΠΙΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΑ ΚΑΙ ΣΥΡΙΑΝΑ

Κατά τήν διάρκεια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης στά εὐρωπαϊκά κρά-
τη σημειώθηκε μιὰ εὐρεία τάση κατασκευῆς ποικίλων κεραμικῶν
ἀντικειμένων ἀπό φαγεντιανή καί πορσελάνη, τά ὁποῖα ἀπεικόνιζαν σκηνές
ἐμπνευσμένες ἀπό τόν Ἄγωνα τῆς Ἀνεξαρτησίας, συνοδευόμενες τίς περισσό-
τερες φορές ἀπό ἑλληνικές ἐπιγραφές καί σύμβολα.

Ἦδη ἀπό τόν 18ο αἰ. εἶχε καθιερωθεῖ ἡ κατασκευή τέτοιων ἐπιτραπέζιων
σκευῶν μέ θέματα ἀναμνηστικά πού σχετίζονταν ἄμεσα ὄχι μόνο μέ τήν καθη-
μερινότητα, ἀλλά, κυρίως, μέ τήν Ἱστορία, ἀπεικονίζοντας γεγονότα ἢ σκηνές
πολεμικές, καθὼς καί σημαντικά πρόσωπα πολιτικά, ἥρωικά, ἢ καί ἄλλα πού
εἶχαν διεγείρει, μέ διάφορους τρόπους, τό ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ.

Τά κεραμικά αὐτά, ἔργα τῆς ἱστορικῆς εἰκονογραφίας, ἀποτελοῦσαν ἔντυ-
πες ζωγραφίες καί ἀντανακλοῦσαν τήν εὐρύτερη ἔξαρση τοῦ φιλελληνικοῦ
πνεύματος τήν περίοδο αὐτή. Ὡστόσο, στήν ἀρχή, τέτοιου εἴδους ἀντικείμενα
διακινοῦνταν ἀποκλειστικά ἐντός τῶν ὁρίων τῆς Εὐρώπης, ὅπου φιλοτε-
χοῦνταν, μέ ἐλάχιστες ἐξαίρεσεις κάποιων ἀντιτύπων πού ἔφθασαν στήν
Ἑλλάδα, πιθανότατα μετά τό 1827.

Τήν ἐποχή τοῦ ἑλληνικοῦ Ἄγωνα, ὁ Eugene Delacroix, διαβάζοντας τά ἀπο-
μνημονεύματα τοῦ στρατηγοῦ Vautier γιά τήν σφαγή τῆς Χίου, ἐμπνέεται τήν
μεγάλη, γνωστή σύνθεση πού σήμερα βρίσκεται στό Λοῦβρο. Συνεπαρμένος
ἀπό τόν ἥρωισμό καί τό μεγαλεῖο των Ἑλλήνων φιλοτεχνεῖ τήν τριλογία του
(«Σκηνές ἀπό τίς Σφαγές τῆς Χίου»-1824, τήν «Ἑλλάδα πάνω ἀπό τά εἰρείπια
τοῦ Μεσολογγίου»-1826, τόν «Ἐφιππο Ἑλληνα Ἀγωνιστή»-1856).

Ὁ Victor Hugo γράφει τά ποιήματά του *Orientales* (1827) πού ἐκφράζουν
τά φιλελληνικά του συναισθήματα, ἐνῶ ὁ Berlioz συνθέτει τήν Ἡρωική Συμ-
φωνία γιά τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση.

Περιηγητές που επισκέπτονται την Ελλάδα (1770-1825), θά αποδώσουν μέσα από απεικονίσεις των ίδιων ή των ζωγράφων που τους συνοδεύουν, εικόνες αρχαίων μνημείων, Νεοέλληνες με παραδοσιακές φορεσιές, διεγείροντας έτσι το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων για τό «Ταξίδι της Ανατολής».

Επιπλέον, ο αγώνας για την ελευθερία του υπόδουλου Γένους, μαζί με την καταλυτική συμμετοχή στον απελευθερωτικό αγώνα προσωπικοτήτων της εποχής, όπως ο Λόρδος Βύρων, θά προκαλέσουν τον ξεσηκωμό ευρωπαϊκών λαών, και κυρίως των Γάλλων. Η εφημερίδα *Le Courier Francais* στις 26 Νοεμβρίου 1825 σχολιάζει: «Ο ήρωισμός των σύγχρονων Ελλήνων μās κάνει πιο ευαίσθητους σ' αυτόν τον ήρωισμό των τριών χιλιάδων έτων... Οί σημερινοί ήρωες είναι άξιοι θαυμασμού όπως οί ήρωες εκείνης της εποχής... Ο ένθουσιασμός που έμπνέει πρέπει νά είναι επικερδής στην Έλληνική Υπόθεση, ξεπερνά τον φιλολογικό θρίαμβο, είναι ένας θρίαμβος για την ανθρωπότητα».

Στό πλαίσιο αυτό ως απόρροια του φλογερού ενδιαφέροντος των Φιλελλίνων θά είναι ή μόδα των «φιλελληνικών» σεργίσιων φαγιτού, γλυκού, καφέ από φαγεντιανή (σειρές με δώδεκα διαφορετικά θέματα σέ κάθε πιάτο): τά συγκεκριμένα σεργίτσια κατασκευάστηκαν σέ τρεις πόλεις της Γαλλίας: Choisy-Le Roi ή Choisy, Montereau καί Toulouse. Οί σειρές στηρίχθηκαν κυρίως στίς λιθογραφίες του ζωγράφου/χαράκτη Loeillot, ό όποιος σχεδίασε μέσα σέ δέκα μίνες, δεκαέξι, δικής του έπιπόησης ως προς τά χαρακτηριστικά των προσώπων, λιθογραφίες, που χρησιμοποιήθηκαν για την διακόσμηση των σεργίσιων.

Άπό τίς πρώτες όμως δεκαετίες του νεοσύστατου ελληνικού κράτους ή κατάσταση διαφοροποιήθηκε. Οί ευνοϊκές εξελίξεις που έλαβαν χώρα, ιδιαίτερα κατά τό β' μισό του 19ου αι. κατέστησαν πρόσφορο τό έδαφος για την άνθηση ανάλογης καλλιτεχνικής δημιουργίας καί στον έλλαδικό χώρο. Έτσι, παρατηρήθηκε έντονα μία κίνηση από Έλληνες εμπόρους, οί όποιοι παρήγγελαν σέ εργοστάσια της Ευρώπης κεραμικά από φαγεντιανή καί πορσελάνη, άναμνηστικά πιάτα με παραστάσεις από πολεμικές στιγμές του Άγώνα καί απεικονίσεις προσώπων που παρέπεμπαν στό έγγύς (π.χ. Κολοκοτρώνης), στό άπώτερο (π.χ. Βυζαντινοί αυτοκράτορες) ή στό άπώτατο ελληνικό παρελθόν (π.χ. Μέγας Άλέξανδρος) ένω σπανιότερα πολιτικών παραγόντων της εποχής.

Τά κεραμικά αυτά άπευθύνονταν σέ όλους τους Έλληνες γιατί περνούσαν μινύματα, διακινούσαν ιδέες καί άποτύπωναν σημαντικά ιστορικά γεγονότα που έπρεπε νά μείνουν ανεξίτηλα χαραγμένα στην μνήμη όλων. Άπό την άλλη πλευρά, οί παραγγελιοδότες φρόντιζαν οί παραγγελίες τους νά ανταποκρίνονται σίς προτιμήσεις των οικονομικά άνερχόμενων άστών, οί όποιοι παρήγγελαν όλόκληρες

σειρές χρηστικών ή διακοσμητικών ειδών για τόν εξοπλισμό τών σπιτιών τους.

Οί ποσότητες τέτοιου είδους κεραμικών, ιδιαίτερα πιάτων, πού κατά καιρούς παραγγέλθηκαν, ήταν αρκετά μεγάλες και γι' αυτό άκριβώς φρόντιζαν οί Έλληνες έμποροι οικιακών σκευών. Τό σημαντικότερο έμπορικό κέντρο πού προπορεύτηκε σέ τέτοιου είδους δραστηριότητες ήταν ή Σύρα, ή όποία άνοιξε άργότερα τόν δρόμο και σέ έμπόρους από τόν Πειραιά, τόν Βόλο, τίν Πάτρα, τίν Σάμο, τίν Κωνσταντινούπολη και τίν Σμύρνη νά κάνουν τό ίδιο. Γι' αυτό άλλωστε και έχει επικρατήσει τά άναμνηστικά πιάτα από φαγιάντσα νά αναφέρονται άποκλειστικά ως «συριανά» ή «πιάτα μέ τούς βασιλείς», παρ' όλο πού τά άπεικονιζόμενα θέματα δέν είχαν πάντα σχέση μέ τίν βασιλική δυναστεία.

Άπό άποψη τεχνικής τά ύπό εξέταση κεραμικά κατασκευάζονταν μέ βάση κάποιες μακέτες πού σχεδιάζονταν στην Ελλάδα και στή συνέχεια στέλνονταν στά έργοστάσια τής Εύρώπης (Αγγλία, Ίταλία, Ούκρανία) για τίν άποτύπωσή τους στην φαγεντιανή. Η άποτύπωση συντελούνταν μέ τόν εξής τρόπο: Άρχικά ένας ειδικευμένος χαρακτήης μετέφερε τό θέμα σέ μία χάλκινη πλάκα, ή όποία στή συνέχεια μελανωνόταν μέ μία ειδική μελάνη και έκτυπωνόταν σέ λεπτό χαρτί. Έπειτα τό χαρτί αυτό πιεζόταν και επικολλούνταν πάνω στην ύαλωμένη φαγεντιανή, μέ άποτέλεσμα τίν άποτύπωση του σχεδίου πάνω στό κεραμικό. Τέλος, ακολουθοϋσε τό ψήσιμο στον κίβανο, μέ τό όποιο ή ειδική μελάνη εισχωροϋσε έξ όλοκλήρου στην έφυαλωμένη επιφάνεια και εκεί σταθεροποιούνταν (transfer-printing). Η τεχνική μέθοδος αυτή εφαρμόστηκε ευρέως στην Αγγλία στα μέσα του 18ου αϊ., κυρίως λόγω του ότι δέν ήταν δαπανηρή.

Χαρακτηριστικό τών κεραμικών αυτών, ό κύκλος τών όποίων κλείνει μέ τό ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν, πέρα από τά θέματά τους, οί σφραγίδες πού διέθεταν στό πίσω μέρος, οί όποίες άποτύπωναν τούς λογότυπους τών ξένων (άγγλικών, ιταλικών, ούκρανικών) εργοστασίων κατασκευής τους, καθώς και τών Έλλήνων έμπόρων ή έμπορικών οίκων πού έκαναν τίς παραγγελίες. Οί συγκεκριμένες σημάσεις έχουν άποδειχτεί έξαιρετικά χρήσιμες γιατί χάρη σ' αυτές έχουν καταστεί γνωστά τόσο τά τοπωνύμια τών πόλεων όπου βρίσκονταν τά εργοστάσια φαγεντιανής (Birmingham, Cardiff, Piza κ.λπ.), όσο και τά όνόματα τών έμπόρων τής Σύρου (Δ. Χ. Άργυρόπουλος, Άφοί Καλοκαιρινοί, Ά. Γρέζος) και άλλων περιοχών (Άφοί Κυριακόπουλοι-Βόλος).

Τά πολιτογραφημένα πλέον ως «συριανά» πιάτα σχετίζονται μέ τά φιλελληνικά από τίν άποψη ότι ναι μέν εκείνα (τά ευρωπαϊκά) «άσχολούντα» μέ έλληνικά θέματα και, σχεδόν άποκλειστικά, μέ ήρωες και έπεισόδια τής Έπανάστασης εναντίον τών Τούρκων, ώστόσο τά συριανά έμπλούτισαν τό ρεπερτόριό

τους καί με άλλα ιστορικά θέματα ή γεγονότα, ενώ, παράλληλα, μιμήθηκαν, καί αυτά, τήν γενικότερη συνήθεια τών χρηστικῶν, δηλαδή τών εὐρωπαϊκῶν σερβίτσων γιά καθημερινή χρήση πού μεσουρανοῦσαν, τήν ἴδια ἐποχή, στήν Εὐρώπη. Στήν πραγματικότητα, τά φιλελληνικά θεωροῦνται «προδρομική» φάση τών συριανῶν πού ἐκπροσωποῦν πολιτισμικές ὁσμώσεις, ἀνταλλαγές ἰδεῶν, ἀλλο-ἐμπηρεασμούς, δάνεια καί ἀντι-δάνεια ἀπό τήν ἀποψη τοῦ θεματολογίου.

Σήμερα, ἕνας σημαντικός ἀριθμός κεραμικῶν τέτοιου τύπου –φιλελληνικῶν καί συριανῶν– διασώζεται σέ μουσεῖα τῆς Ἀθήνας καί τῆς περιφέρειας, καθῶς καί σέ ἰδιωτικές συλλογές. Μιά σειρά πιάτων μέ ἱστορικά θέματα ἀπό φαγεντιανή καί πορσελάνη περιλαμβάνει στίς συλλογές του τό Λαογραφικό-Ἱστορικό Μουσεῖο Λάρισας. Ἀπό αὐτά θά παρουσιαστοῦν ἐνδεικτικά, τρία φιλελληνικά καί τρία συριανά.

ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΑ

Εἰκ. 1. Ρηχό πιάτο (δ. 0,215 μ.) ἀπό φαγεντιανή ἀπό τά λεγόμενα «φιλελληνικά». Στό κέντρο ἀποδίδεται ἔγχρωμη παράσταση μέ θέμα «Τό ἑλληνικό Κομιτάτο μέ Πρόεδρο τόν Σατωβριάνδο». Στό περιχεῖλωμα μέσα σέ ρυθμικά ἐπαναλαμβανόμενα δάφνινα πλαίσια ἀναγράφονται στήν γαλλική γλῶσσα ὀνόματα ἡρώων τῆς Ἐπανάστασης (Κανάρης, Μιαούλης, Μπότσαρης-ἐπάνω) καί Φιλελλίνων (Byron-Eynard- Fabvier-κάτω). Στό κέντρο ἀναγράφεται ὁ τίτλος τῆς παράστασης «Comite Grec Preside par Mr. de Chateaubriand».

Εἰκ. 2. Ρηχό πιάτο (δ. 0,215 μ.) ἀπό φαγεντιανή, «φιλελληνικό». Στό κέντρο ἔγχρωμη παράσταση μέ τόν Κωνσταντῖνο Κανάρη ὄρθιο στό κατάστρωμα πολεμικοῦ πλοίου, ἔχοντας δύο ἄνδρες στή δεξιὰ του. Στό κάτω μέρος ἀναγράφεται «Constantin Canaris sur un brulot», ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης στό πυρπολικό του. Στό περιχεῖλωμα ἐπαναλαμβάνονται ρυθμικά δάφνινα πλαίσια μέ ὀνόματα ἡρώων τῆς Ἐπανάστασης (Κανάρης, Μιαούλης,

Μπότσαρης-έπάνω) καί Φιλελλίνων (Byron - Eynard-Fabvier-κάτω).

Εικ. 3. Ρηχό πιάτο (δ. 0,215 μ.), από φαγεντιανή, «φιλελλινικό». Στο κέντρο αποδίδεται ασπρόμαυρη παράσταση με θέμα τήν εύλογία τών Ἑλλήνων στό Μεσολόγγι. Στο κάτω μέρος τῆς παράστασης ἀναγράφεται «Les Grecs recevant la benediction a Missolonghi». Στο περιχέλιωμα σέ πυκνή διάταξη ἀναπτύσσονται φυλλοειδή μοτίβα μέ μίσχους.

ΣΥΡΙΑΝΑ

Εικ. 4. Ρηχό πιάτο (δ. 0,24 μ.) πού ἀπεικονίζει τόν Μέγα Ἀλέξανδρο. Τό φόντο εἶναι ὑπόλευκο καί ὁ διάκοσμος καφέ. Στο κέντρο τῆς κύριας ὄψης ἀπεικονίζεται δεξιόστροφη προτομή τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου μέ περικεφαλαία, ἡ ὁποία στήν ἐπιφάνειά της φέρει φτερωτό δράκο. Δεξιά καί ἀριστερά τῆς μορφῆς ὑπάρχει σέ ἡμικυκλική διάταξη σέ κεφαλαία ὁ ὑπομνηματισμός Ο ΜΕΓΑΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ.

Ὅσον ἀφορᾷ στήν περιφερειακή διακόσμηση, προέχει ἡ κεφαλή τῆς Ἀθηνᾶς πού βρῖσκεται πάνω ἀκριβῶς ἀπό τήν προτομή τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Πάνω ἀπό τό κεφάλι τῆς θεᾶς ὑπάρχει ἕνα προσωπεῖο πού καλύπτει τό μέτωπό της ἐνῶ δεξιά καί ἀριστερά της ἀναπτύσσεται ἡμικυκλικά ἡ ἐπιγραφή ΣΥΝ ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΧΕΙΡΑ ΚΙΝΕΙ καί δύο φυλλώδη κλαδιά. Στήν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια ἀπεικονίζονται οἱ προτομές τῶν συνεργατῶν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΥ, ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ, ΣΕΛΕΥΚΟΥ καί ΠΤΟΛΕΜΑΙΟΥ, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ δύο πρῶτοι φοροῦν περικεφαλαία, ἐνῶ μόνον ἡ μορφή τοῦ Σέλευκου ἀποδίδεται μετωπικά. Πάνω ἀπό τίς κεφαλές ὑπάρχουν οἱ ἀντίστοιχοι ὑπομνηματισμοί, ἐνῶ ἀνάμεσά τους παρεμβάλλεται κάθε φορά τό ἴδιο σύμπλεγμα ἀπό περικεφαλαία, δόρυ, βέλος καί κλαδί ἐλιάς. Τό περιχέλιωμα κοσμοῦν πάνω καί κάτω δύο συγκεντρικές ἀνισοπαχεῖς ταινίες μέ πανομοιότυπα μαϊανδροειδή μοτίβα.

Στὴν πίσω ὄψη τοῦ πιάτου ἀποτυπώνεται στρόγγυλη σφραγίδα μέ προτομή τοῦ Ἑρμῆ καί μέ κεφαλαιογράμματη γραφή ἡ ἐμπορική ἐπωνυμία ΑΔΕΛΦΟΙ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙΝΟΙ ΣΥΡΑ. Ἐπάνω ἀπὸ τὴ σφραγίδα ὑπάρχει ρομβοειδὴς σήμανση, στό κέντρο τῆς ὁποίας ἡ ἔνδειξη Rd (Registered). Ἡ σήμανση αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν σφραγίδα κατάθεσης τοῦ σχεδίου τοῦ πιάτου στό Γραφεῖο Προτύπων καί ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πού περιλαμβάνει, γράμματα καί ἀριθμούς, εἶναι δυνατόν νά συναχθοῦν συμπεράσματα σχετικά μέ τὴν κλάση καί τὴν μερίδα τοῦ κεραμικοῦ, καθὼς καί τὴν ἡμερομηνία καί τό ἔτος κατάθεσής του.

Ἡ ἐπιλογή ἀποτύπωσης τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ὡς κύριο θέμα τοῦ πιάτου ἔγινε ἐσκεμμένα γιὰ τὴν ὑπενθύμιση στοὺς Ἕλληνες τῆς ἔνδοξης ἱστορίας τους, σέ μιὰ ἐποχὴ ὁπότε ἡ Ἑλλάδα πιεζόταν ἀπὸ τοὺς ἀδιφάγους ἱμπεριαλιστὲς γείτονές της καί ὁ λαὸς ἐπέμενε γιὰ πολεμικὴ ἀναμέτρηση μέ τὴν Τουρκία μέ σκοπὸ τὴν ἐπανάκτηση τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας καί τῆς Κρήτης. Ἔτσι, μιὰ ἀναδρομὴ σέ μορφές τοῦ παρελθόντος θά θυμίζε σέ ὅλους τὴν ἀδιάλειπτη ἱστορικὴ συνέχεια τῶν Ἑλλήνων πού δέν ἔπρεπε νά χαθεῖ παρά τίς δυσκολίες.

Εἰκ. 5. Ἀναμνηστικὸ πορσελάνινο πιάτο (δ: 0.24 μ.) μέ τὸν Ρήγα Φεραῖο. Εἶναι ρηχὸ λευκοῦ χρώματος μέ καφέ διακόσμηση. Στό κέντρο τῆς κύριας ὄψης του φέρει τὴν προσωπογραφία τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ μέ μουστάκι καί τραχηλιά, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι γνωστός καί ἀπὸ ἄλλες ἀπεικονίσεις. Κάτω ἀπὸ αὐτὸν σημειώνεται ὁ ὑπομνηματισμὸς ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ, ἐνῶ πάνω καί κάτω ἀναπτύσσονται ἡμικυκλικά οἱ στίχοι: ΚΑΛΛΙΤΕΡΑ ΜΙΑΣ ΩΡΑΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΖΩΗ ΠΑΡΑ 40 ΧΡΟΝΟΥΣ ΣΚΛΑΒΙΑ ΚΑΙ ΦΥΛΑΚΗ. Στό περιχέλιμα τοῦ πιάτου σχεδὸν πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ Ρήγα δύο ἑλληνικὲς σημαίες πλαισιώνουν στεφάνι μέ τὴν ἐπιγραφή ΧΑΙΡΕ ΘΕΣΣΑΛΙΑ. Ἐκατέρωθεν τῆς κεντρικῆς προσωπογραφίας ἀποτυπώνονται ὀκτὼ ἄλλες προτομὲς πού φέρουν ἀντίστοιχους ὑπομνηματισμούς. Εἶναι οἱ συναγωνιστὲς τοῦ Ρήγα στὸν Ἄγωνα τῆς Ἀνεξαρτησίας: ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ - ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ - ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ - Μ. ΒΟΤΣΑΡΗΣ - ΚΑΝΑΡΗΣ - ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ - ΚΟΛΕΤΗΣ - ΤΖΑΒΕΛΑΣ. Τό περιθώριο περιγράφουν στὴν πάνω καί κάτω πλευρὰ του δύο συγκεντρικὰ ἀνισοπαχῆ στεφάνια.

Στὴν πίσω ἐπιφάνειά του εἶναι ἀποτυπωμένος ὁ λογότυπος τῶν παραγγελιοδοτῶν ἔμπορων ΑΔΕΛΦΟΙ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΙ - FRATELLI CHIRIAKOPULO – ΒΩΛΟΣ, καθὼς καὶ μιά ρομβοειδὴς σφραγίδα μὲ τὰ ἑξῆς στοιχεῖα IV- 27 – L, H, 14; Ἐπιπλέον εἶναι σημειωμένα τὰ ἀρχικά N. W. P. C. B. πού σημαίνουν New Wharf Pottery Burslem καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὸν κατασκευαστὴ γιὰ τὰ προϊόντα πού κυκλοφόρησαν μεταξὺ 1878 καὶ 1894. Κατὰ συνέπεια τὸ πιάτο κατασκευάστηκε μετὰ τὸ 1878, καὶ πρὶο συγκεκριμένα μετὰ τὸ 1881, ὁπότε καὶ ἔγινε ἡ ἐνσωμάτωση τῆς Θεσσαλίας στὴν Ἑλλάδα.

Εἰκ. 6. Ἀναμνηστικὸ πιάτο τῶν γάμων τοῦ Γεωργίου Α΄ μὲ τὴ δούκισσα Ὑλγα Κωνσταντίνοβνα. Εἶναι ῥηχὸ (δ:0.24 μ.), ἡ φαγιάντσα του ὑπόλευκη, ἐνῶ τὸν διάκοσμο ἐπενδύουν χρωματικὰ ἀποχρώσεις τοῦ μαύρου καὶ τοῦ γκριζοῦ. Στὸ κέντρο, σὲ γκριζαρισμένο φόντο, ἀπεικονίζεται τὸ βασιλικὸ ζευγάρι, ὁ νεαρὸς Γεώργιος Α΄ μὲ ἐπίσημη στολὴ ναυάρχου καὶ μεγαλόσταυρο καὶ ἡ Ὑλγα μὲ νυφικὸ φόρεμα, ἐπίσης μεγαλόσταυρο, περιλαίμιο κόσμημα, διάδημα καὶ πέπλο. Πάνω ἀπὸ αὐτοὺς, ἡμικυκλικὰ ἡ ἐπιγραφή ΕΝΥΜΦΕΥΘΗΣΑΝ Τῆ 15 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1867 καὶ πρὶο πάνω το στέμμα. Ἐκατέρωθεν τοῦ στέμματος δύο κυματιστὲς ταινίες πού φέρουν τὶς ἑξῆς ἐπιγραφές: ΕΝΟΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΥΛΗΣ – ΙΣΧΥΣ ΜΟΥ ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΛΑΟΥ. Κάτω ἀπὸ τὸ βασιλικὸ ζευγάρι σὲ μιά πανομοιότυπη ταινία ἀποτυπώνεται ἡ εὐχή: Ο ΘΕΟΣ ΣΩΖΟΙ ΤΟ ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΖΕΥΓΟΣ, στὸ μέσον τῆς ὁποίας ἀπεικονίζεται θυρεός. Τὸ περιχέλιωμα στολίζουν πυκνοὶ ῥόδακες, ἐνῶ ἡ σύνθεση τοῦ πιάτου ὁλοκληρώνεται ἐξωτερικὰ μὲ μιά μαύρη ζώνη πού περιτρέχει τὸ χεῖλος. Στὴν πίσω ὄψη του δὲν φέρει κανένα σφράγισμα.

Μιά ποσότητα τέτοιων πιάτων παραγγέλθηκε μὲ ἀφορμὴ τὸ γεγονός αὐτό, τὸ ὁποῖο ἔτυχε μεγάλης ἀποδοχῆς ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ λαό, κυρίως ἐπειδὴ ἡ νεαρὴ δούκισσα ἦταν ὁμόθρησκη. Τὸ τελευταῖο, ἄλλωστε, ἀποτελοῦσε καὶ τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο οἱ Ἕλληνες εἶχαν ἐναποθέσει ἕνα μέρος τῶν ἐλπίδων τους γιὰ ἀπελευθέρωση τῶν ἀλύτρωτων ἐδαφῶν στὴν ὁμόδοξη Ρωσία. Ἀποδεικτικὸ αὐτοῦ ἀποτελοῦν οἱ ἐπιγραφές τοῦ πιάτου, ἀπὸ τὶς ὁποῖες μποροῦν νὰ συναχθοῦν ἀξιόλογα συμπεράσματα καὶ οἱ ὁποῖες, ἀναμφισβήτητα, μᾶς μεταφέρουν τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς, καὶ ιδιαίτερα τὴν ἐνθουσιώδη ὑποδοχὴ τοῦ βασιλικοῦ γάμου ἀπὸ τὸν λαό. Τὴν σημαντικὴτητα τοῦ γεγονότος ἐξαιρεῖ ιδιαίτερα

ή ευχή για θεία πρόνοια προς τούς νεόνυμφους, ενώ ξμμεσα προτρέπει ο ελληνικός λαός να ενισχύει τόν βασιλέα με τίν αγάπη του, ώστε να επιτευχθεί ο ποθητός στόχος, ή ενότητα τής ελληνικῆς φυλῆς. Καί βέβαια εἶναι γνωστό ὅτι στό ἀποτέλεσμα αὐτό θά μπορούσε νά συμβάλει σέ μεγάλο βαθμό ή Ρωσία, εἰδικῶς ἔπειτα ἀπό τόν γάμο τῆς Ὑλγας μέ τόν Γεώργιο Α΄.

Κλείνοντας, εἶναι δέον νά σημειωθεῖ πῶς παρόμοια θέματα πού σχετίζονταν μέ τόν ἀπελευθερωτικό Ἄγωνα τῶν Ἑλλίνων, ἀποτυπώθηκαν καί σέ ποιικίλα ἄλλα ἀντικείμενα (π.χ. χαρτιά ταπετσαρίας, βεντάλιες, κασετίνες, ταμπακιέρες, ἐπιχρυσωμένα μπρούντζινα ἢ ἀλαβάστρινα ἐπιτραπέζια ρολόγια, μέ ἥρωες τοῦ Ἄγωνα στίπν ἐπίστεψη, κηροπήγια, ἀνθρωπόμορφα ἀγαματίδια, φιαλίδια μέ ὀλόσωμες παραστάσεις Ἑλλίνων ἀγωνιστῶν ἢ καί προτομές κ.ἄ.), ὅλα σχεδόν μέ ἥρωες καί ἐπεισόδια τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Καί βέβαια ὅλα εἶχαν ἕναν καί μοναδικό σκοπό: νά περάσουν μνύματα, νά διακινήσουν ιδέες, νά διεγείρουν αἰσθήματα πατριωτισμοῦ καί νά ἀποτυπώσουν σημαντικά ἱστορικά γεγονότα, ὅπως ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση, γεγονότα πού ἔπρεπε νά μείνουν ἀνεξίτηλα χαραγμένα στίπν μνήμη ὄλων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amandry A. (1982), *Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση σέ γαλλικά κεραμικά τοῦ 19ου αἰῶνα*, Ἀθήνα.
- Κορρέ-Ζωγράφου Κ. (1995), *Τά Κεραμικά τοῦ Ἑλληνικοῦ Χώρου*, Ἀθήνα, Μέλισσα.
- Κορρέ-Ζωγράφου Κ. (2016), *Ἡ Ἑλλάδα μέσα ἀπό 231 ἱστορικά πᾶτα (1863-1973)*, Συλλογή Λόλας Νταυφᾶ, Ἀθήνα, Μίλητος.
- Λαδᾶ-Μινώτου Μ., Συνοδινοῦ Κ. (2006), *Γαλλικά κεραμικά καί λιθογραφίες ἀπό τίν Ἑλληνική Ἐπανάσταση τοῦ 1821: Συλλογή Νικίτα Γ. Σταυρινάκη - Εὐαγγελίας Ν. Σταυρινάκη*, Μεσσήνη, Δῆμος Μεσσίνης-Μουσείο Χαρακτικῆς Τάκη Κατσουλίδη.
- The Kyriazopoulos Collection of Greek Commemoratives*, Μύκοις, Mykonos Folklore Museum 1975.
- Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση. Ὁ Ντελακρούα καί οἱ Γάλλοι ζωγράφοι 1815-1848*, Παρίσι-Ἀθήνα, Réunion des Musées Nationaux-Ἐθνική Πινακοθήκη καί Μουσείο Ἀλεξάνδρου Σούτζου, 1997.
- Θαλασσινός Δ. (2011), *Ὁ φιλελληνισμός καί ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση*. Διαθέσιμο στόν διαδικτυακό τόπο: <https://www.historical-quest.com/arxio/syhxroni-istoria/35-o-philhellinismos-kai-i-elliniki-epanastasi.html> (4/10/2020).
- Τά «Συριακά Πᾶτα» ἀνάμεσα στά Ἑλληνικά Εἰκονογραφημένα Ἀναμνηστικά Κεραμικά τοῦ 19ου & 20οῦ αἰῶνα*. Διαθέσιμο στόν διαδικτυακό τόπο: <https://www.syros-agenda.gr/ta-syriana-riata-anamesa-sta-ellinika-eikonografimena-anamnistika-keramika-tou-19ou-20ou-aioua/> (1/10/2020).
- Ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση. Ὁ Ντελακρούα καί οἱ Γάλλοι ζωγράφοι 1815-1848*. Διαθέσιμο στόν διαδικτυακό τόπο: <https://www.nationalgallery.gr/el/periodikes-ektheseis/arheio/ethnikh-pinakothhki/1992-2000/128-i-elliniki-epanastasi-o-ntelakroua-kai-oi-galloi-zographoi-1815-1848.html> (1/10/2020).
- 1821: Ὁ Ντελακρούα ξεσίκωσε τί διεθνή κοινή γνώμη*. Διαθέσιμο στόν διαδικτυακό τόπο: https://www.ethnos.gr/ellada/28386_1821-o-ntelakroya-xesikose-ti-diethni-koini-gnomi (1/10/2020).

ΝΙΚΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΑΚΟΣ
ΔΑΣΚΑΛΟΣ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

ΚΩΣΤΑΣ Ν. ΛΙΑΠΗΣ: ΚΟΡΥΦΑΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Κοντεύει νά κλείσει χρόνος από τί μέρα πού ό Κώστας Λιάπης έγκατέλειψε τήν πρόσκαιρη επίγεια ζωή (21.12.2019), αφήνοντας δυσαναπλήρωτο κενό στήν πνευματική ζωή του Βόλου, όλόκληρης τής Μαγνησίας και πολύ πέραν αυτής. Γεννήθηκε τό 1935 στό πανέμορφο χωριό Άγιος Γεώργιος Νηλείας του Πηλίου, πού ό ίδιος καμάρωνε νά τό όνομάζει «Μεγάλο Άϊ - Γιώργη», όνομα τό όποιο άποτελοϋσε τό άπαύγασμα τής μεγάλης άγάπης του προς τήν πατρώα γή.

Ός μαθητής στό 2ο Γυμνάσιο Άρρένων του Βόλου (1947-53) και ως σπουδαστής στην Παιδαγωγική Άκαδημία τής Λάρισας (1953-1955) διακρινόταν για τήν εύφυΐα, τήν έπιμέλεια και τήν επίδοσή του στα μαθήματα, καθώς και για τήν άκεραιότητα του χαρακτήρα και τό σπιρτόζικο πνεϋμα του.

Είχε τήν άτυχία νά στερηθεί τον πατέρα του σε ηλικία 23 ετών, όποτε ως πρωτότοκος γιος έπωμίστηκε, με προθυμία και ύπευθυνότητα, τή συμπαράσταση τής πολύτεκνης μητέρας του, ή όποια είχε άλλα 5 μικρότερα παιδιά.

Ύπηρετησε σε πολλά σχολεία του νομού και του Βόλου, με ζήλο, με παιδαγωγική και διδακτική έπαρεια, έμφορούμενος πάντοτε από τά ιδανικά τής πατρίδας, τής θρησκείας και τής οικογένειας. Τό διδασκαλικό, πολιτιστικό και συγγραφικό του έργο βρήκε πανθομολογούμενη άναγνώριση από τούς γονείς των μαθητών του, τούς συναδέλφους, τούς προϊσταμένους του, τήν κοινωνία και τήν Πολιτεία.

Πλούσιο είναι και το συγγραφικό του έργο. Έχει γράψει 20 βιβλία, από τα όποια 8 είναι ιστορικά, 6 λαογραφικά, 2 γλωσσολογικά, 2 ταξιδιωτικά και 2 συλλογές διηγημάτων. Επίσης έχουν εκτυπωθεί 31 ανάτυπα από όμιλίες του σε συνέδρια και εκτενή δημοσιεύματα σε περιοδικά, αναφερόμενα στην τοπική ιστορία, στην λαογραφία, σε εκκλησιαστικά και ιστορικά μνημεία και σε εξέχουσες μορφές της Μαγνησίας. Οι τίτλοι των βιβλίων του, κατά τη σειρά έκδοσής τους, είναι οι εξής:

- 1) *Σελίδες από την ιστορία του Ανατολικού Πηλίου* (1969)
- 2) *Ώρες του Πηλίου* (1976 και άλλες 5 επανεκδόσεις του).
- 3) *Γοργόνα Κρήτη* (1978)
- 4) *Καπετάν Κώστας Γαρέφης, ο σταυραετός του Πηλίου* (1979 και μία ακόμη επανέκδοση τό 2008).
- 5) *Η μάνα στο τραγούδι του Λαού μας* (1990)
- 6) *Τό Πήλιο της παράδοσης* (1990)
- 7) *Στό νησί της πληγωμένης Αφροδίτης* (1991)
- 8) *Τό Κάστρο του Βόλου μέσα στους αιώνες* (1991)
- 9) *Τό Κισμέτ - πηλιορείτικα διηγήματα* (1992)
- 10) *Νικόλας, μιὰ πηλιορείτικη μορφή της Τέχνης* (1992)
- 11) *Ό «μεγάλος» Άϊ - Γιώργης του Πηλίου* (1994)
- 12) *Τό γλωσσικό ιδίωμα του Πηλίου* (1996)
- 13) *Μέ τί μάσκα του ψαρντουφεκά* (1998)
- 14) *Πήλιον Όρος, ιστορία, παράδοση, πολιτισμός* (2001)
- 15) *Τό Δημοτικό τραγούδι στην Μαγνησία, Α΄ τόμος* (2006)
- 16) *Τό Δημοτικό τραγούδι στην Μαγνησία, Β΄ τόμος* (2009)
- 17) *Τά Παλιοκάστρα του Πηλίου* (2010)
- 18) *Πήλιο, αναδρομές, καημοί κι έξομολογήσεις* (2010)
- 19) *Πηλιορείτικα και βολιώτικα άνθρωπώνυμα* (2015)
- 20) *Ό παροιμιακός και γνωμικός λόγος στο παραδοσιακό Πήλιο* (2017).

Επιπλέον είναι έτοιμο για έκδοση τό βιβλίό *Παναγίες του Πηλίου* (σ. 450), και περιέχει 23 δημοσιεύματα του Κ. Λιάπη, σε περιοδικά, αρκετά δημοσιευμένα σε συνέχειες στο «Θεσσαλικό Ημερολόγιο», αναφερόμενα σε εκκλησίες της Παναγίας στο Πήλιο, όσες πρόλαβε νά ιδεί και νά έρευνήσει. Η έκδοση αυτή γίνεται μέ πρωτοβουλία της κόρης του Ένης Λιάπη-Παπαδημητροπούλου, φιλόλογου, μέ έπιμέλεια των φίλων του συγγραφέων Βασίλη Άναγνωστόπουλου, Νίκου Διαμαντάκου, Τάκη Παντελόπουλου, μέ δαπάνη της Ί. Μητρόπολης Δημητριάδος και Άλμυροῦ.

Θεωρῶ ὡς πῶς χρονοβόρα, ἀπαιτητικά καί ἐπίπονα τὰ πῶς πολλά βιβλία τῆς δεύτερης δεκάδας, πού εἶναι:

1) Ὁ «μεγάλος» Ἰἄι-Γιώργης τοῦ Πηλίου (512 σελίδες 17 X 24 ἐκ.). Γίνεται ἐνδελεχῆς ἔρευνα στήν ἱστορία τοῦ χωριοῦ, στή μορφολογία τῶν οἰκισμῶν καί τῶν τοπίων, στά χτίσματα (σπίτια, ἐκκλησίες, μοναστήρια, σχολεῖα, βρύσες, μουσεῖα), καί στίς μορφές τοῦ τόπου.

2) Τό γλωσσικό ἰδίωμα τοῦ Πηλίου (522 σελίδες 17X 24 ἐκ.), βραβευμένο ἀπό τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, ὅπου περιέχονται περίπου 5.500 ἰδιωματικές λέξεις πού λέγονται στό Πήλιο.

3) Οἱ δύο τόμοι γιά τό δημοτικό τραγούδι στή Μαγνησία. Στόν Α΄ τόμο (612 σελίδες 19X26,6 ἐκ.) καταγράφονται τραγούδια ἀπό 6 μεγάλες ἐνότιπτες: τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου, παραλογές, ἱστορικά, κλέφτικα, ἐρωτικά καί τραγούδια τοῦ γάμου. Στόν Β΄ τόμο (594 σελίδες ἴδιων διαστάσεων μέ τόν προηγούμενο) περιέχονται τραγούδια ἀπό 7 βασικές ἐνότιπτες: α) θρησκευτικά - λατρευτικά - εὐχετικά καί ἐπαινετικά. β) νανουρίσματα, ταχαρίσματα, καί λοιπά παιδιαστικά, γ) ξενιτιάς, δ) ἐργατικά - ἐποχικά - φυσιολατρικά τῆς στεριάς καί τῆς θάλασσας, ε) γνωμικά- διδακτικά - κοινωνικά, στ) εὐτράπελα - σαπρικά καί ζ) μοιρολόγια καί τραγούδια τοῦ Χάρου καί τοῦ Κάτω Κόσμου.

4) Τά Παλιοκάστρα τοῦ Πηλίου (494 σελίδες 17X24 ἐκ.), ὅπου παρέχονται πληροφορίες γιά τὰ εὐρήματα 26 ἀρχαίων καί μεσαιωνικῶν κάστρων, «γιά τὰ ὅποια κανένας ὡς τώρα παλιός ἢ νεότερος ἀρχαιολόγος, ἱστορικός ἢ λόγιος δέν καταπιάστηκε ζεστά μέ τί μικρή καί πικρή ἀνθρώπινη ἱστορία τους».

5) Πηλιορείτικα καί βολιώτικα ἀνθρωπωνύμια (272 σελίδες 17X24 ἐκ.). Πρόκειται γιά μιά ὑπερπροσπάθεια συλλογῆς ἀμέτρητων ὀνομάτων καί διαίρεσῆς τους σέ μεγάλες ἐνότιπτες, σέ ὑποἐνότιπτες καί μικρότερες ὀμάδες.

6) Ὁ παροιμακός καί γνωμικός λόγος στό παραδοσιακό Πήλιο (688 σελίδες 20X27,5 ἐκ.), πού πῆρε ἔπαινο ἀπό τήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. Εἶναι τό πῶς ὀγκῶδες βιβλίο, ὅπου ἀποθηκεύτηκε ἕνας καταπληκτικός παροιμακός πλοῦτος, ἀποτελούμενος ἀπό περίπου 3.000 παροιμίες, «πολλές ἀπό τίς ὅποιες εἶναι γνήσιοι καρποί τῆς πηλιορείτικης λαϊκῆς σοφίας».

Τό συγγραφικό ἔργο τοῦ Κ. Λιάπη δέν περιορίζεται στά παραπάνω βιβλία, ἀλλά περιλαμβάνει περισσότερες ἀπό 1.000 δημοσιεύσεις στόν ἡμερήσιο καί περιοδικό τύπο. Ἐπίσης ἔχει κάνει περίπου 200 ἐκπομπές στόν Ραδιοφωνικό Σταθμό τοῦ Βόλου καί στόν ραδιοσταθμό «Βόλος 9,86 FM Stereo» μέ θέματα ἱστορικά. Ἀκόμη ὑπῆρξε συνεργάτης τοῦ ραδιοσταθμοῦ τῆς Ἰ. Μητροπόλεως Δημητριάδος «Ὁρθόδοξη Μαρτυρία».

Τεράστια ἦταν ἡ συμβολή του στὸν περιοδικό Τύπο, μὲ τὴν ἑξαμηνιαία ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ «Βίγλα» (Ιούνιος 1996 - Δεκέμβριος 2006), μὲ τὴν ἐτήσια ἔκδοση τοῦ περιοδικοῦ «Πλώρη» (Ιούνιος 1996 - Ιούνιος 2007) καὶ μὲ τὴν κοινή ἐτήσια ἔκδοση τῶν δυὸ αὐτῶν περιοδικῶν, μὲ τὸν τίτλο «Βίγλα - Πλώρη» (Ιούνιος 2008 - Ιούνιος 2019). Καὶ στὰ τρία περιοδικὰ ἦταν μοναδικὸς ὑπεύθυνος, συντονιστὴς καὶ ἐπιμελητὴς τῆς ἔκδοσής τους καὶ ὁ πολυγραφότερος συντάκτης κειμένων.

Ἐπιπλέον, συμμετεῖχε στὴ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ περιοδικοῦ «Ρόπτρο» καὶ ἦταν ἐπιμελητὴς ἔκδοσης τοῦ περιοδικοῦ «Μαγνησία» τῆς Νομαρχίας Μαγνησίας (2003-2010).

Ἡ προσφορά στὸ χωριὸ του συνοψίζεται στὴν ὀργάνωση καὶ διεύθυνση τοῦ «Εἰκαστικοῦ Μουσείου τοῦ γλύπτη Νικόλα», στὴν πρωταγωνιστικὴ συμμετοχὴ του στὴν ἴδρυση τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Μουσείου καὶ τοῦ Βαφειάδειου Πνευματικοῦ Κέντρου, στὸ διάστημα 1995-2010.

Σὲ ἀναγνώριση τῆς πολὺπλευρης πολιτιστικῆς του προσφορᾶς, τὸ 2015, ἑννιά Πνευματικὰ Σωματεῖα τοῦ Βόλου ἐξέδωσαν τιμητικὸ συλλογικὸ τόμο 372 (17 Χ24) σελίδων, μὲ τὸν τίτλο «Φίλιος Ἀμπτός», ὅπου καταχωρίστηκαν 42 κείμενα ἀφιερωμένα σ' αὐτόν.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς αὐτὴ ἦταν ἡ προσφορά στὴν ἐκπαίδευση, στὴν ἱστορία, στὴ λαογραφία, στὴν κοινωνία, στὸ ἀγαπημένο του χωριὸ τοῦ ἀκαταπόνητου, τοῦ ἀφιλοκερδοῦς, τοῦ πρόθυμου γιὰ κάθε βοήθεια, ἐκλεκτοῦ γόνου τοῦ Πηλίου Κώστα Λιάπη.

Γιὰ νὰ μὴ νομιστεῖ ὅτι ἦταν ἄνθρωπος μόνο τοῦ γραφείου, τῆς μελέτης καὶ τοῦ γραψίματος, πληροφοροῦ ὅσους δὲν τὸν γνώρισαν ὅτι ἦταν τύπος ἐξωστρεφίης, ἐπικοινωνιακός καὶ φυσιολάτρης. Ἦταν φίλος τοῦ βουνοῦ καὶ τῆς θάλασσας: ἀγρότης, ὄδοιπóρος, ὄρειβάτης, κυνηγός, κολυμβητὴς, ψαροντουφεκάς καὶ ἱστιοπλόος.

Εἶχα τὴν τύχη νὰ τὸν γνωρίσω ἀπὸ τὰ γυμνασιακὰ μας χρόνια καὶ νὰ ζήσουμε μαζὶ πολλὲς εὐφρόσυνες ὥρες. Μιὰ γνωριμία ποὺ σφουρηλατοῦνταν μὲ τὴ ροὴ τοῦ χρόνου καὶ διευρύνθηκε σὲ οικογενειακὴ φιλία. Ἔφυγε γιὰ τὰ οὐράνια, ἀφήνοντας μνήμη ἀγαθῆ, ζωηρῆ, ἀνεξίτηλη.

Λαρίσης καί Λαρισαίων μνήμες

* * *

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΟΥΛΟΥΛΗΣ
Δρ. BYZANTINΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

«ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΜΑΡΤΩΛΟΥ ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΥ»: Πολιτεία καί μαρτύριο τοῦ ἐκ Δάρδας Ἡπειροῦ μυτροπολίτη Λαρίσης* († 17 Σεπτεμβρίου 1821) (Α΄ Μέρος: Βιογραφία)**

Ὁ μυτροπολίτης Λαρίσης Πολύκαρπος, ὁ Δαρδαῖος, καταγόταν ἀπὸ τὴ Δάρδα (Ντάρντα ἢ Ντάρδα, Dardha, Ἀπιδέα) σπὴν περιοχὴ τῆς Κορυτσᾶς, χωριὸ πού –ὅπως φαίνεται– διατήρησε καί τίμησε τὸν 19ο αἰῶνα τὴ μνήμη του, τὸν μαρτυρικό του θάνατο μὲ ἐντολὴ τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη, διοικητῆ τῆς Λαρίσης. Ἐδῶ ὑπῆρχε καί τὸ πατρικὸ σπίτι καί σὺν τῷ χρόνῳ ἐξυφάνθηκε ἕνας πυρήνας βιογραφικῶν στοιχείων, γραπτῶν καί προφορικῶν, ὁ ὁποῖος διευρύνθηκε, ὅταν ὁ Δαρδιώτης ἱερέας Σπύρος Ν. Ζέγκος ἀνέλαβε νὰ συγκεντρώσει ὅ,τι ἀνταποκρινόταν γιὰ ἔκδοση βιβλίου (1927), ἀνιχνεύοντας τεκμήρια κυρίως στὴ Θεσσαλία¹.

Ὁ συγγραφέας, πού διέμενε σπὴν Ἀθήνα (ὁδὸς Κρατύλου 19 ἀπὸ τὸ 1921, ὅταν ἐγκατέλειψε ὀριστικά τὴ Δάρδα), ἦταν συγγενὴς τοῦ Πολυκάρπου².

* Τὸ παρὸν ἄρθρο ἀφιερώνεται σπὴ μνήμη τοῦ μακαριστοῦ μυτροπολίτη Λαρίσης Θεολόγου Πασχαλίδου (1968-1974).

** Ὁφείλω νὰ εὐχαριστήσω τὸν καθηγούμενο τῆς Ἱ.Μ. Σίμωνος Πέτρος π. Ἐλισαῖο γιὰ τὴ χρῆση τῆς πολὺτιμης βιβλιοθήκης της, χάρι στο ὕλικό τῆς ὁποίας ἡ μελέτη ἔλαβε τὴν παρούσα μορφή.

¹ Παπα-Σπύρος Ν. Ζέγκος, *Βιογραφία τοῦ Πολυκάρπου τοῦ Δαρδαίου μυτροπολίτου Λαρίσης καταπομπθέντος ὑπὸ Μαχμούτ-πασᾶ τῷ 1821. Σύντομος περιγραφή τῆς Δάρδας μετὰ εἰκόνων*, Ἐν Ἀθήναις, τύποις Ἱ. Βάρτσου, ὁδὸς Πραξιτέλους 21, 1927, 84, 89 (οἰκία) 99, 101 (Ντάρδα, Ἀπιδιά). Πρὸβλ. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας», *Ἐπετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός*, Ἰ (1914), 253-312, 279-280. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας. Διορθώσεις καί προσθήκαι», *Θεολογία*, 11.4 (1933), 330-342, 340-341.

² Ζέγκος, ὁ.π., 15: ὁ πάππος του ἐκ μητρὸς ἦταν υἱὸς τῆς Χριστίνας, ἀδελφῆς τοῦ Πολυκάρπου, σσ. 20-21.

Καταγράφει τή βιογραφία τοῦ μητροπολίτη μέ τίτλο «Βίος τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» «γραφεῖσα τῷ 1821 ὑπὸ τοῦ ἱεροδιακόνου του Ἰγνατίου» (ἄμεσου συνεργάτη τοῦ μητροπολίτη), «τοῦ μετέπειτα ἡγουμένου τῆς μονῆς Ἁγίου Νικολάου ἐν Βοβοστίτση τῆς Κορυτσᾶς», εὐρισκόμενη στή βιβλιοθήκη τῆς ἴδιας μονῆς. Τό κείμενο αὐτό μετεγράφη ἀπό τό πρωτότυπο ἀπό τόν ἐκ Δάρδας πρωθιερέα Ἡλία Κέρρες καί τόν υἱό του στίς 27 Ὀκτωβρίου 1905, καί αὐτό δημοσίευσε ὁ Σπύρος Ζέγκος (2 Ἀπριλίου 1927)³. Μέχρι τώρα δέν ἐντοπίσθηκε τό χειρόγραφο μέ τόν πρωτότυπο «Βίο».

Ἡ ἔρευνα τοῦ Σπύρου Ζέγκου, ὅπως σημειώνει στά προλεγόμενα, ἄρχισε μέ τή διαπίστωση ὅτι δέν ὑπῆρχαν στήν Μητρόπολη τεκμήρια τῆς δράσεως τοῦ Πολυκάρπου. Ἐντοπίζει νέο ἀρχαιακό ὕλικό, μέ πῖο σημαντικό τίν ἔμμετρο βιογραφία συγγραφεῖσα πρό τοῦ 1890 ἀπό τόν διδάσκαλο Σωτήριο Νάτση, ἡ ὁποία στηρίζεται στόν «Βίο τοῦ ἁμαρτωλοῦ Πολυκάρπου»⁴. Ὁ τιμώμενος ὅμως δέν λησμονήθηκε ποτέ στή Δάρδα⁵. Ἐτσι καταφεύγει στήν προφορική παράδοση πού διετηρεῖτο σέ Δαρδιῶτες, τόν πάππο του παπα-Ἀντώνιο Ζέγκο, τόν παπα-Ἀθανάσιο, υἱό τοῦ Ἰσιδώρου, συμμαθητή τοῦ μητροπολίτη⁶. Ἐξάλλου ὁ

³ Ζέγκος, ὁ.π., 9, 56. Τό σίγουρο εἶναι ὅτι ὄντως ἐγράφη ἐπί σουλτάνου Μαχμούτ Β΄, βλ. σ. 46: «...ὁ κραταιότατος ἡμῶν βασιλεὺς Σουλτάνος Μεχμέτ Β΄». Ἄλλο ἓνα ἀντίγραφο αὐτοῦ εἶχε ἐκπονήσει ὁ διδάσκαλος τῆς Βοβοστίτσας Βασίλειος Ζέγκος, ἀδελφός τοῦ παπα-Σπύρου, τό 1899, ἀλλά μετὰ χάθηκε, βλ. ὁ.π., σ. 15.

⁴ Προέρχεται ἀπό κώδικα τῆς μονῆς Βαυλαῶν Μετεώρων (ὁ ὁποῖος ὅμως δέν ἐντοπίσθηκε) καί δημοσιεύτηκε στήν ἡπειρωτική ἐφημερίδα «Πύρρος» τό 1905, ἀφοῦ ἀντιγράφηκε ἀπό τόν Ἡλία Μπουζιώτα, ἄλλοτε γραμματέα τῆς Μητροπόλεως Καστορίας, μετέπειτα συνεργάτη τοῦ «Πύρρου», ὅπου καί δημοσιεύτηκε σέ συνέχειες στά φύλλα: 23/9, 8/10, 29/10, 10/11, 24/11, 15/12/1905 καί 12/01/1906, βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 15-16, 57-72. Ὁ βιογράφος Σωτ. Νάτσης (ἀπέθανε τό 1893 ὡς διευθυντής τοῦ Παρθεναγωγείου Κορυτσᾶς) ἦταν συγγενής ἀπό τή μητέρα του, συνέγραψε δέ τό ποίημα ὅσο ζοῦσε ὁ ποτέ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος περί τό 1880-1885. Εἶχε ὑπηρετήσει στή Δάρδα, σέ ἐποχή πού ζοῦσε ἀκόμη ὁ ἡγούμενος Ἰγνάτιος. Στά Μετέωρα, ὅπου μετέβαινε τακτικά καί ὁ Πολυκάρπος, μετέβη ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας καί κατέγραψε τή βιογραφία, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1890 βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 13-15. Πρβλ. Σπ. Λάμπρος, *Νέος Ἑλληνομνήμων*, ΙΑ΄ (1914), 489-491.

⁵ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 9-11: 1. ἐπιστολή πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄ (3 Ἰουν. 1820) ἀπό τό Μουσεῖο Ἄλμυροῦ (κείμενο: σσ. 77-80), 2. τρία πρακτικά τοῦ Πολυκάρπου (1811-1812) ἀπό Τύρναβο καί μονή Δουσκίου, 3. διαθήκη τῆς Κυράτσας μιτέρας τοῦ Πολυκάρπου (25 Ἰαν. 1823), 4. ἐπιστολή ἡγουμένου Σωφρονίου πρὸς τόν διδάσκαλο Τυρνάβου Ἰσιδώρο, συμμαθητή τοῦ Πολυκάρπου, 5. κατάλογοι τῶν μητροπολιτῶν Λαρίσης ἀπό δημοσιευμένα βιβλία, 6. σύντομη ἱστορία τῆς Δάρδας, 7. φωτογραφίες.

⁶ Ὁ Σπύρος Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 11 κ.έ., προσθέτει τά ἐξῆς: ἦταν συνεργάτης τοῦ Γρηγορίου Ε΄, μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, συμμαθητής καί φίλος του Ἰωάννη Κωλέττη, φίλος συνεργατῶν τοῦ Ἀλῆ-πασᾶ Μάνθου καί Τέρτου Πάνου ἐκ Δάρδας (βλ. σ. 104), εἶχε σχέσεις μέ καπετάνιους τῆς Θεσσαλίας, συγκρούσθηκε μέ τόν Ἀλῆ-πασᾶ, ὑπῆρξε ὑποψήφιος πατριάρχη μετὰ τόν Γρηγόριο Ε΄, κ.ο.κ.

Πολύκαρπος είχε κοντά του συνεργάτες από τήν πατρίδα του –έκτός από τόν Ἰγνάτιο ἱερομόναχο–, ὅπως τόν Ἀντώνιο Δαρδιώτη ἢ τόν «ξυλοφόρο» «κύρ Μέλιο» (Θεμελί) Μάντζιο τόν Βοβοστιανό, «πατριώτη», «ἄξιο ἄνθρωπο»⁷. Ἔτσι δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι τό διασωθέν ἀρχαῖο ὑλικό ἀφείλεται σέ πρωτοβουλία κυρίως Δαρδιωτῶν ἢ καπιόντων συγγενῶν τοῦ Πολυκάρπου, οἱ ὁποῖοι τό διατήρησαν ἐξ ἀρχῆς στή Δάρδα ἢ ἀνακάλυψαν νέο, ὅταν τόν 20ό αἰῶνα ἔγινε προσπάθεια ἀνασυστάσεως τοῦ ἀρχικοῦ Βίου σέ ἔντυπο.

Ὁ παπα-Σπύρος Ζέγκος ἀφιερώνει τό ἔργο του στόν μητροπολίτη Λαρίσης Ἀρσένιο Ἀφεντούλη (1869-1934), Κων/πολίτη, «τῷ ἐπαξίως κατέχοντι ἤδη ἀπό δωδεκαετίας (1914-1934) τόν ἱστορικό θρόνον τοῦ ἀειμνήστου ἐθνομάρτυρος μητροπολίτου Λαρίσης κυροῦ Πολυκάρπου». Ἐκφράζει, ἐπίσης, εὐχαριστίες σέ ἕνα ἄλλον Θεσσαλό ἱεράρχη, τόν μητροπολίτη Τρίκκης Πολύκαρπο Θωμᾶ ἐκ Πρεμετίης (1876-1945, ὁ ὁποῖος ἐθίτευσε στά 1914-1945) γιά τή βοήθειά του στήν ἀνεύρεση ἀρχαῖο ὑλικοῦ.

Ἀφορμή τῆς δημοσίευσης τοῦ βιβλίου εἶναι ὅτι: «Ἐκατονταετηρῆς ἤδη παρήλθεν ἀφ' ἧς ἐποχῆς ἕνας ἐκ τῶν ἀφανῶν ἠρώων τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους... ἠρωϊκῶς ἀνθιστάμενος κατὰ τῶν παρανόμων ἀπαιτήσεων τῶν τυράνων, ἐκαρτομήθη ὑπό τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη παρά τήν γέφυραν τοῦ Πηνειοῦ ἐν Λαρίση τήν 17ην Σεπτεμβρίου 1821»⁸. Ἡ ἡμερομνία αὐτή ἐπιβεβαιώνεται σέ «ἐκκλησιαστικό βιβλίο» τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Τυρνάβου, παλαιά μονή τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ., μέ τήν ὁποία ὁ Πολύκαρπος εἶχε σχέση, πιθανόν ἦταν ἡσυχαστήριο τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης⁹. Ἡ ἐπέτειος τῶν 100 χρόνων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καί τοῦ θανάτου τοῦ Πολυκάρπου Δαρδαίου πρέπει νά εἶχε ἀπασχολήσει τή Μητρόπολη Λαρίσης, ἀλλά οἱ ἔκτακτες συνθήκες

⁷ Γιά τόν Ἀντώνιο Δαρδιώτη βλ. πῶ κάτω σημ. 84. Γιά τόν ξυλοφόρο Μέλιο Μάντζιο βλ. Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 39. Τό ἐπάγγελμα τοῦ «ξυλοφόρου» συνδέεται μέ τά προγονικά ἐπαγγέλματα τῶν Δαρδιωτῶν σχετιζόμενα μέ τήν ὑλοτομία, βλ. Ἀλεξ.Χ. Μαμμόπουλος, *Ἥπειρος, λαογραφικά-ἠθολογικά-ἐθνογραφικά*, τόμ. Β', Ἀθῆναι 1964, 221.

⁸ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 7, 45: «Πολύκαρπος...ὑπό τὰς καιρῆς περιστάσεις ἐκαρτομήθη εἰς Λάρισαν ἔμπροσθεν τῆς Μητροπόλεως εἰς τό γεφύρι...».

⁹ Ν. Ι. Γιαννόπουλος, «Ἐπιγραφαί Τυρνάβου», *Ἀρμονία* 2 (1901), 214-226, 222 (ἀρ. 31): «+ Εἰς τοὺς ἄωκ' (=1821) Σεπτεμβρίου ἰζ' ἔγινεν ἡ ἀποτομὴ τοῦ Ἀρχιερέως Πολυκάρπου Λαρίσης ὑπὸ τοῦ τυράννου Μαχμούτ-Πασᾶ Δράμαλη...». Στὸ ἄρθρο αὐτὸ παραπέμπουν: Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 54. Ἐπαμ. Φαρμακίδης, *Ἡ Λάρισα - Τοπογραφικὴ καὶ Ἱστορικὴ Μελέτη*, Βόλος, 1926, 114. Μέ τό μοναστήρι τότε τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ὁ Πολύκαρπος εἶχε σχέση, πιθανόν ἦταν τό κατάλυμα τοῦ Πολυκάρπου στόν Τύρναβο. Ὁ ναὸς κτίσθηκε τό 1615 καί στή νεώτερη ἐποχὴ ἔγινε κοιμητηριακός, βλ. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, ὁ.π., σελ. 218 (ἀρ. 18). Σταυρούλα Σδροῦλια, «Οἱ μεταβυζαντινοὶ ναοὶ τοῦ Τυρνάβου», *Πρακτικὰ Πρώτου Συνεδρίου Τυρναβιτικῶν Σπουδῶν, Τύρναβος 9-10 Σεπτεμβρίου 1990*, Δῆμος Τυρνάβου, Τύρναβος 1991, σσ. 75-92, 87.

λόγω του Μικρασιατικού μετώπου τής ανέβαλαν για λίγα χρόνια. Ο μητροπολίτης Άρσένιος Λαρίσης θεώρησε χρέος του μέσω του ιερέα Σπύρου Ζέγκου να αποκαταστήσει τή μνήμη ενός προκατόχου του, όχι μόνον μέ ένα τυπικό «άγιολόγιο», αλλά μέ έντοπισμό καί δημοσίευση ιστορικών τεκμηρίων γι' αὐτή τήν έντονη προσωπικότητα, πού κατέφερε νά αποπνέει σεβασμό, άκόμη καί πρός τούς Ὀθωμανούς.

Τήν ὄλη εικόνα για τόν Πολύκαρπο συμπληρώνουν: 1. Τό δημοσιευμένο άρχαιο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καί έγγραφο τοῦ πατριάρχη Γρηγορίου Ε΄. 2. Οί σημειώσεις τοῦ Ἄγγλου γιατροῦ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Henry Holland πού διαμένει στή Λάρισα τό 1812 (20 ἕως 24 Νοεμβρίου καί μετά πάλι στίς 20-22 Δεκεμβρίου), δύομισι χρόνια μετά τήν έκλογή του ὡς μητροπολίτη Λαρίσης¹⁰. Ἀντίθετα, ὁ Γάλλος διπλωμάτης Fr. Rouquerville (Αὔγουστος 1814) δέν σχολιάζει κάτι για τόν Πολύκαρπο, οὔτε ἄλλος περιηγητής τή δεκαετία 1810/11-1821¹¹.

Ὁ «Βίος τοῦ άμαρτωλοῦ Πολυκάρπου» άξιοποιήθηκε ελάχιστα από τήν ἑλληνική ἐπιστημονική ἔρευνα¹², καί πάλι μέ άποσπασματικό τρόπο, ἐπιλογή ἐπιμέρους στοιχείων, χωρίς νά ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι πρῶτα από ὅλα εἶναι ἔργο τέχνης, ὅπως καί σέ ποιούς αναφέρεται, άποκλειστικά τό τοπικό ἐκκλησίασμα ἢ τήν εὐρύτερη κοινωνία.

Για τήν σμίλευση τοῦ τραγικοῦ χαρακτήρα τοῦ Πολυκάρπου ὁ «Βίος» ἐμφανίζει μία δέσμη ἀναγνώσεων πού πρέπει νά ληφθοῦν ὑπόψη: 1η: ἡ προφορική παράδοση πού μεταφέρει ὁ Σπύρος Ζέγκος, 2η: ἡ ἐντύπωση πού ἔχει σχημα-

¹⁰ Henry Holland, *Ταξίδι στή Μακεδονία καί Θεσσαλία*, μετάφραση Γιώργος Καραβίτης, πρόλογος-ἐπιμέλεια Γάσου Βουρνᾶ, Ἐκδόσεις Ἀφῶν Τολίδη, Ἀθήνα 1989 [Λονδίνο 1815], 101-140, 259-265. Σχόλια για τή διαμονή τοῦ H. Holland βλ. Χριστίνα Πολέξε, *Λάρισα καί Θεσσαλικός κάμπος. Ἀφηγήσεις ιστορικών καί πολιτισμικών γεγονότων 63 Εὐρωπαϊῶν περιηγητῶν από τόν 16ο ἕως τῆς ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνα*, Ἐκδοτικός Οἶκος Ἀντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2007, 208-229. Νικόλαος Παπαθεοδώρου, «Ο Holland περιγράφει τή Λάρισα τοῦ 1812», ἐφημ. *Larissanet*, φύλλα τῆς 10ης, 17ης καί 24ης Ὀκτωβρίου 2014.

¹¹ Χριστίνα Πολέξε, ὀ.π., σσ. 235-246. Γιάννης Σκούρης, «Περιγραφή τῆς Λαρίσας από τόν Ποικεβίλ», *Πρακτικά του Α΄ Ιστορικοῦ - Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου Λάρισα: Παρελθόν καί Μέλλον 26-28/4/1985*, Δῆμος Λαρίσας, Λάρισα 1985, 340-346.

¹² Τή «βιογραφία» ἔλαβε κριτικά ὑπόψη ὁ Γιώργος Β. Ντρογκούλης, «Οἱ συντεχνίες στή Λάρισα στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας. Ἀνέκδοτα έγγραφα για τῆς οικονομικές καί κοινωνικές δομές στήν περιοχή», *Πρακτικά του Α΄ Ιστορικοῦ - Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου Λάρισα: Παρελθόν καί Μέλλον 26-28/4/1985*, Δῆμος Λαρίσας, Λάρισα 1985, 241-322, 291-294. Ἐπίσης ὁ Δημ. Χατζηγιάννης, «Ὁ Λαρίσης Πολύκαρπος, ὁ Βορειοπαιρώτης ἔθνομάρτυς τοῦ Εἰκοσιένα», *Ἡπειρωτική Ἔστια*, Ε΄(1956), 550-551. Ὁ Ἰωάννης Ε. Ἀναστασίου, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βελί πασᾶ μέ τό Πατριαρχεῖο για τόν μητροπολίτη Λαρίσης Πολύκαρπο», *Πρακτικά του Α΄ Ιστορικοῦ-Ἀρχαιολογικοῦ Συμποσίου Λάρισα: Παρελθόν καί Μέλλον 26-28/4/1985*, Δῆμος Λαρίσας, Λάρισα 1985, 323-339, 337-338, ἔλαβε ὑπόψη τό ποίημα τοῦ Σωτηρίου Νάτσι.

τίσει ὁ ἱεροδιάκονος Ἰγνάτιος ὡς αὐτόπτης καὶ αὐτίκοος μάρτυρας, 3η: τὸ τί πιστεύει ὁ ἴδιος ὁ Πολύκαρπος μέσω τῶν διαλόγων του πού παραθέτει ὁ ἄμεσος συνεργάτης τοῦ Ἰγνατίου. 4η: τὸ πλαίσιο πού τοῦ καθόριζε ἀφενὸς ἢ παράδοση τοῦ Πατριαρχείου, ἀφετέρου τὸ κυρίαρχο Ὀθωμανικὸ σύστημα, καὶ δὴ σέ μία κρίσιμη περίοδο.

1. «Ἄθλα Πολυκάρπου»: Γεγονότα καὶ τεκμηρίωση

Σύμφωνα μέ τόν Ἰγνάτιο, ὁ μητροπολίτης Πολύκαρπος, κατά κόσμον Πέτρος Βέσσης ἢ Μπότσης, πραγματοποίησε μία ζωὴ ἀγῶνες: «αὐτὰ εἶναι τὰ ἄθλα τοῦ μακαρίτου... κυροῦ Πολυκάρπου», τοῦ περίφημου Ἀλβανοῦ Δαρδιώτου», καταλήγει στὸ τέλος τοῦ «Βίου». Γεννήθηκε τὸ 1778 στή Δάρδα (Dardha ἢ Dardhë) τῆς Κορυτσᾶς¹³. Τὸ «Δαρδαῖος» εἶναι ἡ λόγια ἐκδοχὴ τοῦ κανονικοῦ «Δαρδιώτης». [Στή Λάρισα ἦταν γνωστός καὶ ὡς «Μπιθικουόκης», ἀπὸ τὴν θεωρούμενη ὡς ἰδιαίτερη πατρίδα του, τὸ Μπιθικουόκι τῆς Κορυτσᾶς¹⁴]. Ὁ περιηγητὴς Henry Holland, πού φιλοξενήθηκε τὸ 1812 στὴν οἰκία τοῦ μητροπολίτη Λαρίσης, ὑπολογίζει ὅτι τότε ἦταν περίπου σαράντα ἐτῶν, ἄρα γεννήθηκε περί τὸ 1772¹⁵. Οἱ γονεῖς του Ἰωάννης καὶ Κυράτσα εἶχαν καὶ ἄλλες τέσσερις θυγατέρες (Ζωῖτσα, Χριστίνα, Σωτηρία, Ἐλένη). Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ παπα-Σπύρος Ζέγγος, ὁ βιογράφος Ἰγνατίου καὶ ἄλλες πηγές τὸν θεωροῦν «Ἀλβανό» (δηλαδή Ἀρβανίτη)¹⁶, προφανῶς εἶχε ρωμαϊκὴ συνειδησι [Ὁμοίως καὶ ἡ κοινότητα τῆς Δάρδας ἢ τουλάχιστον ἓνα μεγάλο μέρος της, καὶ δὴ στὸ Ἐξωτερικό¹⁷, ἐργαζόμενοι σέ ὅλη τὴ Βαλκανικὴ]¹⁸. Ἦγινε μητροπολίτης νεώτατος σέ ἡλικία, ἦταν «μετρίου ἀναστήματος, νευρώδης, ὀστεώδης, καὶ μέ μεγά-

¹³ Ζέγγος, ὁ.π., σσ. 29, 56: «ὁ περίφημος Ἀλβανὸς Δαρδιώτης».

¹⁴ Τὴν πληροφορία αὐτὴ ἀπορρίπτει ὁ Ν. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι» (1933), σελ. 340, ἂν καὶ ἀρχικά (Ν. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι» (1914), σελ. 279), δέχεται τὸ Μπιθικουόκης. Ὁμοίως ὁ Ἰω. Φαρμακίδης, *Ἡ Λάρισα*, 114, δέχεται τὴν καταγωγή ἀπὸ τὸ Μπιθικουόκι, ἀλλὰ στί σελ. 321 ἀπορρίπτει τὴν θέσι αὐτὴ, μέ βάση πληροφορία πού τοῦ παρέσχε ὁ Ν. Γιαννόπουλος ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴ Δάρδα. Πρβλ. Ἰω. Ε. Ἀναστασίου, «Ἡ ἀλλογραφία τοῦ Βελῆ πασᾶ», 323. Ἄν ἦταν γνωστό ὅτι τὰ χωριά Δάρδα καὶ Μπιθικουόκι εἶναι στὴν ἴδια περιοχὴ, τὸ «Μπιθικουόκης» μπορεῖ νὰ εἶναι σχετλιαστικὸ ἐπίθετο.

¹⁵ *H. Holland*, ὁ.π., σελ. 107. Πρβλ. Ἰω. Ε. Ἀναστασίου, ὁ.π., σελ. 324.

¹⁶ Βλ. Ζέγγος, ὁ.π.: 1) Ἀλῆ-πασάς, σ. 36: «Ἐμπρὲς μύθρο δεσπότη... ἡμεῖς οἱ Ἀλβανοὶ κατόπιν σκεπτόμεθα». 2) Πατριάρχης Γρηγόριος Α', σ. 44: «Εἶσαι Ἀλβανὸς ἀδελφέ. ... εἶσαι ἰσχυρογνώμων». Τὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ Ἀλβανοῦ ἐκθειάζει καὶ ὁ *H. Holland*, ὁ.π., σσ. 106-107, 116: ἦταν ὑπερήφανος γιὰ τὴν καταγωγή του καὶ ὅτι ἦταν ὁ μόνος στὴν σύγχρονή του Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀλλὰ καὶ ὅτι «τὸ βίαιον πνεῦμα τοῦ Ἀλβανοῦ δὲν εἶχε ἐντελῶς χαθεῖ».

¹⁷ Ζέγγος, ὁ.π., σσ. 16-17, ὅπου σχολιάζεται ὁ πατριωτισμὸς τῶν Δαρδαίων τῆς Βοστώνης.

¹⁸ Ἀλεξ. Μαμιόπουλος, *Ἡπειρος*, σελ. 221.

λιν κεφαλήν, ὀφθαλμούς μεγάλους, καί ὑπογαλάνους, ὄφρυσ παχείας, τρίχας δασείας, καί καστανάς»¹⁹. Ἀντίθετα, ὁ H. Holland, πού τόν γνώρισε προσωπικά ἀναφέρει: «μεγάλο μαῦρο γένι, πού κατέβαινε στό στήθος του, ἡ ὄψη του θά ἦταν ὄψη νεαροῦ...τά μαῦρα ράσα ἔδιναν σεβάσματα ὄψη σέ ἓνα ψηλό καί καλοσχηματισμένο ἄτομο»²⁰.

Ὁ «Βίος» ἐστιάζει τί δράση του κατά τόπους: 1. Ἡπειρος (Δάρδα-Μοσχόπολη-Καστοριά-Ἰωάννινα-Περάτιον-Ἄρτα): Σπουδές-χειροτονία. 2. Ἐφεσος (μέσω Κων/πόλεως): σχέση μέ τούς γέροντες μητροπολίτες. 3. Λάρισα-Τύρναβος: σύγκρουση μέ τόν Βελῆ πασά, 4. Ἰωάννινα: Ὑπόθεση ἐπισκόπου Σταγῶν Ἀνθίμου, 5. Κωνσταντινούπολη (ἀπό Λάρισα): καθαίρεση Ἀλῆ πασά, 6. Λάρισα: πολεμικές ἐπιχειρήσεις, 7. Λάρισα-φυλακή: ἄρνηση φυγῆς, 8. Λάρισα-Πννεύς: καρατόμηση, συναπτή ταφή στόν Ἅγιο Ἀχίλλιο.

1. Ὁ Πέτρος ἀνατράφηκε μέ τά ἱερά γράμματα στή Μοσχόπολη στόν διδάσκαλο ἱερέα Γεώργιο Σακελλάριο γιά δύο χρόνια καί μετά στήν Καστοριά, στόν μητροπολίτη Γεννάδιο. Ἀργότερα πῆγε μαζί μέ τόν φίλο του Ἰσίδωρο στά Ἰωάννινα στόν περίφημο διδάσκαλο Ἀθανάσιο Ψαλίδα ἄλλα δύο χρόνια, καί μετά στό Μπεράτι (Περάτιον) στόν διδάσκαλο Κωνσταντίνο. Εἶναι ἐμφανές ὅτι οἱ γονεῖς του –ἔχοντας κάποια οἰκονομική ἐπιφάνεια– ἤθελαν νά σπουδάσουν τόν μοναχογιό τους γιά νά σταδιοδρομήσει ὡς κοσμικός, ἀλλά στήν πορεία ἐκεῖνος θέλησε νά ἀφιερωθεῖ στήν διοικοῦσα Ἐκκλησία καί ὄχι στόν μοναχισμό, ἀμέσως μετά τίς σπουδές του²¹. Χειροτονήθηκε διάκονος τό 1806 στήν Ἄρτα ἀπό τόν μητροπολίτη Μακάριο, ὁ ὁποῖος λίγο ἀργότερα ἐξελέγη μητροπολίτης Ἐφέσου.

2. Μεταβαίνει στήν πατρίδα του καί πείθει τόν πατέρα του νά τόν μεταφέρει στήν Κωνσταντινούπολη, στόν γέροντα μητροπολίτη Δέρκων Γρηγόριο (1801-1821), ἄνθρωπο μέ πολύ σημαντική παιδεία καί δράση²². Φαίνεται ὅτι

¹⁹ Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 86: τό σχόλιο εἶναι δικό του βάσει προφορικής παραδόσεως, ὄχι τοῦ Ἰγνατίου.

²⁰ H. Holland, ὁ.π., σελ. 107. Οἱ Ἀλβανοί εἶναι χαμηλοί στό ὕψος. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ πατέρας του πού κάποια στιγμή τόν μεταφέρει ἀπό τί Δάρδα στήν Κων/πολη ἴσως ἦταν ἀγωγιάτης ἢ ἔμπορος καί διέθετε σίγουρα μεταφορικά ζῶα, ἐφόσον οἱ Δαρδιῶτες κυκλοφοροῦσαν στή Βαλκανική, ἐνῶ ὑπῆρχε φήμη ὅτι τό χωριό εἶχε γερούς κατοίκους, βλ. Ἀλέξ, Μαμμόπουλος, *Ἡπειρος*, 221.

²¹ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 12, 29-30.

²² Ὁ Ἰγνάτιος ἀμφιταλαντεύεται ἀνάμεσα σέ δύο ὀνόματα: «τόν ἅγιον Δέρκων Ρωμανόν (μᾶλλον Γερμανόν)». Τό πραγματικό τελικά ἦταν Γρηγόριος, ἀρχικά μητροπολίτης Λακεδαιμονίας (Σπάρτης), ὁ ὁποῖος διέφυγε στήν Κων/πολη τό 1790/91, ὅπου ἀργότερα ἀνέλαβε τί Μητρόπολη Δέρκων στά θρακικά περὶχωρα, βλ. Στέφανος Θωμόπουλος, «Ὁ μέγας Δέρκων Γρηγόριος (1801-1821)», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καί Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος*, 1 (1928), σελ. 52-56. Νικόλαος Φορόπουλος, «Γρηγόριος ὁ Δέρκων», *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 4 (1964), στ. 798-

ἐκείνη τὴν περίοδο ἔκανε σπουδές («πεπαιδευμένος») στὴν Κωνσταντινούπολη²³. Τὸ 1808 τὸν ζήτησε ὁ ἅγιος Ἐφέσου καὶ τὸν χειροτόνησε τιτουλάριο ἐπίσκοπο Τρωάδος, ἀλλὰ μετὰ ἕναν χρόνο ἀπεβίωσε. Ἔμεινε ἐκεῖ δύο χρόνια μέχρι πού ἀφίχθη ὁ διάδοχος, ὁ ἀπὸ Λαρίσης (1791-1806) Διονύσιος Καλλιάρχης μητροπολίτης Ἐφέσου (1808-10 Ἀπριλίου 1821), ἐπίσης σημαντικός ἀνθρωπος μὲ παιδεία²⁴. Ὁ Καλλιάρχης τὸν ἐξετίμησε διὰ τὸν «καθαρώτατον λογαριασμόν» πού παρέδωσε στὰ οικονομικά, τοῦ εἶπε ὅτι τοῦ ἄξιζε ἀνώτερη θέσι: «*ἐφέρθης πιστός εἰς τὴν ἐκδούλευσιν τῆς Ἐκκλησίας, νά σου δοθεῖ μία ἐπαρχία, ἔνεκα τῆς πιστότητός σου*». Ἐκεῖνος ζήτησε τὴ Λάρισα, τὴν πρότερη θέσι τοῦ ἰδίου, διὰ νά εἶναι «*σιμά τῆς πατρίδος*» του. Τὸν Σεπτέμβριο 1810 ψηφίσθηκε ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο τῆς Κων/πόλεως μητροπολίτης Λαρίσης [γιὰ τὸν βιογράφο Ἰγνάτιο «*Ἔλαβε (=διορίστηκε ἐπίσημα;) τὴν ἐπαρχίαν Λαρίσης κατὰ τὸ 1811 Μαρτίου 20 καὶ κατὰ Ἰούνιον ἐκατέβη εἰς τὴν ἐπαρχίαν του*»]²⁵. Τὴν ἐπικείμενη ἐκλογή του γνωστοποίησε στὸν Ἀλή πασά μὲ ἀναφορὰ (ἀρτζουχάλι) ἀπὸ τὴν Κων/πολη στὶς 28 Σεπτεμβρίου 1810 ὁ ἀντιπρόσωπός του Σουλεϊμάν ἐφένδης²⁶. Ὁ Η. Holland μεταφέρει ὅτι ἐξελέγη μὲ τὴν βοήθεια τοῦ Ἄλβα-

800. Ὁ ἅγιος Δέρκων ἦταν ἀπὸ τοὺς μορφωμένους καὶ φίλους τῆς ἐπαναστάσεως μνημένος στὴν Φιλικὴ Ἐταιρεία καὶ ἐκτελέστηκε μὲ ἀπαγχονισμό μαζί μὲ ἄλλους ἑξὶ ἱεράρχες στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 3 Ἰουνίου 1821, ἡμέρα πού τιμᾶται ὡς ἅγιος. Ὁ μητροπολίτης Δέρκων ἀνῆκε στὴν ομάδα τῶν γερόντων μητροπολιτῶν, σταθερῶν μελῶν τῆς ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου (Εφέσου, Ἡρακλείας, Κυζίκου, Νικομηδείας, Χαλκηδόνος καὶ Δέρκων ἐπὶ πατριαρχείας Σαμουὴλ Χαντζερῆ). Ὁ γεροντισμὸς καθιερώθηκε στὰ πλαίσια τοῦ καθεστώτος τῶν προνομίων ὡς εἶδος «πεφωτισμένης δεσποτείας», βλ. Ἀνδρέας Νανάκης, «Οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο: ἀπὸ τὸν γεροντισμὸν στοὺς Γενικούς Κανονισμούς», *Ἐπιστημονικὴ Διμερὶδα, Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ ἡ Οἰκονομία τοῦ Γένους*. Εἰσηγήσεις, Ἀδελφότης Ὀρφικαλίων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου «Παναγία ἡ Παμμακάριστος», Ἀθήνα 2007, 115-124, 118-119. Ἀνδρέας Νανάκης, *Τὸ Οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο κατὰ τὴν Ὑστερὴ Ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, Ἀπὸ τὸ Γένος καὶ τὴν Ἐθναρχία στό ἔθνος*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2013, 283-288.

²³ Πρβλ. πὸ κάτω σημ. 26.

²⁴ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 30-31. Τὸν «ἅγιο γέροντα Ἐφέσου» Διονύσιο θά συναντίσει ὅταν καταφύγει στὴν Κων/πολη τὸ 1818-20, βλ. σσ. 40-41.

²⁵ Πρβλ. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξ ὑπομνήματα ἐκλογῆς μητροπολιτῶν τῆς Λαρίσης (1803- 1821)», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 49 (2006), σσ. 145-160, 152- 155. Βασίλης Σπανός, «Προσθήκαι καὶ διορθώσεις στὸν ἐπισκοπικὸ κατάλογο τῆς Λαρίσης 1799-1870)», *Θεσσαλικὸ Ἡμερολόγιο*, 41, 2002, σσ. 145-160, 149-152.

²⁶ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλή πασᾶ. Συλλογὴ I. Χώτση Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν*, ἔκδοσι-σχολιασμός-εὑρετήρια, τόμος Β', 1809-1817, ΙΝΕ-ΕΙΕ, Ἀθήνα 2007, 159-162: γιὰ τὸν Πολύκαρπο ἐνδιαφερόταν ὁ δραγουμάνος Παναγιωτάκης Μουρούζης, τοῦ ὁποῦ ἡ ἀδελφὴ Ραλλοῦ ἦταν νύφη τοῦ μητροπολίτη Ἐφέσου Διονυσίου Καλλιάρχη ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο Καλλιάρχη, ἐνῶ ὁ Σουλεϊμάν-ἐφένδης ἀναφέρει στὸν Ἀλή πασά ὅτι «*εἶναι Ἀρβανίτης καὶ μάλιστα ὅταν ἦλθεν ἦτον συστημένος μὲ γράμματα τοῦ ἕφρους σας (τοῦ Ἀλή) εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ νά τὸν κυβερνήσουν ἐν καιρῷ. Ὅθεν ὄντας ἀνθρωπος τῶν Μουρούζιδων,*

νοῦ πασᾶ²⁷, ἀλλά τὴν πραγματικὴ ἐπιρροή ὑποδηλώνει τὸ προαναφερθέν ἀρτζουχάλι. Τὸν Πολύκαρπο, πού ἀπὸ νέος ἐνδιαφερόταν γιὰ σταδιοδρομία (στὸν Κόσμο ἢ τὴν Ἐκκλησία) καὶ κινούμενος κοντὰ σέ Δαρδιῶτες τοῦ αὐλικοῦ περιβάλλοντος τῶν Ἰωαννίνων²⁸, δὲν ἀποκλείεται οἱ γονεῖς του νά τὸν προ-όριζαν γιὰ τὴν αὐλή τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἢ τουλάχιστον ἤθελαν καλὴ σχέση μαζὶ της, ἀπὸ ὅπου δόθηκε ἡ συστατικὴ ἐπιστολή ὅσο βρισκόταν στὴν Δύση. Εὐρισκόμενος ὅμως στὴν Κων/πολη, ἀποκτᾶ πῶ οὐσιαστικὲς σχέσεις μὲ τὴν οἰκογένεια Μουρούζη, σύμφωνα μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀναφορά. Τὸ Πατριαρχεῖο ἴσως ὑπολόγισε ὅτι ἓνας «Ἀλβανός» στὴ Θεσσαλία θὰ εἶχε καλύτερη συνεννόηση ὡς γνωστός μὲ τὸν Ἀλῆ πασᾶ, πλὴν ὅμως συνέβη τὸ ἀντίθετο.

3. Ἡ Λάρισα (Γενί Σεχίρ, Νέα Πόλη) ἦταν παλαιὰ διοικητικὴ ἔδρα τῶν Ὀθωμανῶν στὴ Θεσσαλία, ἔχοντας στὴν πλειοψηφία μουσουλμανικὸ πληθυσμό²⁹. Στὴ δεκαετία 1810-1820, παρὰ τὴν οἰκονομικὴ ὑφεση σέ ὅλο τὸ ὀθωμανικὸ κράτος, εἶναι μιὰ πόλη μὲ 5.000 οἰκίες, δηλαδὴ κάπου 20.000 κατοίκους, δίνοντας δυνατὸτητα ἐξέλιξης σέ ὁμάδες Ἑλλήνων ἐπαγγελματιῶν ἐνταγμένων σέ συντεχνίες³⁰. Ὡς μιὰ ἀναδυόμενη κοινωνία, παρέμεινε στρατιωτικὴ ἔδρα, τὴν ὁποία ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἐνίσχυσε ἀκόμη περισσότερο. Οἱ Τοῦρκοι διαμόρφωσαν τὴν πόλη ὡς βᾶση, τὴν περιέβαλαν μὲ ὀχυρωματικὴ γραμμὴ, μεγάλη ἐξωτερικὴ τάφρο καὶ πρόχωμα³¹. Ἀπὸ τὴ Λάρισα θὰ ὀρμηθοῦν ὁ νικητὴς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ Χουρσίτ πασᾶς στὴ Νότια Ἑλλάδα, ἀλλὰ λόγω τῆς ἀποτυχίας του ἐκτελεσθῆκε ἡ αὐτοκτονία ἐδῶ (30 Νοε. 1822)³², ὅπως καὶ ὁ Δράμαλης, πού

καθὼς εἶπα, καὶ ἠξεύρωντας ὅτι εἶναι καὶ σκλάβος σας καὶ δὲν θὰ θέ νά λάβητε καμμίαν δυσσρέσκειαν, τὸν ἔκαναν καὶ ἔλαβε τέλος αὐτός ὁ μαδὲς τῆς Λάρισας, καὶ καθὼς μοῦ λέγουν ὅτι ἦλθε μὲ γράμματά σας [συστατικὲς ἐπιστολές] καὶ εἶναι Ἀρβανίτης καὶ παιδευμένος καλὰ ἐδῶ, θαρρῶ νά φανῆ ἄξιος καὶ εἰς τὸ χουσμὲτ σας».

²⁷ H. Holland, ὁ.π., σσ. 106-107: «...λέγεται πὼς ἀναρχιχίθηκε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Ἀλῆ πασᾶ...».

²⁸ Γιὰ συνεργάτες τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀπὸ τὴ Δάρδα βλ. πῶ πάνω σημ. 6.

²⁹ Φωκίων Κοτζαγεώργης, *Πρώϊμη Ὀθωμανικὴ πόλη. 7 περιπτώσεις ἀπὸ τὸν Νοτιοβαλκανικὸ χῶρο*, Ἐκδόσεις Βιβλιόραμα, Ἀθῆνα 2019, ὅπου βιβλιογραφία.

³⁰ Ἑλένη Ἀγγελολάττη-Τσουγκαράκη, «Συμβολὴ στὴν Ἱστορία τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς καὶ εκπαιδευτικῆς ζωῆς τῆς Λάρισας κατὰ τὴν τουρκοκρατία», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά*, 3, Ἀθῆνα 1990, σσ. 255-331, 258-259) (πληθυσμὸς τὸν 19ο αἰῶνα), 264 κ.έ. (ἀγορά), 272 κ.ε. (συντεχνίες). H. Holland, *Ταξίδι*, 119-120, (1812) ὑπολογίζει ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ ἦταν τὰ 3/4 τοῦ συνολικοῦ, περίπου 3.000 οἰκογένειες, ἐφόσον Ἑβραῖοι καὶ Χριστιανοὶ ἦταν περίπου 1.000 οἰκογένειες.

³¹ Θεόδωρος Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμ. Α΄, Δῆμος Λάρισας, Λάρισα, 1996, 94-95. Θεόδωρος Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα κατὰ τὴν τουρκοκρατία (1423-1881)*, τόμος Β΄, ἐκδόσεις Μάτι, Κατερίνη 2007, 551-570.

³² Ὁ τάφος-μαυσωλεῖο τοῦ Χουρσίτ στὸν Πέρα Μαχαλά βρίσκεται κοντὰ στὴ γέφυρα, ἀπέναντι ἀπὸ τὸν Ἅγιο Ἀχίλλιο, βλ. Θεόδ. Παλιούγκας, *Ἡ Λάρισα*, τόμ. Β΄, σσ. 580-586.

καταστράφηκε στά Δερβενάκια (26 Ιουλίου 1822) και πέθανε στις 26 Οκτωβρίου 1822. Η θέση και ο ρόλος της πεδινής πόλης είναι απαραίτητα για να κατανοηθεί ότι ο μητροπολίτης Πολύκαρπος δεν μπορούσε παρά να έχει συμβιβαστική στάση στην Έπανάσταση της Θεσσαλομαγνησίας το 1821.

Τό κέντρο της δράσεως του Πολυκάρπου θά ήταν έκτοτε ο ναός του Αγίου Αχιλλίου, ή τρικλιτη βασιλική του 1794, τόν όποιο είχε κτίσει ο προκάτοχος μητροπολίτης Διονύσιος Καλλιάρχης. Τό επισκοπείο, ή μητροπολιτική κατοικία, από τό βόρειο μέρος είχε θέα στον Πννειό. Τό είχε κτίσει κι αυτό ο ίδιος, αλλά κατεδαφίστηκε τό 1904 μέ τίν ανέγερση νέου ναού του Αγίου Αχιλλίου³³. Έδω ό Άγγλος περιηγητής Henry Holland πέρασε μερικές ημέρες τό 1812 δίνοντας και τί μοναδική πληροφορία ότι έξωτερικά το κτήριο ήταν «παλιό και άκανόνιστο σχήμα», «έμοιαζε μέ φυλακή ή κρυφό καταφύγιο», «τό έσωτερικό σκοτεινό και καταθλιπτικό, ή διακόσμηση έπιφανειακή, σε μικρή κλίμακα και χωρίς γούστο ή λαμπρό αποτέλεσμα», ταυτόχρονα όμως έσωτερικά «ήταν πολύ πιό άνετο από ό,τι προδιέθετε τό έξωτερικό του»³⁴.

Η ζωή στό Έπισκοπείο ήταν οργανωμένη μέ μοναστική αυστηρότητα. Ο Η. Holland αναφέρει ότι υπηρετούσαν μέ πολύ ύποτακτικό τόνο στην τράπεζα του επισκοπείου τέσσερις «λειτουργοί στην έκκλησία»³⁵, μάλλον μοναχοί και όχι έγγαμοι κληρικοί, έφόσον ή Λάρισα μέ μία ουσιαστικά ένορία και μερικές έκατοντάδες πιστών δεν διέθετε πολλούς. Περιβαλλόταν από ιερομονάχους, όπως ο πρωτοσύγκελος Σαμουήλ πού τόν χειροτόνησε έπίσκοπο Σταγών, ό βιογράφος ιεροδιάκονος Ιγνάτιος, όπως και οι Άκάκιος και Ίωσήφ³⁶.

Μέ τίν ανάληψη τών καθηκόντων του ό Πολύκαρπος έδωσε τά διαπιστευτήριά του στον Άλή πασά στά Ίωάννινα³⁷. Πιό στενή σχέση είχε μέ τόν γιό του

³³ Θεόδ. Παλιούγκας, *Η Λάρισα*, τόμ. Β' 527-534. Γεώργιος Κ. Γουργιώτης, *Σχεδιάσμα μεταβυζαντινής-Νεοελληνικής Ιστορίας του ναού Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης. Ιστορική αναδρομή*, Λάρισα 1986, 4-5, όπου αναφέρεται ότι ο ναός αυτός πού κτίσθηκε μετά τόν έρχομό τών Όθωμανών και καταστράφηκε κατά τά Όρλωφικά τό 1769, δεν περιγράφεται από κάποια πηγή. Νικόλαος Άθ. Παπαθεοδώρου, «Τερός ναός Αγίου Αχιλλίου Λαρίσης», *Αχιλλίου Πόλις*, τεύχος 01, Μάιος 2019, σσ. 103-144, 110-116, εικ. 10, 11, 12, 14.

³⁴ *H. Holland*, ό.π., σσ. 103, 123, 126. Πρβλ. Νίκος Παπαθεοδώρου, «Ο Ίωάννης Βηλαράς στί Λάρισα-Β'», *Ιχνηλατώντας τίν Παλιά Λάρισα*, Λάρισα, 2016, σσ. 187-190. Θεόδωρος Παλιούγκας, *Η Λάρισα*, τόμ. Β', σελ. 529.

³⁵ *H. Holland*, ό.π., σσ. 115-116.

³⁶ Οι τελευταίοι φυλακίστηκαν τίς ώρες πού διατάχθηκε ή εκτέλεση του Πολυκάρπου, βλ. Ζέγκος, ό.π., σελ. 53.

³⁷ Τίν έπικείμενη έπίσκεψη στά Ίωάννινα αναφέρει σε έπιστολή της 22ας Φεβρουαρίου 1811 από τίν Κων/πολη ό Δημήτριος Ραζής προς τόν Κώστα γραμματικό, βλ. Βασ. Παναγιωτόπουλος, *Αρχείο Άλή πασά*, τόμος Β', σσ. 183-184 (άρ. 561): «Αυτού όπου έρχεται ό άγιος Λαρίσης, εάν σας

Βελί, ο οποίος διορίστηκε διοικητής στή Θεσσαλία τό 1812 καί διέμενε κυρίως στόν Τύρναβο. (Η παραμονή τοῦ Η. Holland συνέπεσε μέ τήν ἄφιξη τοῦ ἐγγράφου διορισμοῦ του).

Ὁ Βελίς, ἀναφέρει ὁ Ἰγνάτιος, συγκρούσθηκε μαζί του, ὄχι γιά προσωπική διαφορά, ἀλλά ἐπειδή ἐπηρεάστηκε ἀπό τόν ἐκ Πρεμετῆς γραμματέα του Εὐθύμιο Κωφό, ὁ ὁποῖος ἐπενέβη σέ ἐσωτερική ὑπόθεση τῆς Μητροπόλεως. Συγκεκριμένα ἤθελε νά δώσει αὐτός συστατική ἐπιστολή στόν μοναχό τῆς μονῆς Δουσίκου Παῖσιο, μεταβαίνοντα σέ μετόχι στό Μπουτοῖ τῆς Βλαχίας, ἀλλά χωρίς νά γνωρίζει ὁ Λαρίσης. Ὁ Πολύκαρπος ἔσκισε τό γράμμα τοῦ Κωφοῦ κι ἐκεῖνος τόν κατήγγειλε στόν Βελί, ὁ ὁποῖος ἀνέχθηκε ὁ ἐντεταλμένος του (σάν στρατονόμος!) Πανούς Σάβρανη νά τόν σέρνει στόν Τύρναβο χωρίς τό ράσο σάν νά τόν συνέλαβε σέ αὐτόφωρο ἀδίκημα³⁸! Σταθερός στή γνώμη του ἀντιτείνει νά τοῦ δεῖξει σουλτανικό «φιρμάνιον» τοῦ διορισμοῦ του, «ὅτι ἐγώ εἶμαι ὁμοῖος μέ τόν Βεζύρη, σταλμένος ἀπό τό Δοβλέτι». Ἀπάντησε στόν Βελί πασά: «Κατ' οὐδένα τρόπον μπορεῖς νά μέ παιδεύσεις βεζύρη μου. Καθ' ὅτι κατὰ τό φιρμάνιόν μου, δέν ἠμπορεῖς νά ἀνακατεύσεις εἰς Ἐκκλησίας, εἰς Μοναστήρια, εἰς Καλογήρους καί Παπάδες...». Ὁ Βελίς πάντως τοῦ ὁμιλεῖ ἀξιοπρεπῶς, καί γνωρίζοντας ἑλληνικά, χρησιμοποιεῖ πιό ἐπίσημη γλῶσσα (π.χ. εἶναι ὁ ὁμόνος πού τόν ἀποκαλεῖ «μυτροπολίτη» ἀντί τοῦ «δεσπότης»).

Ὁ Βελίς, φαίνεται, ἐπηρεαζόταν ἀπό τοπικούς παράγοντες (τόν τσιφλικά προεστό Χατζή-Γιαννακό καί τόν παπα-Δημήτριο Οἰκονόμο, θεῖο τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου Λογιωτάτου) καί ἔστειλε ἀναφορές εἰς βάρος τοῦ μυτροπολίτη στό Πατριαρχεῖο, μέ καταγγελίες γιά ἐπιβολή ὑπερβολικῶν φόρων. Ὡστόσο ἡ ἔρευνα τοῦ Πατριαρχείου, πού ἀπαντοῦσε καί πρὸς ἀναφορές τῶν κατοίκων, ἀπέδωσε δικαιοσύνη: οἱ ὀριζόμενες εἰσφορές ἦταν μέν πιεστικές, ὅμως δέν ἐπιβλήθηκαν ἀπό κακοβουλία ἢ διά ἴδιον ὄφελος, ἀλλά διά τό καλό τοῦ συνόλου, σέ μιὰ ἐπαρχία πού βρέθηκε νά εἶναι χρεωμένη ἀπό δοσίματα λόγω διαδοχῆς ἐντός ὀλίγων ἐτῶν ἀρκετῶν μυτροπολιτῶν [Διονύσιος Λαρίσης μετατεθεῖς στήν Ἔφεσο τόν Σεπτ. 1803, Ἰκονίου Ραφαήλ (Σεπ. 1803 - Σεπ. 1806, τυπικά 8.4.1808), Γαβριήλ Γκάγκας ὁ ἀπό Γρεβενῶν (Σεπ. 1806 - Σεπ. 1810)]. Ὁ μυτροπολίτης βοήθησε πιό φτωγές κοινωνικές ομάδες, σχολεῖα, φιλανθρωπικά

περνᾶ ἀπό χέρι κανένα καλόν, κουσούρι νά μίν κάνετε καί θέλει μέ ὑποχρεώσετε».

³⁸ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 31-34. Γιά τά φιρμάνια διορισμοῦ ἐπισκόπων βλ. Παρασκευᾶς Κονόρτας, *Οἱ Ὄθωμανικές θεωρήσεις γιά τό Οἰκουμενικό πατριαρχεῖο. Βεράτια γιά τοὺς προκαθήμενους τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας (17ος-ἀρχές 20οῦ αἰῶνα)*, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 1998, 53 κ.ε. (βεράτια καί διοριστήρια φερμάνια), σελ. 79 κ.έ., ὅπου ρυθμίζονται οἱ ἀρμοδιότητες τῶν ἐπισκόπων, σσ. 394-395 (βεράτια Βισσαριῶνος Β΄ Λαρίσης καί ἄλλων Θεσσαλῶν ἐπισκόπων πού σώθηκαν).

ιδρύματα³⁹. Πιθανόν οι φόροι ἦταν μεγάλοι, αλλά ἔπρεπε ὡς ἄρτι διορισμένος νά ἀποδώσει τὴν εἰσφορά του στό Πατριαρχεῖο, ὅπως καί ὁ Πολύκαρπος συνιστᾶ στόν ἐπίσκοπο Τρίκκης νά εἰσπράξει τὰ εἰσοδήματά του⁴⁰. Τά νέφη ὁμως σύντομα διαλύθηκαν. Ὅταν τό 1818 κατέφυγε στό Πατριαρχεῖο γιά νά γλιτώσει ἀπό τὴν μίνη τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, δηλώνει ὅτι δέν ἀποχωρίζεται τὴ Λάρισα, ἐφόσον «...ἡ ἐπαρχία μου εἶνε εὐχαριστημένη μέ ἐμέ. Κανένα ἐνάγοντα τῆς ἐπαρχίας μου δέν ἔχω»⁴¹. Τό 1812, λίγο μετὰ τὴν πρώτη καταγγελία στίς 15 Αὐγούστου, ὁ Η. Holland μεταφέρει γιά τόν Πολύκαρπο ὅτι ἐλέγχει ἀπόλυτα τόν χῶρο του, ἔχοντας ἀγαστή σχέση μέ τούς Λαρισαίους Χριστιανούς. Ἡ ἀρχιερατική Θεία Λειτουργία πού τελεῖ συγκεντρώνει πάνω ἀπό 500 ἄτομα (ἀπό μερικές ἑκατοντάδες οἰκογένειες Χριστιανῶν τῆς Λάρισας), ἐνῶ δέχεται τούς Πιστούς στά ζητήματα πού τοῦ ἐξέθεταν⁴². Τό δῶμα πού τούς ὑποδέχεται δέν εἶναι πολυτελές, ἀλλά χάρι στο πνεῦμα οἰκονομίας μποροῦσε νά ἐπιδαμιλεύεται ἄνετη φιλοξενία σέ ἐπίσημους φιλοξενουμένους, ὅπως οἱ γιατροὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καί τοῦ Βελῆ πασᾶ Βηλαρᾶς, Βάγιας, Θερειανός καί ὁ ἴδιος ὁ Holland⁴³. Προφανῶς τό πρόβλημα μέ τόν νέο σέ ἡλικία, σχετικὰ ἄπειρο καί ἐξ ἰδιοσυγκρασίας ἀψύ μπτροπολίτη ξεπεράστηκε.

³⁹ Ἰω. Ε. Αναστασίου, «Ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Βελῆ πασᾶ», 327 κ.έ., 335. Γιά τό θέμα βλ. ἐπίσης Γιώργος Ντρογοκύλης, *Οἱ συντεχνίες στή Λάρισα*, σσ. 284 κ.έ., 293-294. Πρβλ. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, *Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου (1783-1842), Ἐπιστολαί διαφόρων Ἑλλήνων Λογίων, ἀνωτάτων κληρικῶν, Τούρκων διοικητῶν, ἐμπόρων καί ἐσναφίων (1759-1824)*. *Ἀνέκδοτος χειρόγραφος κώδικας*. Μεταγραφῆ-παρακολούθησι-πρόλογος Γιάννη Α. Ἀντωνιάδη, φιλολογική παρουσίασι-μελέτη-πίνακες Μ.Μ. Παπαϊωάννου, Γιάννης Ἀντωνιάδης, Ἀθήνα, ριθ'-ρκι'. Πρβλ. καί Νικ. Κ. Γιαννούλης - Θεόδωρος Νημᾶς, *Κώδικας Τρίκκης ΕΒΕ, ἀρ. χφ. 1471*, ἐκδόσεις Σταμούλι, Θεσσαλονίκη 2017, σσ. 261-263 (καταγραφῆ αὐλικοῦ χρέους Μπτροπόλεως Λαρίσης: 15 Ἰουλίου 1812). Κώστας Κωστής, «Κοινότητες, Ἐκκλησία καί μιλλέτ στίς ἑλληνικές περιοχές τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας κατά τὴν περίοδο τῶν Μεταρρυθμίσεων», *Μνήμων*, 13 (1991), σσ. 57-76, 59-69, 67-68, ὅπου δίδεται ἐμφασι στόν κυρίαρχο ρόλο τῶν κοινοτήτων.

⁴⁰ *Βασίλης Σπανός*, ὁ.π., σσ. 150-152. Γιά τίς εἰσφορές βλ. Πέτρος Γεωργαντζής, *Ἡ Ἐκκλησία κατά τό 1821. Σελίδες ἱστορίας ἀπό τόν κώδικα ἀλληλογραφίας Ἰγνατίου μπτροπολίτου Ἡρακλείας (1821-1830)*, Ἐάνθη 2002, σελ. 23 κ.έ. (τακτικές οἰκονομικές ὑποχρεώσεις, χρέη, πεσσεσλίκια/δῶρα, ἐκτακτες ὑποχρεώσεις, ἔμμεσα χρέη).

⁴¹ *Ζέγκος*, ὁ.π., σελ. 43.

⁴² Γιά τόν ἀριθμό τῶν σπιτιῶν καί τόν πληθυσμό τῆς Λάρισας βλ. *Ἐλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη*, ὁ.π., σσ. 256-259, ὅπου πύο ἐγκυρη πληροφορία ἀπό ὄλες εἶναι αὐτή τοῦ Λαρισαίου Ἰωάννη Οἰκονόμου ὅτι στίς ἀρχές 19ο αἰῶνα τὰ σπῖτια ἦταν 5.000 καί ἑλληνικά μέχρι 500 καί συνολικό πληθυσμό περίπου 20.000 κατοίκους.

⁴³ *Η. Holland*, ὁ.π., σσ. 115-116. Ὁ Θερειανός ἀναφέρεται νά εἶναι στή Λάρισα κοντά στόν Βελῆ, καί ἦταν αὐτός πού ἔπεισε τόν Ἀλβανό διοικητῆ νά ἀποφυλακίσει τόν Πολύκαρπο, βλ. *Ζέγκος*, ὁ.π., σελ. 34: «...ἐπαρουσιάσθη ἕνας ἰατρός ὁ Θερειανός...».

4. Ἡ προηγούμενη ὑπόθεση ὅπου ὁ Πολύκαρπος ταπεινώθηκε δημοσίως ἦταν τό προανάκρουσμα τῶν ὄσων θά ἀκολουθοῦσαν μέ τόν Ἀλή πασά, ὅταν ὁ Ἀλβανός δυνάστης ἐπέμεινε νά χειροτονήσει στήν ἐπισκοπή Σταγῶν ἕναν προσκεῖμενο, τόν «Ἰωαννίτη» Ἄνθιμο, τό ἐπώνυμο Ντούρντας [ἀσφαλῶς ὀδηγεῖ στή Δάρδα / Dardhë], «ὅστις ἐχρημάτισεν καί πρωτοσύγκελλός του (Πολυκάρπου), ὁ ὁποῖος διά κάποιαν κατάχρησιν ἀπεβάλλθη ἀπό αὐτόν...». Φαίνεται ὅτι ὁ Ἄνθιμος ἦταν ἕνας ἀπό τούς Δαρδιῶτες (γεννηθεῖς στή Δάρδα ὁ ἴδιος ἢ πρόγονοί του)⁴⁴ ἀπό αὐτούς πού ἦταν στό περιβάλλον τοῦ Πολυκάρπου⁴⁵, ἀλλά σύντομα τόν ἔκρινε ἀκατάλληλο καί τόν ἀπομάκρυνε. Ἐκεῖνος ὁμως ἐπανῆλθε δριμύτερος. Ἡ ἀδελφή του Αἰκατερίνη, πού διέμενε μέ τόν Ἀλή πασά, ἐπηρέασε νά διοριστεῖ στήν ἐπισκοπή Σταγῶν. Δέν ἐνδιαφερόταν ἂν ἡ ἐπισκοπή εἶχε ἤδη πληρωθεῖ πρό τριμίνου, ὅταν εἶχε ἀποβιώσει τόν Σεπτέμβριο 1815 ὁ προκάτοχος <Ἀβέρκιος> Σταγῶν⁴⁶. Ὁ Πολύκαρπος ἀρνήθηκε, ἀφοῦ ἤδη εἶχε χειροτονήσει τόν (ἐκ Σάμου ὅπως τόν θεωρεῖ ὁ Ἰγνάτιος) Δουσκιώτη μοναχό Ἀμβρόσιο ἐκ Φαναρίου⁴⁷, λέγοντας ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἔχει μία

⁴⁴ Γιά τό ἐπώνυμο Ντούρντας βλ. Γεώργιος Ἀθ. Οἰκονόμου, «Ὁ Λαρίσης Πολύκαρπος καί ὁ Σταγῶν Ἄνθιμος», *Ἡπειρωτική Ἔστια*, Ε' (1956), 981-982: «πῆρε τό παρατσούκλι Ντούρντας διότι τοῦ ἔλεξαν οἱ Τούρκοι "ντούρ ντέ", "στάσου λοιπόν"». Σχολιάζεται ὅτι «ὁ Ἄνθιμος στά γηρατειά του ἦλθε ἀπό τήν Καλαμπάκα στό Νησί του... ἔφτιαξε ἕνα καλό σπίτι πού τοῦ ἔβαλε ὠρολόγι» (ἠχητικό). Κληροδότησε στή μονή Ἁγίου Νικολαίου Ντίλιου τήν πατερίτσα, τά ἄμφια καί τό ἀρχεῖο του, ἀπό τό ὁποῖο δημοσιεύεται ἔγγραφο τῆς 20ῆς Φεβρουαρίου 1816. Φαίνεται ὅτι εἶναι μέλος τῆς ἀσκητῆς τάξεως τῶν Ἰωαννῶν μέ πολιτιστικά ἐνδιαφέροντα. Μπορεῖ νά γεννήθηκε στή Δάρδα ὁ ἴδιος ἢ οἱ γονεῖς / πρόγονοί του. Τήν πληροφορία αὐτή ὁ συγγραφέας ἐντοπίζει ἀρχάς 20οῦ αἰ. ἀπό ἕναν Νησιώτη Γεώργιο Ντούρντα, πού ὑποστήριξε ὅτι ὁ Ἄνθιμος ἦταν ἀνεμίος τοῦ παπποῦ του. Πρβλ. καί Δμ. Καλούσιος, «Ὁ ἐπίσκοπος τῶν Σταγῶν Ἀμβρόσιος ἀπό τό Φανάρι τῆς Καρδίτσας (1815-1821)», *Θεσσαλικό Ἡμερολόγιο*, 65 (2014), σσ. 289-314, 311.

⁴⁵ Βλ. πύ πάνω σημ. 6. Ὁ ὄρος «κατάχρησις» μπορεῖ νά νοηθεῖ κυριολεκτικά, δηλαδή πέραν τοῦ δέοντος χρῆσις κάποιας ἀρμοδιότητος, ὄχι ἀναγκαστικά χρημάτων.

⁴⁶ Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 34: «Κατά δέ τό 1815 κατά Σεπτέμβριον ἀπέθανεν ὁ Σταγῶν Ἀβέρκιος...». Γεγονός εἶναι ὅτι ὡς τό 1815 ἦταν ὁ Γαβριήλ ὁ ἀπό Δυρραχίου (12.04.1808-2.10.1815) [πρβλ. ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Σταγῶν Γαβριήλ στίς 12.04.1808: Δμ. Καλούσιος, *Ὁ κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης ΕΒΕ 1472: 1647-1868*, Λάρισα 2009, σσ. 118-119 (φ.104α)]. Τό ὄνομα Ἀβέρκιος εἶναι ἄγνωστο πῶς προκύπτει, ἐκτός ἂν ἄλλαξε λόγω χειροτονίας.

⁴⁷ Καλούσιος, ὅ.π., σελ. 289 (αὐτοβιογραφία, βλ. ΓΑΚ, Μινιστέριο Θρησκείας, φάκ. 21α 1829): «...Ἐγώ καταγόμενος ἀπό πατρίδα Φανάρι τῆς Θεσσαλίας ἐπροβιβάσθην... χειροτονηθεῖς κατά τούς 1815: κατά μίνα Νοέμβριον παρά τοῦ Ἁγίου Λαρίσης μακαρίου Πολυκάρπου ἐπίσκοπος Σταγῶν...». Ὅμως ὁ Ἀμβρόσιος ἔμεινε στή Σάμο τουλάχιστον στό διάστημα 4.1.1819-11.3.1820, βλ. Καλούσιος, ὅ.π., σσ. 294, 300-303. Κάτι τόν συνέδεε μέ τό νησί αὐτό. Ὁ ἴδιος θεωρεῖ στήν αὐτοβιογραφία του ὅτι βρίσκεται στήν «ἐπαρχία» του (ἐπισκοπή Σταγῶν;) ὡς τό τέλος τοῦ 1821: («...εὐρισκόμουν εἰς περιόδιαν τῆς ἐπαρχίας μου»), καί τότε ἀναγκάσθηκε νά φύγει ὀριστικά ἀπό τή Θεσσαλία κυρίως στή Νότια Ἑλλάδα, ἐνῶ εἶχαν κληθεῖ ἀπό τόν Πολύκαρπο νά συγκεντρωθοῦν ὅλοι οἱ ἐπίσκοποι στή Λάρισα. Φαίνεται μέ τήν ἐπικείμενη πτώση τοῦ Ἀλή-πασά (Μάιος

σχέση πνευματικού γάμου με τήν τοπική Ἐκκλησία, δέν τήν ἀφίνει νά ἔλθει ἄλλος. Πλήν ὁμως ὑποχρεώθηκε νά συμβιβαστεῖ, –παρακάμπτοντας τόν Ἀμβρόσιο–, ἀφοῦ τόν ἔπεισε ὁ ἱατρός Ἰωάννης Κωλέττης καί ἄλλοι γραμματικοί τοῦ Ἀλῆ, ὅτι εἶχε νά κάνει μέ ἕναν «τύρανο» πού θά τόν «χαλοῦσε». Ὅπως τοῦ ἐξήγησαν, «*ἡ ὑπόθεσις ἐμπῆκε εἰς τόν γυναικωνίτην*»⁴⁸. Ἀναγκάστηκε λοιπόν νά χειροτονήσει τόν Ἄνθιμο, ἐφαρμόζοντας τήν ἀρχή τῆς «οἰκονομίας», ὅπως στό Ρωμαϊκό δίκαιο, χωρίς αὐτό νά συνεπάγεται ἐκπτώση ἀξιῶν, διότι ἐνόμει κάποιου σοβαροῦ λόγου ἀναστέλλεται ἡ ἀκριβής τήρησις τῶν Ἱερῶν Κανόνων⁴⁹. Τό γεγονός αὐτό δέν ἀπέσυρε τόν σεβασμό τοῦ Ἀμβροσίου πρὸς τόν Πολύκαρπο. Ἄλλωστε ἐμφανίζεται στή Θεσσαλία λίγο πρῖν ἀπό τήν καρατόμησι τοῦ μητροπολίτη τόν Σεπτέμβριο 1821. Ἄρχισε ὁμως μία χρόνια διελευστίνδα ἀνάμεσά σε μητροπολίτη καί ἐπίσκοπο. Μάλιστα στή Λάρισα λίγο ἀργότερα (Νοέμβριος 1815, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἰγνάτιος), ὁ Ἄνθιμος ἐκδιώχθηκε ἀπό τοὺς φύλακες τοῦ ἐπισκοπεῖου κακὴν κακῶς⁵⁰. Οἱ ὑπηρεσιακές ὁμως σχέσεις τοῦ νέου ἐπισκόπου Σταγῶν θά ἦταν κανονικές, ἐφόσον φέρεται νά ἐξόφλησε τίς τυπικές οικονομικές του ὑποχρεώσεις πρὸς τήν Μητρόπολη (στῆς 20 Φεβ. 1816)⁵¹.

5. Ὁ Ἄνθιμος λίγο ἀργότερα, ἀφοῦ πέρασε σέ ἀπόλυτη δυσμένεια ἀπό τόν Πολύκαρπο, μετέβη στὸν Ἀλῆ πασά καί τοῦ εἶπε περίπου ὅτι «*στή Λάρισα*

1820 κ.έ., βλ. *Ζέγκος*, ὁ.π., σελ. 46) ἐπέστρεψε γιά λίγο σπὴν «ἐπαρχία» του, ἀφοῦ ἐκδιώχθηκε ὁ Ἄνθιμος, ὅπως σημειώνει ὁ Ἰγνάτιος, βλ. *Καλούσιος*, ὁ.π., σσ. 290, 293. Ὁ Ἀμβρόσιος ἐπανῆλθε τό 1820, βλ. *Γιαννούλης - Νημάς*, ὁ.π., σελ. 297.

Ὁ Σαμουὴλ, ἀναφέρει ὁ Σπύρος Ζέγκος, χειροτονήθηκε στή θέσι τοῦ Ἄνθιμου βλ. σ. 49: «*Καὶ οὗτος φεύγει, καὶ ἀντ' αὐτοῦ χειροτονεῖ τὸν Σαμουὴλ τὸν Πρωτοσύγκελλον*» [Πρβλ. πρὸ κάτω σημ. 77]. Εἶναι ἄγνωστο ἂν κατέλαβε τελικὰ τί θέσι του. Πρβλ. Μ.Μ. Παπαϊωάννου, *Ἐπιστολαὶ διαφορῶν*, ργκ'-ρκδ', ὁ ὁποῖος τὸν θεωρεῖ ἐπίσκοπο Τρίκκης.

⁴⁸ *Ζέγκος*, ὁ.π., σσ. 34-37. Γιά τὸν Ἄνθιμο βλ. Ν.Ι. Γιαννόπουλος, «Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Θεσσαλίας, Ἡ Ἐπισκοπὴ Σταγῶν», *Ἐπετηρὶς Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσός*, 11 (1915), 172-180: 1820. Νικ. Κ. Γιαννούλης-Θεόδωρος Νημάς, *Κώδικας Τρίκκης*, 297 (12.05.1818-1820;), ὅπου βιβλιογραφία.

⁴⁹ Παναγιώτης Μπούμης, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ οἰκονομία κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1971 (ἀνάτυπο). Ἀμίλκας Σ. Ἀλιβιζάτος, *Ἡ οἰκονομία κατὰ τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Οἶκος «Ἀστὴρ» Ἀλ. & Ε. Παπαδημητρίου, Ἀθήνα 1949, 41 κ.ε. (γενικῶς), 102-104 (ἐκκλ. διοίκησις: ἐπιτρέπεται ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ ἐπίσκοπο καί ἀπόδοσίς τῆς εἰς ἕτερον δι' εὐλογον αἰτίαν). Γεώργιος Δημ. Πλατανίτης, *Ὁ θεσμός τῆς ἐκκλησιαστικῆς οἰκονομίας μετ' ἐμφασις στὸ ἱερωτικὸ ζήτημα καί σέ ἄλλα σπουδαία ζητήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως*, ἐκδ. Ἀντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα 2016, σσ. 406 κ.έ., 408-410 (ὅπου ὁ ἐπίσκοπος θεωρεῖται νημῖος τῆς Ἐκκλησίας). Ἐκεῖ καί ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁵⁰ *Ζέγκος*, ὁ.π., σσ. 37-38. Γιά τὸν Ἄνθιμο βλ. *Καλούσιος*, ὁ.π., σσ. 309-311, ὅπου πηγές καί βιβλιογραφία γιά τὸν Ἄνθιμο.

⁵¹ Γεώργιος Ἀθ. Οικονόμου, *Ὁ Λαρίσης Πολύκαρπος καί ὁ Σταγῶν Ἄνθιμος*, σσ. 981-982.

Ἀλή πασάς εἶναι ὁ δεσπότης»! Ὁ Ἀλής θά τόν καλοῦσε σέ ἀπολογία μέσω ἀπεσταλμένου, τοῦ Σαντίκ, ἀλλά ὁ Πολύκαρπος ἀπέδρασε ἀπό τόν Βόλο καί μετέβη στήν Κων/πολη γιά νά ὑποβάλει τά παραίτονα του στόν Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄ (1797-1798, 1806-1808, 1818-1821). Τά τελευταῖα γεγονότα συνέβησαν τόν Ἰανουάριο 1818 κατά τόν βιογράφο⁵². Πλὴν ὅμως σέ ἀναφορά (ἀρτζουχάλι) τοῦ Χουσεῖν μπέη πρὸς τόν Ἀλή πασά (Κων/πολη 6 Ἀπριλίου 1817), ἀναφέρεται ὅτι ἀνέμεναν στήν Πόλη τόν μητροπολίτη Λαρίσης νά ἀπολογηθεῖ –δέν δηλώνεται ὅμως ἂν ἦταν ἡ συγκεκριμένη αἰτία– καί ὅτι θά τόν ὑποχρέωναν σέ παραίτηση γιά νά τοποθετήσουν τόν Βελᾶς Θεοδόσιο⁵³, γεγονός πού συνέβη ἔντεκα μῆνες ἀργότερα. Πιθανόν ἡ διαφορά Πολυκάρπου-Ἀλή δέν περιοριζόταν στό ζήτημα τοῦ Ἀνθίμου. Ἀλλά καί ἡ σύμπραξη Ἀλή πασᾶ καί Ἀνθίμου γιά τήν πλησιέστερη στή Ἰωάννινα ἱστορική ἐπισκοπὴ Σταγῶν, ὀδηγοῦσε στόν ἔλεγχο οὐσιαστικά τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, τοῦ πνευματικοῦ ὄπλοστασίου τῆς μητροπόλεως Θεσσαλίας, καί ἀσφαλῶς κρύβει κάποιον ὑπολογισμό.

Γιά νά ἀποφευχθεῖ περαιτέρω κλιμάκωση, τὸ Πατριαρχεῖο κατ' οἰκονομίαν πάλι ἀπέσυρε τόν Πολύκαρπο ἀπὸ τὴ Λάρισα: «Ἐ ἀδελφέ», τοῦ εἶπε ὁ Πατριάρχης, «βλέπομεν ὅτι ὁ τύραννος ὑπερισχύει. Δῶσε τὴν παραίτησιν τῆς ἐπαρχίας σου, διότι εἰς τὸ ἐξῆς δέν ἠμπορεῖς νά ζήσεις ἐκεῖ. Καί ἡ Ἐκκλησία σέ δίνει ἄλλην ἐπαρχίαν, Σμύρνην, Θεσσαλονίκην ἢ ἄλλου». Ὁ Πολύκαρπος δέν δεχόταν νά ὑποβάλει παραίτηση: «Ἡ ἀπόφασίς μου εἶναι νά ἀποθάνω ἐκεῖ ἢ ἄλλως δέν γίνεται» τοῦς εἶπε. Καί κατέληξε: «Ἐγὼ ἀπὸ τὴν πρώτη μου γυναῖκα χέρι δέν τραβῶ». Φαίνεται ὅμως ὅτι παρατηρήθηκε⁵⁴. Κλείνει, ἐπομένως, πάλι ὅπως ἄρχισε, ὅταν ὁ Ἀλή πασάς τοῦ ζήτησε νά χειροτονήσῃ τόν Ἀνθίμο: Ἡ Ἐκκλησία πού ἔχει νυμφίον τόν ἐκπρόσωπο τοῦ Χριστοῦ ἐπίσκοπο εἶναι ἄποψη βασισμένη στό χωρίον Ἐφεσίου 5.32 [ὁ γάμος ὡς «μυστήριον μέγα»: «ἐγὼ δέ λέγω εἰς Χριστόν καί εἰς τὴν Ἐκκλησίαν»]. Τόν «πατρικὸν χαρακτῆρα

⁵² Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 40: ὑπάρχει χρονικὴ διαφορά τριῶν ἐτῶν μεταξὺ τοῦ ἐπεισοδίου Πολυκάρπου-Ἀνθίμου (1815) καί τῆς ἀποστολῆς τοῦ Σαντίκ νά τὸν συλλάβῃ τὸ 1818.

⁵³ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Ἀρχεῖο Ἀλή πασᾶ, τόμος Β΄, 818-819 (ἀρ. 957): «...ὁ Λαρίσης ἕως εἰς αὐτὴν τὴν ὥραν δέν ἐφάνηκε καί τόν προσμένον μετ' αὐτοῦ σήμερον καί αὔριον νά ἔλθῃ νά τὸν κρίνουν καί νά τοῦ πάρουν τὸν ἱστιφᾶν του... τὸν Βελᾶς τὸν ἔχουν γιά Λαρίσης κατά τὴν θέλησίν σας».

⁵⁴ Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 38 κ.ε., 43, 44. Κανονικά ὅμως πρέπει νά ὑπέβαλε τυπικὴ παραίτηση τὸν Μάρτιο 1818, βλ. Νεκτάριος Δρόσος, «Ἐξὶ ὑπομνήματα», 154-155, 156: «...ἄτε δὴ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀρχιερατεύοντος κύριου Πολυκάρπου παραίτησιν ἀπ' αὐτῆς ἐνυπόγραφον καί ἐνσφράγιστον ποιησαμένου, ὡς ἀντικρὺ κατεστρωμένη φαίνεται...». Πρὸβλ. τὴν ἄποψη ὅτι παρατηρήθηκε τὸ 1818 οἰκειοθελῶς καί διέμενε στὴ Λάρισα: Ἀναστασίου, ὅ.π., σελ. 335, στηριζόμενος σέ κατάλογο ἐπισκόπων [Αἰμ. Τσακόπουλος, «Ἐπισκοπικὸν κατάλογοι», Ὁρθοδοξία, 31 (1956), σσ. 417-452].

της ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας» προβάλλει ὁ Πολύκαρπος στὸν H. Holland⁵⁵.

Τὸ Πατριαρχεῖο ὁμως, σύμφωνα μὲ τὸν Ἰγνάτιο, διόρισε μὲ ἀπαιτήσιση τοῦ Ἀλῆ διαδοχικὰ τρεῖς μητροπολίτες. Οἱ δύο ἀπεβίωσαν καὶ ὁ τρίτος ἀποχώρησε.

α) Πρῶτα ἐξελέγη ὁ ἀπὸ Βελᾶς Θεοδόσιος τὸν Μάρτιο 1818 καὶ ἔφθασε στὴ Λάρισα τὸν Μάιο, ἀλλὰ ἀπέθανε μετὰ τρία ἐξάμνηνα (κατὰ Ἰγνάτιο), τὸν Ὀκτώβριο 1819⁵⁶. β) Μετὰ ὁ Ἀλῆς ἐπέβαλε τὸν παπα-Κώνστα ἀπὸ τῆ Σέλτσα τῆς Ἡπείρου, ἔγγαμο ἀλλὰ χῆρο, ὁ ὁποῖος ὀνομάσθηκε Κωνστάντιος, ἀλλὰ ἀπέθανε κι αὐτὸς λόγῳ δυσεντερίας μετὰ ἀπὸ 40 ἡμέρες, τέλη τοῦ 1819⁵⁷. Ἡ ὑπαρξη τοῦ Κωνσταντίου ἀγνοεῖται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητές. Πλὴν ὁμως μπορεῖ νὰ ταυτισθεῖ ἢ νὰ σχετισθεῖ μὲ ἄτομο πού ἔχει σχέση μὲ τὸν Κωνστάντιο ἀπὸ Δομενίκου καὶ Ἐλασσῶνος, μαθητὴ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, στὸ χειρόγραφο ἔργο τοῦ ὁποῖου ἐντοπίσθηκε προσφωνητικὴ ἐπιστολὴ ἐπὶ τῇ ἀναλήψει ποιμαντικῶν καθηκόντων ἀνωνόμου μητροπολίτου Λαρίσης⁵⁸. γ) Ὁ ἐπόμενος ἦταν ὁ Κύριλλος ὁ Πολίτης, πού κατὰ τὸν π. Νεκτάριο Δρόσο ἐξελέγη τὸν Ἰούλιο 1819 καὶ ἦλθε στὴ Λάρισα, ἀλλὰ ὑπέβαλε παραίτησιση τὸν Ἰούνιο 1820 καὶ ἐπέστρεψε στὴν Κων/πολη⁵⁹. Ὁ Ἰγνάτιος δὲν ἀναφέρει ἂν ὁ Κύριλλος ἦλθε στὴ Λάρισα, γι' αὐτὸν δὲν ἔχει σημασία, ἐνῶ ὁ Σπύρος Ζέγκος προσθέτει ὅτι κατέληξε στὴν Ἀθήνα. Ταυτίζεται μὲ τὸν Κύριλλο Βογάσαρη, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς πρῶτον Λαρίσης στὴν Πελοπόννησο, ἀρχικὰ τοποτηρητὴς τῆς ἐπαρχίας Ὠλένης καὶ κατόπιν μητροπολίτης Ἀργολίδος (1833-1842) τῆς Αὐτοκεφά-

⁵⁵ H. Holland, ὁ.π., σελ. 261.

⁵⁶ Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 45. Νεκτάριος Δρόσος, ὁ.π., σσ. 155-157 (θεωρεῖ ὅτι ἀπεβίωσε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1819). Βασίλης Σπανός, ὁ.π., σσ. 152-153. Ὁ Θεοδόσιος, προφανῶς ἀφοῦ εἶχε ἐκλεγεί, εἶχε στείλει ἐπιστολὴ στὴ Λάρισα ἡδη στὶς 21 Μαρτίου 1818, βλ. *Ἀναστασίου*, ὁ.π., σελ. 336. Ὁ Θεοδόσιος ἀναφέρεται σὲ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Ζητουνίου Νικηφόρου στὶς 11 Ἰουνίου 1819, βλ. Δημ. Καλούσιος, *Ὁ κώδικας τῆς Μητροπόλεως Λαρίσης*, σελ. 124.

⁵⁷ Ζέγκος, ὁ.π., σελ. 45. Ὁ π. Νεκτάριος Δρόσος, δὲν ἀναφέρεται σὲ ἐκλογὴ τοῦ Κωνσταντίου. Προφανῶς ἡ ἐκλογὴ ἐγινε ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλίας, ὅπως συνέβη μὲ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Γαβριὴλ Γκάγκα, βλ. *Δρόσος*, ὁ.π., σελ. 149.

⁵⁸ I.N. Ηλιοῦδης, «Προσφωνητικὴ ὁμιλία πρὸς τὸν μητροπολίτη Λαρίσης Κύριλλο Βογάσαρη (1819-1820)», *Ἡ Λάρισα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μέχρι σήμερα, Πρακτικὰ 3ου Συνεδρίου Λαρισαϊκῶν Σπουδῶν, Λάρισα 8-9 Ἀπριλίου 1995, Λάρισα 1997*, σσ. 119-128, 120: «...ἐκμετρήσαντος τοῦ ζῆν ὁ προκατόχος τῆς κύρ Θεοδόσιος...». Δικαιολογημένα θεωρεῖται ὅτι ὁ Κωνστάντιος ἦταν ἡδη προχωρημένης ἡλικίας, ἂν ζοῦσε τὸ 1819, γιὰ νὰ ἀναλάβει μητροπολίτης Λαρίσης. Πιθανόν, ἂν ὑπάρχει λάθος, εἶναι ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ Ἰγνατίου, ἢ λανθάνει κάτι ἀγνωστο, π.χ. ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Κωνστάντιος ἦταν ὁμώνυμος ἔχων στενὴ σχέση μὲ τὸν ἡλικιωμένο διδάχο Κωνστάντιο.

⁵⁹ Νεκτάριος Δρόσος, ὁ.π., σσ. 157-159. Ὁ Κύριλλος ἀναφέρεται σὲ ὑπόμνημα ἐκλογῆς τοῦ Θεωματοῦ Κυριλλου, 11 Ἀπριλίου 1820, βλ. *Καλούσιος*, ὁ.π., σελ. 123. Ὁ Βασ. Σπανός, ὁ.π., σελ. 153, θεωρεῖ ὅτι ἦλθε στὴ Θεσσαλία.

λου Έκκλησίας τῆς Ἑλλάδος⁶⁰. Ἡ λήξη τῆς θητείας του σχετίζεται μέ τίς ἐξελίξεις τόν Μάιο τοῦ 1820, ὅταν μέ τήν καθαίρεση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἀποκαταστάθηκε ὁ Πολύκαρπος δ) Ὁ μπροπολίτης Λαρίσης Κύριλλος ἐκ Τρικάλων πού πέθανε στίς 29 Σεπτεμβρίου 1821 εἶναι ἄλλο πρόσωπο ἀπό τόν Κύριλλο ἀπό τήν Κων/πολη, ὅπως τούς ταυτίζει ὁ Ἰω. Ἀναστασίου, παραπέμποντας σέ δύο πηγές (20 Ἰουνίου 1821, ὅταν χειροτονήθηκε, καί στίς 25 Ἰουνίου 1821, ὅταν ἔστειλε ἐπιστολή στόν θεῖο του παπα-Δημήτριο Οἰκονόμο νά διοικεῖ τή Μητρόπολη)⁶¹. Τήν πληροφορία γιά τόν θάνατο τοῦ Κυρίλλου δίνει σημείωμα «ἐκκλησιαστικοῦ βιβλίου» τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου Τυρνάβου (γράφεται κάτω ἀπό τί σημείωση πού ἀναφέρει τήν ἀποτομή του ἀρχιερέως Πολυκάρπου στίς 17-9-1821)⁶². Ὁ Κύριλλος Β΄, ἔχοντας καταγωγή ἀπό τή Θεσσαλία, γνώριζε τήν κατάσταση καί εἶχε στήριγμα στήν πόλη τόν παπα-Δημήτρη Οἰκονόμο, θεῖο τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου-Λογιωτάτου, ἀντίπαλο τοῦ Πολυκάρπου, πού τόν κατήγγειλε γιά μεγάλη φορολογία στό Πατριαρχεῖο. ε) Ὁ ἐπόμενος, ὁ Λαμιασκινός, ἐκλέχτηκε τόν Νοέμβριο τοῦ 1821, ἀλλά ἀπεβίωσε μετά δύο μῆνες, ἐνῶ στή συνέχεια ὁ Μελέτιος Δ΄ ἐξελέγη τόν Μάρτιο 1822⁶³.

Στήν πτώση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ συνέδραμε καί ὁ Πολύκαρπος μέ τό νά ἀναδείξει μέ τά δικά του δεδομένα τό μέγεθος τῶν ἀυθαιρεσιῶν του, συνεπικουρῶντας σέ ἕναν Τοῦρκο ἀξιωματοῦχο τῆς Λάρισας, τόν Πασόμπεν, πρῶν συνεργάτη τοῦ Βελῆ πασᾶ⁶⁴. Τήν ἔχθρα αὐτοῦ πιστοποιεῖ ὁ Βελῆς σέ ἀναφορά (ἀρτζουχάλι) τῆς 9ης Δεκεμβρίου 1819 στόν Ἀλή πασᾶ ἀπό τή Γούνιτσα (σύνορα Λαρίσης-Τρικάλων), ὅπου ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀπτιν μπέης ἀπό τήν Κων/πολη φιλοξενεῖ στό σπίτι του τόν Πασόμπεν, ἐχθρό του οἴκου του⁶⁵.

⁶⁰ Ζέγκος, ὅ.π., σελ. 45: «...καί ἐπειδή ἐπρόκειτο νά διορισθῆ Κύριλλος Πολίτης...», καί σημ. 2: «ἐξώσθη εἰς Ἀθήνας». Βλ. καί Ἡλιούδης, ὅ.π., σελ. 121, ὅπου βιβλιογραφία.

⁶¹ Βασ. Σπανός, ὅ.π., σελ. 154. Ἀναστασίου, ὅ.π., σελ. 336, ὅπου βιβλιογραφία (Χειροτονία, βλ. Τσακόπουλος, ὅ.π., σελ. 440). Ὁμοίως δέχεται ὅτι εἶναι τό ἴδιο πρόσωπο καί ὁ Μ.Μ. Παπαιωάννου, *Ἐπιστολά διαφόρων*, ριγ΄, σσ. 202-203 (ὁ παπα-Δημήτρης Οἰκονόμος καί ὁ ἰατρός Κων/νος Νοσημάχος (Ζαχαρόπουλος) ἦταν θεῖοι τοῦ Ἰωάννη Οἰκονόμου).

⁶² Γιαννόπουλος, ὅ.π., σελ. 222 (ἀρ. 31): «+ Εἰς τās 29 Σεπτεμβρίου ἐν Κυρίῳ ὁ Λαρίσης Κύριλλος Τρικκαῖος εἰς χωρίον Ματαράγκα ἄωκα (1821)». Τήν σημείωση παραθέτει ὁ Ἐπαμ. Φαρμακίδης, *Ἡ Λάρισα*, σελ. 114, παραπέμποντας στόν Ν. Γιαννόπουλο. Πρβλ. *Νεκτάριος Δρόσος*, ὅ.π., σσ. 159-160. Στόν κώδικα 59 τῆς μονῆς Δουσίου σημειώνεται: «1821: ἔτος. Κύριλλος Τρικαλλινός σαράντα ἡμέρας καί ἀπέθανεν», βλ. *Νεκτάριος Δρόσος*, ὅ.π., σελ. 160, ὅπου βιβλιογραφία.

⁶³ Βασ. Σπανός, ὅ.π., σσ. 154-155.

⁶⁴ Ζέγκος, ὅ.π., σσ. 45-46. Τόν Πασόμπεν ἐντοσπίζει στή Λάρισα στό περιβάλλον τοῦ Βελῆ ὁ Η. Holland, ὅ.π., σσ. 133-134, 136, 262. Πρβλ. *Ντρογκούλης*, ὅ.π., σσ. 292-293.

⁶⁵ Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Ἀρχεῖο Ἀλῆ πασᾶ*, τόμος Γ΄, Ἀθήνα 2007, σσ. 331-335 (ἀρ. 1246): «...ὄντας φανερός ἐχθρός μας ὁ Ἀπτινπεῖς, ὄχι μοναχά διατί ἐφέρθη ἐχθρικά στόν μαντέ τοῦ ἀξλι-

Ἐχθρό τους ἀκόμη ὁ Βελίς θεωρεῖ, ἐκτός ἀπὸ μερικούς ἄλλους Τούρκους «Λαρσινούς», τὸν μουλά/εἰροδικαστὴ τῆς Λάρισας, ὁ ὁποῖος φαίνεται ἐνεργοῦσε ἐπίσημα ἔρευνες γιὰ ὀρισμένες πράξεις τους⁶⁶. Ἡ συνδρομὴ τοῦ Πολυκάρπου στὴν πτώση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ ἐκτιμῆθηκε ἀπὸ τὸ Δοβλέτι καὶ ἀποκαταστάθηκε ἀμέσως, ὁ δὲ Κύριλλος Βογάσαρης ἐπέστρεψε στὴν Κων/πολι. Σχετικὰ ἀναφέρεται σὲ ἐπιστολὴ τῆς 19ης Νοεμβρίου 1820 τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Λοιδορικού⁶⁷. Σὲ ἄλλη ἐγκύκλιο ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορίου Ε΄ (3 Ἰουνίου 1820) πρὸς μονές τοῦ Ἁγίου Ὁρους καταδικάζει τὸν Ἀλῆ πασᾶ γιὰ τὴ συμπεριφορὰ του ἐπὶ 40 σχεδὸν χρόνια⁶⁸. Ὅπως ἀναφέρεται σὲ σουλτανικὸ χάρτι σερίφ ἀποκαταστάθηκε ἡ τάξη μετὰ ἀπὸ σαραντάχρονη τυραννία, ἀπὸ συνεχεῖς παρανομίες, ἀκόμη καὶ ἐξόντωση οἰκογενειῶν παντοῦ, ὅπως καὶ στὴ Λάρισα⁶⁹. Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος Ε΄ ἀπνύθινη ἐπιστολὴ τὴν 26η Ἰουνίου 1820 στὸν Πολύκαρπο καὶ τοὺς ἐπισκόπους τῆς Θεσσαλίας πληροφοροῦντας γιὰ τὴν εὐμενῆ ἀποδοχὴ τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ Β΄ τῶν προσπαθειῶν τους κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ⁷⁰.

κιού μου, παρὰ ἰνατὶ φυλάττει τὸν μεγαλύτερον ἐχθρὸ του σππτιοῦ μᾶς τὸν χαῖνι τὸν Πάσο ἡμέρα καὶ νύκτα εἰς τὸ κονάκι του...». Τὸν Ἰσμαῖλ Πασόμπεν ἀναφέρει σὲ ἀναφορὰ (ἀρτζουχάλι) στὴς 11 Φεβρουαρίου 1820 ὁ Ἐλμάζ Μίτζε πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶ ὅτι ὑποκινεῖ ἐναντίον του μὲ ἀφορμὴ διαφορὲς κατοίκων Λαρίσης καὶ Κονιάρων πρὸς τὸν Βελί πασᾶ, βλ. *Παναγιωτόπουλος*, ὁ.π., σσ. 400-406 (ἀρ. 1277). Ὁ Ἀλῆς ἔστειλε ἀνθρώπους του νὰ δολοφονήσουν τὸν Πασόμπεν (Φεβ. 1820), βλ. Douglas Dakin, *Ὁ ἀγὼνας τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία (1821-1833)*, ΜΙΕΤ, Ἀθῆνα, 1999, 74. Γεώργιος Φίνλεϋ, *Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως*, μετάφραση Ἀλ. Παπαδιαμαντίτης, Ἴδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, τόμος πρῶτος, Ἀθῆνα 2009, σσ. 117-118.

⁶⁶ Παναγιωτόπουλος, ὁ.π., σελ. 334: «Ὁ χάλια Γενισεχέρ Μολασίς εἶναι ἕνας διάβολος ἀνακατοιστῆς ὅπου σύνδροφον δὲν ἔχει, τὸν ὁποῖον ἐπεριποιήθηκα καλὰ...». Ἀντιπάλους Λαρισαίους ἀναφέρει ἐπίσης ὁ Χουσεῖν μπέης πρὸς τὸν Ἀλῆ πασᾶ σὲ ἀναφορὰ (ἀρτζουχάλι) ἀπὸ τὴ Λάρισα στὴς 18 Ἰανουαρίου 1820, βλ. *Παναγιωτόπουλος*, ὁ.π., σσ. 384-393 (ἀρ. 1270).

⁶⁷ Γ.Γ. Παπαδόπουλος & Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *Τὰ κατὰ τὸν αἰδισμόν πρωταθλητίν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Γρηγόριον τὸν Ε΄, Παρὰ τῷ Ἐθνικῷ Τυπογραφείῳ*, Ἐν Ἀθῆναις 1865, τόμος Β΄, 510-511: «...Μεταβάσις τῆς ἐπαρχίας Λαρίσης ἀπὸ τοῦ κυριάρχου αὐτῆς κύρ Κυριλλου εἰς τὸν πρῶνιν κυριάρχην της κύρ Πολύκαρπον καθ' ὑψηλὴν προσκυνητίν βούλυσιν καὶ εὐχάριστον συναίνεσιν ἐκκλησιαστικίν...». Ἡ ὑψηλὴ προσκυνητὴ βούλυσιν εἶναι σουλτανικὴ.

⁶⁸ Μοναχοῦ Μαξίμου (Νικολοπούλου) Ἰβηρίτη, *Ὁ Ἐθνομάρτυς Γρηγόριος ὁ Ε΄ καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος*, ἐκδόση Ἱερᾶς μονῆς Ἰβήρων, Ἅγιον Ὅρος, 1988, 104-167.

⁶⁹ Ἰβάν Σοκολόφ, *Ἡ Ἐκκλησία Κων/πόλεως κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα*, University Studio Press, μετάφραση π. Βασίλειος Παπαθανασίου, ἐπιμέλεια Ἀντ.-Αἰμ. Ταχιάος, Θεσσαλονίκη 2011, σελ. 190.

⁷⁰ Γ.Γ. Παπαδόπουλος & Γ.Π. Ἀγγελόπουλος, *Τὰ κατὰ τὸν αἰδισμόν*, σσ. 507-510: Ὁ Γρηγόριος Ε΄ δικαιολογεῖ τὴν ἐπέμβαση τοῦ σουλτάνου νὰ θέσει τέλος στὴν τυραννία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ διὰ «τὸν ζυγόν, τὸν ὁποῖον ὁ τύραννος ἐκεῖνος εἶχεν ἀνηλεῶς ἐκτεθειμένον ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν αὐτόθι ὁμογενῶν μας χρόνους ἦδη ὑπὲρ τριάκοντα Ἐφθασαν ἐκ μέρους σου ἔγγραφου ἀποκρίσεις καθὼς καὶ τῶν πλησιοχώρων σου συναδέλφων σου ἀγίων ἀρχιερέων, διαπτορήμεθεισαι πρὸ μικροῦ διὰ

6. Ὁ Πολύκαρπος μετέβη πάλι στή Λάρισα συνοδεύοντας τόν πασά Δράμαλη σέ πορεία διά Ξηρᾶς. Ὅμως ὁ συγγραφέας ἀντιστρέφει (ποιμπικῶς) τήν εἰκόνα: «*Κατέβη ὁ Πολύκαρπος εἰς Λάρισσαν μετά τοῦ Μαχμούτ πασᾶ Δράμαλη...*»⁷¹. Ἡ παρουσία του στή Μητρόπολη ἐντοπίζεται στήν ἐπιστολή τῆς 3ης Ἰουνίου 1820 τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου Ε΄ πρὸς τόν ἴδιο⁷². Στήν ἐπιστολή τῆς 26ης Ἰουνίου 1820 πρὸς τόν Βενιαμίν Κοζάνης ὁ Γρηγόριος Ε΄ ἀναφέρει τόν Πολύκαρπο Λαρίσης, συνιστᾷ δέ συνεργασία τῶν δύο ἐπισκόπων μετά τήν περιπέτεια τῆς ἀπουσίας του⁷³. Ὑπογράφει ἀκόμη στίς 29 Σεπτεμβρίου 1820 ἀπογραφή ὀσπητίων βιλαετίου Τρικάλων⁷⁴.

Στό μεταξύ ὁ Πολύκαρπος ἐρχόμενος στή Λάρισα «*ἐσύναξε τοὺς καπεταναίους μέ προσταγὴν βασιλικήν...*» νά συμμετάσχουν στὸν πόλεμο κατὰ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ, ἐκφράζοντας ἀπόλυτα τή βούληση τοῦ Πατριαρχείου⁷⁵. Ἦταν σάν νά εὐλογοῦσε τὰ ὄπλα, ὅπως ἐγινε τό 1821. Ὁ Δράμαλης ὅμως δέν τοὺς ἤθελε, παρά νά κινηθοῦν μετά τό δικό του στράτευμα, γεγονός πού μεταφέρθηκε ἀπὸ τόν Πολύκαρπο στήν Κων/πολη (πιθανόν μέσω τοῦ προαναφερθέντος Πασόμπην), ὁπότε σύμφωνα μέ τόν Ἰγνάτιο γι' αὐτόν τόν λόγο ὀρίσθηκε ἀρχηγός τῆς ἐκστρατείας ὁ Χουσεῖν πασάς Γαβανάζογλου. Ὅντως ὀρίσθηκε ὑπεύθυνος ὁ Χουρσίτ πασάς καί «*τοῦ ἐκακοφάνη τοῦ Δράμαλη*». Ἀφοῦ εἶχε ἐκστρατεύσει στίς 15 Αὐγούστου 1820 κατὰ τοῦ Ἄλῃ πασᾶ [ἐκτελέσθηκε στίς 24/25 Ἰαν. 1822] μέ 6.000 στρατό, ἐπέστρεψε στήν Λάρισα τόν Μάιο τοῦ 1821.

τοῦ ... ἐξάρχου, καί ἀνενεχθεῖσαι ἀμέσως τῷ βασιλείῳ κράτει διετράνωσαν τὴν δουλικὴν ὑπόκλισην καί ὑποταγὴν καί πίστιν καί τό σακατάτι σας πρὸς τὴν θεοδότον βασιλείαν, καθὸ ἀποστραφέντες καί ἀποπτύσαντες ὅλα τὰ τοῦ τυράννου ἐκείνου καί λυμεῶνος κοινοῦ, ἐνηγκαλίσθητε ψυχῇ τε καί σώματι τὰς ἀνακτορικὰς βουλῆσεις. Ἡ δέ αὐτοκρατορικὴ του μεγαλειότης, ἐνασμενισθεῖσα εἰς αὐτὰ ταῦτα ἀπεδέξατο τὴν εὐγνωμοσύνην σας καί ἐξέδωκεν ἱερὸν ὑψηλὸν αὐτοκρατορικὸν, ἀνακτορικὸν, αὐτόγραφον διπλωτικὸν τῆς φιλανθρώπου αὐτοῦ εὐμενείας...». Τό ἔγγραφο αὐτὸ ἐρμηνεύεται ὡς ἔκφραση εὐγνωμοσύνης τοῦ σουλτάνου Μαχμούτ. Πρὸβλ. Σοκολόφ, ὁ.π., σσ. 190-191.

⁷¹ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 45-47.

⁷² Τὴν ἐπιστολή δημοσιεύει ὁ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 77-80 [Πρὸβλ. σημ. 5]. (Τὴν ἐπιστολή αὐτὴ εἶχε γνωστοποιήσει καί στοὺς Φαρμακίδη καί Ζέγκο, ὁ Ν. Γιαννόπουλος). Βλ. Ἐπαμ. Φαρμακίδης, ὁ.π., σελ. 321. Γιαννόπουλος, ὁ.π., (1933), σελ. 341. Πρὸβλ. Αναστασίου, ὁ.π., σελ. 336.

⁷³ Ἡλιοῦδης, ὁ.π., σελ. 121, ὅπου βιβλιογραφία.

⁷⁴ Γιαννούλης - Νημᾶς, ὁ.π., σσ. 280-287.

⁷⁵ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 47-48. Βασ. Σπανός, ὁ.π., σελ. 154. Γιά τὴν ἐντολή συνδρομῆς τῶν Θεσσαλῶν στὸν ἔνοπλο ἀγῶνα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης κατὰ τοῦ Ἄλῃ μέσω πατριαρχικῶν ἐξάρχων βλ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί ἡ μεγάλη Ἐπανάσταση τοῦ 1821», *Θεολογία*, 21 (1950), 305-324, 322. Γιά τό ἀρματολίκι στά Ἄγραφα βλ. Πέτρος Πιζάνιας, «Ὁ κόσμος τῆς "θάλασσης τῶν βουνῶν". Ὁ ἀρματολισμὸς ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα ὡς τό 1821», *Νέα Ἐστία*, τχ. 1857, σσ. 41-96, 55-65 κ.λπ.

Στή δύσκολη συγκυρία τόν πλησίασε ό Άνθιμος, ό όποιος τώρα συμβάδιζε μέ τή νέα κατάσταση, και τού ζήτησε νά αναλάβει νά πείσει τόν μητροπολίτη νά «φιλωθεί» μαζί του. Ό Δράμαλης τό μετέφερε στή συνέχεια μέ έπιστολή, αλλά ό Πολύκαρπος απέρριψε τήν πρόταση, προχώρησε μάλιστα στή χειροτονία άλλου στή θέση του, τού πρωτοσύγκελου Σαμουήλ, μέ αποτέλεσμα νά χολωθεί ό Δράμαλης: «*εις δέ τόν Δράμαλιν έμεινεν ή έχθρα*» κάπου τήν άνοιξη τού 1821⁷⁶, όταν άρχιζε ή Έπανάσταση στόν Μοριά! Μέ βεβαρυμένο τό κλίμα άνάμεσα σέ στρατιωτικό διοικητή και εκκλησιαστικό ήγήτορα οί εξέλιξεις στήν περιοχή μέ τήν έπανάσταση τόν Μάιο-Ίούνιο τού 1821⁷⁷ (Ίούνιο γιά τόν Ίγνάτιο) τών κατοίκων τού Πηλίου-Βελεστίνου όδηγοΰσαν στήν παραδειγματική θανάτωση τού δευτέρου. Προηγουμένως όμως και οί δύο μετέβησαν στό Πήλιο και έπετεύχθη «συμβιβασμός» στή Μακρινίτσα, όποτε ή τοπική έπανάσταση έληξε προσωρινά χωρίς συνέπειες⁷⁸.

7. Τήν 1η Ίουλίου ό Δράμαλης έβαλε φύλακες στή Μητρόπολη, αιχμαλωτίζοντας τόν Πολύκαρπο, άφου επέστρεψε στή Λάρισα άπό τά ήδη έπαναστατημένα Άγγραφα (τέλη Ίουνίου)⁷⁹. Στό μεταξύ στίς 20 Ίουνίου 1821 εΐχε χειροτονηθεί ό άντικαταστάτης του Κύριλλος ό εκ Τρικάλων. Έπομένως ή άπόφαση εΐχε ληφθεί άπό πριν. Πιθανόν τού χρωήθηκε ή έπανάσταση στό Πήλιο.

Στίς 20 Ίουλίου ό Δράμαλης μετέφερε τόν Πολύκαρπο στό Σερά (Διοικη-

⁷⁶ Ζέγκος, ό.π., σσ. 47-49. Γιά τόν θάνατο τού Άλβ ήλ. Douglas Dakin, *Ό άγώνας τών Έλλήνων*, 96.

⁷⁷ Ζέγκος, ό.π., σελ. 49. Πρβλ. Δημ. Καλούσιος, *Ό επίσκοπος τών Σταγών Αμβρόσιος*, ό.π., σελ. 311.

⁷⁸ Γιάννης Κορδάτος, *Ίστορία επαρχίας Βόλου και Άγιας*, εκδ. 20ός αιώνας, Άθήνα 1960, 624 κ.έ., 675-679, 702-703 (όπου αναφέρεται στα άρχαία Κουντουριωταίων ότι «ό δεσπότης Λαρίσης όμως περιφέρεται εις τά χωρία...»). Γιάννης Κορδάτος, *Η έπανάσταση τής Θεσσαλομαγνησίας*, 2η έκδοση, Άθήνα 1974, σσ. 74-100. Τά γεγονότα εξελίσσονται μετά τό Πάσχα (1η Μαΐου) 1821. Τά έγγραφα που παραθέτει όνωσ επιβεβαιώνουν τήν παρουσία τού δεσπότη (Πολυκάριου) γιά τήν ειρήνευση τής περιοχής μέχρι τόν Ίούνιο 1821. Είναι ή πρώτη φάση τού άγώνα που έληξε χωρίς έντονες άντεκδικήσεις τών Όθωμανών. Τά επόμενα χρόνια 1822 και 1823 συνεχίστηκαν οί επιχειρήσεις. Πρβλ. Φίνλεϋ, ό.π., σσ. 247-248. Διονύσιος Κόικανος, *Η ελληνική έπανάσταση*, Άθήνα, 6η έκδοση, Μέλισσα 1974, τόμ. 1, σσ. 304-311, ό όποιος εκτιμά ότι ή έπανάσταση στό Πήλιο ήταν καταδικασμένη σέ άποτυχία. Γιά τό Βελεστίνο βλ. Γιώργος Θωμάς, «Παπα-Γιώργης Σακελλάριος, ένας φλογερός πατριώτης τού Βελεστίνου στό 1821», *Υπέρετα*, 1, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου «Φεραΐ-Βελεστίνου-Ρήγας», Βελεστίνο 30-31 Μαΐου - 1 Ίουνίου 1986, Άθήνα 1990, σσ. 135-140, όπου σχολιάζεται ή καταστροφή του λίγο μετά τίς 7 Ίουνίου 1821. Άκόμη Κώστας Σπανός, "Άγνωστοι Βελεστινώτες άγωνιστές τού 1821: Η οικογένεια τού Χατζη-Κυριαζή Άναγνώστου", *Υπέρετα*, 1, ό.π., σσ. 357-375, 357. Επίσης, Δημήτριος Καραμπερόπουλος, "Βουλή Θεσσαλομαγνησίας" Βελεστίνο, 11 Μαΐου 1821. Η άνέγερση τούτου μνημείου τό 2000 και τό γκρέμισμά του τό 2008, Έκδοση Ε.Ε. Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Άθήνα 2009.

⁷⁹ Ν. Κ. Γιαννούλης, «Θεσσαλοί άγωνιστές τού 1821», *Άρχαιολογικό ύλικό, Θεσσαλικά Χρονικά*, 12 (1977-1979), Άθήνα 1979, σσ. 15 κ.έ., 19-21, όπου βιβλιογραφία.

τήριο)⁸⁰ ἔγκλειστο σέ «μικρόν κοιτώνα, τρόπον τινά ὡς εἰς φυλακίην». Παρά τὴν ἔκκληση τοῦ Ἀναστασίου Ζάρκα, τοῦ ἀλβανικῆς καταγωγῆς μπουλούκιμπασι Ἀγρᾶφων, νά ἐλευθερωθεῖ, ὁ Δράμαλης δέν δέχτηκε: «*Αὐτός δέν εἶναι ἄνθρωπος, τόσες παρεκάλιες τοῦ ἔκαμα καί δέν μέ εἰσηκούσθησαν*». Τότε ἦλθε σέ ἐπαφῆ μαζί του ὁ καπετάν Διαμαντῆς Στουρνάρας καί τοῦ πρότεινε νά τόν φυγαδεύσει ὁ ἴδιος. Ὁ Πολύκαρπος ἀρνήθηκε: «*Ὅχι, καπετάνιε μου! Δι' ἓνα καλογερικό κεφάλι νά ἀφανισθοῦν οἱ Χριστιανοί; Κάλλιον νά χαθεῖ ἓνα κεφάλι παρά πολλά!*». Καί τόν εὐχαρίστησε, γιά νά φύγει ὁ καπετάνιος⁸¹.

Τὴν 17η Σεπτεμβρίου ὁ Δράμαλης ἔστειλε ἓναν τσαούση (λοχία) Ὅσμάν νά τόν μεταφέρει στή Μεγάλη φυλακί, ἡ ὁποία πρέπει νά βρισκόταν ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Σεράι: «*κατεβαίνει εἰς τὴν αὐλὴν νά περάσει ἄντικρυ τοῦ Βεζύρη*». Ὁ Πολύκαρπος ἔνωσε τὸ ἐπικείμενο τέλος του: «*Τὸ ἤξεύρω πολὺ καλά. Ἀφοῦ τὸ Δοβλέτι ἐχάλασε τόσους δεσποτάδες, ὡς καί αὐτὸν τὸν πατριάρχη, ἔπειτα θά ἀφήσει ἐμένα; Ἄς γίνω ἐγὼ θυσία διὰ τὸν σουλτάνον καί διὰ τοὺς χριστιανούς*». Ὁ Ὅσμάν τότε σχολίασε: «*Ἀλλάχ, ἀλλάχ, τεχροῦ μπειλί ἀντάμ γιόρμεμις*» [Θεέ, Θεέ, τοιοῦτον εὐγενῆ (μπειλί=σάν μπέης, πραγματικός μπέης) ἄνθρωπον δέν ἔχω ἰδῆ]. Τὴν ἴδια ὥρα κρατήθηκαν οἱ παρόντες Ἰγνάτιος ἱεροδιάκονος, ὁ συγγραφέας τοῦ Βίου, καί Ἰωσήφ διάκονος, ἐνῶ ἀργότερα φυλάκισαν τὸν Ἰωσήφ καί τὸν συμπατριώτη του μητροπολίτη Ἀντώνιο Δαρδιώτη. Κατόπιν τὸν μετέφεραν στὸν Δράμαλη, ὁ ὁποῖος «*τὸν ὠμίλισεν αὐστηρὰ τουρκιστί*». Πιθανόν τοῦ ἀνήγγειλε τὴν καταδίκη του δι' ἀποκεφαλισμοῦ. Ταυτόχρονα κινήθηκαν στή Μητρόπολη, τὴν ὁποία λεηλάτησαν.

8. Ὁ μητροπολίτης μεταφέρθηκε μέ συνοδεία πέντε ἀτόμων στὴν ὄχθη τοῦ Πννειοῦ. Ὁ Ἰγνάτιος ἀκολούθησε καί στάθηκε «*εἰς μερικά τουρκικά μνήματα νά εἰδοῦμε τὰ ἀποβησόμενα*». Ἔτσι εἶδε καί κατέγραψε τὴν πλήρη σκηνὴ τῆς ἐκτέλεσης.

«*Πηγαίνοντάς τον, λοιπόν, εἰς τὸ χεῖλος τοῦ ποταμοῦ ἄρχισαν νά τὸν δένουν. Αὐτὰ εἶναι τὰ λόγια ἐνός λευκατζῆ ὅστις ἔπλυνεν. Τότε λοιπόν τοὺς λέγει: "Δέν εἶναι ἀνάγκη νά μέ δέσετε καθότι ἐγὼ ἤξεύρω. Δέν γλυτάνω. Καί ὅτι ἐγὼ ἔχω τρανέψει εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν" [Ἐγὼ μεγαλώσει στὴν Κων/πολη, ἔχω μάθει]. Ἔπειτα ἔβγαλε τὸ φόρεμά του, τοὺς τὸ δίνει. Δίνει καί τὸ μικρὸ πουγκί του. Ρίχνει καί ἓνα τί εἰς τὸν ποταμὸν. Ἔπειτα τοὺς λέγει. "Ἡσυχᾶστε, νά κάνω τὸν ντουβά μου" (τὴν προσευχὴν μου). Καί οὕτω σπκῶνει τὰς χεῖρας του ἄνω,*

⁸⁰ Γιά τὸ Διοικητήριο (Κονάκι, Σεράι) αὐτὸ τοῦ 1876 βλ. *Παλιούγκας*, ὁ.π., σσ. 521-526, σμ. 1, ὅπου τα σχετικά καί βιβλιογραφία γιά τὰ παλαιότερα διοικητήρια, οἰκίες τοῦ ἐκάστοτε πασᾶ Λάρισας. Τὸ Σεράι τὸ ὅποιο ἐλέγχει ὁ Βελί-Πασάς ἀναφέρει ὁ περιηγητὴς *H. Holland* ὁ.π., σσ. 107-108, 115, 132, 262.

⁸¹ *Ζέγκος*, ὁ.π., σσ. 49-51.

προσεύχεται, εὐλογεῖ καὶ ἀπὸ τὰ τέσσερα μέρη τοὺς Χριστιανούς. Ἐπειτα γονατίζει καὶ τοῦ λέγει: "Βούρουνους" (κτυπάτε). Τοῦ τραβοῦν μίαν μέ τὴν μάχαιραν, δέν τὸν κόπτουν, τραβοῦν καὶ δευτέραν ὁμοίως. Αὐτός ἐν μέσω τῶν αἱμάτων τοὺς λέγει: «Βουκοῦσεν ἕ κιοπεκλέρ" (κτυπάτε βρὲ σκυλιά). Καὶ ἔτσι τὸ τρίτον τὸν ἀπέκοψαν καὶ οὕτως ἀπέπτῃ ἢ αὐοίδιμος ψυχὴ του εἰς τὰ οὐράνια⁸².

Πιάνοντας δὲ τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τὰ γένια τὴν ἐπέταξεν εἰς τὴν μέσῃν τοῦ ποταμοῦ, τὸ δὲ σῶμα μένει μέ τὸ ὑποκάμισον. Τὸ ἔσπρωξαν εἰς τὴν ἄκρῃν του ποταμοῦ καὶ ἔμεινεν ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Ἡμεῖς δὲ πηγαίνοντες εἰς τὴν Μητρόπολιν δέν πύραμεν τίποτα».

Ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή τῆς ταφῆς, μετὰ ἀπὸ ἄδεια πού ἔδωσε ὁ Δράμαλης στὸν μουλά (δικαστῆ-εἰσαγγελέα), ἀφοῦ τοῦ τὸ ζήτησε ὁ Ἰγνάτιος καὶ ἄλλοι κληρικοί. Ὁ μουλάς, μέ τὸν ὅποιο ἐνωνόταν στὸν ἔλεγχο τῶν αὐθιαιρσιῶν τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, τοὺς εἶπε ὅτι ἡ θανάτωσι δέν ἔγινε μέ ἀπόφασι δικῆ του, ἀλλὰ τοῦ βεζύρη (Δράμαλη). Ὑποσχέθηκε νὰ μεταβεῖ νὰ τὸ ζητήσει ὁ ἴδιος: «Ἦτο φίλος μου καὶ κρίμα αὐτός ὁ ἄνθρωπος». Πέτυχε τὴν ἄδεια, ὅποτε ὁ πάλι ὁ Ἰγνάτιος καὶ μερικοί ἄλλοι μετέβησαν στὴν ὄχθῃ τοῦ ποταμοῦ γιὰ νὰ μεταφέρουν καὶ νὰ θάψουν τὴ σορὸ του: «Λοιπὸν ἀφοῦ ἐπήγαμεν εἰς τὸν ποταμόν βγάλαμεν τὸ σῶμα ἀπὸ τὸ νερό. Γυρεύοντες δὲ τὴν κεφαλὴν κατὰ τὸν λόγον τοῦ λευκατῆ, δέν τὴν πύραμεν. Τέλος πάντων ἐμβαίνοντες εἰς τὸν ποταμόν ἐκεῖ ὅπου ἦταν τὸ σῶμα πατᾶ ἐπάνω εἰς τὴν κεφαλὴν. Ὡ τοῦ θαύματος, ἡ ἀγία ἐκείνη κεφαλὴ εἶχεν ἔλθει ὑποκάτω του σώματος! Ἐβγάζοντες δὲ καὶ αὐτὴν ἔξω ἐν τῷ ἅμα ἔφθασαν δύο ἄνθρωποι τοῦ βεζύρη καὶ πέρνοντες ἀπὸ τὰ χέρια μας τὴν κεφαλὴν, τὴν ἔκδειραν, καὶ μᾶς ἄφησαν μόνον τὸ κόκκαλον. Καὶ οὕτως ἐσπκώσαμεν τὸ ἅγιον λείψανον, τὸ ἐπήγαμεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, τὸν ἐνδύσαμεν μέ τὰ ἀρχιερατικά κατὰ τὴν συνήθειαν καὶ κατὰ τὴν ἐνδεκάτην [Ἰν μ.μ.] τὸν ἐθάψαμεν οὔτινος αἰωνία ἡ μνήμη.

Αὐτὰ εἶναι τὰ ἄθλα τοῦ μακαρίτου ἀγίου Λαρίσης Κυροῦ Πολυκάρπου, τοῦ περιφημοῦ Ἀλβανοῦ Δαρδιώτου, τοῦ τελευτήσαντος ἐν σωτηρίῳ ἔτει 1821 Σεπτεμβρίου 17 ἡμέραν Σαββάτω»⁸³.

⁸² Ὁ Χατζή-Γεράσιμος στὸν κώδικα 59 τῆς μονῆς Δουσίκου ἀναφέρει σχεδὸν τὰ ἴδια, βλ. Βασ. Σπανός, ὁ.π., σελ. 149: «Ἐν τῷ μεταξύ ἔλαβεν ἄδειαν ἀπὸ τοὺς σπικουλάτορας καὶ τοὺς ἐδαιοῖρασεν ἐκεῖνα τὰ φορέματα ὅπου ἐφοροῦσε. Ἐπειτα ἐπροσευχῆθη καὶ εὐλόγησεν τὸ ποίμνιόν του τετραμερῶς, καὶ εἶπεν: "Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, εἰς χεῖρας σου παρατίθῃμι τὸ πνεῦμα μου, πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ὅσους ἐνήργησαν περὶ τὴν κατατομὴν μου ἢ ἐσωτερικοί ἢ ἐξωτερικοί μετὰ τεσσαράκοντα ἡμέρας νὰ ἔλθουν κοντά μου" καὶ ἐτελείωσεν ἡ προφητεία του. Αἰωνία ἡ μνήμη του».

⁸³ Ζέγκος, ὁ.π., σσ. 52-56. Στὴν ἴδια περιοχὴ στὸν Πινειό καὶ τὴ γέφυρα ἐκτελέσθηκε σὲ πλάτανο

Ὁ τάφος τοῦ μητροπολίτη Πολυκάρπου τὸ 1927 ὑπῆρχε δίπλα στὸν Ἅγιο Ἀχίλλιο, στὸ ἱερό βῆμα: «Ὁ τάφος τοῦ Πολυκάρπου εὐρίσκεται ἔξωθεν τοῦ ἁγίου βήματος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλίου ἐν Λαρίσσει ἐφ' οὗ σώζεται εἰσέτι μαρμαρινή πλάξ, ἥτις κατεχώσθη κατὰ τὴν ἐσχάτως γενομένην ἰσοπέδωσιν τῆς πλατείας τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλίγα βήματα νοτιώτερον ἀρχίζει ἡ ὁδὸς Πολυκάρπου»⁸⁴.

ὁ ὁσιος Δαμιανὸς τὸ 1568, 14 Φεβρουαρίου, βλ. *Ὅσιομάρτυς Δαμιανὸς ὁ νέος ὁ ἐκ Μυριχόβου Θεσσαλίας*, Ἀθῆναι 1974, σσ. 34, 59.

⁸⁴ Τὴν ἄποψη αὐτὴ βεβαίωνε ὁ συνταγματάρχης Ξενοφὼν Ἀγτωνιάδης-Λάτσης, κατιῶν συγγενὴς τοῦ Ἀντωνίου Δαρδιώτου, ὁ ὁποῖος ὡς ἄμεσος συνεργάτης εἶχε φυλακισθεῖ μαζί με τὸν μητροπολίτη, βλ. *Ζέγκος*, ὁ.π., σελ. 86.

ΑΡΧΙΜ. ΙΓΝΑΤΙΟΣ ΜΟΥΡΤΖΑΝΟΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

Ο ΑΠΟ ΛΑΡΙΣΗΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΔΩΡΟΘΕΟΣ ΚΟΤΤΑΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ

Ὁ ἀπὸ Λαρίσης Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Δωρόθεος Κοτταρᾶς (1888-1957) πρόσφερε σημαντικότερο ἔργο στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. Ἐξῆσε καὶ ἔδρασε σέ μία πολὺ κρίσιμη γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ κατ' ἐπέκταση καὶ γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία ἐποχὴ. Ἡ φλογερὴ του πίστι, ἡ ἀφοσίωση στὴν Ἐκκλησία, ἡ φιλομάθεια καὶ ἡ ἐπιμέλειά του ἐπιστρατεύθηκαν ἀπὸ τὴν πολὺ νεαρὴ του ἡλικία στὴν παραγωγὴ ἑνὸς σημαντικότερου ἔργου. Ἄνθρωπος εὐρύτατης μόρφωσης, δέν σταματοῦσε νὰ ἐρευνᾷ ὅ,τι εἶχε σχέση τόσο μὲ τοὺς κανόνες καὶ τὸ Ὁρθόδοξο δόγμα, ὅσο καὶ μὲ τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους, μὲσφ τῆς ἐνδελεχοῦς γνώσης του, ἐρενοῦσε στὴν κάθε τους λεπτομέρεια συνδυάζοντας τους μὲ τοὺς κανόνες τῆς Ἐκκλησίας. Λόγω τῶν γνώσεών του γύρω ἀπὸ τὰ οἰκονομικὰ θέματα προσέφερε ἐπίσης τίς ὑπηρεσίες του ὡς Οἰκονομικὸς Ἐπίτροπος τῆς Ἐκκλησίας. Μὲ αὐτὴν τὴν ἐπιμελίᾳ συνεχῆ ἐνασχόληση ἔλυσε πολλὰ προβλήματα νομικῆς καὶ οἰκονομικῆς φύσεως πού προέκυψαν στὰ χρόνια του στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ὑπαρξη καὶ ἡ διατήρηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας ἔχει ἄμεση σχέση μὲ ἕνα κλάδο πού ἀνήκει στὸ Κανονικὸ δίκαιο. Ἡ Ἐκκλησία, μὲσω κανο-

νικῶν διατάξεων καὶ κανόνων δικαίου θέλησε, ἐκτός τῶν ἄλλων, νά περιφρουρήσει τὴν περιουσία της. Τό σημεῖο τοῦ ἀναπαλλοτριώτου τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας εἶναι ἡ σύμπτωση τῶν κανονικῶν διατάξεων καὶ τοῦ κανονικοῦ δικαίου. Σύμφωνα μ' αὐτά, ἡ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, ἡ ὁποία προέρχεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπὸ ἀφερωμάτα, θεωρεῖται ἱερὴ λόγῳ τοῦ ὅτι ἀνήκει στὴν Ἐκκλησία. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο δέν πρέπει νά μεταβιβάζεται σέ ὁποιοδήποτε ἄλλο φυσικό ἢ νομικό πρόσωπο, ὅπως καὶ δέν πρέπει νά ἀφαιρεῖται ἀπὸ ἐκεῖνον πού εἶναι ὁ ἀρχικός κάτοχος. Θά πρέπει δέ νά παραμένει στὴν ἐξουσία καὶ στὴν κυριότητά του γιὰ νά χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀναγκῶν¹.

Αὐτά πιστεύοντας καὶ ὠθούμενος ἀπὸ τὴν ἀστείρευτη ἀγάπη του γιὰ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν διαφύλαξη τῆς περιουσίας της ἀπὸ ὁποιοδήποτε νομικῆς καὶ οικονομικῆς φύσεως πρόβλημα θά μπορούσε νά ἀντιμετωπίσει, ἐργάσθηκε ἀκαταπύνητα προσφέροντάς της τίς ἐπιστημονικῆς του γνώσεις, τίς ὁποῖες ἄλλωστε γι' αὐτὸν τὸν λόγο εἶχε μοχθήσει γιὰ τὴν ἀπόκτησίν τους.

Ὁ Δωρόθεος, ὅπως ὁ ἴδιος τονίζει, ἀπὸ τὸ 1910, τὴν ἐποχὴ δηλαδή πού ἦταν ἕνας ἀπλὸς διάκονος καὶ κατεῖχε μίαν μικρὴ «ὕπαλληλική» θέση μέσα στοὺς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας, παρακολουθοῦσε αὐτὸν τὸν ἰδιαιτερο τομέα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Συνέχισε δέ τὴν ἐργασία του ἐπάνω σ' αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο καὶ ὅταν προβιβάσθηκε σέ ἀρχιερέα. Ὅταν κάποια χρόνια πρὶν γίνῃ Ἀρχιεπίσκοπος ὁρίσθηκε ὡς Οἰκονομικός Ἐπίτροπος τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο καὶ ἐργάσθηκε ἀκόμα πῶς ἐμπειριστατωμένα ἐπ' αὐτῶν τῶν θεμάτων, θεώρησε καθήκον του νά ἐκδώσει βιβλίον, στό ὁποῖο ἀναφερόταν λεπτομερῶς σέ ὅ,τι εἶχε σχέση μέ τὴν ἐκκλησιαστικὴ περιουσία. Ὁ λόγος πού προχώρησε σ' αὐτὴν τὴν ἐκδοσὴ ἦταν ὅτι ἐπιθυμοῦσε νά γίνῃ γνωστὸ αὐτὸ τὸ σημαντικό ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα, ὄχι μόνο στὸν κλῆρο, ἀλλὰ καὶ σέ ὅλον τὸν ἑλληνικὸ χριστιανικὸ λαό.

Πολλοὶ εἶχαν ἄγνοια τοῦ θέματος καὶ ἄλλοι δέν γνώριζαν τίς σημαντικῆς λεπτομέρειες του, ὅπως καὶ τὸ τί ἔχει προσφέρει ἡ Ἐκκλησία στὸν λαό. Ἕνας ἄλλος λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἐπιθυμοῦσε ὁ Δωρόθεος νά δημοσιοποιήσει τὸ θέμα αὐτὸ ἦταν ὅτι ἐπιθυμοῦσε νά γίνῃ γνωστὸς ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ Ἐκκλησία παραπονεῖται γιὰ τὴν ἐγκατάλειψη ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸ Κράτος, μέσω τῆς ἀφαίρεσης τῆς λιγοστῆς περιουσίας της. Ἐπρεπε, ἐπίσης, νά γίνουν γνω-

¹ Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Ἡ ἐξέλιξις τοῦ ἀναπαλλοτριώτου τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας μέχρι σήμερον*, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθῆνα, 1951.

στοι οί σκοποί για τούς όποιους ή Έκκλησία παρεχώρησε δωρεάν πολλές εκτάσεις για τόν λαό².

Στήν σημαντική αὐτή μελέτη ό Δωρόθεος κάνει μιά ιστορική αναδρομή σέ ντοκουμέντα πού συνδέονται άμεσα μέ αὐτό τό ζήτημα, για νά αναλυθεῖ και νά τεκμηριωθεῖ επιστημονικά τό αναπαλλοτριώτο τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Ξεκινάει από τά πρωτοχριστιανικά χρόνια και τίν συνεισφορά τῶν πρώτων χριστιανῶν για τίν αντιμετώπιση τῶν δαπανῶν τῆς κοινῆς τους λατρείας, τίν συντήρηση τῶν Λειτουργῶν τῆς Έκκλησίας, τίν βοήθεια ἐκείνων πού ἦταν οικονομικά αδύναμοι και τῶν ασθενῶν. Ό Δωρόθεος αναφέρεται στήν περίοδο τῶν διωγμῶν, όταν ή Έκκλησία δέν εἶχε τίν δυνατότητα ἀποκτισης περιουσίας και συνεχίζει τίν ιστορική του διερεύνηση φθάνοντας στήν ἐποχή κατά τίν όποία ἀπέκτησε τίν ἐλευθερία, όποτε αρχίζει και ή κτήση ἀκίνητης και κινήτης περιουσίας μέσω τῆς όποίας ἐξυπηρετοῦσε τίς ἀνάγκες.

Έπομένως, τό αναπαλλοτριώτο, για τό όποιο θεσπίσθηκαν σύν τῷ χρόνῳ διάφορες ἐκκλησιαστικές και πολιτικές διατάξεις, ἔλαβε χαρακτῆρα ἀσφαλείας για τίν Έκκλησία και ὑπεράσπισίς της από όποιασδήποτε μορφῆς ἐκτροπή, όπως και από κάθε ἐπιβουλή. Μέσα από αὐτές τίς διατάξεις ή Έκκλησία διοικεῖ και διαχειρίζεται ἐλεύθερα τίν περιουσία της για όποιον σκοπό κρίνει ότι εἶναι χρήσιμος, ἀλλά και για όποιαδήποτε ἐπείγουσα ἀνάγκη προκύψει στους κόλπους της³.

Ό Δωρόθεος αναφέρεται στίς Οἰκουμενικές Συνόδους και στους ἱερούς κανόνες, οί όποιοι στήριξαν τό αναπαλλοτριώτο τῆς Έκκλησιαστικῆς περιουσίας. Η τεκμηρίωση τοῦ ζητήματος ἐμπλουτίζεται μέ τίν ἐμπειριστατωμένη ἀναφορά στίς «Νεαρές» τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, οί όποίες ἐπανέλαβαν και βεβαίωσαν τίς ἐκκλησιαστικές διατάξεις κηρύσσοντας μέσω τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας τό αναπαλλοτριώτο και ἀπαγορεύοντας τίν ἀπαλλοτριώση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Ἐπιπλέον, τονίζει ότι οί διατάξεις αὐτές ἐπεκράτησαν και κατά τούς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας και οὐδέποτε ή Έκκλησία ἔχασε τά δικαιώματα τῆς κτήσης και τῆς διαχείρισης τῆς περιουσίας της, πρᾶγμα τό όποιο θεσπίσθηκε και μέσω τῶν βερατιῶν τῶν Σουλτάνων.

Κάνοντας μνεῖα στους χρόνους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως φθάνει στό Διάταγμα τῆς 13ης Μαΐου τοῦ Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος Ἰωάννη Καποδίστρια,

² Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Ἡ ἐξέλιξις τοῦ αναπαλλοτριώτου τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας μέχρι σήμερον*, αὐτόθι, σσ. 8-9.

³ Αὐτόθι, σσ. 9-12.

σύμφωνα με τό όποιο στιγματίζονται οί έκποιήσεις μοναστηριακών κτημάτων πού έλαβαν χώρα και κηρύσσονται άκυρες τόσο εκείνες οί όποίες είχαν πραγματοποιηθεί, όσο και όποιες άλλες θά προχωροῦσαν στό μέλλον. Τό Διάταγμα όνομάζει τίς έκποιήσεις αυτές ίερόσυλες, καταχρηστικές και παράνομες πράξεις, οί όποίες ύποκρύπτουν άθέμιτη ιδιοτέλεια. Στο ίδιο πνεῦμα κινήθηκαν και οί επόμενες πολιτικές διατάξεις μέχρι περίπου τά μέσα του 19ου αιώνα⁴.

Ό Δωρόθεος, άναφερόμενος σέ λεπτομέρειες, οί όποίες τεκμηριώνουν τό άναπαλλοτριώτο τής Έκκλησίας, όπως και σέ διάφορα γεγονότα καταπάτησης των έκκλησιαστικών δικαιωμάτων, φθάνει στίς σύγχρονές του Συνταγματικές Διατάξεις περί άπαλλοτριώσεων τής έκκλησιαστικής περιουσίας, όπως και στήν κωδικοποίηση των άγροτικών νόμων περί των άπαλλοτριώσεων. Άναφέρεται στήν εναντίωση τής Έκκλησίας σ' αυτές τίς πολιτικές άποφάσεις, τήν περίοδο, μάλιστα, τής θητείας του ως Οίκονομικού Έπιτρόπου τής Έκκλησίας, εκθέτοντας στό βιβλίο όλα τά ντοκουμέντα και τίς επιστολές του προς τόν τότε Αρχιεπίσκοπο. Σ' αυτά τά κείμενα βεβαιώνεται ή έγκυρη επιστημονική γνώση του επί του θέματος, αλλά και ή άκατάβλητη έργασία του επάνω στό σοβαρότατο αυτό ζήτημα μέσα από τήν επίσημη ιδιότητα του Οίκονομικού Έπιτρόπου τής Έκκλησίας.

Άξίζει νά σημειωθεί ότι ως Αρχιεπίσκοπος Αθηνών ό Δωρόθεος έλαβε τήν άπόφαση νά παραιτηθεί από τίς άποδοχές του ως Αρχιεπισκόπου για νά διοχετευθούν αυτά τά χρήματα για τήν ίδρυση νοσοκομείου των Κληρικών, άφού είχε εξασφαλίσει προηγουμένως τόν χώρο στόν όποιο θά οικοδομείτο τό νοσοκομείο και ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τήν βελτίωση των όρων διαβίωσης των κληρικών, ενώ προσπάθησε για τήν επίλυση των οργανωτικών και διοικητικών θεμάτων τής Έκκλησίας τής Ελλάδος. Ό πρόωρος θάνατός του στίς 27 Ιουλίου 1957 δέν επέτρεψε ώστε οί γνώσεις και οί ικανότητές του νά λύσουν προβλήματα τά όποια ταλανίζουν μέχρι και σήμερα τίς σχέσεις Έκκλησίας και Πολιτείας.

⁴ Δωροθέου Μητροπολίτου Λαρίσης, *Η εξέλιξις του άναπαλλοτριώτου τής έκκλησιαστικής περιουσίας μέχρι σήμερα*, αὐτόθι, σσ. 12-16.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΠΕΤΡΟΥΛΑΚΗΣ
ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΣ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

ΜΙΑ ΜΝΗΜΗ - Μ. ΚΑΡΑΓΑΤΣΗΣ: Η ΔΙΚΑΙΩΣΗ ΗΡΘΕ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ

Θεωρείται Λαρισαίος. Θά έλεγα, όχι.
Βεβαίως είναι αυτός πού έζησε στην πόλη μας.
Τό σημαντικότερο είναι, όμως, πώς κατέγραψε την Λάρισα του χθές
περισσότερο από κάθε άλλον συγγραφέα.
Μέ την έννοια αυτή, ναι, είναι Λαρισαίος.
Ό δέ στενός του φίλος, αείμνηστος Γιώργος Χατζηλάκος,
μας άφησε σημαντικές μαρτυρίες γι' αυτόν.
"Όπως και η κυρία Δέσποινα Βλαχοστέργιου-Βαμβατέκη...

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η γνωριμία μου με τον Καραγάτση ξεκινά στα 1964, τό καλοκαίρι μεταξύ του Δημοτικού σχολείου και του Γυμνασίου. Τό *Ό Συνταγματάρχης Λιάπκιν* ήταν ένα από τά βιβλία πού με προομίθευσε ή θεία Έρμιόνη, αδελφή της μητέρας μου, τό πίο μορφωμένο μέλος της οικογένειας. Στην θεία Έρμιόνη είχε αναθέσει ή μητέρα μου νά με έξωπλίζει με έξωσχολικά βιβλία, κι εκείνη μεταξύ άλλων βιβλίων είχε επιλέξει, προφανώς από τόν τίτλο του, και τό *Ό Συνταγματάρχης Λιάπκιν*. Τό λέω αυτό, γιατί άν τό είχε διαβάσει, δέν θά τολμοῦσε νά τό έχει αγο-

ράσει για να διαβαστεί από ένα 12χρονο αγόρι της εποχής.

Δέν θυμάμαι τίς εντυπώσεις μου από εκείνη τήν πρώτη ανάγνωση, παρὰ μόνο ὅτι μέ εἶχε καθιλωσει ἡ πρώτη μου ἐπαφή μέ τόν ἐρωτισμό τοῦ βιβλίου, κάτι πού δέν τολμοῦσα νά ἐξομολογηθῶ οὔτε σέ ἕναν-δυό ἐπιστήθιους φίλους μου.

Ἐκείνο ἐπίσης πού θυμάμαι εἶναι πώς ἄρχισα νά καίγομαι ἀπό τήν ἐπιθυμία νά ἐπισκεφθῶ τήν συνοικία τοῦ Ἁγίου Θωμᾶ τῆς πόλης μας, γιά τήν ὁποία τόσα καί τόσα ἔγραφε ὁ Μ. Καραγάτσης, ὅπως καί τήν Γεωργική Σχολή.

Ἀλλά, πρὶν ὀλοκληρώσω τήν ανάγνωση τοῦ «Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν», συνέβη κάτι πού γιά μένα ὑπῆρξε ἄρκετά σημαντικό.

Ἦταν ἀπόγευμα κι ἐγώ διάβαζα τό μυθιστόρημα, καθισμένος σ' ἕνα σκαμνάκι στόν φουῆρο τοῦ πατέρα μου. Σέ κάποια στιγμή σταματᾷ ἔξω ἀπό τόν φουῆρο μιά μαύρη λιμουζίνα. Εἶδα νά βγαίνει ἕνας κουστουμαρισμένος εὐτραφής κύριος καί νά κατευθύνεται πρὸς τόν πατέρα μου. Χαρετιοῦνται ἐγκάρδια. Πίσω ἀπό τόν ἄγνωστο σ' ἐμένα κύριο, κατεβαίνει μιά κυρία, μέ ἰδιαίτερο ντύσιμο. Ἡ μητέρα μου σπεύδει νά χαρετίσει τούς ἐπισκέπτες καί ἀποσύρεται γιά νά ψήσει καφέδες. Ἐγώ ἐπιστρέφω στό βιβλίο μου...

Ἐνῶ ὁ πατέρας συζητᾷ μέ τόν φίλο του, ἡ κυρία σπκάνεται καί μέ πλησιάζει. Ρωτᾷ πώς μέ λένε καί ἀμέσως μετά, τί διαβάζω. Τῆς ἀπαντῶ, δείχνοντάς της τό βιβλίο. Τότε ἀκούω νά μοῦ λέει: «Ὁ Καραγάτσης εἶναι ἀδελφός τοῦ συζύγου μου. Ροδόπουλος ἦταν τό πραγματικό του ὄνομα. Ὁ σύζυγός μου ἦταν Πρόεδρος τῆς Βουλῆς».

Τήν κοιτᾷ ἐκπληκτος, μέ ἀπορία. Ἀφοῦ εἶναι ἀδέλφια, πώς ὁ ἕνας λέγεται Καραγάτσης καί ὁ ἄλλος Ροδόπουλος; Ἡ κυρία παίρνει τήν καρτέλα της καί τήν τραβᾷ κοντά μου. Νιώθω τό χέρι της νά μοῦ χαϊδεύει τά μαλλιά. «Εἶναι λογοτεχνικό ψευδώνυμο τό Καραγάτσης», μοῦ λέει, καί μοῦ ἐξηγεῖ πώς πολλοί λογοτέχνες ἐπέλεξαν ἄλλο ὄνομα γιά τό λογοτεχνικό τους ἔργο, ὁ καθένας γιά τούς δικούς του λόγους. Τήν ρωτῶ ποιούς λόγους εἶχε ὁ συγγραφέας γιά νά ἀλλάξει τό ὄνομά του. «Δέν ἤθελε ὁ πατέρας του νά γράφει ὁ γιός του διηγήματα καί μυθιστορήματα», ἀπαντᾷ...

Μοῦ εἶπε καί ἄλλα. Πώς ἡ μητέρα τοῦ Καραγάτση ἦταν ἀπό τόν Τύρναβο καί πώς ὁ ἴδιος, ἐκτός ἀπό τό ὅτι εἶχε πάει Δημοτικό σχολεῖο στήν Λάρισα, ἐρχόταν συχνά γιατί εἶχε φίλους στήν πόλη μας.

Ὅταν οἱ ἐπισκέπτες ἔφυγαν, ὁ πατέρας μου μοῦ ἐξήγησε τί σήμαινε Πρόεδρος τῆς Βουλῆς. Καί ὅταν, μιά μέρα μετά, τελείωσα τήν ανάγνωση τοῦ βιβλίου, ζήτησα ἀπό τήν ἀγαπημένη θεία μου, τήν Ἐρμιόνη, νά μοῦ φέρει ὁ,τι ἄλλο βιβλίο τοῦ Καραγάτση ὑπῆρχε στά βιβλιοπωλεῖα τῆς Λάρισας.

Έτσι, τό καλοκαίρι τοῦ 1964, 12χρονος γνώρισα τόν Καραγάτση, χωρίς ὅμως νά τόν πολυκαταλάβω. Αὐτό ἔγινε τρία χρόνια μετά, συζητώντας μέ τόν καθηγητή μου Βασίλη Λιαπῆ, τόν ἄνθρωπο πού μέ ὀδήγησε μέ τρυφερότητα στά μονοπάτια τῆς λογοτεχνίας.

Ὅμως, πολύ περισσότερα χρόνια μετά, μέ περίμενε μιά ἐκπληξη. Διαβάζοντας διάφορα βιογραφικά τοῦ συγγραφέα, «συνάντησα» καί πάλι τόν ἀδελφό του Κωνσταντῖνο Ροδόπουλο (1896-1971), πληροφορηθήκα τήν πολιτική του δραστηριότητα καί, τό κυριότερο: Τό χέρι τῆς κυρίας πού μοῦ εἶχε χαϊδέψει τό κεφάλι ἦταν τό χέρι τῆς μοναδικῆς κόρης ἑνός μεγάλου Ἑλληνα, τοῦ Κωνσταντῖνου Καραθεοδωρῆ, τοῦ διάσημου μαθηματικοῦ, ἐκλεκτοῦ φίλου καί συνεργάτη τοῦ Ἀϊνστάιν. Ἦταν τό χέρι τῆς σεβάσμιης κυρίας Δέσποινας Καραθεοδωρῆ-Ροδοπούλου. Ἡ Δέσποινα Καραθεοδωρῆ-Ροδοπούλου σέ προχωρημένη ἡλικία ἔγραφε μαζί μέ τήν σεβαστή Λαρισαία κυρία Δέσποινα Βλαχουστέργιου-Βαμβατέκη τό βιβλίο *ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ - Ο ΣΟΦΟΣ ΕΛΛΗΝ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ* (ἐκδ. ΚΑΚΤΟΣ). Ἡ δέ κυρία Δέσποινα Βλαχουστέργιου-Βαμβατέκη μᾶς ἔδωσε ἕνα ἰδιαίτερο κείμενο γιά τόν Μ. Καραγάτση καί τήν Ραψάνη, τίς φίλιες του καί τίς συνήθειές του, ἀπό ὀμλία τῆς τό 2004 στήν Ραψάνη σέ ἐκδηλώσεις τιμῆς γιά τόν συγγραφέα.

Ἄπό Ροδόπουλος... Μ. Καραγάτσης

Ἐν ἀρχῇ ἦταν ὁ Δημήτρης Ροδόπουλος, πού εἶχε γεννηθεῖ στήν Ἀθήνα στίς 23 Ἰουνίου τοῦ 1908. Ἦταν τό πέμπτο παιδί τοῦ Γεωργίου Ροδόπουλου (1863-

1938) καί τῆς Ἀνθῆς Σταμουλάκη-Μουλούλη, κόρης προύχοντα τοῦ Τυρνάβου, τίν ὁποία νυμφεύθηκε τό 1891.

Ὡς Δημήτρης Ροδόπουλος δέν ἤξερε πώς θά γινόταν κάποτε ἕνας ἀπό τούς σπουδαιότερους Ἑλληνες συγγραφεῖς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἀλλά μέ ἄλλο ὄνομα. Ὅμως ὅταν ἔγραψε πώς «Γεννήθηκα στήν Ἀθήνα, σέ ἕνα ἀπό τά τέσσερα γωνιακά σπίτια τῶν ὁδῶν Ἀκαδημίας καί Θεμιστοκλέους. Δέν σᾶς λέω ὅμως σέ ποιό. Καί τό κάνω ἐπίτηδες γιά νά μπλέξω ἄγρια –σέ αὐτό τό ἀθηναϊκό σταυροδρόμι– τούς διάφορους “ἀρμοδίους”, ὅταν ἔρθει ἡ στιγμή νά ἐντοιχιστεῖ ἡ ἀναμνηστική πλάκα. Ἐγώ, βέβαια, θά τά ἔχω τινάξει πρό πολλοῦ καί θά σπάω κέφι στόν οὐρανό, μέ τίν μεταθανάτια φάρσα μου. Θά ἔχω παρέα καί τόν Σολωμό πού θά μοῦ λέει κουνώντας τό κεφάλι: “*Τράβα κι ἐσύ, Καραγάτση, ὅσα τράβηξα ἐγώ ἀπό τόν Καιροφύλλα, τόν Ἀποστολάκη καί τόν Σπαταλά*”. Ὅπως βλέπετε, τό κυριότερο γνώρισμά μου εἶναι ἡ μετριοφροσύνη...», εἶχε πλήρη ἐπίγνωση τοῦ τί εἶχε προσφέρει στά ἑλληνικά γράμματα. Γι’ αὐτό καί ἦταν συχνά καυστικός ἀπέναντί σε ὁμοτέχνους του, καί ἀκόμα πιά συχνά συμπεριφερόταν ὡς μοναχικός λύκος, ἐπιλέγοντας τίς παρέες του καί μιλώντας μιά γλῶσσα ὄχι πάντα ἀρεστή.

Ὁ πατέρας του, Γεώργιος Ροδόπουλος (ἰδιαίτερα αὐταρχικός· τίν σκληρότητα τοῦ ὁποίου ὁ Καραγάτσης τίν περιέγραψε κυρίως στόν *Μεγάλο Ὑπνο*, τό πιά αὐτοβιογραφικό του ἔργο, καί στό διήγημα «Ἀπό τί ζωί τοῦ Μιχάλη Ρούση»), δικηγόρος καί πολιτικός, γόνος ἱστορικῆς καί πλούσιας οἰκογένειας τῆς Πάτρας, ἐγκαθίσταται στήν Λάρισα ὡς διευθυντής τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας καί ὁ μικρός Δημήτρης πηγαίνει δημοτικό σχολεῖο στό τότε Ἀρσάκειο τῆς πόλης μας. Γιά τά χρόνια ἐκεῖνα, ἀργότερα, ὡς Μ. Καραγάτσης, θά γράφει:

«...Διδάχτηκα τά πρώτα γράμματα στό Ἀρσάκειο τῆς Λάρισας καί ἀντί νά ἐρωτευῶ τίς συμμαθήτριάς μου, ἀγάπησα παράφορα τήν δασκάλα μου. Γεγονός πού μαρτυρᾷ τήν σκοτεινὴ ἐρωτικὴ ἰδιοσυγκρασίᾳ μου. Ἔκανα ὅ,τι μποροῦσα γιά νά μὴν προβιβαστῶ, νά μείνω στήν ἴδια τάξη, κοντά στήν “γυναίκα τῶν ὀνειρώων μου”». Εἶναι ἡ «Κυρία Νίτσα», μιά νέα κοπέλα πού εἶχε μόλις διοριστεῖ δασκάλα στό Δημοτικό Σχολεῖο καί πού ὡς διήγημα, τό 1927, τοῦ ἀποφέρει τόν Α΄ Ἑπαινο τοῦ πρώτου Λογοτεχνικοῦ Διαγωνισμοῦ τῆς «Νέας Ἑστίας».

Ὁ Γρηγόρης Ξενόπουλος, εἰσηγητής τοῦ διαγωνισμοῦ, ἔγραψε γιά τήν «Κυρία Νίτσα»: «...εἶναι ἀληθινά ἕνα χαριτωμένο διηγηματάκι. Ὁ συγγραφέας φαίνεται διαβασμένος, ἔχει γούστο καί προσπάντων χιοῦμορ – τό χιοῦμορ ἐκεῖνο πού εἶναι μιά εἰρωνικὴ φιλοσοφικὴ διάθεση. Τό διήγημα εἶναι πολιτισμένο. Μεγάλο ὄχι, ἀλλά λεπτό, ἀβρό, στιλπνό, κομψό, γελαστό, ἔξυπνο. Τό διάβασμά του ἀφήνει ὕστερα μιά γλυκεῖα μελαγχολία».

Σέ ἀντίθεση μέ τόν πατέρα του, ὁ Καραγάτσης λάτρευε τήν μητέρα του, εὐαίσθητη καί καλλιεργημένη γυναίκα, καλῆς οἰκογενείας τοῦ Τυρνάβου, στήν ὁποία, ὅταν αὐτὴ πέθανε τό 1946, ἀφιέρωσε τόν «Μεγάλο Ὑπνο» πού κυκλοφόρησε τήν ἴδια χρονιά.

Τό 1922 ἕως τό 1924, ὁ πατέρας του τόν τιμωρεῖ, ἐπειδὴ εἶχε πλαστογραφήσει τήν ὑπογραφή του σέ σχολικό ἔλεγχο. στέλνοντάς τον Γυμνάσιο στήν Θεσσαλονίκη. Μετά τήν ὀλοκλήρωση τῆς βασικῆς ἐκπαίδευσης γράφτηκε στήν Νομικὴ Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Γκρενόμπλ, στή Γαλλία, μέ σκοπὸ νά σπουδάσει ἐμπορικά. Γιά οἰκονομικούς λόγους ἐπέστρεψε στήν Ἀθήνα τό 1925 καί γράφτηκε στήν Νομικὴ Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀπ’ ὅπου ἀποφοίτησε τό 1930, χωρὶς ὅμως νά δικηγορήσει ποτέ.

Στό Πανεπιστήμιο εἶχε συμφοιτητές καί ἄλλους λογοτέχνες. Γιά ἐκείνη τήν ἐποχὴ ὑπάρχει ἡ δική του μαρτυρία:

«...Κάποτε σπούδαζα νομικά. Εἶχα συμφοιτητές τούς κ. Πέτρον Χάρην, Ἄγγελο Τερζάκην, Γιώργο Θεοτοκᾶν, Πετσάλην καί Ὀδυσσέα Ἐλύτην, τά ἐξαιρετικά αὐτά νομικά πνεύματα πού τόσο διέπρεψαν στή δικανικὴ σταδιοδρομία τους – ὅπως καί ἐγὼ ἐξάλλου. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ κ. Κλ. Παράσχου ὅτι ὑπῆρξε συμφοιτητής μου εἶναι ἀνακριβέστατος. Ὅταν ὁ νεαρότατος κ. Παρασχος γράφτηκε πρωτοετής στή νομικὴ, ἐγὼ ἤμουν κιόλας δικηγόρος παρ’ Ἀρείῳ Πάγῳ. Ἐφηβος ἤμουν ὅταν ἔγραψα τά πρώτα μου καί τελευταῖα ποιήματα. Δέν τά δημοσίευσα ποτέ. Ἀργότερα τό ῥιξα στήν πεζογραφία, ἕνας Θεὸς ξέρει τό γιατί...».

Τά καλοκαίρια τῆς Ραψάνης

Όμως, ἐκεῖνα πού παίζουν κάποιο σημαντικό ρόλο στήν ζωή του εἶναι τά καλοκαίρια, πού περνᾶ στήν γραφική Ραψάνη. Ἀρχικά διαμένει στό σπίτι τοῦ προέδρου τῆς κοινότητας Ἰωάννη Βλαχοστέργιου, ὅπου (κατά τήν μαρτυρία τῆς κυρίας Δέσποινας Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη) συνδέεται στενά μέ τά τρία ἀπό τά ἐννιά παιδιά τῆς οἰκογένειας, τόν Νάσο, τόν Θωμᾶ καί τόν Χρῆστο, μιά παρέα πού ἔχει ἄλλοτε κρησφύγετο, ἄλλοτε ὀρμητήριο γιά τίς παιδικές σκανταλιές τους, τό καραγάτσι (φτελιά) τοῦ Ἀϊ-Θανάση.

Ἀπ' αὐτό τό καραγάτσι θά πάρει καί τό ψευδώνυμό του, Καραγάτσος, μέ τό ὁποῖο θά μείνει στήν αἰωνιότητα. Συμπλήρωμα τοῦ «Καραγάτσος» εἶναι τό Μ.

Μίμη τόν φώναζαν οἱ φίλοι του στήν Ραψάνη, Μίτια οἱ συμφοιτητές του, γιά τήν ἐμμονική του ἀγάπη στόν Μίτια τῶν ἀδελφῶν Καραμαζόφ τοῦ Ντοστογιέφσκι. Ἡ κόρη του Μαρίνα θά ὑπαινιχθεῖ καί τό Μιχάλης, κάτι, ὅμως, πού δέν τό ἀναφέρει στά κείμενά της γιά τόν πατέρα της.

Τολμῶ νά καταθέσω μιά δική μου ὑπόθεση. Γιά τούς δικούς του, στό σπίτι του, ἴσως νά ἦταν ὁ Μίμης. Γιά τούς ὁμότεχνους τῆς γενιᾶς του ὁ Μίτια. Γιά τούς συνεργάτες του στούς ἐπαγγελματικούς χώρους, Δημίτηρς. Καί ὁ Ἐμπειρικός, Δημίτηρ τόν φώναζε... Ἀλλά αὐτό δέν ἔχει καμιά σημασία. Ὅπως καί νά τόν προσφωνοῦσαν, γιά τήν ἐλληνική λογοτεχνία ἦταν ὁ ἀσυμβίβαστος, αἰρετικός, ἐνίστε κυνικός, ὁ πάντα ρεαλιστής Μ. Καραγάτσος, ὁ Ἕλληνας Ζολά...

Ἐπιστρέφω στά καλοκαίρια του στήν Ραψάνη, στήν ὁποία σταμάτησε νά καταφεύγει τό 1937, χρονιά πού πεθαίνει ἡ ἀγαπημένη του ἀδελφή Ροδόπη, σύζυγος τοῦ Φιλοποίμενος Τζουλιάδη, διευθυντῆ ἐπί 26 συναπτά χρόνια τῆς Ἀβερωφείου Γεωργικῆς Σχολῆς, πρόσωπα πού συναντᾶμε στό πρῶτο του μυθιστόρημα *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν*. Καταφεύγω καί πάλι στήν ὁμιλία τῆς κυρίας Δέσποινας Βλαχοστέργιου-Βασβατέκη, γιατί πιστεύω ὅτι εἶναι ἡ πλέον ἐγκυρη μαρτυρία. Τό «γιατί» εἶναι ἀπλό. Γιατί, ἀπό ἐκεῖνα τά καλοκαίρια, ὁ Καραγάτσος ἔχει ἀντλήσει καί «ἥρωες» καί ἱστορίες. Ἔχει μεταφέρει μέ ἀπόλυτο ρεαλισμό (κάτι πού μέ ὀδηγεῖ στόν Χεμινγκουέι), τό ἀποτύπωμα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαρχίας (καί λέω ἐδῶ, αὐτό πού χρόνια ὑποστηρίζω, πώς ἂν ἡ ἐλληνική μας γλῶσσα εἶχε τήν διάδοση τῆς ἀγγλικῆς, τό κοινό της θά ἦταν περισσότερο ἀπό τό ἀγγλόφωνο).

«Ἄς γυρίσουμε λοιπόν πίσω... Τήν ἐποχή πού οἱ γυναῖκες τῆς Ραψάνης πρόβαλαν στίς πόρτες, στά παράθυρα καί στά μπαλκόνια γιά νά δοῦν τούς

παραθεριστές από τήν Λάρισα, τήν Θεσσαλονίκη καί τήν Ἀθήνα κυρίως, νά ἀνηφορίζουν στόν Ἀνίλιο ἢ νά καταφορίζουν στή γαστέρνα. Στήν ἐποχή πού ἕνας ὥραϊός νέος ἀνηφορίζει κάθε πρωί τό γκαλερίμι τῆς Ἰτιάς καί τοῦ Ἀι-Θανάσι γιά νά καθίσει κάτω ἀπό τό καραγάτσι τοῦ Ἀι-Θανάσι. Νά βυθιστεῖ μέσα στά βιβλία του καί νά καταβροχθίσει ὀλόκληρες σελίδες. Ἡ νά ξεδιπλώσει τό μπλοκάκι του, νά βγάλει τό μολύβι ἀπό τήν τσέπη του καί νά ἀρχίσει νά γράφει, νά γράφει ἀσταμάτητα ἀκούγοντας τόν ψίθυρο ἀπό τίς φυλλωσιές τοῦ Ἀνίλιου κι ἀναπνέοντας τό γεμάτο μυρωδιές τῆς φύσης χῶμα τῆς Ραράνης. Κι ὅσο περισσότερο διάβαζε, κι ὅσο περισσότερο ἔγραφε, τόσο πιό ἀχαλίνωτη γινόταν ἡ φαντασία του. Οἱ ὄνειροπολήσεις του εἶχαν πάρει τέτοιες διαστάσεις, ὥστε δύσκολα πιά ξεχώριζε ἄν κάτι πού τό ζοῦσε ἦταν ἀληθινό ἢ δημιούργημα τοῦ ἐφηβικοῦ του μυαλοῦ. Ὁ ἴδιος ἔλεγε ὅτι μποροῦσε νά ἀκούσει στήν κυριολεξία τούς ἦρωές του νά μιᾶνε, πρῖν τούς βάλει ἀκόμα στό χαρτί. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ χωριοῦ μέ τά σκαμμένα πρόσωπα καί τά χέρια γεμάτα ρόζους ἔκαναν τί φαντασία του νά ὀργιάζει καί τόν παρακινοῦσαν νά γράφει διηγήματα μέ ἦρωες τούς ταπεινούς ἀνθρώπους, τούς μεροκαματιάρηδες, ὅπως τούς ζοῦσε τά καλοκαίρια στή Ραράνη. Ἱστορίες θλιβερές καί χαρούμενες συγχρόνως, ἀλλά καί τόσο δυνατές πού θά ἔκαναν καί τήν πιό σκληρή καρδιά νά χτυπήσει ἀπό συγκίνηση.

»Ὁ Μίμης εἶχε κάνει δικό του τόν ἴσκιο ἀπ' τό Καραγάτσι τοῦ Ἀι-Θανάσι. Πολλά λέγανε γι' αὐτό τό δένδρο στό χωριό. Ὅτι ἦταν στοιχειωμένο, ὅτι στόν κορμό τοῦ κατοικοῦσαν νύφες πού ἅμα σοῦ μιλοῦσαν καί τούς ἀπαντοῦσες, σοῦ ἔπαρναν τί φωνή... Αὐτά ἔλεγε ἡ γριά Ἀναστάσινα ἡ καντηλανάφτισσα, πού πίστευε ὅτι καί τόν Μίμη τόν εἶχαν μαγέψει τά στοιχεῖα πού ἦταν κρυμμένα στόν κορμό τοῦ δένδρου. Ἀλλιῶς δέν ἐξηγοῦνταν πού ὄλη μέρα, παλικάρι πρᾶμα, ἦταν κάτω ἀπό τόν ἴσκιο του καί διάβαζε, ἔγραφε κι ἀγνάντευε. Ἄσε πού εἶχε ἀκουστῆ στό χωριό ὅτι ἀπαρνήθηκε τόν πατέρα του κι ἔκανε πατέρα τό δένδρο τοῦ Ἀι-Θανάσι, τό καραγάτσι καί πῆρε τό ὄνομά του...».

Ἀκριβῶς αὐτό ἔκανε ὁ Δημήτρης, Μίμης, Μίτια, Μ. Καραγάτσης: Ἀπαρνήθηκε τό «Ροδόπουλος» καί αὐτοβαφτίστηκε Καραγάτσης. Ὅχι, ὅμως, γιατί τόν εἶχαν μαγέψει τά ξωτικά, ἀλλά γιατί ὁ πατέρας του (πέθανε τό 1939) θεωροῦσε ντροπή γιά τήν οἰκογένεια, τήν ἐνασχόληση τοῦ γιοῦ του μέ τήν Λογοτεχνία. Εἶναι χαρακτηριστικό ἕνα ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ πατέρα του πρὸς τόν Πέτρο Χάρη: «Οἱ διαμορφωτικές μου προσπάθειες γιά νά διαπλάσω τό γυιό μου πῆγαιναν χαμένες».

Ἴσως, ὅμως, καί ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας νά ἤθελε νά ἀποστασιοποιηθεῖ ἀπ'

τὴν οἰκογένειά του, πού πλέον τὴν ἐκπροσωποῦσε ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός του, ὁ Κωνσταντῖνος (Τάκης), ὁ ὁποῖος πολιτεύθηκε μέ τὴν ΕΡΕ καί ἔκανε ἐπιτυχημένη πολιτική καριέρα (Πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, ἐπί σχεδόν 10 ἔτη 1953-1962, ὑπουργός καί ὑφυπουργός σέ πολλές κυβερνήσεις τοῦ κόμματός του). Ὁ ἴδιος εἶχε πολιτευθεῖ, χωρὶς ἐπιτυχία, δύο φορές μέ τό κόμμα τῶν Προοδευτικῶν τοῦ Σπύρου Μαρκεζίνη (1956 καί 1958), δηλώνοντας, ἀργότερα, πῶς αὐτό τό ἔκανε γιά νά κόψει ψήφους ἀπό τόν ἀδελφό του.

Καλλιμέρα, λογοτεχνία!

Τὴν πρώτη του ἐμφάνιση μέ τό διήγημα «Ἡ κυρία Νίτσα» ἀκολουθεῖ τό μυθιστόρημα *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν* (1933), πού ἡ πλοκή του περιστρέφεται γύρω ἀπό τά ἔργα καί τίς ἡμέρες τοῦ Βασίλι Βασίλιεβιτς Νταβίντοφ, ταγματάρχης τῆς τσαρικήσ φρουρᾶς, πού ἔφθασε σάν ἐμικρῆς στὴν Λάρισα καί προσελήφθη ὡς ζωοτέχνης κτηνίατρος στὴν Ἀβερώφειο Γεωργική Σχολή, μιά καί εἶχε κάνει ἀνώτερες σπουδές στὴν Γερμανία.

Ἡ ὑποδοχή του ἀπό τοὺς λογοτεχνικούς κύκλους τῆς Ἀθῆνας εἶναι ἐνθουσιώδης. Ὅχι ὅμως καί στὴν Λάρισα. Κάποια ἀπό τά πρόσωπα τοῦ μυθιστορήματος ἦταν ὑπαρκτά καί ἡ τοπική κοινωνία σκανδαλίζεται. Ἀλλά αὐτό ἀφήνει ἀδιάφορο τόν Καραγάτση. Ἐκεῖνο πού τόν ἐνδιαφέρει εἶναι ἡ πιστή ἀπεικόνιση τῆς ζωῆς καί δέν διστάζει νά γίνει ὑπέρμετρα τολμηρός γιά τὴν ἐποχή του, ἀγνοώντας ἐπιδεικτικά ἐκείνους πού θά τόν κατηγοροῦσαν μέχρι καί γιά εὐσχμην πορνογραφία.

Πολλά χρόνια ἀργότερα ὁ Ν.Δ. Καροῦζος θά γράφει:

«Ἐκφράζοντας τὴν ἀλήθεια τοῦ Φρόνιτ, δίνει ὅλη τὴ δυναμική μυστηριώδη ἐξουσία στοὺς ἡμερους τῆς σάρκας καί ἀνάγει κεφαλαιώδη στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς στὴν λίμπιντο, ἀλλά ὑποσυνειδήτᾳ ὑποτυπώνει μίαν αἴσθηση ἀμαρτίας».

Τό 1933 εἶναι ἡ χρονιά-σταθμός στὴν νεοελληνική πεζογραφία, γιά τό μυθιστόρημα. Τόν ἴδιο χρόνο ἐφανίστηκαν ταυτόχρονα σημαντικά μυθιστορήματα, ἀπό τά κορυφαῖα τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. *Οἱ Δεσμῶτες* τοῦ Ἄγγελου Τερζάκη, *Ὁ Συνταγματάρχης Λιάπκιν* τοῦ Μ. Καραγάτση, *Ἡ Ἀργώ* τοῦ Γιώργου Θεοδοκά, *Ἡ δασκάλα μέ τά χρυσά μάτια* τοῦ Στράτη Μυριβήλη, *Ὁ Προορισμός τῆς Μαρίας Πάρνη* τοῦ Θανάση Πετσάλη-Διομήδη, *Οἱ Γυναῖκες* τῆς Γαλάτειας Καζαντζάκη, *Τά Μυστήρια τῆς Ρωμοσύνης* τοῦ Θράσου Καστανάκη καί ἄλλα.

Είναι, λοιπόν, η χρονιά που κάνει δυναμικά την εμφάνισή της η λεγόμενη «Γενιά του '30», φέρνοντας τά πάνω κάτω στην ελληνική λογοτεχνία, με την ανανέωση της ποίησης και τις νέες αναζητήσεις στον χώρο της πεζογραφίας.

Ωστόσο η θερμή υποδοχή του *Ό Συνταγματάρχης Λιάπκιν* επιφυλάσσει και μια μεγάλη έκπληξη για τον ίδιο. Τόν

καλεί στο γραφείο του ο πατέρας του, ο οποίος εν τῷ μεταξύ έχει παραιτηθεί και από διοικητής της Τραπέζης Κρήτης και πλέον διατηρεί ένα από τα μεγαλύτερα δικηγορικά γραφεία της Αθήνας, ενώ παράλληλα πολιτεύεται, και του ζητά να υπογράψει τά έργα του με τό πραγματικό του όνομα, ως Δημήτρης Ροδόπουλος, και όχι με τό ψευδώνυμο Μ. Καραγάτσης, ρωτώντας τον: «Κηλιδομένο όνομα σου έδωσα και πήρες ψευδώνυμο;».

Ό νεαρός συγγραφέας, όμως, όχι μόνο κράτησε τό ψευδώνυμό του, αλλά τό 1957 προκάλεσε και απόφαση της Νομαρχίας Αττικής, σύμφωνα με την οποία πέτυχε και την επίσημη αλλαγή του ονόματός του σε Μ. Καραγάτσης.

Στόν άστερισμό του έρωτισμού

Ό Μ. Καραγάτσης, μετά τό πτυχίο Πολιτικών και Οικονομικών που παίρνει από τό Πανεπιστήμιο, εργάζεται στην ασφαλιστική εταιρεία του αδερφού του Νίκου, στόν Πειραιά. Τό 1935 θά κάνει γυναίκα του την ζωγράφο Νίκη Καρυστινάκη, κόρη του Ανδριώτη καπετάνιου Λεωνίδα Καρυστινάκη, μετέπειτα γνωστή ως Νίκη Καραγάτση (1914-1986).

Τό 1936 κυκλοφορεί τό μυθιστόρημά του *Η χίμαιρα* και στην κόρη του, που γεννιέται τον Οκτώβριο του 1936, δίνει τό όνομα της ήρωίδας του βιβλίου, Μαρίνα. Δύσκολος χαρακτήρας ό Μ. Καραγάτσης, πολλές φορές οί έμμονές του καταλυτικές.

Στήν περίπτωση της Μαρίνας Ρείζη της *Χίμαιρας*, ό έρωτας εκφράζεται με την κυριαρχία του πόθου. Η Μαρίνα προσπαθεί μάταια ν' άντισταθεί στην ίσπεδωτική του δύναμη.

Ό Καραγάτσης αποδίδει με ακρίβεια τις ψυχικές άμφιταλαντεύσεις και τό έρωτικό πάθος της Μαρίνας, που άσφυκτιά μέσα στην ελληνική νησιώτικη ζωή στό άρχοντικό της Σύρας. Η πτώση της Μαρίνας είναι καταστροφική,

άλλα ο Καραγάτσος επιχειρεί να την δει με συγχωρητική ματιά, αποδίδοντας ευθύνες στην ίδια την μοίρα: «*Ἡ Ἄτροπος ὄρισε: εἶναι ἔτσι γραμμένο, νά φέρει τόν χαλασμό στους ἄλλους καί στόν ἑαυτό της τήν ὥρα πού ἡ εὐτυχία ἔκρουγε τά φτερά της πάνωθῆ τους...*».

Ὁ Ἀνδρέας Καραντώνης θά θεωρήσει τήν Μαρίνα ὡς τό ἑλληνικό ἀντίστοιχό της κυρίας Μποβαρί. Ἡ παράνομη ἡδονή πού γεύεται, πληρώνεται σκληρά. Ἡ αὐτοκτονία, ἡ αὐτοκαταστροφή, εἶναι τό κόστος μᾶς τέτοιας συμπεριφοράς.

Ἡ Μαρίνα, πού τιμωρεῖται, εἶναι ἡ πόρνη. Ἡ ἴδια βέβαια ἔχει τόν ἀντίλογό της ἀπέναντι στά κοινωνικά δεδομένα: «*Ἡ δυστυχία, ἡ ἀγωνία, ἡ μεταμέλεια μ' ἔβγαλαν ἀπ' τά σύνορα τῆς ζωῆς καί τῶν ἀνθρώπων...*» Πεθαίνει ὡς θύμα τῆς κοινωνίας, τῶν περιστάσεων, τῆς ἰδιοσυγκρασίας της.

Ὁ Καραγάτσος, παίζοντας μέ τόν ἀμφιλεγόμενο χαρακτήρα της, θά δημιουργήσει μέ τό τέλος καί τόν θάνατό της, μίαν ἐντύπωση ἡρωική. «*Σχεδόν μοιραία βρέθηκε μέ τήν πράξη της, ἀντιμέτωπη σ' ἓνα σύστημα στερεωμένο στους αἰῶνες, δυναμωμένο ἀπό τό αἷμα τῶν θυμάτων, δηλαδή ὄλων ἐκείνων πού διανοήθηκαν νά τό ἀμφισβητήσουν, προτοῦ ἔρθε ἡ ὥρα τῆς ἱστορικῆς του ἀμφισβήτησης*».

Ὁ Γιούγκερμαν εἶναι ἐδῶ

Τήν 1η Ἰανουαρίου 1938 ἀρχίζει νά δημοσιεύεται σέ συνέχειες στήν *Νέα Ἐστία* ὁ *Γιούγκερμαν*. Σέ βιβλίο θά κυκλοφορήσει τό 1940. Ἐν τῷ μεταξύ, δημοσιεύονται στήν *Νέα Ἐστία* μεταφράσεις του ἀπό ἀποσπάσματα ἔργων Γάλλων συγγραφέων καί ἡ νουβέλα *Ὁ γυρισμός τοῦ Γιούγκερμαν* πού θά συμπεριληφθεῖ στό μυθιστόρημα *Τά στερνά τοῦ Γιούγκερμαν*. Παράλληλα μέ τήν ἔκδοσιν τοῦ *Γιούγκερμαν* κυκλοφορεῖ καί ἡ συλλογή διηγημάτων του *Ἡ λιτανεῖα τῶν ἀσεβῶν*. Τήν ἴδια χρονιά δημοσιεύεται στήν *Νέα Ἐστία* τό διήγημά του «Ὁργή».

Ὁ Γιούγκερμαν «ζοῦσε μόνο γιά νά ἱκανοποιεῖ τίς ὀρέξεις του». Μέσα ἀπ' αὐτό τό ἀμφιλεγόμενο πρόσωπο, ὁ συγγραφέας θά ξεδιπλώσει ἕναν κόσμον κυριευμένο ἀπό ἀντινομίες. Ὁ κλασικός τυχοδιώκτης ἀναδεικνύεται ἀπό τούς σημαντικότερους παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ τόπου. Ἡ ἀναρρίχσή του αὐτή δέν γνωρίζει ἠθικούς φραγμούς, ὅμως ἡ συναναστροφή του μέ τόν διανοούμενο Καραμάνο «δέν θά τόν ἀφήσει νά ξαναβρεῖ πιά ἡδονές». Ὁ κάποτε ἀδίστακτος Γιούγκερμαν θά «τιμωρηθεῖ» γνωρίζοντας τήν

αγάπη στό πρόσωπο μιᾶς ἀπλῆς κοπέλας, τῆς φυματικῆς Βούλας, ἡ ὁποία θά ζωντανέψει ἕνα ὄνειρο ζωῆς, πού ὅμως θά ἐξοστρακίσει ὁ κοινωνικός συμβιβασμός καί θά συντριῖνει ὁ θάνατος. Μέσα ἀπό τί γαλήνια παρουσία τῆς Βούλας, ὁ Καραγάτσης θά σπλιτέψει μιᾶ νοσηρή κοινωνική κατάσταση πού ἔβλεπε τί γυναίκα ὡς κατώτερο ὄν πού δέν δικαιούται νά ἔχει προσωπική ζωή. Ὁ πλατωνικός ἔρωτας τοῦ Γιούγκερμαν γιά τήν Βούλα γίνεται ἡ ἀπόδειξη τῆς πρόθεσης τοῦ συγγραφέα νά ἐξυψώσει τήν αγάπη ὡς μόνη πηγή τῆς ζωῆς, πού ὅμως τοῦ τήν στερεῖ ὁ θάνατος, «ὁ μέγανος ἀφέντης, αὐτός πού κάνει τά μάτια γυάλινα».

Ἀκόμα πιά ἀμφιλεγόμενο πρόσωπο στό μυθιστόρημα εἶναι ὁ Καραμάνος, πού ἀδυνατεῖ νά κοινωνικοποιηθεῖ. Ὁ Καραμάνος εἶναι ὁ ἠττημένος, ἀντίθετα ὁ Γιούγκερμαν, ἐπιθετικός ἀπό τήν φύση του, εἶναι ὁ νικητής. Ἡ αγάπη του, ὅμως, γιά τόν φίλο του δέν μειώνεται καί ὁ Γιούγκερμαν θά εἶναι κοντά του ὡς τόν θάνατο.

Ὅ,τι ἀξίζει στόν *Γιούγκερμαν* εἶναι ἡ σκληρή ματιά πού ἔχει ὁ ἥρωάς του γιά τόν ἄνθρωπο καί τήν ζωή. Αὐτή ἡ ματιά εἶναι τό καθρέφτισμα ἑνός ὀλοκληρου κόσμου, ἑνός μέρους τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἑνός κοχλασμοῦ πού κρύβει ὅλες τίς δυνάμεις τοῦ κακοῦ καί ὅλα τα στοιχεῖα τῆς φθορᾶς. Εἶναι ἡ ματιά τοῦ συγγραφέα πού ἀναζητᾷ τήν λύτρωσή του μέσα ἀπό τήν στάση ζωῆς τῶν προσώπων πού ἐπινοεῖ. Τό δράμα τῶν ἡρώων του ἔχει ἀφετηρία τό δικό του δράμα, τήν δική του περιπέτεια ζωῆς. Γι' αὐτό καί ὁ Ἄνδρέας Καραντώνης θά γράφει πῶς ὁ Μ. Καραγάτσης «... εἶναι ἕνας ἀπό τούς πιά ἄνθρώπινους πεζογράφους μας».

Ὅταν ἡ *Νέα Ἐστία* ἄρχισε νά δημοσιεύει τόν *Γιούγκερμαν*, τά πράγματα ἔγιναν δύσκολα γιά τόν Μ. Καραγάτση, πού ἤδη ἀντιμετωπιζόταν μέ δυσπιστία ἀπό πολλούς συντηρητικούς τῆς τότε ἀθηναϊκῆς κοινωνίας. Ἀρκετοί ἀκαδημαϊκοί, καί κυρίως πατεράδες θυγατέρων, εἶτε προσπαθοῦσαν νά κρύβουν τό περιοδικό ἀπό τά σαλόνια τους, εἶτε ζητοῦσαν νά μὴν τοῦς ἔρχεται σπίτι. «Ἐχουμε κορίτσια», παραπονιοῦνταν. Ὁ συγγραφέας ἀντιμέτωπος μέ τήν ἄτυπη κατηγορία τοῦ διαφθορέα.

Κατανοπές οἱ ἀντιδράσεις. Ἡ ἑλληνική κοινωνία μετά τό 1925, αὐτή πού εἶχε κάποια σχέση μέ τήν Λογοτεχνία, ἀλλά καί μέ τίς Τέχνες, εἶχε βρεθεῖ μπροστά σε νέες καί ἄγνωστες ἐκφράσεις: Ρεαλισμός, Ὑπερρεαλισμός, πρωτοποριακά κινήματα. Τό πλέον ἀπαγορευμένο θέμα τῶν δημόσιων συζητήσεων, ὁ ἔρωτας, ξεφυτρώνει ἀπρόβλεπτα σέ κείμενα πού σκανδαλίζουν πολλούς. Ἡ πολιτική ζωή τοῦ Μεσοπολέμου μόνο ἤρεμη δέν εἶναι. Ὁ Διχασμός συνεχίζεται.

τά κινήματα διαδέχονται τό ένα το άλλο. Τά μηνύματα πού φτάνουν στήν Ἑλλάδα ἀπό τήν Εὐρώπη, κάθε ἄλλο παρά συνηγοροῦν γιά ἓνα ἤρεμο μέλλον. Ἡ προσφυγιά, πού ἀκολούθησε τό τραγικό 1922, δίνει ἀγῶνα ἐπιβίωσης μέσα σέ συνθηκες δραματικές. Ἄλλωστε, τό ἀτελείωτο ΔΕΚΑ τοῦ Μ. Καραγάτση ἀναφέρεται σ' αὐτό.

Παρά ταῦτα, ὁ Μ. Καραγάτσης ἀναγνωρίζεται ὡς ἀσυμβίβαστος καί ἀπόλυτα ρεαλιστής. Ἀκόμα καί ὅσοι διαφωνοῦν μαζί του, τόν σέβονται. Καί εἶναι ἀκόμα νωρίς. Γιατί, μετά τόν *Γιούγκερμαν* θά ἀκολουθήσουν πολλά, ἀκόμα πιά ἀνατρεπτικά κείμενα, εἴτε ὡς διηγήματα καί νουβέλες, εἴτε ὡς μυθιστορήματα. Στά εἴκοσι χρόνια πού μεσολαβοῦν μέχρι τόν θάνατό του θά ταξιδέψει σέ πολλούς ἀστερισμούς. Ἀπό τούς παράνομους ἔρωτες τῆς κοινωνικῆς καθημερινότητας μέχρι τήν ἱστορία καί τήν θρησκεία. Συνήθως ἰχνηλατώντας τίς μαῦρες πτυχές τους.

Διαβάζοντας καί ξαναδιαβάζοντας τό ἔργο του, ἀπό τά 12 μου μέχρι σήμερα πού ἀγγίζω τά 69, κατασταλαίωζω στήν ἀποψη ὅτι ὁ Μ. Καραγάτσης ἦταν μιά ἀπεγνωσμένη φωνή διαμαρτυρίας, ἀπέναντι σέ ὅσα ἔκρινε στραβά, ἀνήθικα, διεφθαρμένα «χόρευαν» γύρω του. Καί ἦταν πολλά αὐτά. Γιά ὅσα τό κοινωνικό δεδομένο μποροῦσε νά ἀνεχτεῖ, μιλοῦσε καθαρά καί καταγγελτικά. Γιά ὅσα ἔκρινε πώς θά προκαλοῦσαν σφοδρές ἀντιδράσεις, ὅπως τό διήγημα «Μπουχούνστα» (τό Μεγαλοχώρι Τρικάλων), χρησιμοποιοῦσε τήν μυθοπλασία καί τά σύμβολα.

Γράφοντας γιά τά δεινά τῆς Κατοχῆς, τούς λεγεωνάριους, τήν συνεργασία κάποιων Ἑλλήνων μέ τούς κατακτητές καί τήν ἀντιπαλότητα πού εἶχε ξεσπάσει στόν χῶρο τῶν ἀντιστασιακῶν ομάδων, στό «Μπουχούνστα», ἐκφράζει τήν πίκρα καί τήν ἀπόγνωσή του:

«Εἶναι χρόνια τώρα πού οἱ ἄνθρωποι τοῦ κόσμου ἐτούτου δέν ζοῦσαν πιά. Μόνο πεθαίναν ἢ πρόσμεναν τόν θάνατο σκοτώνοντας ἀνθρώπους. Ἦσαν τόσο μαῦρα τά μάτια καί τά χεῖλια τόσο γυμνά ἀπό αἷμα! Ἀκούστηκε πώς σ' ἓνα χωριό πού δέν ἀπόμεινε κανεῖς –Κούρνοβο τό λέγαν– βγῆκαν οἱ πεθαμένοι ἀπ' τά μνήματα καί γύρισαν στά σπίτια τους. Κάποια γυναῖκα –πού πέρασε ἀπό κεῖ καί δέν ἤξερε– ἤρθε σ' ἐπαφή μ' ἓναν ἀπ' αὐτούς. Καί στούς ἐννιά μῆνες, γέννησε τράγο μέ κεφάλι δεντρογαλιάς. Ἔτσι ὁ κόσμος κατάλαβε πώς οἱ Κουρνοβίτες εἶναι πεθαμένοι...».

Ὁ στενός του φίλος Γιώργος Χατζηλάκος

Γιά τούς συμβολισμούς καί τόν «μαγικό» ρεαλισμό πού ἐντοπίζουν οἱ μελετητές τοῦ Καραγάτσι, βρίσκω πλέον ἔγκυρα ὅσα μᾶς ἄφησε στό βιβλίο του *Οἰδιπόδειο σέ παραλλαγή* (ἐκδόσεις ΕΣΤΙΑ, 1998), ὁ Λαρισαῖος εὐπατριδής, ὁ γεωπόνος Γιώργος Χατζηλάκος, ἐπιστήθιος φίλος του Μ. Καραγάτσι, ὁ ὁποῖος μᾶς ἀφηγεῖται τά ὅσα κοινοί φίλοι διηγήθηκαν στόν Μ. Καραγάτσι μιά βραδιά τσιπουροκατάνυξης σέ ταβέρνα τῶν Ταμπάκιων. Τά ἀντιγράφω ἀπό τό δυσεῦρετο, πλέον, βιβλίο του:

«Τό σίγουρο εἶναι πώς τή βραδιά ἐκείνη στό τσιπράδικο τῆς Λάρισας, στά Ταμπάκια, ὁ Μ. Καραγάτσι συνέθεσε (δέν λέω ἐμπνεύστηκε, οὔτε συνέλαβε), τήν “Μπουχούνστα”, τό παλαβό διήγημά του. Μή γελαστεῖς καί πεις πώς εἶναι σχιζοφρενικό, μίν κάνεις τέτοιο λάθος. Οὔτε νά δεχτεῖς τούς ἰσχυρισμούς του πώς τάχα εἶναι μιά παράξενη, μιά ἰδιότροπη, μιά ἀνισόρροπη ἱστορία. Πῶς ὅλα αὐτά πού γράφονται εἶναι, καθῶς ὁ συγγραφέας δηλώνει, “ἄρρητα θέματα, κουκιά μαγειρεμένα”. Ὁχι. Μίν τό πεις, μίτε νά τό σκεφτεῖς.

»Εἶναι ἡ παρέα μας τή νύχτα ἐκείνη, μέ τήν τσιπουροποτισμένη εὐφρόσυνη διάθεση ὅλων μας στήν ἀρχή, εἶναι τό κατρακύλισμα στήν ἄβυσσο τῆς μελαγχολίας στό τέλος. Ἐκεῖ στήν “Μπουχούνστα” θά βρεῖς τόν γεωπόνο, τόν μαθηματικό καί τούς ἄλλους πού κουβεντιάζουν γιά τόν Λιάπκιν (ὄλοι τόν γνώριζαν, μερικοί εἶχαν προσωπικές σχέσεις μαζί του), τόν Ραμπουτίκα, τό πρωτοπαλίκαρο τῶν λεγεωνάριων τῆς περιοχῆς μας, ἓναν ἀχαρκτηριστο βλάχο, τυχοδιώκτη. Ὁ Μ. Καραγάτσι τό ἔπιασε ἀκούγοντάς μας. Εἶδε πώς τό κυρίαρχο στοιχεῖο τοῦ τραμπούκου αὐτοῦ ἦταν ἡ γκλίτσα καί θά τό διαπιστώσεις διαβάζοντας τήν “Μπουχούνστα”. Μ' αὐτήν τήν ὀζώδη μαγκούρα, ὄχι μόνο ἔδερε ἀλλά καί σκότωνε ὅποιον ἀντιστεκόταν στήν θέλησή του. Ἐναν τέτοιο σκοτωμό θά εἶχε ὁ Μετσοβίτης βλάχος εὐπατριδής (ἐννοεῖ τόν Εὐάγγε-

λο Άβέρωφ-Τοσίτσα καί τό μυθιστόρημά του “Η φωνή τῆς Γῆς”), ἀργότερα ὑπουργός, ἀπό τούς ρυθμιστές τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῆς χώρας. Θά τόν ἀπόσωνε τόν Βαγγέλι ὁ Ραμπουτίκας στήν κεντρική πλατεία τῆς πόλης, ἄν ψυχραιμότεροι (ἀπό αὐτά τά φασιστόμουτρα) δέν μπαίναν στήν μέση, μέ κίνδυνο τῆς ζωῆς τους καί αὐτοί βέβαια.

»Ακόμα καί σκινές ἀπό τό λαϊκό δικαστήριο τῆς Ἀργαλαστῆς θά δεῖς στήν “Μπουχούνστα”. Ἐκεῖ εἶναι, τότε πού σπάραξε ἡ καρδιά τοῦ Βασίλι Φόμυτς Σολομόνοφ ἀντικρίζοντας τόν Στεπᾶν Ντιμίτριεβιτς καί συλλογίστηκε: “Πολύ παράξενη ἡ ζωή στους στερνούς τούτους χρόνους. Πολύ ἀλλόκοτη καί παράλο-
γη...”, τότε πού “...τό θάνατο σπέρναμε καί τό θάνατο θερίζαμε”, λόγια τοῦ ταβερ-
νιάρη τῆς ὁδοῦ Βάκχου τῆ βραδιά ἐκείνη, μεταφεριμένα στήν “Μπουχούνστα”.

»Στήν “Μπουχούνστα”, ἄν λίγο σταθεῖς, θά δεῖς καί τόν συγγραφέα μας. Εἶναι αὐτός πού ὅταν ρωτιέται:

-Πῶς μπορεῖς νά κοροϊδεύεις τό χάρο; Ἀπαντάει:

-Χμ... Αὐτό ἀναρωτιέμαι κι ἐγώ... Νά δοῦμε ὅμως ὡς πότε θά βαστάξει. Τό πόσο βάσταξε τό ἔδαμε ἐμεῖς πού ἀπομείναμε. Λίγα χρόνια μετά τήν βραδιά ἐκείνη. Τό ἔδω μᾶς ἄφησε, κι αὐτό πολύ μᾶς στοίχισε...».

Ὁ Γιώργος Χατζηλιᾶκος ἀναγνωρίζει ὅλα τα πρόσωπα τῆς «Μπουχούνστα», πού εἶναι μεταφορές προσώπων πού συνδέονταν μέ τήν συντροφιά τοῦ συγγραφέα. Τό ἕνα μάλιστα, ὁ Πέτια, ἦταν μέχρι πρὶν χρόνια ὁ γνωστός στούς παλιότερους Λαρισαίους, Μάχος ἢ Φόν Τέλεμακ, πού ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Χατζηλιᾶκος, ὅταν τόν στρίμωξαν οἱ ΕΑΜίτες στήν πλατεία Ταχυδρομείου «καί τόν ἀπέλιψαν οἱ ἰνστρούκτορες τοῦ ΕΑΜ, τοῦ μίλησαν ἔξω ἀπό τά δόντια: “...πρόσεξε, κακομοίρη μου... δέν μᾶς ξέρεις ἀπ’ τήν καλή... δέν τό χουμε καί πολύ... καί πρόσεξε γιατί ἡ Κεντρική Ἐπιτροπή...”, ἔ τότε κι ἐκεῖνος ἀπάντησε θαρραλέα καί χωρίς περιστροφές: “...τήν ἔχω χεσμένη τήν Κεντρική σας Ἐπι-
τροπή”. Θά τί δεῖς τῆ θαρραλέα αὐτή ἀπάντησή του στήν “Μπουχούνστα”».

Ὁ Γιώργος Χατζηλιᾶκος μᾶς πληροφορεῖ πῶς ὁ Μ. Καραγάτσης ὑπῆρξε μανιώ-
δης θρηεντής ἀνθρώπων ἱστοριῶν, ὅπου κι ἄν τίς συναντοῦσε αὐτές. Καί ἀκόμα μέσα ἀπό συμβολισμούς ἢ ἀλλόκοτα παραμύθια, ἔβγαξε τίς πικρότατες ἀλήθειες:

«Ἐἶχε γίνει πολύ παράξενη ἡ ζωή τούς στερνούς τούτους χρόνους. Πολύ ἀλλόκοτη καί παράξενη. Ὅλος ὁ κόσμος ἔπαιζε καρπαζιές μέ τόν Χάρο, σά νά ἔταν μακαντάσης παλιόφιλος. Κάτι τάχα κνηγούσαμε γιά τῆ ζωή. Καί μόνο θάνατο κνηγούσαμε. Τόν θάνατο σπέρναμε, τόν θάνατο θερίζαμε.»

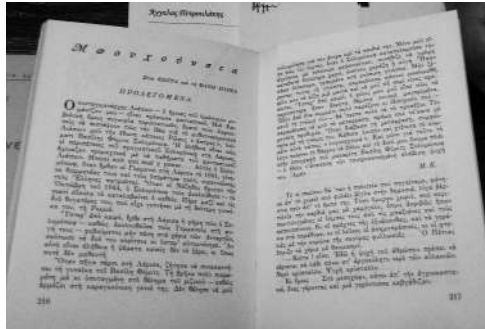
Πολυγροφότατος, αλλά και αλύτρωτος

Ἡ παραγωγή του μεγάλη, καί ὄχι μόνο λογοτεχνική. Κριτικές θεάτρου (τό 1946 ἀνέλαβε τήν θεατρική στίλη τῆς ἐφημερίδας *Βραδυνή*, ἐνῶ τόν ἴδιο χρόνο ἀνεβαίνει καί στό θέατρο τό ἔργο του *Μπάρ Έλδοράδο* πού δέν σημείωσε ἐπιτυχία), πολεμικές ἀνταποκρίσεις ἀπό τά βουνά τοῦ Γράμμου καί τοῦ Βίτσι, ὅπου ὁ ἐμφύλιος πόλεμος βάδιζε πρὸς τό τέλος του, ταξιδιωτικά (Αγγλία, Γαλλία, Τουρκία, Αἴγυπτο, Ἀνατολική Ἀφρική). Ἐπιχειρεῖ χωρίς ἐπιτυχία καί στόν κινηματογράφο, ὑπογράφοντας τό σενάριο καί τή σκηνοθεσία τῆς ταινίας «Καταδρομή».

Σταματῶ γιά λίγο στά ταξιδιωτικά του. Στήν Κωνσταντινούπολη, γράφοντας ἕνα κείμενο μέ τίτλο «Ἡ μάχη τῆς πίστεως» ἐξομολογεῖται τήν «λαχτάρα πότε θά ἰδῶ τήν Ἁγία Σοφία. Πότε θά διαβῶ τήν πύλη τήν βασιλική. Πότε θά νιώσω νά σχηματίζεται, ὀλόγυρα ἀπό τό εὐτελές σαρκίο μου, τό θεώρημα τῆς χρυσῆς ὕλης καί διαλαλεῖ ὅτι τό μὴ πεπερασμένο χάος μόνο μέ τό πεπερασμένο τῆς ὕλης ἀποδείχεται. Πότε ἡ ἑλληνική ψυχή μου θά σμίξει σφιχτά μέ αὐτήν τήν ὕλη, τήν διαποτισμένη μέ δεκαπέντε αἰῶνων τραγικό ἑλληνικό μεγαλεῖο. Ἔτσι ἔσκηνα τό κεφάλι στό πεπρωμένο. Καί πῆρα τόν δρόμο τῆς Ἁγία-Σοφιάς.

»Ἦταν πρῶι ὅταν μπῆκα τρέμοντας σύγκορμος στήν Ἁγία-Σοφία. Καί μεσπμέρι ὅταν ἔφυγα γιά νά πάω στά Πατριαρχεῖα. Ὁ δρόμος εἶναι μακρὺς, στήν ἄλλη ἄκρη τῆς πόλης – στό Φανάρι. Εἶναι ὁ δρόμος πού πῆρε ἐκεῖνο πού ἀπέμεινε –τότε– ἀπό τήν ὀργανωμένη ὑπόσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, γιά νά κρυφτεῖ ταπεινά καί νά ἐπιζήσει, νά φυτοζωήσει, φυλάγοντας μέ δέος τήν ἱερή φλόγα πού σιγόκαιγε τρεμουλιάζοντας, πού μιά στερνὴ πνοή τῆς ζοφερῆς θεομηνίας κίνδυνος ἦταν νά τήν σβήσει. Ἐκεῖ, στά ταπεινά κτίρια τοῦ Φανα-

ριοῦ, τὰ σφιγμένα στὸν ἐλάχιστο βραχνιασμένο χῶρο, πού περιστοιχίζουν ἕναν ἀκόμα πιό ταπεινό ναό, ὁ ἑλληνισμός ἔδωσε τὴν μεγαλύτερη, τὴν πιό σκληρή, τὴν πιό ἀπελπισμένη, ἀλλὰ καὶ τὴν πιό δοξασμένη μάχη, τῆς ἱστορίας του. Μάχη πού κράτησε σταθερά τέσσερις αἰῶνες. Μάχη σιωπηλή, ὕπουλη, πεισματική, περιτυλιγμένη, στὴν πορφυρὴ φλόγα τῆς

πίστεως, στὸ μαῦρο καπνὸ τοῦ πάθους. Πολεμιστὲς δὲν ἦταν ἄνθρωποι μὲ πανοπλίες ἀλλὰ ἄνθρωποι μὲ ράσα. Θύματα δὲν ἦταν οἱ ἄνθρωποι πού ἔχαν τὴ ζωὴ τους, μὰ ἐκεῖνοι πού ἔχαναν τὰ ἰδανικά τους. Κεδρὸς τῆς δὲν ἦταν μιά πόλη, μιά ἐπαρχία ἢ ἕνα κράτος, ἀλλὰ ἕνας λαὸς μὲ τὶς ιδέες του καὶ τὸν πολιτισμὸ του. Χάσιμὸ τῆς δὲν ἦταν μιά ἀλλαγὴ ἢ ἕνα σβήσιμο συνόρων, ἀλλὰ μιά ὀπισθοδρομικὴ τῆς ὑδρογείου μέσα στὸ διάστημα τῆς Ἰστορίας.

»Φτάνω μπροστά στὴν ἐξωτερικὴ πύλη. Κοιτῶ. Εἶναι τριπλή. Οἱ δύο πλαϊνὲς εἰσοδοὶ ἀνοιχτές. Ἡ κεντρικὴ κλειστή. Ἀνθρώπου πόδι δὲν τὴν διάβηκε ἐδῶ καὶ ἑκατὸν τριάντα ἀκριβῶς χρόνια· δηλαδή ἀπὸ τὴν μέρα πού τὴν στόλισε τὸ αἰωρούμενο κουφάρι τοῦ Γρηγορίου Ε΄, δίνοντας δοξασμένα νικηφόρο τέλος στὴ σιωπηλὴ μάχη τῶν 468 χρόνων. Ἀπὸ τούτη τὴ στιγμή –καὶ γιὰ ἕνα αἰῶνα– τὸ λόγὸ τὸν εἶχαν τὰ ὄπλα. Τώρα σώπασαν κι αὐτά. Ὁ μέγας πόλεμος πῆρε τέλος ὀριστικό, ἀφοῦ ἔκρινε τελειωτικά τὴν μοῖρα τῶν δυὸ ἀντιπάλων. Ὅ,τι ἦταν νά κερδηθεῖ ἢ νά χαθεῖ κι ἀπὸ τὶς δυὸ μεριές, κερδήθηκε καὶ χάθηκε. Μὰ ἡ κεντρικὴ πύλη τοῦ Πατριαρχείου ἀπομένει σφραλιστὴ κι ἀδιάβατη, μνημεῖο ἱερό καὶ καθγιασμένο τῆς μεγαλύτερης κι ἐνδοξότερης μάχης πού ἔδωσε ὁ Ἑλληνισμός γιὰ τὴ ζωὴ του, τῆς μάχης τοῦ Φαναριοῦ...».

Ἐδῶ θέλω νά σημειώσω ὅτι ὁ αἰρετικός, ὁ ἀμφισβητίας, ὁ πικρόχολος –συχνά– Μ. Καραγάτσης, ἔδωσε, πρὶν ἀπὸ ἑξήντα καὶ περισσότερα χρόνια, τὴν πλέον ἀποστομωτικὴ ἀπάντηση σὲ ὅλους τοὺς νέους ἱστορικούς πού σπλιτεύουν τὸν ρόλο τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς Ὁρθοδοξίας στὰ προεπαναστατικὰ χρόνια.

Συνιστῶ, σὲ ὅσους ἐπαίρονται ὅτι θαυμάζουν τὸν Καραγάτση, κάνοντας ἀναφορὲς στὸν Λιάπκιν καὶ τὸν Γιούγκερμαν, νά σκύψουν καὶ πάνω σε ἄλλα του κείμενα, γιὰ νά γνωρίσουν καὶ τὸν ἄλλο Μ. Καραγάτση, τὸν ἱστορικό (ἔγραφε καὶ βιβλίῳ ἱστορίας), τὸν χριστιανό, πού συνομιλεῖ μὲ τὸν Παπαδια-

μάντη («Ο άνθρωπος με τό κανελί πανωφόρι»), τόν δίκαιο κριτή. Είναι μικρά διαμάντια τά διηγήματά του. Είναι πραγματικό χρυσάφι τά ταξιδιωτικά του. Οί κριτικές θεάτρου είναι επίσης κοσμήματα, πού διδάσκουν στους σύγχρονους θεατροκριτικούς πώς μπορεί ένας στοχαστής νά προσεγγίσει τό Θέατρο.

Στόν δρόμο τῆς ἀθανασίας...

Τό 1958, πρωτοδημοσιεύεται στήν ἐφημερίδα *Ἀκρόπολη* τό *Μυθιστόρημα τῶν Τεσσάρων*, πού γράφει μαζί μέ τόν Ἄγγελο Τερζάκη, τόν Ἡλία Βενέζη καί τόν Στράτη Μυριβίλη. Είναι ἡ χρονιά πού, στά πενήντα του, ἀρχίζει νά βλέπει τό τέλος του. Στίς 8 Νοεμβρίου παθαίνει καρδιακή προσβολή. Κλείνεται στόν ἑαυτό του. Προαισθάνεται πώς βαδίζει πρὸς τό τέλος. Ἀποξενώνεται καί δουλεύει μέ ἀκόμα μεγαλύτερο πείσμα. Τήν προθανάτια ἀγωνία του τήν βιώνουν ἀκόμα πιό ἔντονα ἡ σύζυγος καί ἡ κόρη του. Λίγο μετά ξεκινᾷ νά γράφει τό *ΔΕΚΑ*, ἕνα μυθιστόρημα διαφορετικό ἀπό τά προηγούμενα, σέ ὕφος καί θεματική. Ὅλα αὐτά μέχρι τά χαράματα τῆς 14ης Σεπτεμβρίου 1960, πού πεθαίνει ὕστερα ἀπό πολύωρη κρίση ταχυκαρδίας, στά 52 του.

Κηδεύεται στίς 15 Σεπτεμβρίου, στό πρῶτο νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν. Στόν τάφο του χαράζεται τό ἐπίγραμμα ἀπό τό ἔργο του *Τό μεγάλο συναξάρι*: «Οἱ μοναδικές ὁμορφιές εἶναι προνόμιο τοῦ θανάτου».

Ὁ Ἄνδρέας Καραντώνης, ἀπό τά μεγάλα πνευματικά ἀναστήματα τῆς ἐποχῆς, θά δώσει ἐπιγραμματικά μιά εἰκόνα τοῦ δρόμου πρὸς τήν αἰωνιότητα, πού θά βαδίσει ὁ Καραγάτσης, ὁ ὁποῖος, μεταθανάτια, λατρεύτηκε καί διαβάστηκε πολύ περισσότερο ἀπό ὅσο ζοῦσε:

«Τό μνήμα τοῦ Καραγάτση δέν θά μείνει ποτέ ἀνανθό καί νοερά καί πραγματικά. Θά ἔχει τούς προσκνηντές του κι ἀπ' τούς τωρινούς κι ἀπ' τούς μελλούμενους. Κάποιο πορφυρό σάν ἀπό αἷμα λουλούδι –τό σύμβολο τῆς ἐρωτικῆς ζωῆς– θ' ἀνθίζει πάντα πάνω ἀπ' τό μνήμα του».

Ἦταν ὁ πιό προικισμένος ἀπ' ὅλους μας

Θεωρῶ χρήσιμο νά παραθέσω ἕνα κείμενο-μνημόσυνο τοῦ Στράτη Μυριβίλη, ἕναν χρόνο μετά τόν θάνατο τοῦ Μ. Καραγάτση, πού δημοσιεύθηκε στίς 15 Ὀκτωβρίου 1961, στήν *Νέα Ἐστία* (τεῦχος 823):

«Μέ τό χαμό τοῦ Καραγάτση, τά Ἑλληνικά Γράμματα στερήθηκαν μιά ἀπό τίς πιό ξεχωριστές καί πιό ἰδιότυπες μορφές τῆς λογοτεχνίας μας. Ἦταν ἕνα γνήσιο ταλέντο, πού μέ χαρά χειροκροτήσαμε τήν ἐμφάνισή του στά 1933.

Από τότες τό άναγνωστικό κοινό δέν έπαυε νά δέχεται κάθε λίγο και λιγάκι τά μινύματά του. Μυθιστορήματα, διηγήματα, δημοσιογραφικές κριτικές, ιστορικά μελετήματα, ταξιδιωτικές έντυπώσεις, άπ' όλα.

»Μιά πλούσια ιδιοσυγκρασία πού τήν κατείχε μιά ανάγκη και ένας πυρετός έκφράσεως και δημιουργίας πού δέ χόρταινε, πού δέ σύχαζε, πού δέν καταλάγιαζε σέ καμιάν έκδήλωσή της. Παρακολουθώντας κανείς αυτή τή ραγδαία πνευματική εμφάνιση, πάει νά πιστέψει πώς ύπήρχε μιά μυστική διαίσθηση μέσα του, πού τού 'λεγε νά κάνει γρήγορα, νά βιαστεί, γιά νά προφτάσει νά πει όσα είχε νά πει, πρίν ή μοίρα τού τσακίσει τήν πέννα στά χέρια του τόσο νωρίς.

»Πολλές φορές τό ύφος του ήταν πρόχειρο, άδούλευτο, στερημένο από τήν τελειωτική έπεξεργασία εκείνη πού δείχνει τήν ικανοποίηση τού δημιουργού, πού δέν αφήνει τά χειρόγρατά του πρίν τούς δώσει τή μορφή πού θά τόν ήρεμήσει. Γι' αυτό και συχνά ξανάπιανε ένα έκδομένο έργο και τό μετάπλαθε. Ό Καραγάτσης ήταν ό πλούσια προικισμένος λογοτέχνης, πού πέρασε βιαστικός σάν λαμπρό μετέωρο από τό στερέωμα τής νέας μας λογοτεχνίας.

»Ήταν ό πιό προικισμένος άπ' όλους μας, ό πιό έργατικός, ό πιό συνθετικός, ό πιό γνήσιος μυθιστοριογράφος. Κανένας άλλος μας δέν μπορούσε νά στήσει τό μύθο και νά κινήσει τούς ήρωές του μέ τόση εύκολία και μέ τόση άληθοφάνεια. Ήταν έκπληκτικές οι ικανότητές του στή δημιουργία άτμοσφαιρας και στήν έπινόηση πειστικών έκ πρώτης όψεως καταστάσεων.

»Ό Καραγάτσης ήταν μιά σύντομη και θετική παρουσία, πού τό πέρασμά του από τά Νεοελληνικά Γράμματα έσφράγισε γιά πάντα τή μεταπολεμική μας λογοτεχνία».

Άνήκε στους άδολους άφηγητές

Ίδιαίτερη άξία όμως έχει τό σημείωμα τού ιδιαίτερα συντηρητικού διανοούμενου, μεγάλου κεφαλαίου τής Λογοτεχνίας μας, Άγγελου Τερζάκη, πού δημοσιεύθηκε στήν έφημερίδα *ΤΟ ΒΗΜΑ* στίς 13 Σεπτεμβρίου 1961, ως πνευματικό μνημόσυνο γιά τόν έναν χρόνο από τόν θάνατο τού Μ. Καραγάτση:

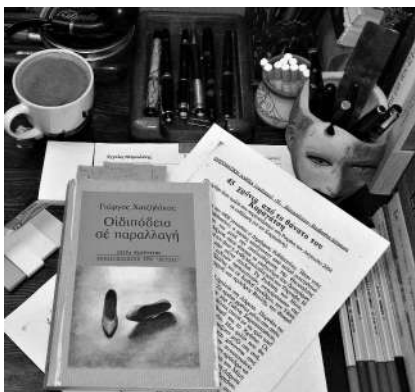
«Ό Χρόνος κυλάει μέ άνιση ταχύτητα. Δέν συνεπήρε, δέ θόλωσε τήν παρουσία τού Καραγάτση μέσα στό δωδεκάμηνο τούτο διάστημα από τόν θάνατό του, πού συμπληρώνεται αύριο. Ό άνθρωπος είταν πολύ ζωντανός γιά νά σβηστεί από τόν άέρα γύρω μας, ό συγγραφέας είχε νά πει πολλά ακόμα μέ τόν άκατάστατο πληθωρισμό του. Ό πληθωρισμός αυτός είταν τό έχέγγυο, τό προ-

τέρημα και μαζί τό ὄριο τοῦ Καραγάτση. Ἐχέγγυο γιατί ἔπειθε. Προτέρημα γιατί τροφοδοτοῦσε σταθερά τόν ὀϊστρο του. Ὅριο γιατί τοῦ στεροῦσε τό μέτρο.

»Συλλογίζομαι συχνά, καθώς κάνω μιὰ προσπάθεια νά παρακολουθίσω μιὰ πλευρά τῆς σύγχρονης πεζογραφίας, πώς μαζί μέ ιδιοσυγκρασίες σάν τοῦ Καραγάτση πάει, θά ἔλεγε κανένας, νά εξαφανιστεῖ σιγά-σιγά ἕνας τύπος συγγραφέα προικισμένου μέ ὑψηλή αὐθεντικότητα, ἀνεξάρτητη ἀπό τά συγκεκριμένα ἐπιτεύγματά της: Ὁ τύπος τοῦ συγγραφέα ἀφηγητῆ ἄδολου, πηγαίου, θά ἔφτανε νά πῶ “παιδικό”. Ἡ ἐποχή μας, καί σάν προπομπός ἀκόμα τῶν ἐρχόμενων καιρῶν, ὅπως μοιάζει, φέρνει στήν ἐπιφάνεια, ἄλλες ιδιοσυγκρασίες, μικτές, σύνθετες, πονηρεμένες, ἐγκεφαλικές, ἀλγεβρικές. Τό πεζογράφημα, τό μυθιστόρημα, στά χέρια τους γίνεται ἀλληγορία, ὑπανιγμός, αἶνιγμα, συμβολική ἐξίσωση, κεφαλοθραύστης, ὀτιδίποτε θέλετε ἔξω ἀπό ἀφήγημα. Κατασκευάζονται καί θεωρίες γιά νά τό σπυρρίζουν, νά τό νομιμοποιήσουν, πρᾶγμα καθόλου δύσκολο, ἀφοῦ δέν ὑπάρχει στόν κόσμο ἄποψη, ἀκόμα καί ἡ πιό αὐθαίρετη, πού νά μή μπορεῖ νά ὀργανωθεῖ σέ θεωρία, σώνει νά τό θέλει. Τό σταθερό γνώρισμα αὐτοῦ τοῦ τύπου πεζογραφήματος εἶναι πώς ὅταν διακόψετε τήν ἀνάγνωσή του, δέν δοκιμάζετε ὕστερα καμιὰ λαχτάρα νά τή συνεχίσετε. Τό πολὺπολύ νά νιώθει μιὰ τέτοια περιέργεια ὁ ἐπαγγελματικά ἐνδιαφερόμενος, δηλαδή ὁ νεαρός συγγραφέας ἢ κρυπτοσυγγραφέας. Καμμιά ἀναλογία ὁμως μέ τό αἶσθημα εὐδαιμονίας, τή βαθειά κι ἀνέφελη ἐκείνην ἡδονήν πού ἔκανε τόν ἀναγνώστη τῆς πηγαίας πεζογραφίας νά βυθίζεται στό ρεῦμα της καθώς σέ θερμό λουτρό καί νά νιώθει τή ζωή του ν’ ἀναδιπλώνεται σέ μιάν ἄλλη δευτέρου βαθμοῦ ζωή γεμάτην μεθυστικά βιώματα καί συναρπαστικές γνωριμίες. Θά ἔλεγα πώς ἡ τέχνη τοῦ μυθιστορήματος πάει νά στερηθεῖ μιάν ἀνθρωπιά καί μιὰ προσήνεια πού εἶταν ἀκριβῶς οἱ ἀποχρῶντες λόγοι τῆς παρουσίας της στόν κόσμο.

»Ὁ Καραγάτσης ἀνῆκε στούς ἄδολου ἀφηγητές. Ὅποιαδήποτε “προθεση” κι ἂν ἔβαζε πότε-πότε, ἐκ τῶν ὑστέρων, στά κείμενά του, δέν κατόρθωνε, εὐτυχῶς, νά πείσει πώς εἶναι αὐτή καί ἡ ἀφετηρία του. Ὁ ἐπιστημονισμός τοῦ εἶταν ὄψιμος, ἀναφομοίωτος, πίσω ἀπό τόν ὑπερτονισμένο πανσεξουαλισμό τοῦ ἔβλεπε συχνά το πείσμα, τήν ἐπιθυμία τοῦ πειραχτηρίου νά σκανταλίσει τούς πουριτανούς ἢ τούς ὑποκριτές. Μή λησμονοῦμε πώς ἐπιστημονίζουσες ἀφέλειες εἶχαν ἀκόμα καί οἱ μέγιστοι τῆς μυθιστοριογραφίας! Ὁ Ζολά νόμιζε πώς κάνει βιολογία, ὁ Μπαλζάκ κοινωνιολογία, ὁ Τολστόι ἔφτασε ν’ αὐτοκαταργηθεῖ ἀπό τήν ψύχωση τῆς ἠθικῆς διδαχῆς.

»Ὅλ’ αὐτά εἶναι φαινομενικές μόνον ἀντιφάσεις. Στήν οὐσία κάνουν κατάδηλη τή θεμελιακή ιδιότητα τοῦ γεννημένου μυθιστοριογράφου, τήν ἀφέλεια,

τήν εὐπιστία. Ξεγελιέται, πιστεύει σέ μίαν “ἀποστολή” μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο πού ξεγελιέται καί πιστεύει σιά πρόσωπα πού ξεπιδᾶνε μεσ’ ἀπό τή φαντασία του κι ἀπό τό σκοτεινό του ἔνστικτο. Στήν ἀφόρητη κοινοτοπία, νά θυμίσω τό κλασικό ἀνέκδοτο τοῦ Μπαλζάκ, πού διέκοψε ἕνα φίλο του, καθώς ἐκεῖνος τοῦ ἀνιστοροῦσε τά βάσανά του, γιά νά τοῦ πει: “Ἄς γυρίσουμε τώρα στήν πραγματικότητα. Μέ ποιόν νά παντρέψουμε τήν Εὐγενία Γκραντέ;”.

»Τήν ἔνταση αὐτή τῆς δημιουργικῆς αὐθυποβολῆς τή δοκιμάζει κάθε γνήσιος μυθιστοριογράφος, ὅπως ἄλλωστε καί κάθε γνήσιος δραματικός ποιητής. Ἡ ἐπινόηση τῆς τελευταίας φιλολογικῆς ὥρας νά καταρηνθῶν, τόσο στό μυθιστόρημα ὅσο καί στό δράμα, τά ζωντανά πρόσωπα, οἱ χαρακτήρες μέ ταυτότητα κι ὀλοκληρία, γιά νά προβληθεῖ στή θέση τους τό διαλυτικό στοιχεῖο τῆς σύγχρονης ψυχῆς ἢ καί ἡ ὄντολογική της ἀοριστία, εἶναι “θέσεις” ἐνδιαφέρουσες ἀλλά καί ξένες στήν πραγματική φύση τοῦ δημιουργικοῦ δαιμόνιου. Ὁ γεννημένος μυθιστοριογράφος ξεκινάει βασικά ἀπό ἕνα στοιχεῖο θετικό: Ἀπό ἕνα ὄραμα πού τό ἀπαρτίζουν ὑποκατάστατα τῆς ζωικῆς ἐμπειρίας: ἄνθρωποι καί γεγονότα, πρόσωπα καί περιστάσεις. Αὐτά ὅλα μαζί, στόν ἀμοιβαῖο συσχετισμό τους, ἀναδίνουν ἕνα προσωπικό ἄρωμα καί λούζονται σ’ ἕνα εἰδικό φῶς: Εἶναι ἡ “ἀτμόσφαιρα” τοῦ μελλογέννητου ἔργου. Ὁ ποιητής ζωῆς συγκινεῖται ἀπό τήν ἀτμόσφαιρα ἀκριβῶς αὐτήν, δηλαδή ἀπό τήν πεμπουσία τοῦ διάχτυτου ἀνθρώπινου στοιχείου. Συγκινεῖται καί δοκιμάζει ἐπιταχτική τήν παρόρμηση νά τήν ἀνακοινώσει. Ἡ ἀνακοίνωση, εἶναι τό ἔργο.

»Βρίσκουμε στόν Καραγάτσι πτή εὐπιστία τούτη, τή σημαδιακή, τοῦ μυθιστοριογράφου. Τή συναντούσαμε στόν ἄνθρωπο, τότε πού ζοῦσε, νά ἐκδηλώνεται σά μιά μανία του ν’ ἀφηγεῖται προφορικά, στίς φιλικές του ἐπαφές, τίς ἱστορίες πού ἔπλαθε. Τ’ ἀνιστοροῦσε ὅλ’ αὐτά διεξοδικά, μ’ ἐπιμονή, λεπτομέρειες, συνεπαρμένος. Τό πρόσωπό του, τότε, ἔφεγγε, τό χαμόγελό του γινόταν παιδικά πονηρό, καταθαμπωμένο. Κι ἐμεῖς, εἴτε τόν παρακολουθοῦσαμε, εἴτε κάναμε πῶς τόν παρακολουθοῦμε, συλλογιζόμεσταν πῶς μέσα του στοιχειώνει τή στιγμή τούτη τό προαιώνιο δαιμόνιο τοῦ παραμυθᾶ, πού ζεῖ σύγκαιρα σέ δύο διαφορετικά ἐπίπεδα, στήν πραγματικότητα καί στήν ὑπερπραγα-

ματικότητα. Καί πώς γι' αυτόν ή πρώτη υπάρχει μόνο και μόνο για να τροφοδοτηί τή δεύτερη.

»Ενώσω ζούσε, τόν διάβαζαν πολύ και τόν επέκριναν. Όταν πέθανε, τόν ανέβασαν στά σύννεφα, τόν μεταχειρίστηκαν για μέτρο. Πολύ φυσικά ὄλ' αὐτά: ζούμε ακόμα τίν ὥρα τοῦ πάθους. Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὡστόσο νά θυμίσω ὅ,τι παρατηροῦσα κι ἕνα χρόνο πρὶν ἀπό σήμερα: Πῶς ὅποιος ἐνδιαφέρεται εἰλικρινά και τίμα νά κάνει Ἱστορία, πρέπει νά συγκρίνει μέ ὅ,τι ἔχει προηγηθεῖ προπάντων, γιατί ἡ Ἱστορία εἶναι ἀνέλιξη ὀργανική.

»Ὁ Καραγάτσος, τίν ὥρα πού ἤρθε στό προσκίνιο, εἶχε νά πει τό λόγο του. Καί τόν εἶπε. Ἀντί νά τοῦ ζητᾶμε ὅ,τι δέν εἶχε σκοπό νά δώσει, ἤ νά τοῦ φορτώσουμε ὅ,τι δέν τοῦ ἀνῆκε, καλλίτερα θά εἶταν νά ξεκρίνουμε νηφάλια ἐκεῖνο πού τόν χαρακτήριζε. Εἶταν ἀρσενικό κι ὠραῖο. Δέν θά προθυμοποιηθῶ νά τό ἐξηγήσω ἐδῶ, γιατί δέν εἶναι ἔργο τῶν συνοδοιπόρων νά συμπεραίνουν. Καταθέσεις μονάχα μποροῦν και πρέπει νά κάνουν, χρήσιμες για τίν κρίση τῆς Ἱστορίας. Κι ἔπειτα θά ἐξομολογηθῶ και τοῦτο: Προτιμῶ νά κρατήσω τό μυστικό, νά πάρω μαζί μου τό σύνθημα τοῦ καιροῦ μου. Ἄν οἱ νεότεροι θέλουν, δέν ἔχουν παρά νά τό ἀναζητήσουν και νά τό ἀνακαλύψουν μέ τή γόνιμη ἔρευνα πού ἀποκρυπτογραφεῖ τίς ἐποχές και δίνει φωνή στά χεῖλη ἐκείνων πού ἔχουν φύγει. Ἄν πάλι τό θεωροῦν ἄσκοπο, ἂν τό περιφρονήσουν, εἶναι ὀλοτελα περιττό νά τό ἔχει καταδώσει ἕνας στρατιώτης τῆς φρουρᾶς πού τό τήρησε ἐπειδή πίστευε πῶς εἶχε κάτι νά διαφυλάξει».

Ὁ περισσότερο Εὐρωπαῖος συγγραφέας μας

Ὅμως ιδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι ἕνα κείμενο τοῦ Γιάννη Χατζίνη (για τόν ὅποιο δέν ἔτρεφε ἀγαθὰ συναισθήματα ὁ Καραγάτσος), στήν *Νέα Ἑστία*, στίς 15 Ὀκτωβρίου 1961 (τεῦχος 823):

«Ὁ Μ. Καραγάτσος ἔχει πάρει πρό πολλοῦ (ἀπό τό πρῶτο κιόλας βιβλίο του, τόν ἐκπληκτικό ἐκεῖνον "Συνταγματάρχη Λιάπκιν") τή θέση πού τοῦ ταιριάζει μέσα στή λογοτεχνία μας. Εἶναι ἀπό τίς πρῶτες-πρῶτες, χωρίς νομίζω ἀντίρρηση ἀπό πουθενά. Ἀλλά καθεμιά ἀπ' αὐτές τίς θέσεις κορυφῆς ἔχει και τόν ιδιαίτερο λόγο της, πού μπορεῖ νά βρῖσκεται σέ μιά πλήρη ἀντίθεση μέ τίς ἀξίες πού ἀντιπροσωπεύουν οἱ ἄλλες. Γι' αὐτό και δέν εἶναι πάντα εὐκόλη ἡ ἀλληλοαναγνώριση, θέλω νά πῶ ἡ ἀμοιβαῖότητα στήν ἐκτίμηση τοῦ στοιχείου ζωῆς μέ τό ὅποιο ἡ καθεμιά ἀπό τίς θέσεις αὐτές ἐπιδιώκει τήν ἐπιβίωσή της.

«Η παρατήρηση αυτή έχει μιά ιδιαίτερη σημασία προκειμένου για τόν Καραγάτση, πού περισσότερο απ' όλους δέ μπόρεσε ποτέ ν' αναγνωρίσει με τήν καρδιά του αξίες άλλες, έξω από κείνες πού φορέας τους εΐταν ό ίδιος.

«Πρόκειται, άραγε, για μιά έγωιστική αυτοεγκάθειξη, όποτε τό πνεύμα καταντάει νά μίν μπορεί νά γονιμοποιηθεί χωρίς νά φορέσει παρωπίδες; Εΐναι ή περίπτωση πολλών μεγάλων καλλιτεχνών, πού αποκλείουν τόν έαυτό τους απ' όλον τόν άλλο κόσμο, γιατί βρίσκουν πώς ό δικός τους εΐναι ύπεραρκετός. Ώστόσο, ό Καραγάτσης άνίκη σέ διαφορετική τάξη. Δέν απομακρύνθηκε από τόν κόσμο των άλλων, αλλά στάθηκε διαρκώς αντιμετώπος σέ ό,τι αντιπροσώπευε καί εξέφραζε. Οί αντιδράσεις του σέ ιδέες, σέ πράξεις καλλιτεχνικές, σέ μορφές ζωής, εΐταν όρμητικές, βίαιες. Τόν κατακυριαρχούσε πάντοτε ένα πνεύμα άνατροπής. Ό Καραγάτσης βεβαιωνόταν για τόν έαυτό του, μόνο με τήν προϋπόθεση ότι μπορούσε νά έκμηδενίσει τούς άλλους. Ώχι νά τούς άγνοήσει.

«Όλο του τό έργο, κατά βάθος, άποτελεί μιά πρόκληση. Καί στίς καλλιτερες ώρες του, τίς τόσο ήμερες καί γαλήνιες, όταν ή πρόζα του μοιάζει σάν ένας κάμπος από λουλούδια πού τόν θωπεύει τό άνοιξιάτικο άέρι, ξέρουμε πώς κάποια θύελλα παραμονεύει. Τό πρόσωπο τοϋ συγγραφέα θά σκοτεινιάσει, τό παιδί θά ξαναγίνει θηρίο. Ό Καραγάτσης, όταν βρεθεί χωρίς άλλη λεία, κατασπαράζει τόν έαυτό του.

«Χρησιμοποιεί τήν τέχνη σάν ένα μέσον για νά λυτρωθεί από τούς δαίμονες πού τόν βασανίζουν. Δέν εΐναι διόλου παράξενο, αν θέλοντας νά βγει από τό κλουβί του, δέν καταφέρει παρά νά χαλκεύει για τόν έαυτό του βαρύτερα δεσμά. Ώστερ' από κάθε έργο του, πού χρειάστηκε πάντοτε κατανάλωση μιās τεράστιας ψυχονευρικής δύναμης, δέν απολαμβάνει τή φυσική ίκανοποίηση τής άπελευθέρωσης, όπως ή γυναίκα πού έφερε στόν κόσμο ένα γερό, όμορφο παιδί. Ένα καινούργιο έμβryo μέσα στά σπλάχνα έχει ήδη αρχίσει νά μεγαλώνει, ν' άπαιτεί μιά άποκλειστική, μιά ολοκληρωτική φροντίδα. Έμπνέοντας τό θηριώδη πόθο νά ξεπεράσει κάθε άλλο σέ ύγεία καί όμορφιά.

«Ό Καραγάτσης στέκεται αντιμετώπος καί στό έργο του τό ίδιο.

«Γι' αυτό καί κάθε βιβλίο του εΐναι κάτι άλλιώτικο, σάν άποκομμένο απ' όλα τ' άλλα. Θέλει νά σταθεί μοναχό του, νά έπιζήσει με τίς δυνάμεις του. Όταν γράφει τί «Χίμαιρα» ύστερ' από τόν «Λιάπκιν», τό «Μεγάλο Ώπνο», ύστερ' από τόν «Γιούγκερμαν» καί τόν «Κοτσάμπαση», τό άφρικανικό «Άμρι-α-Μούγκου» ή τόν αστυνομικοφανή «Κίτρινο φάκελλο», τόν δυσπερίγραπτο «Σέργιο καί Βάκχο», δέν εΐναι για ν' αλλάξει ρουχό, μολονότι σέ πολλές περιπτώσεις με έκπλήττει με άξιοθαύμαστα έπιτεύγματα τεχνικής, αλλά για ν' αντικαταστή-

σει τήν ίδια τήν ψυχή του μέ μιά καινούργια. Κανένας άλλος συγγραφέας δέν ἔζησε τό μαρτύριό του. Καταναλίσκεται ἄμετρα, χωρίς φειδώ, σέ μιά λυσσαλέα πάλι μέ τό ἀνέφικτο. Νιώθει τόν κόσμο νά τρίζει κάτω ἀπό τά πόδια του, καί τόν διαπερνάει ἡ φοβερή ὑποψία πώς δέν εἶναι ὁ κόσμος πού κινδυνεύει, ἀλλά ἡ ίδια του ἡ ὑπαρξη. Κάθε βιβλίο του ἀποτελεῖ ἀναζήτηση μιᾶς θέσης καινούργιας, γιά νά μπορέσει νά πατήσκει πιό σίγουρα, νά βεβαιωθεῖ πώς δέν θ' ἀνοίξει μπροστά του ὁ γκρεμός, τό χάος. Κατά βάθος, τά βιβλία του δέν διαφέρουν ἀπό τά S.O.S. τοῦ карабиού πού βουλιάζει.

»Εἶναι ἡ ίδια ἡ φαντασία του ὀργιαστική, παράφορη, πού πλέκει αὐτό τό φοβερό δίχτυ, ἀπό τό ὁποῖο μάταια ἀγωνίζεται νά ξεγαντζωθεῖ. Κάποτε θέλησε νά καταφύγει στήν ἱστορία, πιστεύοντας ὅτι θά βρεῖ σ' αὐτήν κάτι ἀφ' ἑαυτοῦ του στερεό, ὅπου θά μποροῦσε νά χαρεῖ τήν ἀσφάλεια πού τοῦ ἔλειπε.

»Ἀλλά τί σχέση μποροῦσε νά ἔχει ὁ Καραγάτσης μέ ὁ,τι ἀκριβῶς ἀποτελοῦσε τόν ἀντίποδά του; Μέσα σ' αὐτόν τόν ἀντικειμενικά ἀσφαλῆ χῶρο, πάτησε τή σφραγίδα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ του τόσο βίαια, ὥστε ἡ ἱστορία ν' ἀλλάξει μονομιᾶς πρόσωπο, νά μεταβληθεῖ σ' ἓνα τυπικό Καραγατσικό βίωμα. Εἶναι κρίμα πού ἡ κριτική δέ θέλησε ν' ἀντικρύσει τό παράτολμο ἐγγεῖρημα ἀπό τήν ἀποκαλυπτική τούτη πλευρά. Ὁ Καραγάτσης γύρευε προστασία ἀπό τόν ἑαυτό του καί δημιούργησε ἓναν καινούργιο κίνδυνο.

»Τά βιβλία του εἶναι ὄχι μόνο ἀνόμοια μεταξύ τους, ἀλλά καί παραπλανητικά πολύ συχνά τῆς πιό κρυφῆς σκέψης του, τῆς ἴδιας τῆς στάσης πού ἡ φύση του κάθε φορά τοῦ ὑπαγορεύει μπροστά στό φαινόμενο τῆς ζωῆς. Θά χρειαζόταν μιά πολύ ἐκτεταμένη μελέτη τῶν ἡρώων του, μιά διείσδυση στό μυστήριό τους, γιά νά καταδειχθεῖ ποιοί ἀπ' αὐτούς ἀποτελοῦν ἔκφραση αὐτόματη τοῦ ἐγώ του καί ποιοί πεισματική ἀπάρνηση τῶν δυνάμεων πού κατευθύνουν τόν κόσμο του. Ἀλλά στό βάθος, στό σημεῖο δηλαδή πού ὁ συγγραφέας κάνει τήν προσωπική του κατάθεση, φανερώνουν, καί τοῦτοι καί κείνοι, τήν κοινή τους προέλευση. Ξεπερνάει πάντα ὁ Καραγάτσης αὐτό πού ὀνομάζουμε ζωντάνια, γονιμότητα, ἀφηγηματική ἔξαρση, παρατηρητικότητα, φαντασία.

»Αὐτά ὅλα ἀξιοποιοῦνται μέ τή σύνθεση, μέ τή ἀρμονία, στήν ὁποία ἔφτασαν ὅλοι οἱ μεγάλοι δημιουργοί ὕστερ' ἀπό χρόνια βαρειᾶς, πειθαρχημένης δουλειᾶς. Ὁ Καραγάτσης παραμένει μιά ἔκρηξη ἡφαιστείου. Ἰδοῦ, τό κοινό γνώρισμα ὅλων των βιβλίων του, πού μοιάζουν μεταξύ τους σάν ἀδέρφια, ὄχι ἀπό τά ἐξωτερικά χαρακτηριστικά τους, ἀλλά ἀπό τό δαίμονα πού κινεῖται μέσα τους. Σ' αὐτό τό λεπτό σημεῖο βρίσκεται ἡ ἀδιάσπαστη ἐνότητα τοῦ Καραγατσικοῦ ἔργου.

»Πιστέψαμε πώς ή βαθείά ουσία αυτού του έργου είναι ο πανσεξουαλισμός του. Άλλα αντικρύσαμε τό θέμα πολύ στενά, μονοκόματα. Τό μικρύνουμε. Καί βρισκόμαστε σέ μιά εποχή, όπου καί τά πιά ασφαλή πράγματα τά βλέπουμε ξαφνικά νά χάνουν τήν αίγλη τους, νά καταρρέουν, γιά ν' αντικατασταθούν από άλλα, προορισμένα μόνο νά καλύψουν ανάγκες τής στιγμής.

»Τί είναι λοιπόν εκείνο πού μπορεί νά κρατήσει τόν Καραγάτση στήν επιφάνεια; Ασφαλώς όχι αυτό καθαυτό τό σεξουαλικό στοιχείο, πού πραγματικά κυριαρχεί μέσα στό έργο του, πού ξεχειλίζει από παντού, αλλά ή στάση του μπροστά στή ζωή πού βρήκε τό sexus ως μέσον γιά νά εκδηλωθεί. Ο Καραγάτσης δέν αποβλέπει διόλου σέ μιά διέγερση των αισθήσεων, σέ μιά πρόσκληση στό ελεύθερο παιχνίδι τής ήδονής. (Απ' αυτή τήν άποψη, ο Ξενοπούλος μέ τά πονηρά του ύπονοούμενα είναι απείρως πιά τεχνίτης, καί κατά συνέπεια πιά επικίνδυνος, όπως είναι τό επιδεικτικά μισόγυμνο μπροστά στό ολοκληρωτικό γυμνό).

»Αισθάνομαι τήν ανάγκη νά ζητήσω συγγνώμη από τή σκιά του (άν κάπου περιπλανιέται ανάμεσά μας) γιατί κάποτε μιλώντας γι' αυτόν πρόφερα τή λέξη καθαρίνη. Ο Καραγάτσης είναι στό βάθος ένας απελπισμένος πού δέν ήθελε νά τό παραδεχτεί, όπως ακριβώς κι ο Καζαντζάκης. Άν όμως ο δημιουργός του Ζορμπά, σέ στιγμές αδυναμίας, έτυχε νά μās τό έξομολογηθεί, χωρίς νά τό καταλάβει, ο Καραγάτσης πάλαψε απεγνωσμένα γιά νά τό κρύψει κι από τόν ίδιο τόν εαυτό του. Κι άπάνω σ' αυτόν τόν άγώνα του ακριβώς, γίνεται τόσο τραχύς, τόσο ώμος, σχεδόν αποτρόπαιος. Όλη του ή προσπάθεια (στίς γνήσιες καραγατσικές στιγμές του, εκεί δηλαδή πού εκφράζει τίς πραγματικές αλήθειες του) είναι νά στραπατσάρει, νά έξευτελίσει κάθε ιδανικό, καί πρῶτ' απ' όλα τόν ίδιο τόν έρωτα, κατεβάζοντας τόν άνθρωπο στή μοίρα του ζώου. Ο σκοπός του δέν είναι νά διεγείρει τόν σαρκικό πόθο, αλλά νά γελοιοποιήσει ό,τι ακριβώς τόν έξυψώνει καί τόν έξιδανικεύει.

»Πέρα απ' αυτή τήν κακεντρέχεια, ο Καραγάτσης έχει θαυμαστές ώρες παιδικής άθωότητας, όταν οι κακοί του δαίμονες τόν έχουν άφήσει ήσυχο. Η ύποψία, ή μάλλον ή βεβαιότητα, ότι αυτοί οι κακοί δαίμονες είναι ή έκφραση του προσωπικού του πνεύματος, δέν μās κάνει διόλου επιφυλακτικούς απέναντι στήν αξία του. Η άθωότητα είναι κάτι πολύ συνηθισμένο. Η λογοτεχνία μας είναι γεμάτη από άγγελους. Η ιδιαιτερότητά του, ή πρωτοτυπία του, όφείλεται σ' αυτήν τήν απελπισία, πού γίνεται κακία μπροστά στή ζωή. Καί ή κακία έξαγνίζεται όταν ξέρουμε τήν προέλευσή της.

»Ο Καραγάτσης είναι ο περισσότερο Εύρωπαϊος συγγραφέας μας, ο

όποιος μολαταῦτα δέν ἔχει μεταφραστῆ. Πάντα σκεφτόμουν νά τόν ρωτήσω ποιός εἶταν ὁ λόγος πού ἴδιος δέν τό φρόντισε, μολονότι δέν εἶμουν βέβαιοι πώς ἡ ἐξήγησή του θά εἶταν εἰλικρινής. Πιστεύω πάντα πώς ὀρισμένα ἔργα του μποροῦσαν νά κάμουν κρότο στό εὐφλεκτο Παρίσι. Τί σκεφτόταν

ἄραγε, πάνω σ' αὐτό τό πυρακτωμένο θέμα; Ὅταν κάποτε, ἓνας πολυμεταφρασμένος φίλος του ἔκαμε νά τοῦ δείξει μιὰ ξένη ἐφημερίδα μέ πλατεῖα κριτικά σχόλια καί μιὰ μεγάλη φωτογραφία, ὁ Καραγάτσης δέ θέλησε νά ρίξει οὔτε μιὰ ματιά. Τήν παραμέρισε μέ μιὰ χειρονομία κάπως περιφρονητικῆς ἀδιαφορίας. Ἀλλά ἐνδεικτική τίνος πράγματος; Ὅτι ὅλα αὐτά, συμβατικά, τυχαῖα, δέν ἄξιζαν τόν κόπο, καί ὅτι τό οὐσιῶδες εἶταν νά κατακτηθῆι, νά αἰχμαλωτισθῆι τό Ἑλληνικό κοινό; Ἡ μήπως εἶταν ἡ ἐνδειξη μιᾶς ἀνομολόγητης ζήλειας; Πάντως, δέν εἶταν μιὰ Παπαδιαμαντική ἀδιαφορία. Ἴσως σέ μερικά σημεῖα συναντοῦσε συμπτωματικά τόν μονόχρωτο Σκιαθίτη. Ἀλλά σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς ἀνθρώπινες οὐσίες, βρισκόταν στήν ἀντίθετη ἄκρη.

»Ποῦ, λοιπόν, ἔγκειται ὁ Εὐρωπαϊσμός του; Ὅχι, φυσικά, στά θέματά του, ἀλλά στήν ἴδια τήν ὑφή τοῦ πνεύματός του, ἐπαναστατικοῦ, βίαιου, ἀπροσάρμοστου, πού κι ὅταν ἀκόμη χειρίζεται ἐθνικά ἢ φυλετικά θέματα (ἀπό τά ὁποῖα ἰδιαίτερα ἔλκεται) δέν δεσμεύεται διόλου ἀπό προκαταλήψεις. Τά ἀντιμετωπίζει μέ τό ἀνθρώπινο, ὑπερεθνικό του πάθος. Ἴσως ὅ,τι περισσότερο τόν κάνει ἐκφραστή μιᾶς εὐρωπαϊκῆς ἐποχῆς εἶναι αὐτή ἡ ἀπόγνωση, γιά τήν ὁποῖα μιλήσαμε ἤδη, καί πού τόν βάζει στό χεῖλος τοῦ χάους, στά τελευταῖα ὄρια τοῦ κόσμου. Καγχάζει μπροστά στίς ἐξευτελιζόμενες ἀξίες, τάχα ἀπό περιφρόνηση, ἀλλά ξερούμε ἤδη ὅτι ἡ ὑπεροψία του εἶναι στό βάθος ἀδυναμία καί παράπονο. Ὁ Καραγάτσης, θύμα τῆς ἴδιας τῆς εὐφυΐας του, παλεύει συνεχῶς ἐναντίον τῶν πανίσχυρων δυνάμεων τῆς αὐταπάτης, πού κινδύνει μέσα του σέ φορᾶ ἀντίστροφη πρὸς ὅ,τι ὁ ἴδιος ποθεῖ καί ἐπιδιώκει. Κι ὅταν νικᾷ, τότε ἀκριβῶς ἐγγίζει τήν ἔσχατη ἀπελπισία.

»Αὐτᾶμαι πού τόν τελευταῖο καιρό, ἀπουσιάζοντας ἀπό τήν Ἑλλάδα, δέν εἶχα τήν εὐκαιρία νά τόν δῶ ἀπό πιό κοντά, ὅπως τό εἶχα ἐπιθυμῆσει γιά νά ζητήσω καί τή λύση κάποιων ἀποριῶν μου μέσα σέ στιγμές πρόσφορης οἰκειότητας. Εἶταν μιὰ περίοδος πού τόν εἶχε κυριεύσει ἓνα παράλογο μίσος ἐναντίον

μου, εκδηλωμένο με πολλούς τρόπους, κ' ἤξερα πὼς ἔφτανε μιά μικρή ἀπό μέρος μου χειρονομία γιὰ νὰ διαλυθεῖ. Εἶχε παρεξηγήσει παρατηρήσεις μου γιὰ τὸ ἔργο του καί γιὰ τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτό του, γιὰ τίς ὁποῖες θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ὑπερήφανος. Δέν ἀνῆκε στοὺς συγγραφεῖς πού τοῦ ταιριάζει τὸ μικρό, θωπευτικό ἐγκώμιο, ἀφοῦ οἱ γερές του πλάτες μποροῦσαν νὰ σκώσουν καί τίς πιο δυσβάσταχτες ἀλήθειες. Αὐτό δέν ἤθελε νὰ τὸ καταλάβει.

»Από τὴν παιδική ἀθωότητα, τὴν ἐμπιστοσύνη, μεταπηδοῦσε ἀπότομα στὴν ὀργή καί τὴν ἐχθρότητα, ἔτομος νὰ σοῦ ἀποδώσει σκέψεις πού ποτέ δέν ἔκαμες καί διαθέσεις πού τοὺς εἴσουν ξένος. Ἀλλά ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ τὸν παραξηγήσει; Τὸ δράμα του εἶναι ὅτι δέν εἶταν πλασμένος γιὰ νὰ χαρεῖ τὴν ἐπιτυχία του. Καί ποιά εἶναι πιο μεγάλη ἐπιτυχία, παρὰ νὰ διακρίνεις σέ μιά γκριμάτσα, σ' ἕναν τόνο φωνῆς τὴ ζήλεια ἑνὸς συναδέλφου πού τιμᾷς καί πού ἀγαπᾷς; Ἀξίζει πιο πολὺ ἀπὸ δέκα ἐγκωμιαστικά ἄρθρα. Καί τέτοιες εὐκαιρίες τίς εἶχε ὁ Καραγάτσης.

»Από μιά τέτοια ἠφαιστειακὴ φύση, πολὺ λίγο πειθαρχημένη, δέ μποροῦσε κανεὶς νὰ περιμένει ἕνα ἔργο ὀλοκληρωτικῆς ἰσορροπίας. Ἐκπληκτικὰ ἄνισος, παρουσιάζεται πότε σέ μιά μορφὴ Τολστοϊκῆς τελειότητας, ἀληθινὸς ἀρχιτέκτονας τῆς πρόζας, καί πότε ἀφόρητα πρόχειρος, χαμπλός, ἐπιφυλλιδογραφικός. Δέν εἶχε καιρὸ νὰ σουλουπιᾷ τὴ φράση του, νὰ ἐπεξεργαστεῖ τὸ ὕφος του, νὰ αὐτοκαλλιεργηθεῖ, γιὰ νὰ γίνεῖ ἕνας συνειδητὸς συγγραφέας. Δέν πρόφτανε νὰ κοιτάξει πίσω του. Ἔμοιαζε σάν ἕνα ἀεριοθούμενο, σέ διαρκῆ πτήση. Μ' ἄλλα λόγια, οἱ δυνάμεις πού τὸν ἐξουσίαζαν, ἀλόγιστες, ἀνυπότακτες, δέν ἄφηναν ἔδαφος γιὰ ν' ἀναπτυχθεῖ ἀνάλογα ὁ καλλιτέχνης. Γι' αὐτὸ θαύμαζε τὸν Τολστόι. Ἔβλεπε σ' αὐτὸν ἕνα ὄριο, πού τοῦ εἶταν ἀπλησίαστο.

»Ὁ Καραγάτσης, σὰ συγγραφέας καί σάν ἄνθρωπος, ἤθελε νὰ κατακτήσει τὸ σύμπαν. Καί τὸ ὕφος τοῦ κατακτητῆ τοῦ ταίριαζε τόσο πολὺ, ὄχι μόνο γιὰ τὴν ὀρμή καί τὴ δύναμη τοῦ πνεύματός του, ἀλλὰ καί γιὰ τὸ φυσικὸ του παράστημα καί τὴν ἀρρενωπή του ἔκφραση. Πρέπει ν' ἄρесе πολὺ στίς γυναῖκες. Κι ὁμως εἶταν ἕνας καυχησιάρης, σάν ἐκείνους πού δέ γνώρισαν ποτέ τὴν πραγματικὴ τους εὐνοια. Περίεργες ἀντιφάσεις. Σ' ἔκανε νὰ τὰ χάνεις ὅταν τὸν ἔβλεπες νὰ ξοδεύει τὸν ἑαυτό του (κάποτε χωρὶς λόγο) μὲ μίαν ἀφάνταστη ταχύτητα καί ἀπλοχεριά. Ἀνῆκε σέ κείνους πού γεννιήθηκαν γιὰ νὰ πεθάνουν νέοι.»

ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΣ ΓΑΛΙΑΤΣΟΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΙΕΡΟΚΗΡΥΞ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΙ ΕΛΕΝΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ

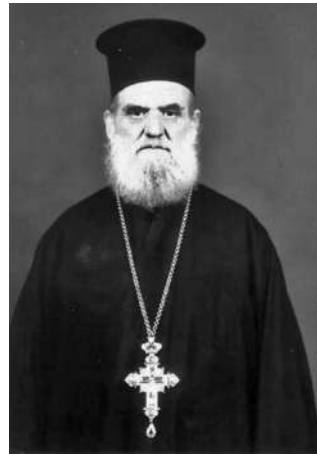
† ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΚΑΤΣΑΜΠΙΑΝΗΣ

Ὁ π. Νεκτάριος, κατὰ κόσμον Σωτήριος Κατσαμπιάνης, κατήγετο ἀπὸ τὸ Δώριον τῆς Μεσσηνίας τῆς Πελοποννήσου. Χειροτονήθηκε ἀπὸ τὸν Μακαριστὸν Μητροπολίτην Τριφυλίας (μετέπειτα Δημητριάδος) Κυρὸν Δαμασκηνὸν (Διάκονος: 29-6-1953 καὶ Πρεσβύτερος: 7-9-1953).

Ἡ Ἐκκλησία, ἡ Ἐνορία τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Λαρίσης εἶχε τὴν εὐλογία πρὶν ἀπὸ μερικές δεκαετίες νὰ διαπομανθῆ ἀπὸ τὸν Πατέρα Νεκτάριον. Τὴν εὐλογία αὐτὴν, πλουσιοπαρόχως καὶ ἡμεῖς ἐγευθήκαμεν, ὡς διάκονος, τότε, τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ.

Πρωτοπρεσβύτερος, Ἐφημέριος καὶ Πρόεδρος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου, Προϊστάμενος ὅλης τῆς πνευματικῆς καὶ διοικητικῆς διακονίας τοῦ Ἐνοριακοῦ Ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων καὶ Μεγίστων Βασιλέων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης Λαρίσης. Προϊστάμενος τοῦ Ἱεροῦ μας Ναοῦ καὶ Πρόεδρος τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Συμβουλίου καὶ τῶν ὑπολοίπων διακονιῶν τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ Ἐπίσκοποι-Μητροπολίται, οἱ Πρεσβύτεροι καὶ ὁ εὐσεβής, πιστός Λαός, οἱ Λαρισαῖοι καὶ ὄχι μόνον, περιέβαλον μετὰ πολλῆς καὶ περισῆς τιμῆς καὶ ἀγάπης τὸ σεπτὸν πρόσωπόν του, τὸν Ἱερέα, τὸν Πατέρα καὶ τὸν καλὸν Ποιμένα. Εἶχε καὶ τὴν κατ' οἶκον Ἐκκλησίαν, τὴν Οἰκογένειαν. Τὴν ἀείμνηστον Πρεσβυτέρα, τὴν Κωνσταντίναν. Σπουδαῖος ἄνθρωπος! Γυναίκα μὲ ταπεινο-

φροσύνη καί ἀρχές. Σύζυγος καλή διά τόν ιερέα καί μητέρα σπουδαία διά τήν ἀνατροφή καί διαπαιδαγώγησι τῶν πέντε τέκνων αὐτῶν.

Κατά τήν μακράν ἱερατικήν του διακονίαν εἰς τήν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀνατέθηκαν τοῦ πατρός Νεκταρίου, ἐκτός τῶν ἀνωτέρω, καί τά ἑξῆς διακονήματα εἰς τήν Ἱεράν Μητρόπολιν μας: α) Πρόεδρος τῆς Ἑρανικῆς Ἐπιτροπῆς Ἀνεγέρσεως τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου –Ἐθνικῆς ὁδοῦ– Λαρίσης (τοῦ ὁποίου Ἱεροῦ Ναοῦ ἀξιώθηκε τοῦ ἀγιασμοῦ, τοῦ «Θεμελίου Λήθου» ὑπό τοῦ Μητροπολίτου, τότε, Κυροῦ Σεραφεῖμ. β) Ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἱεροῦ Προσκυνήματος τῆς Ἁγίας Ὁσιοπαρθενομάρτυρος Παρασκευῆς Τεμπῶν. Ἀνατεθέντων τά ἀνωτέρω ὑπό τοῦ Μακαριστοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης, Πλαταμῶνος καί Τυρνάβου Κυροῦ Σεραφεῖμ.

Ἐπειτα, διαθέτοντας εὐλάβειαν, θάρρος καί πείραν ἔλαβεν ἀξίως τήν ὑψηλήν καί τετιμημένην θέσιν τῆς διακονίας τοῦ Γενικοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου τῆς Ἱερᾶς μας Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου, ὑπό τοῦ Μακαριστοῦ Τοποτηρητοῦ Κυροῦ Κλεόπα, Μητροπολίτου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων ἀπό τῆς ἀναλίψεως τῆς τοποτηρητείας Αὐτοῦ, ἕως καί τῆς παραιτήσεως, ἔπειτα ἀπό τέσσαρας μῆνας.

Ἀνανεώθηκε ἡ τιμή καί ἐμπιστοσύνη τῆς Ἐκκλησίας εἰς τό πρόσωπόν του δι' ὀλίγον ἀκόμη καιρόν ἀπό τόν νέον Τοποτηρητὴν τῆς Μητροπόλεως μας Κυρόν Δαμασκηνόν, Μητροπολίτην Φθιώτιδος.

Ὅθεν ὁ Δεσπότης Χριστός «ὁ καί νεκρῶν καί ζώντων τήν ἐξουσίαν ἔχων ὡς ἀθάνατος Βασιλεὺς...» (Ἐξόδιος Ἀκολουθία) τόν πιστόν καί ὑπάκουον εἰς τήν Ἐκκλησίαν Του καί εἰς Αὐτόν Πρεσβύτην καί ταπεινόν διάκονον τόν ἐκάλεσε κοντά Του εἰς τήν μακαρίαν καί ἀτελεύτητον ζωὴν, λέγοντας πρὸς αὐτόν: «Εὖ δοῦλε ἀγαθέ καί πιστέ! ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σέ καταστήσω· εἴσελθε εἰς τήν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου» (Ματθ. 25, 23).

«Ἀρχὴ ἄνδρα δείκνυσιν». Αὐτό διεκήρυττε ὁ Βίας ὁ Πρινηεύς, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπτά σοφούς τῆς ἀρχαιότητος ἀπὸ τήν Ἰονίαν (Μικρὰ Ἀσία). Αὐτό, ἀναδιφώντας καταδεικνύομε μὲ ἀδρές καί λιτές γραμμές τοῦ λόγου μας, σκιαγραφώντας τήν προσωπικότητα τοῦ Πατρός, τό χρηστόν καί ὠφέλιμον τοῦ ιερέως καί ἀνδρός.

Ὁ πατήρ Νεκτάριος, πιστός εἰς τά καθήκοντα τά ὅποια τοῦ ἀνατέθηκαν, ἐργάστηκε μὲ ὑψηλὴν εὐθύνη καί ἱερατικὸν φιλότιμον. Πιστός καί ταπεινός ἐργάτης τοῦ Εὐαγγελίου. Προσπνίς, γλυκὺς ὡς πρὸς τοὺς τρόπους, εὐγενής, μὰ καί ἐνίοτε αὐστηρὸς. Διέθετε ἀπλότητα καί διάκρισι, σῆμα κατατεθέν ὄλων

τῶν Ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ μας καί τοῦ ἰδίου τοῦ Κυρίου μας. Ἀγαπητός καί σεβαστός ἀπό ὄλους, κληρον καί λαόν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως μας. Ἡ διαγωγή του ὡς Γενικοῦ Ἀρχιερατικοῦ Ἐπιτρόπου ἦτο ὑπόδειγμα καλῆς καί συνετῆς διοικήσεως, σέ ἡμέρες δύσκολες διά τήν τοπικίαν μας Ἐκκλησίαν καί «εἰς καιρούς οὐ μενετούς»...

Ἐπάκουσε καί σεβάστηκε τήν ἐντολήν τῆς Ἐκκλησίας! Μέ πολύν σεβασμόν ἀπεδέχθη τό κάλεσμα τῶν Μητροπολιτῶν Τοποτηρητῶν κυρῶν Κλεόπα καί Δαμασκηνοῦ. Ἡ ἀποστολή αὐτή ἦταν καί ἡ δυσκολότερη πορεία του ἐπί τῆς γῆς, ἡ «ὁδός τοῦ μαρτυρίου»... Θά ἤμποροῦσε νά ἀρνηθῆ, λέγοντας «παρελθέτω». Μά ὁ μακάριος ἐκεῖνος Πατήρ, ἐνθυμούμενος τόν Δεσπότην καί Μέγα Ἀρχιερέαν, εἶπε, καί αὐτός, ὡς Ἐκεῖνος: «Πάτερ μου... οὐχ ὡς ἐγώ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ... γεννηθῆτω τό θέλημά σου» (Ματθ. 26, 39-42). Καί ἀκολούθησε τήν «στενὴν ὁδόν» καί τεθλιμμένην, παραδίδοντας εἰς χεῖρας Θεοῦ Ζῶντος τήν ἱερατικὴν του ψυχὴν, ἐν ὑπακοῇ πολλῇ καί ἐν τῇ διακονίᾳ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. «Μακάριοι οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες, τά δέ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν» (Ἀποκ. 14, 13).

«Ἴδου δὴ τί καλόν ἢ τί τερπνόν, ἀλλ' ἢ τό κατοικεῖν ἀδελφούς ἐπὶ τό αὐτό; Ὡς μῦρον ἐπὶ κεφαλῆς τό καταβαῖνον... ὡς δρόσος Ἀερμών ἢ καταβαίνουσα... ἐπὶ τά ὄρη Σιών...» (Ψαλμ. 132, 1-3).

Τόν Σεπτέμβριον τοῦ 1981, μέ ἐντολή τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Λαρίσης, Πλαταμῶνος καί Τυρνάβου Κυροῦ Σεραφεῖμ, ὁ γράφων, ἐτοποθετήθη Διάκονος εἰς τόν ἐπιβλητικόν καί μεγαλοπρεπὴν Ἱερόν Ναόν τῆς πόλεως Λαρίσης, τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων. Ἐκεῖ συνάντησα καί ἐγνώρισα τρεῖς πολυσεβάστους Κληρικούς, Ἐφημερίους-Ἱερεῖς. Τόν πολὺν Πρωτοπρεσβύτερον Ἀθανάσιον Τσίντσιν, τόν μακαριστὸν Πρεσβύτερον Δημήτριον Τσολάκην καί τόν αἰδιμιον Πρωτοπρεσβύτερον Νεκτάριον Κατσαμπιάνην. Καταθέτω καί γραπτῶς τήν ἐκ βαθέων ἐκτίμησιν καί αἰωνίαν εὐγνωμοσύνην τῆς ἱερατικῆς μου ψυχῆς καί καρδίας, πρὸς τά τετιμημένα καί ἱερά πρόσωπα τῶν τριῶν αὐτῶν ἁγίων Λευιτῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καί τῆς τοπικῆς μας Ἐκκλησίας.

Εἶμαι εὐγνώμων εἰς τόν Θεόν καί τοὺς Ἁγίους Κωνσταντῖνον καί Ἑλένην. Εἶμαι εὐγνώμων διά τήν τότε συνάντησίν μου μέ τοὺς Πατέρας αὐτῆς τῆς Ἑνορίας.

Ὁ παπα-Νεκτάριος, διά τόν γράφοντα, ἦταν καί παραμένει σταθμὸς πνευματικός, ἱερός! Ἕνας εὐσεβὴς Λευίτης τοῦ Χριστοῦ. Ἕνας Παπᾶς ὁ ὁποῖος συνένωνε τήν ἐκκλησιαστικὴν εὐλάβειαν καί τήν παραδοσιακὴν λεβεντιάν. Ἕλαμπε ἀπὸ καλοσύνη καί πηγαία χαρά. Τό χαμόγελό του σέ πλοῦτιζε. Εἶχε

φιλότιμο Ρωμοῦ! Ἦταν προσπνίς καί καλοκάγαθος. Ὁ λόγος του, φθινοπωρινή βροχή! Ἐφημέριος μέ ζῆλον Θεοῦ. Χαλκέντερος ὡς πρὸς τὰ ἀνθρώπινα, τὰ μικρά καί ἐφήμερα... Πόσιν ὠφέλειαν ἀπεκόμισα! Γεμᾶτος ἀπλόττητα. Ἔλαμπε ἀπό χαρά ὁ Λειτουργός τοῦ Ὑψίστου. Ἐνωθεῖς σιμά του γαλήνη. Ἐκπορευόταν ἀπό τὴν ἱερατικὴ του καρδίαν ἢ «Ἄνωθεν Εἰρήνη» καί ἐξεπέμπετο «Ἀρχοντικὴ Ἀγάπη» ὡς ὁ Ὅσιος Παῖσιος ὁ Ἄγιορείτης διδάσκει. Ἦταν ἄρχοντας αὐτός ὁ παπάς! Τό χαμόγελό του καί ἡ ἀπλόττητά του σέ κατακτούσαν. Ἡ συναναστροφή μετὰ τοῦ ἱερέως αὐτοῦ σέ ἐνδυνάμωνε. Εἶχε κατὰ τὴν θυμοσοφίαν τοῦ λαοῦ μας «στόφα» ἀρχοντικὴ καί κατὰ τό ἀπόσταγμα τῶν Ἁγίων Πατέρων: «Ἀρχοντικὴ Ἀγάπη». Ἄλλωστε ὅλοι, ἢ μᾶλλον οἱ περισσότεροι Ἱερεῖς τῶν παλαιότερων ἐτῶν, ἦταν «ἄρχοντες» Χριστοῦ, καί διάκονοι τοῦ Λαοῦ Του!

«Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν» (Σύμβολο Πίστεως). Παρῆλθαν εἴκοσι ὀκτώ ἔτη ἀπὸ τὴν πρὸς Κύριον ἐκδημίαν τοῦ Πατρός, τὴν κοίμησιν καί τὴν μετάβασίν του «ἀπὸ γῆς πρὸς οὐρανῶν», εἰς τὸν τόπον τῶν «Μακάρων». Ἦταν ἡ 3η Ἰουνίου τοῦ 1992, Καλοκαίρι καί Ἑορτί-Ἀπόδοσις τοῦ Πάσχα, τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν! «Ὅντως Θεοῦ προστάξει, ὡς γέγραπται τοῦ παρέχοντος τοῖς μεταστᾶσι τὴν ἀνάπαυσιν» (Ἀγ. Ἰωάννης Δαμασκηνός).

Ἡ πρὸς Κύριον ἐκδημία τοῦ Μακαριστοῦ πατρός Νεκταρίου διέκοψε τὴν ἐπίπονον μὰ καί καρποφόρον διαδρομὴν του εἰς τὴν γῆν. Ἀκούραστος ἐργάτης τοῦ Χριστοῦ καί τοῦ Εὐαγγελίου Του. Ἀτελείωτες οἱ ὄρες εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς «Ἀμπέλου» τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ «ἢν ἐφύτευσεν ἡ δεξιὰ» Του.

Ἐκεῖ, εἰς τὸν Ἱερόν Ναόν τῶν Ἁγίων Θεοστέπτων καί Ἰσαποστόλων, ἐκεῖ, «εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Κυρίου» τὸν βλέπω θαρρῶ, νά εὐτρεπίζει καί νά εὐπρεπίζει, νά στολίζει τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν καί νά τοποθετῆ γύρωθεν τῶν σεπτῶν Εἰκόνων, ἄνθη εὐώδη καί γαρύφαλα κόκκινα, πού τόσο τοῦ ἄρεσαν! Ἐπίσης, νά «ἀναλίσκεται» κατὰ τὸν Μέγαν Παῦλον, «ἀλλήλοις ὑπηρετῶν», εἰς τὴν ποιμαντικὴν διακονίαν τῆς Ἐνορίας. Ἐγώ, ἐπιτρέπατέ μου, παρά τούς πόδας του, ὡς Διάκονος, ἐκεῖ, τότε καί σήμερον, νά μαθητεύω. Εὐχαριστῶ τὸν Θεόν, εὐχαριστῶ καί τὴν ἁγίαν Ἱερωσύνην του, καθὼς καί τὴν πατρικὴν του ἀγάπη.

Περαίνων τὴν «διαλογί μου» αὐτὴν, αἰσθάνομαι τὴν ψυχὴν μου πεπληρωμένην ἀγαλλιάσεως καί τὰ χεῖλη μου εὐχαριστήριον ὠδὴν ἀναμέλποντα, τὸν τῆς Θείας Λειτουργίας λόγον καί τό κήρυγμα τῶν Ἁγίων Πατέρων: «Εὐχαριστήσωμεν τῷ Κυρίῳ». Ὁ πατήρ Νεκτάριος, ἐκεῖ, τώρα, εἰς τὴν «Θριαμβεύουσαν» Ἐκκλησίαν, «εἰς τό ἅγιον καί ὑπερουράνιον καί νοερόν αὐτοῦ θυσιαστή-

ριον...» (Θ. Λειτουργία) δέεται έκτενωσ, πρὸς τὸν Φιλάνθρωπον Θεόν. Τό αὐτό καί ἡμεῖς, εἰς τό ἅγιον Θυσιαστήριον, ὅπου καί ἐκεῖνος ἐπὶ τῆς γῆς ἱερουργήσε, εἰς τὴν «Στρατευομένη» ἐδῶ Ἐκκλησίαν, ταπεινῶσ καί ἱερῶσ ἀναπέμπομεν ἱκεσίαν πρὸς Κύριον:

«Τῶν μακαρίων καί αἰοιδίμων κτιόρων, ἀνακαινιστῶν καί ἀφιερωτῶν τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τούτου... (τῶν Ἁγίων Ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης) καί τῶν εὐλαβῶσ Ἱερατευσάντων ἐν αὐτῷ, πατέρων καί ἀδελφῶν ἡμῶν, μνησθεῖν Κύριος ὁ Θεός ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ πάντοτε...».

14η Σεπτεμβρίου 2020.
Ἑορτή τῆσ Παγκοσμίου Ὑψώσεωσ
τοῦ Τιμίου καί Ζωοποιοῦ Σταυροῦ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΕΡΖΟΥΔΗΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

Κορωνοϊός. Μία λέξη πού ξαφνικά μπήκε στή ζωή μας και άνέτρεψε πολλές από τίς καθημερινές συνήθειες. Μέσα στίς τόσες άνατροπές πού βιώσαμε τούς προηγούμενους μήνες ήταν και αυτή: θά έπρεπε νά μένουμε κλεισμένοι στά σπίτια μας έχοντας άρκετές ώρες, διαθέσιμες γιά άλλες άσχολίες, χωρίς νά έχουμε τόν φόρτο τής καθημερινής μας εργασίας. Έτσι, λοιπόν, προκειμένου νά άξιοποιήσω τόν άφθονο, έλεύθερο χρόνο μου, κατέφυγα στό «χρονοντούλαπο» τού φωτογραφικού άρχείου μου. Γιά καλή μου τύχη τό φωτογραφικό ύλικό τών παιδικών, αλλά και τών νεανικών μου χρόνων, είναι άρκετά μεγάλο. Και, όπως άναφέρει μία κινέζικη παροιμία, «μία φωτογραφία ίσοδυναμεί μέ χίλιες λέξεις».

Ξεφυλλίζοντας, λοιπόν, τά φωτογραφικά λευκώματα, συνάντησα φωτογραφίες από συναυλίες, πρόβες και μαθήματα μουσικής και άντίκρισα άγαπημένα μου πρόσωπα. Έτσι, ανακάλεσα στή μνήμη μου πάρα πολλές ξεχωριστές στιγμές τού παρελθόντος. Η άναζήτησή μου στάθηκε κυρίως σέ όσους έχουν φύγει από αυτή τή ζωή, όμως μέ τήν προσωπικότητά τους και τά χαρίσματά τους, τίς γνώσεις τους, τήν αγάπη και τό μεράκι τους είναι άκόμη έδώ και θά είναι πάντοτε παρόντες, άφοϋ σφράγισαν μέ άνεξίτηλες έμπειρίες τήν παιδική μου ήλικία και τήν έφηβική μου ψυχή και καθοδηγούν τή ζωή μου άκόμη και σήμερα. Ένα από αυτά τά πρόσωπα, είναι ό καθηγητής τής Βυζαντινής και Δημοτικής Μουσικής, ό Γεώργιος Μωραΐτης.

Παρατηρώντας μέ πολλή προσοχή και σεβασμό άρκετές φωτογραφίες, στίς

όποιες ἦταν τό κεντρικό πρόσωπο καί προστρέχοντας στή βοήθεια, τόσο τῆς συζύγου του Μαρίας καί τῆς κόρης τοῦ Ἐλενας, ἀλλά καί ἀρκετῶν μαθητῶν καί φίλων του, ὅπως τοῦ πρώην κοινοτάρχου καί δημάρχου Κιλελέρ καί σήμερα ἱερέως πατρός Ρίζου Κομίτσα, μετά ἀπό λίγο διάστημα εἶχα στή διάθεσί μου ἀρκετές πληροφορίες γιά τήν ζωή καί τή μουσική πορεία τοῦ δασκάλου μας.

Ὁ Γεώργιος Μωραΐτης γεννήθηκε ἀνήμερα τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1927 καί ὑπῆρξε γέννημα θρέμμα τῆς Νίκαιας τῆς Λάρισας. Οἱ γονεῖς του Σπύρος καί Ὑλγα ἦταν φτωχοί ἄνθρωποι καί ἔστειλαν ἀπό μικρή ἡλικία τόν νεαρό τότε Γεώργιο γιά νά γίνει βοσκός. Τά παιδικά του χρόνια ἦταν δύσκολα, πολύ φτωχικά, ἐνῶ ἦλθε καί ὁ πόλεμος, γιά τόν ὅποιο πολλές φορές ἀνέφερε σκληρές σκηνές του, πού στιγματίσαν τήν παιδική του ἡλικία. Θυμᾶμαι χαρακτηριστικά, ὅτι μᾶς διηγήθηκε μία ἱστορία γιά κάποια ἐκτέλεση πού ἔκαναν οἱ Γερμανοί κάπου σέ μία περιοχὴ τῆς Μεσορράχης, τοῦ Δήμου Κιλελέρ, τήν Κυριακή 2 Ἀπριλίου 1944. Οἱ Γερμανοί εἶχαν δημιουργήσει 8 ὀκτάδες κρατουμένων, ἂν καί ἡ τελευταία εἶχε 7 ἄτομα, καθὼς ἓνας ἱερέας τήν τελευταία στιγμή πίδιξε ἀπό τό τρένο μέ τό ὅποιο μεταφερόταν ἀπό τό ἀντιαεροπορικό τῆς Λάρισας, ὅπου ἦταν αἰχμάλωτοι, στό σημεῖο τῆς ἐκτέλεσης. Οἱ πατριῶτες τραγουδώντας τόν Ἐθνικό Ὑμνο δέν δείλιασαν οὔτε μία στιγμή, στέλλοντας μεγαλειῶδες μῆνυμα Ἀντίστασης. Γιά τή δημιουργία τοῦ ὁμαδικοῦ τάφου, ἐπιστρατεύτηκαν κάτοικοι ἀπό τό χωριό τῆς Μεσορράχης. Ὁ νεαρός βοσκός Γεώργιος τότε ἦταν μόλις δεκαεπτὰ χρονῶν καί ἔγινε μάρτυρας αὐτῆς τῆς ἐκτέλεσης ἀπό τόν ἀπέναντι λόφο πού ἔβασκε τά πρόβατά του.

Ἡ μεγάλη του ἀγάπη ὅμως ἦταν ἡ μουσική. Ἐφευγε ἀπό τά πρόβατα καί πήγαινε στήν ἐκκλησία γιά νά ἀκούσει τούς ψάλτες, γιατί ἡ μελωδία τους τόν συνέπαιρνε. Ἡ ἐκκλησία βρισκόταν δίπλα στό πατρικό σπίτι του κι ἔτσι οἱ μουσικές ἐμπειρίες του ἦταν καθημερινές. Τά πρῶτα του μουσικά ἐρεθίσματα τά ἔλαβε ἀπό ἐμπειρικούς ἱεροψάλτες τῆς Νίκαιας Λάρισας: Δημήτριο Σαλγκάμπι, Θεμιστοκλῆ Σολωμό καί Ἡρακλῆ Παπαδημητρίου, ὅπως ἐπίσης καί ἀπό τόν δημοδιδάσκαλο Δημήτριο Παπαγιαννόπουλο, ὁ ὅποιος γνώριζε Βυζαντινὴ Μουσική. Τό 1939, σέ ἡλικία μόλις 12 ἐτῶν, οἱ μουσικές του ἀνψυχίες τόν ὀδή-

γησαν στόν Πρωτοψάλτη του Ίερού Ναοῦ Ἁγίου Ἀχλλίου, τόν Πλάτωνα Στωικίδη, προκειμένου νά μαθητεύσει κοντά του. Ὁ Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος καί στή συνέχεια ὁ σεισμός τοῦ Μαρτίου τοῦ 1941 εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τίν διακοπή τῶν μουσικῶν του σπουδῶν. Στίς 14 Ἰανουαρίου τοῦ 1947, μέ προϋστάμενο τόν πατέρα Βασίλειο Ἀργυρόπουλο, ἀναλαμβάνει Πρωτοψάλτης στόν παλιό τότε Ἱερό Ναό Ἁγίου Γεωργίου Νίκαιας μέ πρῶτο μισθό 30 δραχμές. Συνέχισε νά ψάλλει στήν ἴδια θέση ἕως τίς 28/10/2008, ὅπου καί παραιτήθηκε λόγω γήρατος. Ἐπί 55 συναπτά ἔτη μόνιμος συνεργάτης του ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Ψαρούλης, Λαμπαδάριος στόν ἐν λόγω Ἱερό Ναό. Μετά τό τέλος τοῦ ἐμφυλίου πολέμου ἡ Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς τοῦ Πλάτωνα Στωικίδη, ξαναλειτούργησε καί ἔτσι κατάφερε νά ὀλοκληρώσει τόν διετή κύκλο σπουδῶν καί νά λάβει τό ἀντίστοιχο ἐνδεικτικό τό 1953. Κατά τίν ἀποφοίτησή του, ὁ δάσκαλός του τοῦ ἀφιέρωσε ἕνα μουσικό βιβλίο καί προέβλεψε ὅτι ὁ νεαρός τότε Γεώργιος θά γίνει μουσικοδιδάσκαλος.

Ἔτσι καί ἔγινε. Τό 1955 γίνεται ἰδρυτικό μέλος τῆς Χορωδίας Ἀγροτοπαίδων καί Ἀγροτονεανίδων τῆς Νίκαιας, τίν ὁποία διευθύνει ἕως τό 1967, ὅταν σταμάτησε ἡ δραστηριότητά της, λόγω τῆς δικτατορίας. Ἡ ἐνασχόλησή του ὅμως μέ τή μουσική σέ γενικότερο ἐπίπεδο ἦταν καθημερινή. Ἐργάστηκε στό περίπτερο τοῦ πατέρα του καί ἔτσι εἶχε στή διάθεσή του ἀρκετές ὥρες, τίς ὁποῖες ἀφιέρωνε στό νά ἀκούει καί νά ἀπομαγνητοφωνεῖ τραγούδια δημοτικά, ἔντεχνα, ἀλλά καί ρεμπέτικα. Τρεῖς μεγάλες ἀγάπες εἶχε: τή βυζαντινή μουσική, τό δημοτικό τραγούδι καί τά ρεμπέτικα. Ἀγαπημένος του ρεμπέτης ὁ Κώστας Ρούκουνας. Στόν στρατό γνωρίστηκε μέ τόν Δημήτριο Ζᾶχο, ὁ ὁποῖος ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν ἐξέλιξή του ὡς μουσικοῦ. Ἡ σχέση αὐτή διατηρήθηκε γιά πολλά χρόνια καί οἱ μουσικές ἀνταλλαγές ἀπόψεων τῶν δύο ἦταν συχνές. Παράλληλα γνωρίστηκε καί διατηροῦσε σχέσεις τόσο μέ τόν Γιώργο Μπαγιώκη, ὅσο καί μέ τόν Μιχάλη Τερζή.

Τό 1951 γνῶρισε τή μετέπειτα σύζυγό του Μαρία καί τίν 25ῆ Ὀκτωβρίου

του 1959 παντρεύτηκαν και απέκτησαν δύο κόρες, τήν Βασιλική και τήν Έλενα. Στή βάπτισι τῆς κόρης του Βασιλικῆς, ἔψαλε στό μυστήριο ὁ Μανώλης Χατζημιᾶρκος, μία ἀπό τίς σημαντικότερες μορφές τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῶν τελευταίων χρόνων.

Ἀκολούθησε τό ἐπάγγελμα τοῦ μεσίτη ἀγροτικῶν προϊόντων καί κατά καιρούς ἐργάστηκε καί στόν ἀγροτικό συνεταιρισμό Νίκαιας.

Πάντα ὑπῆρξε ἀνήσυχο πνεῦμα, ἀπό τή νεανική του ἡλικία ἀκόμη. Τό 1980 ἴδρυσε καί ἕως τό 1988 ἀνέλαβε τή χορωδία δημοτικῆς μουσικῆς τοῦ Πολιτιστικοῦ Συλλόγου Νίκαιας «Θεόκλητος Φαρμακίδης».

Ἡ συναυλία πού ἔδωσε τό 1986 μέ δημοτικά καί ἔντεχνα τραγούδια, ὑπῆρξε πολύ σημαντική γιά τά πολιτιστικά δρώμενα τῆς περιοχῆς τῆς Λάρισας.

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1988 προσλαμβάνεται στή Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς «Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος», ὡς καθηγητής Βυζαντινῆς Μουσικῆς, ἀλλά παράλληλα δημιουργεῖ καί τήν χορωδία παραδοσιακῆς μουσικῆς τῆς σχολῆς. Μία χορωδία ἡ ὁποία ἔδωσε πολλές συναυλίες καί ἄφησε τό δικό της στίγμα ἐκεῖνη τήν ἐποχή. Τό 1994 καί συγκεκριμένα στίς 2 Φεβρουαρίου, ὅταν ἐγκρίθηκε ἀπό τό πρωτοδικεῖο τῆς Λάρισας τό καταστατικό, μέ τούς ἐπιστήθιους φίλους του Κωνσταντῖνο Κωστούλη, Ἀθανάσιο Κουφοδῆμο καί Θεοδόση Διαμιάντη, δημιούργησαν τόν Σύλλογο Φίλων Βυζαντινῆς καί Δημοτικῆς Μουσικῆς, στόν ὁποῖο διετέλεσε γιά 10 καί πλέον συναπτά ἔτη μαέστρος. Ἡ τελευταία ἐκδῆλωση πού διηύθυνε τή χορωδία τῶν Φίλων Βυζαντινῆς καί Δημοτικῆς Μουσικῆς ἦταν στό Χατζηγιάννειο Πνευματικό Κέντρο Λάρισας, στίς 6 Ἀπριλίου τοῦ 2005, σέ ἐκδῆλωση τοῦ Συλλόγου Κυπρίων Λάρισας. Ἡ προσφορά του στήν δημοτική παράδοση ἀλλά καί στό ἑλληνικό τραγούδι τεράστια καί μέσα σέ αὐτά τά χρόνια ἔγραψε τή δική του ἱστορία στό ἑλλαδικό μουσικό στερέωμα. Παρατίθηκε ἀπό τή Σχολή Βυζαντινῆς Μουσικῆς τό 2003, ἀφοῦ συμπλήρωσε τά ἐπιτρεπόμενα ἔτη διδασκαλίας.

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 2011, ἕνα τραγικό γεγονός κλόνησε τήν ὑγεία του καί μετά ἀπό λίγα χρόνια, στίς 18 Αὐγούστου τοῦ 2016, ἔφυγε ἀπό αὐτή τή ζωή.

Κάτι πού θυμάμαι ἔντονα ἀπό τόν Γιώργο Μωραΐτη εἶναι οἱ ἀγωνίες του καί οἱ ἀνησυχίες του τήν περίοδο τῶν προβῶν ἀλλά κατά τή διάρκεια κάθε συναυλίας. Μοῦ τηλεφώνουσε συνέχεια ὑπενθυμίζοντας τίς πρόβες καί παρακαλῶντας με νά μὴν λείψω ἀπό καμιά. Σέ μία συναυλία μάλιστα στήν Αἰδηψό

Ευβοίας, όπου μας είχαν καλέσει, από τήν ένταση καί τό άγχος του κλονίστηκε ή υγεία του καί χρειάστηκε ακόμα καί ή φαρμακευτική άγωγή, ώστε νά μπορέσει νά διευθύνει τή συγκεκριμένη συναυλία. Πάντα ευγενικός καί μελίχλιος, μέ μεγάλη υπευθυνότητα, προσπαθοῦσε γιά τό καλύτερο αποτέλεσμα.

Άξέχαστη θά μοῦ μείνει καί ή τελευταία μας συνάντηση, άρχές καλοκαιριοῦ τοῦ 2016, στήν κλινική όπου νοσηλεύόταν. Δέν ἦταν σέ θέση νά μιλήσει. Μοῦ κράτησε σφιχτά το χέρι γιά αρκετή ώρα, καί μοῦ φάνηκε ὅτι κάναμε μία ανασκόπηση ὄλων αὐτῶν τῶν χρόνων πού μαθήτευσα δίπλα του. Μέσα ἀπό αὐτή τή σιωπή, εἶπαμε τόσα πολλά...

Ὁ Γεώργιος Μωραΐτης ἦταν ευγενικός ἄνθρωπος, μέ κοινωνική μόρφωση, δίχως νά ἔχει τελειώσει οὔτε τήν βασική ἐκπαίδευση ἐξαιτίας τῆς Κατοχῆς, καί ὑπῆρξε διακριτικός καί ἄπογος διδάσκαλος. Εἶχε ἓνα ιδιαίτερο βυζαντινό ὕφος κατά τήν ἐκτέλεση ὕμνων, τό ὁποῖο τόν χαρακτήριζε καί τόν διέκρινε, καί ακόμα καί στίς ἡμέρες μας ἀναφέρεται ὡς πρότυπο. Προσέφερε πολλά στήν μουσική καί στήν τέχνη ἀνιδιοτελῶς, πάντα μέ καλές προθέσεις καί ἀνέδειξε πλειάδα μαθητῶν καί μετέπειτα διδασκάλους, τόσο στήν βυζαντινή μουσική ὅσο καί στήν δημοτική. Ἄφησε μία μεγάλη παρακαταθήκη ἀπό σπάνια τραγούδια, ἀφοῦ ἔδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στίς αὐθεντικές ἐκτελέσεις τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, πολλές καί σημαντικές συναυλίες μέ τίς κατά καιρούς χορωδίες του καί ἓνα πλούσιο φωτογραφικό ὕλικό μέ ἐκδηλώσεις τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἡ προσφορά του ἀναγνωρίστηκε ἀπό πολλούς φορεῖς, οἱ ὁποῖοι τόν βράβευσαν ἐπανεπιλημμένα.

Τά λόγια εἶναι φτωχά γιά τόν δάσκαλο καί τόν ἄνθρωπο Γεώργιο Μωραΐτη καί ἡ πένα ἀδυνατεῖ νά καταγράψει συναισθήματα, εἰκόνες, ἀγωνίες, χαρούμενες καί μελαγχολικές στιγμές. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ κάθε μαθητής του θά μποροῦσε νά μᾶς διηγηθεῖ καί ἀπό μία –τουλάχιστον– ἐνδιαφέρουσα ἱστορία. Μία μοναδική, ἀνθρώπινη στιγμή, τήν ὁποία ἔζησε μαζί μέ αὐτόν τόν ὑπέροχο δάσκαλο, ὁ ὁποῖος πάνω ἀπό ὅλα ἦταν γνήσιος ἄνθρωπος. Ὁ Γεώργιος Μωραΐτης μᾶς ἄφησε μία πλούσια κληρονομιά κυρίως στήν δημοτική ἀλλά καί τήν βυζαντινὴ μουσική. Λένε ὅτι τό χρέος τοῦ κάθε διδασκάλου εἶναι νά μεταλαμπαδεύσει τίς γνώσεις του στούς μαθητές του. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ ἴδιος ἔκανε τό καλύτερο δυνατό. Τό ἐρώτημα εἶναι ἂν ὅλοι ἡμεῖς, οἱ ὁποῖοι ὑπήρξαμε μαθητές του, εἴχαμε τήν ἰκανότητα καί τό ταλέντο νά «κατακτίσουμε» ὅλες αὐτές τίς γνώσεις, τίς ὁποῖες πλουσιοπάροχα μᾶς μετέδιδε. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ Θεός θά τόν ἀνταμείψει γιά τό ἔργο πού προσέφερε τόσο στήν Ἐκκλησία ὅσο καί στήν Ἑλληνική μουσική παράδοση καί ἔχω τήν πεποίθησι ὅτι, ἀπό τίς ἀγκάλες τοῦ Δημιουργοῦ του, ὅπου βρίσκεται καί εὐφραίνεται, θά βλέπει τήν κατά σάρκα οἰκογένειά του ἀλλά καί τήν πνευματική του οἰκογένεια, ὅλους τούς μαθητές του, νά ἀκολουθοῦν τά βήματά του καί θά ἀγάλλεται.

Μορφές και θέματα ὀρθοδόξου πνευματικότητας

* * *

Δρ ΣΩΤΗΡΙΟΣ Ι. ΜΠΑΛΑΤΣΟΥΚΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΓΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΚΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΓΩΝ (1907-1970)*

Μιά σύγχρονη μαρτυρική μορφή

*Ὡς ἔφηβος ἔζησε, τὴν μπροστά στά μάτια του,
στὴν Μικρὰ Ἀσία, μαρτυρική σφαγή τῶν γονέων
καὶ τῶν ἀδελφῶν του.
Ὡς μοναχός, ἐπὶ δεκαετία, στὴν Ἱερά Μονὴ
Μεγίστης Λαύρας Ἁγίου Ὁρους,
ἔζησε ἀσκούμενος τὸ μαρτύριο τῆς συνειδήσεως.
Ὡς ἡγούμενος ἔζησε ἐκουσίως, ἐπὶ τριετία, παρότι
τοῦ δόθηκε ἐξαρχῆς χάρη, τὴν μαρτυρική ἀνευ λόγου
καταδίκη του, ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τοὺς συνανθρώπους-
συγκρατούμενους του, στὰ στρατόπεδα τῆς
Γερμανίας, Μπερνάου καὶ Νταχάου.
Ὡς ἐπίσκοπος, ἐπὶ εἰκοσαετία, ἔζησε μὲ αὐταπάρνηση τὸ μαρτύριο τῆς
ἀρχιερατικῆς του διακονίας.
Ὡς ἄνθρωπος, τέλος, μέχρι τὴν τελευτὴ του,
ἐβίωσε καρτερικά τὸ μαρτύριο τῆς χρόνιας ἀνίατης ἀσθενείας του.
Ἡ ἐδῶ ἐπίγεια ζωὴ του ὑπῆρξε ὅλη μὲ τρεῖς λέξεις:
ὁ μ ο λ ο γ ῖ α - π ὁ ν ο ς - μ α ρ τ ῦ ρ ι ο».*

* ἀπὸ τὸ βιβλίο Δρος Σωτηρίου Ἰ. Μπαλατσούκα, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΚΚΗΣ ΚΑΙ ΣΤΑΓΩΝ (1907 -1970), Βίος καὶ πνευματικὲς παρακαταθήκες, Β΄ ἔκδοσι, Τρίκαλα 2012.

1. Βιογραφικά

Μία από τις σημαντικότερες αρχιερατικές μορφές του 20^{ου} αιώνα υπήρξε ο από Λίμνου καταστάς Μητροπολίτης Τρίκκης και Σταγών Διονύσιος Χαραλάμπους. Ο μακαριστός Διονύσιος γεννήθηκε τό 1907 στό Άβτζιλάρ (Κυνηγοί) Άδραμντίου τής Μικρᾶς Άσίας. Οί γονεῖς του, Χαράλαμπος και Κλεοπάτρα, καί δύο ἀδελφές του κατακρεουργήθηκαν κατά τήν Μικρασιατική καταστροφή. Τά πρῶτα μαθήματα παρακολούθησε στό Δημοτικό Σχολεῖο Στύνης Λέσβου¹. Στή συγκλονισμένη καρδιά τοῦ ἐφήβου, πού κατέφυγε στή Μυτιλήνη, ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ ἄναψε φλόγα μεγάλη. Θά γράψει ὁ ἴδιος ἀργότερα:

«Ἡ πατρική τοῦ Κυρίου χεῖρ ἔφερε τό χειμαζόμενον πλοιαρίον μου εἰς εὐδίων λιμένα. Γηραιός, πεπειραμένος καί διά πολλῶν ἀρετῶν κεκοσμημένος ἅγιος Γέρον, χειραγωγίσας με, μοί ἤνοιξε τήν “Πύλνν τοῦ Οὐρανοῦ”»².

Ἐπί δέκα ἔτη ἐμόνασε στήν Ἱερά Μονή Μεγίστης Λαύρας Ἁγίου Ὁρους³. Ἀναφερόμενος στίς ἀγορεύτικες ἐμπειρίες του σημειώνει:

«Ὁ Μοναχισμός θεμελιούται ἐπί περιβάλλοντος ἀθορύβου. Ἐν τῇ ἐπικρατούσῃ ἀδιαταράκτῳ ἡσυχίᾳ ἔστρεφον χωρίς κόπον τās κεραίας τής ψυχῆς μου εἰς τήν περιοχὴν τοῦ θείου καί συνελάμβανον εὐκρινῶς τὰ μηνύματα τοῦ οὐρανοῦ. Ἐπεδιδόμην ἀπερίσπαστος εἰς τήν προσευχὴν καί τήν μελέτην. Ἐφιλοσόφουν περὶ τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Μετηρσιούμην καί ἀφιστάμην τῶν ἔγκοσμίῶν. Ἐπτερυγίζα διαρκῶς εἰς ὑψηλούς πνευματικούς ὀρίζοντας»⁴.

Κεκοσμημένος μέ τέτοιες πνευματικές ἐμπειρίες, ἀφοῦ ἀποφοίτησε ἀπό τήν Ἀθωνιάδα καί ἀκολούθως τήν Θεολογική Σχολή τής Χάλκης⁵, χειροτονή-

¹ Βλ. *Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαίδεια (ΘΗΕ)*, τόμ. 5, Ἀθῆνα 1964, σελ. 52-53. Βλ. *Μοναχολόγιον Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος Ἁγίου Ἰγνατίου*, ἀρ. 73.

² Διονυσίου Μητροπολίτου Τρίκκης καί Σταγών, «Εὐγνώμων μνεῖα καί προσφορά» (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ *Πνευματικοῦ Συμποσίου ἐπὶ τῇ χλιετηρίδι τοῦ Ἁγίου Ὁρους Μοναχισμός καί σύγχρονος κόσμος*), Ἀθῆνα 1963, σελ. 11.

³ Σύμφωνα μέ τὰ ἀναγραφόμενα στό *Μοναχολόγιον τής Μονῆς*, στό ὁποῖο φέρει αὐξοντα ἀριθμὸ ἐγγραφῆς 92, προσήλθε στήν Ἱερά Μονή Μεγίστης Λαύρας τό ἔτος 1924 καί ἡ κουρά του ἔλαβε χώρα τήν 10^η Αὐγούστου 1925. Τοῦ ἐδόθη τό μοναχικό ὄνομα «Ἀγάπιος». Στό *Μοναχολόγιον* αὐτό φέρεται ἐγγεγραμμένος μέ τό ἐπώνυμο «Γιαβατσᾶς» ἀντὶ τοῦ «Χαραλάμπους». Τό ἐπώνυμο «Γιαβατσᾶς» ἀνῆκε στή μητέρα του, ἡ ὁποία ἦταν τό γένος «Παράσχου-Γιαβατσᾶ». Στό *Μοναχολόγιον Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος*, ὁ.π., ἀναφέρεται μέ τό ἐπώνυμο «Γιαβατσᾶς».

⁴ *Ὁ.π.*, σ. 5.

⁵ Αξίζει νά σημειωθεῖ ἡ πιστοποίηση ἀρίστης διαγωγῆς τοῦ Διονυσίου Χαραλάμπους ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο κατά τήν φοίτησή του στήν Θεολογική Σχολή τής Χάλκης. Βλ. *Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μιθῆνης* (Φάκελος Διονυσίου Χαραλάμπους) ἐγγραφον Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀρ. πρωτ. 694, ἡμερ. 8 Ἰουλίου 1940.

θηκε τόν Αύγουστο 1934 διάκονος καί τό 1935 (21 Ιουλίου) πρεσβύτερος, από τόν τότε Σχολάρχη Ἐπίσκοπο Μιλίτου Αἰμιλιανό. Ἔλαβε δέ τό ὄφφίκιο τοῦ ἀρχιμανδρίτη τό 1940. Απολυτήριο ἀπό τήν Μονή τῆς μετανοίας του πῆρε τήν 18^η Ιουνίου 1935, σύμφωνα μέ τά ἀναφερόμενα στό Μοναχολόγιο αὐτῆς⁶.

Κατά τά ἔτη 1941-1942 ὑπηρετήσε ὡς ἱεροκίρκακας σπίν Μητρόπολη Μπθύμνης⁷ καί ἀνέλαβε τήν ἡγουμενία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Λειμῶνος. Τόν Αύγουστο τοῦ 1942 τόν συνέλαβαν οἱ Γερμανοί, ἐπειδή περιέβαλλε Βρετανούς στρατιῶτες, τόν βασάνισαν φρικτά⁸ καί τόν κατεδίκασαν σέ δεκαετή εἰρκτή.

Μεταφέρθηκε στό στρατόπεδο Παύλου Μελά Θεσσαλονίκης. Ἐκεῖ τελοῦσε συχνά τή Θεία Λειτουργία, κήρυττε, ἐξομολογοῦσε καί ἐνίσχυε τοὺς κρατουμένους. Κινητοποιώντας ἀκόμη ὅλη τήν φιλάνθρωπη Θεσσαλονίκη, ἔσωσε ἀπό τόν ἐκ πείνης θάνατο πολλούς⁹.

Οἱ Γερμανοί κατακτητές ἀποφάσισαν νά στείλουν ἕναν ἀριθμό κρατουμένων σέ στρατόπεδο συγκεντρώσεως. Μολοντί τοῦ δόθηκε χάρι, τήν ἀπέκρουσε¹⁰ ζητώντας νά συγκακοπαθῆσει μέ τό ποίμνιο. Ἔτσι, ἐνεκλείσθη ἐπί τρία ἔτη στά φρικτά Γερμανικά στρατόπεδα, (Στάουν, Μπερνάου καί Νταχάου)¹¹, ὅπου ὑπέ-

⁶ Βλ. *Μοναχολόγιο Ἱ.Μ. Μεγίστης Λαύρας*, ὁ.π. καί *Μοναχολόγιο Ἱ.Μ. Λειμῶνος*, ὁ.π.

⁷ Βλ. *Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μπθύμνης*, (Φάκελος Διονυσίου Χαραλάμπους), Πρωτόκολλον Ὁρκωμοσίας, ὅπου ἀναφέρεται ὁ διορισμός-ὄρκωμοσία, ὡς ἱεροκίρκακας τῆς Ἱ.Μ. Μπθύμνης, ἐνώπιον τοῦ Μητροπολίτου Μπθύμνης Διονυσίου (10 Σεπτεμβρίου 1941, ἡμέρα Τρίτη καί ὥρα 6 μ.μ.), ἀριθμ. ἐγγράφου 57881, 26 Μαρτίου 1941 τοῦ Ὑπουργείου Ὁρησκευμάτων καί Ἐθνικῆς Παιδείας.

⁸ Κάνει ἰδιαίτερη μνεῖα σ' αὐτά ὁ Μητροπολίτης Μπθύμνης Διονύσιος μέ τήν ἐπιστροφή τοῦ Ἀρχιμ. Διονυσίου Χαραλάμπους ἀπό τά στρατόπεδα τῆς Γερμανίας ἀπευθυνόμενος πρὸς τήν Ἱερὰ Σύνοδο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος μέ σχετικά ἔγγραφα. Βλ. *Ἀρχεῖο Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μπθύμνης*, (Φάκελος Διονυσίου Χαραλάμπους), (ἀνευ ἀριθμ.), Καλλονί 29-8-1945. Βλ. καί ἔγγραφον ἀριθμ. Πρωτ. 51, Καλλονί 13/2/1946.

⁹ Δράση ἀξιοθαύμαστη γιά τήν ὁποία ὁ ἴδιος, ἐν τῷ πλίθει τῆς ταπεινώσεώς του, οὐδέν ἀναφέρει στό βιβλίό του *Μάρτυρες*, ἔκδ. Ζ' Ἱ. Μονῆς Κοιμίσσεως Θεοτόκου Βυτουμᾶ Καλαμπάκας, βλ. σελ. 76-86, 92, 96, 112. Βλ. ἐπίσης ἀνάπτυπο περιοδ. *Ἀνάπλασις*, «Ὁ Τρίκκης καί Σταγῶν Διονύσιος - ἕνας Ἅγιος Ἱεράρχης», Ἀθῆναι 1971, σελ. 53.

¹⁰ Βλ. Διονυσίου Μητροπολίτου Τρίκκης καί Σταγῶν, *Μάρτυρες*, ἔκδ. Ἱ.Μ. Βυτουμᾶ, Καλαμπάκα 2004, σ. 12-13 καί 100.

¹¹ Βλ. Stanislav Zámečnik, *Das war Dachau*, (Stiftung Comité International de Dachau), Druck: Sankt - Paulus - Paulus - Drucherei A.G. Luxemburg, 2002, σσ. 435. Βλ. ἐπίσης Dr. Johannes Neuhäusler (1888- 1973), *Wie war das im KZ Dachau?*, München 1996, σσ. 82. Βλ. ἀκόμα *KONZENTRATIONSLAGER DACHAU* (1933-1945), Druck: Lipp GmbH, München 1978, σσ. 221. Στά ἐν λόγῳ ἔργα παρουσιάζεται διεξοδικῶς ἕνα ἀπό τά πιο «γνωστά-σκληρὰ» στρατόπεδα (τό πρῶτο, τό Νταχάου, τό ὅποιο λειτουργοῦσε ἐπί δώδεκα χρόνια) τῆς Γερμανίας, ὅπου μπορεῖ νά δεῖ κανεῖς καί νά ἀντλήσει πληροφορίες γιά τί γενικότερη ζωῆ-συνθήκες τοῦ στρατοπέδου (-ων).

στη βασανιστήρια μάρτυρος¹² και έφθασε «πλειστάκις παραπλησίον του θανάτου»¹³.

Άξιοσημείωτα είναι τά όσα γράφει από τίς άναμνήσεις τής κατοχής ό συγκρατούμενος (στρατόπεδο ύποδικών στίς ποινικές φυλακές Μυτιλήνης, Θεσσαλονίκης -Παύλου Μελά-, Γερμανία) Δημήτριος Καλλιγέρης:

«Στάθηκε, όπως πάντα, στό ύψος του. Γενναίος στό σώμα και τήν ψυχή. Μιά σπάνια μορφή άγιοσύνης και άνθρωπιās. Ήγούμενος Μονής Λειμώνος Καλλονής (Ν. Λέσβου), Αρχιμανδρίτης και ιεροκλήρυξ μέ τό όνομα Διονύσιος Χαραλάμπους-μετέπειτα Μητροπολίτης Τρίκκης και Σταγών και κατά κόσμον Κωνσταντίνος Γιαβαστσάς [...]: Αγόγγυστα κι άδελφωμένοι άνεβαίνουμε τόν Γολγοθά. Μαζί θά δοκιμασθούμε και μαζί θα νικήσουμε ως τό τέλος [...] Ή κακομοιριά πού άντικρύζουμε μέσα στίς φυλακές είναι άνευ προηγούμενου [...] ό θάλαμος τών άνηλικών ή καλύτερα ό θάλαμος τών σκελετωμένων παιδιών, πού πέθαιναν από τήν πείνα και τήν ψώρα. Έκει ό πατήρ Ήγούμενος [...] δέν μπορεί νά άντέξει σ' αυτό τό τραγικό σκηνικό. Πρέπει κάτι νά κάνει, νά σωθούν τά παιδιά. Αυτά, πού γιά μικροαδικήματα είναι καταδικασμένα σ' έναν άργό, αλλά βέβαιο θάνατο. Άπ' τήν στιγμή αυτή αρχίζει τό μεγάλο του έργο! Μέ τά χρήματα πού συγκεντρώνει από τούς χριστιανούς άποφυλακίζονται πολλά άπ' αυτά τά παιδιά, και άλλα αρχίζουν νά πιστεύουν πώς δέν είναι πιά μόνα τους κι έγκαταλελειμμένα. Στίς φυλακές αρχίζει νά φυσά ένας ζωογόνος άνεμος, χάρι στίς προσπάθειές του. Στο πρόσωπό του αρχίζουμε να βλέπουμε και έλπίδα και παρηγοριά.

Κυνηγημένα άγρίμια έμεις οί άλλοι, ζητούσαμε προστασία από εκείνον. Προσπαθούσαμε ν' άρπαχτούμε από τήν δικιά του πίστι, γιά τήν δική μας σωτηρία. Είχε πλήρη αντίληψη του ψυχικού μας κόσμου και μās έπροστάτευε, όπως ή κλωσσα φροντίζει τά πουλάκια της, κάτω από τά προστατευτικά φτερά της. Έτσι ακριβώς ζέσταινε και εκείνος τήν πίστι μας, πού ξανάρχισε και

¹² Στά τέλη του, ό ιατρός πού τόν νοσίλευε είδε κατάπληκτος στό σώμα του μία τεράστια ουλί από καυτό σίδερο. Βλ. άνάτυπο, *Ό Τρίκκης και Σταγών Διονύσιος*, ό.π., σ. 31, Κ. Κούρκουλα, *Ό Τρίκκης Διονύσιος, ό γνήσιος και κρατερός άγωνιστής*.

¹³ Διονυσίου Μητροπολίτου Τρίκκης, *Ήρωί Παλμοί*, Αθήνα 1962, σ. 147, καθώς και του ίδιου, *Ό πιστός στον πόνο και στον θάνατο*, έκδ. Ή Δαμιασκός, Αθήνα 4^η, 1960, σελ. 40, όπου αναφέρει: «Άλλη μία νύχτα άγωνίας, άλλη μία νύχτα άγρυπνίας και προσευχής. Νά, αυτή ή σιωπή πού βασιλεύει στό Στρατόπεδο, πού σ' αφίνει νά ακούσεις τούς πελώριους κτύπους τών καρδιών, αυτό πρέπει νά είναι ό θάνατος. Κάποια στιγμή, εκεί πού προσεύχομαι γονατιστός, ένα χαρτάκι φτερουγίζει. Σάν πεταλούδα. Τ' άρπάζω μέ όρμη. Οί άλλοι μέ τριγυρίζουν. Εκτέλεσις άνεστάλη. Ειδοποιήσατε όλους».

πάλι νά ξυπνᾷ μέσα στίς ψυχές μας. Τίποτε, ποτέ, δέν ἐκλόνησε τήν πίστι του. Ἦταν ἀπόλυτος καί δέν χωροῦσε συμβιβασμός μέ ὅ,τι δέν εἶχε ὡς βάσιν τήν ἠθική, τήν ἀλήθεια, τόν Χριστό.

Ἄβυσσος, ἀλήθεια, σωστή ἐχώριζε τούς δύο κόσμους, τόν δικό του καί τόν δικό μας. Σύνδεσμος, θά ἔλεγε κανεῖς, μεταξύ Θεοῦ καί ἀνθρώπων ἐκεῖνος. Δέν θά περάσῃ πολὺς καιρὸς καί θ' ἀλλάξῃ καί στό στρατόπεδο ἡ κατάσταση. Τό ἐνδιαφέρον πού δείχνει τώρα ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης θ' ἀφήσει ἐποχὴν.

Ἀλλά καί ὁ πατήρ Ἡγούμενος δέν μένει ἄργος. Κινεῖ γῆν καί οὐρανόν. Ἐγραφε συνεχῶς ἐπιστολές παρακλητικές, ἀλλά καί σέ ἐντονον ὕφος. Ζητᾷ καί ἀπαιτεῖ κάθε δυνατή βοήθεια γιά τούς πεινασμένους καί ψωριασμένους κρατούμενους.

Νά σκεφθῆ κανεῖς, ὅτι ἡ μοναδική τροφή καθημερινῶς ἦταν νερόβραστο σπανάκι! Πολύ σύντομα, ὁμως, ἀρχίζουν νά καταφθάνουν τροφίμα, ἐνδύματα καί πάσης φύσεως πράγματα πρὸς ἀνακούφισιν τῶν φυλακισμένων. Καί ὅλα ἤρχοντο γιά ἐκεῖνον προσωπικῶς. Μέ τό δίκαιο, ἀλήθεια, χέρι ἔκανε τή δια-νομή! Καί τό βράδυ, κατάκοπος, ἀλλά γεμᾶτος ἀγαλλίασι, πού μπόρεσε καί τήν ἡμέρα αὐτή νά βοηθήσῃ αὐτούς πού ὑπέφεραν. Μᾶς προσέφερε πλεῖστα ὅσα πνευματικά ἀγαθά, ἀλλά δέν ὑστεροῦσε καί σέ ὑλικά ἀγαθά.

Ἄνεκτίμητες ὑπηρεσίες μᾶς προσέφερε, χάρις σ' ἐκεῖνον, καί ἡ ἀδελφή του -κ. Βαλσαμῆ- κάτοικος Θεσσαλονίκης. Ἔθεσε ὅλην τῆς τήν οἰκογένεια στή διάθεσί μας. Γιατί ἐκεῖνος τῆς τό ἐζήτησεν. Οἱ ἔγνοιες οἱ δικές μας δέν μᾶς ἄφηναν νά σκεφθοῦμε καί τούς ἄλλους. Δέν εἶχαμε τότε συνειδητοποιήσει τό μέγεθος τῶν φροντίδων καί κόπων τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς οἰκογενείας. Ἐπί 16 ὀλόκληρους μῆνες, πού μείναμε στό στρατόπεδο Παύλου Μελά, μᾶς ἐτοίμαζε καί μᾶς κουβαλοῦσε φαγητό γιά τή συντροφιά μας, 9 ἄτομα. Ἐπαιρνε τά ροῦχα μας καί μᾶς τά ἔφερνε πλυμένα καί σιδερωμένα.

[...] Ὁ πατήρ Ἡγούμενος χωρὶς νά μᾶς τό ἔλεγε καθαρά, μᾶς προειδοποιοῦσε: “Νά εἶσθε πάντοτε ἐτοιμοί. Νά ἐλπίζετε. Νά προσεύχεσθε. Νά πιστεῦτε”. Γι' αὐτό, χωρὶς πολλές νηστεῖες, πολὺ συχνά μᾶς κοινωνοῦσε τοῦ Ποτηρίου τῆς Ζωῆς [...]. Ὁ καμμένος ὁ Ἡγούμενος πετάει τό στρώμα ἀπό τό κρεβάτι του. “Γιατί, τόν ἐρωτῶ, “τό κάνεις αὐτό;”. “Ἐκεῖ πού θά πᾶμε, δέν ξέρουμε τί θά βροῦμε καί πού θά κοιμώμαστε. Πρέπει νά συνηθίζουμε ἀπό τώρα”. Αὐτή ἦταν ἡ ἀπάντησί του.

Ὁ Μητροπολίτης, ὁμως, Θεσσαλονίκης δέν ἐμείωσε τό ἐνδιαφέρον του. Φοβᾶται πὼς ὁ χαμὸς τοῦ πνευματικοῦ αὐτοῦ ἀνθρώπου θά εἶναι μεγάλη ἀπώλεια. Ἐνα πλῆγμα γιά τήν Ἐκκλησία. Καταφέρνει νά τόν ἀπαλλάξῃ ἀπ'

αὐτὴν τὴν δοκιμασίαν. Ὅμως χαμένος κόπος. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δέχεται. Δὲν ἐγκαταλείπω ἐγὼ τὸ ποιμνιὸν μου. Αὐτὴ ἡ στιγμή ἀκριβῶς εἶναι ποῦ μέ ἔχει περισσότερον ἀνάγκη. Καὶ μᾶς ἀκολούθησε στὰ καταναγκαστικά ἔργα τῆς Γερμανίας»¹⁴.

Μετά τὴν ἀπελευθέρωση ἐργάσθηκε γιὰ τὴν συγκέντρωση καὶ τὴν ἐπιστροφή τῶν Ἑλλήνων κρατούμενων στὴν πατρίδα. Στὴ συνέχεια διακόνησε ἀκαταπίνητα στὴ Μυτιλίνη, Εὐρυτανία (Καρπενήσι κ.λπ.) καὶ στὴ Ναύπακτο¹⁵, καὶ ὀργάνωσε στὴν Κύπρῳ τὴν Ἱερατικὴ Σχολή «Ἀπόστολος Βαρνάβας»¹⁶.

2. Πνευματικά του τέκνα

Γιὰ λίγο ἢ καὶ γιὰ ὅλο τὸ διάστημα τῆς ἑνδεκαετίας ὑπηρέτησαν κοντὰ του στὰ Τρίκαλα: Ὁ Καλλίνικος Καροῦσος, Καθηγούμενος Ἰ. Μ. Βαρλαάμ, κατοπινὸς Μητροπολίτης Πειραιῶς μετὰ τὴν συνοδεία του (τόν μακαριστὸ Ἀρχιεπίσκοπο Χριστόδουλο Παρασκευαΐδη καὶ τὸν Μητροπολίτη Αἰγιαλαίας Ἀμβρόσιο Λενῆ), ὁ ἀρχιμ. Δοσίθεος Ἀνδριανόπουλος, πνευματικὸς τῆς Ἰ. Μ. Ἁγίου Στεφάνου Μετεώρων καὶ ἀργότερα ἰδρυτὴς τῆς Ἰ. Μονῆς Ἁγίου Παύλου Λαυρίου, ὁ ἀρχιμ. Αἰμιλιανὸς Βαφειδῆς, κατοπινὸς Καθηγούμενος Ἰ. Μ. Σίμωνος Πέτρας στὸν Ἄθω, ὁ π. Παντελεΐμων Καθρεπτίδης, Μητροπολίτης Κορωνίας, ὁ π. Ἀγαθόνικος Φατούρος, πρῶν Μητροπολίτης Κίτρους, ὁ Προηγούμενος τῆς Ἰ. Μ. Παρακλήτου π. Ἰγνάτιος Πουλουπάτης, ὁ π. Ἰγνάτιος Παπαϊωακείμ, ὁ ἀρχιμ. Γεώργιος Στέφας, πρωτοσύγκελλος Μητροπόλεως Σταγῶν καὶ Μετεώρων, ὁ π. Ἰγνάτιος Ποῦτος, νῦν Καθηγούμενος Ἰ. Μ. Ἁγ. Βησσαρίωνος Δουσίκου, ὁ π. Πολύκαρπος Γιάνναρος, διάκονος τότε, ὁ ἀρχιμ. π. Δανιὴλ Γούβαλης, ὁ π. Ἀλέξιος Μαντζῆρης, νῦν Καθηγούμενος Ἰ. Μ. Ξενοφάντος τοῦ Ἄθω, ὁ π. Σωφρόνιος Γραβάνης, ὁ π. Χαρίτων Σαρρῆς, Καθηγούμενος Ἰ. Μ. Βαρλαάμ Μετεώρων, ὁ π. Ἰσίδωρος Τσιατᾶς, νῦν Καθηγούμενος Ἰ. Μ. Βαρλαάμ, ὁ π. Χρυσόστομος Τέτσιος, Καθηγούμενος Ἰ. Μ. Ἁγ. Τριάδος Μετεώρων, ὁ π. Φιλό-

¹⁴ Καλλιγέρη Δημητρίου, *Ὁ π. Διονύσιος Χαραλάμπους, Ἡγούμενος Λειμῶνος*, (ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Περιοδικοῦ «Ἐφημέριος»), Ἀθῆναι 1973, σελ. 4-7.

¹⁵ Βλ. ἔγγραφο Ἱερᾶς Συνόδου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀρ. πρωτ. 1651, Ἀθῆναι, 25 Αὐγούστου 1948, τὸ ὁποῖο ὑπογράφει ὁ τότε Ἀρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός. Πρβλ. Μετὰ τὸν Ἱεροκίρρακα Διονύσιο, μετέπειτα Μητροπολίτης Τρίκκης, *Ἐκκλησιαστικὴ Παρέμβασις* (περιοδ. Ἰ. Μητρ. Ναυπάκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου), Σεπτ. 2005, σελ. 4-5 καὶ Δεκέμβριος 2005, σελ. 4. Βλ. *Μοναχολόγιον Ἰ. Μ. Λειμῶνος*, ὁ.π.

¹⁶ Πρβλ. Μητροπολίτου Τρίκκης καὶ Σταγῶν Διονυσίου, *«Ἱεροὶ Παλμοί»*, Ἀθῆναι 1962, σελ. 130-145. Πρβλ. *«Ἀπόστολος Βαρνάβας»*, τόμ. ΙΒ΄: ΙΙ(1951), σελ. 448-449.

θεος Διανελλάκης, ό π. Απόστολος Πινακούλας, καθώς και οί έγγαμοί θεολόγοι πατέρες: Έλευθέριος Πετριτσόπουλος, Νικόλαος Τριανταφύλλου, Άγγελος Τόλιας, Πολύκαρπος Τύμπας, Παναγιώτης Τσιάπρας, Νικόλαος Γκαγκάτσιος, Κωνσταντίνος Νούλας και άλλοι. Πολλοί από αυτούς πρόσφεραν έγκαρδίως στον Κύριο τά παιδιά τους πού επέλεξαν τον Μοναχισμό ή και έγιναν οί ίδιοι πνευματικοί αδελφοτήτων. Συνεργάστηκαν, επίσης, μαζί του και πολλοί έκλεκτοί λαϊκοί θεολόγοι και άλλοι επιστήμονες.

Γράφει στενός συνεργάτης του: «Ο μακαριστός Μητροπολίτης Τρίκκης και Σταγών Διονύσιος (κατά κόσμον Κωνσταντίνος Χαραλάμπους) ήταν έκλεκτός, έμπειρος και σεβαστός Έράρχης τής Έκκλησίας τής Ελλάδος. Έράρχης μέ όνομα και μεγάλο κύρος. Ήταν άνθρωπος πολύ δραστήριος και πνευματικός, φιλακόλουθος, φιλομόναχος και άσκητικός στή ζωή του. Ήταν πολύ εργατικός, μεθοδικός και συστηματικός στό έργο του. Πρώτιστα, όμως, ήταν άνθρωπος του Θεού, φιλάνθρωπος και ένάρετος.

Η φιλομάθειά του τον κατέστησε γνώστη πολλών θεμάτων, αλλά και ζητημάτων τής έκκλησιαστικής ζωής και τάξεως, τής Λατρείας μας, των Κανόνων τής Έκκλησίας (του Πηδαλίου) και των Διοικητικών πραγμαμάτων της. Άγαπούσε τον Θεό και ακολουθοῦσε μέ συνέπεια τίς θρησκευτικές και ένθνικές μας παραδόσεις.

Δέν είναι υπερβολικό αν προσθέσουμε ότι ήταν πολύ σπουδαία έκκλησιαστική προσωπικότης, πρότυπο Έράρχου και Ποιμενάρχου, Πατερική μορφή»¹⁷.

Τιμήθηκε δέ από τίν Έκκλησία (Οικουμενικό Πατριαρχείο και Έκκλησία τής Ελλάδος) και τίν πολιτεία γιά τίν πολύπλευρη δράση και προσφορά του¹⁸.

3. Η τελευταία - Η διαθήκη του

Παρά τούς πόνους και τί δοκιμασία τής ανίατης άσθνείας του, από τό νοσοκομείο έμρυχώνει τους συνεργάτες του γιά τίν καλύτερη άντιμετώπιση των θεμάτων τής Μητροπόλεως. Ο ίδιος αφήνεται «καθ' ολοκληρίαν» στην άγάπη του Θεού¹⁹. Προσπαθεί παρότι βρίσκεται στό κρεβάτι του πόνου πρό του θανάτου του, νά τακτοποιήσει όλες τίς έκκρεμότητες²⁰.

¹⁷ Άρχμ. Γεωργίου Στέφα, *Ποιός ήταν ό Τρίκκης Διονύσιος*, ό.π., σελ. 5.

¹⁸ *ΘΗΕ*, τόμ. 5^{ος}, Άθήνα 1964, σελ. 52-53.

¹⁹ Άρχείο Έρεās Μονής Βυτουμά, χειρόγραφη έπιστολί-έγγραφο (άνευ άριθμ.), ήμερομ. 12/7/1969.

²⁰ Άρχείο Έρεās Μονής Βυτουμά, χειρόγραφη έπιστολί-έγγραφο - «*Μνημόνιον*» (άνευ άριθμ. και ήμερομηνίας).

Ἡ καταδαπάνηση σωματικῶν καί πνευματικῶν δυνάμεων τοῦ Διονυσίου, σημειώνει ἡ ἐκδότρια Μονή, ὑπῆρξε γι' αὐτόν «*ἠφαιστειακή*». «Σέ ὅλες τίς ἐκδηλώσεις του ἦταν μιά ὑπαρξη ἀφημένη, μετέωρη στήν ἄβυσσο τοῦ Θεοῦ, μιά ὑπαρξη ἐν κινδύνῳ».

Τό τέλος ἦλθε στίς ἀρχές τοῦ 1970, μετά ἀπό μακρά καί ἐπώδυνη βαριά ἀσθένεια, κατά τήν ὁποία ἔδειξε πῶς συμπεριφέρεται «ὁ πιστός στόν πόνο καί στόν θάνατο». Ὁ Διάδοχος Φωτικῆς δέ σημειώνει ὅτι οἱ βαριές ἀσθένειες ἰσοδυναμοῦν μέ μαρτύριο²¹.

«Ἐκείνη ἡ ὀλίγο πονεμένη σάρκα, τυλιγμένη εἰς τόν μοναχικόν ἐντάφιον σάκκον, ἀσίμαντος, ἀμελητέα» ἐκρύβη ὡς κόκκος σίτου στό βάθος τῆς γῆς, στήν Ἱερά Μονή Βυτουμᾶ.

Ὁ Καλόγερος καί ἀρχιερεὺς εἶχε δώσει γι' αὐτό ὁδηγίες στή Διαθήκη του:

«Θά μέ ἀλλάξουν οἱ ἀγαπητοί μου ἀρχιμανδριταί· θά χρησιμοποιήσουν τό σάβανον πού ἔχω φέρει ἀπό τόν Πανάγιον Τάφον, ἕνα παλαιόν ζωστικόν ράσον, τό ἐπιτραχήλιόν μου καί τό μικρόν ὠμόφορον τῆς Ἱ. Μονῆς Βυτουμᾶ. Ὅχι ὀλόκληρον ἀρχιερατικὴν στολήν. Οὔτε ἄλλα πολυτελῆ. Ἀπλᾶ καί ταπεινά. Καί τό φέρετρον εὐτελές. [...] Πολύ ἐπιθυμῶ νά λάβουν εἰς αὐτήν μέρος μόνον οἱ κληρικοί τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεός μου. Νά μὴ ἐκφωνηθῆ ἐπικίδειος λόγος. Νά μὴν ἀποδοθοῦν τιμαί. Νά μέ ἐνταφιάσουν δέ ὀπισθεν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ τῆς Μονῆς Βυτουμᾶ. Καί ἂν ποτέ τά πνευματικά μου τέκνα ἀνεγείρουν μνημεῖον, νά χαραχθῆ ἐπὶ τῆς πλακῶς τό ὄνομά μου καί τό χωρίον: “*Πρὸς σέ ἔρχομαι...*”²².

Χάριτι θεῖα ἐτήρησα τήν ὑπόσχασίν μου περὶ ἀκτημοσύνης. Οὐδεμίαν ἀπολύτως περιουσίαν ἀπέκτησα. Δέν ἔχω ἐπομένως νά διαθέσω τι»²³.

Ὅ,τι εἶχε διαθέσει στίς ψυχές τοῦ ποιμνίου, τῆς Ἐκκλησίας, τῶν Ὁρθόδοξων Μοναχῶν, ὅλο τόν Κύριο πού ἐνοικοῦσε καί ἐμπεριπατοῦσε μέσα του, τόν ἑαυτό του, τά εἶχε διαθέσει ἀπό καιρό.

Ὁ μακαριστὸς Διονύσιος ἐτάφη, ὅπως ζήτησε, στήν παλαιάφραττῃ Μονή Βυτουμᾶ, μέ τὴν ἀδελφότητα τῆς ὁποίας πολὺ συνδέθηκε. Ὁ ἀπέριττος μαρμάρινος τάφος του κεῖται ὀπισθεν τοῦ ἱεροῦ βήματος, στό μέρος τῆς Προσκομιδῆς. Ἀκριβῶς ἀπέναντι, ὀπισθεν τοῦ Διακονικοῦ, εἶναι ὁ τάφος τῆς Εὐφημίας μοναχῆς, πρώτης Γερόντισσας τῆς Μονῆς.

Ὁ λόγος, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Διονύσιος συνδέθηκε τόσο πολὺ μέ τὴ Μονή

²¹ *Διαδόχου Φωτικῆς*, PG 65, 1206-1207.

²² *Ἰωάν.* 17, 11.

²³ Βλ. Προτοπρ. Πολυκάρπου Γ. Τύμπα, *Ὁ Μητροπολίτης Τρίκακης καὶ Σταγῶν Διονύσιος*, ὅ.π., σελ. 129.

Βυτουμά, ὥστε νὰ τὴν ἐπιλέξει ὡς τόπο τῆς τελευταίας του κατοικίας, ἀποκαλύπτεται στὸν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου *Μάρτυρες* ποὺ ἐξέδωσε ἡ Μονή. Οὐσιαστικά πρόκειται γιὰ ἓνα βιοματικό ἔργο, γιὰ τὸ προσωπικό ἡμερολόγιο τοῦ Διονυσίου, ὅπου καταγράφονται ὅσα φρικτὰ ἐβίωσε στὶς φυλακὲς τῆς Ἑλλάδος καὶ στὰ στρατόπεδα συγκεντρώσεως τῆς Γερμανίας κατὰ τὰ ἔτη 1942-1945. Ἐκεῖ, στὸν ἐπίλογο τοῦ βιβλίου, ὁ ἐπιμελητὴς αὐτοῦ καὶ συντάκτης τοῦ ἐπιλόγου ἀρχμ. Γεώργιος Στέφας, καταθέτει τὶς ἐξῆς πληροφορίες, βασισμένες στὶς διηγήσεις τῶν ἀδελφῶν τῆς Μονῆς.

Λίγες ἡμέρες μετὰ τὴν ἐνθρόνισή του στὴν Μητρόπολη Τρίκκης καὶ Σταγῶν, ὁ νέος τότε Μητροπολίτης ἐπισκέφτηκε ἐπιμοτυπικὰ τὴ Μονὴ Βυτουμά. Κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του ἔγινε ἀντιληπτὸ ἀπὸ τὴν Γερόντισσα Εὐφημία καὶ τὶς ἀδελφές νὰ προβαίνει σὲ κινήσεις καὶ μορφασμοὺς ἐκπληξης καὶ νὰ ἐκδηλώνει ἐλαφρὰ ταραχί. Τὸ ἴδιο συνέβη καὶ μέσα στὸ Καθολικὸ, ὅταν ἐξέταζε τὶς εἰκόνες τοῦ τέμπλου καὶ τὶς τοιχογραφίες.

Τὴν αἰτία τῆς συμπεριφορᾶς του αὐτῆς φανέρωσε ὁ ἴδιος ἀργότερα σὲ μία ἀπὸ τὶς πνευματικότερες Συνάξεις ποὺ συνήθιζε νὰ κάνει μετὰ τὶς ἀδελφές τῆς Μονῆς. Εἶπε μεταξὺ ἄλλων:

« [...] Ἦλθε ἡ ὥρα νὰ μάθετε καὶ κάποιες πολὺ ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς σκληρῆς δοκιμασίας μου. Τὶς τελευταῖες ἐβδομάδες στὶς φυλακὲς τῆς Γερμανίας περάσαμε ὅλοι οἱ κρατούμενοι ἀπερίγραπτη καὶ ἀφάνταστη ἀγωνία. Καθημερινὰ [...] οἱ φρουροὶ διάβαζαν [...] ὀνόματα κρατουμένων [...] Ἀπὸ αὐτοὺς κανένας δὲν ἐπέστρεψε. Ὅδηγοῦνταν ὅλοι στὸ ἐκτελεστικό ἀπόσπασμα. Κάθε μέρα λοιπὸν περιμέναμε ὅλοι νὰ ἔλθῃ καὶ ἡ δική μας σειρά [...]. Αὐξήσα τότε τὴ μελέτη τῆς Ἁγίας Γραφῆς καὶ τὴν προσευχή μου. Τὰ δυὸ αὐτὰ πνευματικὰ ὄπλα με ἠρεμοῦσαν καὶ αὐξάναν τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλπίδα μου στὸ Θεό.

Ἐνα τέτοιο πρωινό, σὲ ὥρα μελέτης, προσευχῆς καὶ περισυλλογῆς, ἀκουσα μία γυναικεία φωνὴ νὰ μοῦ λέγει: “Μὴν ἀνησυχεῖς! Ἐσένα δὲν θὰ σὲ ἐκτελέσουν! Θὰ ἐπιστρέφεις στὴν πατρίδα σου καὶ θὰ περιμένω νὰ ἔλθῃς καὶ στὸ σπίτι μου!”. Ταυτόχρονα πρόβαλλαν μπροστά μου, σὰν σὲ κινηματογραφικὴ ταινία, κάποια τοπία, κτήρια καὶ εἰκόνες. Ταράχτικα, δὲν ἤξερα πῶς νὰ τὰ ἐρμηνεύσω καὶ ποιά σημασία εἶχαν αὐτὰ γιὰ μένα. Δὲν μπορούσα νὰ κατανοήσω τὸ γεγονός [...]. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ σιγά-σιγά ἀτόνησε καὶ ξεχάστηκε [...].

Ὅταν, λοιπὸν, ἦλθα γιὰ πρώτη φορὰ στὸ Μοναστήρι σας, μετὰ τὶς πρώτες ματιές ποὺ ἔριξα γύρω μου, ἦλθε στὸ νοῦ μου τὸ παράξενο φαινόμενο. Θυμήθηκα αὐθόρμητα τὰ λόγια ἐκεῖνα καὶ ἀμέσως ἀνεγνώρισα τὸ τοπίο, ποῦ μοῦ

εἶχε παρουσιασθεῖ τότε σὴ φυλακί. Ἦταν ὀλοζώντανη, μὲ ὅλες τὶς λεπτομέρειές της, ἡ εἰκόνα τοῦ Μοναστηριοῦ ποὺ εἶχα μπροστά μου. Τὸ γεγονὸς μὲ ἔκανε νὰ κινῶ ἑλαφρὰ τὸ κεφάλι μου ἢ νὰ ἐκφράζω τὴν ἀπορία μου μὲ μορφασμοὺς τοῦ προσώπου μου. Ὅταν κατόπιν συνειδητοποίησα, ὅτι ἐπισκέφθηκα τὸ σπίτι τῆς ἀγνωστης τότε σ' ἐμένα γυναίκα, κατάλαβα ὅτι ἦλθα στὸ σπίτι τῆς Παναγίας!»²⁴.

Ὁ τάφος τοῦ μακαριστοῦ Διονυσίου κατέστη ἔκτοτε τόπος προσκυνήματος τῶν πιστῶν ποὺ ἐπισκέπτονται τὴν Μονὴ Βυτουμᾶ. Ὁ ὁσιακὸς βίος τοῦ Δεσπότη καὶ ἡ λαμπρὴ ἱεραρχικὴ παρουσία του στὴν Μητρόπολη Τρίκκης καὶ Σταγῶν κατέστησε προσφιλῆ στὸν λαὸ τὴν μνήμη του καὶ αὐτὸ ἐκδηλώνεται μὲ τὸ προσκύνημά του.

²⁴ Ὁ.π., σελ. 221-225.

ΑΡΧΕΙΑΚΟ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

*Γέφυρα Αγίου Βησσαρίωνος,
Πύλη Τρικάλων, 1966.*

*Χειροτονία Μητροπολίτου Κερκύρας
Πολυκάρπου, 25/6/1967.*

*Δεξιά ο Μητροπολίτης Έδέσσης Καλλίνικος και άριστερά
ο Κερκύρας Πολύκαρπος (και οι δύο χειροτονήθηκαν
Έπίσκοποι από τον Διονύσιο). Επίσης χειροτόνησε
εις Έπίσκοπον τον Μητροπολίτη Κονίτσης Σεβαστιανό,
και άλλους. Μέ όλους τους προαναφερομένους
είχε ισχυρή πνευματική σχέση.*

Ἱερά Μονή Βυτουμᾶ.

*Ταφή Διονυσίου Ἱερά Μονή Βυτουμᾶ.
Διακρίνεται ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἱερώνυμος ὁ Α΄ (8/1/1970).*

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΡΥΣΟΒΕΡΓΗΣ
Δρ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ-ΟΙΚΟΝΟΜΟΛΟΓΟΣ

Ο ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ Γ΄ Ο ΕΚ ΖΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΝΑΒΑΠΤΙΣΜΟΥ. ΟΙ ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΤΟΥ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

1. Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἔριδας

Ἀφορμὴ τῆς ἔριδας τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ ὑπῆρξε ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1751 ἀπόφαση τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Κυρίλλου Ε΄ νὰ ἀναβαπτίζονται οἱ προσερχόμενοι σπὶν Ὁρθόδοξῃ Ἐκκλησίᾳ Καθολικοί. Ἐπιπρόσθετα, συνέστησε στοὺς κληρικούς τῆς Πόλης νὰ κηρύττουν τὸν Ἀναβαπτισμό τῶν Καθολικῶν καὶ τῶν Ἀρμενίων, ἐνῶ μέχρι τότε γίνονταν δεκτοὶ μὲ Χρῆσμα¹.

Τὸ πρόβλημα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, συνδεδεμένο στενά καὶ μὲ τὰ Αὐξεντιανά², σφράγισε ἱστορικά καὶ θεολογικά τὸν σχετικὸ φτωχὸ σὲ θεολογικά ἐνδιαφέροντα ΙΗ΄ αἰῶνα, χωρὶς βέβαια νὰ παραθεωροῦμε καὶ τὴν λεγόμενη Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση (Κίνημα τῶν Κολλυβάδων), ἡ ὁποία κατατάραξε τὸν φιλήσυχο Ἄθωνα, κατὰ τὸ δευτέρου μισοῦ τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνα.

Σύγχρονοι ἐρευνητές, ἀποτιμώντας τὴν ἐξέλιξη καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς, ἰσχυρίζονται ὅτι «οἱ θέσεις τῶν Κολλυβάδων ἀποκαλύπτουν μίαν ἀπροσδόκητη, γιὰ τὴν ἐποχὴ, θεολογικὴ ἐγρήγορη»³. Οἱ Κολλυβάδες ἀντιπαρέτασαν

¹ Ἀρχμ. Δημήτριος Γεωργιάδης, «Τὸ βάπτισμα τῶν αἰρετικῶν», *Νέα Σιών*, 19 (1924) σελ. 179.

² Π. Βασιλείου, λ. «Αὐξέντιος», *ΘΗΕ*, τ. 3. Στ. 474-475. Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Καλλίνικος Γ΄ ὁ ἐκ Ζαγοράς*, 1995, σσ. 26, 59, 60, 73, 80, 152, 156.

³ Χρ. Γιανναράς, *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση σπὶν νεότερη Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δόμος, σ. 178. Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικὲς κατευθύνσεις τοῦ πατριάρχου Καλλίνικου Γ΄ (1713-1791) καὶ τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς του*, Λάρισα 2000, 131 κ. ἐξ., ὅπου ἐξετάζονται καὶ οἱ θεολογικὲς κατευθύνσεις τοῦ Καλλίνικου στὸ θέμα αὐτὸ καὶ παρατίθεται πλούσια βιβλιογραφία. G. Podskalsky, *Ἡ ἑλληνικὴ Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1453-1821)*, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2008² σελ. 412. π. Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, *Γρηγόριος Κωνσταντᾶς. Ἐνας λόγιος συζητᾶ μὲ τὸν*

στόν ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και τό κοσμικό του πνεῦμα τούς «Θεουμένους, τούς Ἁγίους, και σπίν σοφία τοῦ κόσμου τίν θεία σοφία και τίν ἀγιοπνευματική ἐμπειρία»⁴. Κορυφαῖοι τοῦ κινήματος, ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης (1749-1809), ὁ ἅγιος Μακάριος Νοταρᾶς και ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος Πάριος. Τό κίνημά τους παρουσίαζε πολλές ἀναλογίες μέ τόν Ἡσυχασμό τοῦ 14ου αἰῶνα.

Σημειωτέον ὅτι τίν ἴδια ἐποχή ἀνέπτυξαν ἀναγεννητικό ἔργο, σέ καθαρά ὀρθόδοξες βάσεις, ὁ Τυρναβίτης δάσκαλος Ἰωάννης Πέζαρος και ὁ σπουδαῖος ἱεράρχης Πλαταμῶνος Διονύσιος⁵, οἱ ὁποῖοι ἀνήκαν και οἱ δύο σπίν ὀμάδα τοῦ πατρο-Κοσμᾶ και τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη⁶.

Ο ἸΗ' αἰῶνας ὑπῆρξε μία παραγμένη ἐποχή, κατά τίν ὁποία τό νέο συγκρούταν μέ τό παλαιό (εἴτε τή δοκιμασμένη παράδοση, εἴτε τή δυσκίνητη πιά συντήρηση). Εἶναι σημαντικό νά ἔχουμε ὀρθά κριτήρια, προκειμένου νά κρίνουμε κάθε ἐποχή. Ἐν προκειμένῳ, ἡ Ἀνατολή γνώριζε πολύ καλά τίς μόνιμες διαθέσεις τῆς Δύσης. Ὁ ἀντιδυτικισμός τῆς Ἀνατολῆς συνιστοῦσε περισσότερο αὐτοάμυνα και αὐτοπροστασία ἀπό τίν ἀλλοτριωμένη χριστιανική παράδοση τῆς Δύσης και τίν μεταβολή τῆς Θεολογίας ἀπό μέθοδο Θεώσεως σέ σχολαστικισμό, σέ διανοητικισμό και ἰδεολογία⁷.

Και κάτι ἀκόμα. Οἱ ευρωπαϊκές δυνάμεις διεκδικοῦσαν τίν Πόλη γιά τόν ἑαυτό τους, ὅπως, ἄλλωστε, τό εἶχαν ἀποδείξει, και ὄχι γιά τούς Ἕλληνες. Δέν ἀντιπαθοῦσαν τίποτε περισσότερο οἱ ἀπόγονοι τῶν Φράγκων ἀπό τίν ἰδέα ἀνασύστασης τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμαϊκῆς (Ελληνικῆς) αὐτοκρατορίας. Ἐπρεπε νά μεσολαβήσουν πολλές ἀπογοητεύσεις, γιά νά συνειδητοποιηθεῖ αὐτή ἡ ἀλήθεια⁸. Ἦδη ἀπό τά μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνα, ἀρχίζει νά γίνεται αἰσθητή ἡ παρακμή τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἕλληνισμός ἀπό τόν ΙΗ' αἰῶνα ἀρχίζει νά σημειώνει πρόοδο σέ ὄλους τους τομεῖς.

Ὁ ἔθναρχικός ρόλος τῆς Ἐκκλησίας συνεχίζεται. Φαναριῶτες, συντεχνίες,

Διαφωτισμό και τίν Παράδοση, Λάρισα 2017, σσ. 425-426.

⁴ π. Γ. Μεταλλνός, *Τουρκοκρατία*, ἐκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1989², σσ. 161-162.

⁵ Χρ. Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ*, Ἀθήνα 1960, σελ. 50. Μιχ. Λαφαζάνης, *Ἰωάννης Πέζαρος (1749-1806)*, Τύρναβος 2009, σελ. 287. π. Θεμιστοκλῆς Μουρτζανός, ὁ.π., σελ. 161.

⁶ Ἀθ. Καρμῆς, *Εὐγένιος Βούλγαρης και οἱ πνευματικές ζυμώσεις τοῦ ΙΗ' αἰῶνα*, ἐκδ. Παρρησία, Ἀθήνα 2008.

⁷ Εὐρύτερη διαπραγμάτευση τῶν προβλημάτων αὐτῶν, βλ. Γ. Δ. Μεταλλνός, *Ὄρθοδοξία και Ἕλληνικότητα*, ἐκδ. Μίνυμα, Ἀθήνα 1987. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 12-476.

⁸ π. Γ. Μεταλλνός, *Τουρκοκρατία...*, σελ. 93.

ξένοι πρέσβεις καί ἄλλοι κοινωνικοί παράγοντες συνθέτουν τόν καμβά τῆς κοινωνίας τῆς Πόλης. Ὡστόσο, οἱ Ρωμοὶ εἶναι δοῦλοι στόν ἴδιο τους τόν τόπο. Ἡ θέληση τοῦ σουλτάνου ἦταν, τελικά, ὁ ὑπέρτατος νόμος. Κοντά σ' αὐτά, οἱ Ρωμοὶ ἔπρεπε νά χειριστοῦν καί τά ἴδια τους τά πάθη. Ἡ δουλεία δέν βγάζει πάντα σπὴν ἐπιφάνεια ὅ,τι καλύτερο ἔχει μέσα του ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἀπόλυτη ἀδυναμία καί ἡ ἀπόλυτη ἐξουσία διαφθείρουν ἀπολύτως⁹.

Σ' αὐτή τὴν ὀμιχλώδη περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς Τουρκοκρατούμενης Πόλης διαδραματίσθηκαν τά γεγονότα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, μέ πρωταγωνιστές τόν προαναφερθέντα οἰκουμενικό Πατριάρχη Κύριλλο Ε΄ καί τόν μητροπολίτη Προϊλάβου καί μετέπειτα οἰκουμενικό Πατριάρχη Καλλίνικο Γ΄, τόν ἐκ Ζαγοράς τοῦ Πηλίου καταγόμενο.

Ὁ Κύριλλος γεννήθηκε σπὴν Δημητσάνα, στὰ τέλη τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνα. Τό 1715 ἤρθε αἰχμάλωτος σπὴν Πόλη. Γιά λίγο διῆλθε ἀπό τό Ἅγιον Ὅρος, τὴν Πάτμο, ὡς μαθητὴς τῆς Σχολῆς, σπὴν ὁποία ὁ δάσκαλος Μακάριος Καλογεράς τόν ἔκλειρε μοναχό. Τελικά, κατέληξε σπὴν Πόλη, κοντά στόν ἀδελφό του Σωτήρη, ἔμπορο τοῦ Μπεσίρ ἀγᾶ. Τὴν περίοδο 1737-1745 διετέλεσε μητροπολίτης Μελενίκου καί τὴν περίοδο 1745-1748 Νικομηδείας. Στις 29 Σεπτεμβρίου 1748 ἀνῆλθε στόν οἰκουμενικό θρόνο, στόν ὁποῖο παρέμεινε ἕως τόν Ἰούνιο τοῦ 1751 (ἀ΄ πατριαρχία), ὅποτε καί καθαιρέθηκε, ἐξορισθεὶς, ἀρχικά, σπὴν Κύπρο καί μετὰ στό Ἅγιον Ὅρος, ὅπου καί ἀπεβίωσε τό 1775¹⁰.

Τόν ιδιόρρυθμο χαρακτῆρα του διαπιστώνουμε ἀπὸ τὴν παιδικὴ του ἀκόμα ἡλικία, ὡς μαθητὴ σπὴν Σχολὴ τῆς Πάτμου. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Σαβράμης, «ἐξεδιώχθη ἐκεῖθεν διὰ τὴν ἀνοίκειον αὐτοῦ διαγωγὴν¹¹. Βγῆκε δέ προφητικὸς ὁ λόγος τοῦ δασκάλου του Μακαρίου Καλογερά, ὁ ὁποῖος ἀπέτρεψε τόν Κύριλλο ἀπὸ τὴν ἱερωσύνη: «εἴ ποτε τό ἀνθρωπάριον τοῦτο ἱερωσύνης ἐπιδράξῃται μεγάλην ἐπάξει τῇ Ἐκκλησίᾳ φθοράν τε καί ταραχὴν¹². Χρονογράφοι καί ἱστορικοὶ καταδικάζουν, ὁμόφωνα, τόν χαρακτῆρα καί τίς πρακτικὲς του¹³, τό ἴδιο καί ὁ ἀντίπαλός του στόν Ἀναβαπτισμό Καλλίνικος, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζεται

⁹ Στ. Ράνσμαν, *Βυζαντινὴ Θεοκρατία*, Ἀθήνα 1982, σελ. 82.

¹⁰ Γιά τόν βίو τοῦ Κυρίλλου, βλ. *Χρυσοβέργης*, ὁ.π., σελ. 5, ὅπου καί βιβλιογραφία..

¹¹ Εὐάγγ. Σαβράμης, «Ἡ πρώτη καθαίρεση τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κυρίλλου Ε΄ τοῦ Καράκαλου», *ΕΕΒΣ*, 10 (Ἀθῆνα 1933) σσ. 161-186.

¹² *Σαβράμης*, ὁ.π., σελ. 179.

¹³ *Χρυσοβέργης*, ὁ.π., σσ. 66-67.

ὅτι ὁ Κύριλλος ἔχασε τὴν ἔξωθεν καλὴ μαρτυρία»¹⁴. Συνεργάσθηκε μὲ τὸν ψευδοθαιματοποιό μοναχὸ Αὐξέντιο¹⁵, ἔξασφάλισε ἰσχυρὰ ἐρείσματα στό ρουφῆτι τῶν γουναράδων¹⁶, ἐπιβάρυνε οἰκονομικὰ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, διαμόρφωσε δυσμενὲς κλίμα μὲ τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ Οἰκουμενικοῦ θρόνου καὶ διόρισε λαϊκοὺς ἐπιτρόπους ἀμειβόμενους ἀδρά.

Βαρεῖς εἶναι οἱ χαρακτηρισμοὶ γιὰ τὸ πρόσωπό του, στό κείμενο τῆς πρώτης του καθάρσεως¹⁷. Ἀναφέρεται ὡς Κακο-Κύριλλος, λύκος ὠμοφάγος, ἀλιτήριος, τολμητίας, αὐθάδης καὶ ἔωσφορικοῦ τύπου πεπληρωμένος¹⁸.

Στὴν δευτέρη πατριαρχία του (1752-Ἰανουάριος 1757) ἐξελίχθηκε καὶ ἡ ἔριδα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ. Ὁ Κύριλλος χρησιμοποιοῖ τὸν ψευδοόσιο Αὐξέντιο¹⁹, ὁ ὁποῖος κηρύττει, ἀρχικά, τὸν Ἀναβαπτισμό τῶν Ἀρμενίων καὶ μετὰ τῶν Λατίνων. Ἡ Σύνοδος καλεῖ τὸν Αὐξέντιο στὴν Πόλη γιὰ νὰ δώσει ἐξηγήσεις. Ἀλλὰ ματαίως. Ἀντ' αὐτοῦ, ἐπιτίθεται στὸν οἰκουμενικὸ Πατριάρχη Παῖσιο Β΄, ὁ ὁποῖος φοβάται καὶ σιωπᾷ.

Ὁ Κύριλλος περιμένει καὶ ἐλπίζει ἐπάνοδο στὸν θρόνο. Δυνατὰ του ὄπλα ἢ ὑποστήριξη τῶν ἰσχυρῶν συντεχνιῶν, οἱ ὁποῖες βρισκόνταν σὲ διαρκῆ ἀνταγωνισμό μὲ τοὺς λατίνους ἐμπόρους, ἢ ἄγνοια τοῦ «χύδην ὄχλου», ὁ ὁποῖος διατελοῦσε πλήρης ἀντιπαπικοῦ φανατισμοῦ καὶ θρησκευτικῆς ἄγνοιας, παρασυρμένος ἀπὸ τὸν ψευδοόσιο στό Κατιρλί, οἱ συκοφαντίες καὶ οἱ δεκασιμοὶ τῶν ἀρμοδιῶν καὶ, τέλος, ὁ ἑτερόκλητος κύκλος τῶν συνεργατῶν του, οἱ ὁποῖοι, κυρίως ἔνεκα χρημάτων καὶ προσωπικῶν φιλοδοξιῶν, πλαισιώνουν τὸν Κύριλλο. Ὡστόσο, οἱ μεθοδεύσεις τοῦ Κυρίλλου ἀφύπνισαν νέες δυναμικὲς προσωπικότητες, ὅπως συμβαίνει σὲ παρόμοιες περιπτώσεις, γιὰ νὰ περισώσουν τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ ἀναδείξουν πόσο ἐπικίνδυνη ἦταν, γιὰ τὴ ζωὴ τῶν πιστῶν, ἡ διδασκαλία τοῦ ψευδοοσίου στό Κατιρλί.

Στό προσκίνητο τῆς ἔριδας ἐμφανίζεται ὁ πρῶν μητροπολίτης Προϊλάβου Καλλίνκος, σχολάζων στὴν Πόλη, προϊστάμενος τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου

¹⁴ Th. Papadopoulos, *The History of the Greek church and People under Turkish Domination*, Brussels 1952, σελ. 278.

¹⁵ Δ. Πασχάλης, «Ὁ ἐκ τῆς νήσου Ἄνδρου Αὐξέντιος ἀσκητής, ὁ ἐπικληθεὶς ὄσιος», *Θεολογία*, 11, Ἀθῆνα 1935, σσ. 302-318.

¹⁶ Κων. Δ. Ἄμαντος, «Δημίτριος Σκαναβίης», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν*, 6 (1955-1956) σσ. 147-151.

¹⁷ *Σαβράμης*, ὁ.π., σσ. 178-180.

¹⁸ *Σαβράμης*, ὁ.π., σελ. 179.

¹⁹ Κασάριος Δαπόντες, «Κατάλογος ἱστορικός», *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Κ. Ν. Σάθας, 3 (Βενετία 1972) σελ. 129.

Δημητρίου Κανάβη, ιεροκήρυκας καί διδάσκαλος²⁰. Ὁ Καλλίνικος, βοηθούμενος ἀπό τόν Παγκράτιο Δημάρη²¹, λόγιο ἀρχιδιάκονό του, σπλιτέυσε τίς ψευδοδιδασχές καί τά ψευδοθαύματα τοῦ Ἀνδριώτη μοναχοῦ, τήν ἀπάτη τῶν δαιμόνων, ὅπως τά χαρακτήριζε. Ἡ δυάδα Καλλινίκου-Παγκρατίου προκάλεσε μεγάλο πρόβλημα στά σχέδια τοῦ Κυρίλλου.

Μοναδική, σχεδόν, πηγή γιά τήν δράση του κατά τήν περίοδο αὐτή τό σπλιτευτικό στιχούργημα *Πλανοσπράκτης*²², ἢ *Σπλαχνοσπαράκτης*. Ὁ Καλλίνικος ἐξαπολύει μύδρους κατά τοῦ Αὐξεντίου καί τῶν συνεργατῶν του ἀπό τόν ἄμβωνα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου²³.

Ἡ Σύνοδος ἀναθέτει στόν δάσκαλο Κριτία τήν συγγραφή νουθετικῆς ἐπιστολῆς πρὸς τόν Αὐξέντιο, ἡ ὁποία δέν κυκλοφόρησε ποτέ, διότι ὁ Κύριλλος ἀπειλῆσε τόν πατριάρχη Παῖσιο²⁴.

Στό προσκίνιο ἐμφανίζεται ὁ Ἰωνᾶς ὁ Καυσοκαλυβίτης²⁵, ἀπεσταλμένος τοῦ Ἁγίου Ὁρους γιά νά συνετίσει τόν Αὐξέντιο. Δυστυχῶς, ὕστερα ἀπό χρηματισμό, ἔγινε φίλος τοῦ Κυρίλλου καί ὑπέρμαχος τοῦ Αὐξεντίου²⁶. «Ἐσχάτη πλάνη» τόν ἀποκαλεῖ ὁ Καλλίνικος²⁷. Ὁ Ἰωνᾶς συνδέθηκε μέ τόν συνεργάτη τοῦ Κυρίλλου Μισαίλ, πρῶν οἰνοπώλη, τουρκόφιλο μέ μῖσος κατά τῶν Λατίνων. Οἱ δύο τους ξεσίκωσαν τούς Χιῶτες γουναράδες, *δερματορράπτες* τούς ἀποκαλεῖ ὁ Καλλίνικος, καί μέ ὀχλοκρατική στάση κατόρθωσαν στίς 6 Σεπτ. 1752 νά ἀπομακρύνουν τόν Παῖσιο Β' ἀπό τόν Οἰκουμενικό θρόνο καί νά ἀνεβάσουν, πέρα ἀπό κάθε νόμιμη καί κανονική διαδικασία, τόν Κύριλλο²⁸.

²⁰ Χρυσοβέργης, ὀ.π., *Ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως...*, σσ. 60, 73, 80, 152, 156, ὅπου καί πλούσια βιβλιογραφία.

²¹ Β. Σκουβαράς, «Σπλιτευτικά κείμενα τοῦ ΙΗ' αἰ.», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbucher*, 30 (1970), σσ. 50-222. Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλληνικόν Θέατρον*, Ἀθῆναι 1972, σελ. 521. Ἀθ. Παπαδόπουλος – Κεραμεύς, «Συμβολαί εἰς τήν χρονολογίαν καί ἱστορίαν τῶν μεταγενέστερων πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως», *ΕΑ*, 4 (1884), σσ. 385-390.

²² Στιχούργημα τοῦ ὑπ' ἀρ. 10077 πολυμῆ κώδικα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (φ. 277ν-316ν). Βλ. Th. Papadopoulos, *The History...*, σσ. 276-364.

²³ Ζ. 122, σελ. 31.

²⁴ *Πλαν.* στ. 810-835.

²⁵ Β. Σκουβαράς, «Σπλιτευτικά...», ὀ.π., σσ. 68-71. Ἀρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, *Ὁ Μέγας Διδάσκαλος τοῦ Γένους ἅγιος Μακάριος Καλογεράς*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 330.

²⁶ *Πλαν.* στ. 1070-1100.

²⁷ Ζ. 104, σ. 9, Ζ. 106, σ. 129, 131, 152 καί Ζ. 119, σελ. 15.

²⁸ Σ. Μακράιος, «Ἐκκλησιαστική Ἱστορία», *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, Κ. Ν. Σάθα, 3 (Βενετία 1872) σελ. 228.

Ὁ Ὄθωμανός ἡγεμόνας ζητᾶ νά φονευθεῖ ὁ Κύριλλος, λόγω τῆς ἀνταρσίας του. Οἱ ἄρχοντες καί οἱ ἀρχιερεῖς πληρώνουν 90 τάλαντα στόν ἐπίτροπο τοῦ σουλτάνου γιά νά τόν σώσουν, ὄχι ἐπειδή ἐκτίμησαν τόν ἴδιο, ἀλλά ἐπειδή ὑπολόγισαν τό κύρος τῆς Ἐκκλησίας καί τό ἠθικό τοῦ λαοῦ. Ὁ Ὄθωμανός ἐπίτροπος ζητᾶ 30 τάλαντα ἀπό τόν ἐκπτώτο Παῖσιο γιά νά τόν ἀποκαταστήσει στόν θρόνο. Ὁ Παῖσιος ἀρνεῖται.

Ὁ Κύριλλος ἔπρεπε ἀρχικά νά ἐκπληρώσει ὅσα εἶχε ὑποσχεθεῖ στους συνεργάτες του. Ὁ Καλλίνικος μᾶς διασώζει τά ὀνόματά τους, σκιαγραφώντας τόν χαρακτήρα τους. Ἐκτός τῶν προαναφερθέντων, οἱ ὑπόλοιποι ἦταν ὁ Χαλεπίου Γεννάδιος²⁹, ὁ ἱερομόναχος Ἀγάπιος³⁰, ὁ ἱερομόναχος Δωρόθεος ὁ Ἐγρικαπίτης³¹, ὁ Κ. Κάλφογλου καί ὁ Κωνσταντῖνος σκερτζής³². Γιά τή φατρία τοῦ Κυρίλλου ἀποκαλυπτικά εἶναι τά ὅσα, σέ ἄλλο χειρόγραφο, περιγράφει ὁ Καλλίνικος³³.

Στόν εὐρύτερο κύκλο τοῦ Καλλνίκου ἀνῆκαν καί οἱ ἐξῆς: ὁ Ἄνανις ὁ Ἀντιπάριος³⁴, ὁ Ἰωάννης Ρίζος, ὁ δάσκαλος Βασίλειος³⁵, ὁ Ἀλέξανδρος, γαμβρός τοῦ Λουκῆ³⁶, ὁ Ηλίας ὁ Κύπριος³⁷, ὁ Γεώργιος Χάτμανος³⁸, ὁ Κων. Καρατζᾶς, ὁ Χρυσάνθος³⁹ καί ὁ Διονύσιος⁴⁰. Μέ τούς δύο τελευταίους εἶχε πυκνή ἀλληλογραφία ὁ Καλλίνικος.⁴¹ Ὁ Ἐφέσου Ναθαναήλ⁴², ὁ δάσκαλος

²⁹ Ν. Χρυσοβέργης, *Ἐπίτομος ἱστορία τοῦ σχίσματος τῶν Γραικοκαθολικῶν ἐν Συρία*, Πειραιεύς 1823. Β. Σκουβαράς, «*Στιλιτεντικά...*», ὅ.π., σσ. 61-62. Ἀθ. Κομνηνός - Ὑψηλάντης, ὅ.π., σσ. 374-375. Χ. Τζώγας, *Ἡ περί μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἁγίῳ Ὁρει κατὰ τόν ΙΗ΄ αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 62-64.

³⁰ *Καيسάριος Δαπόντες*, ὅ.π., σελ. 123. Β. Σκουβαράς, «*Στιλιτεντικά...*», ὅ.π., σσ. 76-79.

³¹ Β. Σκουβαράς, «*Στιλιτεντικά...*», ὅ.π., σσ. 74-76.

³² *Πλαν.* στ. 1460-1500.

³³ Ζ. 119, σ. 6-18.

³⁴ Β. Σκουβαράς, «*Στιλιτεντικά...*», ὅ.π., σσ. 91-92. Τ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, ἐν Ἀθήναις 1966, 1, σσ. 365-369. Μ. Γεδεών, *Χρονικά τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας*, ἐν Κωνσταντινουπόλει ΑΩΠΓ, σσ. 153-161. Χρυσοβέργης, ὅ.π., σσ. 101, 155, 167, 200.

³⁵ *Γριτσόπουλος*, ὅ.π., σελ. 445.

³⁶ Τ. Γριτσόπουλος, *Μονή Φιλοσόφου*, ἐν Ἀθήναις 1960, σελ. 282. Ε. Σαβράμης, «*Ἡ πρώτη...*», ὅ.π., σελ. 163.

³⁷ Τ. Γριτσόπουλος, *Πατριαρχική...*, ὅ.π. σσ. 419, 431, 444, 450. Μ. Γεδεών, «*Χρονικά...*», ὅ.π., σσ. 155, 157.

³⁸ Ἀθ. Κομνηνός - Ὑψηλάντης, ὅ.π., σσ. 368, 397.

³⁹ Μ. Γεδεών, ὅ.π., σσ. 153-155, 176.

⁴⁰ Ζ. 91, σελ. 627.

⁴¹ Ἀθ. Χρυσοβέργης, ὅ.π., σσ. 73-74.

Γεράσιμος (Βιζύης)⁴³ καί ἄλλοι. Ὅλοι τους ἐκλεκτοί δάσκαλοι, ἡ ἐλίτ τῆς Πόλης. Ὁ Καλλίνικος πάντα τούς συμβουλευόταν καί αὐτό ἦταν καθοριστικό, τόσο γιά τήν ἔκβαση τοῦ ἀγῶνα. τόν ὅποιο διεξῆγε, ὅσο καί γιά τίς θεολογικές του θέσεις-κατευθύνσεις πού διατύπωσε, ὅπως θά δοῦμε.

Ὁ Κύριλλος πετυχαίνει τήν ἔκδοση βασιλικοῦ ὀρισμοῦ (μπερατίου), γιά τήν ἐπιστροφή τῶν ἀρχιερέων στίς ἐπαρχίες τους. Κηρύττει καί πάλι τόν Ἀναβαπτισμό. Στό προσκίνιο ἐμφανίζεται τώρα ὁ Χριστόφορος ὁ Αἰτωλός, συνθέτοντας τό ἀναβαπτιστικό πόνημα *Ραντισμοῦ Σηπλίτευσις*⁴⁴. Τήν διδασκαλία τοῦ βιβλίου ἀναρεῖ ὁ Παγκράτιος. Ὁ Κριτίας τόν συμβουλεύει νά παραδώσει τό βιβλίον στήν πυρά. Ὑστερα ἀπό αὐτό, ὁ Μισαίλ γράφει νέο ἀναβαπτιστικό πόνημα, στό ὅποιο ὁ Καλλίνικος ἀπάντησε μέ τό ἔργο του *Ἀὔξεντιανός ὑπό ὀρθοδόξου διωκόμενος*⁴⁵, ὁ δέ Ἀνανίας ὁ Ἀντιπάριος σατίρισε⁴⁶.

Οἱ συστάσεις τῆς Συνόδου στόν Κύριλλο νά ἀποκηρύξει τόν Ἀναβαπτισμό τόν ἐξαγρίωσαν καί ἐκδηλώνει προκλητικά τίς διαθέσεις του μπροστά στους ἀρχιερεῖς⁴⁷. Ὁ αὐτόπτης καί αὐτήκοος Καλλίνικος γράφει: «ἤμιν παρῶν αὐτήκοος καί ἔτρεμον ὡς φύλλον»⁴⁸. Θῦμα ὁ δάσκαλος Κριτίας, πού τοῦ ἀφαιρεῖ τίς ἀποδοχές, δημιουργῶντας παράλληλα ἐνδοοικογενειακό πρόβλημα γιά δῆθεν καταγγελία τοῦ γιοῦ του Κωνσταντίνου ἐναντίον τοῦ πατέρα του⁴⁹.

Παράλληλα συνεχίζεται ὁ διωγμός τῶν ἀρχιερέων. Ἡ Σύνοδος συνέχεται στήν οἰκία τοῦ Κυζίκου Ἀνανία⁵⁰. Ὁ Δέρκων Σαμουήλ προτείνει τήν καθάρση τοῦ Κυζίλλου, ἐπειδή «φατρίαν γάρ συνίστησιν καί οὐ πατριαρχίαν». Ὁ Κύριλλος ἐπιτίθεται στους ἀντιπάλους του. Ὅσον ἀφορᾷ τόν Καλλίνικο, ὁ Κύριλλος ἐφαρμόζει διαφορετική τακτική. Τοῦ ὑπόσχεται χρήματα καί τήν

⁴² Γριτσόπουλος, ὁ.π., σελ. 347 κ. ἐξ. *Μ. Γεδεών*, «Χρονικά...», ὁ.π., σελ. 152.

⁴³ Γριτσόπουλος, ὁ.π., σσ. 413-414. *Μ. Γεδεών*, ὁ.π., σσ. 175, 176.

⁴⁴ Β. Σκουβαράς, «Σηπλιτευτικά...», ὁ.π., σσ. 80-82. Ἀρχμ. Ναυκράτιος Τσουγκανάκης, ὁ.π., σ. 237. G. Podskalsky, ὁ.π., σ. 415-416. Πλαν. στ. 1760-61.

⁴⁵ Β. Σκουβαράς, «Σηπλιτευτικά...», ὁ.π., σσ. 71-74, 128-129.

⁴⁶ Ζ. 102, σελ. 42.

⁴⁷ Πλαν. στ. 2015-2040.

⁴⁸ Πλαν. στ. 2050.

⁴⁹ Ζ. 122, σσ. 110-111. Β. Σκουβαράς, «Νικόλαος Κριτίας Προυσαεὺς», *Μικρασιατικά Χρονικά*, 9 (Ἀθήναι 1960) σσ. 71-74. Ἐλένη-Νίκη Ἀγγελομάτη-Τσουγκάρη, «Νικόλαος Κριτίας. Βιογραφικά καί ἐργογραφικά», *Μεσαιωνικά καί Νέα Ἑλληνικά*, 1, Ἀθήναι 1984, σσ. 302, 358 κ. ἐξ.

⁵⁰ *Papadopoulos*, ὁ.π., σελ. 485. I. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collection*, 38, Graz 1961, σελ. 645.

καλύτερη έπαρχία. Η ανέκδοτη άλληλογραφία του Καλλινίκου, σχετική με τό θέμα αυτό, είναι άποκαλυπτική. Γραμματοκομιστής ό επίτροπος του Κυρίλλου Συμεών⁵¹. Ό Καλλίνικος δέν πείθεται. Θέλει έγγραφη βεβαίωση του Κυρίλλου⁵². Η άπάντησι ηταν 2.000 χρυσά και μία από τίς 4 καλύτερες έπαρχίες. Θέλοντας, μάλιστα, νά τον άποθαρρύνει, ισχυρίζεται ότι οί πάντες ξέχασαν τον Καλλίνικο και «έντροφῶσιν εις τάς έπαρχίας των ζῶντες άσώτως».

Ό Καλλίνικος δέν πείθεται. Φρόντισε, άλλωστε, ό πατριάρχης τῶν Ίεροσολύμων Παρθένιος διά του γέροντα Τουρνόβου νά τον ένημερώσει για τίς πραγματικές διαθέσεις του Κυρίλλου⁵³. Ωστόσο, μέσω του Κ. Μαυροκορδάτου, φίλου του Κυρίλλου, ό δεύτερος προσπαθεί νά δελεάσει τον Καλλίνικο, ό όποίος θέτει τίς έξής προϋποθέσεις: Άναίρεσι τῆς κατηγορίας ότι είναι λατινόφρων, μέ πατριαρχική δίλωσι, άποκήρυξη του Άναβαπτισμοῦ και του βιβλίου του Χριστοφόρου του Αίτωλου και ύλική άποκατάστασι τῶν ζημιῶν τίς όποιες ύπέστη.

Ό Κύριλλος άρνήθηκε και προχωρῶ στον άφορισμό του Καλλινίκου και του Παγκρατίου⁵⁴. Και οί δύο τους κρύβονται στήν οικία του Γεωργίου Τυανέως. Εκεί, σέ διάστημα 60 ήμερῶν συγγράφει τήν *Άντίρρησι* στό *Έγχειρίδιον περί Άναβαπτισμοῦ*, του Χιώτη ιατροφιλοσόφου Εϋστρατίου Αργέντι⁵⁵. Τόν Ίούλιο του 1755, ό Κύριλλος παίρνει συνοδική άπόφασι και καθιερώνει τον Άναβαπτισμό⁵⁶. Ό όρος ύπογράφεται από τον Άλεξανδρείας Ματθαίο και τον Ίεροσολύμων Παρθένιο. Σύγχυσι, πάντως, επικρατεί, σχετικά μέ τή γνησιότητα τῶν ύπογραφῶν και τον πειθαναγκασμό τῶν συνυπογραψάντων, όπως θά δοῦμε παρακάτω.

Στις 16.1.1757, ό Κύριλλος εκθρονίζεται⁵⁷ και στον θρόνο άνέρχεται ό πρώην

⁵¹ Ζ. 119, σελ. 22.

⁵² Ζ. 119, σελ. 175.

⁵³ Ζ. 122, σελ. 176.

⁵⁴ *Χρυσοβέργης*, ό.π., σελ. 78.

⁵⁵ Α. Σάρρος, *Βίος Εϋστρατίου Αργέντι του Χίου Θεολόγου*, Αθήνα 1938. Τ. Ware, *Eustratios Argenti, A study in the Greek Church under Turkish Rule*, Oxford 1964.

⁵⁶ *Χρυσοβέργης*, ό.π., σελ. 80.

⁵⁷ Σταχυολογούμε χαρακτηριστικές εκφράσεις αρχιερέων περί Κυρίλλου Ε', όπως διασώζονται σε ανέκδοτες συχαρπτικές επιστολές στον Καλλίνικο. Ό Έφessου Ναθαναήλ γράφει: «έγλυτώσαμεν από τήν τυραννίαν του Διοκλητιανου και Μαξιμιανου» (Ζ. 122, σ. 51). Ό Αίνου χαρακτηρίζει τήν πατριαρχία του «δουλεία του Φαραώ και του Βάαλ» (Ζ. 172). Ό Διδυμοτείχου χαρακτηρίζει τον Κύριλλο και τους συνεργάτες του «ώς λύκους βαρυτάτους» (Ζ. 122, 164). Ό Δύστρας όμλει για τήν Έκκλησία λυπημένην, τεταραγμένην και κατηφιῶσαν» (Ζ. 122, 165). Ακόμη και ό μακρινός Άθωνας όμλει διά του Μακαρίου Λαυριώτου για τον «τάραχο τῆς Έκκλησίας» (ΓΑΚ, 42).

Προϊλάβου Καλλίνικος ὁ ἐκ Ζαγοράς⁵⁸.

Ὁ Καλλίνικος⁵⁹ ὡς πατριάρχης βρέθηκε στή δίνη τῶν ἐκκλησιαστικῶν γεγονότων, καθὼς καί τῶν κοινωνικῶν κραδασμῶν τῆς Πόλης. Πρῶτο μέλημά του ἦταν νά σταματήσει τόν διωγμό τῶν ἀρχιερέων. Παράλληλα, οἱ προθέσεις του ἦταν νά μειώσει καί τόν ἀριθμό τους, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπό σχετική συνοδική ἀπόφασί του «κατά τῆς χειροτονίας τιτουλαρίων ἐπισκόπων» τοῦ ὑπ' ἀρ. 4 Πατριαρχικοῦ Κώδικα⁶⁰. Ὡστόσο, οἱ φατρίες, ὁ φανατισμός καί οἱ διαιρέσεις ἦταν δύσκολο νά ἀντιμετωπισθοῦν. Ὁ Καλλίνικος γνώριζε τήν νοστροπία τῶν ἀρχιερέων, καθὼς καί τούς ἴδιους πολύ καλά. Σέ μία του ἐνθύμηση γράφει στό τέλος τῶν συγχαρητηρίων ἐπιστολῶν τίς ὁποῖες εἶχε λάβει: «Αἱ λοιπαί ὡς μακιαβελικαί δέν ἐγράφησαν». Εἶναι πολλές οἱ περιπτώσεις ὅπου ὁ Καλλίνικος ἐκφράζει τή βαθιά του θλίψη καί πικρία, γιά τήν συμπεριφορά τῶν ἀρχιερέων μέ σκληρές ἐκφράσεις, σπλιτεύοντας τήν παρασκηνιακή τους δράση⁶¹.

Φοβούμενος τίς μεθοδεύσεις τοῦ Κυρίλλου καί τυχόν ὀχλοκρατικές ἐκδηλώσεις, μέσω τοῦ Ἀθ. Κομνηνοῦ-Υψηλάντη, ἐνημερώνει τόν βεζίρη (πρωθυπουργό) Ραγίπ. Ὁ Ὑψηλάντης ἀπάντησε μέ σεβασμό καί φιλοφρόνηση, ἀρχίζοντας τήν ἐπιστολή του μέ μία συνήθη ἀποστροφή τῶν Παπικῶν: «Οἱ Τοῦρκοι χειροτονοῦσι τούς ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριάρχας, ὡς πότε οἱ στρατηγοί τῶν Ρωμαίων τούς ἐν τῇ Ἱερουσαλίμ τῶν Ἑβραίων ἀρχιερεῖς»⁶².

Τό Φανάρι καί ἡ περιορρέουσα ἀτμόσφαιρά του νοσοῦσε ἀπό πολλές αἰτίες⁶³. Ὁ Ὑψηλάντης, ὡστόσο, μισοῦσε τόν Καλλίνικο καί γι' αὐτό ἐνέδωσε

⁵⁸ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ Πατριάρχης...*, ὁ.π. σελ. 81.

⁵⁹ Ὁ Καλλίνικος γεννήθηκε στή Ζαγορά, στίς 30.11.1713. Ἦταν γιός τοῦ Χατζη-Δημητρίου Μαυρικίου καί τῆς Κυράτζας Κλουνώς. Τά πρῶτα γράμματα τά ἔμαθε στή Ζαγορά, κοντά στόν μοναχό Ραφαήλ. Σέ ἡλικία 15 ἐτῶν, τό 1728, μεταβαίνει στήν Πόλη, «σπουδῆς χάριν» καί μαθίτευσε κοντά στόν δάσκαλο Κριτία. Στίς 24.6.1740 χειροτονεῖται διάκονος καί στίς 29.8.1742 μέγας πρωτοσύγγελος. Τό 1743 ἐκλέγεται μητροπολίτης Προϊλάβου καί τό 1747 προσηφίζεται γιά πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἀλλά δέν δέχθηκε. Στίς 16.1.1757 ἐκλέγεται Οἰκουμενικός Πατριάρχης, ἀλλά στίς 27.7.1757 ἐκθρονίσθηκε καί στίς 3.8.1757 ἀκολούθησε ἡ καθαίρεση καί ἡ ἐξορία του, ἀρχικά στή Λίμνο καί μετὰ στό Σινᾶ. Ἀπό ἐκεῖ, μετὰ ἀπό τετραετῆ παραμονή δραπετεύει καί ἐπιστρέφει στήν Πόλη. Τόν Ἰανουάριο τοῦ 1762, ἡ Σύνοδος ἀποφασίζει τήν ἀθώωσί του. Στίς 10.10.1762, ὁ Καλλίνικος ἐπιστρέφει στή Ζαγορά, ὕστερα ἀπό 34 ἔτη. Πλήρη βιογραφία, βλ. Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ Πατριάρχης...*, ὁ.π., σελ. 81 κ. ἔξ. Ὁ ἴδιος, «Οἱ Θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 78 κ. ἔξ.

⁶⁰ Μ. Γεδεών, *Κατά τῆς χειροτονίας τιτουλαρίων ἐπισκόπων, κανονικά Διατάξεις*, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1889, σσ. 452-455.

⁶¹ Ζ. 122, σελ. 219. Ζ. 115, σσ. 276-277, 356.

⁶² Ζ. 122, σελ. 182.

⁶³ Πύρρος Γιαννόπουλος Ἡπειρώτης, *Οἱ Φαναριῶται*, Ἀθῆνα 1929, σελ. 14.

στόν χρηματισμό του Γαβριήλ Νικομηδείας, προκειμένου, μέσω του Ραγίπ, νά εξώσουν τόν Καλλίνικο, δῆθεν ὡς φρονοῦντα τά δόγματα τῶν ἑτεροδόξων Λατίνων⁶⁴. Χίλια χρυσά γιά τόν Ὑψηλάντη καί 60 πουργιά (30.000 γρόσια) γιά τόν βεζίρη Ραγίπ πασά, τά ὁποῖα, ἀργότερα, τά διπλασίασαν.

Στίς 27.7.1757, ὁ Καλλίνικος ἐκθρονίσθηκε⁶⁵, ὅπως προναφέρθηκε. Μετά τήν τετράχρονη ἐξορία του ἐπέστρεψε στή Ζαγορά, ὅπου, ὡς ἄλλος «ἥλιος», κατά τόν χαρακτηρισμό τοῦ ὑποδιδασκάλου τῆς Ζαγορᾶς Ἀνθίμου Μπλιώτη, θά φωτίσει, ποικιλοτρόπως, προσφέροντας ἀνεκτίμητες ὑπηρεσίες στούς ὑπόδουλους ἀδελφούς του, ὡς μέγας δάσκαλος, δεινός ἱεροκίρκυκας, βαθύς ἀνατόμος τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς του, πνευματικός πατέρας καί θεολόγος, ὁ ὁποῖος ἐκφράστηκε θεολογικά μέ συγγράμματα, ἐπιστολές καί κηρύγματα, διαλύοντας τούς ἀραχναίους μίτους τῶν παπικῶν κακοδοξιῶν καί ὀρθοτομῶντας τόν λόγο τῆς Ἀληθείας, φύλακας ἀπαράτρεπτος τῶν ὀρθῶν δογμάτων.

Στίς θεολογικές του κατευθύνσεις, κυρίως στό θέμα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ⁶⁶, θά ἀναφερθοῦμε στή συνέχεια, ὕστερα ἀπό τήν ἀπαραίτητη, σέ γενικές γραμμές, ἀναφορά τοῦ ἱστορικοῦ πλαισίου, προκειμένου νά γίνει περισσότερο κατανοητή ἡ ἰδιομορφία τῆς ἑλληνορθόδοξης Θεολογίας κατά τήν περίοδο αὐτή.

Σημειωτέον ὅτι, κατά τήν περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς κατοχῆς, ὁ «Κυρναῖος» τοῦ Γένους ἦταν τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, τό ὁποῖο ὡς κυματοθραύστης ἀντιμετώπιζε τά δεινά τῆς Ρωμοσύνης, ἐμποδίζοντας τήν ἀλλοτριώση καί ἐξασφαλίζοντας τήν ἐπιβίωση καί τήν ἀνάκαμψη τοῦ Γένους. Συνεχῆς ἦταν καί ἡ ἀναφορά τοῦ Καλλινίκου στό κέντρο αὐτό τῆς ἐθναρχούσας Ἐκκλησίας.

⁶⁴ Ζ. 97, σελ. 338. *Ἀθ. Χρυσοβέργης, Ὁ Πατριάρχης....*, ὅ.π., σσ. 70-75, ὅπου περιγράφονται μέ λεπτομέρειες ἡ ὀλιγόμηνη πατριαρχία καί ἡ ἔξωση τοῦ Καλλινίκου.

⁶⁵ Καλλίνικος Γ' πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, *Τά κατά καί μετά τήν ἐξορίαν ἐπισυμβάντα καί ἔμμετροι ἐπιστολαί*, εἰσαγωγή Ἀγ. Τσελίκας, ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 2004, σσ. 499-541. Ἀνανίας Ἀντιπάρης, *Βιογραφικό σχεδιάσμα τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Γ' καί διήγηση συμβάντων κατά τήν πατριαρχίαν του* (Ζ. 97).

⁶⁶ Ὁ Ἰησοῦτης καθηγητής Gerhard Podskalsky, ἀποτιμῶντας θεολογικά τήν ἔριδα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, σημειώνει: «Ἀπό τί δική μας σκοπιά, ἡ ἔριδα εἶναι ἀξιοπρόσεκτη ὄχι τόσο ὡς ὀρόσημο γιά τή Θεολογία, ἀλλά ἔστω καί ὡς σπασμωδικό προανάκρουσμα τῶν κατοπινῶν ἐξεγέρσεων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ (ἐναντίον τῶν διαταγμάτων τοῦ σουλτάνου καί τῆς ἐπρροῆς τῶν ξένων δυνάμεων), σύμφωνα μέ τά δυτικά ιδεώδη τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὅπως προσπαγανδίστηκαν ἀργότερα, ἀφροῦ στό πεδίο τῆς Θεολογίας δέν κόμισε τίποτε νέο». Βλ. *G. Podskalsky*, ὅ.π., σελ. 416.

2. Οί θεολογικές κατευθύνσεις του πατριάρχη Καλλινίκου στό θέμα του Άναβαπτισμού

Τό μυστήριο του Βαπτίσματος κατέχει τήν πρώτη θέση μεταξύ των μυστηρίων της Όρθόδοξης Έκκλησίας. Είναι ή αρχή και ή θύρα των χριστιανικών μυστηρίων από δογματικής άποψης, διότι άνευ αυτού δέν μπορεί νά γίνει λόγος για όποιοδήποτε άλλο μυστήριο⁶⁷. Σύμπασα ή Καινή Διαθήκη μαρτυρεί περί αυτού, χαρακτηρίζεται δέ από τους Πατέρες ως λουτρό παλιγγενεσίας (Τίτ. 3, 5), ως φώτισμα (Εβρ. 6, 4 / 10, 32, Έφες. 5, 6 κ.ά.), ως μυστικό λουτρό σωτηρίας, ύδωρ αιώνιου ζωής, όχημα προς ούρανόν κ.λπ. Τό βάπτισμα είναι «εις Κύριος, μία πίστις, έν βάπτισμα» (Έφες. 4, 5). «Εί τις μή λάβη βάπτισμα, σωτηρίαν ούκ έχει»⁶⁸.

Βάπτισμα, κατά τον πατριάρχη Καλλίνικο, «έστίν αρχή και όδοποιίσις της προς Θεόν οικειώσεως και της έπουρανίου κληρονομίας, εάν γάρ τις μή αναγεννηθί έξ ύδατος και πνεύματος, ού μή εισέλθι εις τήν βασιλείαν των ούρανών»⁶⁹.

Ό Καλλίνικος, αναφερόμενος επανειλημμένα στην ένότητα της Έκκλησίας, ως ταμιούχο της Άλήθειας και της Θείας Χάρης, τονίζει τήν ανάγκη σταθερής πίστης των μελών της στην διδασκαλία της Άγίας Γραφής, στους άποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και στην διδασκαλία των Πατέρων. Κάνει, μάλιστα, αναφορά στον άπόστολο Παύλο και τίς σχετικές νουθεσίες προς τους Γαλάτες, στή φερώνυμη έπιστολή του⁷⁰.

Αυτή τήν τακτική τήρησης της Παράδοσης ακολούθησε, εκτός των άλλων, και στό πρόβλημα του Άναβαπτισμού, όπως ισχυρίζεται ό ίδιος, κινούμενος μεταξύ «ακριβείας και οικονομίας». Έπιπρόσθετα, αναφερόμενος και σε άλλα είδη βαπτισμάτων, παραπέμπει σε πατερικά έργα, τονίζοντας κυρίως τό

⁶⁷ Αντ. Κόμπτος – Ίω. Κασσομενάκης, Έγχειρίδιον Δογματικής της Όρθόδοξου Άνατολικής Έκκλησίας, Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 314-338. Κ. Καλλίνικος, Ό χριστιανικός ναός και τά τελούμενα έν αυτό, Άθήνα 1958, σελ. 405. Χρ. Άνδροούτσος, Δογματική της Όρθόδοξου Άνατολικής Έκκλησίας, Άθήνα 1956², σσ. 318-336.

⁶⁸ Κύριλλος Ιεροσολύμων, «Κατήχησις Γ' 9», Ρ. Γ, 33, σελ. 440.

⁶⁹ Πατριάρχης Καλλίνικος, Έγχειρίδιον κατά των αίρέσεων ή αναβαπτιστών, ανέκδοτο, σε 2 κώδικες της Βιβλιοθήκης της Ζαγοράς (Ζ. 103, σσ. 1-269 και Ζ. 108, σσ. 12-270). Σε ένθύμιο, γραμμένη στό τέλος του πρώτου χειρογράφου, δίνει και τον ακριβή χρόνο της συγγραφής, 5 Σεπτεμβρίου 1752, στην Κωνσταντινούπολη, «προτροπή και άδεία της Συνόδου».

⁷⁰ Γαλ. 1, 6-9.

βάπτισμα τοῦ μαρτυρίου, χάρις στό ὄνομα τοῦ Χριστοῦ⁷¹. Ὁ ἱερός Χρυσόστομος, ἀφορμώμενος ἀπό τά χωρία τῶν *Μάρκων* 10, 38 καί *Λουκᾶ* 12, 50, ὅπου ρητά ὁ Κύριος ὀνομάζει τόν σταυρικό θάνατον βάπτισμα, λέγει: «Μή θαυμάσητε, εἰ βάπτισμα τό μαρτύριον ἐκάλεσα. καί γάρ ἐνταῦθα τό Πνεῦμα μετά πολλῆς ἐφίπταται τῆς δαφιλείας»⁷². Ὁ δέ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος λέγει: «οἶδα καί τέταρτον βάπτισμα, τό διά μαρτυρίου καί αἵματος, ὃ καί Χριστός ἐβαπτίσαστο καί πολύ γε τῶν ἄλλων αἰδεσιμώτερον»⁷³. Ἐπιπρόσθετα ἀναφέρεται στό βάπτισμα τοῦ Μωυσῆ, τῶν δακρῶν, τοῦ κατακλυσμοῦ, τοῦ νόμου καί τῆς μελλούσης κρίσεως.

Συγκεκριμένα, στό θέμα προσέλευσης στήν Ὁρθοδοξία τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν καί τῶν Ἀρμενίων, πάγια θέση τοῦ Καλλινίκου ἦταν νά γίνονται δεκτοί μέ χρίσμα: «ἀναθεματίζοντες πρῶτον πᾶσαν τήν αἵρεσιν καί δίδοντας λιβέλους τῆς ὀρθοδόξου αὐτῶν ὁμολογίας», ὅπως τονίζει σέ σχετική μέ τό θέμα αὐτό ἐπιστολή του⁷⁴. Ἀρχικά ἡ ἔρευνά του, ἐκτός ἀπό τήν παραπάνω τοποθέτησή του, ἐπεκτείνεται σέ μία ἱστορική ἀνασκόπηση τοῦ θέματος εἰσδοχῆς τῶν αἰρετικῶν, σέ σχετικές συνοδικές ἀποφάσεις, ἂν ὑπάρχουν, ἀπαντήσεις ἂν οἱ καινοτομίες τοῦ ραντισμοῦ καί τῆς ἐπίχυσης στό βάπτισμα εἶναι παλιές καί περί σιέλου καί ἄλατος⁷⁵.

Οἱ ὄροι τελείωσης τοῦ μυστηρίου «θεωρούμενα ἀναγκαῖα», κατά τόν Καλλνίκο, εἶναι τέσσερις. Τό ποιητικό αἴτιο, πού εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Θεός⁷⁶, τό ὄλικό αἴτιο, τό ὕδωρ, τό εἰδικό τό ὅποιο συνίσταται στήν ἐπίκληση τῆς Ἁγίας Τριάδας, σύμφωνα μέ τήν ἐπιταγή τοῦ Κυρίου (*Ματθ.* 28, 19), καί τό τελικό αἴτιο πού εἶναι «νά ἀποκαθιστᾶ τόν βαπτιζόμενον μακάριον, ἅγιον, τέλειον, ζῶντα,

⁷¹ *Ματθ.* 10, 32 / 16, 25. *Λουκ.* 9, 24. Γρηγόριος Θεολόγος, «Λόγος εἰς τά Θεοφάνεια», *P. G.* 36, στ. 312-334. Ἰωάννης Δαμασκινός, «Εἰς Θεοφάνεια», *P. G.* 96, στ. 825-832.

⁷² «Εἰς τόν ἅγιον μάρτυρα Λουκιανόν», *P.G.* 2, 50, 522.

⁷³ «Λόγος 39, 17». *P. G.* 36, 356.

⁷⁴ Μητρ. Προϊλάβου Καλλινίκος, «Πῶς δεῖ δέχεσθαι τοὺς ἐξ αἱρέσεων προσερχομένους τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ» (*Z.* 122). Γ. Δελιγιάννης, *Θεολογία*, 9 (1931) σσ. 240-248.

⁷⁵ Ὁ Χριστόφορος ὁ Αἰτωλός, κορυφαῖος τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ καί φίλος τοῦ Κυρίλλου Ε΄, στό ἔργο του *Ραντισμοῦ Σηπλίτευσις*, τό ὅποιο δημοσιεύθηκε στήν Πόλη τό 1756, χαρακτηρίζει τό καθολικό βάπτισμα «ἄμυρῳ ραντισμό». Ἴσως ἀναφέρεται σέ προγενέστερο τυπικό τοῦ βαπτίσματος, κατά τό ὅποιο πασπαλιζόταν ἡ γλῶσσα μέ ἄλατι, ὡς σύμβολο προφύλαξης ἀπό τή σίψη τῆς ἁμαρτίας, καθὼς καί στί σιάλωση τῶν αὐτιῶν, ὡς σύμβολο θεραπείας. Βλ. σχετικά, *G. Podskalsky*, ὀ.π., σσ. 415-416. Ὁ ἴδιος, *Theologie und Philosophie in Byzanz*, Μόναχο 1977 (*Byz. Arch.*, 155), 27.

⁷⁶ Ἰωάννης Χρυσόστομος, «Υπόμνημα εἰς τόν Ἅγ. Ἰωάννη τόν ἀπόστολον καί εὐαγγελιστὴν εἰς ὁμιλίαις ΠΖ, Ὁμιλία ΣΤ», *P.G.* 59, στ. 59-62.

υιόν θετόν τοῦ Θεοῦ καί οἰκεῖον», σύμφωνα μέ τόν λόγον τοῦ ἀποστόλου Παύλου (Ρωμ. 6, 3-6).

Ἡ ἐπίκληση τῆς Ἁγίας Τριάδας εἶναι τό σπουδαιότερο ἀπό τά παραπάνω «ἀναγκαῖα»⁷⁷. Σύμφωνα καί μέ τίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων (Πράξ. 2, 38), ὅπου ὁ Παῦλος προτρέπει νά βαπτιστοῦν στό ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», παραπέμποντας συγχρόνως στήν σχετική ἐρμηνεία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου⁷⁸. Ἡ παραπάνω προτροπή δηλώνει τήν ὑπό τοῦ Κυρίου σύσταση τοῦ μυστηρίου αὐτοῦ, ἀλλά καί τό, δυνάμει τῆς θυσίας τοῦ Κυρίου, τελούμενο βάπτισμα. Κατά τόν ἱερό Δαμασκινό δηλοῖ «τό πιστεύοντας εἰς αὐτόν βαπτίζεσθαι»⁷⁹. Ὅπως δέ τονίζει καί ὁ Μέγας Ἀθανάσιος, «ἐν τῇ Τριάδι γάρ ἡ τελείωσις»⁸⁰. Ἡ ἐπίκληση τῆς Ἁγίας Τριάδας εἶναι τό *sine qua non*, καί μία μόνο λέξη ἂν ἀφαιρεθεῖ ἢ διαστρεβλωθεῖ, τό βάπτισμα καθίσταται ἄκυρο.

Ἡ ἐπισήμανση αὐτή τοῦ Καλλινίκου ἀποτελεῖ τό θεμελιῶδες ἐπιχειρήμα του στίς θεολογικές του θέσεις, γιά τό θέμα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ. Θέσεις τίς ὁποῖες στηρίζει στούς κανόνες Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ὅπως ὁ 7ος τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁸¹, ὁ 14ος τῆς Δ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὁ 95ος τῆς Πενθέκτης καί ὁ 19ος τῆς Α' Οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Προσπαθώντας ὁ πατριάρχης Καλλίνικος νά ἐπιστρατεύσει ἐπιχειρήματα, καταδεικνύοντας τήν πρακτική τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔναντι τῶν Λατίνων, σταχυολογεῖ χαρακτηριστικές σχετικές περιπτώσεις ἀπό τήν ἐκκλησιαστική Ἱστορία. Ἄς δοῦμε τήν ἐπιχειρηματολογία του:

Ἐπί πατριαρχίας τοῦ Γεωργίου Ξιφιλίνου (1191-1198) ἔγινε ἐρώτηση ἀπό τόν Ἀλεξανδρείας Μάρκο (1180-1209)⁸² ἐάν πρέπει «νά ποιοῦμε συντέκνους Ἀρμενίους ὡς καί Λατίνους καί ἐάν πρέπει νά τοὺς μεταλαμβάνουμε τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων». Ἡ ἀπάντηση τῆς Συνόδου τῆς Πόλης ἦταν ἀρνητική, «εἰ μὴ ἀρνήσαιτο πρότερον, ἃ κακῶς παρέλαβον καί χρισθεῖεν τῷ ἀγίῳ μύρῳ τά μέτωπα καί πάντα τά αἰσθητήρια». Σημειωτέον ὅτι ὁ Ξιφιλίνος παραχώρησε «τόπον εἰς στάσιν», σέ κλίτος τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας γιά νά τελεῖται ἡ

⁷⁷ Ζ. 103, σελ. 10.

⁷⁸ Μ. Βασίλειος, «Πρός τοὺς λέγοντας ἐξαρκεῖν καί μόνον τό εἰς τόν Κύριον βάπτισμα», *P.G.*, 32, στ. 116.

⁷⁹ «Ἐκδοσις Ὁρθοδόξου Πίστεως», Δ' 9, *P.G.*, 94, 1117.

⁸⁰ «Πρός Σεραπίωνα Α' 30», *P.G.*, 26, 597.

⁸¹ Γ. Ράλλης – Μ. Ποτλῆς, *Σύνταγμα τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων*, Ἀθήνησις 1852, τ. 2, σσ. 187-191. Γ. Μεταλλινός, *Ὁμολογῶ ἐν Βάπτισμα*, Ἀθήναι 1982, σελ. 15 κ. ἐξ.

⁸² Τ. Γριτσόπουλος, λ. «Μάρκος», *ΘΗΕ*, τ. 8, στ. 755.

λατρεία κατά τό λατινικό τυπικό⁸³. Ἡ ἴδια τακτική ἐφαρμόσθηκε καί σέ ἄλλες περιπτώσεις, ὅπως ἐπί Γενναδίου Σχολαρίου, σέ ἐρώτηση τῶν Σιναϊτῶν, γιά συμμετοχή τῶν Ἀρμενίων στήν Θεία Λατρεία⁸⁴, ἀλλά καί ἐπί Δοσιθέου Ἱεροσολύμων (λατινομάστιγος), ὁ ὁποῖος γνωρίζει ποιῶν αἰρετικῶν ἀναγνωρίζεται τό βάπτισμα καί ποιῶν ὄχι, σύμφωνα καί μέ τόν Ζ' Κανόνα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁸⁵ καί διατύπωσε μέ ἐνάργεια τίς θέσεις του κατά τῶν αἰρετικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Καροσύλλη, ἐκδίδοντας σχετικό ἐγχειρίδιο, τό ὁποῖο «διεσπάρη εἰς πάσας τάς κατά μέρος Ἐκκλησίας», σύμφωνα μέ πληροφορία τοῦ πατριάρχη Καλλινίκου. Εἶναι γνωστός ἀπό τίς πρὸς τόν πατριάρχη Ἀντιοχείας Θεόδωρο Βαλαμῶνα ὑποβληθεῖσες ἐρωτήσεις γιά διάφορα θέματα (1195), καθόσον δέν παρακολοῦθοῦσε ἡ Ἀλεξάνδρεια τόν ἐξελισσόμενο ἐν Κωνσταντινουπόλει βίον⁸⁶.

Ἐπιπρόσθετα, ὁ Καλλνίκος ἀναφέρεται στή Θεολογία τοῦ Ἰωσήφ Βρυενίου καί τοῦ σημαντικοῦ του ἔργου, κυρίως τῆς περὶ Ἁγίας Τριάδας διδασκαλίας του⁸⁷. Ὁ μαθητής του Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, στόν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Καλλνίκος, χαρακτηρίζει τόν Ἰωσήφ «θεηγόρον βρύσιν, στερρότατον τῆς ἀληθείας στῦλον, φανότατον Ὁρθοδοξίας λύχνον, λαμπρότατον τῶν ἀγαθῶν ἐργάτην, ἀκριβῆ δογματιστίν». Ἀμφότεροι δέχονταν τούς Λατίνους μέ χρίσμα. Ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος προτιμᾷ τήν οἰκονομία, μολοντί ἀκραφνέστατος Ὁρθόδοξος στήν πίστιν, καί ἐντάσσει τούς Λατίνους «ὡς αἰρετικούς ὄντας» στήν ομάδα τῶν Ἀρειανῶν κ.λπ. τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, καί ὁμολογεῖ ὅτι «χρίομεν τούς ἐξ αὐτῶν ἡμῖν προσιόντας».

Κατακλείοντας ὁ Καλλνίκος τίς σχετικές ἀναφορές του, ὑπογραμμίζει τήν ἀπόφαση τῆς Μεγάλης Τοπικῆς Συνόδου στήν Κωνσταντινούπολη, στόν ναό τῆς Παμμακαρίστου (1484), μέ πρόεδρο τόν Κωνσταντινουπόλεως Συμεών καί παρουσία τοῦ Ἀλεξανδρείας Γρηγορίου, τοῦ Ἀντιοχείας Δωροθέου καί τοῦ Ἱεροσολύμων Ἰωακείμ, ἡ ὁποία ἐθέσπισε: «Μύρω μόνον χρίειν τούς ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ προσιόντας Λατίνους, ἐπιδόντας λιβέλους τῆς πίστεως καί ἀποτινασσομένους τῶν ἀλλοτρίων τῆς πίστεως δογμάτων καί ἐθῶν τῶν Λατίνων»⁸⁸.

⁸³ Ἀρ. Πανώτης, *Τό Συνοδικόν τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας*, ἐκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, σελ. 318.

⁸⁴ Γεννάδιος Σχολάριος, *Ἄπαντα τά εὕρισκόμενα*, Paris 1935, τ. 4, σσ. 201-205.

⁸⁵ Ἀρχμ. Ἱερώνυμος Κοτσώνης, *Ἡ κανονικῆ ἀποφασίς περὶ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν Ἑτεροδόξων*, ἐν Ἀθήναις 1957, σελ. 175.

⁸⁶ Τ. Γριτσόπουλος, *ΘΗΕ*, τ. 8, στ. 755. Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας*, Ἀλεξάνδρεια 1935, 66, σελ. 555 κ. ἐξ.

⁸⁷ Ν. Τωμαδάκης, «Βρυένιος Ἰωσήφ (1350-1432;),» *ΘΗΕ*, 3, στ. 1049.

⁸⁸ Μπρ. Αἴνου Γερμανός, *Περί τοῦ κύρους τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν*, Ἰσταμπούλ 1953, σελ. 306.

Στή Σύνοδο αυτή συντάχθηκε και ειδική ακολουθία επίσημοις ἐκ τῶν Λατίνων καὶ λίβελος⁸⁹. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ πάρθηκε στὸν ἀπόηχο τῆς ἔντασης τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας (1439), ἀλλὰ υἰοθέτησε τὴν «οἰκονομία». Ἡ οἰκονομία, βεβαίως, δὲν μπορεῖ νὰ καταστεῖ νόμος. Αὐτὸ τὸ γνωρίζει πολὺ καλά ὁ σοφὸς πατριάρχης καὶ γι' αὐτὸ, προλαμβάνοντας τυχόν παρανοήσεις, τονίζει αὐστηρὰ: «οὔτε δι' ἐπιχύσεως, οὔτε διὰ ραντισμοῦ παρελάβομεν βαπτίζειν, ἀλλὰ διὰ τριῶν καταδύσεων, καθὼς ἡ ἅγια Ἐκκλησία τὸ φυλάττει, καὶ ὅστις τῶν ὀρθοδόξων ἱερέων τολμήσῃ βαπτίσει ἢ διὰ ἐπιχύσεως ἢ διὰ ραντισμοῦ (εἰ μὴ ἐξ ἀνάγκης) παιδεύεται μεγάλως καὶ καθαιρέσει ὑπόκειται ὡς παραβάτης τῆς ἐκκλησιαστικῆς συνηθείας καὶ κανονικῆς διατάξεως»⁹⁰. Προτρέπει, μάλιστα, τοὺς Ἀναβαπτιστές, ἔχοντας ζῆλο κατ' ἐπίγνωσι, νὰ ἐλέγχουν τοὺς νεωτερισμοὺς τῶν Λατίνων, ὅπως ἔκαναν πολλοὶ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, καὶ νὰ ὁμιλοῦν ὅπως οἱ θεολόγοι «ἐν οἷς δεῖ, καὶ ὅ,τι δεῖ, καὶ καθὼς δεῖ, διὰ νὰ ἔχωσι μισθὸν παρὰ Θεοῦ καὶ ἔπαινον παρὰ ἀνθρώπων»⁹¹.

Σχολιάζοντας τὰ «νεωτερίσματα» τῶν Λατίνων, τὰ ἀφορῶντα στὸ κανονικὸ βάπτισμα (κολυμβήθραν, ἔλαιον κ.ἄ.), τὰ ὁποῖα, κατὰ κανόνα, παραβαίνουν, τονίζει: «μ' ὅλον τοῦτο δὲν εἶναι ἀβάπτιστοι»⁹². Ποιὸ, ὅμως, εἶναι ἐκεῖνο πού θεραπεύει τὰ ἐν λόγῳ «νεωτερίσματα»; «Ἡ ἐπίκλησις τῆς Ἁγίας Τριάδος ἐξαρκεῖ εἰς τὸ νὰ τελειώσῃ τὸ βάπτισμα», ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος⁹³, κάνοντας καὶ σχετικὴ ἀναφορὰ στὰ κατὰ Λατίνων ἔργα τοῦ Θεσσαλονίκης Συμεῶν⁹⁴.

Μελετῶντας κανεὶς τὴν ἀντιρρητικὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλλινικοῦ ἐναντι τῶν παπικῶν κακοδοξιῶν, διαπιστώνει τὴν θεολογικὴν ἀκρίβειαν καὶ ἐνάργειαν ἀναίρεσης μὲ ἀδιάσειστα ἐπιχειρήματα τῶν λατινικῶν παρεκκλίσεων. Ἐκδηλώνοντας τὰ μύχια τῶν συναισθημάτων του γιὰ τοὺς παπικούς, σημειώνει ἔμμετρα:

*«ὡς ἀληθείας τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἔτι τοῦ Θεοῦ μου
μῖσος, μισῶ τὸ τέλειον, καὶ τούτου παρομοίως» (Ζ. 116, σελ. 326).*

Μὲ βάση τὴν ὁμολογίαν τῆς Ἁγίας Τριάδος, τῆς παραδοχῆς τῆς ἔνσαρκης οἰκονομίας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς βάπτισις στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος διαι-

⁸⁹ Ζ. 103, σσ. 240-253. *Ι. Καρμίρης, Τὰ Δογματικά...*, ὅ.π., σσ. 981-989.

⁹⁰ Ζ. 103, σσ. 221-226.

⁹¹ Ζ. 103, σελ. 227.

⁹² Ζ. 103, σελ. 208.

⁹³ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, «Τὰ εὐρισκόμενα πάντα», *P. G.*, 155.

⁹⁴ Ζ. 116, σ. 326. Ἀναλυτικὴ ἀναφορὰ στὸν ἀντιαρρετικὸ ἀγῶνα του κατὰ τῶν Λατίνων, βλ. Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Οἱ θεολογικές...*, ὅ.π., σελ. 107 κ. ἔξ.

ρει τούς αίρετικούς σέ δύο ομάδες: σ' αὐτούς οἱ ὅποιοι ὁμολογοῦν τά παραπάνω καί σ' αὐτούς οἱ ὅποιοι τά ὁμολογοῦν μέν, ἀλλά δέν βαπτίζονται μέ τήν ἐπίκληση τῆς Ἁγίας Τριάδας⁹⁵. Προχωρᾶ, βεβαίως, καί σέ μία λεπτομερέστερη κατάταξη καί ἀξιολόγηση τῶν αίρετικῶν, διαιρῶντας τους σέ 4 κατηγορίες: α) Στούς «ἀσεβεῖς», οἱ ὅποιοι δέν δέχονται τόν Χριστό, τήν Ἁγία Τριάδα καί ἀσφαλῶς δέν βαπτίζονται κανονικά. Ὡς τέτοιους κατονομάζει τούς Σιμωνιακούς, τούς Νικολαίτες καί τούς παρομοίους τους. β) Στούς «δυσσεβεῖς», οἱ ὅποιοι καί «Χριστόν ὁμολογοῦντες καί Τριάδα δοξάζοντες καί εἰς Αὐτῆς τήν ἐπίκλησιν βαπτίζονται, κακῶς ὅμως καί δυσσεβῶς περὶ αὐτῆς δογματίζοντες, καθῶς οἱ Ἀρειανοί, οἱ Μακεδονιανοί, Ἀπολλιναρισταί καί οἱ παρόμοιοι». γ) Στούς «σχισματικούς, ὅπου ἢ τάς νηστείας ὅπου διωρίσθησαν δέν φυλάττουσιν, ἢ σαββατίζοντες καί ἄλλα τινά ἔξω τῶν κανόνων καί διατάξεων ποιοῦντες, τοιοῦτοι εἰσὶ οἱ Ναυατιανοί, οἱ Σαββατιανοί καί οἱ παρόμοιοι». δ) Στούς «παρασυναγωγούς, ὅσοι χωρὶς εἰδήσεως τοῦ κατά τόπον ἀρχιερέως συνάξεις ποιοῦντες, οἱ τάς ἀργίας καταπατοῦντες καί τά τῆς ἱερωσύνης ἐκτελοῦντες καί οἱ παρόμοιοι»⁹⁶.

Ἀπό τίς παραπάνω 4 κατηγορίες, σύμφωνα μέ τόν Καλλίνικο, οἱ ἀσεβεῖς προσερχόμενοι στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀναβαπτίζονται, οἱ δυσσεβεῖς καί σχισματικοί γίνονται δεκτοί μέ λίβελο κατὰ τῆς αίρεσης, ὁμολογία πίστεως καί χρίση μέ ἅγιο Μύρο. Οἱ δέ παρασυναγωγοί γίνονται δεκτοί μέ μόνη τήν καθαρῆ μετάνοιά τους. Ὁ Καλλίνικος, ἐν προκειμένω, φαίνεται ὅτι στηρίζει τίς ἀπόψεις του, ἐκτός τῶν ἄλλων, στόν Ζ' Κανόνα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου⁹⁷.

Ὅσον ἀφορᾶ τίς καινοτομίες τοῦ ραντίσματος καί τῆς μιᾶς κατάδυσης τῶν Λατίνων, ὁ Καλλίνικος ἐπιμένει ὅτι πρόκειται γιά μία παλιά συνήθεια καί ὄχι γιά «νεοφανῆ καινοτομία», ἀνάγουν δέ τήν ἀρχή τους στά χρόνια τοῦ Γρηγορίου τοῦ Διαλόγου (604 μ.Χ.). Ὑπάρχει, βεβαίως, καί ἡ ἐκδοχή καθιέρωσίς τους ἀπό τόν Θωμᾶ τόν Ἀκινάτη (1225-1274). Ὁ τρόπος, ὡστόσο, τέλεσης τοῦ βαπτίσματος δι' ἐπιχύσεως ἢ ραντισμοῦ ἀντιβαίνει στήν ὀρθή τῆς Ἐκκλησίας Παράδοση καί Πράξη. «Ἐν τρισὶ καταδύσεσι καί ἰσαριθμοῖς ἐπικλήσεσι τό μέγα μυστήριον τοῦ βαπτίσματος τελειοῦται»⁹⁸.

⁹⁵ Προϊλάβου Καλλίνικος, «Πῶς δεῖ...», ὅ.π., σελ. 241.

⁹⁶ Ζ. 103, σσ. 13-14.

⁹⁷ Γ. Ράλλης – Μ. Ποτλῆς, ὅ.π., τ. 2, σσ. 187-191. Γ. Μεταλλινός, Ὁμολογῶ..., ὅ.π., σελ. 15 κ. ἐξ.

⁹⁸ Μ. Βασίλειος, «Περὶ Ἁγίου Πνεύματος», Ρ. Γ., 32, 132. Ὑπάρχει ἀρχαία ἱστορία κατὰ τήν ὅποια κάποιος Δευτέριος, ἀρειανός ἐπίσκοπος στήν Κωνσταντινούπολη, βαπτίζοντας κάποιον, Βάρβαν ὀνόματι, τόλμησε νά πεί: «Βαπτίζεται Βάρβας εἰς τό ὄνομα τοῦ Πατρὸς, δι' Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ

Ἐξαιρέσεις, βεβαίως, σέ περιπτώσεις ἀνάγκης ἔχουν σημειωθεῖ. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ περίπτωση βαπτίσεως δι' ἐπιχύσεως ἄμμου στὴν ἔρημο, μὴ ὑπάρχοντος ὕδατος, τὴν ὁποία ἀναφέρει στὸ *Λειμωνάριο* ὁ Ἰωάννης Μόσχος⁹⁹, πού προβλημάτισε τὸν ἅγιο Διονύσιο, ἐπίσκοπο Ἀσκάλωνος, γιὰ τὴν ἐγκυρότητά του, μολοντί πρότεινε νὰ σταλεῖ ὁ ἀναβαπτισθεὶς στὸν Ἰορδάνη. Ὅ,τι ὅμως ἐπιτρέπεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ οἰκονομία, δέν γίνεται δεκτὸ ἄνευ περιορισμῶν¹⁰⁰ καὶ οὔτε καταλύει τὸν γενικὸ κανόνα.

Ὁ πατριάρχης Καλλίνικος προτίμησε τὴν «οἰκονομία» στὴν περίπτωση τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ, ἀρνούμενος νὰ παρασυρθεῖ σέ ἐπικίνδυνες γιὰ τὸ κῦρος τοῦ χειμαζόμενου Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐνέργειες. Οἱ θεολογικὲς του κατευθύνσεις διερχόμενες καὶ τίς ἀπόψεις ἐνός εὐρύτερου κύκλου δασκάλων καὶ ἀρχιερέων τῆς Πόλης, οἱ ὅποιοι, μὲ νηφαλιότητα, σύνεση καὶ διονυχιστικὴ μελέτη ἀντιμετώπιζαν παρόμοια προβλήματα. Καὶ ἦταν συχνὴ καὶ ἐποικοδομητικὴ αὐτὴ ἡ ἐπικοινωνία του, εἴτε μὲ ἐπιστολές¹⁰¹, εἴτε μὲ ἀνταλλαγὴ θεολογικῶν πονημάτων.

Οἱ θεολογικὲς, ὅμως, κατευθύνσεις τοῦ σοφοῦ πατριάρχη Καλλινίκου εἶχαν ὡς ἀποδέκτες καὶ τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα καὶ Ἐκκλησίες, ὅπως τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου. Τὰ χειρόγραφα τῆς Ζαγοράς, ἐκτός τῶν ἄλλων ἱστορικῶν πηγῶν, παρέχουν πολὺτιμες πληροφορίες, ἐν προκειμένῳ, γιὰ τὸ θέμα αὐτό.

Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ματθαῖος¹⁰², ἓνας ἐκ τῶν ὑπογραμμάτων τὸν περὶ Ἀναβαπτισμοῦ ὄρο τοῦ πατριάρχη Κυρίλλου Ε' (1755), συναντήθηκε μὲ τὸν Καλλίνικο, κατὰ τὴν σύντομην παραμονὴν τοῦ δευτέρου στὴν Αἴγυπτο, πρὶν φθάσει στὸ Σινᾶ, τόπο τῆς ἐξορίας του. Ὁ Ματθαῖος εἶχε συνταχθεῖ μὲ τοὺς Ἀναβαπτιστές, ἀλλὰ δέν παρέλειψε, μὲ τὴν ἄνοδο τοῦ Καλλινίκου στὸν θρόνον τῆς Πόλης, νὰ τὸν συγχαρεῖ, ἐκφράζοντας τὴν ἱκανοποίησίν του γιὰ τὴν πτώση

Πνεύματι», τὸ νερὸ τῆς κολυμβήθρας ἐξηφανίσθη ἀμέσως. Βλ. Παρὰ Θεοδώρου Ἀναγνώστη, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Β'», *P. G.* 86, 196 καὶ Κ. Καλλινίκου, *Ὁ χριστιανικὸς ναὸς καὶ τὰ τελούμενα ἐν αὐτῷ*, Ἀθῆναι 1958², σελ. 427.

⁹⁹ Ἰωάννης Μόσχος, «Λειμῶν», *P. G.*, 87, 3044-3045.

¹⁰⁰ Βλ. τὸν 2ο Κανόνα τῆς Συνόδου τῆς Νεοκαισαρείας.

¹⁰¹ *Χρυσοβέργης*, «Οἱ θεολογικὲς...», ὅ.π., σσ. 90-91, ὅπου ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται οἱ παραληπτές τῶν σχετικῶν ἐπιστολῶν, μὲ παραπομπές στὰ χειρόγραφα τῆς Ζαγοράς, στὰ ὁποία εἶναι καταχωρισμένες.

¹⁰² Νικ. Φορόπουλος, λ. «Ματθαῖος», *ΘΗΕ*, τ. 8, στ. 837-840. Δ. Πασχάλης, *Ματθαῖος ὁ Ἄνδριος, πάπας καὶ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας καὶ πάσης γῆς Αἰγύπτου (1746-1767)*. Βιογραφικὸ σχέδιον, ἐν Ἀθῆναις 1901.

του Κυρίλλου Ε', αλλά και νά του ζητήσει τίν τακτοποίηση μᾶς ὑπόθεσής του¹⁰³, ἄν καί ὁ Καλλίνικος δέν του εἶχε γνωστοποιήσει τίν ἄνοδό του στόν θρόνο. Τελικά συνεργάσθηκαν γιά ποικίλα θεολογικά καί ποιμαντικά προβλήματα¹⁰⁴.

Γιατί, ὅμως, ὁ Ματθαῖος υἰοθέτησε τόν Ἀναβαπτισμό καί συντάχθηκε μέ τόν Κύριλλο Ε'; Οἱ πηγές μᾶς πληροφοροῦν ὅτι ὁ Ματθαῖος ἦταν φίλος του Κυρίλλου ἀπό τότε πού ὁ δεύτερος ἦταν μητροπολίτης τῆς Χαλκιδόνος. Παρέμεινε φίλος, ἀναβαπτίζων ἀκόμα καί ὅταν ἐφρυσύχαζαν ἀμφοτέρω ἑκατέρω ἅγιον ὄρος, ὅπου καί ἀπεβίωσαν, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σέ σχετική ἐπιστολή του ὁ Καλλίνικος¹⁰⁵. Ὁ Κύριλλος, μάλιστα, χρησιμοποίησε τόν Ματθαῖο ὡς μεσολαβητή, γιά τίν ὑπογραφή ἀπό τόν Ἀντιοχείας Σύλβεστρο τοῦ ὄρου περὶ Ἀναβαπτισμού.

Ἡ κακή οἰκονομική κατάσταση τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας ἀνάγκασε τόν Ματθαῖο νά ἔχει καλές σχέσεις μέ τόν Κύριλλο. Τό βαρύτερο χρέος συντηροῦσε τίν ἐξάρτηση αὐτή, τρέφοντας ἐλπίδες βοήθειας. Ἐπιπρόσθετα, ὁ Ματθαῖος εἶχε κοντά του τόν εὐπαιδευτο Εὐστράτιο Ἀργέντη, κορυφαῖο τοῦ Ἀναβαπτισμού καί ἐπίσημο θεολόγο τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας¹⁰⁶, τόν ὁποῖο πλειστάκις χρησιμοποίησε αὐτός. Ἐκεῖνο, ὅμως, τό ὁποῖο ὑπῆρξε καθοριστικός παράγοντας ἐπιβολῆς τοῦ Ἀναβαπτισμού ἦταν ἡ προκλητική λατινική προπαγάνδα στήν Αἴγυπτο καί στήν εὐρύτερη περιοχί, ἡ ὁποία στίς μέρες τοῦ Ματθαίου εἶχε ἀποθρασυνθεῖ¹⁰⁷, καθώς οἱ Λατίνοι ἱεραπόστολοι ἐπιδίδονταν σέ προσηλυτισμό τῶν Ὁρθόδοξων.

Ὁ Ματθαῖος ἀνησυχοῦσε καί προβληματιζόταν, τόσο γιά τό ἀραῖο του ποίμνιο, ὅσο καί γιά τίν δράση, γενικότερα, τῶν Λατίνων¹⁰⁸. Ἡ παρουσία τοῦ Καλλινίκου ἦταν μία εὐκαιρία διευθέτησης καί ἀντιμετώπισης τοῦ προβλήματος καί ὕστερα ἀπό τίν ἐμπιστοσύνη, ἡ ὁποία ἐμπεδώθηκε μεταξύ τους, οἱ δύο Πατριάρχες συνεργάσθηκαν πρὸς τίν κατεύθυνση αὐτή. Συμπαραστάτης

¹⁰³ Ζ. 122, σελ. 153. Ἐπιστολή Ματθαίου στόν Καλλίνικο.

¹⁰⁴ *Χρυσοβέργης*, «Οἱ θεολογικές..», ὁ.π., σσ. 92-101.

¹⁰⁵ Ζ. 122, σελ. 144.

¹⁰⁶ Α. Σάρρος, *Βίος Εὐστρατίου Ἀργέντη τοῦ Χίου Θεολόγου*, Ἀθήνα 1938. Ware Timothy, *Eustratios Argenti*, Oxford 1964. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 45, 72, 413-418, 431, 441-442, 450-451, ὅπου καί βιβλιογραφία. λ. «Ἀργέντης Εὐστράτιος», *ΘΗΕ*, τ. 3, στ. 42.

¹⁰⁷ *Χρυσ. Παπαδόπουλος*, ὁ.π., σελ. 767.

¹⁰⁸ Γιά τίν κατάσταση τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας, ὁ Ἀργέντης εἶχε συντάξει ἕνα ὑπόμνημα (Κάρο 1751). Βλ. P. Uspenskij, *Vostok Christianiskij. Aleksandrijskaja Patriarchija*, Ἁγία Πετρούπολη 1898, I, σσ. 340-347.

τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλεξάνδρειας καί φίλος τῶν Κυρίλλου καί Ματθαίου καί ὁ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας Κ. Μαυροκορδάτος, πολυμαθέστατος καί πολύγλωσσος, σημαντικός πολιτικός, μεταρρυθμιστής καί φίλος τῆς Ἐκκλησίας¹⁰⁹. Στὴν αὐλή του φιλοξενήθηκε καί ὁ Καισάριος Δαπόντες, σημαντικός χρονογράφος τῆς ἐποχῆς¹¹⁰.

Εἶναι σημαντικές οἱ πληροφορίες γιὰ τὰ αἰσθήματα ἀγάπης καί ἀμοιβαίας ἐκτίμησης τοῦ Ματθαίου καί τοῦ Καλλινίκου πού μᾶς δίνουν οἱ ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ δευτέρου.¹¹¹ Σέ πολλά σημεῖα ὁ Καλλίνικος «ἀπολογεῖται» ἐντόνως, γιὰ τόν ἀγῶνα του καί γιὰ τὴ μομφή ἐναντίον του, ὅτι εἶναι Λατινόφων. Γράφει σχετικά: «τολμῶ καυχᾶσθαι ἐν Κυρίῳ ὅτι οὐδέποτε πεπλανημένος ἔσχον τὰς περὶ Θεοῦ ἀντιλήψεις. Ἡμεῖς αἰεὶ δημοσίᾳ ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ ἐκηρύξαμεν καί κατὰ Λατίνων συνεγράψαμεν... διατί ἐν τῷ κοινῷ διωγμῷ κατεφύγαμεν ἐν οἴκῳ πρέσβευς, διὰ τοῦτο κοινωνός ἐκείνῳ γεγόναμεν»¹¹².

Ὁ Καλλίνικος, βαθύς ἀνατόμος τῆς ὀρθόδοξης διδασκαλίας, ἀποφαίνεται αὐθεντικά, ἀπευθυνόμενος στὸν Ματθαῖο: «γίγνωσκε ὡς οὐδεὶς τῶν πατέρων τὴν τῶν Λατίνων θρησκείαν ἢ θυσίαν ἀποδέχεται καί μακάριος ὅς τοῖς τούτων οὐκ ἐπακουλούθησεν ἴχνεσιν. Εἰς μὲν γάρ τὴν πίστιν σφάλλοντα, ὅτι τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ ἐκ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ προσνέμουσι τὴν ἐκπόρευσιν... ἀκίνητον τὴν ιδιότητα οἱ Θεοφόροι παρέδωκαν τῷ μὲν Πατρὶ τὸ ἀγέννητον, τῷ Υἱῷ τὸ γεννητόν, τῷ Πνεύματι τὸ ἐκπορευτόν, οἱ Λατῖνοι δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καί τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι λέγουσιν»¹¹³.

Ἐπίσης, ἐφιστᾷ τὴν προσοχή του στὸν Ματθαῖο γιὰ τὴν ἐνημέρωση τῶν ἱερέων, γιὰ τὸν τρόπο τέλεσης τῶν μυστηρίων καί κυρίως τῆς Θείας Εὐχαριστίας, ἐμμένοντας στὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Σχετικά μὲ τίς ἐορτές τῶν Λατίνων, γράφει: «τὰς δὲ τῶν Λατίνων ἐορτὰς καί τελετὰς ἀποστραφέτωσαν πρὸς αὐτούς, ὃ καί μέγας Ἡσαΐας ποτε πρὸς τὸν Ἰσραὴλ, “νηστεῖαν καί ἀργίαν καί τὰς ἐορτὰς ὑμῶν μισεὶ ἢ ψυχὴ μου”. Ταῦτα δίδασκε, ταῦτα νουθετεῖ καί ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχίσουσι εἰρήνη ἐπ’ αὐτούς καί ἔλεος»¹¹⁴. Ὡστόσο,

¹⁰⁹ Πύρρος Γιαννόπουλος, *Οἱ Φαναριῶται*, Ἀθῆναι 1929, σελ. 24.

¹¹⁰ Ε. Σουλογιάννη, «Καισάριος Δαπόντες (1714-1784). Ἡ ζωὴ, ἡ μόρφωση καί οἱ γνωριμίες του», *Θησαυρίσματα*, 34 (2004) σσ. 447-457 καί *Μανδραγόρας*, 59 (2018) σσ. 37-91, ἀφιέρωμα στὸν Καισάριο Δαπόντη.

¹¹¹ Ζ. 115, σσ. 352-354, 371. 163-167.

¹¹² Ζ. 115, σελ. 168.

¹¹³ Ζ. 115, σελ. 92.

¹¹⁴ Ζ. 115, σελ. 92 καί *Ἠσ.* 1, 14.

υπογραμμίζει ότι κοινό Ὄρθοδόξων καί Λατίνων εἶναι «ἡ τῆς Τριάδος ὁμολογία». Παράλληλα, ἀναφέρεται στήν ποιμαντική τῶν νέων καί τῶν παιδιῶν, προκειμένου νά ἀκούγεται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀπό τήν μικρή ἡλικία. Συνιστᾶ δέ ἀποχή ἀπό τά σαρκικά πάθη καί τήν καταλαλιά.

Ὁ Ματθαῖος εἶχε ἐπιβάλλει ἀκοινωνησία τῶν πιστῶν του μέ τούς Λατίνους καί ρώτησε τόν Καλλίνικο σχετικά μέ τήν ἀποτελεσματικότητα καί τήν κανονικότητα αὐτοῦ τοῦ μέτρου. Στήν ἀπάντησή του ὁ Καλλίνικος συμφωνεῖ, χαρακτηρίζοντας τούς Λατίνους «παραποιτίας τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί παραχάρακτας τοῦ ἀκιβδήλου τῆς Ἐκκλησίας νομίσματος» καί προτείνει: «μή παραχωρήσης ἵνα συμβόσκηται λύκος μετά ἀρνῶν»¹¹⁵. Ἐπιπρόσθετα, ὁ Καλλίνικος δέν συμφωνεῖ νά ἀποκαλοῦν οἱ Ὄρθόδοξοι τούς Λατίνους ἀδελφούς, ἐπειδή δέν φρονοῦν τά αὐτά, ἀπαριθμῶντας τίς δογματικές διαφορές καί τούς χαρακτηρίζει «αιρετικούς, ἀθέους, κακοδόξους». Ἄλλου χαρακτηρίζει τήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία «βόθρο τῶν Λατίνων»¹¹⁶.

Οἱ καυστικοί αὐτοί χαρακτηρισμοί ἴσως προξενοῦν ἐντύπωση, ὑποθέτουμε, ὡστόσο ὅμως πῶς ἦταν ἀπότοκος τῶν αἰσθημάτων θρησκευτικῆς ἀγανάκτησης τοῦ Καλλίνικου, ὅταν πληροφορήθηκε ἀπό τόν Ματθαῖο τίς αὐθαιρεσίες καί τήν πολιτική προσαγάνδα τῶν Δυτικῶν. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ περίπτωση ὅτι οἱ Λατίνοι εἶχαν κατορθώσει νά χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος ἀπό τόν Οὐνίτη πατριάρχη τῆς Ἀντιοχείας Σεραφεῖμ ὁ Σύρος ἱερέας Γιοῦσεφ Βαβύλας καί νά σταλεῖ στήν Αἴγυπτο ὡς ὀρθόδοξος πατριάρχης Ἀλεξανδρείας¹¹⁷, ἀναποτελεσματικά ὅμως¹¹⁸.

Σέ μία ἄλλη περίπτωση, ὁ Καλλίνικος ἀπευθυνόμενος στόν ἀξιωματοῦχο τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας Ἀνανία, ὁ ὁποῖος τοῦ ἀνέφερε φαινόμενα συνεκκλησιασμοῦ, συμμετοχῆς στό μυστήριο τῆς Θείας Εὐχαριστίας Λατίνων καί Ἀρμενίων, λήψη ἀντιδώρου καί ἀγιασμοῦ, συνιστᾶ τήν ἀπαγόρευση τῆς Θείας Κοινωνίας, ἀλλά εἶναι ἐλαστικός στή λήψη ἀντιδώρου καί τοῦ ἀγιασμοῦ μέ ραντισμό. Σηπλιτεύοντας τίς λατινικές καινοτομίες, ὀριοθετεῖ τήν ἀλήθεια καί διατυπώνει τίς προϋποθέσεις προσέλευσης τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν στήν Ὄρθοδοξία. Οἱ προϋποθέσεις αὐτές εἶναι οἱ ἑξῆς: ἡ ὁμολογία πίστεως χωρίς

¹¹⁵ Ζ. 115, σελ. 107 καί Ζ. 91, σσ. 106-108.

¹¹⁶ Ζ. 116, σελ. 74.

¹¹⁷ Χρυσ. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σελ. 762.

¹¹⁸ Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 100, ὅπου καί πλούσια βιβλιογραφία γιά τούς Οὐνίτες.

τό Filioque, ἀναθεματισμός τῶν ἐθίμων καί τῶν φλυαριῶν τῶν Λατίνων, χρίσμα καί ὑπογραφή λιβέλου¹¹⁹.

Στίς συμβουλές τοῦ Καλλινίκου καί στήν σοφία του κατέφευγαν ἀκόμα καί αἵρετικοί. Ὁ Ἀρμένιος πρεσβύτερος Μάσα ρωτᾷ μέ ἐπιστολή του τόν Καλλίνικο γιά τίς αἵρετικές ἀποκλίσεις τοῦ Νεστορίου καί τοῦ Εὐτυχοῦς. Ἐπικαλούμενος ὁ Καλλίνικος τήν σχετική γιά τό θέμα διδασκαλία τῶν Πατέρων, ἀπαντᾷ σύντομα καί μέ δογματική ἀκρίβεια¹²⁰.

Ὁ προαναφερόμενος Ἀνανίας ἔθεσε καί τό ἐρώτημα ἄν οἱ Ἀρμένιοι ἤ οἱ Λατίνοι βρίσκονται πιό κοντά στήν ὀρθόδοξη πίστη καί ὁ Καλλίνικος ἀπαντᾷ: «ἡμεῖς γε τό ἀνάθεμα λέγομεν ἀμφοτέροις». Σέ ἄλλη περίπτωση ὁ Καλλίνικος εἶναι ἀντίθετος μέ τόν γάμο Λατίνων καί Ὁρθοδόξων καί ἀπαγόρευσε ρητά τήν τέλεση τοῦ μυστηρίου¹²¹.

Ἀποτιμῶντας κανεῖς τίς θεολογικές κατευθύνσεις τοῦ πατριάρχη Καλλνίκου στήν Ἐκκλησία τῆς Αἰγύπτου, ἐπικεντρώνεται στήν σαφῆ ποιμαντική προσπάθειά του διαφυλάξης τοῦ ὀρθόδοξου ποιμνίου της.

Ἀνάμειξη στά γεγονότα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ εἶχε καί ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου¹²². Τόσο ὁ ἀρχιεπίσκοπος τῆς Κύπρου Φιλόθεος (1734-1779)¹²³, ὅσο καί ὁ δάσκαλος Ἐφραίμ ὁ Ἀθηναῖος¹²⁴, μετέπειτα πατριάρχης Ἱεροσολύμων, πού διέτριβε ἐκεῖ, ἦταν φίλοι τοῦ Καλλινίκου καί ἀντίθετοι στόν Ἀναβαπτισμό. Ὁ Καλλίνικος εἶχε συναινέσει στήν ἐκλογή τοῦ Ἐφραίμ ὡς ἀρχιεπισκόπου Σιναίου, ἀπαντώντας σέ σχετική ἐπιστολή τῶν Σιναϊτῶν, μετά τήν παραίτηση τοῦ Σιναίου Κωνσταντίου (1759). Παράλληλα, ὑποδεικνύει καί τόν Κύριλλο, ἀδελφό της μονῆς, ὁ ὁποῖος τελικά ἐπικράτησε (Ζ. 91, σελ. 349). Ἦταν ἀριστος ἐπίσκοπος, πού ἀρχιεράτευσε 30 χρόνια καί 3 μῆνες (1759-1789). Ἡ ἐπικοινωνία τους ἐκείνη τήν περίοδο ἦταν τακτική καί, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ, ὁ Ἐφραίμ, φρονοῦσε διαφοροτικά γιά τήν εἰσδοχή τῶν Λατίνων στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία¹²⁵. Ὁ ἀγώνας ἐναντίον τους ἦταν σφοδρός καί περιλάμβανε τήν

¹¹⁹ Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 99.

¹²⁰ Ζ. 115, σσ. 256-257. Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σσ. 100-101.

¹²¹ Ζ. 116, σσ. 432-433. Ἐπιστολή στόν Ἀνανία.

¹²² Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐπί Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, Ἀθήνησι 1929.

¹²³ Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 101, ὅπου καί βιβλιογραφία.

¹²⁴ Ἀθ. Χρυσοβέργης, *Ὁ Πατριάρχης...*, σσ. 104-105. Ν. Φορόπουλος, λ. «Ἐφραίμ», *ΘΗΕ*, τ. 5, στ. 1166-1167, ὅπου καί βιβλιογραφία. G. Podskalsky, ὁ.π., σελ. 426.

¹²⁵ Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 102.

έκδοση ειδικῶν συγγραμμάτων, ὅπως τὰ ἔργα τοῦ δασκάλου Μακαρίου Καλογερά¹²⁶.

Σφοδρότητα στὴν δράση τους εἶχαν καὶ οἱ Δυτικοὶ μισιονάριοι, οἱ ὁποῖοι, βοηθούμενοι καὶ ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ Διπλωματία, προπαγάνδιζαν τὴν αἰρετικὴς δοξασίης τους μὲ κηρύγματα καὶ μὲ τὴν δημιουργία φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων καὶ σχολείων. Ἡ Ὁρθοδοξία ἦταν ἀνυπερέσπιστη καὶ δεχόταν ἰσχυρὴς πιέσεις ἀλλοτριώσης.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Φιλοθέου καὶ τοῦ Ἐφραίμ μὲ τὸν Καλλίνικο πληροφοροῦμαστε λεπτομερῶς καὶ τὴν ἀπόφειν τους γιὰ τὸν Ἀναβαπτισμό καὶ γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Κυρίλλου Ε΄ στὴν Κύπρο, πρῶτο τόπο τῆς ἐξορίας του (1757). Ὁ Κύριλλος ἔφθασε ἐκεῖ φέρνοντας μαζί του «πλῆθος χρυσῶν». Ὁ Φιλόθεος τὸν ὄρο περὶ Ἀναβαπτισμοῦ τὸν θεωρεῖ ψευδοῦρο, ληστρικό, βίαιο καὶ παράνομο, γιὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ ὁποῖου ἀπειλήθηκε ἀπὸ τὸν Κύριλλο Ε΄, χωρὶς νὰ ἐνδώσει. Ἀμφισβητεῖ δὲ καὶ τὴν ὑπογραφή τοῦ ὄρου ἀπὸ τὸν Ἀλεξανδρείας Ματθαῖο καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Παρθένιο¹²⁷. Βεβαιώνει τὸν Καλλίνικο ὅτι φυλάττει τὸ «ἀρχαῖον ἔθος», μνημονεύοντας τὸν Ζ΄ Κανόνα τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ τονίζει χαρακτηριστικά: «μισοῦμεν τοὺς νεωτερισμοὺς καὶ τοὺς ἀποφεύγομεν καὶ τὸν ἀναβαπτισμόν οὔτε τὸν ἐδέχθημεν οὔτε τὸν δεχόμεθα»¹²⁸.

Ἀργότερα, ὅταν ὁ Φιλόθεος ἀντιμετώπιζε προβλήματα υγείας, ὁ Καλλίνικος, μὲ ἐπιστολές του, τοῦ συμπαραστάθηκε πάρα πολὺ καὶ τὸν παρηγοροῦσε ἀπὸ τὴν ἐξορία του¹²⁹.

Ὁ Φιλόθεος διατηροῦσε δεσμούς φιλίας καὶ μὲ τὸν δάσκαλο Ν. Κριτία, «τὸ στόμα τῆς Συνόδου», ὅπως τὸν ἀποκαλοῦσαν¹³⁰. Μάλιστα θεωρεῖται ὁ Φιλόθεος καὶ δάσκαλος τῶν γιῶν τοῦ Κριτία. Ἦταν σφοδρὸς ἀντίπαλος τοῦ Κυρίλλου Ε΄, τὸν ὁποῖο ἀποκαλοῦσε «ὠχρό», καὶ φίλος του Καλλινίκου. Ὁ Κριτίας διαδραμάτισε σημαντικὸ ρόλο στὴν ἔριδα τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ. Καὶ ὁ Κύριλλος τὸν μισοῦσε, τὸν θεωροῦσε πᾶμπλουτο καὶ τὸν συκοφαντοῦσε στὴν

¹²⁶ Ἀρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, *Ὁ Μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους Ἅγιος Μακάριος Καλογεράς (+1737)*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 341, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

¹²⁷ Ζ. 122, σελ. 186. Ἐπιστολή τοῦ Φιλοθέου στὸν Καλλίνικο.

¹²⁸ Ζ. 122, σελ. 172.

¹²⁹ Ζ. 115, σσ. 330-334 καὶ 383-385.

¹³⁰ Ζ. 105, σελ. 112. Κυπριανός, *Ἱστορία χρονολογικὴ τῆς νήσου Κύπρου*, Λευκωσία 1902², σελ. 468.

Πόλη «ὡς δημεγέρτη»¹³¹. Στή διαμάχη αὐτή, ἴσως νά ὑπῆρχαν καί οικονομικοί λόγοι. Ὁ Κριτίας ὑπῆρξε ἀποκρισάριος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ἴσως καί αὐτό νά ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἐχθρότητας μέ τόν Κύριλλο. Ὁ ἴδιος παραπονιόταν καί ἔλεγε: «Πάσχω διά Κυπρίους». Ὡστόσο, ἡ ἀξία τοῦ Κριτία πανθομολογεῖται¹³², πλὴν τοῦ Ἀθ. Κομνηνοῦ-Υψηλάντη, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ὁ Κριτίας ἦταν «λίαν ἐπικληνῆς εἰς τό κακολογεῖν»¹³³. Ὁ Κριτίας, πού ἀντιμετώπιζε καί οικονομικά προβλήματα, ἐπικοινωνοῦσε μέσω τοῦ Ἄνανία τοῦ Ἀντιπαρίου καί τοῦ δασκάλου Χρυσάνθου μέ τόν Κύπρου Φιλόθεο καί περιέγραφε τίν ἐπικρατοῦσα σπὴν Πόλη κατάστασι.

Ἡ Κυπριακὴ Ἐκκλησία ἀντιστάθηκε σθεναρὰ ἔναντι τῶν Λατίνων καί τῶν λεπλασιῶν τίς ὁποῖες εἶχαν ὑποστει ἀπὸ αὐτοῦς. Ὑποτάχθηκε ἐξωτερικῶς στὸν Πάπα καί σπὴν λατινικὴ ἱεραρχία, χωρὶς ὅμως νά νικηθεῖ ποτέ πνευματικῶς¹³⁴.

Στὰ ὄρια τοῦ ἀφανισμοῦ, λόγῳ τῆς δράσης τῶν Λατίνων ἱεραποστόλων, εἶχε ὀδηγηθεῖ καί τό Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, μέ ἔδρα τὴν Δαμασκὸν¹³⁵. Ἀραβες ἐπίσκοποι ἐξαγοράζονταν γιὰ νά προσχωρήσουν σπὴν Οὐνία καί νά ἐκλέξουν ψευδοπατριάρχη, ἀνατρέποντας τὴν κανονικὴ τάξη τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, ἡ ὁποία εἶχε σχεδὸν ἐξαραβισθεῖ¹³⁶. Πλῆθος αἰρετικῶν ἐπικρατοῦσε στὸν πληθυσμὸ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου¹³⁷.

Ὁ Κύπριος σπὴν καταγωγὴ Πατριάρχης Σίλβεστρος, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ σὺνῆτι Σεραφεῖμ Τανᾶ (ὡς Κυρίλλου ΣΤ', ὁ ὁποῖος καθαιρέθηκε καί ἐξορίστηκε ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς), ἀνέλαβε τό πολὺμοχθο ἔργο ἀπόκρουσης τῆς Οὐνίας (1724-1766). Προέβη σπὴν χειροτονία μπτροπολίτη (Εἰρηνοῦπόλεως Ἄνθιμος), ὁ ὁποῖος καί περιοδεύε, διένεμε βιβλία γραμμένα στὰ ἀραβικά, ἴδρυ-

¹³¹ Ἐλένη-Νίκη Ἀγγελολομάτη-Τσουγκαράκη, ὁ.π., σσ. 304-307. Τ. Γριτσόπουλος, λ. «Κριτίας», *ΘΗΕ*, τ. 7, στ. 1041-1043.

¹³² Ἀρχμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, *Ὁ Μέγας Διδάσκαλος...*, σσ. 63, 73, 94, 191, 335, 269, 409.

¹³³ Ἀθ. Κομνηνός - Ὑψηλάντης, ὁ.π., σελ. 367. Β. Σκουβαράς, «Νικόλαος Κριτίας Προυσαεὺς», *Μικρασιατικὰ Χρονικά*, 9 (Ἀθῆναι 1961) σσ. 53-112.

¹³⁴ J. Hackett, *A History of the Orthodox Church of Cyprus*, London 1901. G. Podskalsky, ὁ.π., σσ. 32-33.

¹³⁵ Χρυσ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, σελ. 284.

¹³⁶ Χρ. Πατρινέλλης, *ΙΕΕ*, τ. 11, σελ. 133.

¹³⁷ Ν. Χρυσοβέργης, *Ἐπίτομος ἱστορία τοῦ σχίσματος τῶν Γραικοκαθολικῶν ἐν Συρίᾳ*, Πειραιεὺς 1923, 9. Τό ἐν λόγῳ ἀραβόφωνο Πατριαρχεῖο ἔπαιξε δευτερεύοντα ρόλο σπὴν ἱστορία τῆς Θεολογίας ἐπὶ Τουρκοκρατίας.

σε σχολεία στο Χαλέπι και άνοιχόδομησε ναούς¹³⁸.

Ο πατριάρχης Καλλίνικος είχε φιλικούς δεσμούς με τον Σίλβεστρο, όπως συμπεραίνουμε από την επιστολογραφία των δύο ανδρών. Τους απασχολεί έντονα η εκκλησιαστική κατάσταση της εποχής και κυρίως, εν προκειμένω, τό θέμα του Άναβαπτισμού των Λατίνων. Ο Σίλβεστρος φέρεται υπογράφων τον όρο περί Άναβαπτισμού (1755) του Κυρίλλου Ε΄, αλλά ο ίδιος, σέ μία επιστολή του προς τον Καλλίνικο ισχυρίζεται ότι δεν υπέγραψε και άρνήθηκε τον Άναβαπτισμό «καίτοι πιεσθείς»¹³⁹. Γιά τό θέμα αυτό, ο ιστορικός Runciman υποστηρίζει ότι ο Σίλβεστρος έλειπε στην Ρωσία την περίοδο αυτή¹⁴⁰ και, έπομένως, δεν υπέγραψε. Αντίθετα, ο T. Ware¹⁴¹ αναφέρει ότι ο Σίλβεστρος άρνήθηκε νά υπογράψει.

Ο Σίλβεστρος, προς έπίρρωση των λόγων του, στέλνει στον Καλλίνικο αντίγραφα επιστολών του προς τον Κύριλλο Ε΄ και τον Κριτία και τον διαβεβαιώνει ότι «δύς και τρίς» πιεσθείς άρνήθηκε νά υπογράψει τον όρο, διατυπώνοντας τίσ θεολογικές του θέσεις.

Ο Καλλίνικος συμπαρίσταται άπαντώντας και εύχεται μέ θρησκευτικό λυρισμό στον Σίλβεστρο «νά έχη μακρών ήλιών περιτροπός και νίκας κατά των ύψαυχένων Ίταλών, όπως άπαν ύψωμα δογμάτων καθάρη αντίθετον και ως εις χούν λεπτύνη τās εκείνων οικοδομάς...»¹⁴².

Σέ άλλη επιστολή του Σιλβέστρου, μέ την οποία ενημερώνει τον Καλλίνικο ότι σχολιαζόταν η τακτική του στον Άναβαπτισμό ως έγωιστική και για προσωπική του προβολή, ο Καλλίνικος άπαντά δυναμικά μέ μία ωραία επιστολή-όμολογία: «οΐδαμεν ως αλήθειαν, κατά την παρομίαν, πικρά ύπάρχει φίλτατε, αλλά της αληθείας ουδέν τι προτιμίσωμεν, μή γένοιτο Χριστέ μου ... εί τι ύφ' ήμωδν έπράχθη ή έρρέθη, επί συστάσει πέπρακται άγίας Έκκλησίας»¹⁴³. Στή συνέχεια αναφέρεται στον Ζ' Κανόνα της Β' Οικουμενικής Συνόδου και προτείνει τί λύση του προβλήματος μέ Οικουμενική Σύνοδο.

Η έπιμονή των παπικών μισιοναρίων, νά προβάλλουν την διδασκαλία τους

¹³⁸ Γ. Κονιδάκης, λ. «Αντιόχεια», *ΘΗΕ*, τ. 2, στ. 877-908. Γ. Μεταλληνός, λ. «Σίλβεστρος», *ΘΗΕ*, τ. 11, στ. 150-151, όπου και βιβλιογραφία.

¹³⁹ Ζ. 122, σ. 177. *G. Podskalsky*, ό.π., σελ. 414.

¹⁴⁰ Στ. Ράνσιμαν, *Η Μεγάλη Έκκλησία εν αίχμαλωσία*, Αθήνα 1979, σελ. 618.

¹⁴¹ *T. Ware*, ό.π., σελ. 78.

¹⁴² Ζ. 115, σσ. 289-291. Ήταν η περίπτωση της Μητρόπολης του Χαλεπίου και οι καταδρομές από την έγκατάσταση στην Δαμασκό Λατίνου ψευδοπατριάρχη.

¹⁴³ Ζ. 91, σελ. 558.

ώς κανόνα ἀληθείας, δημιούργησε ἀμφιβολίες ἀκόμα καί στους ξένους, στους Ἀγγλικανούς συγκεκριμένα. Εἶναι χαρακτηριστική ἡ περίπτωση τοῦ προξένου τῆς Ἀγγλίας στό Χαλέπι Σέρμαν, ὁ ὁποῖος συμπαθοῦσε τούς Ὁρθόδοξους καί ἔσωσε ἀπό βέβαιο θάνατο τόν πατριάρχη Σίλβεστρο, νά στραφεῖ στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, προκειμένου νά λύσει ἀπορίες, τίς ὁποῖες εἶχε γιά θεολογικά θέματα, συγκεκριμένα στόν δάσκαλο Ἰάκωβο Ἀναστασίου. Ὁ Ἰάκωβος ἀπευθύνθηκε στόν Μακάριο Καλογερά καί αὐτός μέ ἐπιστολή του ἀπάντησε μέ θεολογική ἀκρίβεια στά ἐρωτήματα¹⁴⁴. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἅγιος Μακάριος Καλογεράς ὑπῆρξε σθεναρός ἀγωνιστής κατά τῶν Λατίνων καί χαρακτηρίστηκε «κατά Λατίνων ἄριστος σφενδονιστής εἰς ἄκρον»¹⁴⁵.

Ὅπως μᾶς βεβαιώνει ὁ Ἐφραίμ ὁ Ἀθηναῖος, ὁ Μακάριος δέν διατυπώνει πουθενά καμία διδασκαλία γιά τόν Ἀναβαπτισμό, οὔτε ἀμφισβητεῖ τό βάπτισμα τῶν Λατίνων «διά τήν οἰκονομίαν». Ἐρωτηθεῖς ἀπό τόν πατριάρχη Σίλβεστρο γιά τήν ἀναχειροτονία ἐνός ἱερέα Μαρωνίτη, ἀπάντησε «ὅτι χρεῖα ἐστί κρατεῖν τό τῆς Ἐκκλησίας ἐν τοῖς τοιούτοις»¹⁴⁶.

Ὁ Σίλβεστρος ἀγωνιοῦσε γιά τό ποιμνίό του, προσπαθῶντας νά ἀντιμετωπίσει τή φθορά τήν ὁποία προκαλοῦσαν οἱ Λατῖνοι στόν χῶρο τῆς δουλωμένης καί ἀνυπεράσπιστης χριστιανικῆς Ἀνατολῆς.

Σύμφωνα μέ τά χειρόγραφα τῆς Ζαγοράς, καί ὁ διάδοχος τοῦ Σιλβέστρου, ὁ ἀπό Χαλεπίου Φιλίμων, ζήτησε ἀπό τόν Καλλνίκο νά τοῦ στείλει «τά κατά τῶν τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ἐχθρῶν πονηθέντα παρ' Αὐτῆς»¹⁴⁷. Ἀπό τήν Ζαγορά ὁ Καλλνίκος στέλνει τά αἰτούμενα: «ἐπέμψαμεν κατά τήν ζήτησίν του βίβλους δύο, θανόντος δέ ἀπώλοντο, ἐγράψαμεν δῖς καί τρίς καί οὐδ' ἀπόκρισιν τοῦ διαδόχου αὐτοῦ ἐλάβομεν»¹⁴⁸.

Καί στόν εὐρύτερο ἑλληνικό χῶρο, λόγω τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ εἶχαν δημιουργηθεῖ καί ἄλλα μικρότερης σημασίας προβλήματα, κυρίως στό τελετουργικό τοῦ Μυστηρίου τοῦ Βαπτίσματος. Στά χειρόγραφα τῆς Ζαγοράς ὑπάρχουν ἀρκετές ἐπιστολές ἐπισκόπων τῆς Θεσσαλίας, οἱ ὁποῖοι διατυπώνουν σχετι-

¹⁴⁴ Ἀρχιμ. Ναυκράτιος Τσουλκανάκης, «Τοῦ διδασκάλου Μακαρίου Καλογερά ἐπιστολές πρὸς τήν Συρία», *Κληρονομία*, 19 (1987), σσ. 271-314. (βλ. τήν ἐπιστολή I, 13).

¹⁴⁵ Σπ. Λαυριώτης, «Ἄγιοι χειρόγραφα», *Γρηγόριος Παλαμάς*, 13, Θεσσαλονίκη 1929, σελ. 166.

¹⁴⁶ Μ. Παρανίκας, «Περί τοῦ κατά τήν ἡ' ἑκατονταετηρίδα ἀναφανέντος ζητήματος τοῦ Ἀναβαπτισμοῦ», *Ἑλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, 10 (1877), σελ. 37.

¹⁴⁷ Ζ. 122, σελ. 201. Ὁ Φιλίμων ἐκλέχθηκε μετά τήν ἄρνηση τοῦ Πτολεμαῖδος Σωφρονίου νά δεχθεῖ τόν θρόνο.

¹⁴⁸ Ἐνθύμησι τοῦ Καλλνίκου στό τέλος τῆς ἐπιστολῆς.

κές άποριές¹⁴⁹. Ἡ δράση τῶν Ἰησουιτῶν εἶχε φτάσει μέχρι τήν Ζαγορά¹⁵⁰. Οἱ κακοδοξίες τους προβλημάτιζαν καί ὁ μεθοδευμένος προσπλυτισμός τῶν Ὁρθοδόξων λυμαινόταν, κυριολεκτικά, τοὺς ὑπόδουλους. Ὁ Καλλίνικος διδάσκει, κατευθύνει, νουθετεῖ, συγγράφει καί ἀναλώνεται γιά τό δοκιμαζόμενο Γένος.

Εἶναι πολύ χαρακτηριστικά τά ὅσα περιεκτικά γράφει γιά τό πρόσωπό του ὁ μακαριστός ἀρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος, ὡς μητροπολίτης τῆς Δημητριάδος: «Μελετῶντας κανεῖς τά τοῦ πατριάρχου Καλλινίκου Γ' ἔχει τήν αἴσθησις ὅτι μελετᾷ ἓνα Συναξάρι τῶν πιό σκοτεινῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Μέσα ἀπό τά πάθη καί τίς ἀρετές τῶν ἀνθρώπων ἀναδύεται ἡ μεγαλοσύνη τῆς φυλῆς, πού κατάφερε νά ἐπιβιώσει παρὰ τίς ἀντιξοότητες, διδάσκουσα τίς γενεές, ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ ἀνθρώποι εἶναι αὐτοί πού μέ τήν ποικιλία τῶν χαρακτῆρων τους, ἢ ἀφανίζουν ἢ μεγαλύνουν τήν ἱστορική τους καταξίωσι. Πιό πολύ, ὅμως, διδάσκουν ὅτι πέρα καί πάνω ἀπό ὅλα αὐτά ὑπάρχει ἡ Θεία Πρόνοια καί ὁ δάκτυλος τοῦ Θεοῦ, πού στή δεδομένη στιγμή ἐπεμβαίνουν γιά νά ἐπιβάλλουν εἴτε τί δικαίωσι τῆς Νέμεσις, εἴτε τήν τιμωρία τῆς ὕβρεως»¹⁵¹.

¹⁴⁹ Ζ. 122, σελ. 80. Ἐπιστολί στόν Φερσάλων Νικόδημο, ὁ.π., σελ. 3. Ἐπιστολί τοῦ Λιτζᾶς καί Ἀγράφων, Ζ. 101, σελ. 200. Ἐπιστολί στόν Δημητριάδος Γρηγόριο, ἀδελφό τοῦ Καλλινίκου, ὁ ὁποῖος ρωτοῦσε γιά τήν εἰσδοχή ἑνός Λατίνου στήν Ὁρθοδοξία καί γιά γάμο του μέ ὀρθόδοξη. Βλ. Ἀθ. Χρυσοβέργης, «Οἱ θεολογικές...», ὁ.π., σελ. 83.

¹⁵⁰ Μάρκος Ροῦσσοσ-Μηλιδώνης, Ἑλληνες Ἰησοῦίτες (1560-1573), Ἀθήνα 1993, σελ. 336.

¹⁵¹ Ἀθ. Χρυσοβέργης, Ὁ Πατριάρχης..., ὁ.π., σελ. 10.

π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΘΡΟΝΟΥ
ΜΑΣΤΕΡ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ - ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ - ΠΟΙΗΤΗΣ
ΓΕΝΙΚΟΣ ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΟΣ Ι.Μ.ΖΑΚΥΝΘΟΥ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΚΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΣΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΑΣ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολύς λόγος γίνεται στους σύγχρονους καιρούς για την Εικόνα και την σημασία της. Πάμπολλοι (ή όλοι) λογομαχοῦν γι' αυτήν. Για την χρήση, την ἀχρησία ή ακόμη και την κατάχρησή της. Καθώς η πολυπρισματική εποχή μας έχει καταστεί πλέον κατεξοχήν εικονική (κυρίως μέσα από την κατακλυσιμαία ἐμπειρία του Διαδικτύου σέ όλες σχεδόν τίς πτυχές τῆς σύγχρονης καθημερινότητας), οί νεωτερικές κοινωνίες γέμουν ἀπό μυριάδες εικονολάτρες και ἄλλους τόσους εικονοκλάστες ὄλων των ειδῶν, τῶν ἐννοιῶν, τῶν ἀποχρώσεων.

Ὁ ἐκκλησιαστικός ἄνθρωπος, κυκλοφορῶντας και αὐτός ἐντός τῆς ἀνωτέρω περιορέουσας ἀτιμόσφαιρας, ἔχει πληροφορηθεῖ ἀπό τή Γραφή ὅτι πλαστουργήθηκε «κατ' εἰκόνα και καθ' ὁμοίωσιν»¹ Θεοῦ, ἐνῶ, βιώνοντας τό ἐκκλησιαστικό γεγονός, περιβάλλεται ἀπό ζωντανές ή τεχνητές εἰκόνες, οί ὁποῖες –οὕτως ή ἄλλως– στοχεύουν στήν ἐμπέδωση τοῦ θεοῦ θελήματος «ὡς ἐν οὐρανῶ και ἐπί τῆς γῆς»².

Μέσα ἀπό τίς σκέψεις, πού ἐπιχειρεῖ ή ἀνά χεῖρας μελέτη, εὐελπιστεῖ ὁ γράφων νά ἀκραγγίξει τή θεολογική ἔννοια τῆς «εἰκόνας», σύμφωνα μέ τήν Ἁγία Γραφή και τήν Ἱερὰ Παράδοση, ἀνιχνεύοντας παράλληλα πῶς αὐτή ή ἔννοια σχετίζεται μέ τήν Ὁρθόδοξη διδασκαλία περί τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ

¹ «Καί εἶπεν ὁ Θεός: Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν και καθ' ὁμοίωσιν (...) και ἐποίησεν ὁ Θεός τόν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, (...)». Γέν. 1, 26 και 27.

² Ματθ. 6, 10.

κόσμου καί τοῦ ἴδιου του Ἰησοῦ Χριστοῦ. Θεμελιακή καί διαχρονική πεποίθηση πάντως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ὅτι ἡ Εἰκόνα συντίθεται, νοηματοδοτεῖται καί τελεσφορεῖ ὡς ἐκκλησιαστική πραγματικότητα μόνον ἐν τῷ Χριστῷ.

Ἡ σημασία τοῦ ὄρου «εἰκόνα» στήν βιβλική καί πατερική παράδοση

Ὁ ὄρος «εἰκόνα» χρησιμοποιεῖτο ἀπό τήν ἀνατολική ἀρχαιότητα ὡς πραγματική καί ζωντανή ἀναπαράσταση τοῦ εἰκονιζόμενου, γι' αὐτό καί οἱ ἀνατολικές θρησκείες ἀντιμετώπιζαν τά ἀγάλματα ὡς ζωντανές ὀντότητες, ἀποδίδοντάς τους μάλιστα ιδιαίτερη τιμή καί προσκύνηση. Ἄς θυμηθοῦμε, χάριν παραδείγματος, μία μόνον χαρακτηριστική περίπτωση: τήν «χρυσή εἰκόνα» τοῦ βασιλιά Ναβουχοδονόσορα, στό Βιβλίον τοῦ Δανιήλ³. Δέν εἶναι ἀμελητέο, ἐξάλλου, ὅτι ὁ βασιλιάς τῶν Περσῶν ἐκαλεῖτο «εἰκὼν Θεοῦ»⁴.

Στούς δύο ὄρους «κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν» τῆς Γενέσεως, κατά τήν μετάφραση τῶν Ο⁵, θησαυρίζεται τό πολύτιμο μυστήριον τῆς σχέσης τοῦ Ἄνθρωπου μέ τόν Πλάστη του, τό ὅποιο δέν κατόρθωσαν νά διερμηνεύσουν οἱ μυθολογίες τῶν παλαιότερων λαῶν καί ἐποχῶν. Δύο διαφορετικές ἔννοιες (εἰκόνα | ὁμοίωση) συναρμολογούνται μέ τόν σύνδεσμο «καί». Κατά τήν πατερική ἄποψη, ἡ πρώτη ἔννοια ἐκφράζει τήν ἀρχική κατάσταση τοῦ δημιουργήματος ἀνθρώπου καί ἡ δεύτερη τόν ιδιαίτερο σκοπό, τόν ὅποιον καλεῖται νά πραγματώσει ὁ ἄνθρωπος, τελειούμενος ἠθικά. Αὐτή τήν διάκριση πρῶτος τήν κάνει ὁ Εἰρηναῖος Λουγδούνου καί συγχρόνως ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Ὁ Μέγας Βασίλειος γράφει πολύ χαρακτηριστικά ὅτι τό «κατ' εἰκόνα» ἐκφράζει τό «δυνάμει» τοῦ ἀνθρώπου, ἐνῶ τό «καθ' ὁμοίωσιν» τό «ἐνεργεία» του⁶.

Τό περιεχόμενο τῆς πρώτης ἔννοιας ἀπασχόλησε πολύ τούς ἐκκλησιαστικούς Πατέρες. Ἡ νοερά καί λογική φύση τοῦ ἀνθρώπου, τό αὐτεξούσιο, ἡ δυνατότητα ἐξουσίας ἐπὶ τῆς φύσεως, ἡ ἀναπαραγωγική ἰκανότητα ἀποτελοῦν μερικές μόνον ἀπό τίς ἐρμηνευτικές ἐκδοχές της. Κάποιοι ἀπό τούς ἐκφραστῆς τῆς πατερικῆς θεολογίας ἐντοπίζουν τό «κατ' εἰκόνα» στή νοερή καί αὐτεξούσια ψυχική λειτουργία, ἐνῶ ἄλλοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἀφορᾷ στήν

³ Δαν. 3, 1-3 καί 5 καί 7 καί συνέχεια.

⁴ Πλουτάρχου, *Θεμιστοκλῆς* 27, 4.

⁵ Οἱ Ἑβδομήκοντα (Ο') μεταφράζουν ὡς «εἰκόνα» τήν ἑβραϊκή λέξη *tselem*, πού σημαίνει ἐμφάνιση, ἀντιπροσώπηση, ἰσοτιμία, ὑποκατάστατο. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος, ὄντας «εἰκόνα τοῦ Θεοῦ», εἶναι στήν πραγματικότητα φανέρωση / ἀντιπροσώπηση τοῦ Θεοῦ μεταξύ τῶν ἄλλων κτισμάτων. Βλ. σχετικά στό: Χρήστου Γιανναρά, «Ἀνθρωπολογικές προϋποθέσεις», *Σύναξη* 2 (1982) σελ. 37 ἔ.

⁶ Βλ. Ἀνδρέα Θεοδώρου, «Εἰκὼν καί ὁμοίωσις», *Θρησκευτικὴ καί Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, Ἀθῆνα 1964, τ. 5, σελ. 418.

ὄλη ἀνθρώπινη ὕπαρξιν⁷. Γενικῶς, μπορούμε νά διατυπώσουμε λόγο ὅτι ἡ «εἰκόνα» ἀφορᾷ στήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα, δίχως νά ἀποκλείεται ὅποι-αδήποτε λειτουργία τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου πῶς θεωρεῖται ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ὅτι ὁ ὅλος ἄνθρωπος ἀθανατίζεται μέ τήν ἐπενέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύ-ματος, ὅποτε ἡ ἀποσπασματική θέαση τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό πλευρᾶς σωτη-ριολογικῆς, εἶναι ἄνευ σημασίας. Ἀξίζει νά ὑπογραμμισθεῖ ὅτι, κατά τήν διδα-σκαλία τοῦ Φίλωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ὁ αἰσθητός κόσμος ἀποτελεῖ «εἰκόνα» καί «ἀπείκασμα» τοῦ κόσμου τῶν Ἰδεῶν⁸.

Στίς Ἐπιστολές τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, στήν ἔννοια τῆς «εἰκόνας» προσ-δίδεται χριστολογική καί ἐσχατολογική προοπτική, μεταβάλλοντας ἔτσι ριζικά τήν ἔννοια τοῦ βιβλικοῦ «κατ' εἰκόνα». Ὁ προβολέας τῆς σκέψης του στρέφε-ται, ἀπό ἡθικῆς ἀπόψεως, στήν ἐσωτερική ἀναγέννηση τοῦ πιστοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Σέ πλείστα ὅσα χωρία τῶν Ἐπιστολῶν του, «εἰκῶν Θεοῦ» εἶναι ὁ Χρι-στός (ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ ὡς ἡ ὄρατή ἀποκάλυψη τοῦ ἀόρατου Πατρός), ὁ ὁποῖος χειραγωγεῖ σέ Αὐτόν. Ὁ πιστός, μεταμορφούμενος, σὺν τῷ χρόνῳ καθί-σταται «σύμμορφος τῆς εἰκόνας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ»⁹, φθάνοντας «εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ»¹⁰, κάτι πού σημαίνει ὅτι ἡ παύλεια ἀνθρωπολογία καί ἡ χριστολογία συνάπτονται. Ἡ πρώτη δημιουργία, δίχως νά παραγνωρίζεται, ἀποβλέπει τρόπον τινά στήν δεύτερη, αὐτή τῶν Ἐσχάτων, διά τοῦ «δευτέρου Ἀδάμ», τοῦ Χριστοῦ¹¹.

Ὁ ἅγιος Νικόλαος ὁ Καβάσιλας σημειώνει πολὺ εὐστοχα: «Καί γάρ διά τόν καινόν ἄνθρωπον ἀνθρώπου φύσις συνέστη τό ἐξ ἀρχῆς· καί νοῦς καί ἐπιθυ-μία πρός ἐκεῖνον κατεσκευάσθη· καί λογισμόν ἐλάβομεν, ἵνα Χριστόν γινώ-σκωμεν, ἐπιθυμίαν, ἵνα πρός ἐκεῖνον τρέχωμεν, μνήμην ἔσχομεν, ἵνα ἐκεῖνον φέρωμεν, ἐπεὶ καί δημιουργημένοις αὐτός ἀρχέτυπον ἦν»¹². Ὁ Ἰησοῦς Χριστός ἀποτελεῖ τό ἀρχέτυπο τοῦ ἀνθρώπου, ὄντας ὁ ἴδιος «εἰκῶν τοῦ Θεοῦ τοῦ

⁷ Νίκου Α. Μαρτσούκα, *Δογματική καί Συμβολική Θεολογία Β. Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σέ ἀντιπαράθεση μέ τήν δυτική χριστιανοσύνη*, ἔκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 194-201.

⁸ Ἰωάν. Δ. Καραβιδόπουλου, «Ἐικῶν Θεοῦ» καί «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ. Αἱ χριστολογικαί βάσεις τῆς Παυλείου Ἀνθρωπολογίας», (Εναίσιμος ἐπί διδακτορία διατριβή), *Ἐπιστημονική Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Θεσ-σαλονίκη 1964, σσ. 20-31.

⁹ Ρωμ. 8, 29.

¹⁰ Ἐφ. 4, 13.

¹¹ Καραβιδόπουλος, ὁ.π., σσ. 35-37. Πρβλ. Ἀρχιμανδρίτου Βασιλείου, «Ἀπό τόν παλιὸν στόν νέο Ἀδάμ», *Σύναξη* 2 (1982), σσ. 21-30.

¹² Νικολάου Καβάσιλα, *Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*, λόγος στ', P.G. 150, 680A.

ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως»¹³. Καί ὁ πολὺς Ὁριγένης, θεολογώντας κατὰ Κέλσου, διευκρινίζει μὲ πολλή σαφήνεια: «*Εἰκὼν μὲν τοῦ Θεοῦ ὁ πρωτότοκος τῆς κτίσεως ἐστίν (...) κατ' εἰκόνα δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος πεποιήται*»¹⁴.

Ὡς πρὸς τοὺς νεότερους θεολόγους τῆς Ὁρθοδοξίας, ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἐνδεικτικὰ ὅτι ὁ νεοανακηρυχθεὶς ἅγιος Σωφρόνιος Σαχάρωφ τοῦ Ἑσσεξ, ἀποδεχόμενος ὅτι οἱ δύο ἔννοιες ἀφοροῦν στὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου, εἰσάγει ἕναν νέο ὄρο γι' αὐτές. Ὑποστηρίζει ὅτι ἀναφέρονται στὴ «*μορφὴ τῆς ὑπαρξῆς*» («mode of being»). Μὲ τὸν ὄρο αὐτὸν θεωρεῖ ὅτι ἀποδίδεται πληρῆστερα τὸ ἀκέραιο εἶναι τοῦ Ἀνθρώπου¹⁵.

Τὸ «κατ' εἰκόνα», μὲ τὴν παρακοή καὶ τὴν πτώση τῶν Πρωτοπλάστων, «*ἐξόφωσε καὶ ἡμαύρωσε*»¹⁶, «*δὲν ἠφάνισθη μὲν παντελῶς, πλὴν ὅμως ὑπέστη ἐξασθένησιν καὶ ἀμαύρωσιν*»¹⁷, ἀποστερῶντας ἔτσι τὴν θεία δόξα ἀπὸ τὸν παραβάτη Ἄνθρωπο. Ὁ Μέγας Βασίλειος, ἀποδίδοντας τὴν μέχρι τὴν ἐποχὴ τοῦ θεολογικῆς πεποιήθησι, γράφει ὅτι «*ἡ ἀμαρτία τὸ κάλλος τῆς εἰκόνας ἠχρείωσεν, εἰς τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας τὴν ψυχὴν καθέλκουσα*»¹⁸.

Ἡ ἐπιστροφή καὶ ἡ ἀποκατάστασις μποροῦν νὰ συμβοῦν πλέον μόνον ἐν Χριστῷ, καὶ μάλιστα μὲσω τῆς Σταυρικῆς Αὐτοθυσίας καὶ τῆς Ἀναστάσεώς Του. Ὁ Ἄνθρωπος, ἀπομακρυσμένος πλέον ἀπὸ τὴν θεία συνάρησι καὶ δόξα, ποθεῖ τὴν ἐπιστροφή στὸ «*ἀρχαῖον κάλλος*». Ὁ πόθος αὐτὸς ἔχει παραδοθεῖ ἕως σήμερα διὰ τῆς ὅλης ἐκκλησιαστικῆς Ὑμνογραφίας. Ἀπὸ τὴν Νεκρώσιμῃ Ἀκολουθίᾳ ἀντλοῦμε δύο πολὺ χαρακτηριστικὰ δείγματα:

«*Ὁ πάλαι μὲν, ἐκ μὴ ὄντων πλάσας με, καὶ εἰκόνι σου θεία τιμήσας, παραβάσει ἐντολῆς δὲ πάλιν μὲ ἐπιστρέψας, εἰς γῆν ἐξ ἧς ἐλήφθην, εἰς τὸ καθ' ὁμοίωσιν ἐπανάγαγε, τὸ ἀρχαῖον κάλλος ἀναμορφώσασθαι.*

Εἰκὼν εἰμί, τῆς ἀρρήτου δόξης σου, εἰ καὶ στίγματα φέρω πταισμάτων, οἰκτείρησον τὸ σὸν πλάσμα Δέσποτα, καὶ καθάρισον σῆ εὐσπλαγχνία, καὶ τὴν ποθεινὴν πατρίδα παράσχου μοι, Παραδείσου πάλιν ποιῶν πολίτην με»¹⁹.

¹³ Κολασ. 1, 15.

¹⁴ Ὁριγένους, *Κατὰ Κέλσου*, 6, 63, P.G. 11, 1393.

¹⁵ π. Νικολάου Σαχάρωφ, *Ἀγαπῶ ἄρα ὑπάρχω*. Ἡ θεολογικὴ παρακαταθήκη τοῦ Γέροντα Σωφρόνιου, Μτφρ. Χρήστου Μακρόπουλου, (διδασκατορικὴ διατριβή), ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2007, σ. 164 ἐξ.

¹⁶ Θεοδώρου, ὁ.π., σελ. 419.

¹⁷ Ὁ.π.

¹⁸ Μεγάλου Βασιλείου, *Λόγος ἀσκητικός* 1, P.G. 31, 869.

¹⁹ Πρβλ. Πρωτοπρεσβυτέρου Θεμιστοκλέους Στ. Χριστοδούλου, *Ἡ Νεκρώσιμος Ἀκολουθία κατὰ τοὺς χειρόγραφους κώδικες 10ου-12ου αἰῶνος*, (διδασκατορικὴ διατριβή), ἐκδ. Θεσβίτης, Θίρα 2005, τ. 1 (Γενικὴ Εἰσαγωγή, Κατάλογοι, Πίνακες), σσ. 175-177.

Ἡ σχέση τῆς «εἰκόνας» μέ τήν περί ἀνθρώπου, περί κόσμου καί περί Χριστοῦ διδασκαλία τῆς Ὁρθοδοξίας

Ἄπαντα τά πλάσματα τῆς Δημιουργίας μετέχουν τῆς ὑπάρξεως ἐπειδή καί ἐφόσον συναρτῶνται μέ τόν Πλάστη τους Θεό. Προερχόμενα στήν ὑπαρξιν «ἐκ τοῦ μή ὄντος» εἶναι πεπερασμένα καί ρέπουν μάλιστα διαρκῶς πρός τήν φθορά. Ὁ Ἄνθρωπος ἀποτελεῖ τήν κορωνίδα τῶν ὄλων δημιουργημάτων, καθῶς πλάθεται στό τέλος τῆς ἑξαήμερου. Τά ἀπλούστερα κτίσματα προηγήθηκαν, ἐνῶ τά συνθετότερα ἦλθαν ὕστερα στήν ὑπαρξιν. Καθίσταται σαφές ὅτι ὁ Ἄνθρωπος δέν θεμελιώνεται ὄντολογικά στόν Κόσμο, ἀλλά ὅτι ὁ Κόσμος θεμελιώνεται στόν ἴδιο τόν Ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος χαριτώνεται νά κοινωνεῖ μέ τόν Ἄκτιστο Θεό²⁰. Κατά τόν Olivier Clément, «ἀντίθετα στόν τρόπο πού ἔχουμε συνηθίσει νά σκεφτόμαστε, δέν εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου πού ἐντάσσεται στήν κοσμική ἐξέλιξη, ἀλλά ἡ κοσμική ἐξέλιξη ἐντάσσεται στήν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου, φανερώνοντας τήν πνευματική κατάσταση τοῦ ἀνθρώπου, τήν περιπέτεια τῆς ἐλευθερίας του»²¹. Ἄλλωστε, ὅπως ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει, «ἡ ἱστορία κατανοεῖται ἀπό τήν Ὁρθοδοξία ὡς μιᾶ ἔνταση, μιᾶ διαλεκτική, μιᾶ ἀληθινή καί τραγική πόρευση γεμάτη ἀντινομίες, ἀνάμεσα στό ὄντολογικό ξεκίνημα τοῦ κόσμου καί στά Ἔσχατα»²².

Κατέχοντας ὁ Ἄνθρωπος θεόσδοτο τό «κατ' εἰκόνα» καί προοριζόμενος γιά τό «καθ' ὁμοίωσιν», ὑπερβαίνει τό σύμπαν²³. Ἡ «ὁμοίωση» αὐτή (μέ ἄλλο λόγο: «θέωση»), δέν ἔχει τήν ἔννοια ὅτι ὁ ἀνθρωπος μεταβάλλεται ὄντολογικά, ἀλλά σημαίνει τήν «κατά χάριν» μετοχή στή θεία δόξα. Ὁ ἅγιος Ἀναστάσιος ὁ Σιναΐτης γράφει ἀκριβῶς ὅτι «Θέωσις ἐστίν ἡ ἐπί τό κρεῖττον ὑψωσις, οὐ μὴν φύσεως μείωσις ἢ μετάστασις»²⁴. Ἡ εἰκόνα, στήν ὁποῖαν ἀναφερόμαστε, σχετίζεται μέ τήν Ἀλήθεια κατά τρόπο ἐσχατολογικό. Τό ὅτι καλεῖται ὁ Ἄνθρωπος ἀπό τόν Δημιουργό του γιά μιᾶ ζωοποιό κοινωνία μαζί Του, σημαίνει ὅτι σφραγίζεται

²⁰ Κ. Αγόρα, «Περί Κόσμου, Ἀνθρώπου καί Ἱστορίας», στό ἔργο *Πίστη καί Βίωμα τῆς Ὁρθοδοξίας*, τ. 1 (Δόγμα, πνευματικότητα καί ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας), ἐκδ. Ἑλληνικό Ἀνοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002, σελ. 117 ἔξ.

²¹ Olivier Clément, *Ἡ θεολογία μετά τόν «θάνατο» τοῦ Θεοῦ*, ἐκδ. «Ἀθηνᾶ» / σειρά «σύνορο», Ἀθήνα 1973, σελ. 121.

²² Θανάση Ν. Παπαθανασίου, *Ἀνεσιτότητα καί Παρασπεμτικότητα*, ἐκδ. Ἀριός, Ἀθήνα 1998, σελ. 110.

²³ Olivier Clément, ὁ.π., σελ. 136.

²⁴ *Ἀναστασίου Σιναΐτου*, P.G. 89, 77.

ως εικόνα Του, μέσα σέ κλίμα καί πνεῦμα ἀπόλυτης ἐλευθερίας. Αὐτή ἡ ἐλευθερία λειτουργεῖ κατά χάριν καί παραπέμπει ἢ ἀναφέρεται στήν κατά φύσιν ἐλευθερία τοῦ ἀρχέτυπου Δημιουργοῦ²⁵. Ὁ Ἄνθρωπος χαίρει τῆς ἐλευθερίας ἐκλογῆς (ἦτοι, τοῦ αὐτεξουσίου) ἐπειδή ἀκριβῶς ἀποτελεῖ εἰκόνα τῆς ἐλευθερίας τοῦ Θεοῦ²⁶. Καί ὡς τέτοιος, κατά τόν Παναγιώτη Νέλλα, μποροῦμε νά κατανοήσουμε πῶς ταυτόχρονα «εἶναι δημιουργός, (...), εἶναι κυρίαρχος, (...), εἶναι ἐλεύθερος, (...), εἶναι ὑπεύθυνος γιά τήν κτίση, ἀνακεφαλαίωση καί συνείδηση ὁλόκληρης τῆς δημιουργίας, (...)»²⁷.

Κατά τόν Πλατωνισμό, τά αἰσθητά εἶναι εἰκόνες τῶν νοητῶν (ἐνδοκτισιακή εἰκονολογία). Στήν βιβλική καί πατερική παράδοση ὁ Ἄδάμ προηγείται τοῦ Χριστοῦ καί συμβάλλει στήν πραγμάτωσή Του. Το «κατ' εἰκόνα» ἔχει ἐσχατολογική ἀναφορά, δηλαδή τό ἀρχέτυπο τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ στόν Ἄνθρωπο εἶναι ὁ «ἔσχατος Ἄδάμ». Ἔτσι ἡ Ἱστορία σχετίζεται μέ τά Ἔσχατα διά τῆς διαλεκτικότητας κτιστοῦ καί ἀκτίστου (ἐξωκτισιακή εἰκονολογία)²⁸.

Ὁ Ἄδάμ ἀποτελεῖ τήν συμπερίληψη τῆς ὅλης ἀνθρωπότητας (corporate personality). Ὡς ἀπόγονοί του ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι εἴμαστε ἐνσωματωμένοι καί στόν παλαιό καί στόν ἔσχατο Ἄδάμ. Ὡς ἐκ τῆς δημιουργίας τοῦ ὁ Ἄδάμ (ὁ Ἄνθρωπος) μετέχει καί τῆς πνευματικῆς καί τῆς ὑλικῆς Πλάσης. Αὐτό συνεπάγεται (καί βάσει τῆς ἀνθρωποκεντρικῆς θεώρησης τοῦ Σύμπαντος, τίν ὁποία πρεσβεύει ἡ ὀρθόδοξη διδασκαλία) ὅτι ὁ Κόσμος ἐξαρτᾶται ἀπό τήν συμπεριφορά τοῦ Ἄδάμ, ὁ ὁποῖος νοεῖται ὡς γεφυροποιός καί ἱερέας τῆς Δημιουργίας²⁹.

Τόν ρόλο αὐτόν τόν κατέχει ὁ Ἄνθρωπος καί μόνον αὐτός ἀπό ὅλα τά δημιουργήματα (καί ὄχι –λόγου χάριν– ἕνα ὄν ἀπό τά ἀγγελικά τάγματα³⁰), ἐπειδή ἀκριβῶς μετέχει καί τῆς πνευματικότητας καί τῆς ὑλικότητας τῆς Δημιουργίας. Σημειωτέον ὅτι αὐτόν τόν ὑπέροχο ρόλο δέν δύναται νά τόν διεκπεραιώσει ἡ ψυχή, ἐπειδή αὐτή δέν ὑπάρχει ἀνεξαρτίτως τοῦ Ἀνθρώπου, οὔτε δικαιούμαστε νά διατυπώνουμε λόγο γιά μιὰ κάποια ὑπαρξη (ἐννοεῖται, ἡ

²⁵ Ἀγόρας, ὁ.π., σ. 119.

²⁶ Χρ. Τερέζη, «Ἡ Ὁρθοδοξία καί ὁ σεβασμός τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας», Θεματική ἐνόηση: Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς Πολιτισμικό Ἐπίτευγμα καί τά προβλήματα τοῦ Σύγχρονου Ἀνθρώπου, Πάτρα 2010, τ. 2 (Ἡ Ὁρθοδοξία ἀπέναντι σέ θέματα τῆς ἐποχῆς μας), σελ. 49.

²⁷ Παναγιώτη Νέλλα, Ζῶν θεούμενων. Προοπτικές γιά μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ Ἀνθρώπου, β' ἔκδ. Σύναξη, Ἀθήνα 1981, σελ. 24 ἐξ.

²⁸ Ἀγόρας, ὁ.π., σελ. 120 ἐξ.

²⁹ ὁ.π., σελ. 122.

³⁰ Πρβλ. Τερέζη, ὁ.π., σελ. 30.

ψυχή) μέσα στον Άνθρωπο, αλλά αναφερόμαστε στην πνευματική ή ψυχική διάσταση του σύνολου Άνθρώπου. Ο γεφυροποιός είναι λοιπόν ο Άνθρωπος ως πρόσωπο και σε καμία των περιπτώσεων ένας άγγελος ή έστω μιά ψυχή³¹. Διευκρινίζοντας εν συντομία αυτόν τον περί ψυχής συλλογισμό, αξίζει να αναφέρουμε ότι, σύμφωνα με τον καθηγητή Ιωάννη Ζηζιούλα (τόρα Μητροπολίτη Γέροντα Περγάμου), «*άν η ψυχή ως κτιστή δεν είναι άθνατη, τότε δεν είναι ποτέ, όντολογικά - φυσικά, άθνατη. Τό νά γίνεϊ κατά χάριν άθνατη δεν μās έπιτρέπει λογικά νά πούμε ότι είναι άθνατη. Αντίθετα, όταν δεχθούμε ότι η ψυχή μπορεί νά γίνεϊ κατά χάριν άθνατη δεχόμεθα αυτομάτως ότι δεν είναι άθνατη. Η κατά χάριν άθνασία είναι (...) νοπή, αλλά γιατί νά τήν περιορίσουμε στην ψυχή; Η κατά χάριν άθνασία, όπου και όταν ισχύει, άφορā και στό σῶμα, και στον ύλικό κόσμο γενικά (...)*»³².

Έκείνο τό όποιο χρειάζεται με ιδιαίτερη έμφαση νά γίνεϊ σαφές είναι ότι «*ή τελική αλήθεια τής φύσης του Άνθρώπου και του Κόσμου φαίνεται σε τελική ανάλυση μόνο μέσα από τή χάρη τής υίοθεσίας πού έλαβε από τον Θεό στον Χριστό- τό πραγματικό νόημα τής φυσικής τελεολογίας του Άνθρώπου φαίνεται μόνο μέσα από τήν προσωπική Έσχατολογία τής Ανάστασης και Βασιλείας του Άνθρώπου μαζί με τον (και στον) Χριστό*»³³.

Έξάλλου, ό Άνθρωπος, ως μέρος και μέλος τής Πλάσης, άποτελεϊ συνάμα και τήν κορωνίδα τής. Η «*είκόνα του Θεού*» εντός του (δοσμένη «*κατά χάριν*» και όχι βεβαίως «*κατά φύσιν*») άποτελεϊ τον «*τόπο*», όπου η Δημιουργία δύναται νά υπερβεί τήν κτιστότητά τής, με άπαραίτητη προϋπόθεση τήν αγαπτική χάρη πάντοτε του Δημιουργού. Η «*έξουσία*», στην όποίαν αναφέρεται τό βιβλίό τής Γενέσεως, προκαταγγέλλει τήν προοπτική του έξανθρωπισμού τής Πλάσης, τήν «*προσωποποίηση*» («*προσωπική ένυποστασία*») στον Άδάμ, μέσω του όποίου κατορθώνεται έντέλει ή διάνοιξη των κτιστών όρίων τής³⁴.

³¹ *ό.π.*, σελ. 122 έξ.

³² Ιωάννου Ζηζιούλα (τόρα Μητροπολίτου Γέροντος Περγάμου), «*Η απάντηση του Καθηγητή Ζηζιούλα*» [σε σχόλια αναγνωστών επί του δοκιμίου του «*Χριστολογία και ύπαρξη*» στο *Σύναξη* 2 (1982)σσ. 9-20], *Σύναξη* 3 (1982) σελ. 80.

³³ *Αγόρας*, *ό.π.*, σελ. 125.

³⁴ *ό.π.*, σελ. 126 έξ.

Σύνοψη

«Θρηνῶ καί ὀδύρομαι, ὅταν ἐννοήσω τόν θάνατον καί ἴδω ἐν τοῖς τάφοις κειμένην τήν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πλασθεῖσαν ἡμῖν ὠραιότητα, ἄμορφον, ἄδοξον, μὴ ἔχουσαν εἶδος»³⁵.

Μέ τούς ἀνωτέρω (καί ὄχι μόνον) θρηνητικούς λόγους ὁ ἐκκλησιαστικός ὑμνογράφος –κατά πάσα πιθανότητα ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός– ἀπορεῖ ἐνώπιον τοῦ ἀνθρώπου, τόν ὅποιον ἔχει καταλάβει καί καταβάλλει ὁ θάνατος. Ὁ θάνατος ὑπεισῆλθε στήν ἀνθρώπινη ζωή καί πραγματικότητα ἀμέσως μετά τήν ἀδαμιαία παρακοή, τότε πού ἀμαυρώθηκε τό «κατ' εἰκόνα» καί πλέον ὁ τάφος ὑποδέχεται ἄμορφη καί ἄδοξη τήν θεόθεν παραχωρηθεῖσα ὠραιότητα, τήν ἴδια τήν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Ὅμως, στό πλαίσιο τοῦ *σχεδίου τῆς θείας οἰκονομίας*, ὁ Χριστός ἀνέλαβε νά λευκάνει τήν ἀμαυρωθεῖσα φύση καί νά παρέξει λύτρωση. Μέ τό τίμιο Αἷμα Του ἐξαγοράζει τούς πεπτωκότες καί ἐπιχειρεῖ τήν ἀναστίλωση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ μέσα στόν Ἄνθρωπο³⁶.

Καλλιεργώντας τά πολύτιμα δῶρα τοῦ «κατ' εἰκόνα» ὀδηγεῖται σταδιακά ὁ Ἄνθρωπος στήν κατάκτηση τοῦ «καθ' ὁμοίωσιν», δηλαδή ἀξιώνεται νά γίνεῖ κατά χάριν Θεός (*θέωση*)³⁷. Ἡ δυνατότητα αὐτή δέν παρέχεται ἔτσι ἀπλά σέ ἀκαδημαϊκό / φιλολογικό / φιλοσοφικό ἐπίπεδο, ἀλλά γεννᾶται καί καλλιεργεῖται ἐντός τοῦ Σώματος τοῦ Χριστοῦ, τήν Ἐκκλησία Του, καθώς ὡς νοπή κιβωτός πλέει διά τοῦ κατακλυσμοῦ τῶν χρόνων καί τῶν αἰῶνων πρὸς τά Ἐσχάτα. Πεποίθησι τῶν μελῶν αὐτοῦ τοῦ πανίερου Σώματος εἶναι ὅτι «*Ἰησοῦς Χριστός χθές καί σήμερον ὁ αὐτός καί εἰς τούς αἰῶνας*»³⁸. Ὑπό αὐτή τήν ὀπτική, ὁ Χριστός «*ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καί χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ* (ἐννοεῖται, τοῦ Πατρὸς) *φέρων τε τά πάντα τῷ ρήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ δι' ἐαυτοῦ καθαρισμόν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς*»³⁹, παρέχοντας τήν δυνατότητα δι-ἐξόδου σέ κάθε ἐνδιαφερόμενο διαχρονικά καί μέχρι τό τέλος τῶν αἰῶνων.

³⁵ Ἀπό τῆς Νεκρώσιμης Ἀκολουθίας.

³⁶ Παντελεῖμονος Μπεζενίτη, Μητροπολίτου Ζακύνθου (μετέπειτα πρῶν Ἀττικῆς), *Ἡ ἀναστίλωση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ μέσα στόν ἄνθρωπο*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1982, σσ. 18-21.

³⁷ Πρὸ βλ. π. Μιχαήλ Καρδαμάκη, *Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα. Ἡ αὐθεντικότητα τοῦ ἀνθρώπινου ἥθους*, β' ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 1993, σσ. 447-451.

³⁸ Ἐβρ. 13, 8.

³⁹ Ἐβρ. 1, 3.

Στόχος κάθε ανθρώπου, έφόσον επιθυμεί να βιώνει ουσιαστικά τήν ὀρθόδοξη πνευματικότητα, εἶναι να ἀξιοποιεῖ στόν βίο του προσωπικοῦ καί κοινωνικοῦ νυχθημέρου του τίς οὐράνιες χορηγίες τοῦ «κατ' εἰκόνα», κατορθώνοντας ὀλοένα τό «καθ' ὁμοίωσιν». Πρός τοῦτο θά ἔχει «βοηθόν καί σκεπαστήν»⁴⁰ (κατά τό ἀρχαῖο ἀνάλογο τοῦ Μωυσιῆ κατά τήν Ἔξοδο στή γῆ τῆς Ἑπαγγελίας) τόν ἴδιο τόν Θεάνθρωπο Κύριο, ὁ ὁποῖος καταδέχθηκε να προσλάβει τό ἀνθρώπινο φύραμα πλύν ἁμαρτίας, γιά να χειραγωγήσει τόν ἀποστάτη Ἄνθρωπο –κατά χάριν καί ἐν ἀπολύτῳ ἐλευθερίᾳ– στήν διάσωση καί τήν ὀλοκληρία!

Ἰπὸ αὐτή τήν ἐξαιρετική προϋπόθεση καί προοπτική δέν διασώζεται μόνον τό ἀνθρώπινο πρόσωπο, ἀλλά ταυτόχρονα καί ὁ κόσμος μας, μεταλαμβάνοντας μάλιστα τῶν Ἐσχάτων! Οὕτως ἢ ἄλλως, κατά τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης «ἡ πραγματική μας ὑπαρξη εἶναι προκαταβεβλημένη στό Ἔσχατα»⁴¹. Ἄν καί «οὐδεὶς γνωρίζει μέ ἀκρίβεια σέ τί ἀλλαγές θά ὑποβληθῆ τό κτιστό στό σύνολό του μέ τήν πλήρη φανέρωση τῶν Ἐσχάτων· ὥστόσο γιά ἓνα πρᾶγμα εἴμαστε βέβαιοι ὅτι θά γίνουμε ἐν γένος οἱ πάντες, ὅταν μορφωθοῦμε ἀπό τόν ἓνα χαρακτήρα τοῦ Κυριακοῦ Προσώπου· τά ψυχοσωματικά χαρακτηριστικά, πού μᾶς διαφοροποιοῦν μέ βάση τά δεδομένα τῆς συμβατικότητος τῆς Πτώσης, δέν ἔχουν καμμίᾳ σχέση μέ τή διαμόρφωση τῆς ιδιαιτερότητάς μας ἐσχολογικά· μολοντί δέν γνωρίζουμε πῶς θά μετεξελιχθοῦν τά ἐν λόγῳ γνωρίσματα, ἐν τούτοις δέν ἀμφιβάλλουμε ὅτι “κατά τό ἴσον καί ἐν” θά ἐπιλάμπῃ ἡ θεία εἰκόνα ἐπὶ τοῦ Κυριακοῦ Σώματος»⁴².

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Clement Olivier, *Ἡ θεολογία μετά τόν «θάνατο» τοῦ Θεοῦ*, ἐκδ. «Ἀθηνᾶ» / σειρά «σύνορο», Ἀθήνα 1973, σ. 121.

Ἀγόρας Κ., «Περὶ Κόσμου, Ἀνθρώπου καί Ἱστορίας», στό ἔργο *Πίστη καί Βίωμα τῆς Ὀρθοδοξίας*, τ. 1 (*Δόγμα, πνευματικότητα καί ἦθος τῆς Ὀρθοδοξίας*), ἐκδ. Ἑλληνικό Ἄνοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2002.

Βασίλειος Ἀρχιμανδρίτης, «Ἀπό τόν παλιό στόν νέο Ἀδάμ», *Σύναξη 2* (1982) σσ. 21-30.

Γιανναράς Χρῆστος, «Ἀνθρωπολογικές προϋποθέσεις», *Σύναξη 2* (1982) σσ. 37-46.

Ζηζιούλας Ἰωάννης (τώρα Μητροπολίτης Γέρον Περγᾶμου), «Χριστολογία καί ὑπαρξη. Ἡ διαλεκτική κτιστοῦ – ἀκτίστου καί τό δόγμα τῆς Χαλκηδόνος», *Σύναξη 2* (1982) σσ. 9-20.

—, «Ἡ ἀπάντησις τοῦ καθηγητή Ζηζιούλα» [σέ σχόλια ἀναγνωστῶν ἐπὶ τοῦ δοκιμίου του «Χριστολογία καί ὑπαρξη»] στό *Σύναξη 2* (1982) σσ. 9-20], *Σύναξη 3* (1982) σσ. 77-82.

⁴⁰ Ἐξ. 15, 2.

⁴¹ Γιώργου Σκαλτσᾶ, «Ὁ ἄνθρωπος ὡς κάτοπτρον τῶν ἐσχάτων κατά τόν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης», *Σύναξη 59* (1996) σελ. 48.

⁴² ὁ.π., σελ. 51.

—, «Χριστολογία καὶ ὑπαρξη. Συνέχεια τῆς συζητήσεως ἀπὸ τὸν καθηγητὴ Ἰω. Ζηζιούλα», *Σύναξη* 6 (1983) σσ. 77-85.

Θεοδώρου Ἀνδρέας, «Εἰκὼν καὶ ὁμοίωσις», *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, Ἀθῆνα 1964, τ. 5, σσ. 417-419.

Καραβιδόπουλος Ἰωάν. Δ., «*Εἰκὼν Θεοῦ*» καὶ «*κατ' εἰκόνα*» Θεοῦ *παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ Παύλῳ. Αἱ χριστολογικαὶ βάσεις τῆς Παυλείου Ἀνθρωπολογίας*», (Εναῖσιμος ἐπὶ διδασκαρία διατριβῆ), *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1964.

Καρδαμάκης π. Μιχαὴλ, *Ὁρθόδοξη Πνευματικότητα. Ἡ ἀθνητικότητα τοῦ ἀνθρώπου ἡθους*, β' ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθῆνα 1993 [κεφάλαιο: «Ἄνοδος καὶ Θέωσις»].

Ματσούκας Νίκος Α., *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β. Ἐκθεσις τῆς ὀρθόδοξης πίστεως σὲ ἀντιπαράθεσι μὲ τὴ δυτικὴ χριστιανοσύνη*, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 2001 [κεφάλαιο Α'].

Μπεξενίτης Παντελεΐμων, Μπτροπολίτης Ζακύνθου (πρῶν Ἀττικῆς), *Ἡ ἀναστίλωση τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ μέσα στὸν ἄνθρωπο*, Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆνα 1982.

Παπαθανασίου Θανάσης Ν., *Ἀνεσιτότητα καὶ Παραπεμπτικότητα*, ἔκδ. Ἀριμὸς, Ἀθῆνα 1998 [κεφάλαιο «Ἱστορικότητα καὶ Ἀνιστορικότητα»].

Νέλλας Παναγιώτης, *Ζῶν θεούμενον. Προοπτικὲς γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ Ἀνθρώπου*, β' ἔκδ. Σύναξη, Ἀθῆνα 1981, σ. 24 ἔξ.

Σαχάρωφ π. Νικολάου, *Ἀγαπῶ ἄρα ὑπάρχω. Ἡ θεολογικὴ παρακαταθήκη τοῦ Γέροντα Σωφρόνιου, Μτφρ. Χρήστου Μακροπούλου*, (διδασκατορικὴ διατριβῆ), ἔκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθῆνα 2007 [κεφάλαιο «Εἰκόνα καὶ Ὁμοίωσις»].

Σκαλιτσᾶς Γιώργος, «Ὁ ἄνθρωπος ὡς κάτοπτρον τῶν ἐσχάτων κατὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης», *Σύναξη* 59 (1996) σσ. 45-59.

Τερέζης Χρ., «Ἡ Ὁρθοδοξία καὶ ὁ σεβασμὸς τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας», Θεματικὴ ἐνόηηη: *Ἡ Ὁρθοδοξία ὡς Πολιτισμικὸ Ἐπίτευγμα καὶ τὰ προβλήματα τοῦ Σύγχρονου Ἀνθρώπου*, Πάτρα 2010, τ. 2 (Ἡ Ὁρθοδοξία ἀπέναντι σὲ θέματα τῆς ἐποχῆς μας), σσ. 28-33 καὶ σσ. 46-53.

Χριστοδούλου Πρωτοπρεσβύτερος Θεμιστοκλῆς Στ., *Ἡ Νεκρώσιμος Ἀκολουθία κατὰ τοὺς χειρόγραφους κώδικες 10ου-12ου αἰῶνος*, (διδασκατορικὴ διατριβῆ), ἔκδ. Θεσβίτης, Θήρα 2005, τ. 1 (Γενικὴ Εἰσαγωγή, Κατάλογοι, Πίνακες).

ΚΩΣΤΑΣ ΧΡ. ΝΟΥΣΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΟΣ - ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ - Μ.Τh. ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΑΙΝΟΦΑΝΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΪΠΑΡΕΙΑΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΑΠΟ ΠΛΕΥΡΑΣ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΘΕΟΛΟΓΩΝ

(Σύντομη πραγματεία περί τῆς μεταβολῆς τῶν Εὐχαριστιακῶν Δόξων)

Α. Προλογικά – Το ιστορικό τῆς ἐμφάνισης τῆς ἐρμηνείας

Ο Covid-19 ἀφύπνισε κοιμώμενα ζητήματα ἐκκρημῆ σέ πολλαπλά ἐπίπεδα, πολιτικά, οἰκονομικά, φιλοσοφικά, κοινωνικά, πολιτισμικά καί θεολογικά. Οἱ ἀρκοῦδες, ὥστόσο, δέν μένουν γιά πάντα σέ χειμερία νάρκη καί ἀλμιονό μας, ὅταν κατέβουν στό χωριό καί μᾶς πιάσουν ἀπροετοίμαστους! Μέ τό κλείσιμο τῶν ναῶν ὁ καισαροπαπισμός ἔδειξε τά δόντια του. Μέ τὴν ἔμμεση ἀπαγόρευση τῆς Θείας Κοινωνίας τά ἔτριξε κιόλας. Ἡ ἄθρησκη μετανεωτερικὴ παγκοσμιοποίηση ἔκανε αἰσθητὴ τὴν παρουσία της, αὐτὴν πού οἱ ζηλωτές ἀποκαλοῦν «σκοτεινὲς δυνάμεις» καί ὁ ἀπόστολος Παῦλος «μυστήριον τῆς ἀνομίας» (Β΄ Θεσ. 2,7).

Ἕνας γέροντας προφήτεψε στὸν γράφοντα πρό ἐτῶν καί σέ ἀνύποπτο χρόνο τά σήμερον τεκταινόμενα. Προεῖπε δέ καί τό φάρμακο: ἡ Θεία Εὐχαριστία, τό Σῶμα καί Αἷμα τοῦ Κυρίου. Αὐτό προσπαθεῖ ὁ διάβολος νά στερήσει προπαντός ἀπό τοὺς χριστιανούς καί τό ἀνθρώπινο γένος στό σύνολό του. Ὁ Χριστός καί ὅλη ἡ θεία Οἰκονομία τῆς Σάρκωσής του φαίνεται πῶς ἀπώτερο καί κύριο στόχο εἶχε αὐτό ἀκριβῶς: τὴν *θεοβρωσία*. Πολλοὶ μιλάνε γιά τὴν *ἀπροϋπόθετη Σάρκωση* τοῦ Λόγου, δηλαδή γιά τό ὅτι ὁ Χριστός θά γινόταν ἀνθρώπος ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Ἀδάμ. Φαίνεται νά συνηγορεῖ σέ αὐτό καί τό γεγονός τῆς πρώτης θείας Εὐχαριστίας, ἡ ὁποία τελέστηκε πρὶν ἀπὸ τό Πάθος. Αὐτά, βέβαια, ἀνήκουν κυρίως στὸν χῶρο τῶν θεολογούμενων, ὥστόσο δείχνουν πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ πλέον σημαντικοῦ: τῆς ἐπιθυμίας τοῦ Κυρίου νά ἐνωθεῖ ὄντολογικά μαζί μας καί τῆς ἡμετέρας ἀνάγκης νά κοινωνήσουμε τὸν Θεό, προκεμένου νά ζήσουμε αἰῶνια καί νά θεωθοῦμε.

Προέκυψε, λοιπόν, στίς μέρες του κορωνοϊού και τό θέμα τῆς φύσης τῆς Θείας Κοινωνίας: εἶναι σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ ὄντως ἢ παραμένουν, ὡς ἔχουν, τά προσφερόμενα ἄρτος καί οἶνος καί ὕδωρ; Μεταβάλλονται στ' ἀλήθεια σέ Σάρκα Θεοῦ ἢ μένουν τό ἴδιο ἀπλό κτιστό δοχεῖο-σωλήνας, τό ὅποιο ὁμως πλέον μεταδίδει τήν δι' αὐτοῦ διερχόμενη Χάρη τοῦ Θεοῦ; Ἐκ πρώτης ὄψεως δέν φαίνεται ἡ σημαντικότητα τῆς διαφορᾶς. Ὅμως, ὅπως θά ἀποδειχθεῖ σπίν συνέχεια, αὐτή ὑφίσταται καί συνιστᾶ σοβαρή ὑπόθεση, ἡ ὁποία δέν μπορεί νά παραβλεφθεῖ χωρίς συνέπειες.

Τό θέμα ξεκίνησε ἀπό τήν προσπάθεια θεολόγων –καί μί– νά «προστατέψουν» τήν Θεία Κοινωνία ἀπό ὅσους ἔβαλαν εὐθέως ἢ ἐμμέσως κατ' αὐτῆς σάν τάχα ἐπικίνδυνος γιά τήν μετάδοση τοῦ κορωνοϊοῦ. Ὁ Στ. Ζουμπουλάκης ἔγραψε ἕνα ἄρθρο¹ στό ὅποιο, ἀναφερόμενος σπίν θεία Κοινωνία, προβαίνει σέ ἄμεση ἀμφισβήτηση τῆς θεωμένης καί θεοποιοῦ φύσεώς της –τήν θεωρεῖ χωρίς περιστροφές (sic) μεταδοτική νοσημάτων– δίνοντας τό πάτημα σέ ἀθέτους καί ἐκκλησιομάχους νά ἀπορρίψουν εὐθέως τήν ὑπόσταση καί τήν χρησιμότητα τῆς ὀρθόδοξης πίστεως καί Ἐκκλησίας. Προσπαθώντας ὁ π. Νικόλαος Λουδοβίκος, καθηγητής ὀρθόδοξης δογματικῆς (στό ἐξῆς π. Ν.Λ.), νά προστατέψει τόν συνάδελφό του ἀπό τά πυρά ἑνός ἀθέτου διανοητῆ, ἔφερε στό προσκίνιο μιά ἐρμηνεία, ἡ ὁποία μπορεί νά χαρακτηριθεῖ ὡς *τροποῦπαρξιακή*². Φαίνεται, ὁμως, ὅτι ἦδη εἶχε καταγραφεῖ αὐτή ἡ περσοναλιστική προσέγγιση τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἀπό τόν γνωστό τοῖς πᾶσι θεολόγο-φιλόσοφο Χρῆστο Γιανναρά (στό ἐξῆς Χρ. Γ.) στό ἔργο του *Ἀλφαβητάρι τῆς Πίστεως*.

Δέν εἶναι κάτι πρωτοφανές σπίν ἐκκλησιαστική ἱστορία τό ἐρμηνευτικό πρόβλημα τοῦ μέγιστου αὐτοῦ Μυστηρίου. Μιά ἀπλή ἀνάγνωση στά ἀρχαῖα Γερωντικά καί σέ ἕτερα ἐκκλησιαστικά κείμενα θά μᾶς πείσει ὅτι ἀκόμη καί πιστοί καί ἅγιοι ἄνθρωποι σκόνταφταν ὡς πρὸς τήν πίστη τους ἐνώπιον ἑνός τόσο ὑπερφουδῶς, ἀλλά καί τόσο προσιτοῦ σέ ὅλους μυστηρίου, τοῦ θαύματος τῆς σωματικῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου καί τῆς κοινωνίας μαζί του. Πολλές ἐρμηνεῖες προτάθηκαν, εἰδικά ἀπό Ρωμαιοκαθολικούς καί Προτεστάντες. Στόν χώρο τῆς Ὀρθοδοξίας ἐτηρεῖτο πάντοτε μιά στάση ἱεροπρεποῦς σιγῆς ἐνώπιον τοῦ Μυστικοῦ (=μυστηριακοῦ) Δείπνου, πού ἐπαναλαμβάνεται σέ κάθε Λειτουργία. Ὁ μέγας ὀρθόδοξος δογματολόγος ὁσιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκινός

¹ <https://www.lifo.gr/articles/opinions/273761/epidimia-theia-koinonia-kai-metalipsi-toy-stayroy-zoympoylaki> (ἐπίσκεψη 11/9/2020).

² <https://antifono.gr/%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%B1%CE%BC%CE%B2%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%83%CE%B5> (ἐπίσκεψη 22/9/2020).

πιστεύει και όμολογεί τήν μεταβολή του ἄρτου και οἴνου σέ Σῶμα και Αἷμα Χριστοῦ, ἀφήνοντας τά ὑπόλοιπα στήν πίστη μας στήν παντοδυναμία τῆς Χάρης του Πνεύματος, διά τῆς ὁποίας τελεσιουργεῖται τό μυστήριο, ὅπως και καθετί μέσα στήν Ἐκκλησία.

Ὁ γράφων ὁμολογουμένως ἔνωσε ἄβολα διαβάζοντας τήν τροποῦπαρειακή ἐρμηνεία ἀπό πλευρᾶς Ὁρθοδόξων ἐν μέσῳ καραντίνας. Θεώρησε ὅτι εἶναι κάτι πρωτόγνωρο και καινοφανές γιά τήν καθ' ἡμᾶς Παράδοση. Ἔτσι ἄρχισε ἕναν κύκλο ἀρθρογραφίας σέ ἐκκλησιαστικά sites (κυρίως στή «Ρομφαία»³), τά ὅποια, ὡστόσο, δέν ἔχουν τόν ἀναλυτικό και ἐπιστημονικό χαρακτήρα πού ἐπιχειροῦμε ἐδῶ, φιλοξενούμενοι ἀπό τό νεότευκτο περιοδικό τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλης Λαρίσης και Τυρνάβου. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι ἡ πραγματεύση πού θά ἀκολουθήσει θά διαφωτίσει ἀρκετά τό ζήτημα και θά ἀνοίξει ἕνας ἐποικοδομητικός διάλογος μεταξύ ἀδελφῶν ὀρθοδόξων, πέρα ἀπό ἐμπάθειες και στεῖρες ἀντιπαραθέσεις. Στόχος ὄλων μας ἐξάπαντος ἡ φιλάττη ἀλήθεια και ὄχι ἡ καταβαράθρωση του κάθε φίλου Πλάτωνος.

B. Τί ἀκριβῶς εἶναι ἡ τροποῦπαρειακή ἐρμηνεία

Μέ λίγα και ἀπλά λόγια, ἡ ἐρμηνεία αὐτή διατείνεται πώς ὁ προσφερόμενος ἄρτος και οἶνος δέν μεταβάλλονται καθόλου σέ σάρκα και αἷμα Χριστοῦ, ἀλλά παραμένουν ὡς ἐξαρχῆς ἔχουν: κρασί και ψωμί. Τό μόνο πού «μεταβάλλεται» εἶναι ὁ τρόπος τῆς ὑπαρξῆς τους: ὑπάρχουν δηλαδή μέ τόν τρόπο τῆς ὑπαρξῆς του ἀκτίστου, του θεωμένου σώματος του Χριστοῦ, του ὁποίου γίνονται ἀγωγοί μετάδοσης τῆς Χάριτος τῆς ἐξ αὐτοῦ (του σώματος) ἐκπηγάζουσας. Εἶναι, βέβαια, ἀλήθεια ὅτι δέν μπορῶ νά προσδιορίσω ἀκριβῶς τί νεόκοπη αὐτή θεωρία και ἴσως δέν τί μεταφέρω μέ πληρότητα, καθώς πιθανότατα βρίσκεται στό βρεφικό στάδιο τῆς δημόσιας ἐκδίπλωσῆς τῆς. Ἔτσι θά ἀφήσω εὐθύς ἀμέσως τά ἴδια τά κείμενα τῶν τροποῦπαρειαστῶν νά μιλήσουν.

Ὁ Χρ. Γ. γράφει: «Τό Πνεῦμα ἐπιφοιτᾷ στήν φύση μας μεταβάλλοντας ὄχι τό λόγο τῆς φύσης (αὐτό πού εἶναι ἡ φύση μας), ἀλλά τόν τρόπο ὑπάρξεώς τῆς, τόν τρόπο συστάσεως τῆς ὑπόστασῆς μας [...].⁴ Αὐτό πού μεταβάλλεται

³ <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/37955-tropo%CF%8Bparjiaki-metaboli-tis-theias-koinonias> και <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/38654-kainofani-dogmata-peri-theias-eucharistias> (ἐπίσκεψη 19-9-2020).

⁴ Ὅπως φαίνεται, και οἱ τρεῖς χρησιμοποιοῦν τί μαζίμεια θεολογία, προκειμένου νά στηρίξουν τίς

μέ τήν ζωοποιό ἐπιφοίτηση τοῦ Πνεύματος δέν εἶναι ἡ φύση τῶν ἀτόμων καί τῶν πραγμάτων, ἀλλά ὁ τρόπος ὑπάρξεως τῆς φύσης. Ὁ ἄνθρωπος παραμένει φύση κτιστή, τό ἴδιο καί τά προσφερόμενα δῶρα»⁵. Ὁ συγγραφέας δέν εἶναι τόσο ξεκάθαρος στή θέση του σέ σύγκριση μέ τοὺς ἕτερους δύο θεολόγους – τοὺς ἐδῶ ἐξεταζομένους, οἱ ὁποῖοι τοποθετοῦνται πιο ξάστερα ὑπὲρ τῆς τροποῦπαρξιακῆς ἐρμηνείας – καί παραδέχεται (λεκτικά τουλάχιστον) τὴν μεταβολὴ σέ ἀρκετά σημεία⁶. Ἴσως ἀκόμη νά εἶναι καί ὁ ἴδιος μπερδεμένος μέσα του ἐπὶ τοῦ θέματος. Φαίνεται πῶς ἡ ἀσάφεια ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸν καθιστᾷ ἀκούσιο πατέρα τῆς σχετικῆς ἐρμηνευτικῆς θεωρίας. Τό βέβαιο εἶναι πῶς πρόκειται γιά μιὰ περσοναλιστικὴ τοποθέτηση, προφανῶς ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν φιλοσοφικὸ Ὑπαρξισμό τοῦ 20 αἰ., ὁ ὁποῖος ἐπέδρασε στὴν ὀρθόδοξη θεολογία, κάνοντας πολλοὺς θαυμαστὲς του νά προσπαθοῦν νά τὸν παντρέψουν μέ τὴν τελευταία, πολλάκις μέ ἀτυχῆ ἀποτελέσματα.

Ὁ π. Ν.Λ. καί ὁ π. Χρυσόστομος Κουτλουμουσιανός⁷ εἶναι πιο ξεκάθαροι καί συνειδητοποιημένοι στὴν τοποθέτησή τους. Φαίνεται, μάλιστα, ἂν ἀντιπαραβάλλουμε τίς θέσεις τους, ὡσάν ὁ ἓνας νά ἀντέγραφε ἀπὸ τὸν ἄλλον. Αὐτὸ ὅμως δέν συνιστᾷ πρόβλημα τῆς δικῆς μας μελέτης. Θά παραπέμψουμε, λοιπόν, ἀπὸ τὸν πρῶτο, διότι καί ἀρθρογράφησε σχετικά στό Διαδίκτυο καί ἐξέδωσε προσφάτως σέ βιβλίο τίς θέσεις του: «Γιά νά γίνει αὐτὸ περισσότερο κατανοητὸ πρέπει (sic) νά ἐφαρμόσουμε καί στὴν Εὐχαριστιακὴ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου, τὴν θεολογικὴ ἔννοια τῆς μεταβολῆς τοῦ τρόπου τῆς ὑπάρξεως (ἔμεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ», εἶναι ἡ καθαγιαστικὴ ρῆσις τῆς Λειτουργίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου). Δέν πρόκειται, πράγματι, γιά μετουσίωση· ὁ Ζουμπουλάκης ἔχει κατὰ τό ἥμισυ δίκαιο. Ἡ οὐσία τῶν προσφερθέντων ὑλικῶν στοιχείων, ὅπως ἀκριβῶς καί ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ, παραμένει ἀναλλοίωτη – καί ὀφείλει νά παραμείνει ἀναλλοίωτη, διότι ἀλλιῶς θά ἦταν ὡσάν ὁ Θεὸς νά μετανοεῖ γιά τό εἶδος τῶν ὄντων ποῦ ἐπλασε καί νά ζητᾷ νά ἀφανίσει ἢ νά ἀλλοιώσει τὴν φύση τους. Ὡστόσο, ἡ κτιστὴ αὐτὴ ὕλη ὑπάρχει

θέσεις τους. Ὅπως θά δεχθεῖ ὅμως παρακάτω, ἐξάπαντος χωρὶς νά ρωτίσουν τὸν ἴδιο τὸν ἅγιο Μάξιμο!

⁵ Χρ. Γιανναρά, *Ἀλλαβητᾶρι τῆς Πίστης*, Δόμος, Ἀθήνα 2006, σσ. 192, 194-195.

⁶ ὁ.π., σσ. 185-198.

⁷ <https://publicorthodoxy.org/el/2020/04/28/%CE%BF-%CE%AC%CF%81%CF%84%CE%BF%CF%82-%CE%BF-%CE%BF%CE%AF%CE%BD%CE%BF%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BF> (ἐπίσκεψη 22/9/2020). Σέ αὐτὴν τὴν ἀνάρτηση ὁ π. Χρυσόστομος ἀναλύει διεξοδικὰ τὴν τροποῦπαρξιακὴ ἐρμηνεία τῆς μεταβολῆς.

πλέον, ἐν ἀγίῳ Πνεύματι, ἐλεύθερη ἀπὸ τὰ κτιστὰ της ὄρια, δηλαδή ὑπάρχει μὲ τὸν τρόπο ὑπάρξεως τῆς ἄκτιστης φύσης, “ἐνεργουμένη καὶ ἐνεργοῦσα ὑπὲρ τὸν ἑαυτῆς θεσμόν”, πλήρης τῆς χάριτος τοῦ θεωμένου σώματος τοῦ Χριστοῦ»⁸. Βέβαια, ὅπως καὶ ὁ Χρ. Γ., κλείνει μὲ τὴν παραδοχὴ τῆς πλήρους καὶ οὐσιαστικῆς μεταβολῆς καὶ μᾶς μπερδεύει: «Συνεπῶς, γιὰ νὰ ἐπιστρέψουμε, τὸ Θεῖο ἐπέκεινα ζῆ (τὶ ἀπόλυτη καὶ ἐξαισία καὶ μοναδικὴ εὐτυχία!) ἀνάμεσά μας καὶ ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος ἔχουν μεταβληθεῖ ὄντως καὶ ἀπολύτως σέ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ»⁹.

Εἶναι προφανές ὅτι καὶ στὴν θέση τοῦ π. Ν.Α. ὑπάρχει μιά «δημιουργικὴ ἀσάφεια», μὲ βάση τουλάχιστον τὰ γραφόμενά του. Γιὰ τὸν ὑποφαινόμενο ἢ ἀνάγνωσι εἶναι ἡ ἐξῆς: δὲν ἀλλάζει σέ τίποτε ἢ οὐσία καὶ παραμένει ἀναλλοίωτη. Ἄρα ἔχουμε ἄρτο καὶ οἶνο ἀμετάβλητα. Ἡ μοναδικὴ περίπτωση ποὺ δὲν διαβάζουμε σωστά τὸν π. Ν.Α. καὶ θὰ τοῦ ζητούσαμε συγγνώμη –ἐφόσον ἐτοποθετεῖτο σαφέστερα– εἶναι ἡ ἐξῆς: στή θέση τῆς οὐσίας ἢ φύσης ἢ λόγου τῆς φύσης νὰ ἐννοεῖ τὴν κτιστότητα γενικά. Διότι πράγματι ἡ κτιστότητα δὲν μεταβάλλεται οὔτε στὰ εὐχαριστιακὰ δῶρα οὔτε στὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ. Ἐάν, ὁμως, στὸν λόγο τῆς φύσης ἐννοεῖ τὴ συγκεκριμένη φύση –π.χ. τοῦ ἄρτου– τότε ἔχουμε ἀσάφεια καὶ μονάχα οἱ «τροποῦπαρξιστές» ἐρμηνευτές μποροῦν νὰ μᾶς τὴ διευκρινίσουν ἐπεξηγηματικά¹⁰.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κατὰ τὴν περίοδο τῆς πρώτης φάσης τοῦ κορωνοϊοῦ ἀκούστηκαν ποικίλες ἀπόψεις, καὶ δὴ ἀπὸ χεῖλη κληρικῶν πάσης βαθμίδος, οἱ ὁποῖες ἐμμέσως πλὴν σαφῶς προσέγγιζαν τινὶ τρόπῳ τὴν τροποῦπαρξιακὴ ἐρμηνεία. Καὶ αὐτό, διότι ἀμφισβητοῦσαν τὴν πραγματικότητα τοῦ θεωμένου Σώματος τοῦ Κυρίου καὶ τὸ ἔβλεπαν σάν πιθανὴ ἐστία μετάδοσης καὶ μόλυνσης ἐκ τοῦ ἰοῦ – ὁ Θεὸς νὰ μᾶς ἐλεήσει... Ἀκούστηκαν καὶ γράφτηκαν τραγελαφικὰ πράγματα, ὅπως γιὰ πιθανὴ μόλυνση ἐκ τοῦ μάρτυρου ἢ καὶ γιὰ τὴν ποσότητα ἀλκοόλ ποὺ περιέχεται στὴ θεία Κοινωνία, ἡ ὁποία (ποσότητα) εἶναι τάχα ἀπαγορευτικὴ γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῶν ἰῶν! Ὁ γράφων, σέ προσωπικὲς ἐπαφές μὲ ἀρκετοὺς θεολόγους καὶ κληρικούς, μάλιστα ὄχι τυχαίους, διαπίστωσε εἴτε μιά σιωπηρὴ συναίνεση μὲ τὴν τροποῦπαρξιακὴ ἐρμηνεία εἴτε μιά

⁸ Ν. Λουδοβίκου (π.), *Ἡ ἀνοικτὴ ἱστορία καὶ οἱ ἐχθροὶ της*, Ἄρμος, Ἀθήνα 2020, σελ. 310.

⁹ ὁ.π., σελ. 312.

¹⁰ Πιὸ ξεκάθαρος ἀπὸ τοὺς τρεῖς φαίνεται ὁ π. Χρυσόστομος. Νὰ διευκρινίσω ἐδῶ ὅτι στὴν κατηγορία τῶν τροποῦπαρξιστῶν δὲν κατατάσσω μονάχα αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ ὄσους κρυφὰ ἢ φανερά, εὐθαρσῶς ἢ διὰ σιωπῆς συμφωνοῦν μὲ αὐτὴν τὴν καινοφανῆ ἐρμηνεία. Καί, πιστέψτε με, μιά μικρὴ προσωπικὴ ἐρευνα ἐξέπληξε τὸν γράφοντα ἀρνητικά.

εὐθεία ἀποδοχή της. Θά μοῦ πείτε, καί τί συνέπειες ἔχει αὐτό σε πρακτικό ἐπίπεδο; Ἔχει, ὅπως θά τό δοῦμε πῶς κάτω. Νά θυμηθοῦμε πάντως ἐν προκειμένῳ ὅτι σπὴν Ἐκκλησία μας δέν ἀρκεῖ πρὸς σωτηρία ὁ ὀρθὸς βίος, ἀλλά καί ἡ ὀρθή-ὀρθόδοξη πίστη¹¹.

Γ. Τί πιστεῦναι οἱ ἑτεροδόξοι χριστιανοὶ γιὰ τὴν μεταβολή καί ἡ συγγένειά τους μέ τούς τροποῦπαρξιστές

Θά ἀρχίσουμε μέ μιὰ σύντομη καί σχηματική παρουσίαση τῶν θέσεων τῶν διαφόρων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν¹² καί ὁμολογιῶν ἀναφορικά μέ τὴ μεταβολή τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων. Προηγοῦνται οἱ θέσεις τῶν ἑτεροδόξων καί ἀκολουθεῖ ἡ ὀρθόδοξη ἐρμηνεία:

α. *Μετουσίωση*: ἡ ἐρμηνεία τῶν ρωμαιοκαθολικῶν. Πρόκειται γιὰ ἕνα σχολαστικό πάντρεμα ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καί χριστιανισμοῦ. Σύμφωνα μέ τόν ἀρχαῖο φιλόσοφο, τά ὄντα ἔχουν οὐσία (ἀόρατη καί σταθερή – τό εἶδος, κάτι ἀντίστοιχο μέ τίς πλατωνικές ἰδέες) καί συμβεβηκότα (τά ἐξωτερικά καί μεταβαλλόμενα χαρακτηριστικά, ἡ ὕλη). Ὁ σχολαστικισμός λοιπὸν ἐφευρίσκει τὴν «λύση» μετατροπῆς τῆς οὐσίας τοῦ ἄρτου καί οἴνου σέ σῶμα καί αἷμα, ἐνῶ τά συμβεβηκότα μένου ἀμετάβλητα. Ἔτσι ὁ Χριστός παρίσταται μυστηριακά καί πραγματικά στό μυστήριό κατ' αὐτόν τόν τρόπο¹³.

β. *Συναρτισμός-συνουσίωση*: προτεσταντική θεωρία τοῦ Λουθήρου. Στὴν προσπάθειά του ὁ Λουθήρος νά ἀπορρίψει τὴ μετουσίωση, μίλησε γιὰ τὴν πανταχοῦ παρουσία τοῦ Χριστοῦ σωματικῶς (ubiquitas). Δέν δέχεται τὴ μυστηριακή μεταβολή, ἀλλά ὅτι ὁ Χριστός εἶναι παρῶν σωματικά στόν ἄρτο καί τόν οἶνο τῆς Εὐχαριστίας καί ἐνώνονται οἱ οὐσίες ἄρτου-σώματος καί

¹¹ Στό *Γεροντικό ἢ Ἀποφθέγματα Γερόντων* ἔχουμε μιὰ ἐκπληκτικὴ ἱστορία πού ἀφηγεῖται ὁ ὁσῖος Δανιὴλ ὁ Φαρανίτης, κατὰ τὴν ὁποία ἕνας ἀσκητὴς μέ θεῖο ὄραμα πείστηκε γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς μεταβολῆς. Τό θαυμαστό ἐν προκειμένῳ ἦταν ἡ ἀγάπη τῶν συνασκητῶν του, οἱ ὁποῖοι προσευχήθηκαν στόν Θεό νά μὴ χάσει τούς κόπους του ἐξαιτίας τῆς πεπλανημένης πίστεως του γιὰ τὴ Θεία Εὐχαριστία. Ἡ σχέση δόγματος καί πράξης στὴν Ὁρθοδοξία εἶναι ἀρρηκτικὴ καί ὀργανικὴ ἐπομένως. Βλ. *Ἀποφθέγματα Γερόντων*, Πατερικαὶ ἐκδόσεις Γρηγόριος Παλαμᾶς (ΕΠΕ), Θεσ/νίκη 1978, σσ. 198-202.

¹² Ἡ φράση μας αὐτὴ ἀποδίδει τὴν ἱστορικὴ ἀναγνώριση καί ὄχι τὴν δογματικὴ ἀποδοχὴ τῶν ἐν λόγῳ χριστιανικῶν ὁμάδων καί παραδόσεων. Ἄς τό ὑπογραμμίσουμε a priori πρὸς ἀποφυγὴ παρεξηγήσεων γιὰ ὁσους καιοφυλακτοῦν στὴν γωνία, προκειμένου νά βαπτίσουν ἀδιακρίτως τούς πάντες οἰκουμενιστές.

¹³ Εἶναι ἀστεῖο, φυσικά, νά συζητᾶμε σήμερα γιὰ αὐτές τίς ἐπιστημονικές θέσεις τοῦ Ἀριστοτέλη καί συνακόλουθα γιὰ τὴν ἀντίστοιχη «θεολογικὴ» ἐρμηνεία τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν.

οίνου-αίματος χωρίς να συγχέονται. Κατά κάποιον τρόπο γίνεται μυστηριακή ένωση του Χριστού με τα υλικά στοιχεία του μυστηρίου.

γ. *Καλβίνος-Ζβίγγλιος*: ο Ζβίγγλιος θεωρεί τα δώρα της Ευχαριστίας απλά σύμβολα και όχι το πραγματικό σώμα και αίμα του Χριστού. Ο Καλβίνος είναι περισσότερο κοντά στον Λούθηρο. Δεν δέχεται τον έναρτισμό, ωστόσο πιστεύει ότι έχουμε πραγματικά σώμα και αίμα Χριστού που μεταδίδει τις θείες δωρεές σε όσους κοινωνούν.

δ. *Μεταβολή*: είναι η ὀρθόδοξη θέση. Χωρίς να δέχεται τις ρωμαιοκαθολικές υπερβολές της μετουσίωσης και τις προτεσταντικές ακρότητες, η Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία δέχεται τήν μεταβολή των προσφερόμενων δώρων σε πραγματικό Σώμα και Αἷμα Χριστού. Τόν τρόπο τῆς μεταβολῆς δέν προσπαθεῖ νά τόν ἐξηγήσει, ἀλλά συμβουλεύει νά πιστεύουμε πῶς τελεῖται ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι.

Περνᾶμε εὐθύς ἀμέσως στήν κριτική τῆς τροποῦπαρειακῆς ἐρμηνείας. Πρόκειται γιά μιά ἐρμηνεία λογοκρατική κατά βάση. Ἐπειδή οἱ αἰσθήσεις μας μαρτυροῦν καί μετά τήν *μυστηριακή μεταβολή* τήν παρουσία ἄρτου καί οἴνου, ἡ ὡς ἄνω ἐρμηνεία συνιστᾷ μιά ἀπό τίς πύξυπνες «λογικές» λύσεις τοῦ προβλήματος. Στό ἴδιο λογοκρατικό-ἐπιστημονικοφανές πλαίσιο κινεῖται καί ἡ *μετουσίωση*¹⁴ τῶν Καθολικῶν, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τά παραμένοντα συμβεβηκότα «δικαιολογοῦν» τά φαινόμενα καί ἡ ἀόρατη ἀλλαγὴ τῆς οὐσίας ἱκανοποιεῖ τίς ἀπαιτήσεις τῆς πίστεως. Οἱ τροποῦπαρειαστές ὀρθόδοξοι φαίνεται νά μάχονται καί νά ἀρνοῦνται ριζικά τή μετουσίωση, ἐνῶ κατ' οὐσίαν τήν ἀποδέχονται μέ ἕναν «ὀρθόδοξο» μανδύα, κάτι σάν παραλλαγμένη ἢ ἡμιτελής καί κατά τό ἥμισυ μετουσίωση. Ἐνῶ, δηλαδή, τά συμβεβηκότα στήν ἐρμηνεία τῶν Καθολικῶν δέν μεταβάλλονται, ἐδῶ παραμένει ἀπαράλλακτη καί ἡ οὐσία μαζί μέ τά συμβεβηκότα. Πρόκειται γιά κατά τό ἥμισυ ἀποδοχή τῆς ἐρμηνείας τῶν σχολαστικῶν, ἐφόσον γίνεται προσπάθεια νά ἀποδεχθεῖ ἡ λογική μας τήν «πραγματικότητα» τῶν αἰσθήσεων. Ὡστόσο, καί οἱ τροποῦπαρειαστές καί οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ σχολαστικοὶ καλοῦνται νά μᾶς ἐξηγήσουν οἱ μὲν δεῦτεροι πῶς μπορεῖ νά διαχωρίσει κάποιος τό *εἶναι* ἀπό τό *φαίνεσθαι* ἢ τήν οὐσία ἀπό τά συμβεβηκότα καί τήν ἐνέργειά της, οἱ δέ πρῶτοι πῶς γίνεται ἕνα πράγμα νά εἶναι καί νά μὴν εἶναι ταυτόχρονα. Δηλαδή πῶς μπορεῖ ὁ ἄρτος νά εἶναι ἄρτος

¹⁴ Ἀναλυτικά μπορεῖ νά δεῖ κάποιος τήν περί μετουσίωσης διδασκαλία στήν Δογματική τοῦ Ν. Ματσούκα (ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, στόν Β' τόμο). Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τίς προτεσταντικές ἐρμηνείες. Βλ. ἐπίσης καί http://www.apostoliki-diakonia.gr/gr_main/catechism/theologia_zoi/themata.asp?cat=poim&contents=contents_SymboloPisteos.asp&main=kat002&file=13C.htm#s175 (ἐπίσκεψη 22/9/2020).

καί ταυτόχρονα νά εἶναι σῶμα ἢ ἓνα σῶμα νά εἶναι σῶμα, ἐνῶ εἶναι κατ' οὐσίαν ἄρτος!

Οἱ τροποῦπαρξιστές κατάφεραν, ἐπομένως, αὐτό πού δέν πέτυχαν οἱ Καθολικοί σπίν ἐντέλειά του. Νά ἐκλογκεύσουν πλήρως τό μυστήριό καί νά συνταριάξουν τίς αἰσθήσεις μέ τήν πίστη καί τό ὑπεραισθητό. Οἱ Καθολικοί δέν μπόρεσαν νά τό ἐπιτύχουν αὐτό, διότι χώρισαν τά συμβεβηκότα ἀπό μιά ἀόρατη ἐσωτερική οὐσία, τήν ὁποία προσπαθοῦν νά μᾶς πείσουν νά ἀποδεχθοῦμε ὅτι ἔχει μεταβληθεῖ. Σέ αὐτό τό σημείο, λοιπόν, πρέπει νά παραδεχθοῦμε ὅτι εἶναι πύο συνεπεῖς σπίν λογική ἐρμηνεία τους οἱ τροποῦπαρξιστές ὀρθόδοξοι, ἐφόσον ἀποδέχονται πλήρως τήν *μί οὐσιαστική μεταβολή*. Ἐκεῖνο πού ἐκκρεμεῖ ἐρμηνευτικά ἀπό τήν πλευρά τους εἶναι τό πῶς γίνεται ἓνα δοχεῖο χάριτος –περί αὐτοῦ πρόκειται γιά τόν ἄρτο καί τόν οἶνο τῆς Εὐχαριστίας κατ' αὐτούς– ἓνας σωλήνας διά τοῦ ὁποίου αὐτή διέρχεται, γιά νά ταυτισθεῖ λεκτικά καί κυριολεκτικά μέ τήν πηγὴ τῆς Χάριτος, μέ τό ἴδιο δηλαδή τό Σῶμα τοῦ Χριστοῦ, χωρίς νά ἐρθουν σέ σύγκρουση μέ τά ἴδια τά λόγια τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά καί τήν κοινή λογική.

Θά λέγαμε ὅτι σπίν προσπάθειά τους οἱ ὀρθόδοξοι αὐτοῖ περσοναλιστές νά καταρρίψουν τήν ρωμαιοκαθολική μετουσίωση –στό πλαίσιο τῆς γενικότερης τίς τελευταῖες δεκαετίες ἀντιδυτικῆς πολεμικῆς ἐκ μέρους τῶν ἡμετέρων θεολόγων– πέρασαν στό ἄλλο ἄκρο. Νά συμφωνήσουν μέ τίς ἐρμηνείες τῶν Προτεστάντων. Τό πρόβλημα εἶναι, βέβαια, καί φιλοσοφικό, ἐφόσον πρέπει πρωτίστως νά ὀριστεῖ ἐκ νέου ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας ἐν γένει σήμερα καί εἰδικότερα σπίν σκέψη τῶν τροποῦπαρξιστών. Πιό ξεκάθαροι εἶναι, ὡς φαίνεται, οἱ Προτεστάντες. Σέ αὐτούς βλέπουμε τήν «ἐναρτισμική» ἐρμηνεία τῆς σωματικῆς (Λούθηρος) ἢ συμβολικῆς (Ζβίγγλιος) συμπαρέυρεσης Χριστοῦ καί εὐχαριστιακοῦ ἄρτου. Καί στούς τροποῦπαρξιστές φαίνεται νά ὑποστηρίζεται κάτι παρόμοιο, ἄν καί ὄχι εὐθέως, ὅπως εἶναι εὐλόγο. Ἡ Χάρις περνάει μέσα ἀπό τόν ἁγιασμένο ἄρτο καί οἶνο, τά ὁποία καθίστανται σύμβολα-φορεῖς αὐτῆς. Ὁ Ζβίγγλιος φαίνεται νά εἶναι παρών. Θά λέγαμε, ὡστόσο, ὅτι περισσότερο προσεγγίζουν τόν Καλβίνο, ὁ ὁποῖος «δέχεται μέση ἄποψη ἀνάμεσα στόν Λούθηρο καί τόν Ζβίγγλιο. Πρῶτα πρῶτα ἀρνεῖται τήν πανταχοῦ παρουσία τοῦ Χριστοῦ σωματικῶς, ὅπως τήν δεχόταν ὁ Λούθηρος, δέν δέχεται ὅμως τό μυστήριό ὡς ἓνα καθαρό σύμβολο. Ὅταν τελεῖται τό μυστήριό, ὑποστηρίζει ὁ Καλβίνος, καθῶς οἱ πιστοὶ παίρνουν τό σῶμα καί τό αἷμα, παίρνουν τήν ἴδια τήν δωρεά, πού ἀπορρέει ἀπό τόν Χριστό γιά ὅσους εἶναι σωσμένοι καί προορισμένοι γιά τήν σωτηρία»¹⁵.

¹⁵ Ν. Μαρσούκα, *Ὁ Προτεσταντισμός*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 77.

Ὁ Λούθηρος, προκειμένου νά ἀποφύγει τήν σχολαστική ἐρμηνεία τῆς μετουσίωσης, πῆγε στό ἄλλο ἄκρο καί μίλησε γιά τήν πανταχοῦ παρουσία τοῦ Χριστοῦ σωματικῶς (ubiquitas). Θεμελίωσε λοιπόν τήν θεωρία του αὐτήν πάνω σε μιά ἐσφαλμένη χρῆσι τῆς ἀντίδοσης τῶν ιδιωμάτων τοῦ δόγματος τῆς Χαλκιδόνας κατά τήν ὑποστατική ἔνωση τῶν δύο φύσεων στόν Χριστό. Κατά τόν Λούθηρο, τό σῶμα τοῦ Κυρίου, ὡς πανταχοῦ παρόν, μπορεῖ νά εἶναι παρόν μυστηριακά στά προσφερόμενα δῶρα καί κατά κάποιον τρόπο γίνεται ἔνωση μυστηριακή τοῦ Χριστοῦ μέ τά ὑλικά στοιχεῖα τοῦ μυστηρίου¹⁶. Εἶναι ἀξιοσημείωτο τό γεγονός ὅτι ὁ Λούθηρος προσπαθεῖ νά προσεγγίσει ἐρμηνευτικά τό μυστήριον, ἐφαρμόζοντας μέ λάθος τρόπο τό δόγμα τῆς Χαλκιδόνας καί τίς συνέπειές του. Ὅμως αὐτό δέν μπορεῖ νά πράττεται αὐθαίρετα καί σπὴν κάθε περίπτωση. Τό ἴδιο σφάλμα περίπου διαπράττουν καί οἱ τροποῦπαρξιστές ὀρθόδοξοι. Βλέπουμε ξεκάθαρα νά τό περιγράφει ὁ π. Ν.Λ.: «Ἔχουμε τή δυνατότητα τῆς φύσης αὐτῆς “ἐνεργεῖσθαι καί ἐνεργεῖν ὑπέρ τόν ἑαυτῆς θεσμόν”, νά ὑποδέχεται δηλαδή τήν ἄκτιστη ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καί νά ἐνεργεῖ πέρα ἀπό τά φαινόμενα φυσικά τῆς ὄρια, κατά τήν ἀκριβῆ ἐκφραση τοῦ ἀγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητῆ. Ἡ Χριστολογική αὐτή θεολογία μεταφέρεται αὐτόυσια σπὴν θεολογία τῆς Θείας Εὐχαριστίας»¹⁷. Ἐρωτᾶται εὐλόγως ὁ π. Ν.Λ. ἐν προκειμένῳ: ποῦ ἐρειδόμενος μεταφέρει τήν θεολογία τούτη σπὴν θεία Εὐχαριστία; Ποιός ἄλλος Πατέρας τό ἐπιχειρεῖ; Καί δὴ τί στιγμή πού οὔτε ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Μάξιμος δέν τό πράττει αὐτό, τόν ὁποῖον ὁ π. Ν.Λ. χρησιμοποιεῖ κατά κόρον; Πρέπει νά γίνει ἐπιτέλους κατανοητό πῶς δέν ἔχουμε τό δικαίωμα νά ἐφαρμόζουμε τίς ὅποιες θεολογικές παραμέτρους ἀπρὸς ὑπόθετα καί μοναχά κατά τήν κρίση μας, χωρίς βάσεις καί πατήματα σπὴν Παράδοση τῆς Ἐκκλησίας.

Σέ ὅλους τούς προηγούμενους ἀπαντάει καθαρά καί ξάστερα σπὴν Ὁμολογία του ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων: «Τούτου ἐν τῇ ἱερουργίᾳ πιστεύομεν παρεῖναι τόν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν οὐ τυπικῶς οὐδ' εἰκονικῶς οὐδέ χάριτι ὑπερβαλλούσῃ, ὡς ἐν τοῖς λοιποῖς μυστηρίοις, οὐδέ κατά μόνην παρουσίαν, καθὼς τίνες τῶν Πατέρων εἰρήκασι περί τοῦ βαπτίσματος, οὐδέ κατ' ἐναρτισμόν, ὥστε ἐνοῦσθαι τήν θεότητα τοῦ Λόγου τῷ προκειμένῳ τῆς εὐχαριστίας ἄρτῳ, καθὼς οἱ ἀπό Λουθηρου λίαν ἀμαθῶς καί ἀθλίως δοξάζουσι, ἀλλ' ἀληθῶς καί πραγματικῶς, ὥστε μετά τόν ἁγιασμόν τοῦ ἄρτου καί τοῦ οἴνου μεταβάλλεσθαι, μετουσιούσθαι, μεταποιεῖσθαι, μεταρρυθμίζεσθαι τόν μὲν

¹⁶ ὁ.π., σελ. 65.

¹⁷ Ν. Λουδοβίκου (π.), *Ἡ ἀνοικτή ἱστορία*, ὁ.π., σελ. 308.

ἄρτον εἰς αὐτό τό ἀληθές τοῦ Κυρίου σῶμα, ὅπερ ἐγεννήθη ἐν Βηθλεέμ (ὑπό) τῆς ἀειπαρθένου, ἐβαπτίσθη ἐν Ἰορδάνη, ἔπαθε, ἐτάφη, ἀνέστη, ἀνελήφθη, κάθηται ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καί Πατρός, μέλλει ἔλθειν ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. Τόν δέ οἶνον μεταποιεῖσθαι καί μετουσιοῦσθαι εἰς αὐτό τό ἀληθές του Κυρίου αἷμα, ὅπερ κρεμαμένου ἀπό τοῦ σταυροῦ ἐχύθη ὑπέρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς»¹⁸.

Στό σημείο αὐτό ἀξίζει νά σημειώσουμε τό γεγονός τῆς σχολαστικῆς ἐπίδρασης τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας σέ βάρος τῆς ὀρθόδοξης. Ἀγωνιζόμαστε ἀκόμα νά ἀπαλλαγούμε ἀπό τίς ἐπιρροές της, ὁρατές καί ὑποδόριες. Ἀκόμη καί οἱ ὀρθόδοξοι Ὁμολογίες τῆς ἐποχῆς φέρουν σημάδια τέτοια, ἄσχετα ἂν τό πνεῦμα τους εἶναι ὀρθόδοξο. Γιά παράδειγμα, τό ρῆμα «μετουσιοῦσθαι» δέν μπορεῖ παρά νά ἔχει ληφθεῖ καθ' ἔξιν ἀπό τοὺς Ρωμαιοκαθολικούς. Εἶναι θαυμαστό το γεγονός ὅτι ἐμεῖς οἱ Ὀρθόδοξοι, προσπαθώντας νά ἀπαλλαγούμε ἀπό τὴν δυτικὴ θεολογικὴ αἰχμαλωσία (τὴν ἐπικληθεῖσα καί βαβυλώνια), πολλάκις δέν διαισθανόμαστε τό προφανές: ὅτι πολεμάμε μέ δικά τους ὅπλα καί ἀποδεχόμαστε δικές τους θέσεις! Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ὁ καθηγητὴς Ἀνδρέας Θεοδώρου, τοῦ ὁποίου τό κείμενο χρησιμοποιήσαμε στὴν ἀμέσως προηγούμενη ἀνάρτησις στό διαδίκτυο, ἐνῶ βάλλει κατὰ τῶν δυτικῶν ἐρμηνειῶν τῆς μεταβολῆς, ὁ ἴδιος τίθεται ξεκάθαρα ὑπὲρ τῆς λατινικῆς μετουσίωσης!¹⁹

Ὁραία ἀνάλυσις τῶν προηγουμένων καί τοποθέτησις ἐγγύτερα στὴν δική μας παράδοσις διαβάζουμε ἀπὸ τὸν διακεκριμένο θεολόγο Παῦλο Εὐδοκίμοφ: «Ἡ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Θωμᾶ Ἀκινάτη γιὰ τὴν “μεταβολὴ τῆς οὐσίας”, ὅπως καί ἡ διδασκαλία τοῦ Λούθηρου γιὰ τὴν “συνύπαρξι τῆς οὐσίας” ἐκφράζουν ὡς δόγμα μιά φιλοσοφικὴ ἀντίληψις τῶν σχέσεων τῆς οὐσίας καί τῶν “συμβεβηκότων” της. Τό θαῦμα ἔγκειται στὴν ἐμμονὴ τῶν συμβεβηκότων, πού συνάπτονται σέ μιά ἄλλη οὐσία (μεταβολὴ τῆς οὐσίας, μετουσίωσις) ἢ στὴν διαπότισις τοῦ ἄρτου, πού παρουσιάζει τίς δύο πραγματικότητες (συνύπαρξι τῆς οὐσίας): ὁ ἄρτος ἀντικατασταίνει ἢ στὸν ἄρτο προστίθεται μιά πνευματικὴ ἢ σωματικὴ παρουσία, ἡ οὐσία (substantia). Ἡ οὐσία εἶναι ὁ Christustotusetin-teger, “πᾶς καί ἀκέραιος ὁ Χριστός”. Χωρὶς νά ἐγκαταλείψῃ τὸν οὐρανὸ, βρῖσκειται ὡστόσο στὴν γῆ καί ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς Εὐχαριστίας. Ἀπὸ τὴν

¹⁸ <https://www.sostis.gr/blog/item/398-theiakoinwnia-swmakaiaima> (ἐπίσκεψις 15/9/2020).

¹⁹ <https://www.sostis.gr/blog/item/398-theiakoinwnia-swmakaiaima> καί http://www.apostoliki-diakonia.gr/GR_MAIN/catehism/theologia_zoi/themata.asp?contents=selides.katixisis/contents_TaleraMistiria.asp&main=kato10&file=4.4.4.htm (ἐπίσκεψις 15/9/2020).

ἄποψη τοῦ οὐράνιου σώματος τοῦ Χριστοῦ μετουσίωση καί συναρτισμός (companatio) εἶναι ἀπλῶς παραλλαγές τοῦ ἴδιου πράγματος: οὐσιαστική παρουσία τοῦ Χριστοῦ μέσα καί κάτω ἀπό τά εἶδη τοῦ ἄρτου (inpane, subpane, cumpane) ἢ κάτω ἀπ' τά συμβεβηκότα ἢ τίς μορφές τοῦ ἄρτου. Ἄλλο πράγμα ὅμως εἶναι ἡ μεταβολή τοῦ ἄρτου σέ οὐράνια σάρκα προορισμένη νά ἀναλωθῆ καί ἐντελῶς ἄλλο ἢ παρουσία τοῦ Χριστοῦ μέσα στά εἶδη τῆς εὐχαριστίας καί ἄρα ἡ κἀθοδός του σπίν γῆ, πού συνεπάγεται λογικά τίν λατρεία τῆς φυσικῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καί ἐπομένως τίν ἄρνηση τῆς Ἀναλήψεως [...] Τό οὐράνιο σῶμα ὅμως δέν εἶναι καθόλου οὔτε κάτω ἀπό τόν ἄρτο, οὔτε μαζί μέ τόν ἄρτο οὔτε μέσα στόν ἄρτο (συνύπαρξη τῆς οὐσίας) οὔτε καί σπίν θέση τοῦ ἄρτου (μετουσίωση), ἀλλά εἶναι ὁ ἄρτος: 'τοῦτό μου ἐστί τό σῶμα'. Κατά τόν ἅγιο Εἰρηναῖο, ὁ ἄρτος τῆς Εὐχαριστίας μέ τίν ἐπίκληση δέν κρύβει μιά ἄλλη παρουσία, ἀλλά ἐνώνει τίν οὐράνια καί τίν γήινη τροφή ταυτίζοντάς τες καί ἐδῶ ἐγκεῖται τό θαῦμα (*Ἐλεγχος ψευδωνύμου γνώσεως* IV 34). Ὅταν ὁ ἱερεὺς βυθίζει τόν Ἄμνο μέσα στό αἶμα του, πρόκειται γιά σῶμα ζῶν καί ὄχι γιά ἓνα σύμβολο ἢ μιά παραίσθηση συμβεβηκότων. Ἀκόμη περισσότερο, δέν πρόκειται γιά μιά ἐπανενσάρκωση τοῦ Χριστοῦ στά εἶδη τῆς εὐχαριστίας, ἀλλά γιά μιά ὀλική "μεταβολή" καί τῆς οὐσίας καί τῶν συμβεβηκότων σέ σάρκα οὐράνια. Δέν πρόκειται γιά διατήρηση τῶν συμβεβηκότων τοῦ ἄρτου, ἀλλά γιά τίν διατήρηση ἀνάλλαγων τῶν ὀφθαλμῶν μας, ἀνίκανων νά θεαθοῦν τίν οὐράνια σάρκα, ἐπειδή διατηροῦν τίν παραίσθηση τῶν φαινομένων. Τό λάθος τῆς δυτικῆς διδασκαλίας εἶναι ὅτι ἀσχολεῖται μέ τό ἀντικείμενο καί ὄχι μέ τό ὑποκείμενο, μέ τόν ἄρτο καί ὄχι μέ τόν ἄνθρωπο. Δέν πρέπει ν' ἀναλύωμε σάν χημικοί τό θαῦμα κατὰ τίς αἰσθήσεις μας. Πρέπει μᾶλλον νά αἰτιώμαστε τίς αἰσθήσεις μας γιατί δέν διακρίνουν τό ἀληθινό θαῦμα, τίν οὐράνια ἀλήθεια. Ὑπάρχει κάποια ἀναλογία μέ τό θαῦμα τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στό ὄρος Θαβῶρ: Αὐτό πού ἀλλάσσει δέν εἶναι ὁ Χριστός, ἀλλά τά μάτια τῶν ἀποστόλων, πού ἀνοίγονται γιά μιά στιγμή. Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Δαμασκηνός λέγει: "Διά τῆς ἐπικλήσεως ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργεια... τά ὑπέρ φύσιν ἐργάζεται, ἃ οὐ δύναται χωρῆσαι, εἰ μὴ μόνη ἡ πίστις". Εἶναι λοιπόν ἀνώφελο νά φιλοσοφοῦμε πάνω σ' αὐτό τό θέμα. Οἱ δυτικοί μέ τίς διδασκαλίες των προσπαθοῦν νά εἰσδύσουν σπίν καρδιά τοῦ θαύματος καί νά ἐξηγήσουν τί σημαίνει τοῦτο. Οἱ ἀνατολικοί, παρατηρῶντας μέ τά μάτια τῆς πίστεως, βλέπουν εὐθύς τίν σάρκα καί τό αἶμα καί τίποτε ἄλλο»²⁰.

²⁰ Π. Εὐδοκίμοφ, *Ἡ Ὁρθοδοξία*, Ρηγόπουλος, Θεσσαλονίκη 1972, σσ. 332-334.

Δ. Γενικότερη κριτική τῆς τροποῦπαρξιακῆς ἐρμηνείας – τά ἀδιέξοδα καί οἱ πολυεπίπεδες συνέπειές της

Ὅπως φαίνεται καί ἀπό τὰ ἀρχαῖα Γερροντικά καί ἄλλα κείμενα πού καταγράφουν τήν λαϊκή καί μοναστική εὐσέβεια (π.χ. *Εὐεργετινός*), ἡ Θεία Κοινωνία ἀποτελοῦσε πάντοτε ἕνα «ἀμφιλεγόμενο σημεῖο» ὡς πρός τήν ὀρθή τοποθέτηση ἀπέναντί της. Καί ἀγιασμένες κατὰ τὰ ἄλλα ψυχές σκανδαλίζονταν, μὴ ἀντέχοντας τό βάρος τοῦ ἐν λόγῳ Μυστηρίου. Πῶς γίνεται, ἐνῶ ἔβλεπαν καί γεύονταν κρασί καί ψωμί, αὐτά νά εἶναι σάρκα καί αἷμα Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ; Ἡ τροποῦπαρξιακή ἐρμηνεία ἔρχεται στίς μέρες μας δι' ὀρθοδόξων χειλέων νά ἐρμηνεύσει μέ βελούδινη λογικότητα τό ἀκατάληπτο καί ὑπερφυές τοῦ μυστηριακοῦ εὐχαριστιακοῦ γεγονότος. Αὐτό ὅμως πρέπει πρωτίστως καί κυρίως νά περάσει ἀπό τήν κρησάρα τῆς Παράδοσής μας, γιά νά γίνει ἀποδεκτό.

Τό πρῶτο λοιπόν πού ἔχουμε νά παρατηρήσουμε εἶναι ὅτι πρόκειται γιά μιά καινοφανή ἐρμηνεία στό πλαίσιο τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοσης, μᾶς Παράδοσης πού δέν τήν ὑποστηρίζει οὔτε στήν πράξη οὔτε καί στίς γραπτές μαρτυρίες της. Ἡ διαχρονική πράξη καί ἡ ἐκκλησιαστική συνειδηση (τῶν ἀπλῶν πιστῶν κυρίως) ἴσως εἶναι τό ἀσφαλέστερο κριτήριο. Πάντοτε ὁ λαός τοῦ Θεοῦ καί ὁ κληρὸς στέκονταν μέ ἀπέραντο σεβασμό, φρίκη καί εὐλάβεια ἔναντι τῆς Θείας Κοινωνίας, ὡς τοῦ μυστηρίου τῶν μυστηρίων. Ὁ εὐλαβῆς τρόμος μὴ τυχόν καί ὁ ἐλάχιστος θεῖος μαργαρίτης πέσει κάτω, δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἄλλως, παρά μονάχα ἐφόσον πρόκειται γιά τό ἴδιο τό σῶμα καί τό αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐπειτα, ὅλες σχεδόν οἱ λέξεις καί φράσεις τῶν βιβλικῶν, πατερικῶν καί λειτουργικῶν μας κεμένων ἀναφέρονται εὐθέως σέ σῶμα, σάρκα καί αἷμα Χριστοῦ. Θά ἦταν τεράστια πλάνη ἢ ἀνακολουθία, ἐάν δέν ἐπρόκειτο γιά αὐτό τοῦτο τό σῶμα καί αἷμα τοῦ Κυρίου, ἀλλά γιά κάτι πού εἶτε ἀντιστοιχεῖ σέ αὐτά εἶτε τὰ ὑποκαθιστᾶ. Τί, ὅμως, θά μπορούσε νά ἀντικαταστήσει ἢ νά ὑποκαταστήσει τήν μοναδική καί ἀνεπανάληπτη ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ;

Ἄς περάσουμε τώρα στά ἴδια τὰ κείμενα τῶν τροποῦπαρξιστῶν. Συνήθως εἶναι, ὡς εἶδαμε, ἀσαφῆ. Δέν μιλοῦν ξεκάθαρα περὶ τῆς μεταβολῆς καί «κρύβονται» κάτω ἀπό τό προφανές: ἀπό τό ὅτι παραμένει ἡ κτιστότητα. Μά καί ποιός μίλησε γιά πείραγμα καί ὑπονόμευση τῆς κτιστότητας τῶν Δώρων καί τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ; Εἶς ἐξ αὐτῶν συγγείει τήν μεταβολή πού ὑφίστανται τὰ κτιστά μέ μιά τρόπον τινά «μετάνοια» τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τάχα δέν θέλει νά ἀλλάξει τήν φύση τῶν δημιουργημάτων του. Πρόκειται γιά μιά

(θεο)λογική πλάνη ή όποια άκυρώνεται και μέσα από τά βιβλικά γεγονότα, αλλά και από τίν ίδια τίν φύση. Για παράδειγμα: όταν ό Θεός έκανε τί μεταβολή του νερού σε κρασί στην Κανά (προτύπωση τής μεταβολής τής Εύχαριστίας;), σημαίνει ότι μετάνιωσε για τίν φύση του νερού; Μή γένοιτο! Όταν έπίσης βλέπουμε τά υλικά τής φύσης νά μεταβολίζονται και νά αλλάζουν πολυτρόπως μέσω των υπό Θεού τεθέντων φυσικών νόμων, αυτό δείχνει άπαξίωσή τους; Τρώμε και τό φαγητό γίνεται μέσα μας σάρκα και αίμα. Τί φυσικότερον όλων αυτών; Υπάρχει, μάλιστα, μεγαλύτερη τιμή για τόν προσφέροντα άνθρωπο από τό νά λαμβάνει ό Κύριος τά έργα του δούλου του και νά τά μεταποιεί σε κάτι πολύ άνωτερο, όπως είναι τό σώμα και τό αίμα Του; Έπειτα, δέν τίθεται άπολύτως κανένα θέμα θείας «μεταμέλειας» για τίν άμεση δημιουργία Του στην περίπτωση μας, εφόσον τά εύχαριστιακά δώρα είναι ήδη μεταλλαγμένος καρπός τής ανθρώπινης ενέργειας (άλεσμα, ζύμωση, ψήσιμο κ.λπ.) επί ούσιων πού έξαρχής χρησιμοποιήθηκαν! Παντελώς άτοπο και λογικά, έπομένως, τό έπιχείρημα τουτο.

Έλέγχονται οί τροπούπαρξιστές και για τίν θεολογική μέθοδο πού εφαρμόζουν. Παίρνουν δηλαδή αυθαίρετα τίν μαξίμια θεολογία περί λόγου φύσεως και τρόπου ύπαρξεως –διά τής όποίας ό άγιος πολέμησε τόν Μονοφυσισμό– και τίν προσαρμόζουν στην Εύχαριστία. Κάτι πού ούτε ό ίδιος ό Μάξιμος δέν έπραξε! Τό ίδιο είδαμε νά κάμει παλαιότερα και ό Λουθήρος μέ τί θεολογία τής αντίδοσης των ιδιωμάτων, τίν όποια κακοποίησε, προκειμένου νά έρμηνεύσει και αυτός τί θεολογία τής μεταβολής και φτάνοντας μέχρι τίν ubiquitas. Οί τροπούπαρξιστές εν προκειμένω πέφτουν σε ποικίλα λογικά και θεολογικά άδιέξοδα, τά όποια μόνοι τους κατασκεύασαν. Παραδείγματος χάριν, μιλάνε για τρόπο ύπαρξης. Ποϋ; Στα άψυχα πράγματα του άρτου και οίνου; Ό άγιος Μάξιμος αναφέρει τόν τρόπο ύπαρξης στην ανθρώπινη φύση, ή όποια έχει εκουσιότητα στις έπιλογές της και είναι πλασμένη κατ' εικόνα Θεού. Αυτό δέν μπορεί νά ισχύσει για άβουλα και άψυχα αντικείμενα, τά όποια δύνανται μόνο νά ενεργηθοϋν και όχι νά ενεργοϋν. Και όταν ενεργοϋν, τό κάμουν άκούσια, βάσει των φυσικών τους ιδιοτήτων. Έπομένως, τρόπο ύπαρξεως σε «θεωμένο ψωμί και κρασί» είναι παράλογο νά άποδίδουμε.

Άς υποθέσουμε, όμως, ότι άδικούμε εν προκειμένω τούς τροπούπαρξιστές, οί όποιοι αναφέρονται σε άρτο και οίνο – άγωγούς τής θείας Χάριτος. Τίθεται λοιπόν τό έρώτημα: ό Θεός μπορεί νά κάνει τίν συγκεκριμένη μεταβολή σε σάρκα και αίμα Του; Ή μήπως όχι; Έπίσης: εάν μπορεί, γιατί νά μίν θέλει νά τό κάμει, τί στιγμή πού έχει ήδη σαρκωθεί εκ τής Παρθένου Μαρίας; Σε αυτά

μπορούν και πρέπει να μας απαντήσουν οι ίδιοι οι τροπούπαρξιστές. Άμφισβητούν την παντοδυναμία του Θεού; Άν όχι, γιατί ο Χριστός, έφόσον σαρκώθηκε και μας αγαπά τόσο υπερβολικά, να μίν θέλει να κοινωνήσει άμεσα μαζί μας διά τής ίδιας άκριβώς φύσεώς του και να χρησιμοποιεί υποκατάστατα αυτών; Και τί άκριβώς μπορεί να άντιστοιχίσει στήν/ή να υποκαταστήσει τίν θεωμένη άνθρωπότητα του Ήσου, τίν πηγή όλης τής Χάριτος (Κολοσ. 2,9); Σέ αυτά και πολλά άλλα οι τροπούπαρξιστές μπορούν και όφείλουν να μας απαντήσουν, ώστε να ξεκαθαρίσουμε άμφότεροι τί άκριβώς πιστεύουν.

Θά μπορούσαμε έδω να τους δώσουμε ένα άκόμπ έλαφρυντικό, ανοίγοντας μιά κάπως «τραβηγμένη» παρενθεση. Ό άγιος Γρηγόριος Νύσσης λέγει κάπου ότι ό άρτος είναι δύναμι σώμα, έφόσον μέ τίν βρώση μεταποιείται σέ σώμα. Έπίσης, θά μπορούσε άμέσως μέ τίν μεταβολή να συμβεί και μιά δεύτερη, του σώματος δηλαδή και αίματος του Κυρίου σέ άρτο και οίνο πάλι, ώστε να κοινωνούν οι άνθρωποι λόγω τής ασθένειας τής φύσης τους. Άν όμως ήταν να γίνεται κάτι τέτοιο, άφενός δέν μαρτυρείται πουθενά στήν παράδοσή μας, γραπτή και προφορική, άφετέρου δέν υπάρχει έτσι καν λόγος να γίνει ή «πρώτη» μεταβολή, έφόσον, αυτόματα και ταυτόχρονα, θά τίν άκυρώσει κατά κάποιον τρόπο ή δεύτερη. Σέ κάθε περίπτωση, δέν μπορούμε μέ καμία συλλογιστική να στηρίξουμε τίν διατήρηση τής φύσης των εύχαριστιακών δώρων και να τίν συνδέσουμε μέ τίν έννοια τής μεταβολής. Άς έχουμε έξάπαντος υπόψη μας και τίς λέξεις. Δέν θά υπήρχε λόγος να χρησιμοποιηθεί τό ρήμα «μεταβάλλειν» στό Μυστήριο, έφόσον δέν θά ύφίστατο κάτι τέτοιο στήν πραγματικότητα. Οι λέξεις δέν μπαίνουν τυχαία, ειδικά στά λειτουργικά και δογματικά έκκλησιαστικά κείμενα. Σέ ποιο άλλο μυστήριο χρησιμοποιεί ή Έκκλησία αυτήν τίν λέξη και τίν έννοια τής μεταβολής; Σέ κανένα. Άκόμα και στον Άγιασμό, παρόλο που «μεταποιείται» τό ύδωρ σέ άγιασμένο νερό, δέν έχουμε τέτοιου είδους μεταβολή όπως έδω, που έχουμε από άρτο σάρκα και από οίνο αίμα!

Τελικά, αυτό που επιτυγχάνεται διά τής τροπούπαρξιστικής έρμηνείας είναι ή ύπονόμηση τής Σάρκωσης του Λόγου. Γνωρίζουμε όλοι ότι ό Θεός δέν ένώθηκε μέ άνθρωπο. Έγινε άνθρωπος. Αυτοί, ώστόσο, μιλάνε για άρτο και οίνο σχεδόν, άν όχι παντελώς, θεωμένα, φορείς – δοχεία – άγωγούς – υποκατάστατα του θεωμένου σώματος του Χριστού και τής Χάρης του, όπως λένε. Αυτό, όμως, δέν θυμίζει κάπως και Νεστοριανισμό (ένωση έξωτερική του Θεού μέ διαφορετική άνθρώπινη ύπόσταση); Για ποιόν λόγο ό Χριστός να προσλαμβάνει σέ κάθε Εύχαριστία άρτο και οίνο και να ένώνεται μαζί τους; Δέν άρκει ή μοναδικότητα τής άπαξ ένσάρκωσης και θυσίας Του; Αυτό, λοι-

πόν, πού ισχυρίζονται δέν παραπέμπει σέ έναρτισμό, ὅπως σέ γενικές γραμμές τόν κατέγραψε ὁ Λουθήρος; Ἐάν, ἐπίσης, τὰ Δῶρα γίνονται ἀπλά φορεῖς μετάδοσης τῆς Χάρης χωρὶς νά ἀποτελοῦν αὐτό τοῦτο τὸ Σῶμα καὶ Αἷμα τοῦ Κυρίου, τότε αὐτονοίτως δέν μᾶς χρειάζεται πλέον ἢ Ἐνσάρκωση. Καὶ δέν βρίσκουμε, βῆμα-βῆμα σκεπτόμενοι, τὸ νόημα γιὰ τὸ ὁποῖο ἐπιτελέστηκε – ἴσως καὶ νά μὴ συνέβη ποτέ! Ὅσο ἀκραῖο καὶ ἂν ἀκούγεται, ἡ ἀπόληξη τῆς τροποῦπαρειακῆς ἐρμηνείας εἶναι ἡ ἀμφισβήτηση καὶ ἀκύρωση τῆς Σάρκωσης, ἦτοι ὁ Δοκτικισμός. Ἡ θεία φύση φαίνεται πῶς εἶναι αὐτὴ πού «ἀπορροφᾶ» σιγά-σιγά τὰ πάντα καὶ σταδιακὰ ὀδηγοῦμαστε, χωρὶς νά τὸ συνειδητοποιοῦμε, σέ ἓναν ὅλο καὶ πληρέστερο Μονοφυσισμὸ. Ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Χριστοῦ, σχεδόν ἄχρηστη πιά γιὰ ἐμᾶς καὶ τὴν κτίση –στὴν ἀπόλαυση τῆς μακαριότητάς της μέσα στὴν Τριάδα– δέν παίζει οὐσιαστικὸ ρόλο στὴν σωτηρία τοῦ κόσμου. Ἡ θεία Χάρη φαίνεται νά μπορεῖ νά μεταδοθεῖ μέσω ἐνός οἰουδῆποτε ὑλικοῦ στοιχείου θελήσει ὁ Θεός. Μὲ ὁποιαδήποτε τροφή, δείγματος χάριν. Ἴσως καὶ χωρὶς ὑλικὸ ἀντικείμενο-μεσάζοντα. Καὶ γιατί ὄχι; Μιά τόσο ἀνεπαίσθητα ἐπικίνδυνη ὑπονόμηση τῆς Σάρκωσης τοῦ Λόγου ἐξάπαντος δέν θά μποροῦσε νά ἐπιτευχθεῖ πιὸ ἀριστοτεχνικά, εἰ μὴ μόνον μέσω ἐρμηνειῶν τροποῦπαρειακῆς καὶ προτεσταντικῆς τύπου. Ὅπως θά δοῦμε ὡστόσο παρακάτω σε κείμενο τοῦ Δαμασκηνοῦ, διὰ τῆς Θείας Εὐχαριστίας ὁ ἄνθρωπος κοινωνεῖ καὶ μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση τοῦ Λόγου. Ἐτσι ξεκαθαρίζει ἀπόλυτα καὶ αὐτὴ ἡ «ἀπορία» καὶ ἡ θεία Σάρκωση λαμβάνει στὴ θεολογία μας τὴν ὑψιστὴ θέση πού τῆς ἀρμόζει²¹.

Δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε καὶ τὰ αὐτονόητα. Ἡ σάρκα εἶναι σάρκα καὶ ὁ ἄρτος ἄρτος. Τὸ αἷμα αἷμα καὶ τὸ κρασί κρασί. Τὸ θεωμένο Σῶμα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἀπόλυτα μοναδικὸ καὶ συγκεκριμένον καὶ ἀναντικατάστατη πηγὴ τῆς θείας Χάρης, ὡς ἐνωμένο ἀσυγχύτως, ἀχωρίστως, ἀτρέπτως καὶ ἀδιασπῆκτως μὲ τὴν θεία φύση στὴν ὑπόστασι τοῦ Λόγου. Οὔτε τῆς Παναγίας τὸ σῶμα καὶ αἷμα κοινωνοῦμε οὔτε οἰουδῆποτε ἕτερου ἀνθρώπου, ὅσο ἅγιος καὶ ἂν ἦταν. Ποιὸς ἢ τί μπορεῖ νά πάρει τί θέση τῆς συγκεκριμένης θεωμένης καὶ θεοποιουμένης ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ; Τὰ προβλήματα καὶ ἀδιέξοδα αὐτὰ τὰ ἐπιλύει ἡ *πραγματικὴ μεταβολὴ ἐν Πνεύματι τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων* καὶ τίποτε ἄλλο. Μὲ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴν μεταβολὴ ἔχουμε ὄντως τὸν Χριστὸ παρόντα σωματικῶς καὶ Πνευματικῶς, ὁλόκληρο καὶ ἀκέραιο, Θεὸ καὶ ἄνθρωπο, κοι-

²¹ Εἶναι μάλιστα ἰδιαζόντως ἄξιον ἀπορίας πῶς ἡ ὑπονόμηση τῆς Σάρκωσης στηρίζεται ἀπὸ ἓναν θεολόγο σάν τὸν π. Ν.Λ., ὁ ὁποῖος τὴν στηρίξε θεολογικά (τὴν Σάρκωση) ὅσο κανεῖς ἄλλος τὰ τελευταῖα χρόνια, μαχηόμενος τὸν χριστιανικὸ πλατωνισμὸ καὶ τὶς σημερινές ἐπιβιώσεις του.

νωνοῦντα μαζί μας μέ ἀμφοτέρως τίς φύσεις του. Αυτό δεικνύουν καί τά ἔκτακτα ὀράματα τῆς Εὐχαριστίας πού παραχωρεῖ κατά καιρούς ὁ Κύριος, ἀνοίγοντας τούς ὀφθαλμούς κάποιων, ὅπως τῶν μαθητῶν του στούς Ἐμμαούς. Βλέπουμε σέ αὐτά συνήθως ἓνα βρέφος νά σφαγιάζεται. Ὁ ὅλος Χριστός, ὁ πάντοτε ἐσθιόμενος καί μηδέποτε δαπανώμενος, *παρίσταται ὑποστατικά* σέ κάθε Εὐχαριστία, καθώς καί στόν ἐλάχιστο θεῖο μαργαρίτη τῆς κάθε θείας Κοινωνίας. Καί μπορεῖ νά δίδει ὅλη τήν Χάρη του, χωρίς νά μειώνεται καί νά μερίζεται. Καί ὅλα αὐτά τά μπορεῖ μόνον Αὐτός, διότι εἶναι παντοδύναμος καί πανταχοῦ παρών ὡς Θεός. Ἐδῶ μποροῦμε νά δοῦμε πύο καθαρά τήν ἀντίδοση τῶν ἰδιωμάτων τῶν δύο φύσεων στόν Θεό Λόγο. Μιά ἀνθρώπινη φύση πού ἀδιαλείπτως προσφέρεται πρὸς θέωση τῶν ἀνθρώπων, χωρίς νά ἐλαττώνεται καί νά φθίρεται. Μά πῶς γίνονται ὅλα αὐτά τά θαυμαστά, θά ἀναρωτηθεῖ κάποιος. Μέ τήν Χάρη τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἀπαντάει ὁ Δαμασκηνός Ἰωάννης. Καί ἐκεῖ σταματᾷ ὁ ὀρθόδοξος χριστιανός νά τά λιανίζει ὅλα μέ τί λογική καί ἀρχίζει νά «βλέπει» καθαρότερα διά τῆς πίστεως.

Θά ἤθελα νά κάνω ἐδῶ καί πάλι μία παρένθεση ἐλαφρῶς φιλοσοφική. Ἡ οὐσία δέν εἶναι ἄσχετη μέ τήν ἐνέργειά της οὔτε μέ τά συμβεβηκότα της, ἐφόσον δεχτοῦμε μερικές ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη βασισιμένες στήν ἀλήθεια τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων. Εἶναι γεγονός ὅτι ἡ οὐσία καί οἱ ἐνέργειες διακρίνονται καί ταυτόχρονα ἐνώνονται. Αυτό μᾶς δίδαξαν καί οἱ θεολογοῦντες φιλόσοφοι Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ τροποῦπαρξιστές φαίνεται νά ἀγνοοῦν ἢ νά κόβουν αὐτόν τόν δεσμό οὐσίας καί ἐνέργειας. Ἡ ἐρμηνεία τους μοιάζει μᾶλλον φανταστική καί ἄκρως θεωρητική (ἀνεδαφική καί ἀφηρημένη). Καλό, ἐπομένως, εἶναι νά λαμβάνουμε ἔννοιες καί ὄρους ἀπό τήν πατερική θεολογία καί φιλοσοφία, ὥστόσο νά διευκρινίζουμε πῶς τούς κατανοοῦμε καί τούς χρησιμοποιοῦμε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Φοβᾶμαι ὅτι σέ ἓνα τέτοιο ξεκαθάρισμα οὐκ ὀλίγοι θά ἐκτεθοῦμε...

Θά γεννηθεῖ εὐλόγα κάποια στιγμή ἡ ἀπορία σέ μερικούς: καί τί σημασία ἔχει πρακτικά ἡ ὀρθή περί τῶν Μυστηρίων πίστη; Πρῶτα ἀπό ὅλα, θά πρέπει νά ξέρομε ὅτι στήν Ὀρθοδοξία ἡ σωτηρία ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ὀρθόδοξη πίστη καί τόν ὀρθό βίο. Ὁ δεσμός τους εἶναι ὀργανικός. Τό δόγμα ἐπηρεάζει καί συνδέεται μέ τήν ὀρθοπραξία. Ἡ σωστή ἐσωτερική τοποθέτηση-πίστη ἔναντι τοῦ Μυστηρίου θά γεννήσει καί τήν ἀνάλογη στάση καί ἀγάπη ἀπέναντι στό ἴδιο, στόν Χριστό δηλαδή. Μέ τί πόθο θά λειτουργήσει ἓνας ἱερέας καί θά κοινωνήσει ἓνας πιστός τά Ἄχραντα Μυστήρια, ἐάν δέν πιστεύει ὅτι ἐκεῖ παρίσταται ὁ ἴδιος ὁ Χριστός καί ὄχι ἓνα ὑποκατάστατό του, ὅσο τέλειο θά μποροῦσε νά εἶναι αὐτό; Ἡ *ὀντολογική πείνα καί δίψα γιά Χριστό*, κατά τήν γνώμη τοῦ

γράφοντας, δέν σβίνουν καί δέν θεραπεύονται παρά μονάχα μέ τόν ἴδιο τόν Χριστό καί ὄχι μέ ὅποιοδήποτε «γενόσημο», καθώς καί ὁ πόθος νά λειτουργήσει καί νά λειτουργηθεῖ κάποιος ἐπιηρεάζεται ἄμεσα ἀπό τέτοιες ἐσφαλμένες ἐρμηνεῖες. Δυστυχῶς, ἂν θέλουμε νά παρατηρήσουμε τό φαινόμενο σέ πιά ἀπτες διαστάσεις, θά τό δοῦμε στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο λειτουργοῦν οἱ ἱερεῖς-κρατικοί ὑπάλληλοι, πού ἡ πίστη τους στό μυστήριο εἶναι πολυτρόπως ἐπιλήπιμη. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά ἐκκοσμικευμένα λαϊκά μέλη τῆς Ἐκκλησίας, πού αὐξάνονται δραματικά. Ἄν δέν πιστεύεις στόν Χριστό, ὅτι μέ τήν Σάρκα καί τό Αἷμα Του ἔρχεται μέσα στό σῶμα καί τήν ψυχή σου, τότε ποιός ὁ πόθος καί ὁ λόγος νά θές νά κοινωνᾷς συχνά; Μιά, δυό φορές τόν χρόνο, ἐθιμικά κυρίως, καί ἴσως εἶναι καί πολύ στίς μέρες μας. Αὐτό, ἄλλωστε, δέν παρατηροῦμε νά συμβαίνει ἤδη;

Τέλος, θά ἤθελα νά κλείσω μέ τό θέμα τῆς *θέωσης*. Θεωρῶ ὅτι μαζί μέ τήν ὑπονόμηση τῆς Σάρκωσης τοῦ Θεοῦ ἔχουμε καί μιᾶ ἀντίστοιχη τῆς ὄντολογικῆς θέωσης τοῦ ἀνθρώπου. Καί αὐτή δέν ἀποτελεῖ πολυτέλεια, ἀλλά τήν πεμπουσία τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς. Ὁ Θεός σαρκώθηκε ἐν τῇ ὑποστάσει τοῦ Υἱοῦ του, προκειμένου νά θεώσει τόν ἀνθρώπο καί νά σώσει τό κτιστό ἀπό τήν ἐπιστροφή στό προκτιστικό μηδέν. Δέν εἰσπλήθε σέ ἤδη ὑπάρχοντα ἀνθρώπο, ἂν καί θά μπορούσε, ἀλλά σαρκώθηκε ὁ ἴδιος, ὥστε ἡ θέωση ὄλων τῶν ἀνθρώπων πού ἐνώνονται μαζί του νά καταστῆ ὄντολογική, πέρα γιά πέρα ἀληθινή, τόσο πραγματική καί δυνατή, πού δέν πάει παραπέρα. Ἄν ὁ Θεός δέν μπορεῖ νά μεταποιήσει τά ὑλικά στοιχεῖα τῶν προσφερομένων Δώρων σέ ἀνθρώπινη θεωμένη φύση του, ἡ ὁποία ἐνώνεται πλήρως μεθ' ἡμῶν διά τῆς θεοβρωσίας τῆς Εὐχαριστίας, τότε πολύ φοβοῦμαι ὅτι ἀρχίζει νά αἰωρεῖται ἡ δυνατότητα καί ἡ πραγματικότητα τῆς Σάρκωσης Ἐκείνου καί συνακόλουθα τῆς δικῆς μας θέωσης. Ὁ Θεός διά τῆς Εὐχαριστίας, ὅπως λέγει ὁ μέγας Γρηγόριος Παλαμᾶς, «ἀνακιρνᾶται» μέ ὄλο τό εἶναι μας. Μέ κάθε κύτταρο τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματός μας. Ἐνωθέντες, ἐπομένως, ψυχῆ καί σώματι μέ τόν Χριστό, γινόμαστε πλέον ἀληθῶς μέλη τοῦ Σώματός του, τῆς Ἐκκλησίας. Ἐτσι κατανοεῖται καί αὐτό πού λέγει ὁ Καβάσιλας γιά τήν ταυτότητα Εὐχαριστίας καί Ἐκκλησίας ὡς Σώματος Χριστοῦ: ἔχουμε ταυτότητα πραγμάτων. Πρόκειται ὄντως γιά σῶμα, γιά σάρκα, γιά θεωμένη ἀνθρωπότητα Κυρίου Ἰησοῦ μέ ἐμᾶς μέλη του. Πῶς θά μπορούσαμε νά ἰσχυρισθοῦμε κάτι τέτοιο, ἐφόσον στήν θέση τοῦ Χριστοῦ ἦταν ἕνας «θεωμένος ἄρτος καί οἶνος»; Καί τί σημαίνει σέ τελική ἀνάλυση «θεωμένος ἄρτος καί οἶνος»; Μπορεῖ ποτέ νά συμβεῖ κάτι τέτοιο; Μονάχα ἔλλογα ὄντα ἔχουν τί δυνατότητα νά θεωθοῦν. Μιά ἐμπρόσω-

ση ἢ ἐνοίνωση τοῦ Κυρίου δέν θά μπορούσε νά ταυτισθεῖ ποτέ μέ τήν εὐχαριστιακὴ ἐνσάρκωση τοῦ Λόγου. Τό γεγονός, ὡστόσο, τῆς πρόσληψης τῶν Μυστηρίων μέ τίς αἰσθήσεις μας ὑπὸ τὴ μορφὴ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου –ὅπως δηλαδή ὑφίσταντο πρὸ τῆς μεταβολῆς τους– ἀνίκη κυρίως στὴν οἰκονομία καὶ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ λόγω τῆς ἀνθρώπινης ἀσθενείας στὴν παροῦσα φάση νά κοινωνήσουν αἰσθητὰ τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου²².

Γιὰ ποιόν λόγο, λοιπόν, ὁ Κύριος νά ἐπιτρέπει τό *φαίνεσθαι* στίς αἰσθήσεις ἄρτου καὶ οἴνου, ἐνῶ κατ' οὐσίαν ἔχουμε μεταβολὴ σέ σάρκα καὶ αἷμα Θεοῦ; Καὶ μάλιστα, πολλές φορές ὁ Κύριος ἐπιτρέπει καὶ φθορὴς ἐπὶ τοῦ ἀχράντου Σώματός του (π.χ. μούχλα στὰ Τίμα Δῶρα) ἢ ἄλλες παρενέργειες ἀπὸ τὴ θεία Μετάληψη (ὅπως συμπτώματα μέθης στοὺς κληρικούς), οἱ ὁποῖες σκανδαλίζουν ὅποιον δέν τίς βλέπει μέ τὰ μάτια τῆς πίστεως; Ἡ πρώτη αἰτία, θά λέγαμε καὶ μέ βάση τίς ἀπαντήσεις τῶν Πατέρων καὶ τίς πολλές μαρτυρίες πού ἔχουμε ἀπὸ Γεροντικά καὶ ἄλλα ἀρχαία Συναξάρια καὶ σχετικὰ κείμενα, εἶναι ἡ ἀδυναμία τῆς φύσης μας νά κοινωνήσει ἄμεσα, στὴν κατάσταση πού ζοῦμε σήμερα, τὴν προοπτικὴ σάρκα καὶ αἷμα. Ἴσως, ὅμως, τό κυριότερο εἶναι ἡ θέληση τοῦ Κυρίου νά μὴν ἐκβιάσει τὴν πίστη τῶν ἀνθρώπων καὶ παραβιάσει τὴν ἐλευθερία τους πρὸ τῆς Δευτέρας Παρουσίας. Μποροῦμε νά φανταστοῦμε πόσο *πιστικά πειστικό* γιὰ τίς συνειδήσεις μας θά ἦταν ἓνα τέτοιο τρανταχτὸ θαῦμα, πού θά ἐτελεῖτο ἐπὶ καθημερινῆς βάσης σέ ὅλα τὰ μήκη καὶ πλάτη τῆς γῆς; Ὁ Κύριος, ὅμως, ἀνελήφθη σωματικῶς καὶ θέλει νά παραμένει *ταπεινά κρυπτόμενος* μέχρι τὴν ἐνδοξη ἐπανοδό του, διότι ποθεῖ νά μᾶς ἐλκύσει διὰ τῆς ἀμετρῆς σταυρικῆς ἀγάπης του καὶ ὄχι διὰ τῆς ἀνάγκης καὶ βίας τῆς δύναμης καὶ τοῦ ἐντυπωσιασμοῦ. Ὁ Θεός εἶναι ἄρχοντας καὶ ὁμολογῆ εἶναι ἡ ἀγάπη του. Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἐπομένως, τῆς προστασίας δηλαδή τῆς ἀβίαστης καὶ ἐλεύθερης σέ αὐτόν πίστεως, «καλύπτεται» ὑπὸ τὰ εἶδη τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἐνίοτε μάλιστα, μέσα στὴν ἄκρα ταπεινώση καὶ κένωσή Του χάριν ἡμῶν, ἐπιτρέπει καὶ τὴν φθορὰ (π.χ. μούχλα) ἐπὶ τοῦ ἀχράντου Σώματός του, ὅπως δέχθηκε τίς πληγές, τοὺς ἐμπτυσμούς, τὸν Σταυρό καὶ κάθε ἀτίμωση ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐν σαρκὶ παρουσία Του – συνήθως φαινόμενα φθορᾶς ἐπιτρέπει παιδαγωγικῶς λόγω τῆς ἀπιστίας καὶ ἀμαρτωλότητος τῶν ἀνθρώπων (π.χ. ἀπροσεξία καὶ ἀνευλάβεια τῶν λειτουργῶν).

²² Βλέπε πάλι στὴν περίπτωση τοῦ ὁσίου Δανιὴλ τοῦ Φαρανίτου στὸ *Γεροντικό* τὴν ἐρμηνεία τῶν ἴδιων των ἀββάδων τῆς ἐρημίου.

Μιά ακόμη ἐδῶ ἐπισίμανση. Ὁ π. Ν.Λ. ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ Τίμια Δῶρα, ἔμπλεα Χάριτος, δέν δύνανται νά καταστοῦν μεταδοτικά ἀσθενειῶν, ἐξαιτίας τῆς παρουσίας αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς Χάριτος. Ὡστόσο, μᾶς γεννᾶται ἡ ἀπορία γιά ποιόν λόγο ἡ Χάρις αὐτή νά ἐπιτρέπει φαινόμενα φθορᾶς καί ἄλλων παρενεργειῶν ἐπί καί ὑπό τῶν ἰδίων τῶν Δώρων (π.χ. μούχλα, μέθη κ.λπ). Σέ αὐτό δέν δίνεται κάποια ἀπάντηση. Ἐπιλέγεται ἀπλῶς ἡ λύση ἐκείνη πού μᾶς «συμφέρει». Τά ἄλλα ἀφήνονται ἐκκρεμῆ. Θέλω μέ αὐτό νά δείξω τόν διάτρητο χαρακτήρα μᾶς θεολογικῆς ἐρμηνείας πού ἔχει κατά βάση λογοκρατικό καί ὄχι ἀγιοπνευματικό χαρακτήρα.

Τό θέμα λοιπόν θά πρέπει νά ἀπαντηθεῖ εὐθαρσῶς καί σέ ὅλες τίς διαστάσεις του: τὰ δῶρα τῆς Εὐχαριστίας *μεταβληθέντα* εἴτε α) εἶναι σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ εἴτε β) ἀντιστοιχοῦν σέ σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ εἴτε, τέλος, γ) σημαίνουν ἢ *συμβολίζουν* ἢ *ἀποτελοῦν* τύπο τοῦ θεοῦ σώματος καί αἵματος. Τό πρῶτο εἶναι ἡ ὀρθόδοξη θέση (καί τῶν ρωμαιοκαθολικῶν, ἀλλά μέ λάθος προσέγγιση καί ἐξήγηση). Τό δεύτερο ταιριάζει πύ πολύ στούς τροποῦπαρξιστές καί στούς Προτεστάντες Λούθηρο καί Καλβίνο. Τό τρίτο εἶναι καθαρά Ζβίγγλιος. Γιά ἐμᾶς τούς Ὀρθοδόξους, ἡ τροποῦπαρξιακή ἐρμηνεία παραμένει ἐξάπαντος κάτι τό καινοφανές –ἀποκύημα τῶν περιπετειῶν τοῦ κορωνοῖου μέσα στά ἀπόνερα τοῦ ὀρθόδοξου περσοναλισμοῦ–, ὡς δέ φαίνεται, δέν βρίσκει κανένα ἔρεισμα στήν λειτουργική, ἀγιογραφική καί πατερική ἡμῶν Παράδοση. Ἄς ἀφήσουμε νά τό ἐκφράσει καλύτερα ὁ Εὐδοκίμοφ: «Ὡς τόν Θ' αἰῶνα τό σέβας γιά τό εὐχαριστιακό μυστήριο ἦταν τόσο μεγάλο, ὥστε ποτέ αὐτό δέν ἔγινε ἀντικείμενο συζητήσεων. Μετά τόν ἅγιο Ἀμβρόσιο (Desacramentis) τό ἐρώτημα τοῦ “τί” καί τοῦ “πῶς” μπαίνει γιά πρώτη φορά τόν Θ' καί ΙΑ' αἰῶνα στή Δύση. Στίς μετέπειτα συζητήσεις τό ρῆμα “εἶναι” παίρνει τήν ἔννοια τοῦ “σημαίνειν”. “Τοῦτο ἐστί τό σῶμα μου” γίνεται “τοῦτο σημαίνει τό σῶμα μου”. Ὡστόσο ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία δέν ἔθεσε ποτέ τό εὐχαριστιακό ζήτημα, γιατί, ἀπλούστατα, δέν δέχθηκε ποτέ τό ρῆμα “σημαίνειν”. Πιστή στό ἱερό κείμενο τῶν Γραφῶν καί σταματώντας εἰλικρινά ἐμπρός στό μυστήριο, βεβαιώνει τήν ταυτότητα πού δηλώνεται καθαρά καί ξάστερα: “Τοῦτο μου ἐστί τό σῶμα”, καί τήν δέχεται ὀλοκληρωτικά ὡς μυστήριο ἄρητο τῆς θείας ἀγάπης. Ἀντίθετα, ἡ ἀνατολική παράδοση εἶναι πλούσια σέ στοχασμούς γύρω ἀπ' τήν ἐπίκληση καί τό πνευματικό νόημα τῆς εὐχαριστίας»²³.

²³ Π. Εὐδοκίμοφ, ὁ.π., σσ. 331-332.

Ε. Ἡ Βιβλική Παράδοση καί ἡ Ὁρθόδοξη Πατερική προσέγγιση τοῦ ζητήματος

Οἱ μαρτυρίες ἀπό τήν Καινή Διαθήκη καί τούς Πατέρες πολλές καί λίαν σημαντικές. Θά δοῦμε ἐνδεικτικά κάποιες, ἰσχυρές κατὰ τή γνώμη μας γιά τήν κάλυψη ὧσων ἐπιθυμοῦν νά ἐγκύψουν λιγάκι μέ φόβο καί τρόμο πάνω ἀπό τό φορτικό τοῦτο Μυστήριον τῆς ἄπειρης γιά τόν ἄνθρωπο ἀγάπης τοῦ Θεοῦ. Πρῶτα καί κύρια ὁ ἀψευδής λόγος τοῦ Κυρίου: «Τοῦτο ἐστί τό σῶμα μου... Τοῦτο ἐστί τό αἷμα μου» (Ματθ. 26, 26-29). Ὁ Χριστός δέν παίζει μαζί μας. Εἶναι ἡ αὐτοαλήθεια. Ἐάν συνέβαινε κάτι ἄλλο, τότε θά μᾶς τό ἔλεγε μέ κάποιο τρόπο. Ἀντίθετα, ἐπιμένει στό «ἡ γάρ σὰρξ μου ἀληθῶς ἐστί βρωσικὴ καί τό αἷμα μου ἀληθῶς ἐστί πόσις» (Ἰω. 6, 51-58). Εἶναι ἐπίσης ἄξιος προσοχῆς ὁ ἐνεστώτας, πού δείχνει πράξη ἐπαναλαμβανόμενη: ὁ τρώγων μου τήν σάρκα, τό σῶμα τό ὑπέρ ὑμῶν διδόμενον, τό αἷμα τό ὑπέρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον (Λουκ. 22, 15-20) – ὁ ἐνεστώτας αὐτός μονάχα διά τῆς εὐχαριστιακῆς ἐνσάρκωσης μπορεῖ νά γίνῃ κατανοητός καί ἀποδεκτός. Θά μοῦ πεῖτε: πῶς μπορεῖ ἓνα σῶμα νά εἶναι ἀδαπάνητο καί τό αἷμα τοῦ ἀστείρευτο; Μά εἶναι σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ! Καί ὅλα τελοῦνται ἐν Πνεύματι παντοδυναμῶ. Γιατί νά ἀπιστοῦμε; Ἐδῶ καί τό δικό μας φτωχό, ἀσθενές καί φθαρτό σῶμα τῆς ἁμαρτίας, συνεχῶς ἀνανεοῦται καί τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τό ἀναπληρούμενο αἷμα μας. Πόσο μᾶλλον αὐτά δύνανται νά ἰσχύουν στό θεωμένο σῶμα τοῦ Κυρίου! Δυστυχῶς, ἂν καί δέν θέλουμε νά μπαίνομε σέ τέτοιες λεπτομέρειες, πράγμα πού παραπέμπει σέ σχολαστική θεολογία –μακριά ἀπό ἐμᾶς!– ἀναγκαζόμαστε ἐνίστε νά τό κάνουμε, συρόμενοι ἀπό τούς τροποῦπαρξιστές ἀδελφούς! Τό ἴδιο περίπου βλέπουμε νά πράττει στή «Δογματική» του καί ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκνός, μπαίνοντας σέ παραδείγματα εἰλημμένα ἐκ τῆς φύσεως καί τῆς ἀνθρώπινης φυσιολογίας.

Οἱ Πατέρες εἶναι πιό ξεκάθαροι, χωρίς νά ὑπεισέρχονται σέ λεπτομέρειες πού θά καταργοῦσαν ἢ θά «πειράζαν» τήν μυστηριακή φύση τῆς Εὐχαριστίας. Θά ξεκινήσουμε ἀπό τόν τελευταῖο πού ἀναφέραμε, τόν μεγάλο τῆς Ἐκκλησίας δογματολόγο ἅγιο Δαμασκνὸ Ἰωάννη: «Εἰ τοίνυν “ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ζῶν ἐστί καί ἐνεργής” καί “πάντα, ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος, ἐποίησεν”... εἰ ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ ὕδωρ τε καί πῦρ καί ἀήρ καί πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν τῶ λόγῳ τοῦ Κυρίου συνετελέσθησαν καί τοῦτο δὴ τό πολυθρύλητον ζῶον ὁ ἄνθρωπος. Εἰ θελήσας αὐτός ὁ Θεός Λόγος ἐγένετο ἄνθρωπος καί τά τῆς Ἁγίας Ἀειπαρθένου καθαρὰ καί ἀμώμητα αἵματα ἐαυτῶ ἀσπύρως σάρκα ὑπεστήσατο, οὐ

δύναται τόν ἄρτον ἑαυτοῦ σῶμα ποιῆσαι καί τόν οἶνον καί τό ὕδωρ αἷμα;... **Σῶμα ἐστίν ἀληθῶς ἠνωμένον θεότητι, τό ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου σῶμα, οὐχ ὅτι αὐτό τό σῶμα τό ἀναληφθέν ἐξ οὐρανοῦ κατέρχεται, ἀλλ' ὅτι αὐτός ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος μεταποιεῖται εἰς σῶμα καί αἷμα Θεοῦ. Εἰ δέ τόν τρόπον ἐπιζητεῖς, πῶς γίνεται, ἀρκεῖ σοί ἀκοῦσαι, ὅτι διά Πνεύματος Ἁγίου, ὡσπερ ἐκ τῆς ἀγίας Θεοτόκου διά Πνεύματος Ἁγίου ἑαυτῶ καί ἐν ἑαυτῶ ὁ Κύριος σάρκα ὑπεστήσατο**» (Μτφρ.: Σῶμα εἶναι ἀληθινά, ἔνωμένο μέ τή θεότητα, τό σῶμα πού προῦλθε ἀπό τήν ἀγία Παρθένο. Ὅχι ὅτι κατεβαίνει ἀπό τόν οὐρανό τό ἴδιο σῶμα πού ἀναλήφθηκε, ἀλλά ὅτι ὁ ἴδιος ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος μεταποιῶνται σέ σῶμα καί αἷμα Θεοῦ. Ἄν ψάχνεις τόν τρόπο πῶς γίνεται, σοῦ ἀρκεῖ νά ἀκούσεις ὅτι γίνεται διά Πνεύματος Ἁγίου, ὅπως ἀκριβῶς ἀπό τήν ἀγία Θεοτόκο διά Πνεύματος Ἁγίου ὁ Κύριος ὑποστασίασε στόν ἑαυτό του καί μέσα στόν ἑαυτό του τήν ἀνθρώπινη φύση)²⁴... «Οὐ χεῖρον δέ καί τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι, ὡσπερ φυσικῶς διά τῆς βρώσεως ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος καί τό ὕδωρ διά τῆς πόσεως εἰς σῶμα καί αἷμα τοῦ ἐσθίνοντος καί πίνοντος μεταβάλλεται, καί οὐ γίνεται ἕτερον σῶμα παρά τό πρότερον αὐτοῦ σῶμα, οὕτως ὁ τῆς προθέσεως ἄρτος, οἶνος τε καί ὕδωρ διά τῆς ἐπικλήσεως καί ἐπιφοιτήσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὑπερφυῶς μεταποιεῖται εἰς τό σῶμα τοῦ Χριστοῦ καί αἷμα... **Οὐκ ἔστι τύπος ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος τοῦ σώματος καί αἵματος τοῦ Χριστοῦ –μή γένοιτο– ἀλλ' αὐτό τό σῶμα τοῦ Κυρίου τεθεωμένον...** Μετάληψις δέ λέγεται. Δι' αὐτῆς γάρ τῆς Ἰησοῦ θεότητος μεταλαμβάνομεν. Κοινωνία λέγεται τε καί ἐστίν ἀληθῶς διά τό κοινωνεῖν ἡμᾶς δι' αὐτῆς τῷ Χριστῷ καί **μετέχειν αὐτοῦ τῆς σαρκός** (ἡ ὑπογράμμισι δική μου: *πῶς θά μετείχαμε πραγματικά τῆς ἀνθρωπίνης φύσεώς του, ἐάν εἶχαμε ἐνώπιόν μας ἔστω καί ἕνα σοῦπερ ἀγιασμένο ὑποκατάστατο αὐτῆς;*) **τε καί τῆς θεότητος**»²⁵. Ὁ Δαμασκηνός ἀφίνει τήν ἡμετέρα ἀδυναμία τῆς παρουσίας μέ ἐμπιστοσύνη στήν ἀναπλήρωση τῆς πίστεως πῶς ὅλα αὐτά τελεσιουργοῦνται ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ. Συγκρίνει μάλιστα τό εὐχαριστιακό γεγονός μέ τήν σάρκωση τοῦ Λόγου στή σπλάγχνα τῆς Παναγίας πάλι ἐν Πνεύματι. Ἀληθῶς σάρξ τότε, ἀληθῶς ἡ ἴδια σάρξ καί τώρα. Διόλου τυχαία ἀντιπαράβολή ἀπό τόν ἅγιο.

Ὁ Νύσσης Γρηγόριος ἀναφέρεται ἐπίσης στήν μεταβολή μέ τά ἑξῆς λόγια:

²⁴ Τονίζω μέ **ἔντονη γραφή** καί σέ κάποιες περιπτώσεις μεταφράζω τά καίρια, κατά τή γνώμη μου, σημεῖα περί τῆς μεταβολῆς, πρὸς διευκόλυνση τοῦ σημερινοῦ Νεοέλληνα ἀναγνώστη, γιά τόν ὅποιο τά ἀρχαῖα ἑλληνικά ἰσοδυναμοῦν πολλές φορές μέ... κινέζικα.

²⁵ Ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως*, κεφ. «Περί τῶν ἁγίων καί ἀχράντων τοῦ Κυρίου μυστηρίων».

«Οὐ διὰ βρώσεως καὶ πόσεως προῖων εἰς τὸ σῶμα τοῦ Λόγου, ἀλλ' εὐθύς (δική μου ἢ ὑπογράμμισι) πρὸς τὸ σῶμα τοῦ Λόγου μεταποιούμενος» (Μτφρ.: *δὲν εἰσέρχεται ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος μέ βρώση καὶ πόση στό σῶμα τοῦ Λόγου, ἀλλὰ εὐθύς ἀμέσως μεταποιῶνται στό σῶμα τοῦ Λόγου*), καθὼς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Λόγου ὅτι *τοῦτο ἐστὶ τὸ σῶμα μου*²⁶). Ὁ ἅγιος Νικόλαος Καβάσιλας, μέσα στὰ πολλά πού ἔγραψε γιὰ τὴ Θεία Λειτουργία, ἐξηγεῖ καὶ τὴ μεταβολή: «Τούτων πύγμένων καὶ εἰρημένων, τὸ πᾶν τῆς ἱερουργίας “ἦνυσται καὶ τετέλεσται”, καὶ τὰ δῶρα ἠγιασθῆ καὶ ἡ θυσία ἀπηρτίσθῆ καὶ τὸ μέγα θῦμα καὶ ἱερεῖον τὸ ὑπὲρ τοῦ κόσμου σφαγὲν ἐπὶ τῆς ἱερᾶς τραπέζης ὁρᾶται κείμενον. Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Κυριακοῦ σώματος οὐκ ἔτι τύπος οὐδὲ δῶρον εἰκόνα φέρον τοῦ ἀληθινοῦ δώρου, οὐδὲ γραφὴν τινὰ κομίζων ἐν ἑαυτῷ τῶν σωτηρίων παιθῶν ὡσπερ ἐν πίνακι, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἀληθινόν δῶρον. Αὐτὸ τοῦ Δεσπότη τοῦ πανάγιου σῶμα τὸ πάντα ἀληθῶς ἐκεῖνα δεξάμενον τὰ ὄνειδη, τοὺς μῶλωπας, τὸ σταυρωθέν, τὸ σφαγὲν, “τὸ μαρτυρῆσαν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν”, τὸ ραπισθέν, τὸ αἰκισθέν, τὸ ἐμπτυσμάτων ἀνασχόμενον, τὸ χολῆς γευσάμενον. Ὁμοίως καὶ ὁ οἶνος αὐτὸ τὸ αἷμα τὸ ἐκπηδήσαν σφαπτομένου τοῦ σώματος. Τοῦτο τὸ σῶμα, τοῦτο τὸ αἷμα, τὸ συστάν ἐκ Πνεύματος Ἁγίου, τὸ γεννηθέν ἀπὸ τῆς Μαρίας Παρθένου, τὸ ταφέν, τὸ ἀναστάν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, τὸ ἀνελθόν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς... Τίς γὰρ ἢ τοῦ προβάτου θυσία; ἢ ἀπὸ τοῦ μὴ ἐσφαγμένου πάντως εἰς τὸ ἐσφαγμένον μεταβολή, τοῦτο καὶ ἐνταῦθα γίνεται. Ὁ γὰρ ἄρτος ἄθυτος ὧν μεταβάλλει τότε εἰς τὸ τεθυμένον. Μεταβάλλει γὰρ ἀπὸ τοῦ ἄρτου μὴ ἐσφαγμένου· εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου τὸ σφαγὲν ἀληθῶς. Ὅθεν καθάπερ ἐπὶ τοῦ προβάτου ἡ μεταβολὴ θυσίαν ἀληθῶς ἐργάζεται, οὕτω καὶ ἐνταῦθα διὰ τὴν μεταβολὴν ταύτην θυσία τὸ τελούμενον ἀληθῆς μεταβάλλει γὰρ οὐκ εἰς τύπον, ἀλλ' εἰς πράγμα σφαγῆς, εἰς αὐτὸ τὸ σῶμα Κυρίου τὸ τεθυμένον. Ἄλλ' εἰ μὲν ἄρτος μένων ἐγένετο τεθυμένος, ὁ ἄρτος ἂν ἦν ὁ δεξάμενος τὴν σφαγὴν καὶ ἦν ἂν ἡ σφαγὴ τότε ἄρτου θυσία. Ἐπεὶ δὲ ἀμφοτέρω μετεβλήθη καὶ τὸ ἄθυτον καὶ ὁ ἄρτος καὶ γέγονεν ἀντὶ μὲν ἀθύτου τεθυμένος, ἀντὶ δὲ ἄρτου σῶμα Χριστοῦ, διὰ τοῦτο ἡ σφαγὴ ἐκεῖνη οὐκ ἐν τῷ ἄρτῳ, ἀλλ' ὡς ἐν ὑποκειμένῳ θεωρουμένη τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ, οὐ τοῦ ἄρτου, ἀλλὰ τοῦ Ἄμνου τοῦ Θεοῦ θυσία καὶ ἐστὶ καὶ λέγεται»²⁷. Τὰ λένε ὅλα οἱ ἅγιοι! Τί παραπάνω νὰ προσθέσουμε ἡμεῖς οἱ ἐλάχιστοι καὶ ταλαίπωροι;

²⁶ Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, *Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας*.

²⁷ Ἁγίου Νικολάου Καβάσιλα, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν*.

Ἀλλά δέν εἶναι μονάχα αὐτοί. Εἶναι καί οἱ ἀποστολικοί Πατέρες, οἱ ἅγιοι Κύριλλοι Ἱεροσολύμων καί Ἀλεξανδρείας καί ἀρκετοί ἄλλοι ἅγιοι καί Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Δέν ὑπάρχει λόγος νά παραθέσουμε μία μία ὄλες τίς μαρτυρίες²⁸. Ἀξιοσημείωτη ἴσως ἰδιαίτερα ἡ φράση τοῦ ἁγίου Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας: «**Οὐ γάρ εἶπε, τοῦτο ἐστίν ἀντίτυπον, ἀλλά τοῦτο ἐστί τό σῶμα μου· ἀρρήτω γάρ ἐνεργεῖα μεταποιεῖται, κἄν φαίνεται ἡμῖν ἄρτος. Ἐπεὶ γάρ ἀσθενεῖς ἐσμέν καί οὐκ ἂν ἐδεξάμεθα κρέας ἐσθίειν ὠμόν καί ἀνθρώπου σάρκα, διὰ τοῦτο ἄρτος μὲν ἡμῖν φαίνεται, σὰρξ δέ τῷ ὄντι ἐστί**» (Μτφρ.: δέν εἶπε ὅτι αὐτό εἶναι ἀντίτυπο, ἀλλά ὅτι αὐτό εἶναι τό σῶμα μου. Μέ ἄρρητη ἐνέργεια μεταβάλλεται, ἀκόμη κι ἂν σέ μᾶς φαίνεται ἄρτος. Ἐπειδή εἴμαστε ἀδύναμοι καί δέν θά μπορούσαμε νά δεχθῶμε νά φᾶμε ὠμό κρέας καί ἀνθρώπινη σάρκα, γι' αὐτό μᾶς φαίνεται ἄρτος, ἐνῶ σπὴν πραγματικότητα εἶναι σάρκα). Ὁ ἅγιος εἶναι σαφέστατος. Ἄλλα βλέπουμε, ὡστόσο ἄλλα εἶναι σπὴν πραγματικότητα²⁹. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό εἶναι καί στό φαίνεσθαι ἀναφορικά μέ τά εὐχαριστιακά δῶρα εἶναι τό κλειδί τῆς πίστεως, διὰ τῆς ὁποίας ὁ χριστιανός βλέπει καί βιώνει τὴν πραγματικότητα ἐνός μυστηρίου πέρα καί πάνω ἀπὸ τά ἀπατηλά φαινόμενα καί τὴν ἀδυναμία τῶν αἰσθήσεων.

Πρὶν κλείσουμε, θά ἤθελα νά προσθέσω καί τί μαρτυρία δύο Ρώσων ἁγίων, τοῦ Φιλαρέτου Μόσχας³⁰ καί τοῦ μεγάλου Ἰωάννου τῆς Κρονστάνδης. Γράφει ὁ πρῶτος: «Ἡ λέξη μεταβολή δέν ἐξηγεῖ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο ὁ ἄρτος καί ὁ οἶνος μεταβάλλονται στό Σῶμα καί στό Αἷμα τοῦ Κυρίου. Αὐτό δέν μπορεῖ νά τό κατανοήσει κανεὶς ἐκτός ἀπὸ τὸν Θεό. Καταδεικνύεται μόνο ὅτι ἀληθινά, πραγματικά καί οὐσιαστικά ὁ ἄρτος γίνεται τό ἀληθινό Σῶμα τοῦ Κυρίου καί ὁ οἶνος τό ἀληθινό Αἷμα τοῦ Κυρίου». Καί ὁ ἕτερος: «**Εἶναι ἀλήθεια ὅτι συχνά ἡ ἀρχειωμένη καί τυφλή σάρκα μας ἢ ὁ “ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου”, πού ἀλωνίζει μέσα στή διάνοιά μας, μᾶς ψιθυρίζουν ὅτι στό Ἅγιο Δισκοπότηρο ὑπάρχουν μονάχα ψωμί καί κρασί καί ὄχι τό πραγματικό Σῶμα καί Αἷμα τοῦ Κυρίου μας. Ἀλλά ἐμεῖς ἀπορρίπτουμε μέ ἀπέχθεια**

²⁸ Εὐκόλα σήμερα προσβάσιμες καί ἀπὸ τό Διαδίκτυο. Βλ. https://www.oodegr.com/oode/orthod/klassis_swma_aima_1.htm καί <https://www.impantokratoros.gr/panagopoulos-theia-koinivnia.el.aspx> (ἐπίσκεψη 19-9-2020).

²⁹ Ὅλα τοῦτα μπορεῖ νά τά βρεῖ κανεὶς καί σέ ὑπομνήματα τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ἐνδεικτικά: Π. Τρεμπέλα, *Ἰστορία εἰς τό κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, Σωτήρ, Ἀθήνα 2000, σσ. 461-462.

³⁰ Ὁ ἅγιος στηρίζεται κυρίως στὸν Ἰωάννη Δαμασκινό. Βλ. Ἁγίου Φιλαρέτου, μητροπολίτου Μόσχας, *Ἐκτενής Χριστιανικῆ Κατήχησις τῆς Ὁρθόδοξης Καθολικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἱ. Μεγίστη Μονὴ Βατοπαιδίου, Ἅγιον Ὄρος 2019, σσ. 134-135.

αυτούς τους ψιθυρισμούς. Πιστεύουμε και γνωρίζουμε ότι για σένα είναι όλα κατορθωτά. Σύ είσαι ο ποιητής της σαρκός των ανθρώπων, των κτηνών, των ψαριών, των πουλιών, των έρπετων, όλων όσα έχουν ζωή και κινούνται στην γη, στην θάλασσα και στον άερα. Πώς μπορεί λοιπόν να μίν έχεις τον τρόπο να δημιουργείς και τώρα σάρκα; Τίποτε δέν είναι αδύνατο για σένα. Μπορείς λοιπόν να δημιουργήσεις σάρκα από τό ψωμί και τό κρασί, πού βρίσκονται τόσο κοντά στή σάρκα μας, έφόσον μάς χρησιμεύουν για βρώσι και πόσι. Δέν έφτιαξες τό Πανάγιο Σώμα σου από τό χώμα. Τό έφτιαξες από τό εύλογημένο ψωμί, πού τόσο γλυκειά και ποθητή μας είναι ή γεύσις του. Και δέν έφτιαξες τό Τιμο Αίμα σου από τό νερό, αλλά από τό κρασί, πού ή Άγία Γραφή τό ονομάζει “αίμα σταφυλής” (Σοφ. Σειρ. 39, 26). Τό κρασί, τό κοκκινωπό άνάμα της Θείας Ευχαριστίας, μοιάζει στό χρώμα μέ τό αίμα. Είναι εύχαριστο στή γεύσι και σπιρρίζει την καρδιά. **Γνωρίζοντας την άδυναμία μας, την λειπή μας πίστι, συγκαταβαίνεις και χρησιμοποιείς στό Μυστήριο του Σώματος και του Αίματος σου αυτές τις ύλικές ουσίες,** πού μάς είναι τόσο επιθυμητές. Άξιόνέ μας λοιπόν, Κύριε, να πιστεύουμε ακράδαντα ότι υπό τά είδη του άρτου και του οίνου κοινωνούμε τό πραγματικό Σώμα σου και Αίμα σου... “Όταν ο Άρχεκακος σέ πειράζει μέ λογισμούς άπιστίας γύρω από την θεία Ευχαριστία, ψιθυρίζοντάς σου ότι είναι αδύνατο να μεταβληθεί ο άρτος και ο οίνος σέ Σώμα και Αίμα Χριστού, απάντησέ του: “ναί, είναι αδύνατο για σένα και για μένα –δίκιο έχεις– αλλά όχι και για τον Θεό”... “Ο ιερεύς μόνο λέγει τις εύχές, μόνο κινεί τά χέρια του και ο Κύριος κάνει την θαυμαστή μεταβολή των Τιμίων Δώρων»³¹.

ΣΤ. Συμπεράσματα –

Γιατί είναι τόσο σημαντικό, ιδιαίτερα σήμερα, να ξέρουμε τί ακριβώς (πρέπει να) πιστεύουμε αναφορικά μέ την Θεία Κοινωνία

Άπό όσα είδαμε παραπάνω, μπορούμε πλέον να εξαγάγουμε μερικά βασικά συμπεράσματα:

- Η τροποϋπαρξιακή έρμηνεία έχει περσοναλιστικές φιλοσοφικοθεολογικές βάσεις, όχι όμως βιβλικά και πατερικά έρείσματα. Είναι καινοφανής για τά δεδομένα της Όρθόδοξης Παράδοσις.

- Οί τροποϋπαρξιστές μιλάνε για μεταβολή του τρόπου ύπαρξις των Ευχαριστιακών Δώρων και δέν διευκρινίζουν μέ σαφήνεια αν πρόκειται για άληθινή μεταβολή σέ Σώμα και Αίμα Χριστού.

³¹ Άγίου Ιωάννου της Κρονστάνδης, *Η εν Χριστώ ζωή μου*, Ασπίη, Άθήνα 1990, σσ. 22-23, 155-156.

- Η Εύχαριστία δι' αὐτῶν τείνει νά ἐξισωθεῖ μέ τά ὑπόλοιπα ἐκκλησιαστικά μυστήρια καί τό σῶμα τοῦ Κυρίου νά ἰδωθεῖ σάν ἕνας *super* ἡγιασμένος ἄρτος (ἐπιπέδου, ὡστόσο, ἀρτοκλασίας, ἥτοι ψιλοῦ τῆ φύσει ἄρτου).

- Ἡ μεταβολή πού πρεσβεύουν εἶναι φανταστική-θεωρητική καί σέ κάθε περίπτωση ἡ ὑποτιθέμενη ἔνωση τῆς Χάρης μέ τά Τίμα Δῶρα ἐξωτερική.

- Παρουσιάζουν συγγένειες κατά βάση μέ τήν λουθηρανική καί καλβινική προτεσταντική ἐρμηνεία (ἐμφύωση – ἐνοίνωση – ἐναρτισμός).

- Χρησιμοποιοῦν ἀνθαίρετα τήν ἀντιμονοφυσική θεολογία καί ὀρολογία τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ στήν εὐχαριστιακή ἐνσάρκωση, πράγμα πού δέν ἐπιχείρησε οὔτε ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος.

- Ἀσυνείδητα μᾶλλον ὑπονομεύουν τήν Σάρκωση τοῦ Λόγου καί ὀδηγοῦν σέ μονοφυσικές ἀπολήξεις καί ἀκρότητες.

- Ἡ Σάρκωση τοῦ Λόγου φαντάζει κατ' αὐτούς ἀχρείαστη, ἐφόσον ἡ Χάρη θά μποροῦσε καί μπορεῖ νά μεταδοθεῖ μέ κάθε μέσο, αἰσθητό ἢ νοερό. Ἀνοίγουν ἔτσι ἐμμέσως τήν πόρτα στόν Δοκτισμό.

- Ἡ Ὁρθοδοξία ἀνέκαθεν ἀντιμετώπιζε τό μυστήριο τῆς μεταβολῆς μέ εὐλαβῆ σιωπή καί παρέπέμπε στήν πίστη ὅτι ὅλα αὐτά τά θαυμαστά τελοῦνται ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι.

- Ἡ διάσταση ἀνάμεσα στό εἶναι (Σῶμα καί Αἷμα Χριστοῦ) καί στό φαίνεσθαι (ἄρτος καί οἶνος) ἀποτελεῖ τό κλειδί τῆς πίστεως, μέ τό ὅποιο πρέπει νά προσεγγίξει ὁ ὀρθόδοξος χριστιανός τό Μυστήριο. Ὁ Θεός ἐπιτρέπει αὐτήν τήν διάσταση, γιά νά μὴν καταργήσει τήν πίστη καί ἐξαιτίας τῆς ἀσθενείας τῆς ἀνθρώπινης φύσης στήν παρούσα φάση τῆς θείας οἰκονομίας.

- Εἶναι πολύ σημαντικό σήμερα νά ξέρομε ἰδιαίτερος ἐμεῖς οἱ Ὁρθόδοξοι, λαός καί κληρὸς, τί ἀκριβῶς πιστεύουμε γιά τήν φύση τῆς Εὐχαριστίας, τῆς Θείας Κοινωνίας. Μονάχα ἔτσι θά ἀντεπεξέλθουμε στίς προκλήσεις τῶν καιρῶν καί τῶν ἄθεων ἀμφισβητιῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀντιπροτείνοντας τό μοναδικό διαχρονικό φάρμακο ἀθανασίας καί πάσης ἀσθενείας: τήν θεωμένη Σάρκα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καί Θεοῦ ἡμῶν. Στό σημείο αὐτό σταματοῦν οἱ ἀγωνίες καί οἱ ἀμφιβολίες, οἱ συζητήσεις περὶ ἐπικινδυνότητας τῶν Ἀχράντων Μυστηρίων καί δίνεται ἡ ὄντολογική ὀριστική ἀπόκριση τῆς Ἐκκλησίας σέ ὅσα ἀπρόβλεπτα δεινά μέλλει νά ἔρθουν στήν οἰκουμένη στά Ἐσχάτα πού διανύουμε: ἡ κοινωνία μέ τόν Τριαδικό Θεό ἐντός τῆς Ἐκκλησίας δι' ὅλων τῶν ἐκεῖ τελουμένων Μυστηρίων, ἰδιαίτερα δέ καί πάνω ἀπό ὅλα διά τῆς Θείας Εὐχαριστίας. Ἀμήν!

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἁγίου Γρηγορίου Νύσσης, «Λόγος Κατηχητικός ὁ Μέγας», *Γρηγορίου Νύσσης Ἔργα 1*, ΕΠΕ, Θεσ/νίκη 1979.
- Ἁγίου Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις ἀκριβής τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως, 1. Δαμασκηνοῦ Ἔργα 1*, ΕΠΕ, Θεσ/νίκη 1976.
- Ἁγίου Ἰωάννου τῆς Κρονστάνδης, *Ἡ ἐν Χριστῷ ζωὴ μου*, Ἀσπίρ, Ἀθήνα 1990.
- Ἁγίου Νικολάου Καβάσιλα, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Θεϊαν Λειτουργίαν*, ΕΠΕ, Θεσ/νίκη 2011.
- Ἁγίου Φιλαρέτου, μητροπολίτου Μόσχας, *Ἐκτενὴς Χριστιανικὴ Κατήχησις τῆς Ὁρθόδοξης Καθολικῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, Ἱ. Μεγίστη Μονὴ Βατοπαίδιου, Ἅγιον Ὅρος 2019.
- Ἀποφθέγματα Γερόντων, Πατερικαὶ ἐκδόσεις Γρηγόριος Παλαμᾶς (ΕΠΕ), Θεσ/νίκη 1978.
- Ν. Λουδοβίκου (στ.), *Ἡ ἀνοικτὴ ἱστορία καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς Ἀρμῆς*, Ἀθήνα 2020.
- Ν. Ματσούκα, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Β'*, Πουρναρᾶς, Θεσ/νίκη 1999.
- Ν. Ματσούκα, *Ὁ Προτεσταντισμὸς*, Πουρναρᾶς, Θεσ/νίκη 2007.
- Π. Εὐδοκίμοφ, *Ἡ Ὁρθοδοξία*, Ρηγόπουλος, Θεσ/νίκη 1972.
- Π. Τρεμπέλα, *Υπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον*, Σωτήρ, Ἀθήνα 2000.
- Χρ. Γιανναρᾶ, *Ἀλφαβητάρι τῆς Πίστεως*, Δόμος, Ἀθήνα 2006.

ΜΕΡΟΣ Ε΄

Ἑορτολόγιο

* * *

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΩΝ

Λάρισα, Χριστούγεννα 2020

Πρός

Τόν Ἱερό Κληῖρο καί τόν Εὐσεβῆ Λαό
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,

Χριστούγεννα σήμερα, κι ἔμεις πιστοί σέ Ἐκεῖνον πού σαρκώθηκε «δι' ἡμᾶς τούς ἀνθρώπους καί διά τίν ἡμετέραν σωτηρίαν», ὅπως ὁμολογοῦμε στό Σύμβολο τῆς Πίστεώς μας, στρέφουμε τήν ὅλη μας ὑπαρξη, τό ὅλο μας εἶναι, στόν Παντοδύναμο Θεό πού ἀποκαλύπτεται ὡς μικρό καί ἀδύναμο βρέφος σέ μιά φάτνη στό σπίλαο τῆς Βηθλεέμ.

Τά Χριστούγεννα, ἰδίως στίς δυτικές κοινωνίες μετά τή βαθμιαία ἀποχριστιανοποίησή τους, ἄν καί εἶναι ὅ,τι πιο σημαντικό ἔχουν νά ἐορτάσουν, συνήθως συνδυάζονται μέ τήν παιδική ἀθωότητα, τή γαλήνη καί τήν ἐλπίδα, περισσότερο ὡς συναισθηματικές, θεωρητικές καί συμβολικές ἔννοιες, χωρίς νά συνδυάζονται μέ τήν πρακτικότητα τῆς Πίστης. Ἔτσι ὅμως, χάνονται οὐσιαστικές ἀλήθειες πού τό πνευματικό περιεχόμενο τῆς Ἑορτῆς τίς ἀναδεικνύει καί πού ὅταν τίς προσεγγίζουμε αἰφνιδιαζόμαστε.

Μιά ἀπό αὐτές τίς ἀλήθειες τῶν Χριστουγέννων εἶναι τό ἀσυμβίβαστό τους μέ τήν ἀνθρώπινη ἀλαζονεία! Ἡ ἀλαζονεία, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται κυρίως ὡς πείσμα, πλήττει τόν ἐγωπαθῆ ἄνθρωπο καί τόν ὀδηγεῖ νά ἐκδηλώνει τήν ἐγκεντρικότητά του, ἄσχετα ἀπό κοινωνική τάξη, οικονομική κατάσταση ἢ ἐπιστημονικές γνώσεις. Κι αὐτή ἡ ἀλαζονεία, στίς ποικιλότητες τῆς ἐκφράσεως, δέν παύει μέχρι σήμερα νά ὑπονομεύει τά κράτη καί τίς κοινωνίες, τήν εἰρηνική

συνύπαρξη και τήν προκοπή, τίς οικογενειακές και διαπροσωπικές σχέσεις. Ένα είναι το βασικό χαρακτηριστικό του ἀλαζόνα κατά τόν Ἅγιο Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο: «ὅτι γάρ οὐδέν εἶναι νομίζει πάντας ἀνθρώπους πρὸς ἑαυτόν», τό ὅτι νομίζει πὼς σέ σχέση μέ τόν ἑαυτό του ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι ἕνα τίποτα. Γι' αὐτό κι ἐπειδή δέν μπορεῖ νά ἀναγνωρίσει καλό σέ ἄλλους, παραβλέπει τήν ἀλήθεια, ὑποστηρίζει μέ παρανοϊκό τρόπο μόνον τή δική του λογική, γίνεται σκληρός, ἐνδεχομένως καί βίαιος, ἀποδεχόμενος τήν καταστροφή τῶν ἄλλων, ἴσως καί τήν αὐτοκαταστροφή.

Ἄν δέν κατανοήσουμε καλά πόσο ἀποστρέφεται ὁ Χριστός μας αὐτό τό πνεῦμα τῆς ἀλαζονείας, δέν θά μπορέσουμε νά κατανοήσουμε γιατί τά Εὐαγγέλια τονίζουν καί ἀναδεικνύουν τό γεγονός ὅτι ὁ Παντοδύναμος Θεός μας ἐμφανίζεται σπὴν ἀνθρωπότητα ὡς ἕνα ἀπλό καί ἀδύναμο βρέφος μᾶς φτωχῆς οἰκογένειας, κι ὄχι, γιά παράδειγμα, ὡς ἕνας πανέξυπνος διανοητής, ἢ ὡς πᾶμπλουτος ἐξουσιαστής, ἢ ὡς διάσημος διαμορφωτής τῆς κοινῆς γνώμης. Ἀντίστοιχα, ἀποκαλύπτει τόν Ἐαυτό Του στίς ταπεινές ψυχές. Χρησιμοποιεῖ ὡς ὄχημα τήν Κυρία Θεοτόκο, τήν Βασίλισσα τῆς ταπεινώσης, ἐμφανίζεται στούς ἀπλούς καί ταπεινούς σπὴν καρδιά ποιμένες, Τόν προστατεῦει ὁ ταπεινός καί γι' αὐτό σώφρων Ἰωσήφ, Τόν προσκυνοῦν οἱ γεμάτοι πόθο ἀναζητητές τῆς ἀλήθειας, γι' αὐτό καί ἀπλοί καί ταπεινοί Μάγοι ἐξ Ἀνατολῶν, οἱ ὄντως σοφοί...

Ἀντίθετα, οἱ ἀλαζόνες τῆς ἐποχῆς, ὅσοι εἶχαν ἐμπιστοσύνη μόνο στόν ἑαυτό τους, στά πλοῦτη τους, σπὴν ἐξουσία τους, ἀκόμη καί στή σοφία τους, δέν μπόρεσαν νά Τόν συναντήσουν, ἄν καί γιά διαφορετικούς λόγους τό ἐπιδιώκουν. Ὁ ἐπιρμημένος Ἡρώδης, οἱ ὑπερόπτες Γραμματεῖς καί οἱ Φαρισαῖοι, ὁ υπερήφανος Πιλάτος καί κοντά σέ αὐτούς ὀλόκληρη ἡ καθεστηκυῖα τάξη πού ἐνδιαφερόταν μόνο γιά προνόμια καί δικαιώματα, ἄν καί μπροστά στά μάτια τους, δέν Τόν βλέπουν. Γιατί; Γιατί δέν μπόρεσαν ποτέ νά κατανοήσουν ἢ νά συμμεριστοῦν τό ὅτι ὁ Χριστός «ἑαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν» (Φιλ. 2, 7).

Καί σήμερα συμβαίνει τό ἴδιο. Ἡ καμπάνα καλεῖ γιά νά προσέλθουμε καί νά μᾶς φανερώσει ἡ Ἐκκλησία τόν Χριστό. Γιά νά Τόν συναντήσουμε καί νά μᾶς ἀποκαλυφθεῖ, πρέπει νά προσέλθουμε ὅπως οἱ Μάγοι καί οἱ Ποιμένες. Μέ ταπεινώση καί ἀπλότητα, περιστέλλοντας τόν ἐγωισμό καί τήν υπερήφανη διάθεσή μας. Μὴν πλησιάσουμε ὅπως οἱ στρατιῶτες τοῦ Ἡρώδη πού Τόν ζητοῦν γιά νά Τόν σκοτώσουν, ἢ ὅπως ἀργότερα οἱ διάφοροι σοφιστές καί δόλιοι, οἱ ὁποῖοι κοιτάζαν νά Τόν παγιδεύσουν στόν λόγο.

Ἀπό τή Γέννησή του καί μετὰ ὁ Χριστός ἀντιμετωπίζει ὄλων τῶν εἰδῶν τίς ἀνθρώπινες στάσεις ἀπέναντί Του. Ἀπό τίς πλέον ἐντιμες, ἕως τίς πλέον ἄθλιες.

Άπό τίς πλέον εὐσεβεῖς, ἕως τίς πλέον ἱερόσυλες. Άπό τίς πλέον ἄδολες, ἕως τίς πλέον ὑστερόβουλες. Τίς ἀνέχεται ὄλες περιμένοντας τήν ἐπιστροφή ὄλων μας σπὶν Πατρική ἀγκαλιά τοῦ Θεοῦ καί Πατρός. Ἔχει ὄμως προειδοποιήσει πῶς, ἐνῶ ὄλα συγχωροῦνται, ὑπάρχει ἕνα ἁμάρτημα πού δέν συγχωρεῖται ποτέ. Ἡ Βλασφημία κατὰ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (*Μάρκ.* 3, 28-29). Πῶς πραγματοποιεῖται αὐτό τό ἁμάρτημα; Κάθε φορά πού ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ τόν ἑαυτό του μεγαλύτερο καί ἀνώτερο ἀπό τόν Θεό καί ἐνεργεῖ ἀντίστοιχα. Πότε ὁ ἄνθρωπος φτάνει σέ αὐτό τό σημεῖο; Ὅταν τόν κυριεύει ἡ ἀλαζονεία. Γι' αὐτό καί χαρακτηρίζεται πνευματικός καρκίνος, ὑπεύθυνος γιά πολλούς πνευματικούς θανάτους.

Τά Χριστούγεννα κυριαρχοῦν καί ἡ ἀνθρώπινη ἀλαζονεία ἀνατρέπεται! Ὁ Χριστός μας πρῶτα μέ τό παράδειγμά Του κι ὕστερα μέ τόν λόγο Του ἔρχεται νά μᾶς πει: «Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρῶτος εἰμι, καί ταπεινός τῇ καρδίᾳ· καί εὐρίσσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν» (*Ματθ.* 11, 29). Ὁ καρκινογενής ἀνθρώπινος ἐγκωκεντριζμός θεραπεύεται μέ τή Χάρη τοῦ Θεοῦ, ἄλλιῶς ὁ ἄνθρωπος παιδαγωγεῖται καθῶς «Ὁ Θεός ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσιν χάριν» (*Ἰακ.* 4, 6).

Αὐτή ἡ Χάρη κατ' ἐξοχὴν παραμένει διαχρονικά στὸν κόσμο καί μεταδίδεται μέσα ἀπό τό Μυστήριον τῶν Μυστηρίων, τήν Θεία Εὐχαριστία. Δυστυχῶς, πολλοὶ ἀλαζόνες ἔφτασαν στό σημεῖο, ἐκμεταλλεῦόμενοι τή δύσκολη ὄντως συγκυρία τῆς πανδημίας, νά συμπεριφερθοῦν σάν ἄλλοι Ἡρῶδες, προσπαθῶντας νά φονεύσουν τόν Χριστό σπὶν καρδιά μας, νά μᾶς στερήσουν ἀπό τήν οὐσία τῆς Πίστης μας, νά μᾶς συμπαράσῳρουν στὸν δικό τους πνευματικό θάνατο, προσβάλλοντας τήν Θεία Κοινωνία. Θεώρησαν ἑαυτοὺς ἀνώτερους τῆς Ἐκκλησίας καί περιφρονῶντας τήν ἀποκρυσταλλωμένη ἐμπειρία τόσων αἰῶνων, ἔφτασαν νά χαρακτηρίσουν τό Μυστήριον τῆς ζωῆς ὡς πιθανότητα αἰτίας θανάτου. Δυστυχῶς, ἐκμεταλλεύτηκαν τόν εὐλόγο φόβο ἀπό τόν ἰό γιά νά προκαλέσουν παράλογο πανικό κατὰ τοῦ Υἱοῦ. Χρησιμοποίησαν ὡς ἐπιχείρημα τή δική τους ἀντίληψη περὶ ἐπιστήμης καί κούνησαν σπὶν Ἐκκλησία τό δάκτυλο, τήν ἴδια ὥρα πού ἡ ἐπιστήμη μας δῆλωνε ἀνεπαρκής κι ἀνίμπορη νά μᾶς λυτρώσει ἀπό τήν πληγή τῆς πανδημίας. Κι ὄμως, εἶναι ἀπό αἰῶνες παρατηρημένο καί γι' αὐτό διαπιστωμένο, πῶς ἡ Θεία Κοινωνία, ὡς Μυστήριον ἄλλων διαστάσεων, δέν περιορίζεται στίς συμβατικότητες καί τίς συνθῆκες τοῦ κόσμου τούτου. Γι' αὐτό καί μεταδίδεται «εἰς ἄφρονι ἀμαρτιῶν καί εἰς ζωὴν αἰώνιον», ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νά προσέχεται μέ μετάνοια καί ταπείνωση μπροστά στὸν φοβερό Θεό.

Ἀδελφοί μου, ὁ Χριστός σαρκῶνεται γιά νά μᾶς προσφέρει τό Σῶμα Του καί τό Αἷμα Του. Ταπεινῶνεται δείχνοντάς μας τόν τρόπο γιά νά Τόν πλησιάσουμε,

ὥστε φθάνοντάς Τον νά Τόν πάρουμε μέσα μας μέ τήν Θεία Κοινωνία καί νά κατοικήσει αἰώνια στίς καρδιές μας. Μακάρι, «ὁ ἐν σπιλαίῳ γεννηθείς καί ἐν φάτνῃ ἀνακλιθείς Χριστός, ὁ ἀληθινός Θεός ἡμῶν» νά μᾶς χαρίσει τήν ἀπαλλαγί ἀπό τό φρικτό πάθος τῆς ἀλαζονείας καί νά μᾶς ἀναδείξει μιμητές Του σέ αὐτό πού μέ τόν ἐρχομό Του μᾶς προτείνει, τήν ἀπλότητα τῆς ψυχῆς, τήν Ἁγία ταπεινώση.

Καλά κι εὐλογημένα Χριστούγεννα!

Μέ πατρικές εὐχές

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ
ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΜΗΝΥΜΑ ΠΡΩΤΟΧΡΟΝΙΑΣ

Λάρισα, Πρωτοχρονιά 2021

Πρός
Τόν Ἱερό Κλήρο καί τόν Εὐσεβῆ Λαό
τῆς καθ' ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἀγαπητοί μου,

Καθώς ἀποχαιρετᾶμε τόν χρόνο πού φεύγει, ἀνθρώπινο εἶναι νά κάνουμε ἕναν ἀπολογισμό τῶν ὅσων ζήσαμε. Καί δυστυχῶς μέσα στό 2020 ζήσαμε πολλά καί δύσκολα, πρωτοφανέρωτα καί πιεστικά, ἀπροσδόκητα καί ἀπογοητευτικά. Δέν ξέρω ἂν θά μποροῦσε νά βρεθεῖ κάποιος πού νά ἰσχυριστεῖ ὅτι εἶχε μιᾶ καλή χρονιά. Οἰκονομική καταστροφική (μικρότερη ἢ μεγαλύτερη), πανδημία, каранτίνα, πρωτόγνωρα μέτρα ὑγειονομικῆς προστασίας, τυφῶνες καί ἄλλες φυσικές καταστροφές, κατεστραμμένες περιουσίες, ἀπρόσμενοι θάνατοι, σχολειά καί πανεπιστήμια κλειστά, χαμένες διδακτικές ὥρες, ἱατρικό προσωπικό καταπονημένο, ἔνοπλες δυνάμεις καί σώματα ἀσφαλείας σέ διαρκῆ ἐγρήγορση, ἀνεργία, κοινωνική ἀπόσταση καί δυσπιστία, φόβος, κάποτε καί πανικός...

Λογικό εἶναι νά εἴμαστε κουρασμένοι ἀπό ὅλα αὐτά, πρέπει ὅμως νά ἔχουμε καί τί χαρά ὅτι ἀντέξαμε! Εἶναι σημαντικό γιά τόν ἄνθρωπο νά παλεύει τίς ἀντιξοότητες τῆς ζωῆς, νά μὴν τηρεῖ παιητική στάση μοιρολατρικῆς ἀποδοχῆς τῶν ὅσων συμβαίνουν, ἀλλά ἀποκτώντας ἐμπειρίες νά προχωρᾷ μπροστά μέ αἰσιοδοξία καί δύναμη. Ὁ Θεός μᾶς ἐπλασε καλῶς λίαν, ὄχι γιά νά μᾶς ταλαιπωροῦν οἱ δυσκολίες τοῦ κόσμου αὐτοῦ, ἀλλά γιά νά μποροῦμε νά ἀντέχουμε καί νά τίς ξεπερνᾶμε!

Εὐλόγησον τόν στέφανον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητός Σου, Κύριε! Κάθε χρόνο τέτοια ἡμέρα, διαβάζουμε αὐτόν τόν στίχο ὡς προσευχή πρὸς τόν Κύριο τῆς Δόξης! Κι ὅμως, φέτος ἀποκτᾷ ἄλλη διάσταση. Οἱ δοκιμασίες τοῦ περσινοῦ

ἔτους ἔπληξαν πρῶτ' ἀπ' ὅλα τίς βεβαιότητες πού κυριαρχοῦσαν στό μυαλό καί τήν ψυχή μας. Ἡ ἐπιστήμη μας, τήν ὁποία εἶχαμε σχεδόν θεοποιήσει, ἀποδείχθηκε ἀνεπαρκής νά μᾶς προστατέψει ἀπό ἕναν ἐχθρό πού τό ἀνθρώπινο μάτι δέν μπορεῖ κᾶν νά δεῖ. Οἱ τεχνολογικές μας κατακτήσεις φάνηκαν ἀδύναμες στήν καταστροφική μανία τῆς φύσης. Ἡ ἀπλησθη ἐκμετάλλευση τῶν φυσικῶν πόρων ἐπέφερε τήν κλιματική ἀλλαγὴ κι ἡ ἀνθρώπινη ἀπονιά ἀνέδειξε τίς οικονομικές καί κοινωνικές ἀνισότητες καί ἀντιθέσεις ὡς πρόγραμμα διαίρεσης, ἀντιπαλότητας καί μίσους.

Τί νά εὐλογίσει, λοιπόν, ὁ Ἅγιος Θεός; Τί βλέπει ἀπό ἐμᾶς; Τί εἶναι αὐτός ὁ στέφανος τοῦ ἐνιαυτοῦ τῆς χρηστότητας τοῦ Κυρίου; Τώρα πού γκρεμίστηκαν οἱ βεβαιότητές μας, ὀφείλουμε νά ἐπανατοποθετηθοῦμε ἀπέναντι στόν Θεό καί τόν ἄνθρωπο. Ὀφείλουμε νά κατανοήσουμε ὅτι τά λάθος πιστεύματά μας ἐπιφέρουν συνέπειες. Ὁ Θεός περιμένει ἀπό ἐμᾶς μετάνοια, δηλαδή ἀλλαγὴ τοῦ νοός, ἀλλαγὴ στόν τρόπο σκέψης μας, στά κριτήρια ἐνεργειῶν μας, στόν τρόπο πού ἀποφασίζουμε. Καί περιμένει φέτος ὅλα αὐτά νά εἶναι πιό κοντά, ἂν ὄχι νά ταυτίζονται μέ τό Θεῖο Θέλημά Του.

Ὁ χρόνος τῆς ζωῆς μας μᾶς δίνεται γιά νά ἀγωνιστοῦμε νά πλησιάσουμε καί νά φτάσουμε τόν Θεό. Νά Τοῦ ἀποδείξουμε ὅτι τουλάχιστον προσπαθοῦμε νά ἔχουμε οὐσιαστική σχέση μαζί Του, χωρίς νά εἴμαστε ἀνακόλουθοι ἢ δῖβουλοι στή συμπεριφορὰ μας ἀπέναντί Του. Ἡ στροφή μας πρὸς Αὐτόν πρέπει νά εἶναι ὀλόψυχη γιά νά εἶναι γνήσια καί τά ἀποτελέσματα. Ἀνάλογα μέ τήν προσπάθειά μας στόν ἀέναο κύκλο τοῦ χρόνου, ἐπιδαμιλεύονται εὐλογίες πού σηματοῦνουν στεφάνι. Ἄλλου τό στεφάνι εἶναι πυκνό, ἄλλου ἀραιό καί, δυστυχῶς, ἄλλου ἀνύπαρκτο. Προσευχόμαστε, στόν φετινό κύκλο τοῦ χρόνου ὁ Χριστός μας νά εὐλογίσει ὥστε τό στεφάνι νά εἶναι πλούσιο σέ εὐλογίες, γιά νά ἀλλάξει ὁ ἄνθρωπος, νά ἀλλάξει ἡ κοινωνία, νά ἀλλάξει ἡ ζωή.

Τώρα πού ἡ μόνη οὐσιαστική βεβαιότητα ἀναδείχθηκε ὁ Ἅγιος Θεός καί τό Θεῖο Του Θέλημα, ἄς τό πάρουμε ἀπόφαση ὅτι ἀξίζει νά ἀγωνιστοῦμε ὥστε καί τό δικό μας στεφάνι νά γεμίσει εὐλογίες γιά νά μποροῦμε νά αἰσθανόμαστε καί νά εἴμαστε παιδιά Του.

Καλή καί εὐλογημένη χρονιά!

Μέ πατρικές εὐχές

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἱερώνυμος

«ΧΑΙΡΕ, ΣΚΕΠΗ ΕΛΛΗΝΩΝ, ΠΛΑΤΥΤΕΡΑ ΝΕΦΕΛΗΣ!»

*«Τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἅπαν το σύστημα,
τὴν παναγίαν Σκέπην, τῆς ἀγνῆς Θεοτόκου,
ὑμνήσωμεν προθύμως καὶ ἐν χαρᾷ,
πρὸς αὐτὴν ἐκβοήσωμεν
χαῖρε Παρθένε βοήθεια ἀσφαλῆς,
καὶ θερμὴ ἡμῶν ἀντίληψις».*

Μέ τὴν εὐλογημένη αὐτὴ προτροπή, ὁ Ἱερός Ὑμνογράφος, καλεῖ ὅλους μας μέ προθυμία καὶ χαρὰ νά ὑμνήσουμε γιὰ μιά ἀκόμη φορὰ τὰ μεγαλεῖα τῆς Κυρίας Θεοτόκου, ἐπ' εὐκαιρία τῆς ἐορτῆς τῆς Ἁγίας Σκέπης τῆς. Διπλὴ καὶ αὐτὴ ἡ ἐορτή, ὅπως κι ἐκείνη ἡ εὐλογημένη τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, μᾶς καὶ πάλι «γιορτάζει ἡ Παναγία καὶ ἡ γλυκεῖα Πατρίδα». Ἐορτάζουμε πανηγυρικά τὴ Σκέπη τῆς Παναγίας μας, ἡ ὁποία ὡς φωτοφόρος νεφέλη ἐπισκιάζει πάντα τὸν πιστὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ διαφυλάττοντάς τον ἀπὸ κάθε κίνδυνο καὶ ὀδηγώντας τον σέ «τρίβον ἀσφαλῆ».

Τὸ ὑπερφυσικὸ αὐτὸ γεγονός τῆς ἐπισκίασης τοῦ πιστοῦ λαοῦ ἀπὸ τὴ φωτεινὴ νεφέλη ἀναφέρεται στὴν Παλαιὰ Διαθήκη στό Βιβλίον τῆς Ἐξόδου, ὅπου περιγράφεται ἡ πορεία τοῦ Ἰσραὴλ μέσα στὴν ἔρημο. Ἡ νεφέλη ἐκείνη, σημάδι τῆς ζώσας παρουσίας τοῦ Θεοῦ, ἄλλοτε προσωποεούμενη ἔδειχνε τὸν δρόμο στὸν Ἰσραηλίτη λαὸ καὶ ἄλλοτε ἀκολουθώντας τον κάλυπτε τὰ νῶτα του, ἀποτρέποντας κάθε κίνδυνο. Στό θαῦμα αὐτὸ οἱ ἔρμηνευτές τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶδαν μιά προφανῆ προτύπωση τῆς Παναγίας, ἀφοῦ ἡ νεφέλη συμβολίζει καὶ ἐκφράζει μέ ἀδιάφυστο τρόπο τὸ Μυστήριον τῆς Θεῆς Παρουσίας.

Αὐτὴ ἡ σύνδεση τῆς νεφέλης μέ τὸ Πρόσωπον τῆς Παναγίας πέρασε στὴν Βυζαντινὴ Παράδοση καὶ στὴν Ἱερὴ Ὑμνογραφία, ὥστε νά εἶναι διάχυτη στοὺς πιστοὺς ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ Παναγία πάντοτε σκέπει καὶ ὀδηγεῖ τὸν νέο

Ίσραήλ, όλους ἐμᾶς τούς Χριστιανούς, πρὸς τὴν σωτηρία καὶ τὴν αἰώνια ζωή.

Δέν εἶναι λίγες οἱ φορές, πού ἡ Σκέπη τῆς Θεοτόκου συνδέθηκε μέ τὴν προστασία καὶ τὴν σωτηρία τῆς Βασιλεύουσας ἀπὸ ἐξωτερικὲς ἀπειλές, ὅταν ἄρχοντες καὶ πιστὸς λαὸς ἀνέπειμπαν προσευχὲς καὶ δεήσεις στὴν Παναγία, ὡς τὴν μόνη ἐλπίδα στὶς δύσκολες ὥρες τοῦ κινδύνου.

Μιά τέτοια δύσκολη στιγμή γιὰ τούς Ρωμιοὺς ἔγινε ἡ αἰτία τῆς καθιερώσεως τῆς Ἑορτῆς τῆς Ἁγίας Σκέπης, ὅπως περιγράφεται στό συναξάρι τῆς ἡμέρας. Ἦταν μιά νύχτα, κατὰ τὴν ὁποία ἡ Πόλη κινδύνευε ἀπὸ ἐπιδρομὴ Ἀγαρινῶν καὶ ὁ πιστὸς λαὸς εἶχε συναχθεῖ στοὺς Ἱερούς Ναοὺς, νά παρακαλέσει τὴν Παναγία μέ ἀγρυπνίες καὶ δεήσεις. Τότε ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας, ὁ διὰ Χριστὸν σαλός, καὶ ὁ μαθητὴς του Ἐπιφάνιος στὸν Ναὸ τῶν Βλαχερνῶν ἀξιώθηκαν νά δοῦν μιά γυναῖκα νά βγαίνει μέ μεγαλοπρέπεια ἀπὸ τὴν Ὁραία Πύλη καὶ νά κατευθύνεται πρὸς τὸ κέντρο τοῦ ναοῦ, ὑποβασταζόμενη ἀπὸ τὸν Τίμο Πρόδρομο καὶ ἀκολουθούμενη ἀπὸ ἄγιους, πού φοροῦσαν λευκά καὶ ἔφραλλαν. Ἐφτασε στὴν μέση τοῦ ναοῦ, γονάτισε καὶ προσευχήθηκε μέ δάκρυα. Ἐπειτα, μπῆκε στό Ἱερό καί, ἀφοῦ προσευχήθηκε καὶ ἀπὸ ἐκεῖ «ὑπὲρ τοῦ «περιεστῶτος λαοῦ», ἔβγαλε κι ἀπλώσε τὸ μαφόριό της ὡς σκέπη πάνω στό ἐκκλησίασμα. Ἡ Παναγία, μέ τὴν θαυμαστί αὐτὴ ἐμφάνισί της, ἀνταποκρίθηκε στὶς ἱκεσίες τῶν πιστῶν καὶ ἔσωσε τὴ Βασιλεύουσα, καθὼς ὅλοι «ἦσαν προσκαρτεροῦντες τῇ προσευχῇ», ἀναθέτοντας τὴν «πᾶσαν ἐλπίδα» τους στὸν Κύριο.

Αἰῶνες μετὰ, τὸ εὐσεβὲς μας Ἔθνος βρέθηκε καὶ πάλι σὲ παρόμοια δύσκολη θέση. Ἦταν τότε πού ὁ παντοδύναμος Ἄξονας εἶχε σχεδόν καταπιεῖ ὀλόκληρη τὴν Εὐρώπη, τότε πού μεγάλα καὶ ἰσχυρά κράτη δέν ἄντεξαν τὸ βᾶρος τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς στρατιωτικῆς ἐπιβολῆς καὶ εἶτε ἔσπευσαν νά συνθηκολογήσουν ἄνευ ὄρων ἢ παραδόθηκαν μετὰ ἀπὸ μικρὴ ἀντίσταση. Ἦταν τότε πού ἡ μικρὴ Ἑλλάδα, παρὰ τίς διαρκεῖς καὶ οὐσιαστικὲς προσπᾶθειές της νά διατηρήσει τὴν οὐδετερότητά της καὶ νά ἀποφύγει τὴν πολεμικὴ ἐμπλοκή, εἶδε τὰ σύννεφα τοῦ πολέμου νά τὴν κυκλώνουν ἀπειλητικά.

Καὶ ἦρθε τὸ ξημέρωμα τῆς Δευτέρας 28ης Ὀκτωβρίου 1940, ὅταν οἱ ἀπανταχοῦ τῆς γῆς Ἑλλῆνες βροντοφώναξαν μέ ἓνα στόμα καὶ μιά φωνὴ ἐκεῖνο τὸ ἀνεπανάληπτο, τὸ ἀπαράμιλλο, τὸ γεμάτο ἐνθουσιασμό, ἀλλὰ καὶ καλὰ ζυγισμένο μέ τὸ καντάρι τῆς Ἱστορίας ΟΧΙ, πού ἄφησε μουνδιασμένους καὶ ἔκπληκτους «συμμάχους» καὶ ἐχθρούς. Κανεῖς τους δέν πίστευε πὼς ἡ μικρὴ καὶ ἀδύναμη στά μάτια ὄλων Ἑλλάδα τόλμησε νά ὀρθώσει τὸ ἀνάστημά της στὸν γεμάτο κομπορρημοσύνη γίγαντα, πού ὡς ἄλλος Λυαῖος προκαλοῦσε καὶ ἀπειλοῦσε ὡς ἀνίκητος. Καὶ ὅμως, τὸ ἔπραξε!

Μέ πίστη στον Θεό, μέ μόνες άποσκευές τίς προσευχές τῶν μανάδων τους, πού ἔτρεξαν καί γέμισαν τίς Ἐκκλησίες, καί «μέ τό χαμόγελο στά χεῖλη» ξεχύθηκαν γιά τό μέτωπο τῆς Ἑλληνόπουλα, σάν νά πήγαιναν «σέ πανηγύρι», στή δική τους «άνθισμένη πασχάλια», χωρίς νά διστάσουν στιγμή, χωρίς νά λογαριάσουν τίποτε!

Ἐφυγαν νά ἀναμετρηθοῦν μέ τόν θάνατο πάνω στά ἀλβανικά βουνά, ἀφήνοντας πίσω τους τά πάντα! Τή ζωή τους, τίς οικογένειές τους, τίς σπουδές καί τήν ἐργασία τους, τά σκιρτήματα τῆς νιότης καί τά ὄνειρά τους. Νίκησαν κάθε φόβο, ξεπέρασαν κάθε δισταγμό, τράβηξαν λεβέντικα τόν δρόμο τῆς εὐθύνης, σπύκωσαν στους ὤμους τους ὀλόκληρη τήν Πατρίδα καί «πάνω ἐκεῖ στής Πίνδου μας τίς κορφές» ἔγραψαν, χύνοντας τό αἷμα τους, κάποιες ἀπό τίς λαμπρότερες σελίδες τῆς Ἱστορίας μας.

Ποιός ξέρει ἀλήθεια μέχρι ἐκείνη τήν ὥρα πόσα ἀρνητικά σχόλια, πόσα παράπονα, πόσες ἐνστάσεις ἢ πόση συνολική ἀπόρριψη ὡς νέα γενιά θά εἶχαν δεχθεῖ ἀπό τούς μεγαλυτέρους τους; Πόσες φορές θά χρειάστηκε νά ἀπολογηθοῦν ἀπλά καί μόνο γιατί ἔλαχε νά γεννηθοῦν σέ μεταγενέστερη ἐποχή, ἢ ὅποια σέ τίποτε δέν μπορούσε νά συγκριθεῖ μέ «τίς παλαιότερες», «τίς ἔνδοξες», «τίς ἡρωικές», «τίς γεμάτες εὐσέβεια», «τίς ἄλλες ἐποχές» πού εἶχαν ζήσει οἱ πατέρες καί οἱ παπποῦδες τους; Ποιός μπορεῖ νά ὑπολογίσει πόσες μέχρι τότε στιγμές θά εἶχαν αισθανθεῖ ἐλλιπεῖς, ἀδύναμοι, κατώτεροι καί ἀνάξιοι τῶν προγόνων καί τῆς καταγωγῆς τους καί πόσες φορές παρά τήν ἀπογοήτευσή τους θά εἶχαν, μέ σφιγμένα τά δόντια καί τίς γροθιές, ὑποσχεθεῖ στους ἑαυτούς τους νά ἀλλάξουν τά πάντα γύρω τους;

Ἐκεῖνα λοιπόν τά παιδιά ἔμελλε νά γίνουν «τά παιδιά τῆς Ἑλλάδος», πού πολέμισαν σκληρά καί ἀξιῶθηκαν νά δοῦν ἀνάμεσά τους τή Μάνα ὄλου τοῦ κόσμου νά τούς εὐλογεῖ καί τή νεφέλη Της τή φωτεινή νά ἀπλώνεται πάνω τους, νά πορεύεται ἐμπρός τους καί νά τούς ὀδηγεῖ, ὥστε νά καταφέρουν τό ἀκατόρθωτο, νά χτυπήσουν μέ ὀρμή καί νά πετάξουν στήν θάλασσα τόν ἐχθρό, «πού πίστευε πῶς μπορεῖ στήν Ἑλλάδα νικητής νά μπεῖ».

Σήμερα, τιμῶντας τήν Ἁγία Σκέπη τῆς Θεοτόκου καί μνημονεύοντας τίς ψυχές ὄλων Ἐκείνων, ἅς κλίνουμε τό γόνυ τῆς ψυχῆς καί τῆς καρδιάς μας καί ἅς δοξάσουμε τόν Κύριο γιά τή νίκη καί τήν Ἐλευθερία μας. Ἄς παρακαλέσουμε μέ δάκρυα τήν Παναγιά μας γιά τή νεολαία μας, γιά τά σημερινά Παιδιά τῆς Ἑλλάδος. Ἄς τά ἐμπιστευθοῦμε καί ἅς τά προτρέψουμε μέ θεμέλιο τό ἔνδοξο παρελθόν νά οἰκοδομήσουν ἕνα ἀκόμα πιό λαμπρό μέλλον. Ἄς τούς διδάξουμε, ὅσο εἶναι καιρός, Χριστό καί Ἑλλάδα καί μέ ἕνα στόμα, μιά φωνή, ἅς ψάλουμε στήν Παναγία μας:

«Χαῖρε τοῦ κόσμου ἡ Σωτηρία
Χαῖρε Ἑλλάδος ἡ προστασία.
Χαῖρε δι' ἧς τοὺς ἐχθροὺς ἐκνικῶμεν
Χαῖρε πρὸς ἣν καθ' ἐκάστην βοῶμεν·
Χαῖρε Σκέπη ὀλόρωτε».

ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ

Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἀποδίδει ιδιαίτερη τιμή στίς τάξεις τῶν Ἀγγέλων, οἱ ὅποιοι καί κατέχουν μία ξεχωριστή θέση καί ἀποστολή μέσα στήν Δημιουργία τοῦ Θεοῦ. Στήν Ἁγία Γραφή θά βροῦμε πολλές ἀναφορές γιά τόν σημαντικόν ρόλον πού διαδραματίζουν οἱ Ἄγγελοι στήν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κάνουν λόγο γιά τίς Ἀγγελικές δυνάμεις μᾶς δίνουν σημαντικές πληροφορίες γι' αὐτές. Ὅλες αὐτές οἱ πληροφορίες φυσικά δέν μᾶς δίνουν μία πλήρη γνώση περί τῶν Ἀγγέλων, ἀλλά ἐκεῖνη ἀκριβῶς τήν γνώση τήν ὅποια παραχωρεῖ ὁ Θεός, ἐφόσον αὐτή εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου.

Στήν Ἑλληνική γλῶσσα ἡ λέξη «ἄγγελος» σημαίνει τό πρόσωπο ἐκεῖνο τό ὁποῖο μεταφέρει μία ἀγγελία, ἕνα μήνυμα, ιδιαίτερα μάλιστα ἀπό τόν Θεόν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Σταδιακά ἀποδόθηκε μέ τήν λέξη αὐτή ὁλόκληρος ὁ ἐπουράνιος κόσμος. Δηλαδή ἡ λέξη «ἄγγελος» δηλώνει τόν ἐπουράνιον κόσμον καί τήν σχέση του μέ τοὺς ἀνθρώπους, στοὺς ὁποίους ἀναγγέλλει τό θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Γιά τήν δημιουργία τους βλέπουμε, ὅπως λέγει ὁ Εὐαγγελιστής Ἰωάννης, πῶς ὅλα τὰ δημιουργήματα δημιουργήθηκαν διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου σέ συνεργασία μέ τόν Πατέρα καί τό Ἅγιον Πνεῦμα καί χωρίς Αὐτόν δέν ἔγινε τό παραμικρό ἀπ' ὅλα ὅσα ἔχουν γίνει. Κι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφει ὅτι ὅσα εἶναι στόν οὐρανόν καί ὅσα εἶναι στή γῆ, ἐκεῖνα τὰ ὅποια φαίνονται κι ἐκεῖνα τὰ ὅποια εἶναι ἀόρατα, διὰ μέσου Αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγου δημιουργήθηκαν. Ἄρα εἶναι δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ μηδενός καί δημιουργήθηκαν, ὅπως ἔγραψε ὁ Ἰώβ, πρὶν ἀπό τήν δημιουργία τοῦ ὄρατου ὑλικοῦ κόσμου. Ὅχι διότι τοὺς εἶχε ἀνάγκη, ἀλλά ἀπό ἄπειρη ἀγαθότητα καί ἀγάπη.

Ποιά εἶναι ὁμως ἡ φύση τῶν ἀγγέλων; Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός λέγει ὅτι ὁ Θεός τοὺς ἔκανε σύμφωνα μέ τήν δική Του ἀσώματη φύση καί εἶναι σάν κάποιος ἀνεμος ἢ σάν μία ἄλλη φωτιά, περιγράφοντας ἔτσι τήν εὐκινησία, τήν φλογερότητα, τήν διεισδυτικότητα καί ταχύτητα μέ τήν ὅποια κινῶνται ἀπό πόθον καί διάθεσιν διακονίας τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, προσπλωμένοι

διαρκῶς πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ κάθε ὑλικῆ γήϊνη φροντίδα, ἐξουσιάζοντας ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ τους. Δέν ἔχουν σῶμα καὶ διαρκῶς διακονοῦν τὸν Θεό, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἔλαβαν σπὴν φύση τους κατὰ χάριν τὴν ἀθανασία.

Τὸ σχῆμα καὶ τὴν κατάσταση αὐτῶν μόνον ὁ Θεὸς γνωρίζει. Σέ σχέση με τοὺς ἀνθρώπους εἶναι ἄυλοι καὶ ἀσώματος. Ἀλλὰ συγκρινόμενη ἡ φύση τῶν ἀγγέλων με τὸν Θεὸ εἶναι «παχεῖα καὶ ὑλική», διότι μόνον ὁ Θεὸς εἶναι ἀπόλυτα ἄυλος καὶ ἀσώματος. Ὁ ἄγγελος εἶναι φύση λογικὴ καὶ ἐλεύθερη στό νά μεταβάλλει με τὴν θέλησή του τὴν προαίρεση του. Κι αὐτὸ διότι κάθε κτίσμα μεταβάλλεται, ἐνῶ μόνον τὸ ἄκτιστο παραμένει ἀμετάβλητο. Ἔτσι οἱ ἄγγελοι, ἔχοντας καὶ τὸ μεταβλητό, ἔχουν τὴν δυνατότητα νά διατηροῦνται, ἀλλὰ καὶ νά προσοδεύουν πρὸς τὸ ἀγαθό. Ἔχουν ὅμως τὴν δυνατότητα νά πηγαίνουν καὶ πρὸς τὸ χειρότερο.

Συγκρίνοντας τὸν ἄγγελο με τὸν ἄνθρωπο στό γεγονός τῆς μετανοίας, ὁ ἄγγελος δέν ἔχει τὴν δυνατότητα νά μετανοήσει, διότι εἶναι ἀσώματος. Ἐνῶ ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νά μετανοήσει, ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας τοῦ σώματός του. Οἱ ἄγγελοι εἶναι ἀθάνατοι κατὰ χάριν, ὄχι ἀπὸ τὴν φύση τους. Διότι κάθε τι τὸ ὁποῖο ἔχει ἀρχὴ ἔχει καὶ τέλος. Ὁ μόνος ἀθάνατος καὶ αἰώνιος εἶναι ὁ Θεός. Διότι ὁ δημιουργὸς τοῦ χρόνου ὑπερβαίνει τὸν χρόνο καὶ δέν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν χρόνο.

Οἱ ἄγγελοι εἶναι πνευματικὰ φῶτα, ἀλλὰ ἔρχονται δεύτερα διότι προσλαμβάνουν τὸ πνευματικὸ τους φῶς ἀπὸ τὸ πρῶτο ἄυλο καὶ ἀναρχο Φῶς, καὶ δέν εἶναι δυνατοὶ ἀφ' ἑαυτοῦ των, ἀλλὰ στηρίζονται σπὴν δύναμη καὶ τὴν σοφία τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ. Μετέχουν δέ τοῦ φωτισμοῦ κατὰ χάριν, ἀναλογικὰ με τὴν ἀξία καὶ τὸ τάγμα εἰς τὸ ὁποῖο εὐρίσκονται. Καὶ παρ' ὅτι δέν ἔχουν γλῶσσα, δηλαδὴ προφορικό λόγο, ἐν τούτοις μεταδίδουν μεταξὺ τους τίς σκέψεις καὶ τίς ἀποφάσεις τους.

Ἄν καὶ ἄυλα ὄντα, περιορίζονται ὅμως ἀπὸ τὸν χῶρο. Ἔτσι, ὅταν ὁ Θεὸς τοὺς ἀποστέλλει σπὴν γῆ, δέν μποροῦν ταυτόχρονα νά εἶναι καὶ στόν οὐρανό. Αὐτὸ φυσικὰ δέν σημαίνει ὅτι τοὺς περιορίζουν τὰ τεῖχη οἱ πόρτες καὶ τὰ λουκέτα. Ὅταν ἐμφανίζονται σέ κάποιους ἀνθρώπους, ἐμφανίζονται με τέτοια μορφή, ἀνάλογα με τὴν δυνατότητα πού μποροῦν νά τοὺς βλέπουν οἱ ἄνθρωποι. Προφητεύουν με τὴν Θεῖα Χάρι καὶ δέν ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τὸν γάμο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς δέν εἶναι θνητοὶ ὅπως ὁ ἄνθρωπος. Δέν γνωρίζουμε ἂν εἶναι ἴσοι σπὴν οὐσία ἢ διαφέρουν. Διαφέρουν βέβαια μεταξύ τους ὡς πρὸς τὸν φωτισμό καὶ τὴν θέση. Ὡς ἀσώματος δέ πού εἶναι, ἔχουν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ κάθε σωματικὸ πάθος, χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει ὅτι εἶναι ἀπαθεῖς.

Τὸ ἔργο τῶν ἀγγέλων εἶναι διπλό. Λειτουργικὸ ἐνώπιον μὲν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν μεγάλων γεγονότων τοῦ σχεδίου Του, ἀλλὰ καὶ ἐξυπηρετικὸ τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ Δαβίδ γράφει ὅτι εὐλογοῦν τόν Κύριο καί ἐκτελοῦν ὅ,τι τούς πεῖ. Τροφή τους εἶναι ἡ θέα τοῦ Θεοῦ, τόν ὁποῖο βλέπουν ὅσο αὐτό τούς ἐπιτρέπεται. Ὁ δέ Μέγας Βασιλεῖος ἀναφέρει ὅτι οἱ ἄγγελοι ὑμνοῦν καί δοξάζουν ἀκατάπαυστα τόν Θεό, ἐνῶ χαρακτηρίζει περιστατική ἐνέργεια «τὴν πρὸς ἡμᾶς τούς ἀνθρώπους ἐπιστροφή καί ἐπιμέλεια».

Δεύτερη ἀποστολή τῶν ἀγγέλων εἶναι νά ἐνεργοῦν γιά τὴν προστασία τῶν ἀνθρώπων καί νά ἐπιμελοῦνται ὅλον τόν αἰσθητό κόσμο. Εἶναι δυσκίνητοι πρὸς τό κακό ἀλλά μέ τὴν χάρι τοῦ Θεοῦ ἔχουν γίνει ἀκίνητοι πρὸς τό κακό, παραμένοντας πλέον προσπλωμένοι μόνο στό ἀγαθό. Φανερόνεται δέ στους ἀνθρώπους, γιά νά τούς ἀποκαλύψουν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ καί τὰ Θεῖα μυστήρια, παίρνοντας τὴν ἀνάλογη μορφή σύμφωνα μέ τὴν ἐντολή τοῦ Θεοῦ.

Τό σημαντικό, κάτι πού δείχνει τὴν ἀπέραντη ἀγάπη καί μέριμνα τοῦ Θεοῦ πρὸς τόν ἄνθρωπο, εἶναι ὅτι πέραν ὅλων τῶν ἄλλων ἀναριθμήτων ἀγγέλων, ὁ κάθε ἄνθρωπος ἔχει τόν δικό του προσωπικό φύλακα Ἄγγελο. Ἀρκεῖ βέβαια νά μὴν τόν ἀπομακρύνουμε ἐξαιτίας τῶν ἁμαρτωλῶν ἔργων μας, διότι ὅπως ὁ καπνός διώχνει μακριά τίς μέλισσες καί ἡ βρομιά σκορπίζει τὰ περιστέρια, ἔτσι καί τόν φύλακα τῆς ζωῆς μας ἄγγελο τόν ἀπομακρύνει ἡ ἁμαρτία. Ἡ βοήθεια τοῦ φύλακα ἀγγέλου εἶναι στό νά μᾶς προφυλάσσει ἀπό κάθε παγίδα τοῦ διαβόλου, νά μᾶς παιδαγωγεῖ, νά μᾶς προτρέπει στή διόρθωση τῶν ἁμαρτιῶν μας, στήν κατάρκτηση τῶν ἀρετῶν καί νά ὀδηγήσει τὴν ψυχὴ μας μετὰ τὴν ἔξοδό της ἀπὸ τό σῶμα στόν οὐρανό.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγγέλων εἶναι ἀμέτρητος. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς ὁμιλεῖ στήν Γεθσημανῆ γιά περισσότερες ἀπὸ δώδεκα λεγεῶνες ἀγγέλων. Στήν Ἁγία Γραφή ἀκούγονται νά λένε καί τό ὄνομά τους, Ραφαήλ, Μιχαήλ, Γαβριήλ, Οὐριήλ, Ραγουήλ, Σαρακαήλ, Φανουήλ καί Ρεμιήλ.

Ἐπικεφαλῆς ὅμως ὅλων βρίσκονται οἱ δύο Ταξίαρχες καί Ἀρχιστράτηγοι Μιχαήλ καί Γαβριήλ. Ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ, κατὰ τὴν Χριστιανικὴ παράδοση, εἶναι ὁ προστάτης τῆς Ἐκκλησίας. Περιγράφεται μέ σαφήνεια ἀπὸ τόν Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη ἡ μάχη πού ἔδωσε μέ τούς ἀγγέλους στόν οὐρανό ἐναντίον τοῦ δράκοντος πού θέλει νά κατασπαράξει τὴν Ἐκκλησία. Πιστεύεται δέ ὅτι εἶναι ἐκεῖνος πού ὀδηγεῖ τίς ψυχές τῶν δικαίων ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Ὁ δέ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ ἀναφέρεται ὡς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μεταφέρει τὰ χαρμόσινα μηνύματα τοῦ Θεοῦ πρὸς τόν ἄνθρωπο.

Ἡ Ἐκκλησία μας τιμᾷ διὰ μέσου τῶν Ἀρχαγγέλων Μιχαήλ καί Γαβριήλ ὅλες τίς νοερές οὐράνιες δυνάμεις, μέ ἀποκορύφωμα τὴν 8η Νοεμβρίου πού τελεῖται καί ἡ Σύναξη ὅλων τῶν Ἀσωμάτων καί Οὐρανίων Ταγμάτων. Ἐκτός αὐτοῦ ἀρκετές φορές στή διάρκεια τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους τιμῶνται οἱ Ἅγιοι Ἀρχάγγελοι.

Ὡς πρὸς τὴν ἀπεικόνιση τῶν ἀγγέλων, παρ' ὅτι ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Θεόδωρος

ὁ Στουδίτης ἀλλά καί οἱ πατέρες «οὐ πάρεστιν χρῶμα, οὐ σῶμα», δηλαδή οἱ ἄγγελοι δέν ἔχουν οὔτε χρῶμα, οὔτε σῶμα, οὔτε φτερά, οὔτε χέρια, οὔτε κεφάλι, μέ μαλλιά, οὔτε ὄρθιο ἀνάστημα, οὔτε γενικά κάτι ἀπό ὅσα βλέπονται ἢ κινοῦνται σπὴν ὑλική φύση, ἐν τούτοις ἐπικράτησε καί καθιερώθηκε νά εἰκονογραφοῦνται. Θά δοῦμε τούς Ἀρχιστρατήγους Μιχαήλ καί Γαβριήλ, νά εἰκονογραφοῦνται ὅμοιοι μέ ἀνθρώπους. Ἔχουν ἀνθρώπινη μορφή, φοροῦν ἱερατικά ἐνδύματα, κρατοῦν κοντάρι καί ἀσπίδα μέ τό μονόγραμμα Χ. Καί ὁ λόγος εἶναι διότι ὁ Θεός θέλει ὅταν ἐμφανίζονται στούς ἀνθρώπους νά παίρνουν μορφή ἀνθρώπου ὅπως καί ἐμφανίστηκαν. Τά Σεραφεῖμ εἰκονίζονται μέ ἔξι φτεροῦγες, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες φαίνεται τό νεανικό τους πρόσωπο, ἐνῶ ὅταν κρατοῦν εἰληπτάριο γράφει: «Ἅγιος Ἅγιος Ἅγιος». Τά Χερουβίμ εἰκονίζονται μέ παράξενα σχήματα. Θά τά δοῦμε σάν πύρινοὺς τροχοὺς γεμάτους μάτια καί τέσσερα φτερά.

Γιά τόν συμβολισμό τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν τῶν ἀγγέλων ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης ἀναφέρει τά ἑξῆς: Ἡ νεανική τους ἡλικία, λέγει, ἐκφράζει «τὴν ἐπακαμάζουσαν ἀεὶ ζωτικὴν δύναν», τόν νεανικό δυναμισμό. Τά πόδια «τό κινητικὸν καὶ ὀξύ», τὴν γρηγοράδα τους. Τά χέρια καί οἱ ὄμοι «τό ποιητικόν, ἐνεργητικὸν καὶ δραστήριον», τὴν χαρά τους νά πράξουν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ. Τά μάτια «τό φρουρητικὸν τῶν θεοπτικῶν νοημάτων», τὴν ἐγρηγόρησίν τους. Τά φτερά «τὴν ἀναγωγικὴν ὀξύτητα καὶ τό οὐράνιον», ὅτι ἡ πολιτεία τους εἶναι οὐράνια. Τό ἑλαφρόν «τό μηδέν πρόσγειον», ὅτι δέν εἶναι γήινοι. Ἡ ράβδος, «τό βασιλικόν, ἡγεμονικόν καὶ τά θεῖα πάντα περαινόν», τὴν ἐξουσία πού ἔχουν ἀπὸ τον Θεό. Ἡ κορδέλα στά μαλλιά «τό καθαρὸν ὑπεμφαίνει τοῦ νοός», τὴν καθαρότητα τοῦ μυαλοῦ τους. Καί τό ὅτι εἶναι δεμένα πάντα τά μαλλιά τῶν ἀγγέλων μέ μία κορδέλα, συμβολίζει τό «οὐ περὶ τά ποικίλα καὶ περιττά κινοῦνται, ἄλλα περὶ τά θεῖα», δηλαδή δέν περνοῦν τόν χρόνο τους ἄσκοπα, ἀλλά διαρκῶς τρέχουν νά ἐπιτελέσουν τό θέλημα τοῦ Θεοῦ.

Ὁλοκληρώνοντας ὅσο αὐτό εἶναι δυνατόν αὐτὴ μας τὴν ἀναφορὰ περὶ τῶν οὐρανίων ὄντων καὶ τῶν ἐπονομαζόμενων «ἅγιοι Ἄγγελοι», παρατηροῦμε ὅτι ἀποτελεῖ ἓνα θέμα πολυσύνθετο καὶ ἀρκετὰ πολύπλοκο, σέ σχέση μέ τὴν ἀναφορὰ πού κάνει ἡ Ἐκκλησία πρὸς τούς Ἁγίους. Καί αὐτό διότι ἡ φύσις τῶν Ἄγγελων εἶναι πνευματική καί, ἐπομένως, δέν ὑπάρχουν πληροφορίες οἱ ὁποῖες νά μᾶς δώσουν ἓνα πιὸ συγκεκριμένο πλαίσιο ἀναφορᾶς. Ὅμως τό γεγονός τῆς ὑπάρξεώς τους, ἡ σχέση τους μέ τόν Θεό καί τόν ἀνθρώπο, καθῶς καί ἡ τιμὴ πού ἡ Ἐκκλησία τοὺς ἀποδίδει, μᾶς δίνουν τὴν δυνατότητα νά προστρέχουμε μέ θαυμασμό καί μέ δέος, αἰσθανόμενοι νοερά τὴν παρουσία τους καί νά ἐπικαλοῦμαστε τὴν προστασία, τὴν καθοδήγηση καί τὴν πρὸς τόν Ἅγιο Τριαδικό Θεό μεσιτεία τους.

ΑΡΧΙΜ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ ΚΙΑΜΕΤΗΣ
ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΙ ΑΛΜΥΡΟΥ

Ο ΑΓΙΟΣ ΤΗΣ ΘΑΛΑΣΣΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΚΑΡΔΙΑΣ ΜΑΣ

*Μέ τί φουρτούνα καί τό Σιρόκο
ἤρθε μία σκούνα ἀπ' τό Μαρόκο.
Μέ τόν ἀγέρα καί μέ τ' ἀγιαζι
πάει μία μπρατσέρα γιά τί Βεγγάζη.*

*Μέ τόν άσίκη τόν μπουρλοτιέρη
ἤρθε ἕνα μπρίκι ἀπό τό Άλγέρι.
Μέ τίν Ἑλλάδα καρaboκύρη
πάει μία φρεγάτα γιά τό Μισίρι.*

*Άγιε Νικόλα, παρακαλῶ σε
στά πέλαγα ὄλα λουλούδια στρῶσε.*

Τό τόσο άπλό άλλά καί τόσο υπέροχο αυτό ποίημα του Νίκου Γκάτσου, πού μελοποιήθηκε από τόν Μάνο Χατζιδάκι, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ γενεῶν καί γενεῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν άλλά καί τῶν οικείων τους πού ἔναπόθεσαν τούς πόθους, τίς άγωνίες, τίς ἔλπίδες άλλά καί τίν εὐγνωμοσύνη τους μπροστά στά πόδια του μεγάλου Ἁγίου των ναυτικῶν μας, του Ἁϊ-Νικόλα.

Τό γένος μας τό ἑλληνικό άξιώθηκε νά περιβάλλεται από νέφος Ἁγίων, μέ τόν καθένα νά ἔχει τί δική του χάρη καί νά συνδέεται κάπως ιδιαίτερα μέ ἕναν τόπο. Ταξιδεύει κανεῖς στήν Ἑλλάδα καί βρίσκει σέ κάθε πόλη καί χωριό ἕναν πολιούχο ἢ ἕναν προστάτη Ἁγιο. Ἁλλά καί σέ κάθε οικογένεια, στό εἰκονοστάσι, δίπλα στήν εἰκόνα του Χριστου ἢ τῆς Παναγίας, ιδιαίτερη θέση κατέχει κάποιος Ἁγιος πού θυμίζει κάποιον θαῦμα ἢ μιά ιδιαίτερη πατρίδα. Λίγοι ὄμως, ἔλάχιστοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ Ἁγιοι πού κατέχουν στίς ἑλληνικές καρδιές ὄπου γῆς τόσο περιόπτη θέση καί πού γεννᾶνε τόσο γλυκά συναισθήματα ὄσο ὁ ἅγιος Νικόλαος.

Νά ναι, ἄραγε, ὁ βίος του ὁ γεμάτος ἀπό πραότητα καί φιλανθρωπία πού διαπότισε τὴν ὀρθόδοξη παράδοσή μας;

Νά ναι ἄραγε ἡ γλυκύτερη χαρακτηριστικὴ μορφή, πού σπάνια ἀπουσιάζει ἀπὸ ἐκκλησίες καί ξωκλήσια;

Ἦ μήπως εἶναι ἡ ἡμέρα τῆς γιορτῆς του, ἡ 6η Δεκεμβρίου, πού οὐσιαστικά ἀνοίγει τὸν κύκλο τῶν χριστουγεννιάτικων ἐορτῶν καί φέρνει στί μνήμη ὅλες τίς παιδικές γλυκές ἀναμνήσεις τους;

Ὅ,τι κι ἂν εἶναι, ὁ ἅγιος Νικόλαος ἔχει δώσει τό ὄνομά του σέ μυριάδες Ἑλληνες χριστιανούς ὀρθόδοξους, ἴσως στούς περισσότερους ἀπὸ κάθε ἄλλον Ἅγιο, καί κάθε φορά πού τό ὄνομά του ἀκούγεται, εἶναι σά μία θαλασσινή αὐρα νά χαϊδεύει τό πρόσωπο καί σάν κάτι ἀπὸ ἀλμύρα νά βρέχει τὰ χεῖλη μας.

Ἡ σχέση τοῦ Ἁϊ-Νικόλα μετὰ τὴ θάλασσα ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς ἀλλὰ καί ἀργότερα τῆς ἐπισκοπικῆς του διακονίας. Ἡ Λυκία, ὅπως καί οἱ γειτονικὲς περιοχὲς τῆς Κιλικίας καί τῆς Παμφυλίας, ἦταν γνωστὲς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα γιὰ τὴ ναυτικὴ τους παράδοση. Οἱ ἀκτὲς ἦταν «τραχειὲς καί χαλεπές» ἀλλὰ καί «εὐλίμενες σφόδρα»¹ προσέφεραν δηλαδὴ ἀσφαλεῖς λιμένες στούς ναυτικούς, σύμφωνα μετὰ τὴν περιγραφὴ τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸν γεωγράφο τοῦ 1ου αἰῶνα μ.Χ. Στράβωνα¹. Οἱ κάτοικοι ἦταν ἐπιδέξιοι ναυτικοὶ καί τρομεροὶ πειρατὲς καί γι' αὐτὸ ἡ ἐπ'ἀνδρωσι τοῦ βυζαντινοῦ στόλου –ἐμπορικοῦ καί πολεμικοῦ– γινόταν κατὰ κανόνα ἀπὸ τίς περιοχὲς αὐτές². Τὰ πλοῦσια κωνοφόρα δάση χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴ ναυπήγησι πλοίων³. Αὐτὰ ἦταν τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῆς Λυκίας, ὅπου γεννήθηκε καί ἀνδρώθηκε ὁ προσφιλὴς μας Ἅγιος.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα χριστιανικὰ χρόνια γίνονται γνωστὰ θαύματά του πού συνδέονται μετὰ τὴ θάλασσα, κάτι πού καθιστᾷ τὸν Ἅγιο τὸν ἀναμφισβήτητο διάδοχο τῶν Διόσκουρων, τῶν προστατῶν τῶν ναυτικῶν στὴν περιοχὴ αὐτὴ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰδωλολατρίας.

Ἡ φήμη του καί ἡ χάρις του ὅμως δὲν ἦταν δυνατόν νά περιοριστοῦν σέ ἕναν τόπο. Τό ὄνομά του πῆρε ὅλα τα χαρακτηριστικὰ τοῦ θαλασσινοῦ νεροῦ πού στολίζει ἀκρογιαλιές, σκάβει θαλασσινὲς σπηλιές στούς βράχους, ταξιδεύει ἐλεύθερο καί καμῖα δύναμη δὲν μπορεῖ νά τό περιορίσει. Ἔτσι καί ὁ

¹ Στράβων 14.3.2 (Loeb).

² Hélène Ahrweiler, *Byzance et la mer. La marine de guerre. La politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-Xve siècles*, Paris 1966, σ. 2.

³ Cl. Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age", *Dumbarton Oaks Papers* 48 (1994), σ. 1.

Άγιος Νικόλαος στόλισε τά τέμπλα στά νησιώτικα ξωκλήσια, ἔσκαψε τίς τραχιές ψυχές μέ πραότητα, ταξίδευε γιά νά συναντήσει τίς καρδιές ὄλων τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδας, πού κάθε πρωί ἀνοίγουν τό παραθύρι τους καί ἀντικρίζουν τήν μαγευτική θάλασσα.

Περνοῦσαν τά χρόνια, περνοῦσαν οἱ αἰῶνες, καί ὁ Ἑλληνισμός ἀκολουθοῦσε τήν ἀρχέγονη μοῖρα του: Νά ζεῖ ἀπό τή θάλασσα, νά σώζεται ἀπό τή θάλασσα, νά ἐνώνεται μέ ἄλλους λαούς μέσα ἀπό τή θάλασσα, νά προκόβει μέ σύντροφο τή θάλασσα.

Αὐτή ἡ σύντροφος, πού πολλές φορές χαρόταν τόν ἄντρα γιά περισσότερα χρόνια ἀπό ὅ,τι μία ἀρραβωνιαστική, μία σύζυγος ἢ μία κόρη. Αὐτή ἡ σύντροφος πού πολλές φορές δέν δεχόταν νά χάσει τόν ναυτικό κι ἦταν ἐκεῖνη πού τοῦ ἴδνε τήν τελευταία ὑγρή του κατοικία.

Αὐτή τή θάλασσα, ἐλπίδα καί κατάρα, εὐλογία καί τραγωδία, γιά ζωή ἀλλά καί γιά θάνατο ἔμαθαν οἱ Ἕλληνες νά λατρεύουν καί νά φοβοῦνται, νά τήν ταξιδεύουν καί νά μὴν μποροῦν νά τή δαμάσουν. Ἔμαθαν νά ζοῦν μέ τίς ἀνίκανες δυνάμεις τῆς καί τήν ἀπειλή τῆς καί κατάλαβαν γρήγορα πῶς οἱ ἀνθρώπινες δυνάμεις δέν ἀρκοῦν γιά νά τήν ὑποτάξουν. Γι' αὐτό καί στράφηκαν στόν ἅγιο Νικόλαο ἀναζητώντας προστασία, παρηγοριά κι ἐλπίδα. Κι ἐκεῖνος ἔγινε σύντροφος, συγγενής καί πῆρε θέση δίπλα σε κάθε τιμῶνι μικροῦ καί μεγάλου πλεούμενου. Τή ματιά του ἔμαθε νά ζητᾷ ὁ τιμονιέρης καί τήν προστασία του ἔμαθε νά ζητᾷ ὁ καπετάνιος, τήν ὥρα πού βλεπε τό κύμα νά ῥχεται ἀπειλητικό καί ἔτομο νά καταπιεῖ τό σκαρί.

Εἶναι ἡ ἴδια μορφή, πού γιά αἰῶνες γέμιζε μέ βάλσαμο τίς ψυχές τῶν γυναικῶν, μανάδων καί συζύγων, ὅταν τά νέα ἀπό τό ταξίδι τοῦ ἀνδρός ἀργοῦσαν καί ὅταν ἔφθαναν στό νησί ἱστορίες καί φῆμες γιά φοβερές τρικυμίες πού συνάντησαν οἱ γολέτες καί τά μπρίκια τῶν ἀγαπημένων.

Πῶς νά μὴ γίνει ὁ ἀγαπημένος Ἅγιος τῶν Ἑλλήνων αὐτός πού σκούπισε τόσα δάκρυα ὅσο ὅλα τά ἑλληνικά πέλαγα; Πῶς νά μὴν λατρευτεῖ αὐτός πού προστάτησε θαυματουργικά, τόσες φορές, ὅσα τά κοχύλια πού ξεραίνει ὁ ἥλιος στίς ἑλληνικές ἀμμουδιές;

Προστάτης καί φίλος καί συγγενής ἔγινε ὁ ἅγιος Νικόλαος. Παραμέρισε τόν παλιό θεό τῆς θάλασσας, τόν φοβερό Ποσειδῶνα μέ τό ἄγριο πρόσωπο καί τήν ἀπειλητική τρίαινα. Ἐκεῖνος ἦταν ὁ δυνατός καί συχνά ὁ ἀδίκος καί ἀνθαίρετος στό σκόρπισμα τῶν καταγίδων καί τῶν τυφῶνων. Ἡ μορφή ὅμως τοῦ ἁγίου Νικολάου γλύκανε τίς ψυχές τῶν ναυτικῶν καί, ἐκτός ἀπό τή φοβερή του προστασία, ἔγινε εἰκόνα πραότητας, ἐγκράτειας διδάσκαλος, πλοῦτος

ψυχῆς παρά τή φτώχεια, καί συνοδοιπόρος πρὸς τὰ ὑψηλά μέ ὁδηγὸ τὴν ταπεινώσει.

Στὸ πρόσωπό του συμπτικνώνονται ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς ὀρθόδοξης πίστεως μας: Τὸ ἀναλλοίωτο δόγμα, ἡ ἐγκράτεια τῆς ζωῆς, ἡ γαλήνη τῆς προσευχῆς, ἡ συντροφικότητα καί ἡ διαρκὴς ἀγιαστικὴ παρουσία. Καί δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο πὼς οἱ Ἕλληνες ναυτικοὶ μέ τή δική του εὐλογία, ἀπὸ αἰῶνες μέχρι σήμερα, μετατρέπονται σέ φύλακες ἀγγέλους ὄλων ἐκείνων πού βρίσκονται θαλασσοδαρμένοι, εἴτε μετὰ ἀπὸ ναυάγιο εἴτε ριγμένοι ἀπὸ ἀδίστακτους δουλεμπόρους καί διακινητὲς σπὴν ἀγριεμένη θάλασσα. Ἀπ' ὅλο τὸν ἑλληνικὸ βίον, πούθενά ἄλλοῦ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι σπὴ θάλασσα, δὲν φανερώνεται πιὸ ἀντρεπωμένο, πιὸ συντρεχτικό, πιὸ θυσιαστικὸ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἑλλήνα.

Ἐμελλε καί στοὺς καιροὺς μας, τὸ πρόσωπο αὐτὸ νά γίνῃ ἡ σωτηρία γιὰ ψυχὲς κατατρεγμένες, παίγνιο στίς βλέψεις ἄνομων ἡγετῶν καί στὰ σχέδια σκοτεινῶν κέντρων. Τὴν ὥρα πού καρυδότσουφλα γεμάτα ἀπελπισμένους πρόσφυγες ἢ μετανάστες βυθίζονται ἀπὸ χέρια δουλεμπόρων, πλεούμενα μέ τοῦ Ἁϊ-Νικόλα τὴ μορφὴ σπὴ γέφυρα δὲν ἀφησαν τὴ θάλασσα νά γίνῃ ὑγρὸ μνημα κι ἄπλωσαν χέρι χωρὶς νά ρωτήσουν το «πῶς» καί τὸ «γιατί». Κι ἀλήθεια, τί νά ρωτήσεις, ὅταν ἡ ζωὴ ἀπὸ τὸν θάνατο ἀπέχει μιά ἀνάσα;

Καί νά πού πάλι, ὅπως ἐκείνους τοὺς καιροὺς, τοὺς ἀγριούς, πού ἡ θάλασσα ἔφερε μέσα σπὴ νύχτα τῶν πειρατῶν τὴν ἀρπαγὴ καί τὸ σκλάβωμα, γέμισε τὸ Αἰγαῖο μας πέλαγος ἀπὸ πλεούμενα, ἀπόγονους τοῦ ντελινιού τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ. Μπορεῖ καί νά μὴν ἀλλάζουν οἱ καιροὶ καί μόνον νά κάνουν κύκλους. Μπορεῖ κι ὁ Ἁϊ-Νικόλας πού ἄκουσε τὸ τάμα τοῦ Κανάρη πρὶν ἀνατινάξῃ τὴν τουρκικὴ ναυαρχίδα, νά εἶναι καί πάλι ἔτοιμος ν' ἀκούσει τὰ τάματα τῶν ἀπογόνων του, πού αὐτὴ τὴν ὥρα πού μιλάμε, σπικῶνουν τεῖχος, ὄχι ξύλινο σάν τὰ καράβια τοῦ Θεμιστοκλῆ, ἀλλὰ ἀτσαλένιο, ἔτοιμο νά ἀνακόψῃ τὴν ὁρμὴ τῆς βαρβαρότητας. Μπορεῖ τὰ πυρπολικά νά γίνανε φρεγάτες καί οἱ γολέτες ἀντιτορπιλικά. Σπὴ γέφυρα ὅμως, ἀκόμη καί τοῦ πιὸ ἐξελιγμένου πολεμικοῦ πλοίου πού κυματίζει ἡ ἑλληνικὴ σημαία, αὐτός, ὁ ἴδιος, ὁ παλιὸς καί τωρινὸς Ἅγιος, πού πῆρε τοῦ Χριστοῦ τὸν λόγο, ὅταν καθισύχαζε τοὺς Μαθητὲς Του σπὴ θάλασσα τῆς Τιβεριάδας, τὸν φωνάζει πάλι, δυὸ χιλιάδες χρόνια μετὰ:

«Μὴ φοβείσθε!».

Ὁ κάθε λαὸς ἔχει τὴν μοῖρα του. Κι ἀνάλογα τὴν μοῖρα του, διαλέγει καί τοὺς προστάτες του. Ὁ ἄρπαγας, σέ ποιὸν Θεὸ νά σπικῶσει τὰ μάτια; Καί νά ζητήσει τί; Αὐτός ὅμως πού τάχτηκε νά κρατᾶ μέ νύχια καί μέ δόντια ἀναμμένο ἕναν δαυλὸ εἰρήνης καί πολιτισμοῦ, τοῦ μόνου πού μπορεῖ νά μερῶσει τὴν

ἄγρια ἀνθρώπινη ψυχή, βρῖσκει τὴν παρηγορία νὰ στραφεῖ στὸν οὐρανὸ καὶ νὰ ζητήσει βοήθεια γιὰ τὸ κακὸ καὶ τ' ἄδικο. Ἔτσι ἔκανε, ὅταν ἡ θρασυδειλη τορπίλη ἀνατίναξε τὴν ΕΛΛΗ. Ἔτσι κάνει καὶ τώρα μὲ μιά ψυχή, τὴν ψυχή τῶν ναυτῶν τοῦ Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ μας, πού ἀρμενίζουν καὶ ὑπερασπίζονται ἐκεῖνα πού τιμοῦν τὸν ἄνθρωπο: Τὸ δίκαιο καὶ τὴν εἰρήνη. Κι ὅσο τὰ παιδιὰ αὐτὰ κοιτοῦν ψηλά κι ὅσο δὲν πείθονται πιά ἀπ' τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, πάλι ὁ ἴδιος Ἅγιος θά βρεθεῖ καὶ θά κάνει αὐτὸ πού κάνουν πάντα ἡ Παναγία καὶ οἱ Ἅγιοι: Θά ἀνατρέψει τίς ἀπατηλές ἀνθρώπινες ἰσορροπίες καὶ θά χαράξει στά μέτωπά τους καὶ στό κῦμα ἕναν σταυρό· αὐτὸν πού στάθηκε πάντοτε μωρία γιὰ τοὺς εὐφρεῖς καὶ χλεύη γιὰ τοὺς δυνάστες. Αὐτὸν πού πάλι θά ἐπιβάλλει μιά μυστικὴ τάξη, πού τὴν ἀντιλαμβάνονται ὅσοι ἐμπιστεύονται τ' ἀόρατα.

Οἱ ἄλλοι νομίζουν πὼς πλέουν πάνω σέ νερό, ἐμεῖς ὅμως τὸ ξέρουμε: Οἱ θάλασσες, μὲ πρῶτο το Ἀρχιεπίσκοπο, μοσχοβολοῦν, γιατί αὐτὸ πού φαίνεται, νερό δὲν εἶναι. Εἶναι τὸ μῦρο τοῦ Ἁϊ-Νικόλα πού δὲν σταμάτησε νὰ ἀναδύεται ἀκόμη καὶ ὅταν τὸ λείψανό του ἀρπάχτηκε καὶ ταξίδεψε γιὰ ἄλλες χῶρες, χωρὶς εὐτυχῶς οἱ καταγίδες καὶ οἱ καιροὶ νὰ τὸ ἐξαφανίσουν. Εἶναι τὸ μῦρο πού γεμίζει μοσχοβολιά τίς πόλεις πού τὸν ἔχουν πολιοῦχο τους: τὴν Ἀλεξανδρούπολη, τὸν Βόλο, τὸ Γαλαξίδι, τὴν Ἐρμούπολη, τὴν Πάργα, τὴ Σητεία, ἀλλὰ καὶ τὴ Μόσχα, τὸ Μπάρνι, τὸ Ἀμστερνταμ, τὸ Λίβερπουλ.

Ἡ θάλασσα θά συνεχίσει νὰ εἶναι γιὰ ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνες ὅ,τι ἦταν πάντα: Ἡ καταφυγὴ μας, ἡ ἐλπίδα μας, ὁ πλοῦτος μας, ἡ παρηγορία μας. Μόνο πού δὲν πρόκειται γιὰ ἕνα νεκρὸ ὑγρὸ στοιχεῖο. Κάθε της κῦμα, κάθε της ἀναρίγισμα, θά μείνει γιὰ πάντα πινελιά σέ μιά τεράστια ἀγιογραφία τοῦ Ἁϊ-Νικόλα, εἰκόνα ἀχειροποίητη καὶ ἀπλωμένη ἀπὸ τὴν Κέρκυρα ὡς τὴν Κύπρο, εἰκόνα προστασίας, ὅταν πιά δὲν θά ἔχουμε νὰ περιμένουμε τίποτα ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς αὐτοῦ τοῦ κόσμου.

Καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ γωνιά τῆς γῆς, πού δὲν μπορεῖ νὰ ξεχωρίσει τὸ γαλάζιο τ' οὐρανοῦ ἀπ' τὸ γαλάζιο της θάλασσας καὶ τὴ ζωὴ της ἀπ' τὴν πίστη της, τὸ πρόσωπο τοῦ Ἁγίου μὲ τὰ ρουφηγμένα μάγουλα καὶ τὴν συντρεχτικὴ ματιὰ, θά περικλείει τὴν ὑδρόγειο, κάνοντας τὸ ἄλυμρό νερὸ νὰ μοιάζει ροδόσπαρτο γιὰ ὅσους δὲν θά πάψουν νὰ λαχταροῦν ἕνα ταξίδι γιὰ ἐκεῖ πού ἄκρη δὲν ἔχει ὁ οὐρανός.

ΑΡΧΙΜ. ΣΥΜΕΩΝ ΒΕΝΕΤΣΙΑΝΟΣ
ΓΕΝΙΚΟΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΝΕΟΤΗΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΤΩΝ ΤΡΙΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ ΓΙΑ ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΛΙΣΗ ΚΑΙ Η ΤΑΡΑΓΜΕΝΗ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

Γιά περισσότερο από 170 χρόνια τό ελληνικό ἔθνος τιμᾶ τίν 30η Ἰανουαρίου ὡς ἡμέρα τῶν Γραμμάτων καί τῆς Παιδείας, ἀπό τότε πού ἡ Σύγκλητος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1842) ὄρισε τοὺς Τρεῖς οἰκουμενικούς Πατέρες καί Διδασκάλους Βασίλειο, Γρηγόριο καί Ἰωάννη Χρυσόστομο προστάτες αὐτῶν. Καί εἶναι κοντά μία χιλιετία πού ἡ Ἐκκλησία τιμᾶ καί τοὺς Τρεῖς μαζί, ἐκείνους πού γιά περισσότερο ἀπό 16 αἰῶνες ἔχουν ἀσκίσει βαθύτατη ἐπίδραση σέ ὅλες σχεδόν τίς πτυχές τοῦ ἀνθρώπινου βίου σέ ὅλα τά μῆκη τῆς οἰκουμένης. Ἡ προσπάθεια λοιπόν νά σκιαγραφηθεῖ ἡ προσωπικότητά τους σέ λίγες γραμμές, ἔστω καί ἀδρά, δέν φαίνεται καθόλου προσιτή, πολύ περισσότερο καθὼς ἔλλοχευει πάντοτε ὁ κίνδυνος νά ἀναλυθεῖς καί δυστυχῶς νά ἀρκεσθεῖς σέ μεγαλύτερες ἐκφράσεις καί πολύ-ειπωμένες πληροφορίες καί λεπτομέρειες.

Στόν παραζαλισμένο ἄνθρωπο τῆς ἐποχῆς μας, στόν προβληματισμένο νέο τῶν καιρῶν μας, πῶς εἶναι δυνατό νά ἐγχρονισθεῖ τό μήνυμα τοῦ λόγου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν;

Κατ' ἀρχὴν μιά πρώτη ματιά στόν ἱστορικό «χάρτη» θά μᾶς βεβαιώσει ὅτι ἡ ἐποχή μας ἔχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά μέ τή δική τους: πόλεμοι, ἀναταραχές, ἄλλα οικονομικά προβλήματα, κοινωνικές διακρίσεις, ἐκμετάλλευση ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο, θρησκευτικές διαμάχες κ.λπ.

Γι' αὐτό καί τό μήνυμά τους ἐπίκαιρο, ἀϋθεντικό, πρωτοποριακό. Ἀνεβάζουν τόν ἄνθρωπο στήν πραγματική του θέση, σπιλιτεύουν τίν κοινωνική περιθωριοποίηση τῶν ἀδυνάτων· κάθε ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἀνεπανάληπτη προσωπικότητα, εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. «Μέ ποιό δικαίωμα», ἀναρωτιέται ὁ Χρυσόστομος, «μπορεῖ κανεῖς νά περιφρονεῖ ἐκείνους τοὺς ὁποίους ὁ Θεός τόσο τιμᾶ ὥστε τοὺς δίνει τό Σῶμα καί τό Αἷμα τοῦ Υἱοῦ Του;». Ὁ Βασίλειος κατηγορεῖ ἀνοιχτά τοὺς μαυραγορίτες, πού ἐπιχειροῦν νά πλουτίσουν σέ βάρος τῶν συμπατριωτῶν τους κατά τόν μεγάλο λιμό πού ἐπληξε τίν περιοχί του. Ὅρα-

νώνει συσσίτια για όλο τόν λαό προσφέροντας βοήθεια χωρίς καμιά διάκριση σέ χριστιανούς, ειδωλολάτρες, Ιουδαίους και αίρετικούς, σώζοντας χιλιάδες από βέβαιο θάνατο. Άπαιτεί δυναμικά από τούς άρχοντες τήν άπαλλαγή τών φτωχών από τήν βαριά φορολογία, ενώ παρεμβάινει υπέρ τών εργαζομένων στά όρυχία του Ταύρου. «Οί κοινωνικές ανισότητες δέν είναι θέλημα Θεού», λέει ό Γρηγόριος, «γι' αυτό κι έμεις οί χριστιανοί όφείλουμε νά τείνουμε στήν άρχική ένότητα και όχι στήν κατοπινή διαίρεση, στόν νόμο του Θεού και όχι στόν νόμο του Ισχυρού». Κάθε ταύτιση μέ τή σημερινή πραγματικότητα είναι... τυχαία!

Κατοικοῦν στή γῆ, ευαγγελιζόμενοι τήν Βασιλεία τών οὐρανών. Σέ αυτό καλοῦν και όλους τούς χριστιανούς: σέ προσωπικό άγιασμό για τόν άγιασμό όλου του κόσμου. «Γνωρίζω πολλούς», λέει ό Χρυσόστομος, «πού νηστεύουν, προσεύχονται και έπιδεικνύουν κάθε λογῆς άδάπανη εὐλάβεια, ενώ ούτε έναν όβολό δέν δίνουν στους θλιβομένους. Τί κέρδος έχουν από τήν υπόλοιπη άρετή τους;». Και ό Γρηγόριος συμπληρώνει: «Μήν τεντώνεις τά χέρια σου στόν οὐρανό, αλλά στά χέρια τών φτωχών. Άν εκτείνεις τά χέρια σου στά χέρια τών φτωχών, έπιασες τήν κορυφή του οὐρανού».

Προτρέπουν τούς χριστιανούς σέ άληθινή πνευματικότητα, πού άπελευθερώνει τόν άνθρωπο από δεισιδαιμονίες και προλήψεις, και όχι σέ έπιφανειακή θρησκευτικότητα. Γι' αυτό και μέλημά τους ήταν πάντα η διατήρηση τῆς πίστης, άνόθευτης από παραχαράξεις τῆς διδασκαλίας του Ευαγγελίου. Προστατεύοντας τούς ευκολόπιστους, πού είχαν παρασυρθεϊ, στρέφουν τά πνευματικά τους βέλη εναντίον τῆς αλλοίωσης τῆς άληθινῆς πίστης, καλώντας σέ μετάνοια. «Χρησιμοποιοῦ ώς άλλο όπλο τόν λόγο και τόν στρέφω όχι εναντίον τών ανθρώπων, πού είναι θύματα τῆς αίρέσεως, αλλά εναντίον αυτῆς τῆς ίδιαις τῆς αίρέσεως», έλεγε χαρακτηριστικά ό Χρυσόστομος. Λόγια πού διαπερνούν σαν ρομφαία Ιεροκήρυκες και κατηχητές τῆς εποχῆς μας!

Σήμερα πού έξ αιτίας τῆς ατομικότητας μοιάζει νά εἶμαστε έρμπτικά κλεισμένοι στόν έαυτό μας –διηρημένοι σαν τούς κόκκους τῆς άμμου, κατά τήν έκφραση του Βασιλείου– έχουμε πολλά νά διδαχθούμε από τό «μυστικό» τῆς έπιτυχίας των, πού είναι η διάθεση για ένότητα, για σύγκλιση. Ένα τεράστιο τόλμημά τους, πού μέχρι τότε άλλοι δέν τό έπιχειρούσαν η άποτύγχαναν, συνίσταται στό ότι έφεραν τόσο κοντά δύο κόσμους πού μέχρι τήν εποχή τους συμπεριφέρονταν ως διαμετρικά αντίθετοι: τόν Έλληνισμό και τόν Χριστιανισμό.

Έσκαφαν στό βάθος τῆς φιλοσοφίας και όλης τῆς κληρονομιάς πού μεσουρανούσε, για νά ανακαλύψουν τή δίψα τῆς αλήθειας, τήν ανεκπλήρωτη ανάγκη τῆς υπαξιακῆς ολοκλήρωσης τών προγόνων μας. Ήσαν και οί Τρεις έγκρατεις κάτοχοι τῆς κλασσικῆς παιδείας, ό Βασίλειος και ό Γρηγόριος σπούδασαν στήν «Χρυσή Άθήνα τών Γραμμάτων», ό Χρυσόστομος μαθήτευσε δίπλα στόν έθνικό δάσκαλο τῆς ρητορικῆς Λιβάνιο. Αναγνωρίζουν –μέ τό όξύ

πνεῦμα τους– τὴν ἀξία τῆς ἀρχέγονης κληρονομίας, τιμοῦν καὶ σέβονται τὸν πολιτισμὸ πού ἀπλώνεται ὀλόγυρά τους, ὁμολογοῦν τὴν προσφορὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ γλώσσας στὴν διατύπωση τῶν χριστιανικῶν δογμάτων.

Ἀσκητές καὶ θεολόγοι οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες, μὲ ἀνοιχτούς πνευματικούς ὀρίζοντες, τονίζουν κατ’ ἐπανάληψιν τὴν ἀξία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας. Προτρέπουν τοὺς χριστιανούς νέους νὰ σπουδάσουν πρῶτα στὰ δημόσια εἰδωλολατρικά σχολεῖα γιὰ νὰ ἀποκτήσουν κριτικὴ σκέψη καὶ εὐρύτητα γνώσεων. Θεωροῦν τὴν μελέτη τῆς κλασσικῆς παιδείας ὡς τὸ προπαρασκευαστικὸ στάδιο γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ὑψηλοτέρων ἐνοιῶν τῆς κατὰ Θεὸν φιλοσοφίας. Ὁ Βασίλειος θὰ παραδώσει στὶς ἐπόμενες γενιές τὸ ἐκπληκτικὸ συγγραφικὸ ἔργο «Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων». Ἄντὶ νὰ ἀπορρίψουν, προτιμοῦν νὰ βαπτίσουν τὸν Ἑλληνισμὸ στὰ νάματα τοῦ Χριστιανισμοῦ, στὴν κολυμβήθρα ἐνὸς νέου κόσμου πού ἀνατέλλει, ἐπαγγελ-λόμενοι τὴν ἀξία καὶ τὴν μοναδικότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου.

Καὶ δὲν ἦταν μόνο αὐτὴ ἡ σύγκλιση πού πέτυχαν ἀλλὰ καὶ δίδαξαν. Συνδύασαν τὴ γνώση μὲ τὸ ἀσκητικὸ ἦθος, κήρυξαν τὴν παιδεία πού δὲν ἀποχωρίζεται τὴν ἀρετὴ. Μιὰ παιδεία πού μεταμορφώνει καὶ δὲν παραμορφώνει τὸν ἄνθρωπο. Ὁραματίσθηκαν ἕνα (σύγχρονο) σχολεῖο, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ χάρισμα, ἡ ἀγάπη, ἡ ἀνεκτικότητα, ἡ ἀνακάλυψη τῆς ἀληθινῆς κλίσης κάθε μαθητῆ, πού φέρνει χαρὰ καὶ ἱκανοποίηση, πού ὑπηρετεῖται ἀπὸ τὸν ἱερό πόθο τοῦ διδάσκοντος καὶ τὸν συγκλονισμό τοῦ διδασκόμενου.

Ἡ παιδεία, γιὰ τοὺς πανεπιστήμονες ἐκείνους, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἕνας τομέας τῆς ζωῆς μας, ἀλλὰ ὀλόκληρη ἡ ζωὴ μας. Γι’ αὐτὸ καὶ δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν ἀλλιῶς τὸ νόημά της παρὰ μόνο μὲσφ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, πού εἶναι «ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ» μας. Στὴν πράξη ἡ παιδεία ἀποδεικνύεται δρόμος γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ τὸν Χριστό, εἶναι κατάργηση τοῦ θανάτου. «Ποιῖσατε δικαιοσύνης ὄπλον καὶ μὴ θανάτου τὴν παιδευσιν», προτρέπει ὁ Γρηγόριος. Αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη εἶναι στὴν πραγματικότητα ἡ ἐξισορρόπηση ὅλων τῶν δυνάμεων μας καὶ ἡ εὐθυγράμμισή τους μὲ τὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. «Ἡ παιδεία μετάληψις ἀγιότητός ἐστι», ὁμολογεῖ ὁ Χρυσόστομος. Μελέτησαν οὐσιαστικά τὸ δράμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰσηγήθηκαν τὴν θεραπεία του μὲσφ τῆς χριστοφίθειας.

Συμφωνοῦν καὶ οἱ ἄλλοι δύο μὲ τὸν Γρηγόριο, πού θεωρεῖ «τὴν παιδευσιν τῶν παρ’ ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον». Βασικὴ ἐπιδίωξη αὐτῆς τῆς παιδευσης εἶναι νὰ ἀνακαλύψει ὁ νέος «τὸ κάλλος τῶν θείων πραγμάτων», πάλι κατὰ τὸν Γρηγόριο, τὸν ἔρωτα γιὰ τὰ θεία πράγματα πού ὑπάρχουν στὸν κόσμο καὶ πού μόνο ὁ ἀνθρώπινος νοῦς κατορθώνει νὰ συλλάβει. Αὐτός εἶναι ὁ στόχος τῆς παιδείας, ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ ἀνθρώπου, ὁ δρόμος τῆς σωτηρίας.

Ἡ πρότασή τους γιὰ τὴν παιδεία παραμένει ἀφάνταστα πρωτοποριακὴ, σπὶ μίζερη ἐποχὴ μας. Λέγει ὁ Χρυσόστομος: «Τὰ παιδιά δὲν πρέπει νὰ διδάσκονται

ὅσα θέλει ὁ δάσκαλος, ἀλλά ὅσα οἱ μαθητές εἶναι ἱκανοί νά ἀφομοιώσουν». Γι' αὐτό καί –κατά τόν Γρηγόριο– ὁ δάσκαλος ὀφείλει ἐγκαίρως νά διακρίνει τίς κλίσεις τῶν μαθητῶν του καί νά ὑποδεικνύει στούς ἐφήβους ποιούς κλάδους καί ποιά ἐπαγγέλματα νά ἀκολουθήσουν. Γιά νά τό καταφέρει αὐτό ὁ ἐκπαιδευτικός, καί γενικά γιά νά πετύχει στό ἔργο του, πρέπει –κατά τόν Βασίλειο– ὁ δάσκαλος νά ἔχει γνώσεις τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀνθρώπου, νά μελετᾷ τίς θείες Γραφές, νά εἶναι ἀκέραιος στόν χαρακτήρα, καί νά ἔχει τελικά κάτι θεϊκό μέσα του: νά ἔχει τό χάρισμα τῆς διδασκαλίας. Διότι «οὐ πάντες διδάσκαλοι». Καθώς σήμερα φαίνεται νά ἀναγνωρίζουμε τίν ἀποτυχία πολλῶν συστημάτων πού δοκιμάσθηκαν, καί ἀναζητοῦμε νέα συστήματα ἀκόμη καί Πανελλαδικῶν ἐξετάσεων, μίπως ὁ «διορισμός» τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ὡς συμβούλων τοῦ/τῆς ἐκάστοτε Ὑπουργοῦ Παιδείας θά βοηθοῦσε σημαντικά στήν ἀνάκαμψη καί βελτίωση τῆς παιδείας μας;

Οἱ παιδαγωγικές θέσεις τους, πρωτοποριακές γιά κάθε ἐποχή, μποροῦν σήμερα νά συνοψισθοῦν σέ μία φράση τοῦ Χρυσοστόμου: «Οὐδέν οὕτω πρὸς διδασκαλίαν ἐπαγωγόν, ὡς τό φιλεῖν καί τό φιλεῖσθαι». Δέν βλέπουν ἄλλο τρόπο νά ἀποκτήσει νόημα ἡ ζωὴ μας ἀπὸ τὴν ἀγάπη! Τίποτε καλύτερο δέν μπορεῖ νά διέπει τί διδασκαλία παρά μόνον ἡ ἀγάπη γιά τό παιδί. Τίποτε καλύτερο δέν μπορεῖ νά ὀδηγῆ τόν ἐκπαιδευτικό παρά μόνο ἡ ἀγάπη γι' αὐτό πού κάνει! Τίποτε καλύτερο δέν μπορεῖ νά διευκολύνει τίς σχέσεις τῶν παιδιῶν μεταξὺ τους παρά μόνο νά μάθουν νά ἀγαποῦν, νά ἐνέχονται, νά ἀποδέχονται τόν ἄλλο, νά συνεργάζονται! Σήμερα πού πάρα πολλά παιδιά στά σχολεῖα μας ταλαιπωροῦνται ἀφάνταστα ἀπὸ τὴν... πανδημία τοῦ ἐκφοβισμοῦ, ἡ φιλία τοῦ Βασιλείου καί τοῦ Γρηγορίου μπορεῖ νά ἀποτελέσει ἀσφαλῆ ὀδηγὸ στὴν ἀναζήτηση ἑνὸς πρὸ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος. Ὅπως περιγράφει ὁ Γρηγόριος γιά τὴν φιλία του μὲ τόν Βασίλειο, «θεωρούσαμε δική μας ὁ καθένας τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἄλλου, φαινόταν σάν νά ἔχουμε μία ψυχὴ πού κατοικοῦσε σέ δύο σώματα, κοινὸς ἀγώνας μας δέν ἦταν τό πρωτεῖο, ἀλλὰ ἡ ἀρετή». Γενικά, αὐτός ὁ συνδυασμὸς, γνώσης καί ἡθους, παιδείας καί ἀρετῆς, θά βοηθήσει τὰ παιδιά νά ἀξιοποιήσουν σωστά ὅσα ἔμαθαν στό σχολεῖο, νά ζήσουν ρεαλιστικά καί μὲ προσδοκίες στὴν κοινωνία, νά ἀρμόσουν ἐν τέλει μὲ ἐπιτυχία τό δικό τους οἰκογενειακό περιβάλλον.

Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες δέν παραλείπουν νά ἀπευθύνονται πολὺ συχνά καί πρὸς τοὺς γονεῖς. Ὑπενθυμίζουν τίς τεράστιες εὐθύνες τους, πὼς διδάσκουν κυρίως μὲ τό παράδειμά τους. Πὼς ἔχει τὴν ἀπαιτήσι ὁ γονιὸς νά ἐνεργήσει θετικά τό παιδί του, ὅταν ὁ ἴδιος τό χειραγωγῆ μὲ ἀπολύτως ἀρνητικὸ τρόπο; Γι' αὐτό καί οἱ γονεῖς χρῆος ἔχουν νά παιδαγωγοῦν «οὐ διὰ ρημάτων μόνον, ἀλλὰ καί διὰ πραγμάτων». Ὁ δὲ Γρηγόριος θά εἶναι ἀκόμη πρὸ αὐστηρὸς: «Μισῶ διδάγμαθ' οἷς ἐναντίος βίος».

Στὶς παρααινέσεις τους ὑπογραμμίζουν πὼς τὰ παιδιά εἶναι πρόσωπα, εἰκό-

νες του Τριαδικού Θεού, τρυφερές υπάρξεις και συνάμα ολοκληρωμένες προσωπικότητες. «Ότι των οικείων ἀμελοῦμεν παίδων, καὶ τῶν μὲν κτημάτων αὐτῶν ἐπιμελούμεθα, τῆς δὲ ψυχῆς αὐτῶν καταφρονοῦμεν, ἐσχάτης ἀνοίας πρᾶγμα», προειδοποιεῖ ὁ Χρυσόστομος. Ἄς τὰ ἀκούσουμε αὐτὰ σήμερα, οἱ βιολογικοὶ γονεῖς καὶ οἱ πνευματικοὶ πατέρες, καὶ ἅς ἀναρωτηθοῦμε γιὰ τὰ πρότυπα πού ἀνεχόμαστε νὰ προβάλλονται στὰ παιδιὰ μας, ὄχι μὲ βάση ἀρχές καὶ ἀξίες πού ἐμπνεοῦν, ἀλλὰ τὸ εὐκόλο καὶ γρήγορο κέρδος, μὲ τρόπους πού καταρρακώνουν τὴν ἀνθρώπινη προσωπικότητα.

Ἄσυμβίβαστοι καὶ ἅγιοι, δὲν δίστασαν νὰ συγκρουστοῦν ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἐξουσία προκειμένου νὰ υπερασπισθοῦν τὸ δίκαιο τῶν ἀδυνάτων ἢ τὴν ὀρθόδοξη πίστη. Καὶ ἤλθαν οἱ πικρίες, οἱ διώξεις, οἱ ἐξορίες. Ἀλλὰ ἐκεῖνοι ποτέ δὲν ἔσκυπαν τὸ κεφάλι, δίνοντάς μας τὸ διαιώνιο παράδειγμα τῆς ἀκλόνητης πίστεως στὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου, ἀψηφώντας τίς συνέπειες.

Ὁ Βασίλειος ἀρνήθηκε τὴ φιλία τοῦ αἰρετικοῦ αὐτοκράτορα Οὐάλη καὶ συγκρούστηκε μὲ τὸν ἀντιπρόσωπό του ἔπαρχο Μόδεστο. «Εἴμαστε πρᾶοι ἄνθρωποι καὶ ὑποχωροῦμε ὅταν πρόκειται γιὰ προσωπικὰ μας θέματα», τὸν διαβεβαίωσε, «ὅταν ὅμως πρόκειται γιὰ τὴν πίστη μας στὸν Θεὸ δὲν ὑπολογίζουμε τίποτα, ἀγωνιζόμαστε μέχρι θανάτου, χωρὶς νὰ φοβόμαστε ὅποιοδήποτε βασανιστήριο. Νὰ τὰ πείς αὐτὰ νὰ τ' ἀκούσει ὁ βασιλιάς...», τοῦ εἶπε. Καὶ ὅταν ὁ ἔπαρχος τὸν ἀπειλῆσε μὲ δήμευση τῆς περιουσίας του, ὁ Βασίλειος περιήφανα πάλι τοῦ ἀπάντησε: «Φοβέρισέ με μὲ τίποτε ἄλλο, γιατί αὐτὰ δὲν μὲ φοβίζουν. Μοναδική περιουσία μου εἶναι τὸ τριμμένο ράσο μου καὶ τὰ λιγοστά βιβλία μου».

Ὁ Γρηγόριος δὲν δίστασε νὰ παρατηθῆ ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο τῆς Κων/πολῆς καὶ τὴν προεδρία τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅταν –ἐξ αἰτίας τῆς ἐπικράτησής του κατὰ τῶν αἰρετικῶν ἀρειανῶν– κάποιοι ζηλόφθονες τὸν ἀμφισβήτησαν.

Ὁ δὲ Χρυσόστομος ἤλθε σὲ σύγκρουση μὲ τὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοξία, ὅταν ἐκεῖνη θέλησε νὰ παρέμβει στὸ ἔργο του. Καθὼς μάλιστα ἡ αὐτοκράτειρα παρανόμως οἰκειοποιήθηκε τὸ χωράφι μιᾶς φτωχῆς χήρας, ἐκεῖνος μὲ παρηγοσία τῆς ἔγραψε, ἐλέγχοντάς την: «Ὁ Θεὸς σοῦ ἔδωσε τὸ βασιλικὸ σκήπτρο γιὰ νὰ ἀπονέμεις παντοῦ δικαιοσύνη. Χῶμα καὶ στάχτη, χόρτο καὶ σκόνη, σκιά καὶ καπνὸς καὶ ὄνειρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἀκόμα κι ἂν εἶναι ἰσχυρὸς ἄρχοντας. Δῶσε τέλος στὸν πόνο καὶ στή δυστυχία τῶν ἀπελπισμένων. Μήπως θὰ κατέβουν μαζί σου στὸν τάφο τὰ σταφύλια τῶν κλημάτων, τὰ χρήματα καὶ ἡ δόξα τῆς ἐξουσίας;». Ἐξορίστηκε, πέρασε ἀπὸ κακουχίες, ἐγκλεισμούς, ἀπόπειρες δολοφονίας ἐναντίον του, τελικὰ πέθανε στὸν δρόμο πρὸς τὴν ἐξορία.

Μία ἀκόμη σύνδεση, ἀνάμεσα σὲ ὅλες τίς ἄλλες πού πέτυχαν στή ζωὴ καὶ στή διδασκαλία τους, ἅς εἶναι ἡ τελευταία σημείωσή μας. Καὶ ἀφορᾷ στὸν συνεκτικὸ δεσμό θεωρίας καὶ πράξης, ἀσκητικότητας καὶ κοινωνικῆς παρουσίας.

Ἡ ιδιότητά τους ὡς Μοναχῶν καὶ ἡ διαρκὴς κλίση τους πρὸς τὸν ἀσκητικὸ

τρόπο ζωής καθόλου δέν τούς απέτρεψε νά ασχοληθῶν μέ τά κοινωνικά ζητήματα τῆς ἐποχῆς τους, νά γράβουν καί νά κατακρίνουν τίς ἀδικίες, νά ἀπαιτήσουν τό δίκαιο τῶν φτωχῶν καί ἀδυνάτων. Ἀλλά ὄχι μόνο αὐτό. Νά δοθοῦν μέ ὅλη τή δύναμη τῆς ψυχῆς τους στήν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου, πού εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. Προσευχόμενοι διακονοῦσαν, ἀνακουφίζοντας τόν ἄνθρωπο λάτρευαν τόν Θεό!

Ὁ Βασίλειος δημιούργησε μία τεράστια πολιτεία ἀγάπης γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους κάθε ἀνάγκης. Ἡ πολιτεία αὐτή, πού ἀργότερα θά πάρει τό ὄνομά του, ἡ Βασιλείαδα, δέν ἔχει ἱστορικό προηγούμενο. Διέθετε νοσοκομεῖο, γηροκομεῖο, ὀρφανοτροφεῖο, λεπροκομεῖο, πτωχοκομεῖο, ξενώνα γιά τίς ἀνάγκες τῶν ὁδοιπόρων. Ὁ ἴδιος ὁ Βασίλειος, ὡς γιαιρός πού ἦταν, ἐπισκεπτόταν τούς ἀσθενεῖς, φρόντιζε τούς λεπρούς.

Ὁ Χρυσόστομος, τόσο στήν Ἀντιόχεια ὅσο καί στήν Κωνσταντινούπολη, προσπάθησε νά μὴν ἀφήσει οὔτε ἓναν ἄστεγο χωρίς στέγη, οὔτε ἓνα φτωχό χωρίς τροφή, οὔτε μία χήρα ἢ ἓνα ὀρφανό χωρίς συμπαράσταση.

Ἡ ἐπιστημονική ἔρευνα ἔχει καταδείξει ὅτι ὁ Βασίλειος καί ὁ Χρυσόστομος εἶναι οὐσιαστικά οἱ ἐμπνευστές καί εἰσηγητές ἑνός δημόσιου συστήματος υγείας καί κοινωνικῆς πρόνοιας, πού μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ἀπλώθηκε σέ ὁλόκληρη τή Βυζαντινὴ αὐτοκρατορία.

Ἀλλά καί ὁ «θεωρητικός» Γρηγόριος δέν ἔπαυε στιγμή νά ἀναλώνεται γιά τήν ἐπισκοπή του καί τίς ἀνάγκες, ὕλικές καί πνευματικές, τοῦ ποιμνίου του.

Κοντά 17 αἰῶνες τώρα, οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες χτυποῦν τήν πόρτα μας. Τήν πόρτα τῶν σχολείων μας, τῶν σπιτιῶν μας, τῶν καρδιῶν μας. Εὐαγγελίζονται ἓναν καλύτερο κόσμο, αὐτόν πού ὅλοι μας ἐπιθυμοῦμε. Δίδαξαν μέ τήν πένα τους, κυρίως ὅμως μέ τή βιοτή τους ὅτι, ὁ καλύτερος κόσμος θά προέλθει ἀπό ἀνθρώπους μέ ἀληθινό νόημα ζωῆς, μέ ὑψηλή μόρφωση, μέ ἐσωτερική γαλήνη καί ἰσορροπία, μέ διαρκεῖς ἀνησυχίες καί ἀναζητήσεις, μέ ἔργα ἀγάπης πρὸς ὅλους τούς ἀνθρώπους ἀδιακρίτως. Στήν σύγχρονη πραγματικότητα, πού ἡ ἐπιστήμη προσοδεύει ἀλλά δέν ἐγγυᾶται τήν υπέρβαση ὅλων τῶν προβλημάτων, πού ἡ ἀνθρωπιά καί ἡ ἀλληλεγγύη ὑποχωροῦν ἐπικίνδυνα, πού οἱ ἀνθρώποι μοιάζει νά φοβοῦνται καί νά ἀπελπίζονται ὅσο ποτέ ἄλλοτε στήν ἱστορία, καθώς πλησιάζει καί πάλι ἡ στιγμή τῆς τιμῆς τῶν Οἰκουμενικῶν Διδασκάλων, ἔρχεται αὐθόρμητα στόν νοῦ μας ὁ αὐθεντικά καί βιωματικά ἐλπιδοφόρος λόγος τοῦ Χρυσοστόμου, λίγο πρὶν ἀναχωρήσει γιά τήν ἐξορία, πού καί οἱ Τρεῖς μαζί ἐπισημαίνουν στόν σύγχρονο, ταραγμένο –ἀκόμη καί τρομοκρατημένο– ἄνθρωπο: «Πολλά τά κύματα καί χαλεπόν τό κλυδώνιον· ἀλλ' οὐ δεδοίκαμεν μή καταποντισθῶμεν· ἐπί γάρ τῆς πέτρας ἐστήκαμεν. Μαινέσθω ἡ θάλασσα, πέτραν διαλῦσαι οὐ δύναται· ἐγειρέσθω τά κύματα, τοῦ Ἰησοῦ τό πλοῖον καταποντίσαι οὐκ ἰσχύει». Ἅγιοι τοῦ Θεοῦ πρεσβεύσατε υπέρ ἡμῶν... Ἅγιοι τοῦ Θεοῦ δείξατε ἡμῖν τόν δρόμον...

ΟΠΟΥ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ, ΕΚΕΙ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ ΑΠΡΙΛΙΟΥ-ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2020

Ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Λαρίσης καί Τυρνάβου κ. Ἱερώνυμος:

- **1η Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανό-
νος στό Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης
τῆς παρθένου.
- **3 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Ἀκαθίστου
ῥυθμοῦ στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **5 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσῃς στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **7 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἑσπερινό ἀπογευματινό του
κήρυγμα στό Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί
Εἰρήνης τῆς παρθένου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **9 Ἀπριλίου πρωί:** Δέχθηκε ἐθιμοτυπικά τόν νέο Διοικητή-Στρατηγὸ τῆς 1ης
Στρατιάς κ. Βασίλειο Παπαδόπουλο.
- **10 Ἀπριλίου πρωί:** Συνεκάλεσε σύναξη τῶν Προϊσταμένων τῆς πόλεως
Λαρίσης.
- **12 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσῃς στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **12 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ.
Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **13 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ.
Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **14 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Νυμφίου στόν Ἱ.
Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **15 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Νιπτῆρος στόν Ἱ.
Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **16 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Ἀχράντων Παίδων
στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **17 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τῶν Ὁρῶν καί τοῦ Ἑσπε-
ρινοῦ τῆς Ἀποκαθιλώσεως στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **17 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Ἐπιταφίου στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **18 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία τοῦ Μ. Βασιλείου στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **18 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν Ἀναστάσιμη Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **19 Ἀπριλίου βράδυ:** Χοροστάτησε στήν ἀκολουθία τοῦ Ἐσπερινοῦ τῆς Ἀγάπης στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **21 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία στό πανηγυρίζον Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης τῆς παρθένου.
- **22 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἐσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Νικαίας.
- **23 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Λαρίσης.
- **23 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἐσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **24 Ἀπριλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης.
- **26 Ἀπριλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Θωμᾶ Λαρίσης.
- **28 Ἀπριλίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἔσπερινό ἀπογευματινό του κήρυγμα στό Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης τῆς παρθένου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».

- **3 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.
- **4 Μαΐου πρωί:** Συνεκάλεσε σύναξη τῶν Προϊσταμένων τῆς πόλεως Λαρίσης.
- **5 Μαΐου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἔσπερινό ἀπογευματινό του κήρυγμα στό Ἐπισκοπικό Παρεκκλήσιο τῶν Ἁγίων Ραφαήλ, Νικολάου καί Εἰρήνης τῆς παρθένου, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **10 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **12 Μαΐου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό ἔσπερινό ἀπογευματινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **14 Μαΐου βράδυ:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἐσπερινό καί στήν Ἱερά Ἀγρυπνία στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.

- **17 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **17 Μαΐου πρωί:** Τέλεσε τίν επίσημη Δοξολογία γιά τίν έορτή τοῦ πολιοῦχου τῆς πόλεως στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, παρουσία τῶν πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν ἀρχῶν.
- **19 Μαΐου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **20 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Ἀμπελώνος.
- **21 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.
- **21 Μαΐου μεσημέρι:** Μετέβη στήν Περιφέρεια Θεσσαλίας καί εὐχήθηκε στόν έορτάζοντα Περιφερειάρχη κ. Κωνσταντῖνο Ἀγοραστό.
- **26 Μαΐου βράδυ:** Παρέστη συμπροσευχόμενος καί μίλησε καταλλίλως στίς Ἱερές Ἀγρυπνίες πού τελέστηκαν γιά τίν έορτή τῆς Ἀποδόσεως τοῦ Πάσχα στούς Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου, Ἁγίου Χαράλαμπος καί Ἁγίας Τριάδος Λαρίσης.
- **27 Μαΐου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἀναλίψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
- **28 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀναλίψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
- **29 Μαΐου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Ἀργυροπουλίου.

- **1 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Συνεκάλεσε σύναξη τῶν Προϊσταμένων τῆς πόλεως Λαρίσης.
- **3 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Δέχθηκε τόν Ἀρχηγό τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ κ. Χαράλαμπο Λαλούση.
- **7 Ἰουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Τυρνάβου.
- **7 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίας Τριάδας Λαρίσης.
- **8 Ἰουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίας Τριάδας Λαρίσης.
- **11 Ἰουνίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στήν Παράκληση γιά τούς ὑποψηφίους μαθητές στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης.
- **13 Ἰουνίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν Θεία Λειτουργία στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης γιά τίν έορτή τῆς Ἁγίας Ἄννης τῆς Λαρισαίας καί τοῦ υἱοῦ αὐτῆς Ἰωάννου.
- **14 Ἰουνίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. τῆς Τοῦ Θεοῦ Σοφίας καί χειροτόνησε Πρεσβύτερο τόν π. Βαρνάβα Χατζηϊωαννίδη.

- **14 Ίουνίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου γιὰ τὴν ἑορτή τοῦ Ἁγίου Ἱερωνύμου.
- **15 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου γιὰ τὴν ἑορτή τοῦ Ἁγίου Ἱερωνύμου.
- **15 Ίουνίου απόγευμα:** Δέχθηκε εὐχές τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἐπὶ τοῖς ὀνομασπηρίοις του.
- **21 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ἀμπελωνος καὶ χειροτόνησε Διάκονο τὸν π. Μιλτιάδη Θεοχαρούλη.
- **21 Ίουνίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν ἑσπερινό στὴν Ἱερά Μονή Ἁγίων Ραφαὴλ, Νικολάου καὶ Εἰρήνης Πυργετοῦ καὶ ἔκειρε μικρὸσχημο Μοναχὸ τὸν κ. Ἀπόστολον Γκάγκον, μετενομάσας αὐτὸν εἰς Βίκτορα.
- **22 Ίουνίου πρωί:** Τέλεσε ἀγιασμό στὴν ἀνακαινισμένη αἴθουσα τοῦ Ἐφετείου Λαρίσης.
- **22 Ίουνίου απόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **24 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Τυρνάβου καὶ χειροτόνησε Πρεσβύτερο τὸν π. Μιλτιάδη Θεοχαρούλη.
- **26 Ίουνίου πρωί:** Τέλεσε τὸ μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ προκατόχου του κυροῦ Ἰγνατίου ἐπὶ τῇ συμπληρώσει δύο ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἐκδημίας του.
- **28 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Χαραλάμπους Πλατυκάμπου.
- **28 Ίουνίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου Λαρίσης.
- **29 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου Λαρίσης καὶ χειροτόνησε Πρεσβύτερο τὸν π. Βασίλειο Τζιόλα.
- **29 Ίουνίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίων Δώδεκα Ἀποστόλων Ἑργατικῶν Κατοικιῶν Γιάννουλης.
- **30 Ίουνίου πρωί:** Λειτουργήσῃ στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίων Δώδεκα Ἀποστόλων Καλλιπεύκης.
- **30 Ίουνίου μεσημέρι:** Μετέβη στὸ Δημαρχεῖο Λαρίσης καὶ εὐχρίθηκε στὸν ἑορτάζοντα Δήμαρχο τῆς πόλεως κ. Ἀπόστολο Καλογιάννη.

- **19 Ἰουλίου πρωί:** Παρέστη συμπροσευχόμενος στὸ μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ Γέροντός του, Μητροπολίτου Φθιώτιδος κυροῦ Νικολάου στὸν Ἱ. Μ. Ν. Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Λαμίας.
- **19 Ἰουλίου απόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικό Ἑσπερινό στὴν Ἱερά Μονή Προφήτου Ἡλιοῦ Τυρνάβου.

- **20 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ι. Ν. Προφήτου Ἡλιοῦ Λαρίσης.
- **20 Ιουλίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν επίσημη Δοξολογία καί τίν ἐπιμνημόσυνη δέσση ὑπέρ ἀναπαύσεως τῶν Κυπρίων ἀδελφῶν μας στόν Ι. Ν. Προφήτου Ἡλιοῦ Λαρίσης.
- **22 Ιουλίου πρωί:** Δέχθηκε τόν νέο Διοικητή τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου Λαρίσης κ. Γρηγόριο Βλαχάκη.
- **25 Ιουλίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἔσπερινό στόν Ι. Ν. Ἁγίας Παρασκευῆς Ὑστερνίων Τήνου.
- **26 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στό Πανελλήνιο Ἰδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου.
- **27 Ιουλίου πρωί:** Λειτουργήσε στό Πανελλήνιο Ἰδρυμα Εὐαγγελιστρίας Τήνου καί τέλεσε τό ἐπίσιο μνημόσυνο τοῦ μακαριστοῦ Γέροντός του, Μητροπολίτου Φθιώτιδος κυροῦ Νικολάου, τοῦ Τηνίου.

- **1 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσε στήν Ἱερά Μονή Ἁγίου Νικοδήμου Πυργετοῦ.
- **2 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Ἐσπερινό καί στήν Παράκληση πρὸς τιμὴν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν Ι. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Χεμμαδίου.
- **3 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Ἐσπερινό καί στήν Παράκληση πρὸς τιμὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν Ι. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Σωτηρίου.
- **4 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Ἐσπερινό καί στήν Παράκληση πρὸς τιμὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν Ι. Ν. Τιμίου Προδρόμου Κυρελοχωρίου.
- **5 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἔσπερινό στόν Ι. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στήν 1η Στρατιά Λαρίσης.
- **6 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ι. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Στεφανοβικείου.
- **6 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Ἐσπερινό καί στήν Παράκληση πρὸς τιμὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν Ι. Ν. Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος Κουλούρας.
- **7 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Ἐσπερινό καί στήν Παράκληση πρὸς τιμὴ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στόν Ι. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀγναντερῆς.
- **9 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ι. Ν. Ἁγίου Ἀποστόλου Βαρνάβα Σκοτίνας.
- **9 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Ἐσπερινό καί στήν Παράκληση

- ση προς τιμή της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Γλαύκης.
- **10 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινὸ καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμή της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Τιμίου Προδρόμου Καλοχωρίου.
 - **11 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινὸ καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμή της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίας Αἰκατερίνης Λαρίσης.
 - **12 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινὸ καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμή της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὴν Ἱερά Μονὴ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Θεοτόκου Πυργετοῦ.
 - **13 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν Ἑσπερινὸ καὶ στὴν Παράκληση πρὸς τιμή της Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Γενεσίου τῆς Θεοτόκου Σπηλιᾶς.
 - **14 Αὐγούστου πρωί:** Χοροστάτησε στὴν Παράκληση πρὸς τιμὴν τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου στὸν Ἱ. Ν. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ἀμπελώνος.
 - **14 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ Ἑσπερινὸ στὴν Ἱερά Μονὴ Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Στομίου.
 - **15 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσῃσε στὸν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Παναγίας Ἀρμενίου.
 - **16 Αὐγούστου πρωί:** Λειτουργήσῃσε στὸν Ἱ. Ν. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου Ραφάνης.
 - **22 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ Ἑσπερινὸ στὴν Ἱερά Μονὴ Παναγίας Προυσιωτίσσης Καρπενησίου.
 - **23 Αὐγούστου πρωί:** Προεξῆρχε τῆς Εὐχαριστιακῆς Συνάξεως στὴν πανηγυρίζουσα Ἱερά Μονὴ Παναγίας Προυσιωτίσσης Καρπενησίου.
 - **23 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε στὸν πανηγυρικὸ Ἑσπερινὸ στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Κονίτσας.
 - **24 Αὐγούστου πρωί:** Προεξῆρχε τῆς Εὐχαριστιακῆς Συνάξεως στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ Κονίτσας.
 - **27 Αὐγούστου βράδυ:** Τέλεσε τὴν Ἱερά Ἀγρυπνία ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου στὴν Ἱερά Μονὴ Σίμωνος Πέτρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους.
 - **28 Αὐγούστου ἀπόγευμα:** Μετέβη στὴν Ἱερά Μονὴ Ὁσίου Γρηγορίου τοῦ Ἁγίου Ὁρους.
 - **30 Αὐγούστου πρωί:** Συλλειτουργήσῃσε στὸν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Πάπαρι Τριπόλεως γιὰ τὰ ὀνομαστήρια τοῦ Μητροπολίτου Μαντινείας καὶ Κυνουρίας κ. Ἀλεξάνδρου.

- **31 Αύγουστου πρωί:** Τέλεσε τήν ἐπιμνημόσυνη δέσπη γιά τά Ἐλευθέρια τῆς Πόλεως στόν Ἱ. Ν. Αναλίψεως τοῦ Χριστοῦ Λαρίσης.
- **1 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Προόδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **2 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν Ἑσπερινό των Ἐγκαινίων, στό ἱερό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου Νικαίας.
- **3 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε τά Ἐγκαινία τοῦ ἱεροῦ παρεκκλησίου τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Νεκταρίου Νικαίας.
- **3 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε Ἁγιασμό γιά τήν ἔναρξη τῆς νέας σχολικῆς χρονιάς σέ βρεφονηπιακούς σταθμούς τῆς πόλεως.
- **6 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ Κρανιάς.
- **7 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου.
- **8 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου Αἰγάνης.
- **13 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στήν Ἱερά Μονή Παναγίας Γλυκοφιλούσης.
- **13 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε Τρισάγιο στόν μακαριστό προκάτοχό του κυρό Σεραφεῖμ Ὁρφανό.
- **13 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἔσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.
- **14 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίων Κωνσταντίνου καί Ἑλένης Λαρίσης.
- **14 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε ἁγιασμούς γιά τήν ἔναρξη τοῦ νέου διδακτικοῦ ἔτους σέ ἐκπαιδευτήρια τῶν πόλεων Λαρίσης καί Τυρνάβου.
- **14 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στό Μητροπολιτικό Παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγίου Βησσαρίωνος, Λαρίσης.
- **15 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Βησσαρίωνος Ραχούλας.
- **16 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε τόν Ἁγιασμό στά γραφεῖα τῆς Πρωτοβάθμιας Ἐκπαίδευσης Λαρίσης.
- **16 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίας Σοφίας Λαρίσης.
- **17 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίας Σοφίας Λαρίσης.

- **18 Σεπτεμβρίου απόγευμα:** Συνεκάλεσε σύναξη με τούς φορείς τῆς πόλεως γιά τούς ἐορτασμούς τῶν 200 ἐτῶν ἀπό τήν Ἑλληνική Ἐπανάστασι.
- **22 Σεπτεμβρίου πρωί:** Τέλεσε τήν ἐξόδιο ἀκολουθία τῆς Μεγάλης Εὐεργέτιδος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Λαρίσης καί Τυρνάβου Ἰωάννας Παντελίδου-Βλάχου, στό Α΄ Κοιμητήριο Ἀθηνῶν.
- **22 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἁγιασμό Θυρανοιξίων τοῦ Ἰ. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Στομίου.
- **23 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό Ἑσπερινό στόν Ἰ. Ν. Παναγίας Μυρτιδιωτίσσης Κυπαρίσσου.
- **24 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἁγιασμό Θυρανοιξίων τοῦ Ἰ. Ν. Κοιμήσεως Θεοτόκου Ζαπτείου.
- **27 Σεπτεμβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἰ. Ν. Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης.
- **27 Σεπτεμβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τόν Ἁγιασμό Ἐγκαινίων ἐπί τῇ ἀνακαινίσει τοῦ ἐνοριακοῦ συσσιτίου τῶν Ἁγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων Λαρίσης.
- **28 Σεπτεμβρίου ἀπόγευμα:** Ἀπένεμε τά πτυχία στους ἀποφοιτήσαντες ἀπό τό Φροντιστήριο Ὑποψηφίων Κατηχητῶν τῆς Μητροπόλεως.
- **28 Σεπτεμβρίου βράδυ:** Συνεκάλεσε σύναξη τῶν Καθηγητῶν τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεως.

- **1 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Παρέστη στά ἐγκαίνια ἐκθέσεως τῶν συντηρημένων εἰκόνων τοῦ Μητροπολιτικοῦ Ναοῦ Παναγίας Φανερωμένης Τυρνάβου στό Διαχρονικό Μουσεῖο Λάρισας.
- **2 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἁγιασμό Θυρανοιξίων τοῦ Ἰ. Ν. Ἁγίου Λουκᾶ Ἀρχιεπισκόπου Κριμαίας καί Συμφερουπόλεως, στήν κωμόπολη τοῦ Ἀμπελωνοῦ.
- **3 Ὀκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν ἐπίσημη Δοξολογία στόν Ἰ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου γιά τήν ἐορτή τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἁεροπαγίτου, προστάτου τοῦ Δικαστικοῦ Σώματος τῆς πόλεως.
- **3 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Συνεκάλεσε σύναξη κατηχητῶν ὅλης τῆς Μητροπόλεως στόν Ἰ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.
- **3 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Παρέστη στήν ἐκδήλωση Δικαστῶν-Λογοτεχνῶν τοῦ συλλόγου Φίλων Γραμμάτων καί Τεχνῶν Λαρίσης.
- **4 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἰ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου Ὁμορφοχωρίου.
- **4 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τρισάγιο γιά τούς ἀδικοχαμένους φιλάθλους τῆς ποδοσφαιρικῆς ὁμάδος ΠΑΟΚ, στό εἰδικό μνημα στήν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν.

- **6 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Συνεκάλεσε τό Διοικητικό Συμβούλιο τῆς Λογίας, Φιλαδελφίας καί Ἀλληλεγγύης τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως.
- **7 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ζωοδόχου Πηγῆς Λαρίσης ἐπί τῇ συμπληρώσει δύο ἐτῶν ἀπό τῆς εἰς Ἐπίσκοπο χειροτονίας του.
- **8 Ὀκτωβρίου πρωί:** Μετέβη στήν Καρδίτσα καί διένεμε ἐφόδια στούς ἀνθρώπους τῶν πληγείσων περιοχῶν τῆς Μητροπόλεως Θεσσαλιώτιδος καί Φαναριοφερσάλων.
- **8 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Ὁμίλησε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου στήν περιοχί Ἁγίου Δημητρίου Ἀθηνῶν, στό πλαίσιο τῶν ἐκδηλώσεων «Δημίτρια 2020».
- **11 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Γεωργίου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων στή Λάρισα.
- **11 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τόν ἀγιασμό ἐνάργξεως τῆς νέας ἱεραποστολικῆς περιόδου στήν ΓΕΧΑ Λαρίσης.
- **12 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Δέχθηκε τήν ἐπίσκεψη τοῦ Ἐπισκόπου Ἀρούσης καί Τανζανίας κ. Ἀγαθονίκου.
- **12 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Τέλεσε τόν Ἀγιασμό ἐνάργξεως τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς τῆς Μητροπόλεως «Ὁ Ἅγιος Ἀχίλλιος».
- **13 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Ἀπύθνησε χαιρετισμό στήν παρουσίαση τοῦ 3ου τεύχους τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ τῆς Μητροπόλεως «Ἀχιλλίου Πόλις».
- **14 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Συγχοροστάτησε μέ ἄλλους Ἀρχιερεῖς στόν πανηγυρικό ἐσπερινό στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίας Σκέπης Ἐδέσσης γιά τήν ἀνακομιδή τῶν Ἱερῶν Λειψάνων τοῦ Ἁγίου Καλλινίκου Μητροπολίτου Ἐδέσσης.
- **16 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Συνεκάλεσε τό νέο Διοικητικό Συμβούλιο τοῦ Γενικοῦ Φιλοπτώχου Ταμείου τῆς Μητροπόλεως.
- **18 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργῆσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Θωμᾶ Λαρίσης.
- **19 Ὀκτωβρίου πρωί:** Παρέστη στή δίκη ἐναντίον τοῦ Μητροπολίτου Κερκύρας κ. Νεκταρίου, στό Δικαστικό Μέγαρο Κερκύρας.
- **20 Ὀκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν ἐπίσημη Δοξολογία στόν Ἱ. Ν. Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου Λαρίσης γιά τήν ἐορτή τοῦ Ἁγίου Ἀρτεμίου, προστάτου τῆς Ἑλληνικῆς Ἀστυνομίας.
- **20 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό καθιερωμένο ἀπογευματινό ἐσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **23 Ὀκτωβρίου πρωί:** Τέλεσε τήν πρωτοχριστιανική Θεία Λειτουργία τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου.

- **24 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Δέχθηκε τόν Ἐπίσκοπο Γκούλου κ. Σίλβεστρο, τοῦ Πατριαρχείου Ἀλεξανδρείας.
- **25 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Ἀθανασίου Ἀρμενίου.
- **25 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τόν ἀγιασμό ἐνάρξεως τῆς νέας ἱεραποστολικῆς περιόδου στήν ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΕΣΤΙΑ Λαρίσης.
- **25 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἔσπερινό στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου Λαρίσης.
- **26 Ὀκτωβρίου πρωί:** Λειτουργήσε στόν πανηγυρίζοντα Ἱ. Ν. Ἁγίου Δημητρίου Δελερίων.
- **27 Ὀκτωβρίου μεσημέρι:** Τέλεσε τόν Ἀγιασμό Θυρανοιξίων τοῦ Ἱ. Ν. Ἁγίου Νέστορος στό Ἐθνικό Ἀθλητικό Κέντρο Λαρίσης.
- **27 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Πραγματοποίησε τό καθιερωμένο ἀπογευματινό ἔσπερινό του κήρυγμα στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου Λαρίσης, μέ θέμα: «ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ».
- **28 Ὀκτωβρίου πρωί:** Χοροστάτησε στήν ἐπίσημη Δοξολογία στόν Ἱ. Μ. Ν. Ἁγίου Ἀχιλλίου γιά τήν ἑορτή τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας.
- **29 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν ἔσπερινό τῆς ἀγρυπνίας στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης γιά τήν ἐναρκτήρια ἐκδίλωση τῆς ἑορτῆς τῆς συνάξεως τῶν ἐν Λαρίση Ἁγίων.
- **30 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Προήδρευσε τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου.
- **31 Ὀκτωβρίου ἀπόγευμα:** Χοροστάτησε στόν πανηγυρικό ἔσπερινό τῆς ἑορτῆς τῶν ἐν Λαρίση Ἁγίων στόν Ἱ. Ν. Ἁγίου Νικολάου Λαρίσης.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗ «ΛΩΖΑΝΗ» – ΤΑ «ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΑΝΑ»

Μετά τό 1947 ή ελληνική όμογένεια, άξιοποιώντας μιά άπρόσμενη χαλά-
ρωση τών άσφυκτικών όρων καί συνθηκών τής πολιτικής ζωής στήν
Τουρκία, αρχίζει νά αναδιοργανώνεται καί νά ανακάμπτει. Μέσα σέ μιά όκταετία
περίπου, ή ελληνική κοινότητα θά κατορθώσει νά αναδιοργανώσει σέ μιά νέα βάση
τούς διάφορους πολιτιστικούς καί άθλητικούς συλλόγους, νά ανασυγκροτήσει τά
νοσοκομεία καί τά φιλανθρωπικά της ιδρύματα καί νά αναβαθμίσει τί λειτουργία
τών σχολείων. Μέσα σέ λίγα χρόνια, ό αριθμός τών μαθητών διπλασιάστηκε.

Αυτή ή σημαντική πρόοδος θά έπιτείνει τά ήδη έντονα έχθρικά αισθήματα
τής κυβέρνησης Μεντερές καί τών Τούρκων μουσουλμάνων τής Πόλης κατά
τών Έλλίνων. Έκείνο όμως πού θά δώσει τήν εύκαιρία-άφορμή, όχι μόνο στήν
κυβέρνηση αλλά καί τόν Τύπο καί τόν τουρκικό όχλο νά στραφεί άπρόκαλυ-
πτα έναντίον τών Έλληνικής όμογένειας, ήταν ή ανακίνηση του Κυπριακού
ζητήματος άπό τόν Στρατάρχη Παπάγο τό 1954.

Η Άγγλία, μέ τί σειρά της, καθοδηγεί άριστοτεχνικά τήν Τουρκία, βάζοντάς
την νά διατυπώνει άνύπαρκτες άπαιτήσεις. Η Τουρκία γίνεται έτσι ενεργό
μέρος του Κυπριακού ζητήματος. Άπό τώρα καί στό έξής, ή Άγκυρα θά θέτει
συνεχώς θέμα, άν όχι έπιστροφής τής Κύπρου στήν ίδια, τουλάχιστον διχοτό-
μησης, δήθεν γιά νά προστατευθεί ή μουσουλμανική μειονότητα, τήν όποία οί
Άγγλοι μετονομάζουν σέ «τουρκική»!

Μέ τίς εύλογίες τής τουρκικής κυβέρνησης, ιδρύθηκαν καί ενισχύθηκαν
οικονομικά διάφορες «έθνικιστικές» οργανώσεις, άπολύτως έλεγχόμενες άπό
τήν Άγκυρα. Οί οργανώσεις αυτές έπρόκειτο νά έχουν ενεργό συμμετοχή σέ
«λαϊκές» καί «αυθόρμητες» διαδηλώσεις υπέρ τών Τούρκων Κυπρίων καί έναν-
τίον τών Έλλίνων τής Κωνσταντινουπόλεως. Η κυριότερη οργανωση ήταν ή
«Kıbrıs Türkütür Cemiyeti» (ΚΤΚ) - Οργάνωση «Η Κύπρος είναι Τουρκική» μέ

ιδρυτή τόν ντομέ (ἀπόγονο ἐξιλαμισμένων Έβραίων) Χικμέτ Μπίλ.

Η κατάσταση ἔγινε ἀκόμα πιό δύσκολη γιά τούς Έλληνες τῆς Πόλης, μέ τήν ἔναρξη τοῦ ἔνοπλου Έθνικοαπελευθερωτικοῦ ἀγώνα τῆς Ε.Ο.Κ.Α. τήν 1η Ἀπριλίου 1955. Ὁ Τύπος δημοσίευε ἐμπρηστικά ἄρθρα, σπλιτίευε τόν Πατριάρχη Ἀθιναγόρα, ἐπειδή δέν καταδίκασε δημοσίως τόν ἔνωτικό ἀγώνα τῶν Κυπρίων. Διέδιδε ἀκόμα (ἀπολύτως ψευδῶς) ὅτι πραγματοποιοῦνταν ἔρανοι μεταξὺ τῶν Ὀμογενῶν ὑπέρ τῶν ἀγωνιζομένων Έλλήνων Κυπρίων καί περὶ ἐπικείμενης γενικῆς σφαγῆς πού περιέμενε τούς Τούρκους τῆς Κύπρου στίς 28 Αὐγούστου 1955! Στίς 24 Αὐγούστου, ὁ Ἀντνάν Μεντερές προέβη σέ ἐμπρηστικές δημόσιες δηλώσεις, υἰοθετώντας ὅλα τα μυθεύματα ἐναντίον τῶν Έλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καί τῆς Κύπρου. Ὅλα αὐτά θά φανατίσουν ἀκόμα περισσότερο τόν βάρβαρο τουρκικό ὄχλο.

Τά «Σεπτεμβριανά»

Ὁ στόχος τῆς Ἀγγλίας πέτυχε. Τή νύχτα στίς 6 Σεπτέμβρη τοῦ 1955, πρὶν λήξει ἡ τριμερής διάσκεψη τοῦ Λονδίνου*, ξέσπασε ὀργανωμένο «πογκρόμ» σέ βάρος τῶν Έλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλης καί τῶν Έλλήνων ἀξιοματικῶν του ἀρχηγείου τοῦ ΝΑΤΟ. Καθοδηγούμενος ὁ τουρκικός ὄχλος προκαλοῦσε βίαια ἐπεισόδια (πογκρόμ) κατά τῶν περιουσιῶν τῶν Έλλήνων τῆς Πόλης, λεπλατώντας καί πυρπολώντας ἑλληνικά σπίτια, καταστήματα, σχολεῖα καί βιβλιοθήκες ἐκκλησιῶν καί νεκροταφεῖα. Μιά μέρα νωρίτερα, ὁ Βρετανός Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Χάρολντ ΜακΜίλαν ἔστειλε κρυπτογραφημένο μήνυμα στόν Τούρκο ὁμολογῶν, συμβουλεύοντάς τον πῶς πρέπει νά προχωρήσει σέ «ἐντονότερη δράση» γιά νά ἀποδειχτεῖ ἡ τουρκική ἀποφασιστικότητα στήν περιφρούρηση τῶν συμφερόντων τῆς.

«*Ἡ Τριμερής Διάσκεψη τοῦ Λονδίνου*», γράφει ὁ Νεοκλῆς Σαρρῆς «*εἶχε καί τρομερές ἐπιπτώσεις στήν Ἑλληνική μειονότητα τῆς Κωνσταντινουπόλης. Ἀπό τόν Αὐγούστο τοῦ 1954, πού κατατέθηκε ἀπό τήν Ἑλληνική κυβέρνησι προσφυγή στόν Ο.Η.Ε. μέ αἴτημα τήν αὐτοδιάθεση τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ, ἐπικράτησε στή Τουρκία μεγάλος λαϊκός ἀναβρασμός. Στόν Τύπο γράφονταν ἐμπρηστικά ἀνθελληνικά ἄρθρα καί ἡ τουρκική Κυβέρνησι δεχόταν πιέσεις νά ἀναλάβει δράση γιά νά ματαιώσει τήν Ἑνωσι. Μέ ὑποκίνηση τῆς ὑπὸ τόν Φαζίλ Κουτσιοῦκ τουρκοκυπριακῆς ἡγεσίας, ἰδρύθηκε στήν Τουρκία ὀργανω-*

* Βλ. σελ. 381.

ση μέ τήν ὀνομασία “*Ἡ Κύπρος εἶναι Τουρκική*”, πού δέν ἔπαινε νά ἐξάπτει τόν φανατισμό τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Μέ ὑπόδειξη τοῦ ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Ζορλοῦ ὀργανώθηκαν ἀπό τήν ἴδια τήν Κυβέρνηση καί ἀπό στελέχη τοῦ κυβερνῶντος Δημοκρατικοῦ κόμματος, ἀπίστευτης βαρβαρότητας ταραχές, σέ βάρος τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας στήν Κωνσταντινούπολη. Ἀπέβλεπαν στό νά δοθεῖ τό μίνιμα ὅτι ἡ Κύπρος συγκλόνιζε τόν Τουρκικό λαό σέ βαθμό πού ἡ Κυβέρνηση “ἀδυνατοῦσε νά συγκαταστήσει τήν κοινή γνώμη”. Αὐτό ἀποκάλυψε ὁ Μεντερές στόν δημοσιογράφο καί πρόεδρο τῆς ὀργάνωσης “*Ἡ Κύπρος εἶναι Τουρκική, Χικμέτ Μπιλ*”». (Σαρρῆς Ν., *Ἡ ἄλλη πλευρά*, τόμ. 2, σσ. 166, 192 καί 193}.

Ὁ Πατριάρχης Ἀθναγόρας στή ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου στήν Κωνσταντινούπολη.

Ἐναυσμα τῶν ταραχῶν ἀποτέλεσε εἶδηση, πού μεταδόθηκε ἀπό τόν κρατικό ραδιοσταθμό καί τίς ἐφημερίδες, ὅτι στίς 5 Σεπτεμβρίου ἐξερράγη στή Θεσσαλονίκη βόμβα ἐναντίον τοῦ σπιτιοῦ ὅπου (κατά τούς Τούρκους) γεννιήθηκε ὁ Κεμάλ Ἀτατούρκ. Τά τουρκικά μέσα ἐνημέρωσης ἄφησαν νά ἐννοηθεῖ ὅτι γιά τήν τρομοκρατική αὐτή ἐνέργεια εὐθύνονταν Ἕλληνες. Στήν πραγματικότητα ἐπρόκειτο γιά μιᾶ ἀκόμα τουρκική προβοκατόρικη ἐνέργεια, ἀφοῦ τῆ βόμβα τήν εἶχε μεταφέρει Τούρκος φοιτητής ἀπό τήν Τουρκία καί τήν τοποθέτησε Τούρκος κληπίρας. Τά δύο αὐτά πρόσωπα συνελήφθησαν ἀργότερα καί ὁμολόγησαν τήν πράξη τους.

«Μόλις δόθηκε τό σύνθημα, μαινόμενος τουρκικός ὄχλος ξεχύθηκε στους δρόμους τῆς Πόλης καί ἄρχισε νά λεπλατεῖ κάθε τί τό ἑλληνικό. Τό σχέδιο εἶχε ὀργανωθεῖ μέ ἀρτιότητα, ἀφοῦ μέρες ἤ καί ἐβδομάδες πρὶν, στρατολογήθηκαν ἐκτός τῶν Τούρκων τῆς Πόλης, ἄτομα ἀπό τήν Μικρά Ἀσία καί τήν Ἀνατολική Θράκη, μεταφέρθηκαν μέ σιδηροδρόμους, ταξί, λεωφορεῖα καί πλοῖα, ἐφοδιάστηκαν μέ ρόπαλα, ἀξίνες, λοστούς, βενζίνη, δυναμίτιδα, ἐνῶ παρασχέθηκαν τροφή καί κατάλυμα γιά μία ἤ δύο ἡμέρες.

Συντάχθηκαν ἀκόμα οἱ κατάλογοι τῶν ἐπικείμενων στόχων, σέ κάθε συνοικία, καί σημαδεύθηκαν τήν κατάλληλη στιγμή τά ἑλληνικά κτήρια. Τέλος, ἐκπαιδεύθηκαν οἱ ἀστυνομικοί καί οἱ στρατιῶτες πού, γιά εὐνότους λόγους, θά ἔφεραν πολιτική περιβολή, θά κατεύθυναν τόν ὄχλο στίς λεπλασίες καί τήν κατάλληλη στιγμή θά ἔπαιζαν τό ρόλο τῶν εἰρηνοποιῶν.

Μέσα σέ ἐννέα περίπου ὥρες, καταστράφηκαν ὀλοσχερῶς 1.004 στίτια καί ἄλλα περίπου 2.500 ὑπέστησαν ἐκτεταμένες ζημιές. Καταστράφηκαν ἀκόμη 4.348 καταστήματα, 27 φαρμακεία, 26 σχολεῖα, 5 πολιτιστικοί σύλλογοι, οἱ ἐγκα-

ταστάσεις 3 έφημερίδων, 12 ξενοδοχεία, 11 κλινικές, 21 εργοστάσια, 110 ζαχαροπλαστέια και έστιατόρια, 73 εκκλησίες, ενώ συλήθηκαν πάρα πολλοί τάφοι σε 2 κοιμητήρια, καθώς και οί τάφοι τών πατριαρχών στην Μονή Βαλουκλή.

Τουλάχιστον 30 Έλληνες δολοφονήθηκαν και εκατοντάδες άλλοι κακοποιήθηκαν βίανα. Σε 2.000 ύπολογίζονται οί βιασμοί, άν και επίσημα καταγγέλλθηκαν μόνο 200. Ίδιαίτερο μίσος έπεδείχθη κατά τών ιερωμένων, αφού πολλοί από αυτούς ξυλοκοπήθηκαν με ιδιαίτερη αγριότητα και άλλοι γυμνώθηκαν και διαπομπεύτηκαν, έξαναγκαζόμενοι να φωνάζουν: “Η Κύπρος είναι τουρκική”. Υπάρχουν μαρτυρίες ότι σε κάποιο ιεροδιάκονο έγινε αναγκαστική περιτομή. Ο Έπίσκοπος Παμφίλου Γεράσιμος και ό ήλικιωμένος μοναχός Χρυσανθος Μαντᾶς ξυλοκοπήθηκαν μέχρι θανάτου, ενώ ό Μητροπολίτης Ήλιουπόλεως Γεννάδιος παραφρόνησε από τούς ξυλοδαρμούς, για να αποβιώσει λίγο αργότερα...». (Σαρχῆς Ν., Ή ἄλλη πλευρά, τόμ. 2, σελ. 203).

Οί Τουρκοί, για να κατευνάσουν τόν αγανακτισμένο από τήν πρωτοφανή αυτή αγριότητα, κόσμο, έπέρριψαν όλη τήν ευθύνη στους κομμουνιστές. Έπρόκειτο ασφαλώς για ένα τερατώδες ψέμα. Επί δέκα όλόκληρα χρόνια ή Τουρκία καυχόταν πώς δέν έχει κομμουνιστές, και δέν είχε πράγματι. Πώς λοιπόν, μέσα σε μιά νύχτα, ξεπήδησε όλόκληρο πλήθος από αυτούς για να προκαλέσει τόσες καταστροφές;

Σύμφωνα με δημοσίευμα τῆς έφημερίδας Radikal, με ήμερομνία 12 Αύγούστου 2008, τά γεγονότα πού διαδραματίστηκαν στις 6 - 7 Σεπτεμβρίου 1955, έναντίον τών Έλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, είχαν οργανωθεί από τό Γραφείο Εϊδικού Πολέμου (Özel Harp Dairesi), τό όποιο ουσιαστικά αποτελούσε τόν μηχανισμό, πού είχε στηθεί από τό NATO για τήν αποτροπή του κομμουνιστικού κινδύνου!

Ή έλληνική αντίδραση στά «Σεπτεμβριανά»

Ή αντίδραση τῆς Έλληνικῆς Κυβέρνησης στα γεγονότα τῆς 6ης και 7ης Σεπτεμβρίου 1955 υπῆρξε από χλιαρή έως ανύπαρκτη. Άμέσως μετά τά έπεισόδια ό Άμερικανός ύπουργός Έξωτερικῶν Τζών Φόστερ Ντάλλες, κάλεσε και τίς δύο πλευρές να έπιδείξουν αὐτοσυγκράτηση και να συμφιλιωθούν. Μετά τήν ανάδειξη του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην πρωθυπουργία στις 6 Οκτωβρίου 1955 και τήν αποχή τῆς Ελλάδος από γυμνάσια του NATO στην Μεσόγειο, ή Άγκυρα ύποχρεώθηκε να αποδώσει μιά στοιχειώδη ήθικη ικανοποίηση στην Ελλάδα. Στις 24 Οκτωβρίου τίμησε σε ειδική τελετή στό στρα-

τηγείο του Ν.Α.Τ.Ο. στή Σμύρνη τήν ἑλληνική σημαία, τήν ὁποία ὑψωσε ὁ Τοῦρκος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν.

Ἡ τουρκική συμμετοχή στή «Σεπτεμβριανά» καί ἡ τύχη τῶν πρωταιτίων

Ἀπό τά μέλη τῆς κυβερνήσεως Μεντερές, συμμετοχή στήν ὁργάνωση τοῦ ἀνθελληνικοῦ πογκρόμ φαίνεται νά εἶχαν, ἐκτός ἀπό τόν ἴδιο τόν πρωθυπουργό, οἱ Μαχμούτ Τζελάλ Μπαγιάρ (πρόεδρος τῆς δημοκρατίας), Μεχμέτ Φουάτ Κιοπρουλοῦ (πρώην ὑπουργός Ἐξωτερικῶν), Φατίν Ρουστοῦ Ζορλοῦ (ὑπουργός Ἐξωτερικῶν), Ναμίκ Γκεντίκ (ὑπουργός Ἐσωτερικῶν), Ἐτχέμ Μεντερές (ὑπουργός Ἀμύνης) καί Φαχρετίν Κερίμ Γκιοκάυ, βαλῆς (κυβερνήτης) τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Πέντε χρόνια μετά τά γεγονότα, καί πῶς συγκεκριμένα στίς 27 Μαΐου 1960, ομάδα ἀξιωματικῶν, ὑπό τόν στρατηγό Τζεμάλ Γκιουρσελ, κατέλαβε τήν ἐξουσία καί ὀδήγησε σέ δίκη (ἡ δίκη τῆς Πλάτης, πού ἔληξε στίς 5 Ἰανουαρίου 1961) 592 μέλη καί συνεργάτες τοῦ Δημοκρατικοῦ Κόμματος. Οἱ Τοῦρκοι πρόξενοι τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ θυρωρός τοῦ Προξενείου πού τοποθέτησε τί βόμβα καί ὁ φοιτητής Ὁκτάν Ἐγκίν πού μετέφερε τί βόμβα στή Θεσσαλονίκη ἀθωώθηκαν. Ὁ Ἐγκίν ἀργότερα διορίστηκε Γενικός Διευθυντής Κρατικῆς Ἀσφαλείας καί στή συνέχεια Νομάρχης στή Νεάπολη (Nevsehir) τῆς Καππαδοκίας!

Ὁ πρόεδρος τοῦ Σωματείου «Ἡ Κύπρος εἶναι Τουρκική» Χικμέτ Μπίλ κατέθεσε στό δικαστήριό ὡς μάρτυρας κατηγορίας. Ἀργότερα ἀπεστάλη ἀπό τήν τουρκική κυβέρνησι ὡς ἀκόλουθος Τύπου στήν Τουρκική Πρεσβεία στή Βιρυτό. Οἱ Μπαγιάρ καί Ἐτχέμ Μεντερές δέν δικάστηκαν καθόλου γιά τήν συμμετοχή τους στήν ὁργάνωση τοῦ πογκρόμ, ἐνῶ ὁ Κιοπρουλοῦ ἀθωώθηκε. Ὁ Γκιοκάυ ἀπλῶς στερήθηκε τῶν πολιτικῶν του δικαιωμάτων.

Ἐνοχοί βρέθηκαν μόνον οἱ Ἀντνάν Μεντερές καί Ζορλοῦ, γι' αὐτό καί καταδικάστηκαν σέ φυλάκιση 6 ἐτῶν. Ἐνδεικτικά ἀναφέρεται ὅτι γιά ἄλλη, πολύ πῶς ἀσίμαντη ὑπόθεση, αὐτή τῆς καταχρήσεως κεφαλαίων, ὁ Μεντερές καταδικάστηκε σέ φυλάκιση 14 ἐτῶν καί 2 μηνῶν. Οἱ Μεντερές καί Ζορλοῦ καταδικάστηκαν στήν ἐσχάτη των ποινῶν καί ἀπαγχονίστηκαν στό νησί Ἰμοραλί, τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1961. Ἐκεῖνο πού βάρυνε στή θανατική καταδίκη τους ἦταν οἱ κατηγορίες γιά παραβίαση τοῦ Τουρκικοῦ Συντάγματος.

Θεία δίκη!

Τό χωριό Γκιόρζε τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπό τό ὅποιο προέρχονταν οἱ περισσότεροι Λαοῖ ἐπιδρομεῖς, τέσσερις βδομάδες μετά τά γεγονότα, καταστράφηκε ὀλοσχερῶς ἀπό μεγάλη πυρκαγιά, ἐνῶ δύο ἄλλα χωριά, πού ἐπίσης συμμετείχαν στήν ἐπιδρομή, ἰσοπεδώθηκαν κυριολεκτικά ἀπό ἰσχυρό σεισμό.

Ἡ τριμερής διάσκεψη τοῦ Λονδίνου

Στίς 30 Ἰουνίου 1955, ὁ τότε ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας Χάρολντ ΜακΜίλαν, ἐνεργῶντας κατά δόλιο τρόπο, προσκάλεσε τούς ὁμολόγους του τῆς Ἑλλάδας Στέφανο Στεφανόπουλο καί τῆς Τουρκίας Φατίν Ρουστοῦ Ζορλοῦ σέ μία τριμερῆ διάσκεψη στό Λονδίνο. Χαρακτηριστικό δείγμα τῆς δολιότητος τοῦ Ἄγγλου ὑπουργοῦ ἀποτελεῖ τό παραπλανητικό κείμενο τῆς ἀγγλικῆς Πρόσκλησης: *«Ἡ Κυβέρνηση τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος ἐμελέτησε περαιτέρω τά στρατηγικά καί ἄλλα προβλήματα πού ἐπηρεάζουν τόσο τί Μ. Βρετανία, ὅσο καί τήν Ἑλλάδα καί τήν Τουρκία στήν Ἀνατολική Μεσόγειο. Ἡ Κυβέρνηση φρονεῖ ὅτι ἡ συνεργασία τῶν τριῶν χωρῶν στήν περιοχή αὐτή, βασιζόμενη στήν ἀμοιβαία ἐμπιστοσύνη, εἶναι οὐσιώδης γιά τά κοινά τους συμφέροντα. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ Κυβέρνηση τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος προσκαλεῖ τίς κυβερνήσεις τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Τουρκίας νά στείλουν ἀντιπροσώπους, γιά νά διασκεφτοῦν μαζί της στό Λονδίνο, σέ σύντομη ἡμερομηνία, ἐπί τῶν πολιτικῶν καί ἀμυντικῶν ζητημάτων, πού ἐπηρεάζουν τήν Ἀνατολική Μεσόγειο, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς Κύπρου».* (Κρανιδιώτης Ν., *Δύσκολα χρόνια*, σελ. 93).

Παρά τίς ἔντονες προειδοποιήσεις τοῦ Μακαρίου καί ἄλλων σημαντικῶν προσωπικοτήτων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὅτι ἡ συμμετοχή τῆς Ἑλλάδας στή Διάσκεψη θά σήμαινε ἀναγνώριση τῆς Τουρκίας ὡς ἐνδιαφερόμενου μέρους στό Κυπριακό, ἡ Ἑλληνική Κυβέρνηση ἔπαιξε στήν καλοστημένη ἀπό τούς Ἄγγλους παγίδα. Ἡ τριμερής διάσκεψη συνῆλθε στίς 29 Αὐγούστου 1955 στό «Langaster Hause» τοῦ Λονδίνου. Κατά τήν διάρκειά της, ἡ Μ. Βρετανία εὐνοοῦσε προκλητικά τήν τουρκική πλευρά καί ἔτσι ἡ Διάσκεψη ὀδηγήθηκε σέ ἀδιέξοδο.

Τό ἴδιο χρονικό διάστημα ἡ Ἑλλάδα ζεῖ τό βουβό δράμα της. Ὁ Πρωθυπουργός Ἀλέξανδρος Παπάγος ἔχει καταρρεύσει ἀπό μία σοβαρή ἀσθένεια, πού τόν ἔχει καταστήσει ἀνίκανο νά κυβερνήσει. Οἱ δύο ἀντιπρόεδροι Παναγιώτης Κανελλόπουλος καί Στέφανος Στεφανόπουλος, πού ἀσκοῦν τήν ἐξουσία, δέν ἔχουν τήν παραμικρή δυνατότητα πρωτοβουλιῶν.

Ὁ Χάρολντ ΜακΜίλαν ἔγραψε ἀργότερα στά ἀπομνημονεύματά του: «Μέ ἐξέπληξε ἰδιαιτέρως τό ὅτι ὁ Ἕλληνας Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν Στέφανος Στεφανόπουλος δέχθηκε τήν βρετανική πρόταση, χωρίς νά θέσει ὅποιουσδήποτε ὅρους καί χωρίς νά διατυπώσει ἐπιφυλάξεις, λέγοντας μάλιστα ὅτι οἱ Ἕλληνες θά χαιρόντουσαν νά συναντηθοῦν μέ τούς Τούρκους φίλους τους».

Στήν τριμερῆ διάσκεψη ὁ Τοῦρκος ὑπουργός Ἐξωτερικῶν Φατίν Ρουστοῦ Ζορλοῦ δῆλωσε ὡμά ὅτι «τό μέλλον τῆς Κύπρου δέν ἦταν θέμα οὔτε τῆς Ἑλλάδας, οὔτε τῆς Κύπρου, ἀλλά τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Τουρκίας». Ὑπογραμμίζοντας τήν ἀντίθεση τῆς Τουρκίας στήν Ἑνωσι, χρησιμοποίησε ἐπιχειρήματα, πολλά ἀπό τά ὁποῖα ἐπαναλαμβάνονται μέχρι καί σήμερα...

Στή Διάσκεψη ἔγινε ὀλοφάνερο τό χάσμα ἀπόψεων μεταξύ Ἑλλάδας καί Τουρκίας. Ἦταν ὅ,τι ἀκριβῶς ἐπιδίωκε ἡ Ἀγγλία. Αὐτό ὁμολόγησε ὁ τότε ὑφυπουργός Ἐξωτερικῶν Σέρ Ἴβον Κιρκπάτρικ (Sir Yvonne Kirkpatrick), στόν δημοσιογράφο Σύριλ Φόλς.

Ὁ ΜακΜίλαν ἀναφέρει: «Εἶχε (ἡ Ἑλλάδα) τουλάχιστον ἀποδεχθεῖ ὅτι ἡ Κύπρος δέν ἦταν “ἀποικιακό πρόβλημα”, ἀλλά ἓνα μεγάλο διεθνές ζήτημα».

«Ἡ διάσκεψη τελικά κατέληξε σέ πλήρη διπλωματική ἥττα τῆς Ἑλλάδας, ἔβαλε τήν σφραγίδα τῆς σίς μετέπειτα ἐξελίξεις καί ἀποτέλεσε τήν ἀπαρχή τῆς καταστρεπτικῆς ἀναμίξεως τῆς Τουρκίας στήν Κύπρο. Ἡ ἀγγλική κυβέρνηση κατάφερε μέ τήν τριμερῆ νά ἐπιτύχει ἐκεῖνο τό ὁποῖο ἐπιδίωκε. Ἡ Τουρκία θεσμοθετεῖται πλέον ἐπισήμως ὡς ἀποφασιστικός παράγοντας γιά τή λύση τοῦ Κυπριακοῦ» (Κρασιδωτή Ν., Δύσκολα χρόνια, σελ. 105).

ΒΑΡΒΑΡΑ Γ. ΒΑΣΙΛΑΚΗ
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΓΟΝΕΩΝ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΛΑΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΥΡΝΑΒΟΥ

ΦΟΒΟΣ: ΠΟΛΕΜΙΟΣ Ή ΔΑΣΚΑΛΟΣ;

Όλοι ξέρουμε πώς είναι να νιώθεις φόβο... και αν έχουμε διερωτηθεί για τό αν θα ταχθούμε απέναντι ή δίπλα του, ως γνωρίζουμε κάποια πράγματα που ίσως μας φανούν χρήσιμα και ως αποφασίσουμε αργότερα για τί «σχέση» μας μαζί του...

Ο φόβος προέρχεται από την αρχαία ελληνική λέξη «φόβος» και ορίζεται ως τό εξαιρετικά δυσάρεστο συναίσθημα που καταλαμβάνει κάποιον στην παρουσία ή τί σκέψη πραγματικού ή υποθετικού κινδύνου ή απειλής.

Σύμφωνα λοιπόν μέ την American Psychological Association, «Ο φόβος είναι ένα βασικό, έντονο συναίσθημα που προκαλείται από την αντίληψη επικείμενης απειλής και περιλαμβάνει μιά άμεση αντίδραση συναγερομού που κινητοποιεί τόν οργανισμό προκαλώντας ένα σύνολο φυσιολογικών αλλαγών. Αυτές περιλαμβάνουν γρήγορο καρδιακό παλμό, ανακατεύθυνση τής ροής του αίματος μακριά από την περιφέρεια πρós τό έντερο, τάνυση τών μυών και μιά γενική κινητοποίηση του οργανισμού για ανάληψη δράσης (απόκριση φόβου, αντίδραση πάλης ή φυγής – fight or flight). Ο φόβος διαφέρει από τό άγχος στό ότι ό πρῶτος θεωρείται κατάλληλη βραχυπρόθεση απόκριση σέ μιά παρούσα, σαφώς αναγνωρίσιμη απειλή, ενώ ή τελευταία είναι μιά μελλοντοστραφής, μακροπρόθεση απάντηση επικεντρωμένη σέ μιά διάχυτη απειλή. Μερικοί θεωρητικοί χαρακτηρίζουν αυτήν τίν διάκριση πίο συγκεκριμένα, προτείνοντας ότι ό φόβος βιώνεται όταν αποφεύγουμε ή ξεφεύγουμε από αποτρεπτικά ερεθίσματα και ότι τό άγχος βιώνεται όταν εισερχόμαστε σέ μιά δυνητικά επικίνδυνη κατάσταση (π.χ. ένα ζωο που αναζητά σέ τροφή σέ ένα πεδίο όπου μπορεί να υπάρχει άρπακτικό). Όποιες και αν είναι οι ακριβείς διαφορές τους στην έννοια, ωστόσο, οι όροι χρησιμοποιούνται συχνά εναλλακτικά σέ κοινή γλώσσα». Η φοβία που πολλές φορές συγχέεται μέ τόν φόβο,

ἀφορᾶ σέ καταστάσεις πού τό ἄτομο βιώνει ὑπερβολικό καί παράλογο φόβο, δυσανάλογο τοῦ ἐπαπειλούμενου κινδύνου, τό ἐρέθισμα συνήθως ἀπουσιάζει ἢ κρίνεται ἀσήμαντο καί, τέλος, παρατηρεῖται ἕκπτωση τῆς λειτουργικότητας τοῦ ἀτόμου σέ κάποια πεδία.

Όταν ἀντικείμενα ἢ καταστάσεις ἀπειλοῦν τήν σωματική ἢ τήν συναισθηματική μας ἀσφάλεια, τόσο ὅσο ἡ διάρκεια, ὅσο καί ἡ ἔνταση τοῦ φόβου πού βιώνουμε, εἶναι ἀνάλογη μέ τόν ὑπάρχοντα κίνδυνο καί οἱ διαστάσεις τοῦ φόβου ἀφοροῦν ἐξωτερικά τήν συμπεριφορική μας ἔκφραση καί ἐσωτερικά τήν ὑποκειμενική μας ἐνόηληση.

Όπως ἐκτενῶς μελέτησε τά συναισθήματα ὁ Paul Ekman στήν «Θεωρία τῶν βασικῶν συναισθημάτων», ὁ φόβος κατατάσσεται σ' ἓνα ἀπό τά ἐγγενῆ καί οἰκουμενικά συναισθήματα πού βιώνουμε στίς πρώιμες ἐμπειρίες μας. Ἀκόλουθα μέ τά ὑπόλοιπα βασικά συναισθήματα (χαρά, λύπη, ἀποστροφή, θυμός), ἔτσι καί ὁ φόβος ἐμφανίζεται σέ ὅλους τούς πολιτισμούς, ἀναλόγως μέ τήν ἀτομική βιολογική ἡλικία καί ἀπεικονίζεται παγκοσμίως μέ παρόμοιες ἐκφράσεις τοῦ προσώπου. Συγκεκριμένα, τά μάτια εἶναι ἀγρυπνα καί ἀνήσυχια, τά ἐσωτερικά σημεῖα τῶν φρυδιῶν κάμπτονται πρὸς τά πάνω, τά φρύδια τραβιοῦνται μαζί πρὸς τά κάτω, τά χεῖλη τεντώνονται ὀριζόντια. (Σημ.: Συναντᾶμε τόν φόβο καί στήν «Θεωρία τῶν βασικῶν συναισθημάτων» τοῦ Robert Plutchik, ὅπου ἡ ψυχοεξελικτική θεωρία τοῦ συναισθήματος δομήθηκε γύρω ἀπό ὀκτώ πρωτογενῆ συναισθήματα: τόν θυμό, τόν φόβο, τήν θλίψη, τήν ἀηδία, τήν ἔκπληξη, τήν προσδοκία, τήν ἐμπιστοσύνη καί τήν χαρά).

Ὁ φόβος, ὡς μηχανισμός προειδοποίησης καί προστασίας σέ πραγματικό κίνδυνο ἢ ἀπειλή, μπορεῖ νά εἶναι ἔμφυτος καί νά ἐξυπηρετεῖ τήν ἐπιβίωση καί τήν αὐτοσυντήρησή μας, μπορεῖ νά εἶναι ὅμως καί ἐπικίνδυνος, πού ἐπέρχεται μέ τί διαπαιδαγώγηση. Ὡς εἶδος, ἀντιδροῦμε στόν φόβο βιοψυχολογικά ὡς ἔνστικτο στήν ἀπειλή, μέ σχετιζόμενες φοβικές πηγές, ὅπως ἐνδεικτικά μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τήν πτώση καί τούς δυνατούς θορύβους – πού αἰσθανόμαστε ἀμέσως μετά τήν γέννησή μας, τό ἄγνωστο, τό σκοτάδι, τά ἐπικίνδυνα ὕψη, τά ζῶα πού κινοῦνται ταχύτατα καί ἐμφανίζονται ξαφνικά πρὸς τήν κατεύθυνσή μας κ.ἄ. Κατά τήν διάρκεια τῆς ζωῆς μας, βιώνουμε καί ἄλλους φόβους πῶς σημαντικούς, μέ βαθύτερες αἰτίες, ὅπως ἐκείνων τοῦ θανάτου, τῆς μοναξιάς, τῆς ἀπώλειας, τοῦ χωρισμοῦ/ἐγκατάλειψης, τῆς ἀποτυχίας, τοῦ πόνου, τῆς ἀπώλειας ἐλευθερίας, ἀπόρριψης, τῆς ἀβεβαιότητας, τῆς ἀπόφασης, τῆς ἀλλαγῆς.

Γίνεται σαφές ὅτι ὁ φόβος, ἂν καί ἀποτελεῖ μιά φυσιολογική συναισθημα-

τική αντίδραση, λόγω του ότι συνδέεται με απειλητικές καταστάσεις, είναι ένα δυσάρεστο συναίσθημα που επιφέρει και βιολογικές αλλαγές προερχόμενες από το αυτόνομο κεντρικό σύστημα, οι οποίες ενδέχεται να προκαλέσουν ακόλουθες μεταβολές σε γνωστικό, συμπεριφορικό ή κοινωνικό επίπεδο.

Οι τρόποι εκδήλωσης του φόβου διαφέρουν ανάλογα με το στάδιο της εμπειρίας, φέρνοντας π.χ. ακινητοποίηση (πάγωμα), κάλυψη προσώπου ή ευάλωτων σωματικών σημείων, αναπήδημα ή τρέξιμο, προβλήματα στην κανονικότητα του ύπνου, εφιάλτες, ως και νυχτερινό τρόμο και συμπτώματα όπως αύξημένοι παλμοί καρδιάς, βιαστική αναπνοή, ξηροστομία, ναυτία, εφίδρωση, συσπάσεις μυών, ανασήκωμα τριχών κ.ά.

Αν και οικουμενικό συναίσθημα, δεν παύει να παρουσιάζει ιδιαιτερότητες και διαφοροποιήσεις, ανάλογα με το φύλο, την ηλικία, το είδος ή το κοινωνικό-πολιτιστικό υπόβαθρο. Η αποκριπτογράφηση του φόβου είναι βασικό αντικείμενο των έρευνητικών μελετών σε διάφορα πεδία. Έχει παρατηρηθεί λ.χ. ότι σε κάποια κοινωνικά πλαίσια, η βίωση ή έκφραση του φόβου είναι περισσότερο αποδεκτή για το γυναικείο φύλο, ενώ θεωρείται «ντροπή» ή «άσυμβατο» στο ανδρικό φύλο, το οποίο ενισχύεται διαγενεακά στην κατάνηξη αυτού του συναισθήματος. Σημαντική είναι και η διαφοροποίηση που παρουσιάζει ανά χρονολογικές περιόδους. Η μελέτη της «Εταιρείας Φυσιολογίας» της Μεγάλης Βρετανίας, ερευνώντας τους φόβους του ανθρώπου του 21ου αιώνα, έδωσε στην δημοσιότητα ενδιαφέροντα ευρήματα, που σύμφωνα με τον βαθμό σημαντικότητας και έντασης είναι τα εξής: θάνατος συγγενή ή φίλου, φυλάκιση, καταστροφική σπιτιού από πλημμύρα ή πυρκαγιά, σοβαρή ασθένεια, απόλυση που εργασία, χωρισμός-διαζύγιο, κλοπή ταυτότητας, κλοπή, νέο επαγγελματικό ξεκίνημα, έτοιμασίες γάμου, γέννηση πρώτου παιδιού, καθυστερήσεις μέσων μεταφοράς, τρομοκρατικές απειλές, απώλεια κινητού τηλεφώνου, μετακόμιση σε μεγαλύτερο σπίτι. Σε μελέτες που πραγματοποιήθηκαν σε ποντίκια, διαπιστώθηκε πως ένα γονίδιο που παράγει την πρωτεΐνη «σταθμίνη» (βρίσκεται στην αμυγδαλή, στον θάλαμο και στον φλοιό του έγκεφάλου) είναι υπεύθυνο για το αίσθημα και τον έλεγχο του φόβου, γιατί εμπλέκεται στην καταγραφή του φόβου στην μνήμη και στην αντίληψη. Άλλες μελέτες έδειξαν πως το γονίδιο «Gastrin Releasing Peptide» εϋθύνεται για την σύνθεση μιας πρωτεΐνης που καταστέλλει το κύκλωμα που σχετίζεται με τον φόβο λόγω τραυματικών μας εμπειριών. Μέ την πρόοδο και συνεργασία όλων των κατευθύνσεων και πρωτίστως την όρθολογική, δεοντολογική και ηθική στάση των εμπλεκόμενων φορέων, ίσως βρεθούμε κοντά στην ανακάλυψη κατάλ-

λπλης άγωγής γιά τί θεραπευτική άντιμετώπιση διαταραχών (π.χ. μετατραυματικό στρες), καθώς και φοβιών προερχομένων από τραυματικά βιώματα κ.ά.

Είται όλοφάνερο ότι ή άνάπτυξη, ή εξέλιξη, οί άπαιτήσεις, ό τρόπος ζωής, μεταλλάσσουν ή προσθέτουν νέα είδη φόβου, οί έρευνες φέρνουν στό φώς άποκαλυπτικά και ιδιαίτερα ενδιαφέροντα ευρήματα, ό άνθρωπος ώστόσο παραμένει ευάλωτος άπέναντί του στό διάβα τών αιώων. Η διαδρομή του φόβου στόν χρόνο είται σαφώς παράλληλη μέ εκείνη του άνθρώπου. Στην άρχαία Έλλάδα, ό Φόβος, ήταν γιός του Άρη και της Άφροδίτης και μαζί μέ τόν άδερφό του Δείμο (προσωποποίηση του τρόμου), συνόδευαν τόν πατέρα τους στίς μάχες, ένω οί μορφές τους κοσμοϋσαν τίς περίφημες άσπίδες τών Άγαμέμνονα και Άχιλλέα. Τό 1877, τό όνομά του δόθηκε σέ έναν από τούς δύο μεγαλύτερους δορυφόρους του κόκκινου πλανήτη.

Πλούσια ή βιβλιογραφική άναφορά του και ή γνωστική παρακαταθήκη, στην φιλοσοφία και στίς άνθρωπιστικές πολιτικές και κοινωνικές έπιστήμες. Στην Άριστοτέλους *Ρητορική* 1381-1385, δίνεται μία πολύπλευρη διάσταση του φόβου και ό φιλόσοφος τονίζει τίν δυναμική του φόβου, τίν θεραπευτική και προστατευτική άξία της διαχείρισής του, άγκαλιάζοντας μέ ευγένεια ψυχής και λόγου τίν λυτρωτική πορεία πρός τό θάρρος. Έπηρεασμένος από τίς άρχές της Άριστοτέλειας Λογικής, ό Έπίκουρος, άφιέρωσε μεγάλο μέρος της διδασκαλίας του στην προσπάθεια άπαλλαγής από τόν φόβο (άγχος θανάτου) και στην Σχολή του Κήπου πού ίδρυσε, έδωσε έμφαση στους λόγους του, ότι ή έπιθυμία του άνθρώπου νά έξουσιάζει τό αύριο (κύρια πηγή φόβου), τόν οδηγεί στό νά άναβάλλει, νά στερείται τί χαρά και νά πεθαίνει άπασχολημένος από αυτήν τίν άρνητική και έγκλωβιστική σκέψη. Τόσο ό Άριστοτέλης όσο και ό Έπίκουρος έπέστησαν τίν προσοχή τών άκροατών τους, γιά όσους τείνουν νά έκμεταλλεύονται τίν αδυναμία του φόβου, μέ σκοπό νά έξουσιάζουν ψυχές και συνειδήσεις. Και όσα και έάν έχουν γραφεί, όσο και νά έχει μελετηθεί αυτό τό δυνατό συναίσθημα, παραμένει πολλές φορές καθηλωτικό άκόμη και γιά τόν σύγχρονο άνθρωπο, πού όπως χαρακτηριστικά άναφέρει ό I. Yalom, όταν τόν περιβάλλει ό φόβος δέν βιώνει όλοκληρωμένα τί ζωή του.

Ο φόβος, άναμφίβολα, συνόδευσε τίν άνθρωπότητα και πολλές φορές έκανε πιά αίσθητή τίν παρουσία του, γιγαντώνοντας τίν σκιά του μέσα από πολέμους, άσθένειες, λιμούς, πενία, διώξεις, φυσικές καταστροφές, τρομοκρατία, σκοταδισμό, φανατισμό και κακόβουλους νόες.

Είται γενικότερα παραδεκτό ότι οί άνθρωποι σήμερα έχουν πολλούς λόγους νά άναπτύσσουν φόβο τόσο γιά τό παρόν, όσο και γιά τό μέλλον τους.

Χωρίς να παραβλέπουμε την προσωπική στάση απέναντι στον φόβο, δεν πρέπει να αγνοήσουμε ένα σημαντικό παράγοντα που λέγεται «κοινωνία», γιατί ο άνθρωπος δεν μπορεί να αποκοπεί μονομερῶς από τὰ πλαίσια που ὑπάρχει. Κατανοῶντας πλήρως ὅτι ὁ φόβος εἶναι κάτι τὸ φυσιολογικὸ καὶ μέρος τῆς σύγχρονης ὑποκειμενικότητας, ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος καλεῖται νὰ συνοδοιπορήσει στὴ ζωὴ του μὲ τὸν φόβο καὶ μὲ τὴν ἐμπειρία τῆς ἐνδεχομενικότητας (ὅλα εἶναι πιθανὰ νὰ συμβοῦν κάτω ἀπὸ συγκεκριμένες προϋποθέσεις), ἀνάλογα πάντα μὲ τὶς ἐπιλογές του καὶ τὰ σενάρια φόβου ποὺ ἐπιφέρει ἐκάστη. Μέλημα μὴ ὑγιῶς κοινωνίας πρόνοιας, εἶναι νὰ ἀφαιρῆ τὶς πηγές φόβου, νὰ παρέχει βοήθεια καὶ νὰ φροντίζει τὶς «φοβικὲς πτυχές» τῶν πολιτῶν της, νὰ καθησυχάζει τὴν ἀγωνία τους, νὰ μὴ χειραγωγῆ μὲ τὸ ὑποῦλο ὄπλο τοῦ φόβου, νὰ μὴ ἀναπτύσσει νέες φοβικὲς πηγές ποὺ ὑποτάσσουν ἀξίες, ψυχές καὶ συνειδήσεις καὶ νὰ μὴ δημιουργῆ σύγχρονα ἐκκολαπτήρια ποὺ καλλιεργοῦν τὴν κουλτούρα τοῦ φόβου ὡς διαντίδραση ἀντιμετώπισης. Εὐκόλα, λοιπόν, σήμερα μπορεῖ ὁ καθένας νὰ συμπεράνει ὅτι ἄνθρωπος καὶ κοινωνία ἔχουν ἀκόμη νὰ διανύσουν μὴ μεγάλην διαδρομὴ γιὰ τὴν διαχείριση τοῦ φόβου.

Τί εἶναι ἄραγε αὐτὸ ποὺ καθιστᾷ τὸν φόβο ἕνα συναίσθημα μὲ τόσο βαρὺ καὶ ἰσχυρὸ «ἰκὸ» φορτίο; Ὁ βραβευμένος μὲ Νόμπελ (1948) Βρετανὸς ποιητὴς T. S. Eliot εἶπε χαρακτηριστικὰ «Θά σοῦ δεῖξω τὸν φόβο σὲ μὴ χούφτα χῶμα».

Ὁ φόβος συνοδεύεται στὴν γνωστικὴ μας παλέτα μὲ ἀπειλή, κίνδυνο, ἐγκλωβισμό, πάγωμα, ἀλλὰ καὶ συμπτώματα ἔντονης δυσφορίας. Ὁ φόβος πηγάζει ἀπὸ ἀνασφάλεια, τάση ἐλέγχου, ἀρρωσταίνει, διαστρεβλώνει, δηλητηριάζει σκέψεις, καθιλώνει, δημιουργῆ ἀτέρμονες ἀναπάντητες ἐρωτήσεις, μᾶς ἀποσπᾷ τὴν προσοχὴ ἀπὸ τὸ γνωστὸ «ἐδῶ καὶ τώρα», μετατοπίζει τὴν ὑπαρξιακὴ μας φροντίδα στὸ ἀβέβαιο μέλλον, στερεῖ τὶς αὐτόνομες σκέψεις, τὴν ἐλευθερία, τὴν βούληση, τὴν κρίση.

Ὁ φόβος εἶναι μὴ ἀκούσια ἀφήγηση μὲ πρωταγωνιστές τοὺς ἴδιους μας τοὺς ἑαυτούς, σὲ ἱστορίες ποὺ ἔχουν ἀρχή, μέση καὶ τέλος, ἔχουν ἀγωνία καὶ ἐπικεντρώνεται ἢ προσοχὴ τῆς πλοκῆς στὸ «τί γίνεται μετά;» «καὶ ἄν...». Οἱ φόβοι μᾶς ὀδηγοῦν στὸ μέλλον. Οἱ ἄνθρωποι ἔχουμε τὴ μοναδικὴ ἰκανότητα νὰ προβάλλουμε τοὺς ἑαυτούς μας στὸ χρόνο, σὲ μὴ ἀλληλουχία ἀγχογόνων ἐρωτήσεων, οἱ ὁποῖες μέσα στὸν κατακλυσμὸ τῆς δυσφορίας δὲν ἀποφέρουν καμία λογικὴ καὶ ἐπιβοηθητικὴ ἀπάντηση. Ἕνας φαῦλος κύκλος αὐτόματων ἀρνητικῶν σκέψεων, ποὺ δημιουργῆ τὸ ἐφιαλτικὸ σενάριο ποὺ γράφουμε ἑμεῖς οἱ ἴδιοι γιὰ τὶς σκιῶδες πλευρές τῆς ζωῆς μας. Συγγραφεῖς καὶ ἀναγνώστες εἴμαστε καὶ ὀριοθετοῦμε τὶς ζῶνες ἀσφαλείας μας, περιμένοντας

σέ κατάσταση άναμονής νά δοῦμε ἄν θά βγοῦν οἱ φόβοι μᾶς ἀληθινοί. Καί ναι, κάποιοι βγαίνουν ἀληθινοί. Πόσο ἔτοιμοι εἶμαστε ἄραγε γιά νά προβλέψουμε, νά καταγράψουμε ἢ νά προετοιμαστοῦμε γιά ὄλους μας τούς φόβους; Εἶναι ἐφικτό νά δοῦμε τό μέλλον νωρίς, ὅταν ἀκόμη μποροῦμε νά τό τροποποιήσουμε; Τί μᾶς δυσκολεῖ, τί μᾶς καθιλώνει, ἀπό ποῦ μᾶς προσανατολίζει, τί θά μπορούσαμε νά γίνουμε χωρίς αὐτό;

Ὁ φόβος μοιάζει μέ γνωστικό-συναισθηματική μόλυνση. Ὁ ἔλεγχος τοῦ μέλλοντος, οἱ ἀνέφικτες ἐπιθυμίες, ἡ αἴσθησις παντογνωσίας καί παντοδυναμίας, ἡ ἔλλειψη ταπεινοφροσύνης καί λογικῆς, ἡ ναρκισσιστική τάσις, ἀφοπλίζουν τά ἰσχυρά ὄπλα τῆς ἀντικειμενικότητας καί τῆς δύναμης τῆς τρωτότητας, πού θά μᾶς βοηθοῦσαν νά σχηματίσουμε τήν πραγματική μας εἰκόνα ἔξω ἀπό τόν φόβο ἢ νά τόν διαχειριστοῦμε ἀνάλογα. Ἐπακόλουθα, ἡ ἐξωτερική ἀπειλή γιγαντώνεται καί κατατρώει τά ψυχικά μας ἀποθέματα, τόν πλοῦτο τῶν συναισθηματικῶν ὀρυκτῶν καί τήν πηγή κάθε αὐτοπραγμάτωσής μας. Μετατρέπει τόν ἄνθρωπο σέ Προμηθεά, δεμένο στους βράχους μᾶς φοβικῆς κοινωνίας πού, τρομαγμένος πλέον, ἐπιβεβαιώνει τά λόγια τοῦ Οὐμπέρτο Ἔκο «τίποτε δέν δίνει σ' ἕναν φοβισμένο ἄνθρωπο περισσότερο κουράγιο ἀπό τόν φόβο τοῦ ἄλλου». Καί ἔτσι τρέφεται καί τρέφει... Τρέφει τόν φόβο νά ἀντικρίσει τόν ἑαυτό του, νά ζεῖ σάν τόν κλέφτη μέσα στή νύχτα, νά φοβᾶται νά δεῖ τό φῶς, τήν διαφοροτικότητα στή σκέψη, νά εἶναι εἰλικρινής, νά δεῖ ὅτι τό μέλλον τοῦ ἀνίκει, ὅτι δέν εἶναι μόνο οἱ ἀρνητικές σκέψεις καί οἱ ἀπεγνωσμένες πράξεις του. Δέν εἶναι μόνο τα προβλήματα καί οἱ ἀδυναμίες του. Νά δεῖ ξεκάθαρα ὅτι αὐτή ἡ ἀντιμετώπισις καί τό κλουβί τοῦ φόβου τόν ἔκαναν ἕνα γυμνό κορμί καί ἕνα ὑποδουλωμένο μυαλό. Μιά φτωχή ψυχή πού τοῦ προσέφεραν ἕνα ἀβέβαιο μέλλον, χωρίς νά ὑπολογίζουν τί μοναδικότητα καί τό παρελθόν του.

Ὁ φόβος εἶναι μιά κατάστασις μυαλοῦ καί μιά ζωή κυριευμένη ἀπό φόβο, διαφαίνεται νά καταλήγει σέ ἕνα ἐσωτερικό σαμποτάζ πού μᾶς κρατᾶ δέσμους σέ φαινομενική ἀσφάλεια, μᾶς ποτίζει μέ τόν φθόνον, τήν καχυποψία... κι ἄλλον φόβο. Αὐτή ἡ ἐσωτερική διαμάχη γεμίζει μέ ἀμφιθυμία κάθε κύτταρό μας, κάνοντας ἀδύνατη τήν βαθύτερη ἀναζήτησις καί ἐπαφή μέ τό «ὄλον» μέσα μας. Ἀπομακρυνόμαστε ἀπό τήν ἴδια τήν δημιουργία μας, τόν Δημιουργό μας καί ματαιώνουμε κάθε ἀνάγκη αὐτοπραγμάτωσις.

Οἱ δύσκολες στιγμές πού ζήσαμε καί ζοῦμε τούς τελευταίους μῆνες μᾶς ἔφεραν πιά κοντά στήν εὐάλωτη πλευρά τοῦ ἑαυτοῦ μας. Μάθαμε ὅτι μετά τό τέλος τῆς πανδημίας, ὁ κόσμος δέν θά εἶναι ποτέ ἴδιος, ἀλλά πρωτίστως ἐμεῖς οἱ ἴδιοι. Εἶδαμε λοιπόν ἕνα νέο ἑαυτό, πού κλαίει πιά συχνά καί εὐκο-

λότερα, πού δέν στολίζεται, δέν αγοράζει ή διασκεδάζει σέ καθημερινή βάση, δέν νιώθει ασφαλής, πού νιώθει ἐγκλωβισμένος, πού κλονίζεται, γιατί φοβάται. Σέ μιὰ κοινωνία πού ὁ ἄνθρωπος «πρέπει νά εἶναι αὐτό πού προβάλλεται», δηλ. ὅλοι πρέπει νά εἶναι καλά, ὁμορφοί, νέοι, μέ σύγχρονα κινητά, τέλεια κορμιά, πρόσωπα χωρίς ρυτίδες, ὅλοι πρέπει νά χαμογελᾶνε, ὅλοι πρέπει νά κάθονται εὐτυχισμένοι γύρω ἀπό ἕνα πλούσιο κυριακάτικο τραπέζι, ἔχοντας τήν «τέλεια» καί ὑποστηρικτική σχέση, μέσα σέ ἕνα πολυτελές αὐτοκίνητο πηγαίνοντας ἐκδρομή, ντυμένοι μέ τά πιό καινούργια καί μοντέρνα ρούχα, ἔχοντας τήν «τέλεια» δουλειά, ἄνεση χρημάτων, μετακίνησης καί ὅλα αὐτά, σέ ὑπερσύγχρονες κοινωνίες, πού φάνηκε νά κατέρρευσαν φορεῖς, δομές, συστήματα, σάν φθινοπωρινά πλατανόφυλλα, μπροστά σέ κάτι νέο, ἀόρατο στό γυμνό μάτι πού θέλει 20 δευτερόλεπτα καλῆς σαπουνάδας, 2 μέτρα ἀπόσταση, λίγο ἀντισηπτικό καί μιὰ χειρουργική μάσκα μιᾶς χρήσης, γιά νά ἐξαλειφθεῖ, νά μὴν μεταδοθεῖ, νά μὴν σκορπίσει θάνατο.

Ἡ περιρρέουσα ἀτιμολογία κατακλύστηκε ἀπό «ὑπόπτους», πανικό, παραπληροφόρηση, «κρούσματα», στίγμα, ἀμφιβολίες, κοινωνική καί ἀτομική εὐθύνη, ἐνοχές, ἀγωνία, διχογνωμίες, ἀρνητές, ὑπέρμαχους καί μιὰ νέα κανονικότητα. Ὁ φόβος ἀπώλειας τῆς σωματικῆς ὑγείας κάτω ἀπό τίς νέες συνθήκες δημιούργησε τούς κύριους ἄξονες γιά τόν κλονισμό καί τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας ἔμφρονον ἀνθρώπων, χάρτινα τείχη, διότι βασίστηκε σέ ἕνα ἀνορθολογικό σύστημα ἀσφάλειας. Ἡ διάχυτη ἀβεβαιότητα μετέτρεψε τόν φόβο σέ «φόβο τοῦ φόβου» καί ἡ μεταδικότητά του ἀπεδείχθη ἰσχυρότερη καί πιό βλαβερή ἀπό ἐκείνη τοῦ ἀόρατου θανατηφόρου ἰοῦ.

Καθημερινή ὑπερέκθεση στήν ἐπικινδυνότητα, ἐξοικείωση μέ νούμερα θανάτου, καταγισμός εἰκόνων πόνου, στεναχώριας, θανάτου, ἐγκατάλειψης, περιορισμοῦ γιά τόν σύγχρονο ἄνθρωπο, πού ἐνῶ ἔχει ζήσει κατά τό πλεῖστον μέ μεγαλύτερη εὐμάρεια, ἀπό ὅ,τι οἱ προηγούμενες γενεές, πού ἐνῶ εἶχε διάχυτη αἴσθησι «ὑπερδύναμης», χαλαρότητας, εὐκολιῶν, δέν εἶχε ἀνθεκτικότητα, δέν εἶχε χῶρο γιά τόση θλίψη, δέν εἶχε χρόνο γιά τόσο φόβο. Ὁ περιορισμός καί ἡ ἀπομόνωση ἀποκάλυψαν τά πραγματικά ἐσωτερικά ἐφόδια τῆς ζωῆς του. Μπορεῖ νά ἐκτέλεσε συνταγές μαγειρικῆς, νά ἀθλήθηκε, νά ξεκουράστηκε, νά εἶδε ταινίες, νά χειροκρότησε σέ μπαλκόνια, παρ' ὅλα αὐτά δυσκολεύτηκε νά ἀντιμετωπίσει τήν ἐσωτερική ἀλλαγὴ καί τό ἐνδεχόμενο τῆς ἀπώλειας. Τῆς ἀπώλειας τῶν εὐκολιῶν πού «μακιγιάριζαν» τήν καθημερινότητά του καί περιορίζαν τά βήματά του ἐντός τῶν ζωνῶν ἀσφαλείας. Ἡ πανδημία ἀνέδειξε τίς ἑλλειμματικές στιγμές τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ἡ βαθύτα-

τη και πολυεπίπεδη αλλαγή τροφοδότησε την απαισιοδοξία, κύριο παραγωγό της καθήλωσης και του σκοταδισμού. Κατέδειξε πόσο άνετομοι ήμασταν στα «δύσκολα». Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αποτέλεσε εξίσου και ένα όρμητήριο σκέψεων και αναστοχασμού για την προσφορά, την αλληλεγγύη, την φροντίδα και την αγάπη στον συνάνθρωπο. Μέσα στον φόβο της απειλής, τό «εγώ» και τό «εμείς», ήρθαν πτώ κοντά και άλλοτε συλλειτουργήσαν και άλλοτε συγκρούστηκαν. Μοιράστηκαν διαδικτυακά φόβοι, αποφάσεις, σκέψεις, όνειρα, ξεχασμένα «θέλω», «δέν μπορώ», θυμηθήκαμε τους συνανθρώπους μας, πού πρίν από την πανδημία ή καθημερινότητά τους πάγωσε απότομα και βίωσαν και βιώνουν για χρόνια όλα όσα εμείς καλούμαστε να διαχειριστούμε σε λίγες μέρες, σε λίγους μήνες. Παρ' όλα αυτά, ή εσωτερική μάχη δέν έπαψε να δονεί τό σύστημα τών αρνητικών μας σκέψεων και τών αντιρροπιστικών μας συμπεριφορών. «Από όλο αυτό ένωμένοι, θά βγούμε πτώ δυνατοί», ήταν τό ένθαρρυντικό σύνθημα, αλλά μέσα στην έπιβεβλημένη απομόνωση και απόσταση, άκουγόταν από μέσα μας ό φόβος του να ήχει «πώς θά γίνει αυτό;», «πότε θά τελειώσει;», «δέν άντέχω άλλο», «δέν θά τά καταφέρω». Και τό «να άντιμετωπίσουμε τόν φόβο, χρειάζεται να άντιμετωπίσουμε τόν έαυτό μας», σημαίνει να άντέξουμε τίς άδυναμίες και τά σκοτάδια μας. Χρειάζεται να φέρουμε την τρωτότητά μας άπέναντι στην έπί σειρά έτών πλαστογραφημένη «δυνατή και τέλεια» εικόνα μας.

Η συνύπαρξη ήταν και παραμένει δύσκολη. Δύο πλευρές πού δέν συναντήθηκαν ποτέ, πού δέν έδωσαν τά χέρια, δέν έκαναν ποτέ μιά μεγάλη βόλτα μαζί. Οί συνεργασίες τους σύντομες και σχεδόν πάντα, ή χαρούμενη «δυνατή» πλευρά κατέπνιγε κάθε προσπάθεια της «άδύναμης» θλιμμένης. Μιά κοινωνικά και πολιτισμικά κατασκευασμένη ύπεροχή πού δέν έπιτρέπει στην ευαλωτότητά μας να άναπνεύσει, στην άδυναμία μας να μιλήσει. Πέφτουμε σ' ένα ψυχογνωστικό διάκενο, όταν ή κοινωνία άρνείται να άποδεχτεί αυτό πού στην πραγματικότητα είμαστε, άφοϋ εμείς οί ίδιοι δέν άποδεχόμαστε την πραγματική μας εικόνα. Άλλος ένας φαϋλος κύκλος συντηρείται, όταν από τά μέσα δικτύωσης, τίς συναναστροφές μας, την συμπεριφορά μας, δείχνουμε να καταλαβαίνουμε ό ένας τόν άλλον, μιά στην ουσία δέν άφιερόνουμε χρόνο να παρατηρήσουμε και να έξηγήσουμε οϋτε τόν έαυτό μας.

Φοβόμαστε να έχουμε έγγύτητα, να νιώσουμε οικειότητα, να άποκαλυφθούμε, και έτσι μάσκες και απόσταση έγιναν σύμμαχοι στις συμπεριφορές άποφυγής-διαφυγής από την ουσιαστική έπαφή. Όλοι μας συνδεόμαστε με κάποιον τρόπο και αυτό πού μās κάνει διαφορετικούς είναι τό έπίπεδο άπο-

σύνδεσης πού έχουμε, δηλαδή πόση ντροπή και φόβο νιώθει ο καθένας μας. Ντροπή για τό νά εἶμαι ἀρκετά καλός, ντροπή για τό νά μίν μπορῶ νά κάνω κάτι, ντροπή για τό σῶμα μου, φόβος για νά ξεπεράσω τί δυσκολία μου, φόβος ὅτι δέν θά μέ ἀγαπᾶνε ἄν τούς πῶ «ὄχι», φόβος νά μίν πληγωθῶ, νά μίν μοῦ κάνουν κακό... Ὁ φόβος ὅτι κάποιος θά δεῖ αὐτό πού εἴμαστε σπίν πραγματικότητα, ὁ φόβος τοῦ ὅτι δέν ἀξίζουμε νά συνδεθοῦμε, νά ἐνταχθοῦμε, νά ἀγαπηθοῦμε, νά εἴμαστε ἱκανοί.

Δέν πρέπει, ὥστόσο, νά ἀγνοήσουμε τό γεγονός πώς τό «πατρὸν» τοῦ φόβου φτιάχεται στί μήτρα καί σπίν ἀγκαλιά τῶν γονιῶν μας. Ὅσο μεγαλώνουμε, μᾶς παροτρύνουν νά σκεφτόμαστε τόν φόβο ὡς ἀδυναμία, σάν κάτι πού πρέπει νά βγάλουμε ἀπό πάνω μας ὅπως τίν σκόνη ἀπό τό παλτό μας. Μαθαίνουμε ὅτι δέν ὑπάρχουν τέρατα κάτω ἀπό τό κρεβάτι ἢ πίσω ἀπό τίν κουρτίνα, ὅταν ἦδη ἔχουμε χάσει τόν ὕπνο μας. Μαθαίνουμε ὅτι ὁ φόβος εἶναι ντροπή καί ἡ φράση «μὴ φοβᾶσαι» δέν χωράει στους λιλιπούτειους λαβυρίθους τοῦ παιδικοῦ μας μυαλοῦ. Πόσο ἀπλό θά ἦταν ἀπλά νά βοηθηθοῦμε μέ τό νά κατανοήσουμε αὐτό τό συναίσθημα; Πόσο παραγωγικό θά ἦταν για τίν αὐτογνωσία μας νά μᾶς ψιθυρίσουν καθησυχαστικά στά αὐτάκια μας τά λόγια τοῦ Ἀμερικανοῦ καθηγητῆ Joseph Campbell ὅτι «Ἡ σπιλιά πού φοβᾶσαι νά μπεις, κρύβει τόν θησαυρό πού ψάχνεις»... Πόσο διαφορετική ἐξέλιξη θά ἔφερνε σπίν αὐτοεικόνα καί σπίν αὐτοεκτίμησή μας, ὅτι ὁ δυνατός ἄνθρωπος δέν εἶναι ὁ ἄτρωτος καί ὁ ἀτρόμητος, ἀλλά ὁ ἄνθρωπος πού κατανοεῖ, ἀποδέχεται καί διαχειρίζεται τόν φόβο του... Ἴσως τότε προλάβουμε ἐκείνους πού «πεθαίνουν στά 25 καί μένουν ἄθαφτοι μέχρι τά 75», ὅπως περιγράφει ὁ Benjamin Franklin.

Τό θάρρος εἶναι αὐτό πού κάνει τή διαφορά, εἶναι σάν ἀντιβιοτικό πρώτης γραμμῆς. Τό θάρρος τοῦ νά ποῦμε τίν ἱστορία μας, νά εἴμαστε ἀτελεῖς, νά εἴμαστε εὐγενικοί μέ τόν ἑαυτό μας καί τούς ἄλλους, νά ἔχουμε αὐθεντικότητα καί προθυμία, νά φύγουμε ἀπό αὐτό πού σκεφτόμαστε ὅτι πρέπει νά γίνουμε καί νά γίνουμε αὐτό πού εἴμαστε. Τό θάρρος τῆς προθυμίας νά ποῦμε πρῶτοι «σ' ἀγαπῶ», «συγγνώμη», νά κάνουμε κάτι ὅταν δέν ὑπάρχουν ἐγγυήσεις, νά ἀναπνεύουμε μέ κανονικούς ρυθμούς ἀναπνοῆς ὅταν περιμένουμε νά πάρουμε τά ἀποτελέσματα τῆς μαγνητικῆς, νά ἀξιοποιήσουμε τό «ἐδῶ καί τώρα». Κανείς δέν λέει ὅτι ἡ ἀποδοχή τῆς τρωτότητας εἶναι ἀπλή, εἶναι ὅμως ἐφικτή, ὅταν σταματήσουμε νά προβλέπουμε καί νά ἐλέγχουμε. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει σχετικά: «...ἀφοῦ λοιπόν ἀποσαφηνίσαμε τί εἶναι φόβος καί ποιά πράγματα εἶναι φοβερά καί σέ ποιά ψυχική κατάσταση βρίσκονται οἱ ἄνθρωποι

πού φοβοῦνται, ἀπό ὅλα αὐτά γίνεται φανερό καί τί εἶναι τό θάραρος καί σέ ποιά πράγματα οἱ ἄνθρωποι εἶναι θαρραλέοι καί σέ ποιά κατάσταση βρίσκονται καί εἶναι θαρραλέοι. Γιατί τό θάραρος εἶναι ἀντίθετο στόν φόβο καί τό θαρραλέο εἶναι ἀντίθετο στό φοβερό, ἔτσι πού ἡ ἐλπίδα γιά κάτι τό σωτήριο συνοδεύεται ἀπό μιά ἐντύπωση ὅτι βρίσκεται πολύ κοντά, κι ὅτι τά φοβερά ἢ δέν ὑπάρχουν ἢ βρίσκονται μακριά. Θάραρος ἐμπνέουν καί τά φοβερά ὅταν βρίσκονται μακριά, καί τά θαρραλέα ὅταν βρίσκονται κοντά. Κι ἂν ἡ θεραπεία (ένός κάπου) εἶναι δυνατή κι ὅταν προσφέρονται μεγάλες καί πολλές βοήθειες ἢ ὅταν συντρέχουν καί τά δυό μαζί. Καί ὅταν δέν ἔχουμε ἀδικηθεῖ ἢ δέν ἔχουμε ἀδικήσει κι ὅταν δέν ὑπάρχουν καθόλου ἀντίπαλοί μας ἢ δέν ἔχουν δύναμη ἢ ἔχουν δύναμη κι εἶναι φίλοι μας ἢ μᾶς ἔχουν εὐεργετήσει ἢ ἔχουν εὐεργετηθεῖ ἀπό ἐμᾶς. Ἡ ἂν εἶναι πολλοί αὐτοί πού ἔχουν τά ἴδια μέ ἐμᾶς συμφέροντα ἢ ἂν εἶναι ἰσχυροί ἢ καί τά δυό μαζί...».

Ἡ αὐτογνωσία καί τό θάραρος εἶναι οἱ πυξίδες μας στό μονοπάτι τοῦ φόβου πού ἔχουμε νά βαδίσουμε γιά νά ἀπελευθερωθοῦμε ἀπό ὅποιο φοβικό μᾶς δεσμεύει, νά κατανοήσουμε τί εἶναι τελικά αὐτό πού μᾶς κρατᾷ αἰχμάλωτους, νά διακόψουμε τά χειρότερα σενάρια, νά δώσουμε τήν ἀξία καί τήν εὐκαιρία σέ ἐμᾶς τούς ἴδιους νά βγοῦμε νικητές, πλουσιότεροι γνωστικά καί ψυχο-συναισθηματικά.

Δέν μποροῦμε νά προβλέψουμε τό μέλλον, ὅμως μποροῦμε νά κατανοήσουμε τό «ἐδῶ καί τώρα», νά κάνουμε ἐπαφή μέ τό γνωστό σήμερα, νά μείνουμε γιά λίγο στό οἰκεῖο καί στή σιγουριά, τοῦ τί μποροῦμε νά προβλέψουμε καί νά κατανοήσουμε. Μικρά καί σταθερά βήματα, ὅπου καθαρῆ σκέψη καί ἤρεμη πράξη ὀφείλουν νά βρίσκονται στούς ἀντίποδες τοῦ τρόμου καί τοῦ φόβου. Ἡ ταπεινοφροσύνη, ὁ ἐντοπισμός τοῦ ἐκλυτικῆ μηχανισμοῦ τῶν ἀρνητικῶν μας σκέψεων, ἡ αὐτοπαρατήρηση, ἡ ἐκμάθηση ἐναλλακτικῆς τρόπου σκέψης, τό χιοῦμορ, ἡ ἐκφραση τῶν συναισθημάτων μας, ἡ ἀνευ ὄρων ἀποδοχή, ἡ ἀνακάλυψη τῶν ὀρίων καί τῶν δυνατοτήτων μας, ἡ ἐπικέντρωση σ' αὐτά πού θέλουμε καί ὄχι σ' αὐτά πού φοβοῦμαστε, ἡ ἀνάδειξη τῶν ἱκανοτήτων καί τῶν κινήτρων μας, ὁ πειραματισμός σέ ὠφέλιμες δράσεις, ἡ ἀξιοποίηση τῶν ἐσωτερικῶν μας πηγῶν, ἡ αὐτο-φροντίδα, ἡ γνησιότητα, ἡ ἐνσυναίσθηση, ὁ ἀνθρωπισμός, ἡ ἀποδέσμευση ἀπό τίς προσδοκίες, ἡ ἀποκίρυξη τῆς τελειομανίας, θά ἀνοίξουν τούς ὀρίζοντες τῆς οὐσιαστικότερης καί πιό παραγωγικῆς ἀλλαγῆς πού βιώσαμε ποτέ: νά μί φοβοῦμαστε κάθε ἀρχή καί κάθε τέλος. Νά μί φοβοῦμαστε τήν ἴδια τή ζωή, γιατί αὐτή εἶναι ἡ δυσκολία τῆς: μιά ἀρχή καί ἕνα τέλος. Ἄς μὴν χρωματίσουμε τήν ἐνδοχώρα τῆς ζωῆς μας μέ τά μελάνια τοῦ φόβου, γιατί τό παρόν εἶναι τό μοναδικό πού μποροῦμε νά ἐλέγξουμε. Καί στό

σύνθημα ότι «ή ζωή δέν θά εἶναι πιά ἴδια», νά ἀπαντήσουμε μέ σιγουριά καί ὄχι φόβο καί ἀπογοήτευση, ὅτι «ή ζωή π ο τ ε δέν ἦταν ἴδια καί αὐτή ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι ἡ ὁμορφιά της, ἀλλά καί ἡ προσωπική μας πρόκληση γιά τίς νέες ὠφέλιμες μεταβάσεις μας». Νά ἀπελευθερωθοῦμε ἀπό τόν «φόβο τοῦ φόβου» καί νά ἀφήσουμε γιά λίγο τόν ὑγιή φόβο νά μᾶς διδάξει, ὅ,τι δέν ἀφήσαμε τήν ἀγάπη νά κάνει μέχρι τώρα. Ἄς βάλουμε προτεραιότητες καί μικρούς ἐφικτούς στόχους γιά νά προχωρήσουμε στό «ἐδῶ καί τώρα», ἔτσι ὥστε νά μὴ φοβόμαστε ἢ προβλέπουμε τό αὔριο, ἀλλά νά τό χτίζουμε σέ δικές μας σταθερές βάσεις, καί θά δανειστώ τί γνωστή ρήση τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου γιά τόν δάσκαλό του Ἀριστοτέλη, παραφράζοντάς την ὡς ἑξῆς: «Εἰς τόν μὲν φόβον ὀφείλω τό ζῆν, εἰς τήν δέ ἀγάπην τό εὖ ζῆν»

Ὁ φόβος..., οἱ φόβοι, δέν ἀποτελοῦν τό τέλος αὐτοῦ τοῦ γνωστοῦ κόσμου. Τό ἐμβόλιο κατά τοῦ ἰοῦ (ἢ τῶν ἰῶν πού θά ἐμφανισθοῦν) δέν ἔχει κυκλοφορήσει ἀκόμη, δέν ἔχει δοκιμασθεῖ ἐπιτυχῶς, δέν γνωρίζουμε πλήρως τήν ἀσφάλεια καί τίς παρενέργειές του καί ἀναμένουμε τούς ἐπιστήμονες, τηρῶντας τόν ὄρκο καί τί δεοντολογία τους, νά βοηθήσουν μέ τό ἔργο τους ἀποτελεσματικά στή λήξη αὐτῆς τῆς μεγάλης κρίσης. Τό ἐμβόλιο ὁμως κατά τοῦ «Φόβου» κυκλοφορεῖ ἐδῶ καί 2.000 χρόνια περίπου καί δέν ὑπάρχει καμία ἀμφιβολία γιά τά ἀποτελέσματά του: καθαρότητα νοῦ, ἐσωτερική εὐταξία, αἴσθημα ἐλευθερίας, ὑπαρξιακή σταθερότητα, πνευματική ἀνάπτυξη. Μέ πίστη καί ἐμπιστοσύνη στόν Θεό, ἀδιάλειπτη καρδιακή προσευχή, ταπεινοφροσύνη, ὀπλιζόμαστε μέ θάρρος καί ὁ κάθε φόβος μετατρέπεται σέ «σωτήριο φόβο» πού μᾶς καθησυχάζει ἀπό ἀβεβαιότητες, ἐνισχύει τήν ἀνθεκτικότητά μας, μᾶς κάνει εὐέλικτους στίς ἀλλαγές, ἐλεύθερους, γενναϊόδωρους, φροντιστικούς, νά μποροῦμε νά ζητᾶμε βοήθεια, νά ἀξιοποιοῦμε τίς ἱκανότητες, τίς δυνατότητές μας, νά ἀναπτύσσουμε δεξιότητες, νά ἐπιλύουμε τά προβλήματά μας, νά ζοῦμε μέ μετάνοια καί χωρίς τό ἐπιβλαβές ἄγχος ἀλλά μέ χαρά, μέ ἐλπίδα τήν κάθε στιγμή, νά συγχωροῦμε τόν ἑαυτό μας καί τούς ἄλλους, νά ἀναγνωρίζουμε τήν τραγωδίαν μας καί νά προσπαθοῦμε πάντα γιά τήν αὐτοβελτίωσή μας μέσα ἀπό τήν ἐνδοσκοπήση καί τί φιλανθρωπία, ὄχι γιά ἕνα ἀβέβαιο αὔριο, ἀλλά γιά μιά αἰώνια ζωή. Μά πάνω ἀπό ὅλα, μᾶς θυμίζει ὅτι τό Φῶς νικάει τό σκοτάδι καί τά πάντα εἶναι σχέση, ὅπου ἡ Ἀγάπη ἔχει τόν πρωταγωνιστικό καί λυτρωτικό ρόλο.

«Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλά ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τόν φόβον»

(Α΄ Ἰωάν. 4, 18).

Πηγές

- Barlow D. H. (1993), *Clinical Handbook of Psychological Disorders*, New York, The Guilford Press.
- Βασιλειάδης Γρ. (2014), *Τό ψυχοθεραπευτικό ταξίδι. Από τό φόβο τῆς σκαῖς, στό φῶς τῆς ἐπίγνωσης*, iWrite.gr.
- Bauman Z. (2007), *Πευστός Φόβος*, Ἀθήνα, Πολύτροπον.
- Beck A. T., Σίμος Γ. (Ἐπιμ). (1996), *Δέν ἀρκεῖ μόνο ἡ ἀγάπη* (μετάφρ. Χ. Μουτζούκης), Ἀθήνα, Πατάκη. (Τίτλος πρωτοτύπου: *Love is never enough*, Ἔτος πρωτοτύπου ἐκδόσεως 1988).
- Beck A. T., Emery G. & Greenberg R. (1985), *Anxiety disorders and phobias: A cognitive perspective*, New York, Basic Books.
- Boswell J. F., Thompson-Hollands J., Farchione T. J. & Barlow D. H. (2013), *Intolerance of Uncertainty: A Common Factor in the Treatment of Emotional Disorders*. *Journal of Clinical Psychology*, 69(6), 630–645.
- Brooks S. K., Webster R. K., Smith L. E., Woodland L., Wessely S., Greenberg N., et al. (2020), *The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence*, *Lancet* 395, 912–920.
- Bude H. (2018), *Society of fear*, translated by Jessica Spengler, Cambridge, UK, Polity Press.
- Deurzen E. Van. (2002), *Existential Counselling & Psychotherapy in Practice*, Great Britain, SAGE Publications.
- Ἐριμν Ε. (2011), *Σιντάργα – Ἕνα ἰνδικό παραμῦθι*, Ἀθήνα, Καστανιώτη.
- Folkman S., Lazarus R. S., Gruen R. J. & DeLongis A. (1986), «Appraisal, coping health status, and psychological symptoms.», *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(3), 571-579.
- Fromm E. (2015), *Ἡ τέχνη τῆς ἀγάπης*, Ἀθήνα, Διόπτρα.
- Fromm E. (2017), *Ὁ φόβος μπροστά στίν ἐλευθερία*, Ἀθήνα, Διόπτρα.
- Gross J.J. (2002), «Emotion regulation: Affective, cognitive and social consequences», *Psychophysiology* (39), 281-291.
- Jost J. T. (2006), «The end of the end of ideology», *American Psychologist*, 61(7), 651–670.
- Καλαντζῆ - Ἀζίζι Α., Ἀγγελῆ, Κ. & Εὐσταθίου Γ. (2002), *Αὐτογνωσία & Αὐτοδιαχείριση: Γνωσιακή - Συμπεριφοριστική Προσέγγιση. - Ἕνα μοντέλο κλινικῆς πρακτικῆς καί ἐκπαίδευσεως εἰδικῶν ψυχικῆς ὑγείας καί ἐκπαιδευτικῶν*, Ἀθήνα, Ἑλληνικά Γράμματα.
- King L. (2017), *The science of psychology: an appreciative view*, New York, McGraw-Hill Education.
- Larchet J.C. (2009), *Ἡ θεραπευτική των πνευματικῶν νοσημάτων: Εἰσαγωγή στίν ἀσκητική παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*. τόμος Β , μετάφρ. Χρῖστος Κούλας, Ἀθήνα, Ἀποστολική Διακονία.
- Μακράκης Μ. (2004), *Φρόνιτ καί Ντοστογιέφσκι. Από τόν φόβο στίν ἀγάπη*, Ἀθήνα, Ἀριός.
- Μπαμπινιώτης Γ. (2002), *Λεξικό τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Ἔκδοσι Β΄, Ἀθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας.
- Ollendick T. H., Yang B., Dong Q., Xia Y., & Lin L. (1995), «Perceptions of fear in other children and adolescents: The role of gender and friendship status», *Journal of Abnormal Child Psychology*, 23, 439-452.

- Παππᾶ Β. (2013), *Ἡ λογική τῶν συναισθημάτων. Συναισθηματική ἀνάπτυξη καὶ συναισθηματικὴ νοημοσύνη*, Ἀθήνα, Ὀκτώ.
- Reich W. (2014), *Ἄκου Ἀνθρωπάκο*, Ἀθήνα, Μίνωας.
- Rogge J. U. (2006), *Ὁ φόβος δυναμώνει τὰ παιδιά*, Ἀθήνα, Θυμάρ.
- Sanders D. & Wills F. (2003), *Counselling for Anxiety Problems*, Great Britain, SAGE Publications.
- Schimmenti A., Billieux J., & Starcevic V. (2020), «The four horsemen of fear: An integrated model of understanding fear experiences during the COVID-19 pandemic», *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2), 41–45. <https://doi.org/https://doi.org/10.36131/>
- Σκούρας Φ., Χατζηδημιός Α., Καλούτσος Α., Παπαδημητρίου Γ. (1991), *Ἡ Ψυχοπαθολογία τῆς Πείνας, τοῦ Φόβου καὶ τοῦ Ἄγχους*, Ἀθήνα, Ὀδυσσεύς.
- Wolpe J., & Wolpe D. (1996), *Ζωὴ χωρὶς φόβο*, μτφρ. Σ. Ἀνδρεοπούλου, Ἀθήνα, Δίοδος. (Τίτλος πρωτοτύπου: *Life without fear*, ἔτος πρωτότυπης ἐκδόσεως, 1988).
- Χατζημωυσις Α. (2014), *Ὁ φόβος (demo 2) ἓνα συναισθημα*, Ἀθήνα, Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης.
- Yalom D. I. (2008), *Στὸν κῆπο τοῦ Ἐπίκουρου*, μτφρ. Ε. Ἀνδριτσάνου. & Γ. Ζέρβας, Ἀθήνα, ΑΓΡΑ.

Ἄπό τό διαδίκτυο

- <https://dictionary.apa.org/fear>
- http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=77&page=35
- <https://humanpsychology.com.au/why-fear-is-a-liar/>
- Asmundson G. J. G. & Taylor S. (2020a), «Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV outbreak», *Journal of Anxiety Disorders*, 70, 102196. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102196>
- Carleton R. N., Norton M. A. P. J. & Asmundson G. J. G. (2007), «Fearing the unknown: A short version of the Intolerance of Uncertainty Scale», *Journal of Anxiety Disorders*, 21(1), 105–117. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2006.03.014>
- Engelhard I. M., Van Uijen S. L., Van Seters N. & Velu N. (2015), «The Effects of Safety Behavior Directed Towards a Safety Cue on Perceptions of Threat», *Behavior Therapy*, 46(5), 604–610. <https://doi.org/10.1016/j.beth.2014.12.006>
- Holmes E. A., O' Connor R. C., Perry V. H., Tracey I., Wessely S., Arseneault L. et al. (2020), «Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science», *The Lancet Psychiatry*, 7(6), 547–560. [https://doi.org/10.1016/S2215-0366\(20\)30168-1](https://doi.org/10.1016/S2215-0366(20)30168-1).
- LeDoux J. E. (2014), «Coming to terms with fear», *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(8), 2871–2878. <https://doi.org/10.1073/pnas.1400335111>

ΠΡΩΤ. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΛΛΙΓΕΡΗΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΓΑΜΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ
ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΑΘΗΝΩΝ

«ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΜΗΝ ΠΗΓΑΙΝΩ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ...
ΑΛΛΑ ΚΑΤΑ Τ' ΑΛΛΑ ΑΚΟΛΟΥΘΩ...»¹
ΣΧΟΛΙΑ ΣΕ ΜΙΑ ΕΡΕΥΝΑ

Ἡμελέτη τῶν στάσεων καί τῶν ἀξιῶν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνα ἀπό τά ἄγαπημένα θέματα ἔρευνας τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν ἰδιαίτερα σήμερα πού οἱ κοινωνίες χαρακτηρίζονται ἀπό τήν μεταβολή. Ἰδιαίτερο καί σημαντικό κεφάλαιο τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν εἶναι ἡ σχέση θρησκείας-κοινωνίας. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλός. «Οἱ κοινωνικές ἀλλαγές στόν σύγχρονο κόσμο συνοδεύονται καί ἀπό ἀλλαγές στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἡ θρησκευτική ἀναφορά βιώνεται καί ἐκφράζεται σπίν νεωτερικότητα, προκαλώντας τήν κοινωνιολογική σκέψη ὄχι μόνο νά δημιουργήσει νέους ὅρους ἱκανούς νά περιγράψουν τί νέα φάση τῆς νεωτερικότητας, ἀλλά καί νά διερευνήσει ἐκ νέου τά ἐρωτήματα πού σχετίζονται μέ τί θέση τῆς θρησκείας στίς σύγχρονες κοινωνίες»². Βέβαια ὑπάρχει ἓνας βασικός ὅρος τόν ὁποῖο πρέπει πάντοτε νά θυμόμαστε. Ἡ κατανόηση τῶν συμπερασμάτων μᾶς ἔρευνας εἶναι πολύ δύσκολη ἄν δέν θέλουμε νά ἐξαγάγουμε συμπεράσματα τά ὁποῖα θά μᾶς ἀποπροσανατολίσουν. Οἱ ἔρευνες «...μποροῦν νά μᾶς δώσουν πολύτιμες πληροφορίες γιά τίς κοινωνικές ἐκφάνσεις τῆς θρησκευτικῆς σφαίρας τοῦ ἀνθρώπινου βίου, νά ἀποτυπώσουν ἀκόμη σύνθετα φαινόμενα στόν σύγχρονο κόσμο καί πτυχές τῆς ρευστῆς θρησκευτικότητας. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, πολύ λίγα μποροῦν νά μαρτυρήσουν γιά τήν καθηαυτή ἐμβίωση τοῦ θρησκευτικοῦ γεγονότος. Γιά τήν ἀκρίβεια, οἱ κοινωνικές ἐπιστῆμες

¹ Ὁ τίτλος προέρχεται ἀπό τί φράση μᾶς νέας 23 ἐτῶν, ὅπως ἀποδίδεται σπίν ἔρευνα πού δημοσίευσε τόν Ἰούνιο τοῦ 2005 ἡ Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς μέ θέμα «Ἡ Νέα Γενιά σπίν Ἑλλάδα σήμερα» σέ συνεργασία μέ τό Τμήμα Ἐπικοινωνίας καί ΜΜΕ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καί τῆς Ἐταιρείας δημοσκοπήσεων ALCO.

² Χ. Τσιρώνης *Θρησκεία καί κοινωνία στί δεύτερη νεωτερικότητα. Λόγοι, διάλογοι καί ἀντίλογοι στό ἔργο τοῦ Ul.Beck*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη, χ.χρ., σελ. 45.

έστιάζουν αποκλειστικά στις κοινωνικές εκφράσεις της θρησκευτικότητας αφήνοντας έξω από το πεδίο τους την εσωτερη κατανόηση του θρησκευτικού βιώματος ως πηγής νοηματοδοτήσεων της κοινωνικής δράσης. Μπορούν λοιπόν να προσφέρουν μιά αρκετά σαφή ιδέα για τον όριζοντα νοήματος σε μιά κοινωνία, να αποτελέσουν αφορμές αναστοχασμού, (αυτο)κριτικής, καθώς και έποικοδομητικής επαναπροσέγγισης της θρησκευτικής ζωής. Ίδιαιτέρως σήμερα, αξίζει να επαναπροσεγγίσουμε και πάλι τὰ έρευνητικά δεδομένα, καθώς η Έλλάδα και άλλες χώρες διέρχονται από μιά φάση γενικευμένης θεσμικής αμφισβήτησης –άν όχι αποδιοργάνωσης– και η έμπιστοσύνη στη δύναμη που μπορεί να προσφέρει η αναφορά στο συλλογικό μοιάζει να έχει κλονιστεί...»³.

Αυτές είναι μερικές από τις επιδιώξεις σύμφωνα με τις οποίες οργανώνονται και πραγματοποιούνται πάρα πολλές έρευνες στην Έλλάδα και στο έξωτερικό. Πρίν από λίγους μήνες δημοσιεύτηκαν⁴ τὰ αποτελέσματα της πρόσφατης παγκόσμιας έρευνας που διενήργησε τό άμερικανικό Pew Research Center σε 34 χώρες στο χρονικό διάστημα 13 Μαΐου-2 Οκτωβρίου 2019.

A. Τά βασικά θέματα πού θίγει

Η μελέτη των ποσοτικών χαρακτηριστικών οδηγεί σε πολύ σημαντικά ποιοτικού χαρακτήρα έρωτήματα που προκύπτουν άβίαστα και τὰ όποια χρειάζονται ένδεδλεχέστερη μελέτη. Θα αναφερθούμε σε μερικά ως παράδειγμα. Γιατί η σημασία του Θεού αύξήθηκε στην Ρωσία αλλά μειώθηκε στην Δ. Ευρώπη; Τι σημαίνει ότι η πίστη στον Θεό ανιχνεύεται περισσότερο στις αναδυόμενες οικονομίες αλλά όχι τόσο στις αναπτυγμένες; Η πίστη έξαρτάται από την οικονομική ευμάρεια; Γιατί η σύνδεση της πίστης στον Θεό με την ήθική άφορā περισσότερο τις αναπτυσσόμενες χώρες; Τέλος, τί σημαίνει άραγε η αύξηση ή η μείωση της σημασίας του Θεού στον άνθρωπο; Μπορεί τόσο εύκολα να αποτυπωθεί σε άριθμούς; Μετρāται η σχέση Θεού-άνθρώπου; Μπορεί να αύξομειώνεται ανάλογα με την οικονομική ανάπτυξη ή όχι; Έρωτήματα που άπασχολούν ήδη πολλούς κοινωνιολόγους και φιλοσόφους, αλλά η ψηλάφησή τους ξεφεύγει από τὰ όρια του κεμένου αυτού.

Στην ανάλυσή μας θα περιοριστούμε μόνο σε τρία, κεντρικά σύμφωνα με την άποψή μας, θέματα από όσα θίγει η έρευνα, και τὰ όποια συναντāμε και

³ Χρ. Τσιρώνη «Οί έρευνες για την θρησκευτικότητα στην σύγχρονη Έλλάδα. Έπιστημολογικά προλεγόμενα» στο ejournals.lib.auth.gr/culres/article/download. Ανακτήθηκε στις 4-10-2020.

⁴ Βλ. Παύλου Παπαδόπουλου «Ευρωπαϊκά "πρωτιά" για την πίστη των Έλλήνων» έφημ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 26.07.2020.

σέ άλλες πού πραγματοποιήθηκαν στην Έλλάδα τά τελευταία 15 χρόνια και για τόν λόγο αυτό έχουμε τήν δυνατότητα σύγκρισής τους.

1. *Πόσο σημαντική είναι ή θρησκεία για τήν ζωή μας;* Από τίς απαντήσεις φαίνεται ότι οί Έλληνες πρωτεύουμε όχι μόνο στην Εύρώπη αλλά και στον «άνεπτυγμένο» οικονομικά κόσμο, ξεπερνώντας ακόμη και τίς παραδοσιακά θρησκευόμενες ΗΠΑ.

2. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει και μέ τήν *σημασία τής προσευχής στην προσωπική ζωή του ανθρώπου*. Οί Έλληνες είναι δεύτεροι στον κόσμο.

3. Αλλάζει όμως ή ιεράρχηση στο ερώτημα πού έρευνά τήν *σχέση πίστης και ήθικης*. Ένδεικτικά φαίνεται ότι οί πολίτες μέ χαμηλά εισοδήματα, μέ ηλικία άνω των 50 και μέ χαμηλό μορφωτικό επίπεδο συνδέουν σέ πολύ μεγαλύτερο ποσοστό τήν ήθική μέ τήν πίστη σέ σχέση μέ τούς νεώτερους, τούς οικονομικά εύπορότερους και τούς άπόφοιτους τής ανώτερης και ανώτατης εκπαίδευσης. Διαβάζοντας επιφανειακά τά αποτελέσματα επιτρέπουν θριαμβολογίες. Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική. Αυτή θά προσπαθήσουμε νά προσεγγίσουμε, έμβαθύνοντας σέ τρία θέματα πού ξεχωρίσαμε.

• **Πόσο σημαντική είναι ή Θρησκεία στή ζωή μας; Η όρθόδοξη πίστη;**

Ι. Άν συγκρίνουμε τά αποτελέσματα τής έρευνας μέ άλλες παλαιότερες πού πραγματοποιήθηκαν στην Έλλάδα⁵, παρατηρούμε ότι τά ποσοστά άποδοχής τής θρησκείας αλλά και τής πίστης στον Θεό παραμένουν διαχρονικά πολύ ύψηλά (βλ Πίνακας 1). Η αναφορά στις έννοιες «θρησκεία» και «Θεός» είναι άναμενόμενα πολύ γενική. Όσο περισσότερο όμως συγκεκριμενοποιούνται μέ τήν βοήθεια των ερωτημάτων πού θέτουν οί έρευνητές, τόσο περισσότερο μειώνεται. Επίσης ποιοτικά είναι πολύ διαφορετική ή παραδοχή τής θρησκευτικότητας ή τής πίστης σέ έναν Θεό από τήν πίστη στην Άνάσταση. Άν διαβάσουμε προσεκτικά τά στοιχεία του Πίνακα 2, τότε θά αντιληφθούμε ότι οί Έλληνες είναι μέν πιστοί αλλά άποτιμώντας τήν πίστη βασιζόμενοι στην θεολογική σκέψη τής Έκκλησίας μας ή εικόνα θαμπώνει. Φαίνεται μέ τήν γλώσσα των άριθμών ότι οί Έλληνες ως πιστοί βρίσκονται σέ πλήρη σύγχυση.

⁵ Αναφερόμαστε συγκεκριμένα στην έρευνα τής Γ. Γραμματείας Ν. Γενιάς πού δημοσιεύτηκε τό 1998 μέ τήν βοήθεια τής VPR-C. Στην έρευνα «Η Νέα Γενιά στην Έλλάδα σήμερα», ή όποία πραγματοποιήθηκε από τί Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς σέ συνεργασία μέ τό Τμήμα Έπικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Άθηνών και τής εταιρείας δημοσκοπίσεων ALCO, στις αναλύσεις δεδομένων τής Εύρωπαϊκής κοινωνικής έρευνας τά αποτελέσματα τής όποίας δημοσιεύθηκαν στο βιβλίο *Πολιτική-Κοινωνία-Πολίτες*, έκδ. ΕΚΚΕ, Άθήνα 2007, Τί πιστεύουν οί Έλληνες; <https://www.in.gr/2019/04/26/greece/ereyna-ti-pisteyoun-oi-ellines-gia-pasxa-thriskeia-kai-ekklisia>. «Υπάρχει Θεός για τούς Έλληνες;» www.kathimerini.gr/society/992442/ereyna-yparchei-theos-gia-toys-ellines.

Μια στατιστική αποτύπωση...

	1995	1997	2006	2015
Πίστη στο Θεό (+αρκετά)	76,8%	91,3%	81% (Σ.Ε)	74,2%
Αποδοχή της Εκκλησίας ως θεσμός	59,8%	58,6%	6.6/10 (Εκκλησία) 7,8/10(Θρησκεία)	85,4% (μιας Θρησκείας)
Η Ορθοδοξία ως σκοπός στη ζωή	3,0%	5,3%	3%-4%	2%-3%

Πίνακας 1.

Εσείς προσωπικά πιστεύετε:

Στο μίτη	62,5%
Στο πεπονημένο	51,4%
Σε ανώτερες υπερφυσικές δυνάμεις	44,1%
Στη Δευτέρα Παρουσία και στην τελική κρίση ζωντανών και νεκρών	31,8%
Στην ύπαρξη Παραδείσου και κόλασης	30,2%
Στην ύπαρξη προηγούμενων ζωών	27,3%
Πόσο σημαντική είναι η θρησκεία στη ζωή σας;	49,5% (πολύ 19,6%+ αρκετά 29,9%)
Είμαι θρησκευόμενος	51,9% (2015)-85,6% (2001)

Πίνακας 2.

Ἄν σταθοῦμε, ἰδιαίτερα, στὴν ἔννοια «Ἐκκλησία», θὰ διαπιστώσουμε ὅτι εἶναι ὀλοφάνερη ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν θεσμό, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀποδεκτὸς σὲ σχετικὰ ὑψηλά ποσοστά σὲ σχέση μὲ τὸ θεολογικὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὴν κοινότητα καὶ στὴν σύνδεση μὲ τὸ νόημα ζωῆς. Ἐδῶ ὁ βαθμὸς ἀποδοχῆς εἶναι ἐξαιρετικὰ χαμηλός. Καὶ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ γλῶσσα τῶν ἀριθμῶν ἀποκαλύπτει ὅτι στὴν συνείδηση τῶν Ἑλλήνων ἡ Ἐκκλησία εἶναι σημαντικὴ ἐπειδὴ προσφέρει ἀσφάλεια, συνασθηματικὸ καταφύγιο, ἀνακούφιση σὲ μεταφυσικὰ ἐρωτήματα, ἀλλὰ ἡ διδασκαλία τῆς δὲν ἀποτελεῖ νόημα ζωῆς γιὰ τὴν συντριπτικὴ πλειοψηφία τους. *Μὲ ἄλλα λόγια θρησκευοῦμε, ἀλλὰ ἡ πίστη στὴν διδασκαλία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας δὲν εἶναι ξεκάθαρη. Πιστεύοῦμε στὸν Χριστό, ἀλλὰ δὲν μετέχουμε στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα ἢ ὁποῖα σύμφωνα μὲ τὸν Ἀπ. Παῦλο εἶναι σῶμα Του.*

Ἄν ἀκόμα μὰ φορά προσθέσουμε στὴν συζήτηση τὰ εὐρήματα τοῦ Πίνακα 2, τότε τὸ τοπίο τῆς θρησκευτικότητας τοῦ Ἑλλῆνα ξεκαθαρίζει ἀκόμα περισσότερο. Οἱ ἀπαντήσεις δείχνουν ἕναν ἄνθρωπο ὁ ὁποῖος ἔχει θρησκευτικὴ ἀναφορὰ, ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἡ πίστη του δὲν εἶναι ξεκάθαρη. Οἱ διαφορὲς πού παρατηροῦμε στὶς ἔννοιες «θρησκευτικότητα», «ἐκκλησιαστικότητα», «πίστη» καὶ ἄλλες ὑπογραμμίζουν τὴν σύγχυση, ἢ ὁποῖα δὲν ἀνιχνεύεται γιὰ πρώτη φορά, οὔτε ἀποτελεῖ ἑλληνικὴ ἀποκλειστικότητα. Ἀπλῶς δὲν ἀφήνει περιθώρια θριαμβολογιῶν καὶ θέτει ἐπίσης μὲ ρεαλισμὸ τὸ πρόβλημα τοῦ ἀποχριστιανισμοῦ καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἀφοῦ οἱ βαπτισμένοι ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ δὲν καλλιεργοῦν τὸ βάπτισμά τους σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλία τῆς Ἐκκλησίας μας.

II. Τὸ μεγάλο ποσοστὸ τῆς εὐσέβειας πού ἀνιχνεύεται δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα ἀποδοχὴ τῶν δογμάτων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, οὔτε τῶν λατρευτικῶν πρακτικῶν, οὔτε (πολύ περισσότερο) τὴν ἔνταξη τοῦ πολίτη σὲ αὐτή.

«Η θρησκευτικότητα είναι ευρύτερη έννοια και έμπεριέχει τή συμμετοχή στη Λειτουργία ή σέ θρησκευτικού τύπου τελετουργίες, τή γνώση γιά τούς “πυλώνες τής πίστεως”-δόγματα, αλλά και γιά τούς κανόνες, τήν ιεραρχία και τίς δομές τής θρησκευτικής κοινότητας, τήν παραδοχή και ύποστήριξη τών βασικών πεποιθήσεων του θρησκευτικού σώματος, καθώς επίσης και τόν προσανατολισμό τής καθημερινής ζωής προς τόν όρίζοντα τής θρησκευτικής νοηματοδότησης. Οί έρευνες συντελούνται μέσα από τόν όρισμό μεταβλητών ποσοτικού ή ποιοτικού χαρακτήρα που αντικατοπτρίζουν μέ μετρήσιμα δεδομένα μία ή και περισσότερες πτυχές τής θρησκευτικότητας. Βεβαίως, οί πιο έσωτερικές διαστάσεις του θρησκευτικού βιώματος παραμένουν σχεδόν άπροσπέλαστες γιά τήν κοινωνική καταγραφή και άνάλυση. Οί μετρήσιμες λοιπόν καταγραφές τής έκκλησιαστικότητας μπορούν νά προσφέρουν μία γενική εικόνα γιά τήν ένσωμάτωση τής θρησκείας στη δομική λειτουργία τής κοινωνίας, δέν θά πρέπει όμως νά λησμονείται ότι διαμορφώνονται σέ ένα δυναμικό, σχεδόν ρευστό πεδίο κοινωνικών άλλαγών. Ό βαθμός συμμετοχής τών πιστών σέ λατρευτικού τύπου συνάξεις μπορεί νά επηρεάζεται από έξελίξεις στό πολιτικό, κοινωνικό, προσωπικό και θεσμικό τους συγκείμενο»⁶. Τό γεγονός ότι οί Έλληνες θρησκευούν ή είναι εύσεβεις δηλώνει τήν άξία που έχει ή πίστη στην ζωή τους. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι ή πίστη αυτή άποτελεί μέρος τής ταυτότητάς τους. Αυτό ή πραγματικότητα δέν είναι δυσερμίνευτη. «Μορφές θρησκευτικής έκφρασης “χωρίς Θεό” ή/και χωρίς Έκκλησία δέν είναι πλέον σπάνιες στην ύστερη νεωτερικότητα»⁷. Ούτε όμως πρωτόγνωρες. «Ό Θεός τών φιλοσόφων» του Πασκάλ είναι ένας Θεός χωρίς θρησκεία. Στην ύστερη νεωτερικότητα ή σχέση «Θεού»-θρησκείας διαφοροποιείται μέχρι που άντιστρέφεται. Σήμερα έχουμε μορφές θρησκευτικότητας χωρίς Θεό ή/και Έκκλησία. «Νέα θρησκευτικά κινήματα, θρησκευτικές άκρότητες διαφόρων μορφών, συγκρητισμοί και οικουμενισμοί, στενοί δεσμοί μεταξύ θρησκευτών, έθνικών και πολιτικών ταυτοτήτων, κοσμικές μορφές θρησκευτικότητας, ρευστά σύνορα μεταξύ θρησκείας και θεραπευτικής... θρησκείες κατά παραγγελία...»⁸. Οί έννοιες «θρησκεία», «Θεός», «Έκκλησία» δέν είναι στενά δεμένες. Παρατηρείται μία χαλαρή σχέση άνάμεσα στην πίστη τών ανθρώπων και στη

⁶ Χρ. Τσιρώνης, ό.π.

⁷ Βλ. Βασιλική Γεωργιάδου-Ηλ. Νικολακόπουλος «Έκκλησιασμός, θρησκευτικότητα και προσευχή: Μία άσύμπτωτη σχέση» στό Π. Καφετζής, Θ. Μαλούτας, Ι. Τσίγκανου (έπιμ.) *Πολιτική, Κοινωνία, Πολίτες. Άνάλυση δεδομένων τής Ευρωπαϊκής έρευνας*, έκδ. ΕΚΚΕ Άθήνα 2007, σελ. 129.

⁸ Βλ. Jean-Paul Willaime *Κοινωνιολογία τών θρησκειών*, μτφρ. Α. Καραστάθη, έπιμ. Θ. Ψυχογιός, έκδ. Καρδαμίτσα, Άθήνα 2004, σελ. 99.

θησκεία όπως περιγράφεται στα ιερά τους κείμενα⁹. Πρόκειται για ένα φαινόμενο παγκόσμιο που παρατηρείται έντονα και στους Έλληνες ορθόδοξους χριστιανούς. Άπλή ανάγνωση του Πίνακα 2 επιβεβαιώνει την άποψη του Γάλλου έρευντη. Άλλοι κοινωνιολόγοι επισημαίνουν την δυνατότητα επιβίωσης της θρησκευτικής πίστης χωρίς να υπάρχει ή αντίστοιχη ένταξη των πιστών σε μία θρησκευτική κοινότητα με την οποία συνδέεται μία συγκεκριμένη όμολογία πίστης¹⁰. Έπομένως αν η αποδοχή μιας θρησκείας (ή Όρθόδοξη Έκκλησία στην περίπτωση της έρευνας) είναι πολύ υψηλά, αυτό δέν σημαίνει ότι ο πολίτης που απαντά στα έρωτήματα της έρευνας είναι ευσεβής ή αν πιστεύει μετέχει στην (έκκλησιαστική) κοινότητά του.

• Η Προσευχή

Σάν πρακτική αποτελεί ένδειξη πίστης. Καί σε αυτό τό σημείο όμως, σύμφωνα με τους κοινωνιολόγους, συγχέουμε την θρησκευτικότητα με την άσκηση της πίστης και με την προσευχή, όσο και αν μας φαίνεται άπίστευτο. «...ή έκκλησιαστική πρακτική, τό ίδιο όπως και ή προσευχή, δέν αποτελούν άπαραιτήτως συνοδευτικές εκφράσεις ενός υπάρχοντος αισθήματος πίστης για τις αλήθειες που αποκαλύπτονται στα ιερά κείμενα των θρησκευτικών δογμάτων»¹¹. Στην εποχή του ατομικισμού ή πίστη είναι δυνατό να βιώνεται τμηματικά, έπιλεκτικά και συγκυριακά. Η ιδιότητα του θρήσκου δέν ταυτίζεται υποχρεωτικά με την ιδιότητα του πιστού που είναι άφοσιωμένος στην πίστη του. «Οί άνθρωποι προσεγγίζουν κριτικά το θρησκευτικό πεδίο και επιλέγουν τόν τρόπο προσωπικής συσχέτισής τους με τις θεσμικές εκφάνσεις του. Άκόμη ο πλουραλισμός δέν εμφανίζεται πλέον αποκλειστικά ως μία κατάσταση μεταξύ των θρησκειών αλλά και στό έσωτερικό τους, καθώς οί άνθρωποι έπεξεργάζονται τις ήθικές, τις κοινωνικές, ακόμα και τις τελετουργικές επιλογές της ζωής τους»¹². Η προσευχή μπορεί, και αυτή, να είναι άπλό συναισθηματικό καταφύγιο και να μίν ριζώνει μέσα στό έδαφος μιας ώριμης πίστης.

• Η σχέση ήθικής και πίστης

Η σχέση πίστης και ήθικής δέν ακολουθεί διαφορετικό δρόμο. Ήδη ο προσεκτικός παρατηρητής έχει διαπιστώσει αντιφάσεις που δέν είναι πρώτο-

⁹ Jean-Paul Willaime, ό.π., σελ. 138.

¹⁰ Βλ. Βασιλική Γεωργιάδου-Ηλ. Νικολακόπουλος, σελ. 131.

¹¹ Ό.π., σελ. 128.

¹² Χ. Τσιρώνης, ό.π., σελ. 156.

γνωρες. Ουσιαστικά είναι παράγωγη της θρησκευτικότητας της εποχής μας, ή όποια εκδηλώνεται με την άνηψη της πίστης και την πτώση του άνήκειν. Σέ όλόκληρη τίν Εύρώπη βλέπουμε αυτή τίν αντιθετική πορεία¹³.

Ἡ ἠθική ἀκολουθεῖ καί αὐτή τίν ἐξατομίκευση καί τίν ὑποκειμενοποίηση τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Βρισκόμαστε μπροστά «στή βασιλεία τοῦ νά πράττεις μόνος σου σέ θέματα θρησκείας, εἴτε αὐτό ἀφορᾷ στή ζήτηση εἴτε στήν προσφορά ἀγαθῶν σωτηρίας»¹⁴. Αὐτή ἡ πραγματικότητα ὀδηγεῖ στήν ἐκ τοῦ προχείρου κατασκευή πίστεων καί ἐμπειριῶν καί στήν ἀναζήτηση ὁμάδων ἔνταξης εἴτε ἐντός τῆς Ἐκκλησίας, εἴτε ἔξω ἀπό τή ζωή της. Ὅπως ἔχει δεῖξει καί ἡ δράση παραθρησκευτικῶν ὁμάδων τόσο στήν Ἑλλάδα ὅσο καί στό ἐξωτερικό, ἀντιμετωπίζουμε τίν ἀνάπτυξη μιᾶς «θρησκείας (ἢ καί μιᾶς Ἐκκλησίας)¹⁵ κατά παραγγελία, ὅπου ἡ συνεκτικότητα εἶναι περισσότερο θέμα τοῦ καταναλωτῆ παρά τοῦ παραγωγοῦ καί ὅπου ἡ θρησκευτική ὑπεραγορά γίνεται ὁ κεντρικός θεσμός τῆς ρύθμισης τοῦ πιστεῦειν»¹⁶. Σέ αὐτή τίν «ὑπεραγορά» οἱ θεσμοί (θρησκευτικοί ἢ ἐκκλησιαστικοί) δέν εἶναι οἱ μόνοι πού προσφέρουν τή δυνατότητα τῆς πίστης¹⁷.

Ἡ κατάσταση πού περιγράψαμε προηγουμένως ἀναδεικνύει τή σημασία τῆς παράδοσης μέ ἓνα τελείως διαφορετικό τρόπο ἀπό αὐτό πού ἔχουμε ὀρίσει μέχρι τώρα. Αὐτή φυλάσσεται ὡς ἀπόθεμα γιά περίπτωση ἀνάγκης. Ἀποτελεῖ ἓνα καταφύγιο γιά τούς «ἄστεγους» πιστοῦς. Οὔτε αὐτό εἶναι παράλογο, ἀφοῦ ζοῦμε στό τέλος «τῶν μεγάλων ἀφηγήσεων». Γεγονός πού σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ζεῖ χωρίς σημεῖα ἀναφορᾶς. Τό πρόβλημα τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, τοῦ θανάτου καί τῆς ἐλευθερίας μένει δυναμικά παρόν χωρίς οὐσιαστικές ἀπαντήσεις¹⁸. Τό ἴδιο καί οἱ ἠθικές δεσμεύσεις.

B. Οἱ προβληματισμοί πού δημιουργοῦνται

I. «Σέ κάθε περίπτωση πάντως, τά ἐρευνητικά δεδομένα δέν ἐπιτρέπουν γενικεύσεις, θρηνωδίες ἢ πανηγυρισμούς οὔτε στόν ἐκκλησιαστικό χῶρο οὔτε

¹³ Πρβλ J.-P. Willaime *Κοινωνιολογία τῶν θρησκειῶν*, ἔκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 2004, τίν εἰσαγωγή τοῦ Στ. Ζουμπουλάκη στό βιβλίο τοῦ Ζ. Ντανιέλ *Ὁ Θεός εἶναι φανατικός*; Ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 1998.

¹⁴ J.-P. Willaime, ὁ.π., σελ. 138.

¹⁵ Ἡ προσθήκη εἶναι δική μας.

¹⁶ Ὁ.π., σελ. 141.

¹⁷ Πρβλ. ὁ.π., σελ. 141-142.

¹⁸ Βλ. Yalom, *Ψυχιατρική καί Θρησκεία*, ἔκδ. Ἄγρρα.

καί ἔξω ἀπὸ αὐτόν, καθώς περιγράφουν ἕναν κόσμο πλουραλιστικό πού μετασχηματίζεται μέ ραγδαίους ρυθμούς καί ἐπιτρέπει τὴν ἀνάδειξη ποικίλων ἀντιφάσεων καί ἀμφισπιμῶν...»¹⁹.

Εἶναι ὅμως σαφές ὅτι οἱ ἀλλαγές στὸν καθημερινὸ βίο πού ἐπιφέρει ἡ (συνεχῆς) κοινωνική μεταβολή δὲν ἔχουν μελετηθεῖ σέ βάθος ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικούς φορεῖς, οἱ ὁποῖοι σχεδιάζουν καί ὑλοποιοῦν τὴν ποικιαντική διακονία τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου. Οὔτε φυσικά ἡ σχέση τους μέ τὴν θρησκευτικότητα παραμένει ἀμετάβλητη. Τὸ πρόβλημα γιὰ τοὺς φορεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας εἶναι ὅτι δὲν ἀξιολογοῦν σωστά τίς συνεχῆς καί σέ βάθος ἀλλαγές πού συνθέτουν τὸ φαινόμενο πού ὀνομάζεται «κοινωνική μεταβολή». Στὴν καθημερινότητα ὁ διασκορπισμένος λαὸς τοῦ Θεοῦ δὲν συντάσσεται καί δὲν συγκροτεῖται σέ σῶμα μέ κεφαλή τὸν Χριστό. Ὁ πιστός Τὸν ἀναγνωρίζει, Τὸν ἀποδέχεται, ἀλλὰ δὲν ἐντάσσεται στὸ Σῶμα Του. Θρησκεύει, ὅπως τὸ περιγράφει ἐμφαντικά ὁ Ντοστογιέφσκι περιγράφοντας τὸν μῦθο τοῦ Μεγάλου Ἱεροξεταστῆ. Κυριαρχεῖται ἀπὸ τὸ «θαῦμα», τὸ «μυστήριον» καί τὸ «κύρος»²⁰, τὰ ὁποῖα εἶναι «τρία βασικά γνωρίσματα ταυτότητας τῆς φυσικῆς θρησκείας, τρεῖς ἐμπειρωμένες πρακτικῆς τῆς θεσμικῆς ὀργανωμένης θρησκευτικότητας»²¹. Πρακτικῆς ἐξαιρετικῆς διαδομένης ἀκόμα καί σήμερα στὴν Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία, χωρὶς νὰ δίνεται ἡ ἀπαραίτητη σημασία στὴν ἐξέλιξη τοῦ φαινομένου. Δὲν γίνεται ἔτσι ἀντιληπτὸ αὐτὸ πού ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ἀπὸ ἀρκετοὺς σύγχρονους ὀρθόδοξους θεολόγους: «Ὁ ἀτομικισμὸς καί ὁ ψυχολογισμὸς πού ἐπικρατεῖ γενικότερα στὸν κοινωνικὸ χῶρο διαβρώνει καί τὴν περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀντίληψη... μετατρέποντας τὴν Ἐκκλησία σέ θεραπευτήριον ἀτόμων σάν νὰ μὴν ἀρκεῖ ἡ κοινότητα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ νὰ θεραπεύσει τὸν ἄνθρωπο καί νὰ τὸν μετατρέψει ἀπὸ ἐνδοστρεφῆ σέ κοινωνικὴ ὑπαρξη»²². Ὁ θρησκός καί ὄχι πιστός πού ζεῖ στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα προσέρχεται σέ μιὰ θρησκευτικὴ κοινότητα ὄχι μέ κριτήριο τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας ἀλλὰ μέ τὴν ἐπιθυμία νὰ αἰσθανθεῖ ψυχικὴ εὐφορία, νὰ ἀποτινάξει ἀπὸ πάνω του τὸ βάρος τοῦ ἄγχους καί τῆς ὑφέρπουσας κατάθλιψης... ὁ σύγχρονος Ἑλληνας δηλώνει βαθιὰ πίστη στὸν Θεὸ ἀλλὰ ἀδυνατεῖ καί νὰ ὑποψιαστεῖ πὼς ὁ Θεὸς του δὲν εἶναι ὁ Χριστὸς τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐπικαλεῖται συχνά τὸν

¹⁹ Χρ. Τσιρώνης, ὀ.π., σελ. 67.

²⁰ Φ. Ντοστογιέφσκι *Ἀδελφοὶ Καραμάζοφ*, ἐκδ. Γκοβόστη, μτφρ. Ἀ. Ἀλεξάνδρου, τόμ. Β΄ σελ. 109.

²¹ Χρ. Γιανναρά, *Ἐνάντια στὴ θρησκεία*, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 2006, σελ. 31.

²² Στ. Γιαγκάζογλου, *Κοινωνία Ἐσχάτων*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2016, σελ. 148-149.

Θεός, αλλά στό μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του ζεῖ σάν νά μὴν ὑπάρχει Θεός»²³.

II. Φυσικά ἡ ἀντίδραση ἀρκετῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν εἶναι ἀναμενόμενη. Γιά αὐτὴ τὴν πραγματικότητα εὐθύνεται ἡ... πραγματικότητα! Τό συνηθέστερο ἐπιχειρήματα τῆς ἀδυναμίας ἄσκησης τῆς ποιμαντικῆς διακονίας εἶναι ὅτι ἡ πραγματικότητα εἶναι τόσο ἰσχυρή καὶ οἱ σειρῆνες της τόσο δελεαστικές, ὥστε κάθε προσπάθεια νά πέφτει στό κενό. Ἀναδεικνύοντας, ἀθέλητα ἴσως, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο σέ μέθοδο τὴν καχυποψία καὶ τὴν ἄρνηση τῶν μεταβολῶν τῆς μεταμοντέρνας κοινωνίας στὴν ὁποία καταφεύγουν κληρικοί καὶ οἱ λαϊκοὶ συνεργάτες τους σέ ρυθμιστικὸ παράγοντα τῆς ἐργασίας τους! Ὁ φόβος καὶ ἡ ἄρνηση φαίνεται νά ἐπικρατεῖ τῆς πρόσκλησης «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα ἔθνη...» προσχωρῶντας στὴν ἡττοπάθεια.

Ἡ προσπάθεια τῆς διακονίας τοῦ λαοῦ ἀπὸ τοὺς κληρικούς ἀποτυγχάνει διότι δέν τὸν ἀγγίζει ἐπειδὴ δέν ψηλαφεῖ τοὺς προβληματισμούς του, τίς ἀγωνίες του καὶ τίς ἀμφισβητήσεις του. Ἡ Ποιμαντικὴ μας ἀποτυγχάνει ἐπειδὴ δέν θεολογεῖ, ἢ καλύτερα δέν συνομιλεῖ μὲ τὸν κόσμο, δέν ἀπαντᾷ στό κάλεσμά του. Ἡ Θεολογία τῆς Ἐκκλησίας μας «προστατεύεται» ἀπὸ τὸ καταθλιπτικὸ κάλυμμα τῆς ἀδυναμίας μας γιά βαθύτερη σπουδὴ τῶν πηγῶν. Ἡ Παράδοση χρησιμοποιεῖται ὡς ἄλλοθι διατήρησης ἑνὸς παρελθόντος πού ἔχει φύγει καὶ τῆς ἄρνησης τοῦ διαλόγου μὲ τὸ παρὸν μὲ προοπτικὴ τὸ μέλλον. Τό ἀποτέλεσμα τῆς τακτικῆς αὐτῆς δέν πρέπει νά μᾶς παραξενεύει. Ἡ Ἐκκλησία καὶ ἡ Θεολογία της ἐκκοσμικεύεται ἐπειδὴ οἱ φορεῖς φοβοῦνται τὴν διακινδύνευση τοῦ ἀνοίγματος στὸν «ἄλλον» πού καλεῖ «διαβάς... βοήθησον ἡμῖν»²⁴ καὶ ἡ ἐκκοσμικεύση τῆς θεολογίας, ὅπως εἶναι φυσικό, δέν μπορεῖ νά ποιμάνει.

«Οἱ ἐνορίες μας δέν μοιάζουν νά συνιστοῦν τίς εὐχαριστιακές συνάξεις πού ἀποσκοποῦν στὴ λατρεία τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, οὔτε καλλιεργοῦν στὴν πράξη τὴν ἀγάπη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον γιά τὸν πάσχοντα ἀδελφό. Θυμίζουν περισσότερο κέντρα ἐξυπηρετήσεως θρησκευτικῶν ἀναγκῶν στά ὁποία οὔτε ὁ ἱερέας οὔτε ὁ πιστός ἐκπλήσσονται πλέον ἀπὸ τὸ γεγονός πὼς δέν ξέρουν τίποτε ὁ ἕνας γιά τὸν ἄλλον καὶ δέν ἐπιθυμοῦν καὶ νά κάνουν κάτι τέτοιο»²⁵. Ἡ Ἐκκλησία παρέβλεψε τὸν προφητικὸ της ρόλο, ἐπιδιώκοντας νά γίνει ἡ φωνὴ πού διαφυλάσσει, προβάλλει καὶ ἀξιώνει τὴν ἐπιτέλεση τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς. Στὴν νεώτερη Ἱστορία τοῦ τόπου μας εἶτε διαδραμάτισε τὸν ρόλο τῆς θερα-

²³ Πρωτοπρ. Εὐάγγελος Γκανᾶς «Ἡ Ποιμαντικὴ στά χρόνια της ἐκκοσμικεύσεως» στό περιοδ. *ΘΕΟΛΟΓΙΑ*, τ. 81 (2) Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 2010, σελ. 58, 59.

²⁴ *Πράξ.* 16, 9.

²⁵ Πρωτοπρ. Εὐάγγελος Γκανᾶς, ὁ.π., σελ. 61.

παινίδας τῶν κρατικῶν θεσμῶν –καί κυρίως τῆς κρατικῆς ιδεολογίας– ἡ ἐκκοσμίκευση τῆν δράση της υἰοθετῶντας ἄκριτα συνήθως μεθόδους οἱ ὁποῖες, ὅταν δέν ἦταν κακὴ ἀπομίμηση τῶν κρατικῆς πολιτικῆς, ἦταν ὅπωςδήποτε ξένες μέ τῆν θεολογικὴ της παράδοση. Δέν εἶναι καθόλου τυχαία ἡ ἀπουσία ἐπιστημονικοῦ διαλόγου μέ τίς κοινωνικῆς ἐπιστῆμες.

Ἡ Ποιμαντικὴ στοὺς δυὸ αἰῶνες πού πέρασαν μεταβλήθηκε σέ γραφειοκρατικὸ μηχανισμό. Ἀκόμα καί ἡ τέλεση τῶν μυστηρίων ἔχει ἀπωλέσει ἐν πολλοῖς τὸν ποιμαντικὸ της χαρακτήρα καί γι' αὐτὸ πολὺ εὐκόλα μετακυλίστηκε στό ἔδαφος τοῦ κοινωνικοῦ γεγονότος. Τα μυστήρια μετατράπηκαν σέ θρησκευτικῆς τελετῆς μέ διαβατήριον χαρακτήρα γιὰ τοὺς μετέχοντες, εἰδικά ἡ τέλεση τοῦ Γάμου καί τῆς Βαπτίσεως.

Κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει καί μέ τῆν Κατηχητικὴ διακονία. Μέ τίς μορφές πού ἔχει σπῆν καθημερινὴ πρᾶξη (Κατήχηση νηπίων, παιδιῶν καί νέων, ἡ μελέτη τῆς Ἁγ. Γραφῆς, τὸ κήρυγμα) ὑποτιμᾶται ὡς δευτερεύουσας ἢ καί τριτεύουσας ἀξίας. Καθόλου σπάνια δέν ὑπάρχει στίς ἐνορίες οὔτε ὡς ἀσχολία. Κατηγορεῖται ἀπὸ πολλοὺς ὡς ἀναχρονιστικὴ ἀπλῶς γιὰ νά μὴν ἀσκηθεῖ ἡ ἀγωγή, μιά καί εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολο ἔργο. Εἰδικά ἡ κατήχηση τῶν νέων ὑποφέρει ἀπὸ τῆν ἀναζήτηση ἐκσυγχρονισμοῦ τοῦ ὅρου της, καί ὄχι τῆς οὐσίας. Βέβαια συχνά ὡς ἐκσυγχρονισμὸς τῆς κατήχησης θεωρεῖται ἡ ἄκριτη χρῆση τῆς τεχνολογίας καί ἄλλων πρακτικῶν μέ τῆν δικαιολογία νά «φέρουμε τὰ παιδιά στὸν Χριστό», καθιστῶντας ἰσοδύναμη τῆν κλήση γιὰ τῆν μεταμόρφωση τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ κόσμου μέ τίς καραμέλες καί τὰ φθινὰ δῶρα τῶν στρατιωτῶν σπῆν ἐποχὴ τῶν ἀνακαλύψεων πρὸς τοὺς ντόπιους γιὰ νά κερδίσουν τῆν εὐμένειά τους. Σαφές δεῖγμα καί αὐτὸ τῆς θεολογικῆς ἔνδειας καί τῆς ἄγνοιας γιὰ τῆν συνεχῶς διαμορφούμενη πραγματικότητα τῶν ἐκκλησιαστικῶν φορέων.

Γ. Σύντομες σκέψεις σέ καιροὺς κλήσης

Οἱ διαπιστώσεις πού προαναφέραμε δέν εἶναι καινούργιες, οὔτε φυσικὰ ἄγνωστες. Ἡ βιβλιογραφία μέ πολὺ σημαντικὰ ἔργα, ἀνάμεσά τους καί πολλῶν θεολόγων, σπῆν ὅποια ἐπισημαίνονται ἐκτενῶς οἱ ἀδυναμίες πού ὀδήγησαν σπῆν εἰκόνα πού περιγράψαμε, εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη. Αὐτὸ ὅμως δέν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀλλαγὴ τῆς πορείας πού ἀκολουθεῖται μέχρι σήμερον.

Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας μας εἶναι νά ἐργαστεῖ γιὰ νά συναντηθεῖ μέ τὸν ἀνθρώπο πού ἀναζητᾷ νόημα ζωῆς, πού συνωστίζεται στό προαύλιον τῶν Ναῶν ἀλλὰ δέν πρέπει νά θεωρεῖται, ἐπειδὴ θρησκευεῖ, πιστὸς ἢ ἀκόμα καί κατηχούμενος. Αὐτὴ ἡ ἀποστολὴ περιγράφεται ἀπὸ τοὺς ἐξῆς ἄξονες:

1. «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τα ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ

ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγ.Πνεύματος, διδάσκοντες τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν»²⁶.

2. ... (Ἡ Ἐκκλησία εἶναι) μιά πόλη χτισμένη ψηλά στό βουνό, δέν μπορεῖ νά κρυφτεῖ»²⁷.

3. Παραμένει πάντοτε καθ' ὁδόν.

Συνοπτικά σημαίνει ὅτι ἡ Ἐκκλησία πρέπει νά εἶναι ἡ κοινότητα πού θά ἀναγγέλλει πάντοτε στόν κόσμο τήν πορεία τοῦ Χριστοῦ μέχρι τήν Ἀνάστασι καί σκοπό ἔχει «νά βοηθήσει τούς ἀνθρώπους νά ἀντιμετωπίσουν πρόσωπο μέ πρόσωπο τήν ἁμαρτωλότητά τους, τήν τάση τους νά ἀποφεύγουν συστημικά νά ποῦν τήν ἀλήθεια μέ τόν ἑαυτό τους καί τόν κόσμο»²⁸.

Μιά κοινότητα πού διαλέγεται μέ τό παρόν χωρίς νά συμβιβάζεται μέ αὐτό, μέ σκοπό νά καλεῖ κάθε ἄνθρωπο σέ πορεία, ὅπως καλεῖ ὁ Χριστός μέ τό «ἀκολουθεῖ μοι». Νά μένει στήν Ἱστορία, χωρίς νά ἀπορροφᾶται ἀπό αὐτή, διατηρῶντας φλέγουσα τήν προσδοκία ὡς ἐπιθυμία τῆς ὄντως ζωῆς. Ζωή πού πολιτεύεται μέσα στήν κοινότητα, ὡς σημείο τῆς νέας δημιουργίας πού εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ Ἰησοῦς στούς ἔσχατους καιρούς. Ἡ ἴδια νά εἶναι ἀπάντησι στά κυρίαρχα ἐρωτήματα τοῦ σύγχρονου κόσμου καί ὄχι τό «ἔχειν» τῶν μεθόδων. Τό πρόβλημα, ἐπομένως, δέν πρέπει νά εἶναι ποιόν καί πῶς ἀνακουφίζει, ἀλλά ἂν διακρίνεται γιά τήν παρουσία τῆς Χάριτος τοῦ Θεοῦ, ἂν κατοικεῖ σέ αὐτήν καί ἂν τήν μεταδίδει ὥστε νά μεταμορφώνει κάθε ἄνθρωπο ἀπό ιδιώτη σέ πολίτη πού ἐπιλέγει τήν πόλη πού ζεῖ στό Φῶς τοῦ Χριστοῦ, ἀνακαλύπτοντας τήν ιδιαίτερη κλήσι του.

Μέ αὐτούς τούς ὅρους θά ἔχουμε ποιμαντική διακονία πού θεολογεῖ καί Κατήχησι πού ἡ ταυτότητά της δέν ἐξαντλεῖται στήν ἀναζήτησι τοῦ ἐξωραϊσμοῦ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας τοῦ ὀνόματός της, ἀλλά μοχθεῖ οὐσιαστικά στήν ἀγωγή τῶν νέων καί τῶν ἐνηλίκων πού ὀδηγοῦνται νά ἀντιληφθοῦν «ὅτι εἶναι μακάριο, ὄχι τό νά γνωρίζεις κάτι περί τοῦ Θεοῦ, ἀλλά τό νά ἔχεις μέσα σου τόν Θεό»²⁹.

²⁶ *Ματθ.* 28, 19-20.

²⁷ *Ματθ.* 5, 14.

²⁸ *Πρωτ. Εὐάγγελος Γκανᾶς*, ὀ.π., σελ 67.

²⁹ Ἁγ. Γρηγορίου Νύσσης, «Εἰς τούς Μακαρισμούς», *Λόγος ΣΤ* 4, μετάφρασι, εἰσαγωγή, σχόλια Ἀρχ. Παγκράτιος Μπρούσαλης ἐκδ. Ἀποστολική Διακονία, σελ. 173.

